

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Prof. Dr. Hermann Róbert DSc., egyetemi tanár

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ

Ordasi Ágnes

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM VISZONYA FIUMÉBEN

A DUALIZMUS KORÁBAN

[A magyar állami hatalomgyakorlás lehetőségei,
eszközei és korlátai Fiumében]

Témavezető: Dr. Makkai Béla CSc., egyetemi docens

Budapest, 2022

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés	5
I. 1. Bevezető és historiográfiai áttekintés	5
I. 2. Célok, kontextusok, módszerek	10
I. 3. Források	13
II. Fiume „különleges” helyzete	17
II. 1. Földrajzi és gazdasági jellemzők	17
II. 2. Fiume társadalmi viszonyai	21
Fiume népesedési tendenciái	21
Fiume nemzetiségi megoszlása	23
Társadalmi változások különös tekintettel az uralmi elitre	27
Fiume vallási sajátosságai	33
II. 3. Fiume közjogi helyzete	35
III. Úton egy modern nemzetállam felé: modernizálás és központosítás, autonómiák és homogenizálás	40
III. 1. Az állam céljai	40
III. 2. A fiumei provizórium: korlát és/vagy lehetőség?	46
III. 2. A fiumei autonómia és intézményei	56
IV. Állami térfoglalás lehetséges formái és korlátjai	67
IV. 1. A Kormányzóság és a Tengerészeti Hatóság (1870–1918/1920)	71
IV. 2. A közigazgatási bizottság (1898–1901)	83
IV. 3. A kormányzói tanács (1901–1920)	96
V. Politikai taktikák és stratégiák	113
V. 1. Pártok, arányok és a választási jogosultság kérdései	115
V. 2. A Rappresentanza működésének direkt szabályozása	128
V. 3. Sajtó	134
VI. Az államhatalom érvényesülése a mindennapokban	148
VI. 1. Oktatás	148
VI. 2. Egyesületek, társaságok	161
VI. 3. Szimbolikus politika, szimbolikus térfoglalás	176
VII. Gazdasági kérdések – „Auszttria Triesztje”, „Németország Hamburgja”?	197

VII. 1. A fiumei szabadkikötő	201
VII. 2. Hajózási társaságok	206
VII. 3. Bosnyák és/vagy dalmát vasút?	218
VIII. A hatalmi keretek változása	230
VIII. 1. Rendkívüli állapotok	230
VIII. 2. Hatalom- és impériumváltások/államfordulatok	243
VIII. 3. Felszámolás alatt álló Kormányzóság (1918–1920)	265
IX. A fiumei hatalmi elitiek átfarmálódása	282
IX. 1. Fiumei kormányzók és helyetteseik	287
A Fiumei és Magyar–Horvát Tengerparti Királyi Kormányzói	287
Kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek	295
IX. 2. Országgyűlési képviselők	306
IX. 3. Podesták	320
X. Összegzés	339
XI. Kitekintés: A fiumei autonómia továbbörökítése, mai „reneszánsza”	347
XII. Köszönetnyilvánítás	351
XIII. Forrás- és irodalomjegyzék	352
Levéltári és más közgyűjteményi források	352
Felhasznált irodalom	353
Monográfiák, tanulmánykötetek	353
Tanulmányok, cikkek	359
Források	369
Disszertációk, szakdolgozatok, tézisek, OTDK-dolgozatok	370
Internetes források	371
Hírlapok, szabályrendeletek	374
XIV. MELLÉKLET	378
XIV. 1. Fiume etnikai összetétele az eltérő szakirodalmi számítások tükrében	379
XIV. 2. 1. A Fiumei Kormányzóság költségvetése, a kormányzó és a miniszterelnök illetményei, 1871–1921	380
XIV. 2. 2. A Fiumei Kormányzóság költségvetése, 1871–1918 – diagram	381

XIV. 2. 3. A Fiumei Kormányzóság költségvetése a Miniszterelnökség keretéből – százalékos kimutatás – diagram	382
XIV. 3. 1. A Miniszterelnökség, a Kormányzóság és a báni kormányzat költségvetése	383
XIV. 3. 2. A Fiumei Kormányzóság és a horvát báni kormányzat költségvetése	385
XIV. 4. 1. A Fiumei Kormányzóság személyzeti létszáma és költségvetése: ÖSSZESÍTETT	386
XIV. 4. 2. A Fiumei Kormányzóság személyzeti létszáma és költségvetése – MTCT	389
XIV. 4. 3. A Fiumei Kormányzóság személyzeti létszáma és költségvetése	393
XIV. 5. Fiumei kormányzók, 1870–1920	396
XIV. 6. Fiumei kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek, 1872–1920	398
XIV. 7. Országgyűlési képviselők, 1869–1918	399
XIV. 8. Podesták, 1872–1918	401
XIV. 9. Podestà-választások áttekintő táblázata, 1872–1915	403
XIV. 10. Kormányzók, helyettesek, podesták, országgyűlési képviselők teljes archontológia	404
XIV. 11. Kormányzók és parlamenti képviselők életrajzai	405
XIV. 12. 1. Kormányzóság struktúrája, 1870	441
XIV. 12. 2. Kormányzósági Tanács struktúrája, 1897	442
XIV. 12. 3. Közigazgatási Bizottság struktúrája, 1898	443
XIV. 12. 4. Kormányzói Tanács struktúrája, 1901	444
XIV. 13. Az 1915-ben megválasztott Rappresentanza tagjai	445
XIV. 14–15. Fiumei Olasz Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottságának tagjai	446
XIV. 16. Állami oktatási intézmények listája	447
XIV. 17. Kronológia a világháborút követő hatalmváltásokhoz, 1918–1924	448
XIV. 18. A világháború után létrejövő "kérésállamok" fennállása, 1918–1924	449
XIV. 19. Kakas Márton. 1904. január 17. A kormányzó bevonulása	450
XIV. 20. Fiume városfejlődése, 1870–1924	451
XIV. 21. Bosnyák és dalmát vasúti koncepciók, 1910–1914	457
XIV. 22. Helynévmutató	462
XIV. 23. Képmelléklet	472

„A tenger áldás, és Fiume város.” (Zichy Ágost)¹

I. BEVEZETÉS

I. 1. Bevezető és historiográfiai áttekintés

1902 telén az egri születésű Fest Aladár,² a fiumei állami gimnázium igazgatója Széll Kálmán miniszterelnök közbenjárását kérte fővárosi áthelyezése érdekében. Fest szándékát Fiume újabb kori történetének megírásával és az ehhez nélkülözhetetlen budapesti és bécsi kutatómunka szükségével indokolta. A pozitív elbírálás reményében folyamodványához egy ambiciózus emlékiratot³ is csatolt, amiben részletesen kitért az aktuális politikai szempontokra és arra, hogy munkáját Thallóczy Lajos, a közös pénzügyminiszter osztálytanácsosa támogatja. Sőt – ahogy Fest egyik magánleveléből kiderül – az egész Fiume-kutatást Thallóczy inspirálta: „*Méltóságod tanulmánya gróf Benyovszky Mórius fiumei szerepléséről*⁴ adta nekem az impulzust, hogy szóvá tegyem már régebben érlelődő szándékomat, hogy a fiumei magyar kormányzat (1776–1809 és 1822–1848) működését és annak eredményét tegyem tanulmány és feldolgozás tárgyává. Méltóságod Benyovszky-jából tudom, hogy Fiume Magyarországhoz csatolásának kérdését Károlyi Árpád tanulmányozza. Az előzményeknek tehát már van hivatott feldolgozója. Ami nekem maradhatna, az a fiumei magyar kormányzók és kormányzat működése, melyet a budapesti országos, a fiumei városi s esetleg valamelyik bécsi levéltár anyagából szándékoznám összeállítani.”⁵

Fest kiemelte, hogy a fiumei Giovanni Koblernek az 1896. évi millenniumi ünnepségek alkalmából megjelentetett olasz nyelvű háromkötetes munkáján⁶ kívül a kikötőváros múltjáról nem készült tudományos feldolgozás. Még akkor sem, amikor 1900-ban

¹ Borsszem Jankó, 1887. augusztus 28. 7.

² Fest Aladár (1855, Eger–1943, Budapest) életéről és tevékenységéről részletesebben: Kiss Gy. Csaba: Fest Aladár emlékezete. *Magyar Nemzet*, 2005. március 2.; Pallós Piroska, S.: Jeles tanáregyéniségek Fiumében. *Neveléstörténet*, 9. (2012) 1–2. 5–44.; Pelles Tamás: *Fest Aladár (1855–1943)*. Kézirat. 2000. <http://web.t-online.hu/pellestamas/Tamas/Fest-ma.htm> (letöltés: 2021. 8. 15.)

³ MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 4743.M.E./1902. XIII. t. Emlékirat Fiume város s a magyar tengeri kereskedelem legújabb kori (1776-tól napjainkig) terjedő történetének megírása tárgyában. 1902. december 2.

⁴ Többrészes tanulmányában Thallóczy Benyovszky Móricnak a magyar tengerpart tengerészeti kereskedelmével és a haditengerészet fejlesztéseivel kapcsolatos elképzeléseit mutatja be a 18. század végére vonatkozóan. Thallóczy Lajos: Gr. Benyovszky Móricz hadi-tengerészeti és kereskedelem-politikai tervei: 1779–1781. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 8. (1901).

⁵ OSZK Kt. XI/302. Fest Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1902. február 27.

⁶ Kobler, Giovanni: *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*. I–III. köt. Fiume, Emidio Mohovich, 1896.

Borovszky Samu *Magyarország vármegyéi és városai* című könyvsorozatának Fiumére és a magyar–horvát tengerpartra vonatkozó része is megjelent, amelyben maga Fest is közreműködött.⁷

Fest azonban nagyobb ambíciókkal rendelkezett. Egy módszerében és tartalmában az állam nemzetépítő érdekeinek és a történészszakma követelményeinek egyaránt megfelelő, a helytörténeti kutatás kereteit messze meghaladó, az általános gazdasági érdekeket és a tengeri kereskedelmi kérdéseket is taglaló monográfiát tervezett.⁸ Elképzelése természetesen találkozott Thallóczy helyeslésével, aki magántanárként az 1880-as években *Fiume története* címmel kurzust vezetett és így a vonatkozó korszerű szakirodalom hiányával maga is szembesülhetett.⁹ Ezért Fest némi figyelmeztető kérkedéssel fűzhette kérelméhez, hogy „*Igen valószínű, hogy decenniumok¹⁰ múlhatnak el, míg ismét akad valaki, aki par excellence¹¹ Fiume történetének szentelve magát hasonló előkészültségre tehet szert, s a szóban forgó feladat megoldására a teljes siker kilátásával vállalkozhatik. Ez idő szerint Fiume monografikus történetírásának rajtam kívül nincs más művelője.*”¹²

Fest nem tévedett. Fiume történelméről a lelkes elképzelések ellenére magyar részről a mai napig sem született elsődlegesen levéltári forrásokra épített, tudományos színvonalú monográfia. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanis még a miniszterelnök támogatása ellenére sem engedélyezte Fest áthelyezését,¹³ ezáltal pedig a tervezett munka sem készülhetett el.

Fiume története iránt Magyarországon jóval később, a 2000-es évektől növekedett meg ismét a köz- és tudományos érdeklődés. Ennek egyik öröndetes következménye volt, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár (későbbiekben MNL) Somogy Megyei Levéltárának munkatársai igazgatói – előbb Bősze Sándor, később hivatali utódja, Polgár Tamás – vezetésével rendezték a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság (továbbiakban: Tengerészeti Ha-

⁷ *Fiume és a magyar–horvát tengerpart*. Szerk. Sziklay János–Borovszky Samu. Budapest, Apollo Irodalmi Társaság, 1901., 1909. [Magyarország vármegyéi és városai]

<https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/16.html> (letöltés: 2021. 10. 25.).

⁸ MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 4743.M.E./1902. XIII. t. Emlékirat Fiume város s a magyar tengeri kereskedelem legújabb kori (1776-tól napjainkig) terjedő történetének megírása tárgyában. 1902. december 2.

⁹ *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-egyetem tanrendje az MDCCCLXXXIII–LXXXV. tanév második félévére*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1883. 22., 53.

¹⁰ Évtizedek (latin).

¹¹ Kiváltképpen (latin).

¹² MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 4743.M.E./1902. XIII. t. Emlékirat Fiume város s a magyar tengeri kereskedelem legújabb kori (1776-tól napjainkig) terjedő történetének megírása tárgyában. 1902. december 2.

¹³ MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 967.M.E./1903. XXV. t.

tóság)¹⁴ és a Fiumei és Magyar–Horvát Tengerparti Királyi Kormányzóság (továbbiakban: Kormányzóság) a Rijekai Állami Levéltár állományában fellelhető iratanyagát.¹⁵ 2001-ben pedig megjelent Fried Ilona Fiume – Emlékek városa című, 2001-ben komplex és máig hiánypótló kötete. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy ez a széles spektrumú munka napjainkban is a magyar nyelvű „Fiume-kutatások” legfőbb sarokkövének és origójának számít. Kevésbé ismert, hogy nagyjából ebben az időben Horváth László, a Katolikus Lexikon egyik szerzője a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv-ban (H. H. ST. A.), valamint a Magyar Országos Levéltárban végzett Fiume vonatkozásában alap kutatásokat az 1776 és 1918 közötti periódusra vonatkozóan. Eredményeit eredetileg a Medicina Kiadónál egy monográfiában kívánta közzétenni, de anyagi okokból a terv megghiúsult. Horváth ezért 2004-ben a Habsburg Történeti Intézetet kereste meg elképzeléseivel, ám – egyelőre ismeretlen okokból – törekvései nem jártak sikerrel.¹⁶

Nem így történt más kutatók esetében. Egyfajta úttörőként tekinthetünk Kiss Gy. Csaba művelődéstörténeti munkáira,¹⁷ Horváth Józsefnek a hajózás, a tengerészet és az ehhez kapcsolódó képzési rendszer szemszögéből végzett alap kutatásaira, vagy S. Pallós Piroskának a fiumei oktatók helyzetéről szóló írásaira.¹⁸ A sort legújabbán Pelles Mártonnak és Zsigmond Gábornak a fiumei magyar kereskedelmi tengerészet történetéről írt, képes ismeretterjesztő kötetével,¹⁹ Techet Péternek a nyelvi, egyházi, kulturális és nemzeti-ségi konfliktusokat tárgyaló cikkeivel és könyvével,²⁰ valamint Erdősi Ferenc makroszintű

¹⁴ *Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai, 1870–1918.* Szerk.: Bősze Sándor. Kaposvár–Rijeka, k. n., 2011.

¹⁵ *Fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzó iratainak repertórium.*

https://mnl.gov.hu/mnl/sml/fiumei_es_magyar_horvat_tengerparti_kiralyi_kormanyzo_iratainak_repertorium_a (letöltés: 2021. 8. 15.)

¹⁶ HM HIM HLI TGY 4376./2019. A Horváth-hagyatékra csak a disszertációm műhelyvitáját követően szereztem tudomást, így annak feldolgozása még folyamatban van, az eredményeket jelen munkába még nem építettem be. Ami viszont már most elmondható, hogy a hagyaték nagyobb része a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fellelhető, általam is felhasznált források átgépelte változatából áll, valamint Horváth László tervezett monográfiájának többnyire leíró jellegű, esemény- és politikatörténeti megközelítésű fejezeteiből.

¹⁷ Ezek közül legújabbán a XIX. századi Fiumét a magyar útirajzokon keresztül bemutató kötet emelhető ki: *Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban.* Vál. és összeáll.: Čurković-Major Franciska–Kiss Gy. Csaba. Budapest, Nap 2020.

¹⁸ Pallós Piroška, S.: *Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni... Magyar iskolák Fiumében.* Kaposvár, Dávid, 2012.

¹⁹ Pelles Márton–Zsigmond Gábor: *A fiumei magyar tengerészeti kereskedelem története (1868–1920).* Pécs, Pro Pannonia, 2018., illetve: Pelles Márton–Zsigmond Gábor: *A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története, 1868–1921.* Szombathely, Szülőföld, 2021., Továbbá: Tiborcz István–Zsigmond Gábor: *Hazának Használj! Az Adria-Palota története.* Budapest, BDPST Ingatlanforgalmazó és Beruház, 2021.

²⁰ Techet, Péter: *Verzahnung kirchen- und nationalpolitischer Frontlinien in Fiume/Rijeka: Liberale“ Ungarn und Italiener zur Zeit des ungarischen „Kulturkampfes“ (1894/1895). Österreich–Ungarns imperiale Herausforderungen. Nationalismen und Rivalitäten im Habsburgerreich um 1900.* Hrsg. Bachinger, Bernhard–Dornik, Wolfram–Lehnstaedt, Stephan. Wien, V&R Unipress, 2019. [Schriften aus der Max Weber Stiftung, 2.].

vizsgálódásaival lehet folytatni.²¹ A felsorolást Egan Lajosnak az 1918–1920-as impériumváltásokról beszámoló, kiadásban általam szerkesztett naplója és egyéb alap kutatásokon nyugvó tanulmányaim egészítik ki.²²

Nem szabad megfeledkezni a frissen elkészült, valamint a folyamatban levő doktori kutatásokról sem. A teljesség igénye nélkül itt említhető Pelles Márton 2020-ban megvédett – a fiumei kikötő és a magyar kereskedelmi tengerészet történetét ismertető – Phd-értekezése,²³ Eszik Veronika²⁴ és Fekete Zsuzsanna²⁵ a modernitást, az állam- és nemzetépítés kérdéseit körbejáró, készülő doktori disszertációja, továbbá Angela Ilic az identitás kérdését központba állító összehasonlító habilitációs dolgozata.²⁶ Az említett munkák szerzői azonban kizárólag részterületeket vizsgáltak/vizsgálják. A város történetének szisztematikus, monografikus terjedelmű és mélységű ismertetését nem tartották és nem tartják feladatuknak.

Ezt a hiányt némileg Juhász Imre alkotmánybíró 2020-ban megjelentetett, ambiciózus munkája pótolja, amiben a kikötőváros történetét a kezdetektől az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig taglalja.²⁷ E kötetben azonban a jog- és politikatörténeti szempontok dominálnak és a szerző az egymást keresztező hatalmi érdekeket hagyományosan leíró módon, eseménytörténeti megközelítésből, a törvényeken és rendeleteken kívül elsősorban szekunderirodalom alapján mutatja be.

Történelmi, nyelvi okok és a forrásadottság miatt az olasz/fiumei és jugoszláv/horvát oldalon jóval kedvezőbb a helyzet. Fiume történetét már az első világháború alatt, de különösen az azt követő évtizedekben (a város olasz jellegének hangsúlyozása

²¹ Erdősi Ferenc: Fiume Magyarország világra nyíló tengeri kapuja, a 20. század elején. *Területi Statisztika*, 60. (2020) 6. 742–759.

²² Egan Lajos naplója. *Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920)*. Szerk. Ordasi Ágnes. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. [Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő források/Monumenta Hungariae Historica. Scriptores].

²³ Pelles Márton: *A fiumei kikötő és a magyar kereskedelmi tengerészet fejlődése (1868–1914)*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2020.

²⁴ Eszik Veronika jelenleg Klement Judit témavezetése alatt készíti új szempontú, a modernitás árnyoldalait Zengg és Fiume összehasonlításával bemutató doktoriját. Eszik Veronika: „Az a nép kifakadt a méterrendszer ellen is...” *A városi modernizáció kritikus percepciója a dualizmus kori Horvátországban*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2020.

²⁵ Fekete Zsuzsanna a Cieger András és Pap József közös témavezetésével készülő disszertációjában a nemzetépítés dilemmáit a Magyar Adria Egyesület tevékenységén keresztül vizsgálja.

²⁶ Angela, Ilic: *Identitäten in regionalen Zentren der Habsburgermonarchie 1867–1918. Die Fallbeispiele Rijeka (Fiume/Reka/St. Veit am Pflaum) und Maribor (Marburg [an der Drau])*. Habilitációs dolgozat. Johannes Gutenberg–Universität. Mainz, 2021.

²⁷ Juhász Imre: *Fiume – Egy közép-európai város és kikötő a hatalmi érdekek metszéspontjában*. Budapest, Heraldika, 2020.

gyében) a fiumei születésű Edoardo Susmel,²⁸ Silvino Gigante,²⁹ Attilio³⁰ és Guido Depoli³¹ mellett számos itáliai történész is feldolgozta. Napjainkban az olasz történészek közül mindenekelőtt Giovanni Stelli,³² Raoul Pupo³³ és Filippo Scrobogna³⁴ nevét kell kiemelni, míg a jugoszlávok/horvátok közül Ljubinka Toševa Karpowicz³⁵ és Irvin Lukežić,³⁶ valamint Igor Žic³⁷ összefoglaló munkái érdemelnek figyelmet. Rajtuk kívül William Klinger *Fiume: un'altra Italia* című, 2018-ban kiadott posztumusz könyvét fontos megemlíteni, ami egyfajta összekötő kapocsnak is számít. Egyrészt azért, mert a rijekai születésű Klinger olasz–horvát kettős állampolgársággal rendelkezett és tudatosan törekedett a nemzeti és ideológiailag meghatározott narratívától való eltávolodásra. Másrészt azért, mert Klinger váratlan halála miatt monográfiáját korábbi tanulmányai alapján közeli munkatársai állították össze.³⁸

Végül megemlítendő, hogy Gabriele D'Annunzio „fiumei kalandja” jubileumának, valamint annak köszönhetően, hogy 2020-ra Európa kulturális fővárosának Rijekát választották, Fiume történelme (különösen az impériumváltások évei) a szélesebb nemzetközi érdeklődést is felkeltett. Triesztben D'Annunzio Fiumébe vonulásának 100. évfordulójának napján, 2019. szeptember 12-én felavatták a katona–költő szobrát, ezen kívül sorra láttak és látnak napvilágot a róla készült könyvek. Így Tea Perinčićnek, a rijekai Tengerészeti Múzeum korábbi igazgatójának 2019 végén, a *D'Annunzio's martyr – l'olocausta di D'Annunzio* című kiállítás kísérőjeként megjelentetett *Rijeka ili smrt!/Rijeka or death!* cí-

²⁸ Susmel, Edoardo: *Fiume története. Különlenyomat „A Tenger” IX–X. füzetéből*. Budapest, Magyar Adria Egyesület, 1915; Susmel, Edoardo: *Fiume attraverso la storia dalle origini fino ai nostri giorni*. Milano, Fratelli Treves, 1919.

²⁹ Gigante, Silvino: *Storia del Comune di Fiume*. Firenze, R. Bemporad & Figlio, 1928.

³⁰ Depoli, Attilio: *Il diritto storico ed etico di Fiume di fronte alla Croazia*. Fiume, Consiglio Nazionale, 1919.

³¹ Depoli, Guido: *Fiume e la Liburnia. Schizzo antropogeografico*. Bari, Laterza e figli, 1919.

³² Stelli, Giovanni: *Storia di Fiume. Dalle origini ai giorni nostri*. Edizioni Biblioteca dell'Immagine, Pordenone, 2017.

³³ Pupo, Raoul: *Fiume città di passione*. Roma–Bari, Laterza, 2018. [Cultura storica].

³⁴ Scrobogna, Filippo: *Fiume, un'anima italiana. Dall'epoca dualista all'annessione. BSc-szakdolgozat*. Università degli Studi di Padova, Padova, 2017.

³⁵ Toševa Karpowicz, Ljubinka: *Riječki Corpus Separatum*. Doktori értekezés. Univerza Edvarda Kardelja V Ljubljani. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Rijeka, 1986.; Toševa Karpowicz, Ljubinka: *Rijeka (Fiume) 1868–1924. Od Autonomije do Države*. Rijeka, Udruga Slobodna država Rijeka, 2021.

³⁶ Lukežić, Irvin: *Fijumanske Priče*. Rijeka, Izdavački Centar Rijeka, 1991; Lukežić, Irvin: *Rijeka i Mađarska kultura*. Rijeka, Filozofski fakultet, 2004; Lukežić, Irvin: *Nebo nad Kvarnerom*. Rijeka, Izdavački Centar Rijeka, 2005. [Biblioteka Fluminensia, 11.]

³⁷ Žic, Igor: *Kratka povijest grada Rijeke*. Rijeka, Adamić, 2001.

³⁸ Klinger, William *Un'altra Italia: Fiume 1724–1924*. A cura di Redivo, Diego. Rovigno, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, 2018. [Collana degli Atti, 45.], Klinger haláláról lásd: Reill, Dominique: The historian and the murderer. A Croatian Historian's Death Ultimately Put Our Profession on Trial. Essay. *Zocalo Public Square*.

<https://www.zocalopublicsquare.org/2021/06/10/historian-murder-trial/ideas/essay/?fbclid=IwAR3qBoaAYz39GtVU1ga5vtQ9H-pqDlaw8quo2n2rfSILGQq2qN5ywjF3218> (letöltés: 2021. 9. 25.)

mű kötete.³⁹ Mindazonáltal úgy vélem, a számos frissen publikált Fiume tematikájú munka közül a jövőben a legmeghatározóbb Dominique Reillnak, a Miami Egyetem docensének *The Fiume Crisis: Surviving in the Wake of the Habsburg Empire*⁴⁰ című, új megközelítéseket és kérdéseket felvető, innovatív módszertani megoldásokat alkalmazó, kiváló monográfiája lesz.

I. 2. Célok, kontextusok, módszerek

Előljáróban le kell szögezni, hogy dolgozatom konkrét tárgya nem Fiume – amely fogalom alatt Fiume városát, alközségeit (Cosala, Drenova, Plasse), valamint a kikötőjét értem – politika- vagy társadalomtörténete, hanem a magyar állam hatalomgyakorlási stratégiáinak vizsgálata. Ennek megfelelően számomra a kikötőváros „csak” a mintagyűjtés helyét jelenti, ahol az állam központosító és modernizáló törekvéseit tanulmányozom. Tehát tudatosan nem vállalkozom Fiume újkori történetének eseményközpontú, kronologikus sorrendben felépített, monografikus megírására. Ehelyett a hosszú távú folyamatokra problémacentrikusan koncentrálok és mondanivalómat multidiszciplináris megközelítések alkalmazásával, a források minél kreatívabb feldolgozásával, léptékeket váltogatva tematizálok.⁴¹ Ezzel a módszerrel a célom, hogy megtörjem a források statikusságát, és lehetőség szerint dinamikát vigyek azok értelmezésébe.⁴² Tehát az, hogy ne csak egy-egy pillanatnyi helyzet kivetített képét mutassam be, hanem a változásokat, mintázatokat is érzékeltesse.⁴³ Disszertációm nem tekintem társadalomtörténeti munkának.⁴⁴ A terjedelmi korlátok mellett ezért sem vizsgálom mélyebben az egyes helyi elitcsoportok gazdasági, vagyoni állapotát, vagy az identitáskonstruálás bonyolult kérdéseit.⁴⁵

³⁹ Perinčić, Tea: *Rijeka ili smrt!/Rijeka or death!* Rijeka, Naklada Val, 2019.

⁴⁰ Reill, Dominique: *The Fiume Crisis: Surviving in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, Harvard University Press, 2020.

⁴¹ Az időbeli tájékozódást a logikai kapcsolódás megteremtésén túl archontológiai összeállításokkal kívánom segíteni.

⁴² A dolgozat törzsszövegében előforduló forrásokat a rövidítések jelöletlen feloldása és a tíznél kisebb számok betűvel való átírása mellett, szó szerinti formában, a régies kifejezések lábjegyzetben magyarázása mellett a mai magyar helyesírásnak megfelelő formában közlöm. A Kormányzóság szervezeti felépítését illusztráló ábrákat a források alapján én terveztem meg és Snyehola-Boldizsár Anett rajzolta meg.

⁴³ Ennek megfelelően állítottam össze a dolgozat – nagyrészt élclapokra és karikatúrákra támaszkodó – képmellékletét is, amellyel szándékom a Fiume és a magyar állam többértű kapcsolatában bekövetkezett változások képes „elmesélése” volt.

⁴⁴ A munkámat Cieger András vonatkozó tanulmányának szellemében készítettem el: Cieger András: A 19. századi politika társadalomtörténetének hazai kutatása – ahogy én látom. *Aetas*, 24. (2009) 3. 138–146.

⁴⁵ Ugyanez a fogalomhasználatomra is érvényes. Annak ellenére, hogy munkámban tudatosan törekszem a különböző nézetek és olvasatok ismertetésével a történelmi eseményeket, problémákat több szempontból, differenciáltan elemezni, az olyan kifejezéseket, mint például állam, kormány, központi hatalom, csoportos-

Ezzel szemben azt mutatom be, hogy az államhatalom milyen szerepet szánt Fiumének, továbbá azt, hogy milyen korlátokkal, illetve nehézségekkel kellett megküzdenie, ahhoz, hogy e céljait elérje. E problémakör szerves részeként foglalkoztat a magyar állam társadalomformáló képessége, az ehhez szükséges eszközkészlete és annak hatékonysága, eredményessége. Ebből adódóan különböző életvilágokon keresztül⁴⁶ elsősorban a fiumei adottságok között szerveződő, döntéshozatali és beleszólási kompetenciákkal rendelkező csoportokra koncentrálok. Vagyis az államot megtestesítő fiumei kormányzók és helyetteseik, a város első emberének számító *podestà* (polgármesterek), valamint az országos és városi érdekek között lavírozó országgyűlési képviselők tevékenységeire fókuszálok. Tanulmányozom származásukat, társadalmi helyzetüket, életútjuk főbb állomásait, és többdimenziójú összefonódó kapcsolatrendszerüket; de a fő hangsúlyt politikai és közéleti szerepükre helyezem. Erre vonatkozóan rá kell mutatni, hogy a forrásaim többsége az állam felől (top-down módon) közelít, ami dolgozatom narratíváján és a témák súlyozásán is erőteljesen (és szükségszerűen) érződik. A munkámban bemutatott esettanulmányok statisztikai értelemben – minden igyekezetem ellenére – nem lehetnek reprezentatívak, nem vonatkozhatnak általánosan a társadalom vagy egyes csoportok egészére. Az áttekintett források alapján mégis úgy vélem, jellegzetes mintaként alkalmasak arra, hogy bizonyos problémákat szemléltessenek, s így állításaimat, hipotéziseimet alátámasszák.⁴⁷

Munkám egy másik sajátossága, hogy a fejezetek közti kohéziót a multipozionális elithez tartozó Fest Aladár életútjából vett példákkal és szakmai munkásságából kiemelt részletekkel mozaikszerűen is erősítem. A szándékom ezzel nem Fest Aladár (részleges) biográfiájának megírása, hanem egy – a helyi társadalomba viszonylagosan jól integrálódott – magyar születésű⁴⁸ állami tisztviselő Fiume-élményeinek és gondolatainak felvillantása.⁴⁹ Fest Aladárt e szerep betöltésére különösen alkalmassá tette több évtizedes fiumei működése, aktív politikai és társadalmi tevékenysége, valamint történetírói munkássága és véleményformáló attitűdje.

---

lások, pártok – hacsak az nem volt kimondottan indokolt – általános értelemben, gyűjtőfogalomként használok és amennyiben az értelmezést nem nehezíti, bizonyos esetekben szinonimaként is alkalmazom.

⁴⁶ Weiss János: Az „életvilág” fogalma a kései Habermasnál. *Szociológiai Szemle*, 24. (2014) 3. 4–17.

⁴⁷ Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában, 1918–1944*. Budapest, Napvilág 2015. 37–38.

⁴⁸ Márki Sándor naplói. I. 1873–1892. Gyula, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2015. 93. Fest Aladár származásáról és anyanyelvéről érdekes és fontos adalékkal szolgál Márki Sándor naplója. *„Fest Aladárt keresve, már jókor reggel meglátogattam édesanyját, ki magyarul egy szót sem tud, míg Aladár nyelvünket egészen Szarvas szellemében beszéli.” Márki Sándor naplói. I. 1873–1892*. Szerk. Erdész Ádám. Gyula, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2015. 93. Azóta megjelent még két Márki-kötet.

⁴⁹ Természetesen a kontinuitások és diszkontinuitások problémáját figyelembe véve.

A disszertációm további jellegzetessége, hogy a „térbeli fordulat” kritikai szemléletrendszerének megfelelően abból indulok ki, hogy a tér mint analitikus kategória és mint hatalmi tényező determinál.⁵⁰ Valamint abból, hogy a kikötőváros problémáit regionális elhelyezkedésének figyelembevételével, az Osztrák–Magyar Monarchia részeként tárgyalom. Erre egyfelől azért van szükség, mert a nagyobb horderejű birodalmi események Fiumére is hatással voltak. Másfelől azért, mert a városi elithez tartozó személyek sokrétű kapcsolatrendszereinek köszönhetően a birodalmi keretektől, ha akarták volna, akkor sem függetleníthették volna magukat. Már ha egyáltalán ez érdekük lett volna.

Az elemzéseimet nagy történelmi kérdésekhez kötve is kontextualizálom. Vizsgálom az állam szerepkörének tipikus problémáit: a célracionális és a nemzetépítés jegyében meghirdetett központosító és modernizáló tendenciákat, az autonómia kérdését, valamint a nacionalizmus megjelenésének lokális ellentmondásait. Mindezt a klasszikus politika- és intézménytörténeti megközelítés mellett várostörténeti, politika- és társadalomtörténeti, valamint elitkutatói szempontok több léptékben érvényesítésével teszem, jóllehet, a New Imperial és az Entangled History egyes fogalmainak, valamint Michel Foucault és Max Weber hatalom-konceptiójának kritikai alkalmazását sem kerülhettem el. Bár elismerem, hogy March Bloch javaslatának megfelelően az azonosságok és különbségek, valamint Fiume szerepének pontosabb meghatározása egy alapos komparatív elemzést igényelne (pl. Fiume–Trieszt relációjában), az általam ismert források típusának, minőségének és mennyiségének egyenetlensége miatt ettől jelenleg eltekintek.

Összességében tehát arra teszek kísérletet, hogy multidiszciplináris megközelítések és esettanulmányok felhasználásával feltárjam: 1. a magyar kormány hatalomgyakorlási és nemzetiesítő, nemzetépítő módszereit a fiumei közigazgatás és a helyi társadalom átformálására; 2. az állami és a helyi elitek együttműködéseit, konfliktusait és azok színtereit, formáit, dinamikáját; 3. a hatalmi diskurzusban szerepet vállaló csoportok és vezéregyéniségek elképzeléseit, mobilizáló és társadalomformáló képességeit; 4. az állami és a helyi elitek átalakuló kapcsolatát és e változások következményeit.

Szándékom és reményeim szerint dolgozatommal hozzájárulhatok egy árnyaltabb szemléletmód térnyeréséhez, amely az állam versus város, centrum versus periféria dichotómiák, illetve a nemzetiségi szembeállítások leegyszerűsítő narratívája helyett az egymásra hatásokat, a többirányú folyamatokat, valamint a kontinuitásokat és diszkontinuitásokat állítja előtérbe.

---

⁵⁰ Gyáni Gábor: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk*, 18. (2007) 7., Berger Viktor: *Térré szőtt társadalmisság*. Budapest, L’Harmattan, 2018.

I. 3. Források

Kutatásomat széles forrásbázisra építettem. Kutattam (és jelenleg is kutatok) a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fellelhető Miniszterelnökség Központilag iktatott és irattárazott iratok anyagában (MNL OL K 26), a Minisztertanács (MNL OL K 27), a Miniszterelnöki félhivatalos (MNL OL K 467), a Kereskedelemügyi Minisztérium és Pénzügyminisztérium (MNL OL K 255), a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (MNL OL K 501, MNL OL K 503), a Belügyminisztérium általános (MNL OL K 150), elnöki (MNL OL K 148), rezervált (MNL OL K 149), a Külügyminisztérium (MNL OL K 168) és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Okmánytárának (MNL OL Z 41) irataiban. Áttekintettem a fiumei közéletben fontosabb szerepet játszó egyének családi hagyatékát és az egyes fiumei társadalmi egyletek anyagait is. Közülük a leginformatívabbnak a Gaál (MNL OL P 2257), a Verneda (MNL OL P 2063) és a Wickenburg-családok (P 2256 N. 235.), valamint Charmant Oszkár (MNL OL P 2024), Egan Lajos (MNL OL P 2256 N. 20.) és Smoquina Marius (MNL OL P 1123 6. tétel), illetve a Sirius szabadkőműves páholy (MNL OL P 1083 I. sorozat, MNL OL P 1134 D. sorozat) és a Lovaregylet (MNL OL K 150) iratai bizonyultak.

Az egyes személyek életútjának feltárása érdekében vizsgálódásomat kiterjesztettem az országgyűlési almanachokra,⁵¹ a képviselőházi naplókra és a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött egyes iratokra is. Ez utóbbi intézményben elsősorban a katonai anyakönyvi lapokat (HM HIM AKVI), valamint a vezérkari főnöki iratokat (HM HIM VKF) tanulmányoztam, de megkezdtem Horváth László vonatkozó hagyatékának feltárását is. Szintén felkerestem a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárát, ahol Fülep Lajos levelezései és a fiumei törvényszék elnökének üzenetei az 1918–1920-as évek impériumváltásainak megértésében voltak segítségemre.

Kutatásom során rendszeresen látogattam a Fővárosi Szabó Ervin, valamint az Országos Széchényi Könyvtárat is. Az előbbiben főleg a vonatkozó szakirodalmat tekintettem át; az utóbbiban pedig a fiumei iskolák értesítői és a jelentősebb személyek nekrológjai mellett különösen a fiumei magyar és olasz nyelvű sajtóorgánumok – Rijekában nem, vagy csak részben – hozzáférhető számait gyűjtöttem össze. Így például a Magyar Tengerpart,

---

⁵¹ Az almanachok feldolgozása során Pap József módszertani meglátásai és forráskritikai megjegyzései különösen hasznosnak bizonyultak. Részletesebben lásd: Pap József: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. *Aetas*, 22. (2007) 1.

az A Tengerpart, a La Bilancia, a La Voce del Popolo, az Il Giornale, az Il Tipografo, Il Popolo egyes kérdéseimet jobban megvilágító cikkeit. Ugyanakkor az OSZK Kézirattárában áttekintettem Kankovszky Ferencnek és Wickenburg Istvánnak a fiumei kulturális és társadalmi életet érintő levelezéseit, valamint Fest Aladárnak és Thallóczy Lajosnak a történelmi kutatásaikkal és publicisztikáikkal kapcsolatos üzenetváltásait.

Kezdetektől törekedtem arra, hogy ne csak a fővárosi kutatóintézetek iratanyagát ismerjem meg, de a témám szempontjából releváns külföldi könyvtárak, levéltárak és múzeumok dokumentumait is. Ennek jegyében már a mesterképzés alatt kutattam a Rijekai Állami Levéltárban és a Rijekai Egyetemi Könyvtárban, amit különböző ösztöndíjak segítségével szisztematikusan tovább folytattam. 2013 és 2020 között összesen négyszer kaptam lehetőséget, hogy a Campus–Hungary, majd jogutódja, a Campus–Mundi ösztöndíjjal kettőtől négy hétig terjedő tanulmányutakon vegyek részt. Ezekon kívül 2014-ben a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal Pro-Reno 14 pályázatával, 2018 nyarán pedig a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj támogatásával töltöttem egy-egy hónapot Rijekában. Munkám a tágabb értelemben vett szakma számára is hasznosnak bizonyult. Kiegészítettem a Kormányzóság fondjának a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára munkatársai által összeállított, darabszintű repertóriumát, amelyhez egy bevezető tanulmányt is készítettem a kormányzói hivatal fejlődéséről és működéséről. A források feltárásában és feldolgozásában, valamint az alkotáshoz szükséges nyugodt körülmények biztosításában nagy segítségemre volt az is, hogy doktorjelöltként kétszer is elnyertem a Nemzeti Kiválóság ösztöndíjat. A támogatásokért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

Rijekai levéltári kutatásaim alatt a Kormányzóság fondjának általános és elnöki iratain (DAR JU 5) kívül kutattam a Tengerészeti Hatóság (DAR JU 9) dokumentumait, a rendkívül gazdag anyagot kínáló választási iratokat, a jegyzőkönyveket, felterjesztéseket is tartalmazó magisztrátusi anyagokat (DAR JU 2), és az egyes helyi családok (Dall’Asta, Gelletich,⁵² Matcovich,⁵³ Ossoinack,⁵⁴ Peretti, Vranyczány) fondjait (DAR RO).

A Rijekai Egyetemi Könyvtárban mindenekelőtt visszaemlékezéseket, horvát (Novi List, Primorske Novine), olasz (Giovine Fiume, Il Giornale, La Bilancia, La Difesa, La Varietà, La Vedetta d’Italia, La Vita Fiumana, La Voce del Popolo, Studio e Lavoro stb.)

⁵² A Gelletich családdal az ÚNKP–19–3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program keretében foglalkoztam részletesebben. Ordasi Ágnes: Egy fiumei városatya útja a magyar nemességbe? *Lymbus*, 17. (2020)

⁵³ A Matcovich-családra vonatkozóan: Lukežić, 2005. 65–74., 67–68.; Mišković, Čedo: Obitelj Gelletich. *Sušćka Revija*, 38–39. (2002). <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=38-39&C=20> (letöltés: 2019. 10. 3.).

⁵⁴ Az Ossoinack-családra vonatkozóan: Lukežić, 2005. 137–160.; Sučević-Međeral, Krešimir: Businessman – The Case of Ossoinack Family and Fiume. *Collegium Antropologicum*, 41. (2017) 4.

és magyar nyelvű (Magyar Tengerpart, A Tengerpart, Fiumei Szemle) korabeli sajtótermékeket, pamfleteket, beszámolókat, értesítőket, almanachokat, címtárakat, statisztikákat, évkönyveket, tanulmányköteteket, monográfiákat gyűjtöttem, amelyek anyagait később prozopográfiai vizsgálataim során is felhasználtam. A könyvtárban (akárcsak a Rijekai Állami Levéltárban) az 1872. évi fiumei statútum utókiadásait is felleltem, valamint számos, a dolgozatomban is megjelenő, a kikötőváros életében meghatározó egyéniség munkáit. Így Batthyány Tivadar, Fest Aladár, Radich Ákos, Riccardo Zanella, Nicolò Gellertich, Attilio Prodam, Silvino Gigante, Gabriele D'Annunzio, vagy éppen Erasmo Barčić és Frano Supilo (jórészt eredeti másolatban őrzött) írásait.

A doktorképzés alatt 2016-ban fél évet Erasmus+-ösztöndíjjal Padovában töltöttem, ahol olasz nyelvi kompetenciám fejlesztésén és Ferdinand Braudel munkáinak alaposabb megismerésén túl lehetőségem volt az ottani egyetemi könyvtárban és a Museo storico della Terza Armata állományában (Harmadik Olasz Hadsereg Múzeuma) kutatni. Padovában az anyaggyűjtésem elsősorban az olasz irredentizmussal, Gabriele D'Annunzio fiumei kalandjával, a kelet-adriai (azon belül az isztriai és dalmáciai) viszonyokkal és az első világháborúval kapcsolatos könyvekre terjedt ki, aminek eredményeit disszertációm utolsó főfejezetébe tudtam beépíteni. Az ösztöndíjas időszakom alatt részt vettem Walter Panciera *Storia della Repubblica di Venezia* című kurzusán, ahol *Le relazioni tra la Repubblica di Venezia e gli Usocchi* címmel egy terjedelmesebb szemináriumi dolgozatként Velence és a többnyire délszláv néptörédekekből álló uszkókok kapcsolatát vizsgáltam. Mindez a dolgozatom szempontjából két okból releváns. Egyrészt azért, mert a téma szorosan összefügg Fiume kora újkori történetével, városfejlődésével, birodalmi szerepével és regionális helyzetével. Másrészt azért, mert az uszkókok tevékenységét magyar nyelven 1890-ban éppen Fest Aladár dolgozta fel. A sors iróniája, hogy Fest a Századok folyóirat hasábjain közzétett tanulmányát közel tíz esztendővel később Silvino Gigante olasz nyelven, minimális módosításokkal (!) éppen a Padovai Egyetemen szakdolgozatként adta le és védte meg. Gigante fáradozásait akkora siker övezte, hogy munkáját több alkalommal kiadták Fiumében is.

Ugyancsak olaszországi tartózkodásom idején a – második világháborút követően a partizánok elől menekülő kelet-adriai olasz nyelvű lakosság által létrehozott – római Società di Studi Fiumani történelmi múzeumában és archívumában is kutattam. Rómában mindenekelőtt Michele Maylender, Andrea Ossoinack és Riccardo Zanella személyi fondjaira

voltam kíváncsi, de hozzáfértem Ghyczy Kálmán, Batthyány Lajos és Tivadar, valamint a Giovine Fiume irredenta társaság és a Prodam-család ott őrzött anyagaihoz is.⁵⁵

A felhasznált anyagok számba vétele nem volna teljes, ha a forrásaikat rendelkezésemre bocsátó, vagy kérdéseikkel, javaslataikkal orientáló kollégákról, valamint az internetes adatbázisokról nem emlékeznék meg. E tekintetben legfőképpen az Arcanum és a Hungaricana által nyújtott lehetőségeket (korabeli sajtó, képviselőházi beszédek, repertóriumok stb.) kell kiemelnem, valamint a Wolters Kluwer Hungary Kft. Netjogtár felületét, melyen keresztül a munkám szempontjából alapvető, *Ezer év törvényei* című gyűjtemény érhető el.

---

⁵⁵ Mindennek ellenére tisztában vagyok vele, hogy a forrásaim típus és nyelv tekintetében nem egyenlő mértékben jelennek meg. Bár munkám során horvát nyelvű szakirodalmat és sajtóanyagokat is igyekeztem felhasználni, a magyar és az olasz iratok dominanciája megkérdőjelezhetetlen.

II. FIUME „KÜLÖNLEGES” HELYZETE

Jelen fejezetben Fiume földrajzi, társadalmi, gazdasági, demográfiai jellegzetességeit mutatom be. Az első szakaszban kitérek a kikötőváros elhelyezkedésére, természeti sajátosságaira, folyóira, a Kvarner-öböl és a Karszt-hegység, illetve természetesen az Adriai-tenger által kínált lehetőségekre és az azok által emelt korlátokra. A második részben Fiume társadalmi viszonyait, főbb csoportjait, életmódját, valamint a modernizáció és urbanizáció hatásait tekintem át, és ismertetem a város etnikai, nyelvi és felekezeti megoszlását. A harmadik alfejezetet a város fejlődésének és Fiume hovatartozása problematikájának szenteltem, de a fiumei provizórium (1870–1918/1920) rendszerét és a városi közigazgatás jellegzetességeit csak egy későbbi fejezetben taglalom.

*

II. 1. Földrajzi és gazdasági jellemzők

Az elmúlt évek egyik szembetűnő jellegzetessége, hogy a Rijekával⁵⁶ kapcsolatos felületeken mind gyakrabban lehet találkozni a „*Volim grad koji teče*” – „*Szeretem a várost, amely folyik*” hangzatos szlogennel. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy Rijeka 2020-ra elnyerte az „Európa kulturális fővárosa” címet, ami a jól csengő, könnyen eladható marketingszövegek alkalmazására ösztönzött. Másfelől azon több irányból megfogalmazott szándéknak, amely a közfigyelmet a város és környéke természeti gazdagságára és páratlan vízrajzi adottságaira kívánta és kívánja minél eredményesebben felhívni.

A mottó választása egy átgondolt, tudatos döntés eredménye. Fiume életében ugyanis a víz mindig kiemelkedő szerepet kapott, már csak tengermelletti fekvésénél és a folyótorkolatok városképző és -fejlesztő erejénél fogva is. Ezt Fest Aladár is így vélte, és Egyiptomhoz hasonlítva megállapította, hogy Fiume nem más, mint a várost keletről határoló, az Adriába torkolló Fiumara(-folyó) szülöttje. Vagyis „*terra fluminis*”, a „folyó földje,”⁵⁷ erre pedig a város neve⁵⁸ és címere is egyértelműen utal.⁵⁹

⁵⁶ A mai Rijeka de facto 1945-ben a partizánok bevonulásával, de jure 1947/1948-ban Fiume, Sušak, Cantrida és más szomszédos községek egyesítése során jött létre. Dolgozatomban ezért a közigazgatási reformot követő időszak érintése során Fiume helyett következetesen a Rijeka elnevezést használom.

⁵⁷ Fest Aladár: Fiume földrajzi helyzetéről. *Földrajzi Közlemények*, 26. (1898). 309.

⁵⁸ A Fiume név először 1260-ban, IV. Béla magyar király egy oklevelében bukkan fel.

A Fiumara-folyó⁶⁰ nem csupán kereskedelmi és kikötési lehetőséget jelentett a nagyrészt hajózásból és kereskedelemből élő lakosság számára. A folyó és a hozzá tartozó források jó minőségű ivóvízzel is ellátták a környéket, a Quarnero-öböl mentén lerakott hordalékból pedig egy megtelepedésre is kitűnően alkalmas sík partvidék, élettér jött létre. Ez a mészkősziklás, kopár Karszt-hegység kedvezőtlen, nehezen művelhető és ezért építkezésre (és terjeszkedésre) csak korlátozottan hasznosítható talajviszonyai miatt számított igazán értékesnek. A Fiumara egyben politikai, stratégiai, és elvileg etnolingvisztikai, valamint kulturális határvonalként is funkcionált; igaz, a gyakorlatban e két utóbbi tényező mérsékelten valósult meg. Ugyanez a megállapítás érvényes a Karszt-hegység, valamint a Quarnero-öböl nyugati határát jelentő, azt Isztriától elválasztó Monte Maggiore (Učka) vonulata esetében is. Noha a hegláncok valóban jelentős védelmet (egyúttal fizikai gátat is) jelentettek a partvidéki népesség számára, Fiume nem szigetelődött el, hanem párhuzamosan fejlődött a környező településekkel. Ez a lakosság térbeli mobilitása mellett nyelvi és kulturális sajátosságait is befolyásolta.

A Fiumara a 18. század végére teljesen elsekélyesedett, ami a hajózási nehézségek mellett pusztító árvizekkel és járványokkal járt együtt. A sorozatos katasztrófák elkerülhetlenné tették a folyó új mederbe terelését és a régi folyóágy holt csatornává alakítását. A folyószabályozás az 1850-es évek közepén, már a horvát báni közigazgatás alatt ment végbe. A problémák viszont nem oldódtak meg, sőt újabbak is keletkeztek. Ezek közül az egyik legjelentősebb a Fiumara-csatorna és az (új) Fiumara-folyó közti Delta-terület létrejötte volt, ami azután vált relevánssá, hogy Fiume az 1860-as években ismét a magyar kormányzat alá került. A kérdést bonyolította, hogy a kivételes adottságokkal rendelkező terület értéke és kiterjedése évről évre nőtt. Ez egyrészt a természetes hordalékképződésre, másrészt a Deltához épített Baross-kikötő kiépítésére vezethető vissza.⁶¹

Így méltán merült fel a Delta-terület és a Baross-kikötő hovatartozásának bizonytalansága, valamint ezzel együtt a politikai határok meghatározásának dilemmája. Vajon Fiume és Sušak, illetve Magyarország és Horvátország között a régi vagy az új meder számít az országhatárnak? A báni és a magyar kormány saját nézőpontjuk alátámasztása

⁵⁹ A város neve olasz, horvát és szlovén alakjában (Rieka/Reka/Rika/) is folyót jelent, a város címerében látható, a kétfejű sas által felborított korsóból ömlő víz pedig ugyancsak a „lankadatlan”, „kiapadhatatlan”, „kimeríthetetlen” (indeficenter) folyót jelképezi.

⁶⁰ Egyéb nevei: Eneo (Oeneo), Flumen St. Viti (Szent Vitus folyója), Rječina. Kuriózumként említhető, hogy egyes kutatások, szakítva a bibliai és trójai mitológikus magyarázattal, azt állítják, hogy Trieszt városának néveredete velencei „terg”-re (piac) vezethető vissza, amihez hozzátársították az „este” (tér, hely) szót, így megalkotva a Trieste (marketplace), azaz piactér kifejezést. Cary, Joseph: *A Ghost in Trieste*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1993. 48.

⁶¹ A Delta 1881-ben, 19.152 m², 1884-ben 26.684 m², 1921-ben 140.000 m²-t tett ki.

érdekében történészeket és levéltárosokat – köztük az Országos Levéltár akkori főigazgatóját, Pauler Gyulát⁶² és a „*a közönség előtt történész hírében álló*”⁶³ Fest Aladárt – kért fel, megnyugtató megoldás azonban sokáig nem született. A Delta-kérdést csak az 1947-es párizsi béke rendezte.⁶⁴

Fiume földrajzi viszonyaiban legalább ennyire meghatározó volt a Mediterráneum és az Adria közelsége. A tenger a partmenti lakosság, és különösen Fiume számára egyszerre jelentett határt és korlátot, de egyben végtelen, kiaknázatlan globális lehetőséget, összekötő kapcsot is. Miként Dominique Reill *Nationalist who feared the nation* című könyvében kiemeli, a térséggel kapcsolatos legismertebb és legtöbbet idézett két nézet Fernand Braudel és Predrag Matvejević nevéhez fűződik. Braudel *longue durée*-ben kialakított koncepciójában az Adria térsége egy összefüggő, földrajzilag, gazdaságilag, politikailag, vallásilag és kulturálisan homogén egységként jelent meg, amelynek évezredek kötelekeit, összefonódásait nem lehet egyik pillanatról a másikra eltüntetni. Matvejević ugyan csak „*hosszú időtartalmú*” vizsgálódásaiból merőben más következtetést vont le. Ő az Adria mentén élő népek, nemzetiségek hosszú távú mentális képeit tanulmányozva arra a megállapításra jutott, hogy az Adriaticum eleve összetett kulturális tájképe a Bizánc bukását követő zűrzavaros időszak alatt, majd a 20. századi hatalmi átrendeződések következtében végleg széttöredezett. Vagyis az Adriát a „közelség”, „*közvetlenség tengereként*” (sea of intimacy) definiálta. Ez azonban értelmezésében a differenciák, a megosztott tapasztalatok területe, nem pedig az „egység” (unity) vidéke.⁶⁵

Reill rámutat arra, hogy Braudel és Matvejević egyetért abban, hogy az Adriaticum zárt világa lehetővé tette az egymást váltó birodalmak számára, hogy viszonylag kis energia-befektetéssel uralmukat a tenger mellett annak partvidékeire is kiterjessék és közelebb hozzák egymáshoz a különböző etnikumú, nyelvű és kultúrájú népeket. Az uralom fenntartásának alapfeltétele egy erős, vitális központ és a minél gyorsabb és hatékonyabb kommunikáció volt. E téren az áttörést az infrastrukturális fejlesztések hozták el,⁶⁶ hiszen általában az áruk és információk keringése intenzívebbé, kiszámíthatóbbá és biztonságosabbá vált. A technikai, logisztikai és kommunikációs újítás (paradigmaváltás?) az aktuális társadalmi rend átalakítását célzó ideológiák expanziójához is hozzájárult. A beszivárgó új

⁶² MNL OL K 26. 873. cs. 1910. XXVII. t. 74/1901. XXXI t. 74. a. sz. 60333/900. sz./I., MNL OL K 26. 873. cs. 1910. XXVII. t. 1349/1900. 1349. a. sz. XXXI. t. 15528. sz. a-hoz 204/1900.sz.

⁶³ MNL OL K 26. 873. cs. 1910. XXVII. t. 1540/1904. 81. a. sz. XXV. t. 47. sz. ad 1540. ME. II.

⁶⁴ Ordasi Ágnes: A fiumei Delta: egy folyton növekvő probléma. *Urbs*, 13. (2019).

⁶⁵ Reill, Dominique: *Nationalist who feared the Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*. Stanford, CA. Stanford University Press, 2012. 20–26.

⁶⁶ Reill elsősorban a gőzhajók szerepét emeli ki.

eszmék és törekvések pedig éppúgy, ahogy Európa más részein is, nagy hatást gyakoroltak a tengermelléki kikötők fejlődésére, regionális politikai és közgazdasági szerepére, valamint az ott élő lakosság életmódjára és társadalmi struktúrájára.⁶⁷

Reill Adria-elgondolása lényegében megegyezik Fest Aladár Fiume-centrikus nézeteivel. Fest azonban Trieszt és a vele szimmetrikusan szemben elhelyezkedő Fiume fejlődésében a gőzhajózás mellett legalább ugyanilyen fontosnak tartja a két város kedvező (Bécs, illetve Buda–Pest közeli) fekvését,⁶⁸ a központi hatalmak (főleg a magyar kormány) egyre ambiciózusabb gazdaságpolitikáját, és a szárazföldi közlekedés – a háttérországok igényeit kielégítő – szisztematikus fejlesztését. Azaz az új hegyvidéki utak kiépítését és a vasúti összeköttetések megteremtését.⁶⁹ Fest koncepciójában összességében Fiume – földrajzi helyzeténél fogva – a magyar kultúra és kereskedelem adriai és balkáni „hídfőjeként”, és egyben a „magyar medence kapujaként”⁷⁰ jelenik meg.⁷¹ Miként Eszik Veronika *A magyar–horvát tengermellék mint nemzetiesített táj* című tanulmányából is megtudható, Fest számára a magyarság tengerparti jelenléte (és térnyerése) egyet jelentett az ország természeti, kulturális és politikai akadályai felett aratott diadalával. Vagyis a tengeri világkereskedelemben való bekapcsolódás képességével, nagyhatalmi törekvései megvalósításának potenciájával és nemzetiesítő, magyarosító kompetenciájának bizonyításával.⁷²

A földrajztudós és turanista Cholnoky Jenő Fiume fejlődését és a neki szánt domináns regionális szerep betöltését kizárólag egy felülről irányított, átfogó, az infrastruktúrális fejlesztésre is kiterjedő gazdaságpolitika által vélte megvalósíthatónak. Szerinte Velence hanyatlását követően elérkezett az „Adria igazi háttérvidékének” számító „osztrák és magyar medencék” és azok kikötőinek, Triesztnek és Fiumének az ideje. Cholnoky érvelése szerint ellentétben a „*ronda balkáni élet, az orgyilkosságra támaszkodó politika, a hanyagság, szenny és marakodás*” jellemezte bosnyák és szerb medencékkel, mindkét város nagy potenciállal, „*geográfiai energiával*” rendelkezik. Elgondolásában Fiume fejlődéséhez, illetve ahhoz, hogy általa Magyarország az Adria ura lehessen, három dolog kellett: 1. Közép–Európa nyugalma; 2. Trieszt óceánokon átívelő kolonizáló célkitűzéseinek megvalósulása és ezzel a magyar medencének az osztrák piaci nyomás alóli „megszabadulása”; 3.

⁶⁷ Reill, 2012. 20–34. Reill elsősorban a dalmát kikötőkre koncentrált.

⁶⁸ Az Adria a Quarnero-öbölnél nyomul be a legmélyebben a szárazföldre, így Magyarország Fiuménél érintkezik legrövidebb úton a tengerrel.

⁶⁹ 1857-ben Bécs–Trieszt, Béccsel, 1873-ban Károlyváros–Fiume, 1884-ben Fiume–Budapest.

⁷⁰ Cholnoky Jenő kifejezése.

⁷¹ Fest, 1898. 304–326.

⁷² Eszik Veronika: A magyar–horvát tengermellék mint nemzetiesített táj. *Korall*, 16. (2015) 4.

a tudatos és szakadatlan munka, amely „*minden magyar hazafinak szent kötelessége*”.⁷³ Cholnoky nézeteit Gonda Béla,⁷⁴ a Magyar Adria Egyesület megalapítója, a történetíró Márki Sándor,⁷⁵ és a magyar imperialisztikus politikai földrajz egyik legismertebb képviselője, Havass Rezső is osztotta.⁷⁶

És valóban: Fiume a magyar állam jogi, politikai, anyagi és infrastrukturális támogatásával példátlan fejlődésnek indult. Ez egyfelől népessége gyarapodásában, városképének átalakulásában, funkcióinak és intézményeinek megtöbbszöröződésében mutatkozott meg. Másfelől mindez ipari, kereskedelmi és forgalmi mérlegeinek növekedésében, tömeget vonzó munkabiztosító kompetenciájának erősödésében, kapcsolati hálózatának kitágulásában, valamint hatósugarának globalizálódásában is kifejeződött. Így nem túlzás kijelenteni, hogy Fiume a világháború kitörésének idejére – a „*Hansa városnak*” vagy „*Ausztria Hamburgjának*” nevezett⁷⁷ – Trieszthez hasonlóan valódi tengeri empóriummá, „birodalmi kikötővé” vált.

II. 2. Fiume társadalmi viszonyai

Fiume népesedési tendenciái

Mint a fentebb ismertetett földrajzi és természeti tényezők is sejtetik, Fiume még Cosala, Drenova és Plasse alkerületekkel való egyesítése és a feltöltések, valamint a Delta-terület növekedése ellenére sem tartozott soha a kimondottan nagy kiterjedésű kikötővárosok közé. Politikai határvonala az 1890-es években 19,57 km²-t tett ki, amely lényegében az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig nem változott.

Az Adriai-tenger és a Karszt-hegység általi beszorított helyzet azonban a város demográfiai növekedését csak részben akadályozta. Erre utalnak a népszámlálások eredményei, amelyek arról tanúskodnak, hogy Fiume lakossága a provizórium ideje alatt megsokszorozódott. Fest Aladár 1912-ben a Központi Statisztikai Hivatal adataira támaszkodva 1869 (17, 884 fő) és 1910 (49, 806 fő) között 178%-os növekedést említett, az 1910. és az 1918. évi népesség-összeírásokat összevetve pedig a háborús évek dacára is csupán 7,5%-

⁷³ Cholnoky Jenő: *Az Adria és partvidéke*. Budapest, Magyar Adria Egyesület, 1915. 71–75.

⁷⁴ Gonda Béla: *Magyar Tengerészet és a Fiumei kikötő*. Budapest, Pátria, 1906.

⁷⁵ Márki Sándor: *Magyar uralom az Adrián*. Budapest, Magyar Adria Egyesület, 1915. 39–43.

⁷⁶ A földrajz–történelmi és közgazdasági szakosztály. *A Tenger*, 10. (1920) 90–91.

⁷⁷ Reill, 2012. 81–83., Csupán feltételezés, de Reillt e hasonlat megfogalmazásában talán Robert Musil „A tulajdonságok nélküli ember” című regénye ihlette meg, amelyben a szerző Triesztet a Földközi-tenger Hamburgjának nevezi. Musil, Robert: *A tulajdonságok nélküli ember*. Budapest, Európa, 1977. II. köt. 253.

os csökkenés mutatható ki (46, 264 fő).⁷⁸ A korszak egészét tekintve tehát mintegy 158%-os gyarapodásról lehet beszélni.⁷⁹ Ez a nagyarányú demográfiai változás viszont a prosperálás és fejlődés mellett a társadalmi egyenlőtlenségek és a feszültségek megnövekedését is maga után vonta. A mindennapi kihívások közül főképp a lakhatásból és a bérezésből eredő problémák számítottak igazán súlyosnak Fiume – kedvezőtlen talajviszonyai, fizikai terjeszkedésében akadályozott elhelyezkedése, valamint⁸⁰ kikötővárosi mivoltából adódó – drágasága miatt.

A népességnövekedés vizsgálatával kapcsolatban feltétlen figyelembe kell venni néhány pontosító tényezőt. Egyrészt azért, mert az országos szintű felméréseknek az állam volt a „megrendelője”, és mint ilyen, az információk felvételét és összegyűjtését 1871. évi felállításától kezdve az általa létrehozott Központi Statisztikai Hivatal végezte. Ez a fajta függési rendszer lehetőséget teremtett az adatoknak az állam számára kedvező értelmezésére: az értékek kozmetikázására és leleményesebbnél leleményesebb interpretálására. Másrészt az információk gyűjtése során sok múlott a számlálóbiztosoknak az adatgyűjtés alatt tanúsított viselkedésén és eljárásán, az adatközlő együttműködési hajlandóságán, illetve az olyan egyéb külső tényezőkön, mint például a mintagyűjtés konkrét környezetének tulajdonságai (például: hangos, zsúfolt helyiség, vagy tág, nyugodt, csöndes), vagy éppen a közös nyelv/dialektus használatán, értésén. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy egyes visszasságok már az adatfelvételi ívek összeállításánál kimutathatóak, hiszen az alkalmazott kategóriák és fogalmak nem mindig, és főleg nem mindenki számára voltak egyértelműek. E téren többnyire az etnolingvisztikai kérdések, az anyanyelv és a leggyakrabban használt nyelv és a bevallott identitás közti ellentmondások jelentettek nehézséget. Ezen kívül szintén problémaként merült fel, hogy az ívek nem számoltak a dialektusok létezésével, az esetleges többnyelvűséggel, a vegyesházasságokból származó egyének sajátos helyzetével, és főleg nem a többes elköteleződés lehetőségével. Ehelyett az adatlapokon a kategóriát alapvetően „csoport szemléletű” megközelítés jellemezte, ami lényegében egyet jelent a statikus, „kemény identitás” vizsgálatával. Tehát azzal, hogy az egyes nem-

⁷⁸ Fest Aladár: *Fiume népesedési mozgalmi Magyarországhoz való visszacsatolása óta*. Bp., 1912. 9–17.

⁷⁹ Lásd 1. sz. melléklet. A mellékletben közölt kimutatások egyes helyeken feltűnő eltéréseket tartalmaznak. Ennek mindenekelőtt a kategóriák képlékenysége az oka. Így például a szerb és horvát nyelvű, valamint az illír, sokác, bunyevác stb., vagy éppen a katonai és polgári lakosság összevonása és elkülönítése, valamint az „Egyéb” kategória nem egységes, és nem következetes kezelése. Ugyanezzel a problémával szembesültem az 1880., 1890., 1900. és 1910. évi népszámlálási összeírások áttekintése során is. Éppen ezért a XIV. 1. melléklet legelső táblázatában kizárólag az 1920-ban megjelentetett „1910. évi népszámlálás. Végeredmények összefoglalása” című munka bevezetőjének összefoglaló adatait adtam meg.

⁸⁰ *Képviselőházi Napló*, 1910. XL. kötet. 1918. július 4. 804. országos ülés. 256.

zetiségeket (például olaszok, románok stb.) önálló, egyértelműen lehatárolható, objektíven létező és fix entitásként, csoportként kezelte.

Mindazonáltal az empirikus kutatások a konstruktív „puha identitást” helyezik előtérbe, és sokszor rámutatnak azokra a dilemmákra, amelyek a csoportista felfogásból erednek. Többek közt a társadalmi határok képlékenységére, átjárhatóságára és az életmódból, a kultúrából, a szokásokból, a nyelvhasználatból, valamint a klasszifikáló közvéleményből származó differenciák fontosságára. Vagyis arra, hogy az adatlapokon feltüntetett kategóriák nem felelnek (nem felelhetnek) meg teljesen a jóval összetettebb, rétegzettebb társadalmi valóságnak.⁸¹

Fiume nemzetiségi megoszlása

Napjainkban a „csoportfogalmak” átgondolásának egyik legismertebb képviselője Roger Brubaker amerikai szociológus, akinek kutatásai számos közép-európai történészre is inspirálóan hatnak. Így például Robert Darnton és Gary B. Cohen felvetései mellett az ő megközelítései köszönnek vissza Tamara Scheernek és Rok Stergarnek az etnikai dobozokról írt munkájában. Scheer és Stergar ugyanis Brubaker nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a Habsburg Birodalom modernizálódása és bürokratizálódása szükségszerűen hozzájárult a nacionalizmusok megerősödéséhez. A közigazgatás, a katonaság, az oktatás stb. csak leegyszerűsített, világos, standardizált nyelvvel és fogalomkészlettel működhetett hatékonyan és célszerűen. Ez a bürokratizációs fogalomalkotási kényszer maga után vonta a „tiszta” nemzetiségi kategóriák kialakítását, etnikai dobozzá formálását, ami a katonai sorozások, iskolaválasztások és a népszámlálási ívek összeállítása során is visszaköszönt.⁸²

Hasonló megállapításra jutott Francesco Toncich is, aki Trieszt kapcsán Dominique Reill munkáit citálva arra figyelmeztetett, hogy a különböző (olasz, osztrák, szlovén) etnikumok közti összefonódások sokáig oly jelentősnek bizonyultak, hogy még a fizikai térben is nehéz volt teljesen egyértelműen lehatárolni őket. Toncich pedig erre vonatkozóan Tara Zahra „nemzeti közömbösség” és a legújabban főleg Egry Gábor által alkalmazott „mindennapi etnicitás” koncepciójának egyik alapját adó, Till van Rahden nevéhez köthető szí-

⁸¹ Hires-László Kornélia: Etnikai kategóriák és a migráció összefüggései Beregszászon. *Metszetek*, 6. (2017) 4. 215–221.,

⁸² Scheer, Tamara–Stergar, Rok: Ethnic Boxes. The Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification. *Nationalities Papers*, 46. (2018) 4. 575–591.

tuatív identitás terminusát is felemlégette.⁸³ E felfogásban akár egy adott helyzettől is függhetett, hogy ki, mikor és milyen nemzetiségűnek vallotta magát például egy hatósági személy, így egy számlálóbiztos előtt. Scheer és Stergar ezt úgy fogalmazta meg, hogy a népszámlálás egy lehetőség volt a választásra, a nacionalista mozgalmak megerősödésével pedig a lojalitás kifejezésére.⁸⁴

Fiume demográfiai fejlődésének tanulmányozásakor fontos leszögezni, hogy a város népességének gyarapodása elsősorban nem a természetes szaporulat, hanem külső hatások eredménye volt. Ilyen tényezőkként mindenekelőtt a város urbanizációjával, iparosodásával, funkcióinak és piacainak bővülésével járó spontán betelepüléseket, valamint a tervezett és irányított betelepítéseket kell megemlíteni. A betelepülők többnyire a szomszédos horvát területekről és osztrák tartományokból, az Isztriáról, Krajnából, Goriziából, Dalmáciából és a szigetekről érkeztek az egyébként is multietnikus kikötővárosba,⁸⁵ azonban a századfordulóra mind meghatározóbbá vált az Olasz Királyságból és a Magyarországról beköltözők aránya is. Ezen a ponton a városban ideiglenesen tartózkodók növekvő számáról sem szabad megfeledkezni, amely főleg a tömeges kivándorlás felélékülésével vált mind meghatározóbbá.⁸⁶ Mindez egyszerre jelzi 1. Fiume nemzetiségi összetételének változását; 2. vonzerejének és eltartó képességének erősödését (vagy fordítva: munkaerő-szükségletének növekedését); 3. társadalmi szerkezetének átalakulását.

Ami az első pontot illeti, Fiume etnikai viszonyai már a kortársakat is élénken foglalkoztatták. Többnyire a Központi Statisztikai Hivatal 1880–1910 közti népesség-összeírásai,⁸⁷ és/vagy Fest Aladár számításai alapján Fiumét mint multietnikus határ menti kikötővárost, a latin (olasz), szláv és magyar kultúrák találkozási helyét írták le. Ugyanakkor kitértek a város olasz nyelvhasználatára és jellegére, továbbá fenyegetést láttak a környező szlávok pusztában létében,⁸⁸ valamint a magyar lakosság egyre látványosabb térnyerésében. Ezen munkák a demográfiai adatokból legtöbbször az alábbi következtetésekre jutottak: 1. A vizsgált korszakban az olasz(ul beszélő)k nemcsak megőrizték domináns helyzetüket, de 4,7%-kal gyarapodott is a számuk.⁸⁹ 2. a horvát-/szerbajkú) népesség arányát

⁸³ Toncich, Francesco: *Narrazioni e pratiche antislave a Trieste tra città e campagna 1850–1871. Acta Historiae*, 25. (2017) 3.

⁸⁴ Scheer–Stergar, 2018.

⁸⁵ Fest Aladár: *Kivándorlás Fiumén át, – bevándorlás Fiuméba. Földrajzi Közlemények*, 33. (1905) 4.

⁸⁶ A kivándorlással kapcsolatban lásd *Merika. Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku, 1880–1914. Emigration from Central Europe to America 1880–1914*. Ed. Dubrović, Ervin: Rijeka, Muzej grade Rijeka, 2008; Pelles Márton: Dr. Tauffer Emil (1905) és Roediger Ernő (1907) jelentései a Fiume–New York közötti kivándorlásról. *Aetas*, 34. (2019) 2. 92–104.

⁸⁷ Csak erre az időszakra vannak meg folyamatosan az adatok.

⁸⁸ Vö. Toncich, 2017.

⁸⁹ olasz. 1880: 9.220 fő (43,9%), 1910: 24.212 fő (48,4%).

tekintve látszólag vesztett fiumei jelentőségéből, hiszen 1910-re számuk 11,3%-kal csökkent és összességében is csak 26,8%-ot tettek is.⁹⁰ 3. a magyar lakosság kivételesen intenzív, 11,2%-os növekedést produkált. Ezáltal 1910-re már a szlovén és a német kisebbséget is maga mögé szorítva a 13%-ot is elérte és a harmadik legmeghatározóbb csoporttá vált.⁹¹ Igaz, Polónyi Dezső 1911-ben egy képviselőházi interpellációjában rámutatott, a nemzetiségek számaránya nem feltétlen felelt meg a nemzetiségi mozgalmak intenzitásának és erejének. Vagyis a horvátok számszerinti visszaszorulása nem jelentett egyet jelentőségük és befolyásuk csökkenésével. Polónyi szavaival élve: „[...] e nemzetiségi mozgalmak, a melyek nyelvi különbségre vannak alapítva, nem vulkanikus természetűek,⁹² hanem neptunikusok⁹³ — úgynevezett neptunikus folyamat megy végbe a nyelvhatáron. Az erősebb nyelvű és erősebb érzésű nép nem lávaként önti el a másik nyelvterületet, hanem a nyelvhatáron lassan, de biztosan, úgy, mint a folyó, szemcsénként mossa ki a maga számára a talajt és porszemeként építi az új növedékeket. A horvátok, úgy látszik, ennek tudatában voltak és vannak [...]”⁹⁴ Polónyi vélekedése később is érvényes maradt, és 1918 nyarán – a horvátok gazdasági és politikai előrenyomulására figyelmeztetve – azt még Csizmazia Ernő és Fiume parlamenti képviselője, Andrea Ossoinack is osztotta.⁹⁵ 4. Az arányok eltolódása szükségszerűen együtt járt az egyébként is mind gyakrabban etnikai színezetet is öltő, társadalmi és politikai feszültségek fokozott felgyülemelésével.⁹⁶

A fent említett tényezőkön kívül érdemes hangsúlyozni, hogy miként Ivan Jeličić és az ő nyomán Dominique Reill is rámutat, az 1910. évi népszámlálási ívek nem csak a mindennapi életben legmagabiztosabban használt nyelvet („anyanyelvet”) rögzítették, de az egyéb beszélt nyelvekre is rákérdeztek. A többletinformáció nagyban hozzájárul Fiume többnyelvű és többnemzetiségű karakterének megismeréséhez. Ez a kikötőváros esetében azt jelentette, hogy noha az 1910. évi statisztika alapján a város lakosságának 49%-a vallotta magát olasz anyanyelvűnek, a fiumeiek csaknem 73%-a megértette magát (bármit is jelentsen ez) olaszul. Hasonló jelenség figyelhető meg a horvát és a német nyelv tekinteté-

⁹⁰ horvát–szerb. 1880: 7.991 fő (38,1%), 1910: horvát–szerb: 13.351 fő (26,8%).

⁹¹ magyar. 1800: 383 fő (1,85), 1910: 6.493 fő (13%)

⁹² Hirtelen, feltűnő, kirobbanó (latin).

⁹³ Lassú, kevésbé látványos, folyamatos (latin).

⁹⁴ *Képviselőházi Napló*, 1910. VI. kötet.1911. március 30. 131. Ülésnap. 313.

⁹⁵ *Képviselőházi Napló*, 1910. XL. kötet.1918. július 18. 811. Ülésnap. 576–581.

⁹⁶ Pl. míg a belvárosban az olasz, addig Fiume alkerületeiben a szláv nyelvhasználat dominált. Egy árnyaltabb kép megrajzolásához azonban több pontosító tényezőt figyelembe kell venni. Például a többes nyelvhasználat és a dialektusok használatának problematikus mivoltát és azok térbeli megoszlását. D’Alessio, Vanni: *Divided Legacies, Iconoclasm and Shared Cultures in Contested Rijeka/Fiume*. In: *Borderlands of Memory. Adriatic and Central European Perspectives*. Ed. Klabjan, Borut. Oxford–Bern–Berlin–Bruxelles–New York–Wien, Peter Lang, 2019. [Cultural Memories, 11.]

ben is. Annak ellenére ugyanis, hogy az előbbit csak 26% tartotta anyanyelvének, a fiumeiek több mint 53% képes volt horvátul kommunikálni. A németet illetően pedig arra a következtetésre lehet jutni, hogy a német nemzetiségűek alig 5%-os jelenléte ellenére a lakosság 24%-ka valamilyen szinten németül is megtanult. A magyar nyelv esetében azonban a különbség csupán 10%: a fiumeieknek csupán 23%-ka beszélte az állam hivatalos nyelvét, és ezek közül csaknem 13% volt magyar anyanyelvű.⁹⁷

Ez némileg megkérdőjelezi a központi kormányzat hurráoptimizmusát, amely előszeretettel kérkedett a magyar lakosság kivételes ütemű gyarapodásával. Jellemző, hogy 1912-ben még Fest is 60.000 fős Fiumét és ezen belül 18,68%-os magyarságot vizionált 1920-ra. Ezzel szemben a nemzetiségek aggódva szemlélték az egyre nyomasztóbb magyar térfoglalást. A legvehemensebb városi vezetők így gyanakodva fogadtak minden, az állam felől érkező kezdeményezést: óvatosságra, távolságtartásra és szükség esetén önvédelemre intettek a „magyarok gyarmatosításával” szemben. Ezáltal a magyar betelepülők gyakran „idegenekként”, „másokként”,⁹⁸ egyes szélsőséges narratívákban „elnyomó hódítókként” jelentek meg. A konfliktusok átnacionalizálódása viszont mégsem jelentette azt, hogy a nemzetiségek különálló, párhuzamos világokban vagy éppen szigetszerű enklávékban éltek volna. Ebből adódik, hogy annak sugalmazása is túlzó, hogy a helyi lakosság mindennapja it csupán ellenséges rivalizálások jellemezték volna. Többek közt erre utalnak Kompolthy Tivadar a szerinte „nemlétező fiumei társadalom” és Eötvös József temetése kapcsán 1871 márciusában megjelentetett írásának alábbi sorai is: „*A templom egészen telve volt s jól esett szívünknek, látva azt, hogy nem egy horvát vagy dalmata könnyez a feledhetlen elhunyt gyászravatala mellett. Ez bizonyítja, hogy nem csupán csak Magyarország halottja ő!*”⁹⁹ Hasonló gesztusok nem számítottak példánélküli eseményeknek a korbéli Fiumében.

A nemzetiségek hétköznapi és társadalmi érintkezéseiben színes, változatos minták figyelhetők meg. Természetesen az mégsem állítható, hogy Fiume nemzetiségi kohóként funkcionált volna, de a város által nyújtott jogi, politikai és egzisztenciális előnyök és az egyének érzelmi érintettsége kétségtelenül identitásformáló szereppel bírtak. Ez mindenképp előtt a lokálpatriotizmuson alapuló fiumano-tudatban öltött testet, ami viszont a lojalitás többféle szintjét – például a birodalmit vagy a Magyar Királyság felé irányuló állampatriotizmust – az első világháború kitöréséig nem, vagy legalábbis nem feltétlenül kérdőjelezte meg. Sőt, olyan élethelyzetek is akadtak, mikor az egyes egyének Tara Zahra és Pieter M.

⁹⁷ Reill, 2020; Jeličić, Ivan: *Nell'ombra dell'autonomismo. Il movimento socialista a Fiume, 1901–1921*. Doktori disszertáció, Università degli Studi di Trieste, Trieste, 2016. 50.

⁹⁸ Vitorlázás. *Pesti Hírlap*, 1897. július 11.

⁹⁹ Fiumei levél. *Borsod–Miskolci Értesítő*, 1871. március 30.

Judson terminusával leírva akár „nemzetileg közömbösnek” tűnhettek.¹⁰⁰ Annak eldöntése, hogy az érintett személyek valóban „nemzetileg közömbösek” voltak-e, további kutatásokat igényel. Mindenesetre az kétségtelen, hogy a nemzetiségek közti érdek-, munka-, esetleg egyesületi kapcsolatok, vagy a magánjellegű (társasági) érintkezések, a barátságok, a vegyes házasságok (mint más multietnikus közegekben) nem számítottak rendkívülinek.

Ahogy Vanni D’Alessio – az „etnikai szörfőzés” fogalmát bevezetve – munkáiban kimutatja, az etnikai határok átlépésében kiemelten nagy szerepe volt a dialektusoknak.¹⁰¹ Fiume esetében ez az óvárost uraló olasz nyelv szláv elemekkel kevert velencei dialektusából kialakult fiumánót, valamint a külvárosi területeken használt horvát ča nyelvjárást jelentette. Bár D’Alessio kutatásai a második világháborút követően létrejött Rijeka olasz nyelvoktatására irányulnak, állítását a dualizmus korából származó források is megerősítik. A legérdekesebbeknek és leginformatívabbnak a fennmaradt emlékiratok és egodokumentumok számítanak. Ugyanakkor említést érdemelnek a Rijekai Állami Levéltár Vranyczány-fondjában fellelhető, olykor dialektusban írt kommentekkel ellátott karikatúrák, képes gúnytörténetek és szójátékok (Rebus) is, hiszen ezeket egy olasz-, horvát- és magyarjékú, városi és állami hivatalnokokból és tisztviselőkből álló társaság tagjai egymás szórakoztatására készítették rendszeresen.¹⁰²

Társadalmi változások különös tekintettel az uralmi elitre¹⁰³

Fiume a 19. század második felére valóban intenzív fejlődésnek indult és folyamatosan új funkciókkal bővült. Ez a koncentrált (főleg állami) beruházásoknak és a törvényi, intézményi reformok hatásának köszönhető, illetve a nemzetközi helyzet pacifikálódásának. Kereskedelmi, gazdasági, közigazgatási központtá, katonai és oktatási centrummá, elsődleges piaccá vált és igen előkelő helyet foglalt el a városok regionális hierarchiájában. Ebből adódóan Fiume eltartóképességét, potenciális egzisztenciateremtő- és megtartó

¹⁰⁰ A fogalmat Somogyi Éva már korábban is használta.

¹⁰¹ D’Alessio, 2019. 89–118.

¹⁰² DAR RO 262. 018.

¹⁰³ A munkámban elsősorban a társadalom azon rétegére (közép- és felsőosztály) koncentrálok, amelyik legnagyobb arányban részt vett a városi közigazgatás működtetésében. Ekképpen szándékosan nem térek ki az város industrializálódása következtében mind jelentősebbé váló, többnyire horvátjékú és gyakran a közeli településeken élő, de Fiumében dolgozó munkások és a szociáldemokraták mozgalmára. A témáról részletebben Ivan Jeličić 2016-ban megvédett nagyszerű Phd-dolgozata foglalkozik.

kompetenciáját illetően azokra az ambivalens modernizációs folyamatokra¹⁰⁴ kell kitérni, amelyek az élet valamennyi területét érintették. Így a technológiai újítások elterjedése és az infrastrukturális fejlesztések mellett nem hagyhatók figyelmen kívül a tőkeigényes gyár- és vállalat alapítások, illetve a jogi reformok, vagy a városi és az állami közigazgatás és a pénzügyi rendszer bővítése, ami az értelmiségi, hivatali apparátus és a magánhivatalnoki réteg felduzzadását is maga után vonta. A különböző modernizációs folyamatok nem mindenhol, nem egyszerre jelentkeztek, ráadásul nemcsak nyertesei, de vesztesei is voltak.¹⁰⁵ Jellemző, hogy ami állami szinten prosperálásnak, fejlődésnek számított, az alacsonyabb szinteken hanyatlásként vagy akár válságként is megjelölhető.¹⁰⁶

Fiumében – akárcsak Triesztben – a legalapvetőbb változásokat a kereskedelmi, gazdasági és technológiai viszonyok globális és birodalmi¹⁰⁷ szintű átalakulásai eredményezték: nevezetesen a vasúthálózat folyamatos kiépülése és a gőzhajózás elterjedése. Ahogy Fest Aladár 1895-ben megjelent cikke¹⁰⁸ mellett Batthyány Tivadar 1891-ben a kereskedelemügyi miniszternek beterjesztett emlékiratában rámutatott, az új, modern „vívmányok” az 1870-es évektől egyre nagyobb kihívás elé állították a hagyományos, faszervezetű vitorlásokat alkalmazó fiumeieket. Batthyány a bajok legfőbb okai közt a szállítási költségek csökkenését és az áruk mennyiségének növekedését jelölte meg. A kiegyensúlyozatlan verseny következményeként a hajótulajdonosok tönkremenetelét, a rosszul fizetett legénység alacsony munkamorálját és a biztosítási díjak fizetésének szabotálását említette. Batthyány úgy vélte, a folyamat az egész fiumei hajóépítő- és javító ipar pusztulásához vezet, ezért az állam hathatósabb beavatkozását követelte.¹⁰⁹ A központi kormány számára azonban fontosabbnak bizonyultak az országos és birodalmi érdekek. Példának okáért Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter kikötőfejlesztési programja is a „felsőbb célok” szolgálatában készült el, de szintén a Monarchia általános gyarapodása miatt foztották meg 1891-ben Fiumét (és Triesztet) szabadkikötői státuszától és olvasztották be az

¹⁰⁴ A modernizáció fogalmát Péter László nyomán egy, az utánczó és utánczott közt létrejövő viszonyrendszerként értelmezem. Péter László: *Az Elbától Keletre. Tanulmányok a magyar és Kelet–Európai történelemből.* Budapest, Osiris, 1998. 11.

¹⁰⁵ Eszik, 2021.

¹⁰⁶ Erre vonatkozóan lásd: Eszik Veronika: *Fiume árnyékában. A magyar kikötő dualizmus kori iparosításának regionális következményei,* *Korall*, 20. (2019) 2.

¹⁰⁷ Ez alatt Fest Aladár nyomán Bécs centralista politikáját értem, amelynek egyik központi elemét egy minden tekintetben Triesztnek és az ott 1850-ben felállított Tengerészeti Hatóságnak alárendelt tengerpart jelentette, ami az akkor még vasút és gőzhajók nélküli Fiume kereskedelmi érdekeit különösen érzékenyen érintette. Fest, Aladár: *L'Ungheria e il mare con speciale riguardo a Fiume.* Budapest, Tipografia Franklin. 1935. 29–30.

¹⁰⁸ Fest Aladár: Fiume kereskedelme a középkorban. 2. és befejező rész. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 2. (1895) 86. Fest nézetét ezt követően többször megismételte, így például még 1935-ben is. Fest, 1935. 33.

¹⁰⁹ Igaz, az általános trend ellenére egyes áruk vitorlásokkal szállítása még a századfordulón is jobban megértte.

osztrák–magyar közös vámkerületbe.¹¹⁰ Az eredmény nem maradt el: a régi fiumei hajó-építő üzemek a századfordulóra szinte teljesen leépültek.¹¹¹

A megváltozott viszonyokhoz a fiumei lakosság többsége nem, vagy csak alig tudott alkalmazkodni. Így, miként Trieszt, úgy Fiume régi, hagyományosan a tengerből élő patríciuscsaládjainak jelentős része is egzisztenciális válságba került.¹¹² Többen közülük a századfordulóra elszegényedtek és kiszorultak a helyi multipozicionális elitből. Más részük pedig fiúutód hiányában (látszólag) kihalt, vagy nőági vonalon házasságok révén más családokba olvadt bele.¹¹³ A jelenségről a Magyar Tengerpart 1902-ben egy külön – nem minden hátsó szándék nélküli – „hanyatlástörténeti” áttekintést is közölt. A cikk panaszosan foglalja össze, hogy az 1900-as évek elejére kihaltak a 19. század közepén még számos kiemelkedő pozíciót viselő Anderlichek, Franchinik és Troyerek. A „szűk viszonyok között, jelentőségét veszítve” élő Adamichok és a kiskereskedést folytató Benzoni di Cremonák és De Franceschik pedig gazdasági és társadalmi súlyukat veszítve, a deklasszáció áldozataivá váltak. A cikk szerzője az egyes családok utolsó képviselőivel kapcsolatban ugyancsak elmarasztalóan szinte felsorolásszerűen közölte az „aktualitásokat”. Jelesül azt, hogy az utolsó patrícius Diminich jelenleg kőfaragó, Marochini kereskedősegéd, Stemberg inas a bukaresti érseknél, Celebrini táncmester, többen pedig (Dani, Marotti, Scarpa, Tomasich) a biztos megélhetés reményében hivatalt vállaltak. A társadalmi pozíciójukat és/vagy vagyoni helyzetüket tartó famíliák közt csak néhányat, mindenekelőtt az Emilieket, a Magyarországon a főrendek közt szereplő Gerliczyeket, a kiterjedt földbirtokokkal rendelkező Vranyczányakat és a Rappresentanza (fiumei képviselőtestület) törzstagjainak számító Thierryeket sorolta fel.¹¹⁴

A patríciusok háttérbe szorulásában az általános polgárosodási és demokratizálódási folyamatok jogi szinten is közrejátszottak, hiszen az 1848. és az 1868. évi törvények Fiumében is megszüntették a rendi kiváltságokat. Az előkelő származás emléke mégsem halványult el teljesen. Hasonlóan a magyar nemességhez, az arra jogosult fiumeiek továbbra is büszkén viselték a patríciusi címet, ami továbbra is megőrizte presztízserőjét, mivel az szorosán összefonódott a kikötőváros múltjával, a lokális identitással, valamint a fiumei

¹¹⁰ A közös vámterületről részletesebben lásd: Katus László: A Monarchia közös piaca. *Magyar Tudomány*, 96. (1989) 10–11. 808–820., Vö. Tonicich, 2017.

¹¹¹ Ákos György–Horváth József: *Amerre a szél visz, s hullám utat ad. Avagy: magyar tengerészek a világ óceánjain, vitorlák alatt*. Budapest, HA-JÓS Bt. 2007.

¹¹² Tonicich, 2017.

¹¹³ Ennek ellenére még az első világháborút követően is lehet a különböző összeírásokban patrícius családokból származó egyének neveivel találkozni.

¹¹⁴ A fiumei olaszság pusztulása. *Magyar Tengerpart*, 1902. július 24.

autonómiával.¹¹⁵ Ekképp nyer magyarázatot, hogy 1910-ben a városatyák miért éppen az elszegényedett Romulus Adamich hajóskapitány patrícus származását helyezték retorikájuk központjába, amikor annak anyagi megsegítésére törekedtek.¹¹⁶ Továbbá így válik érthetővé, hogy mit jelentett a helyi lakosság számára, mikor 1932-ben az író Garády-Gauss Viktor temetésekor megkondították a patrícus-harangot.¹¹⁷

Éppen ezért kellő kritikával kell kezelni a Magyar Tengerpart cikkéhez hasonló tudósításokat, amelyek a kikötő pangásáért a restséggel, közönnyel vádolt, a kereskedéssel felhagyó és/vagy eleve más pályát választó fiumeieket tették felelőssé.¹¹⁸ Azok ugyanis – a hatásvadász publicisztikai fogások mellett – elsősorban a magyar állam Fiume irányában támasztott elvárásait, a város „magyar tengeri empórium” mivoltához kötött vágyait visszhangozták.¹¹⁹ Másfelől azt, hogy Fiume geopolitikai helyzete és fizikailag behatárolt földrajzi adottsága kereskedelmi forgalmára és kapacitására, a lakosság egzisztenciájára is kihatott. Ez azt jelentette, hogy Fiume már a 1880-as évek végére elérte fejlődésének csúcspontját, miközben a külkereskedelmi és nagyhatalmi viszonyok átalakulása, valamint az állam központosító és modernizációs innovációi további változásokat, de egyben kihívásokat is teremtettek. Ennek egyik következménye volt, hogy a fiumei tradicionális elitcsoportok pozíciójuk és lehetőségeik újragondolására kényszerültek az 1890-es években.¹²⁰ Ezen a ponton felmerül a kérdés: vajon a rendi korszakból átörökített kiváltságok segíthették-e a helyi lakosság megélhetési viszonyainak konzerválását, esetleg javítását? Illetve a fiumei privilégiumok (vagy azok eltörlése) mennyiben és milyen szinten járulhattak hozzá a lokális, országos és birodalmi modernizációs folyamatok kiteljesedéséhez?

A korábban tengerészeti kereskedelemhez kapcsolódó tevékenységekből élő fiumei családok egy része az értelmiségi állások, a városi és állami hivatalok felé orientálódott, más részük pedig az ipari és pénzügyi szférában kereste boldogulását. Ez utóbbi lehetőség elsősorban azok számára biztosított perspektívát, akik az 1860-as és 1870-es években képesek voltak kellő mennyiségű anyagi és társadalmi tőkét tudtak felhalmozni, valamint vállalkozásukat egy jövedelmezőbb, rugalmasabb gazdasági modellre átvezetni. Ennek

¹¹⁵ Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris, 2006. 95–103.; Ordasi, 2020/a.

¹¹⁶ DAR JU 5. 47. eln./1910. 37. d., DAR JU 5. 102. eln./1910. 37. d.

¹¹⁷ Hesz Ferenc: Emlékezés Garády Gauss Viktorra. *A Tenger*, 28. (1938).

¹¹⁸ Ezzel párhuzamosan sokan a magyar kereskedőszellem hiányát is kifogásolták. Magyar kereskedői szellem. *Magyar Tengerpart*, 1900. szeptember 28.; Fiume hanyatlásának okai. *Magyar Tengerpart*, 1902. június 19., DAR JU 5. 18. eln./1902. 24. d.

¹¹⁹ Az elégedetlen fiumei kereskedők. *Magyar Tengerpart*, 1901. október 29.; Fiume kereskedelme. *Magyar Tengerpart?* 1902. április 26.

¹²⁰ Hasonló folyamatok Triesztben szintén végbementek. Erre vonatkozóan: Toncich, 2017.

eredményeképpen a patríciusok helyét a gazdasági életben és a városvezetésben egyaránt fokozatosan ők vették át.

Az országos viszonyoknak megfelelően az 1880-as évek gyáralapítási és vállalkozási hulláma Fiumében is kedvezett a társadalmi és foglalkozásszerkezeti átalakulásának. Lengyel György és Bácskai Vera tipologizálása nyomán ez volt az úgynevezett „alapítók időszaka,”¹²¹ amikor az olyan ambiciózus személyek, mint például Giovanni Corossacz (Fiumei Váltóbank), Giovanni Luppis és Robert Whitehead (Torpedógyár), Luigi Ossoinack (Ossoinck-féle Faipari Részvénytársaság, Kőolajfinomító, Rizshántoló, Oriente Magyar Tengerhajózási Részvénytársaság), vagy éppen Luigi Meynier (Smith- és Meynier-féle papírgyár) vállalkozásaikat megindították.¹²² A felsorolt sikeres nagyvállalkozók és nagykereskedők közös jellemzője, hogy valamennyien családi vagyonukra és kapcsolatrendszerükre támaszkodva építették fel tőkeigényes gazdasági és kereskedelmi tevékenységüket. Vagyis egyikőjük sem tekinthető a szó szoros értelmében vett self-made üzletembernek, hiszen nem, vagy nem teljesen alulról jöttek, hanem átalakították a megélhetési stratégiáikat.¹²³

Érvényesülésükhöz innovatív mentalitásuk, külföldi tapasztalataik, összeköttetések, tőkeszerző és -gyarapító kompetenciáik, Fiume földrajzi adottságai, valamint a vasútvonal kiépülésével megsokszorozódó infrastrukturális lehetőségek is hozzájárultak. Mindennek ismeretében nem meglepő, hogy Fiumét a legiparosodottabb városok közt tartották számon, sőt a kortársak már a századfordulón is Selmecebánya¹²⁴ mögött a második helyen emlegették.¹²⁵ A Fiume ipari fejlettségére vonatkozó állítás hitelességét legújabban Pelles Márton igazolta az 1901. és 1910. évi népszámlálások alapján. Pelles a kikötővárost Araddal, Győrrel, Kassával, Kolozsvárral, Miskolccal, Nagyvárral, Péccsel és Temesvárral vetette össze, majd két lényeges következtetést vont le. Ezek közül az egyik az, hogy Fiume népesedési rátái csak Nagyvárral szemben maradtak alul. A másik, hogy a kikötőváros a 20 főnél többet foglalkoztató vállalatok esetében is élen járt: 1910-re kizárólag Temesváron működött több, nagyobb tömegeket foglalkoztató vállalat. Azaz Fiume még az egyes nagyobb népességű és területű városoknál is fejlettebb gyáriparral rendelkezett.¹²⁶

¹²¹ Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest, Magvető, 1989 [Mikrotörténelem]

¹²² Pelles Márton: *Fiume iparfejlesztésének története – különös tekintettel Ossoinack Lajos munkásságára (1868–1913)*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2017. OTDK-dolgozat. 36–37., 57–58.

¹²³ Karaman, Igor: Fiume város gazdasági fejlődése a dualizmus korában. *Századok*, 108. (1974) 1. 209.

¹²⁴ De már hanyatlásnak induló.

¹²⁵ *Közgazdasági és statisztikai évkönyv*, 5. (1891) 139.

¹²⁶ Pelles, 2017.

Az 1890-es évek második felére azonban a sikeresebb helyi nagykereskedők és nagyvállalkozók is nehéz helyzetbe kerültek és a recessziót ők sem kerülhették el. Ennek okai több tényezőre vezethetők vissza: az egész kontinenst általánosan sújtó gazdasági válságra és visszaesésre, Fiume szabadkikötői státuszának felszámolására,¹²⁷ valamint arra, hogy a fiumei elitek az állami monopóliumokkal felruházott, sokszor külföldi tőkével működő részvénytársaságokkal¹²⁸ nem vehették fel a versenyt. Noha gyáraik és vállalkozásaik általában fennmaradtak, azok nem ritkán valamilyen szintű állami befolyás vagy ellenőrzés alá kerültek. Ez azzal a következménnyel is járt, hogy a gazdasági életben a fiumeieknek mind kevesebb lehetősége adódott arra, hogy saját lokális, esetleg személyes érdekeiket képviselhessék.

E körülmények nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az eliten belül a századforduló első negyedére látványosan megnövekedett az értelmiségi foglalkozást is űzők, főleg a jogi képzettséggel rendelkezők számaránya. Példának okáért olyan vállalkozó értelmiségiek neveit lehet felsorolni, mint amilyenek idősebb és ifjabb Antonio Vio ügyvédek, Nicoló Gelletich közjegyző, vagy Melocco János ügyész voltak.

A fiumeiek értelmiségi/hivatali pályaválasztása – éppúgy, ahogy korábban – az 1900-as években sem feltétlen igényelte a kereskedelmi és ipari tevékenységek teljes feladását. Ez azt eredményezte, hogy sokak jövedelme egyszerre több forrásból származhatott. Miként Papp Viktor a fővárosi ügyvédek gazdasági kapcsolatait vizsgáló kutatásaiból is kiderül, ez a jelenség megfelelt az országos trendeknek.¹²⁹ Tehát a diverzifikált foglalkozásszerkezet egyáltalán nem tekinthető fiumei sajátosságnak, akkor sem, ha a kikötővárosban arra is akadt példa, hogy egy felszentelt pap, nevezetesen Constantino Branchetta, bátyja mellett aktívan részt vett az édesapjától örökölt kalapkészítő vállalkozásban.¹³⁰

A megélhetést illetően szintén figyelemre méltó, hogy egyes sematizmusokban, összeírásokban a fiumei nagyvállalkozók és vezető hivatali betöltő személyek közül többen gyakran birtokosként vannak feltüntetve. A terminus mégsem utal egyértelműen a diverzi-

¹²⁷ Fiume kereskedelme. *Magyar Tengerpart*, 1902. április 26.

¹²⁸ Például: az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaság, vagy az Magyar–Horvát Gőzhajózási Részvénytársaság.

¹²⁹ Papp Viktor: *Részvénytársaságok, jogtanácsosok és vállalkozó ügyvédek: kísérlet a dualizmuskori fővárosi ügyvédek gazdasági kapcsolatainak feltérképezésére*. Előadás. Elhangzott a Nyitott Társadalomtörténet XIII. konferenciáján az ELTE TDI Társadalom- és gazdaságtörténeti Phd programjának szervezésében, Papp Viktor: Gyenge kötésekkel a gazdaságban: A budapesti ügyvédek részvénytársasági pozícióinak hálózat-elemzése (1890-1910) In: *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv, 2020*. Szerk. Kővér György–Pogány Ágnes–Weisz Boglárka. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Hajnal István Alapítvány, 2020.

¹³⁰ A példát Fried Ilona is idézi: Fried Ilona: *Emlékek városa*. Budapest, Ponte Alapítvány, 2001. 64.

fikált tevékenység folytatására. Azért sem, mert, ahogy Magyarország belterületein,¹³¹ a „birtokos” kifejezés Fiume társadalmi viszonyait illetően is képlékeny és definiálatlan volt, így abból nem tárható fel sem a „tulajdonlás” jelentése és tartalma.¹³²

Fiume vallási sajátosságai

Fiumét a felekezeti megoszlás tekintetében homogén római katolikus dominancia jellemezte. Ez a fokozottan mind több teret nyerő református magyarság,¹³³ és a főleg Boszniából és Hercegovinából érkező görögkeleti szerbek¹³⁴ beköltözése ellenére sem változott. Így, bár a római katolikuság 1869. évi 98,80%-os aránya 1910-re 90,61%-ra módosult, a lakosságon belüli abszolút túlsúlya továbbra is fennmaradt. A római katolikuság azonban nem volt egységes és a hitéletet gyakran erőteljes nemzetiségi konfliktusok jellemezték. Ennek elsődleges oka az volt, hogy Fiume a zenggi püspökségen keresztül 1925-ig a zágrábi érsekséghez tartozott és a kirendelt horvát papok horvát nyelvű, sokszor nemzeti érzelmű igehirdetéseit és nacionalizáló törekvéseit¹³⁵ a helyi olasz nyelvű lakosság provokációként, az olasz nyelvhasználati jog megsértéseként fogta fel.¹³⁶ Mindez nem számított egyedi jelenségnek. Hasonló motívumok és nacionalista törésvonalak például a pesti evangélikus egyház konfliktusaiban is megfigyelhetők.¹³⁷

Fiume kikötővárosi mivoltával és kereskedelmi potenciájával összefüggésben a város második legnépesebb vallási csoportját az egész vizsgált korszakban a városfejlődésben kiemelkedő szerepet játszó izraeliták alkották. Így nem meglepő, hogy számarányuk éppen a nagy állami beruházások idejében (1880–1900) növekedett a legintenzívebb ütemben.¹³⁸ Fiumébe a zsidók többnyire olasz és osztrák területekről (főleg Triesztből), illetve később Észak-, és Délnyugat-Magyarország érkeztek. A Magyarországról betelepülők közül a legismertebbek az erdélyi Waizenek (ismertebb nevükön Valianiak) és az egyes források sze-

¹³¹ Ráadásul a földtulajdon még Magyarország belterületén is sokszor csak presztízst jelölt.

¹³² „A virilisták és Fiume vagyonos polgárságának cím- és névjegyzéke a vagyoni állapot feltüntetésével.”

¹³³ Reformátusok. 1869: 0,06%, 1910: 2,25%.

¹³⁴ Görögkeletiek. 1869: 0,11%, 1910: 2%.

¹³⁵ DAR JU 5. 90. eln./1898. 22. d.

¹³⁶ *Képviselőházi Napló*, 1910. VI. kötet. 1911. március 30. 131. Ülésnap. 313–314., 317.

¹³⁷ A témára nézve lásd például: Demmel József: *A kettős identitás ára a békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*. Békéscsaba Orsz. Szlovák Önkormányzat Kutint. 2014. [Korridor Könyvek, 1.]

¹³⁸ Izraeliták: 1880: 0,40%, 1890: 1,66%, 1900: 3,07%, 1910: 3,42%.

rint Körmendről elszármazott Mayländerek voltak. Az utóbbiak Michele Maylender személyében még podestàt és parlamenti képviselőt is adtak a városnak.¹³⁹

Az izraeliták – zömmel eredményes tőkefelhalmozó tevékenységük nyomán és széles társadalmi összeköttetések segítségével – aktívan bekapcsolódtak a piaci folyamatokba. Ahogy Magyarország más területein is, nem ritkán pénzhitelek folyósításával, bankügyletekkel foglalkoztak, vagy éppen orvosi vagy értelmiségi pályára léptek. Integrációjuk fokát és összetettségét jelzi a hitközség hivatalos olasz nyelvre, a zsinagóga (a századfordulón még) óvárosi elhelyezkedése,¹⁴⁰ valamint a fiumei zsidóság általában véve kimutatható „magyar szelleme” (állampatriotizmusa?) és a magyar kulturális minták követése. Ez a mindennapi életben a magyar nyelvhasználatra is kiterjedt.¹⁴¹ Ennek ellenére a zsidók számára a hitközséghez tartozás és az azon belüli kapcsolatok ápolása mindvégig alapvetően meghatározó tényező maradt.¹⁴²

Számos politikai kérdésben, de elsősorban a gazdaság területén szintén megmutatkozott egyfajta „felekezeti közömbösség”. A zsidók ugyanis nemcsak a legelőkelőbb társadalmi egyesületekbe nyertek bebocsátást, de többen még a városi képviselőtestületben is helyet foglalhattak. Ennek ellenére nem ment kivétel számba, hogy egy-egy kivételes üzleti lehetőség és/vagy előnyös házasság érdekében némelyek a kikeresztelkedés mellett döntöttek, de természetesen az elhatározásnak oka lehetett a belső meggyőződés is. Sőt, ahogy Sachs Henrik esete mutatja, még arra is akadt példa, hogy a fiumei hitközség elnöke maga járult hozzá saját lányának kikeresztelkedéséhez. Noha Sachs a lány áttérésével együtt lemondott elnöki posztjáról, a hitközség tagjai hamarosan újraválasztották. Az ügy az Egyenlőség című zsidó hetilap figyelmét is felkeltette, és az cinikus megbotránkozással így összegezte az esetet. *”És lett újból hitközségi elnök. És mond valószínűleg sok szép alkalmi beszédet arról, mennyire szükséges, hogy gyermekét a zsidó a hitben való kitartásra nevelje.”*¹⁴³

¹³⁹ Igaz, ahogy Ivan Jeličić munkájában feltárta, Michele Maylender édesapja már kikeresztelkedett. Jeličić, Ivan: *Sulle tracce di una biografia perduta: Samuele Mayländer (1866–1925)*. *Quaderni*, 26. (2015) 227–269.

¹⁴⁰ Később a város egy külsőbb kerületében, a Via Pomerión új imaházat építettek.

¹⁴¹ Suum cuique. *Fiumei Szemle*, 1905. május 14. A Fiumei Szemle arra hivatkozva, hogy a kikötőváros hivatalos nyelve az olasz, és azt a fiumei magyarságnak is respektálnia kell, nemtetszését fejezte ki, mikor Lorber József indítványára a helyi zsidó hitközség az addigi olasz helyett a magyart tette meg hivatalos nyelvűvé.

¹⁴² Fried, Ilona: Leo Valiani and Arthur Koestler. A Friendship for Life. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, 10. (2015), Jeličić, Ivan: The Waizen Family and Young Leo Valiani in Fiume. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, 10. (2015).

¹⁴³ Szabolcsi Miksa: Botrány. *Egyenlőség*, 1911. február 12. 9. Idézi: Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 571. Az idézetért Eöry Áronnak tartozom köszönettel.

A felekezeti és vallási kérdésekben ez a fajta „célracionális” rugalmasság és nagyvonalúság az egész helyi társadalmat jellemezte. Jó példa erre, hogy a fiumei reformátusok az evangélikusokkal közösen egy imaházban gyakorolták hitéletüket,¹⁴⁴ míg Antonio Walluschnig városatya az egyházügyi törvényekkel kapcsolatban explicit verbis kijelentette, hogy „*Fiume lehet ellenzéki s én bizton hiszem, hogy eljön az idő, mikor ellenzéki lesz, de klerikális¹⁴⁵ soha. Fiume tudja, hogy a vallás és közigazgatás két külön dolog, és az állam sem sértheti vallásos érzületét.*”¹⁴⁶ Körösi Sándor mindebből azt a következtetést vonta le, hogy Fiumében a vallást nem politikai vagy hatalmi dilemmaként, hanem az európai szabadság és műveltség kérdéseként kezelik. Így amellet foglalt állást, hogy bár a kikötőváros lakossága döntően katolikus, a vallásosság ott sosem fog a művelődés (és más érdekek érvényesülésének) útjába állni.¹⁴⁷

II. 3. Fiume közjogi helyzete

Annak ellenére, hogy számos történelmi beszámoló készült a témában, igen nehéz Fiume alapításának pontos időpontját és körülményeit meghatározni, akárcsak olyan írást találni, amelyek a város fejlődési szakaszait és azok sajátosságait problémacentrikusan, kérdések köré rendezik. Fiume történetének korai szakaszait e helyt nem áll módomban bemutatni, ezért csak áttekintő jelleggel a témát közvetlenül érintő, 18–19. századi előzményeket vázoló fel. Ennek a folyamatnak a kiindulópontja III. Károly magyar király (VI. Károlyként német-római császár és német király) uralkodása, amely alatt a gazdasági recesszió mellett lényeges politikai és gazdasági változások is bekövetkeztek. Ezek közül a legfontosabb, hogy III. Károly uralmának központját a Duna-medencébe helyezte át és ennek megfelelően modernizálta és többoldalú nemzetközi szerződésekkel új alapokra fektette kereskedelmi politikáját is. A meghirdetett reformok részeként szerepelt az adriai partvidék jobb kihasználása, így 1717-től kezdődően folyamatosan kiadott rendeleteivel az uralkodó Triesztet és Fiumét is vámmentes szabad királyi kikötőkkel (franco porto) nyilvánította, majd azokat új útvonalakkal kötötte össze a birodalom belterületeivel. III. Károly Fiumében váltó- és kereskedelmi törvényszéket alapított, cukorgyárat hozott létre, a Martinschizza-öbölben pedig vesztegelőintézetet állított fel. Emellett különböző adó- és vám-

¹⁴⁴ Makkai Béla: *Idegenben: tanulmányok a magyar–magyar kapcsolatok korai történetéből*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2004.

¹⁴⁵ A katolikus egyház befolyását és politikáját támogató személy vagy csoport (görög).

¹⁴⁶ Batthyány Tivadar. *Magyar Tengerpart*, 1894. január 21.

¹⁴⁷ Batthyány Tivadar. *Magyar Tengerpart*, 1894. január 21.

kedvezmények, továbbá földbirtokok adományozásával külföldi kereskedőket csábított a városba.

III. Károly gazdaságpolitikáját utódai, Mária Terézia és II. József is folytatták. Ez együtt járt a partvidék közigazgatásának és kereskedelmi felügyeletének szinte teljes átalakításával, valamint Fiume hovatartozásának két évszázadon át megoldatlan közjogi kérdéssé válásával. Jól ismert tény, hogy 1776-ban Mária Terézia Fiumét elválasztotta az osztrák tenger melléktől és – a későbbi II. József tanácsa ellenére – csak Horvátországon keresztül csatolta a Magyar Királyság Szent Koronájához.¹⁴⁸ Emellett a horvát szábor és a fiumei patríciusok tiltakozása ellenére életre hívták Szeverin vármegyét, amely Fiume városát és Buccarit is magába foglalta.¹⁴⁹ Az új vármegyével szemben a horvátok legfőbb kifogása az volt, hogy azt nem szervezhették be saját vármegyhálózatukba, a fiumeiek pedig azt sérelmezték, hogy városuk ily módon Horvátországgal túl szoros kapcsolatba, vagyis lényegében függő helyzetbe kerül.

Ahogy Soós István a Magyar Kancelláriai Levéltár irataira támaszkodva kimutatta, a fiumeiek attól tartottak, hogy Szeverin vármegye részévé válva tartományi függésbe kerülnek és fokozatosan elvesztik a 16. századtól kezdve élvezett kiváltságaikat, autonómiájukat. Ennek ellenszerét a fiumeiek a „megszépítő messzeségben” vélték meglesni: egy távolabbi központ lazább kontrollal, nagyobb önállósággal és több kiváltsággal kecsegtetett. A fiumeiek többek közt ezért szorgalmazták, hogy a magyar közigazgatás Fiumére is kiterjedjen. Ez az elképzelés egybeesett a Bécstől függetlenedni vágyó magyar rendek érdekeivel, a fiumei és magyar közös lobbieredményeképpen pedig Mária Terézia 1779 áprilisában egy újabb diplomával módosította az 1776-os elhatározását. Ennek értelmében az uralkodó Fiumét elválasztotta az azt körülölelő Szeverin vármegyétől és Buccaritól, és közvetlenül a magyar közigazgatás alá helyezte. Az intézkedéssel azonban a kikötőváros nem vált a szűken vett Magyar Királyság integráns részévé.¹⁵⁰ Az oklevél ugyanis kimondta, hogy Fiume városa és kerülete *továbbra is* Magyar Királyság Szent Koronájához csatolt különálló testet (*separatum sacrae regni Hungariae coronae adnexum corpus*) képez. Soós erre vonatkozóan helyesen állapítja meg, hogy, amint fentebb már esett róla szó, mivel Fiume korábban sosem tartozott a Magyar Királyság Szent Koronájához, a „*továbbra is*”

¹⁴⁸ Vagyis Fiumét sem 1776-ban, sem 1779-ben, sem pedig 1868-ban nem Magyarországhoz, hanem különállását megőrizve, a Magyar Királyság Szent Koronájához csatolták. Többek közt erre is utal a „a magyar korona legszebb gyöngye” kifejezés is.

¹⁴⁹ Radich Ákos: *Fiume közjogi helyzete*. Budapest, Franklin Társulat, 1883. 147–158., Král Vilmos – Szántó Andor: *Fiume államjogi helyzete*. Kilian Frigyes, Budapest, 1901. 16. A tiszavirág életű Szeverin vármegye a következő területeket foglalta magába: a fiumei kerületet Fiume városával és kikötőjével, a szádrévi (buccari) uradalommal, a Karolina úttól jobbra eső területet és Károlyvárost.

¹⁵⁰ Krónika II. Tabu. *A Hét*, 1897. november 14.

kifejezés nem utalhat a magyar állammal való jogfolytonosságra. Ehelyett csakis a fiumeieknek azon feliratáról lehet szó, amelyben a patriciusok – az 1776. évi diplomára reflektálva – városuk különállásának változatlan fenntartását kérték.¹⁵¹

A diplomák kiadásának okaival és következményeivel kapcsolatban két dolgot szükséges megemlíteni. Először is azt, hogy a hivatalos magyarázat szerint az átszervezésekre a „Magyar Királyság kultúrájának felvirágoztatása”, valamint a kereskedelmi tenge-részet fejlesztése érdekében került sor. Ezt a felfogást képviselte Fest Aladár is, aki Mária Terézia elhatározását valódi kegyként, a város és az ország közt „már előbb beállott szoros közgazdasági kapcsolat szükségzerű politikai és közigazgatási” érdekközösségének megerősítéseként értékelte.¹⁵²

Másodszor pedig azt, hogy már a kortársak számára is egyértelmű volt, hogy az intézkedések egy, az egész birodalom gazdasági és kereskedelmi érdekeinek jobban megfelelő, adaptív, nemzetközileg is versenyképes rendszer kiépítését célozták. Ezért talán még az sem túlzó feltételezés, hogy az uralkodó Fiume magyar közigazgatás alá szervezésével kívánta a magyar nemességet intenzívebb kereskedelmi tevékenységre kapacitálni és azzal együtt közvetett módon (vámfizetés által) megadóztatni.¹⁵³

Fiume magyar közigazgatás alá helyezését először csak az 1807. évi magyar országgyűlésen cikkelyezték be, amelyet a napóleoni háborúk után az 1825/1827. és 1848. évi rendi diétákon is megerősítettek.¹⁵⁴ Az ország és a város viszonyában azonban a szabadságharc, Josip Jelačić horvát bán bevonulása és a horvát igazgatás 1850-ben történő fiumei bevezetése újabb töréseket okozott. A kiegyezést követően a horvát „éra” örökségként számontartott intézményi párhuzamosságok igencsak megnehezítették a kikötőváros a magyar államtestbe való „visszaintegrálódását”, így az, hogy időközben Fiume a horvát száborban képviseleti (követküldési) jogot nyert.¹⁵⁵ Valamint az is, hogy 1861-ben létrehozták a horvát Buccari városát is magába foglaló Fiume vármegyét, ami újabb kérdéseket vetett fel. Az új vármegye székhelyét ugyanis éppen Fiume városában állították fel, a főis-

¹⁵¹ Soós István: Fiume inkorporációja a Magyar Királyságba, 1776–1827. In: *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére*. Szerk. Mayer László–Tilcsik György. Magyar Levéltárosok Egyesülete–Megyei és Városi Levéltárak Vezetőinek Tanácsa, 2015. [Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai, 14.]

¹⁵² Fest Aladár: Fiume és Magyarország. Budapest, Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek), 1920. [Új Magyar Szemle]. 47–69.

¹⁵³ Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában*. I. köt. Budapest, Pfeifer Ferdinánd, 1881. 126–127.

¹⁵⁴ 1807:IV. tc. Fiume város és kikötő beczikkelyeztetik; a fiumei kormányzónak a főrendek tábláján, Fiume város követeinek pedig a kk. és rr. tábláján ülés- és szavazatjog adatik. Fiume inntől kezdve a magyar országos diétán követküldési joggal rendelkezett.

¹⁵⁵ Azaz, hogy Fiume a csak a pesti parlamentben vagy a zágrábi száborban (is) képviseltesse magát.

páni méltóságot viselő Smaich Bertalan pedig egyben a fiumei polgári biztosi hivatalt is betöltötte.¹⁵⁶

Miként Péter László fogalomtörténeti áttekintéseiből meg tudható, további fontos tényezőnek tekinthető, hogy a reformkorra a magyar közgondolkodásban átalakult a „korona” és vele együtt a „történelmi Magyarország” értelmezési kerete is. Az 1790-es évek előtt a korona alatt a magyar király különböző jogcímeiken és minőségben, eltérő jogállású területek feletti uralmát értették. Ez az alapállás a dualizmus korában gyökeresen módosult. A kiegyezés után ugyanis a „magyar korona” és a „Magyarország” kifejezéseket már egyaránt a „Magyar Állam területeként” értelmezték, használták és kezelték. Egészen konkrétan a „történelmi Magyarország” immár nem az „ország” és nem is a „korona” területét jelölte, hanem azokat a területeket, amelyeket az uralmi elit magáénak vallott és biztosítani is tudott.¹⁵⁷ Ahogy a kikötőváros hovatarozásáról szóló disputákból kiviláglik, a szemléletmódbeli váltás a konkrét követelések mellett számos érveléstechnikai változást is eredményezett.

A Magyar Királyság és a kikötőváros az 1779. évi diplomában meghatározott kapcsolatait csak az 1868. évi horvát–magyar kiegyezés Fiumére vonatkozó szakasza állította helyre, jóllehet, a horvátok az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig végig elleneztek a magyar kormányzatnak a „Fiume-kérdés”-ben elfoglalt álláspontját és jogfenntartási igényeit.¹⁵⁸ Ebben a gyakorlati okokon kívül több számottevő jogértelmezési különbség is közrejátszott. A horvát érvelés központjában Mária Terézia 1776. évi diplomája, az 1777. évi uralkodói leirata, valamint Ferenc József 1852. évi birodalmi pátense állt. De a horvát szabor 1861. július 23-án elfogadott, a horvát–szlavón–dalmát királyságok területi integritását, kormányzati és törvényhozói önállóságának elismerését követelő 42. törvénycikkelye,¹⁵⁹ továbbá az úgynevezett „fiumei foltozás” skandaluma legalább ennyire a horvátok retorikai eszköztárának részét képezték.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Fest, 1935. 25–26.

¹⁵⁷ Péter, 1998. 71–72. Péter László: A magyar nacionalizmus megjelenése előtt a külön országgyűléssel és függetlenséggel rendelkező Magyarország, Erdély és Horvátország alkották a Habsburg-dinasztia a magyar korona által bírt legjelentősebb örökös tartományait. Ez azonban a reformkorra megváltozott és Kossuth Lajos és követői számára már olyan területeket is magában foglalt, amelyek nem Magyarországhoz, hanem a magyar koronához tartoztak. Azaz korábban más független országok és tartományok részét képezték, így azokra elviekben történelmi jogon nem (sem) formálhattak volna igényt.

¹⁵⁸ DAR JU 5. ad 73. eln./1882. 7. d.

¹⁵⁹ Radich, 1883. 90–96. A 42. cikkely értelmében Horvát-Szlavón-Dalmátország a közjogi és alkotmányos alapjogain kívül azonos jogokat kívánt magának, mint amit Magyarország 1847-ig élvezett.

¹⁶⁰ Röss Imre: Fiume államjogi helyzetének ellentmondásai (1776–1918). *Életünk*, 47. (2009) 9.; Országgyűlés. *Budapesti Hírlap*, 1904. június 28.

A horvát–magyar értelmezési különbségek növekedéséről és a Fiume-kérdés elmérgesedéséről tanúskodik, hogy a már-már a kiegyezés rendszerét és a birodalom egységét veszélyeztető konfliktus megoldása kizárólag Ferenc József személyes elhatározásával, a fiumei provizórium kihirdetésével valósulhatott meg.¹⁶¹

---

¹⁶¹ A horvát–magyar érdekelletétek mérséklésének igénye fedezhető fel Fiume heraldikai megjelenítésében, amely 1869-ben Magyarország címerének tervezése során került előtérbe. „Legnehezebb Fiume helyét meghatározni. Itt a Magyar- és Horvátország közti versengés képezi a nehézséget; e szerint Fiume czimerét ugy kellene elhelyezni, hogy mindkét vetélkedőnek elég tétessék; a vért közösen Magyar- és Horvátország czimerébe helyeztethetnék el, a szokottnál magasabb állása ellentállván, hogy e pajzs mell- vagy épen szív, s így főpajzsnak vétethessék.” *Képviselőházi irományok*, 1869. XI. kötet. 1097. 83–87.; Katus László: *A horvát kérdés története a kapitalizmus korában. 1849–1903*. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1963. 1., 4.

III. ÚTON EGY MODERN NEMZETÁLLAM FELÉ: MODERNIZÁLÁS ÉS KÖZPONTOSÍTÁS, AUTONÓMIÁK ÉS HOMOGENIZÁLÁS

Ebben a fejezetben egyrészt a liberális magyar kormányzat modernizáló és központosító célkitűzéseit, lehetőségeit, problémáit és a társadalom átalakítása kapcsán megfogalmazott elképzeléseit ismertetem. Emellett arra kívánok rámutatni, hogy Fiume a nemzetépítés meghirdetett folyamatában miért játszott egyedi szerepet, illetve milyen akadályokat támasztott az egységesítésre törekvő központi kormányzat számára. A fejezet fő kérdése tehát az, hogy vajon akkor, amikor más kiváltságos területek a századfordulóra szinte teljesen beleolvadtak a magyar közigazgatásba, Fiume milyen együttes tényezők, körülmények hatására volt képes autonómiáját (noha korlátozottan) megtartani, és azt lényegében 1924-ig továbbörökíteni?

*

III. 1. Az állam céljai

A fiumei viszonyok vizsgálatához és annak eldöntéséhez, hogy a kikötőváros helyzete mennyiben számított modellnek vagy éppen kivételnek, elengedhetetlen a magyar kormányzat és a politikai elit célkitűzéseinek, eszközeinek és fogalmainak, valamint liberális értékrendjének megismerése.

Ahogy Cieger András több munkájában is utalt rá, a liberális politikai gondolkodás megértéséhez differenciált megközelítésre van szükség. Vagyis nem hagyható figyelmen kívül, hogy nem egy homogén és konstans, mindenki számára egyértelmű „doktrínáról” van szó. Éppen ellenkezőleg, inkább egy folyamatosan változó, dinamikus szemléletmódról kell beszélni, ami már egy adott generáción belül is különféle, nem ritkán ellentmondásos tartalmakkal töltődött fel. Mivel az állam kül- és belpolitikai, valamint társadalmi szerepéről már a kezdetektől, de különösen annak 1849. évi újraértelmezésétől kezdve számos elképzelés keringett, Cieger úgy foglalt állást, hogy a deáki elveket¹⁶² valló Eötvös József

---

¹⁶² Katus László: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. In: *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szerk. Balogh Elemér–Sarnyai Csaba Máté, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2005. [A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, 1.] „Az én meggyőződésem a fennforgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármilyen nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja. A másik, amit tartok és hiszek: hogy ezen egyenjogúságot csak az országban dívó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, s erre nézve is csak annyiban lehet

1854-ben írt programadó, *Az uralkodó eszmék befolyása az államra* című munkáját érdemes egyik lehetséges „origóként” elfogadni.

Elsősorban azért, mivel Eötvösnek megadatott, hogy ne csak elméleti úton fejtsse ki nagyhatású gondolatait, de azok gyakorlati megvalósítására is kísérletet tegyen. Programjának központjában a rend és a szabadság, az állam és az egyén harmóniájának megteremtése állt. Egy olyan ideális berendezkedés, amely az öntevékeny és aktív társadalom akaratának megfelelően képes a kor kihívásaival sikeresen megbirkózni. E koncepció értelmében az állam feladata nem a kezdeményezés, a célok meghatározása, hanem a társadalom által meghatározott célok eléréséhez nélkülözhetetlen feltételek megteremtése és biztosítása. Mindazonáltal Eötvös vallotta, hogy az államnak saját eredményes működése és hatékonysága érdekében bizonyos mértékig mégis muszáj beavatkoznia a társadalom életébe és hatalmát „szükséges mértékig” kiterjesztenie. Így az állam Eötvös felfogásában is túllépett a klasszikus liberális értelemben felfogott „éjjeliőr szerepkör”-én.¹⁶³

A gazdasági fejlődés, a modernizáció és az átalakuló társadalom által támasztott politikai és szociális kihívások hatására az akkori ifjabb generáció körében még inkább fel erősödött a hatalomközpontosítást sürgető, nagyobb állami beavatkozást szorgalmazó, új típusú liberális állameszme híveinek hangja. Ők (legalábbis elvben) a célracionalitás jegyében a szakszerűséget helyezték előtérbe. A pártpolitikai érdekellentétek által akadályozott passzív kormányzat helyett egy cselekvő, társadalomformáló kompetenciákkal bíró, modern nemzetállamot képzeltek el. Az irányzat legismertebb képviselői közt Grünwald Bélát és Beksics Gusztávot szokták említeni,¹⁶⁴ de rajtuk kívül Schvarcz Gyula téziseiről sem szabad megfeledkezni.

Schvarcz koncepciójában a főszerepet a fejlődés és a modern államrend megteremtése játszotta, amelynek alapjait egy egyenjogú állampolgárokból álló civil (azaz polgári) társadalom,¹⁶⁵ a népképviselő, a gondolatszabadság, valamint az individualizmus és általában véve az állampolgári szabadságjogok képezték. Úgy vélte, a társadalom esetlensége és gyengesége miatt mégis az államnak kell modernizátorként fellépnie, hogy ezzel saját és a társadalom korszerűsödését egyaránt elősegítse. Igaz, Schvarcz szavaival élve a „magyar

---

külön szabályok alá vonni, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, célszerűsége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi.” Deák Ferenc a nemzetiségi törvény megalkotása során megfogalmazott szavait idézi: Katus, 2005. 16.

¹⁶³ Cieger András: A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai közgondolkodása. *Századvég*, 6. (2001) 1.

¹⁶⁴ Trencsényi, Balázs–Janowski, Maciej–Baar, Monika–Falina, Maria–Kopecek, Michal: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. I. Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'*. Oxford, Oxford University Press, 2018. 362.

¹⁶⁵ Péter, 1998. 11.

társadalom abban az értelemben mint francia, angol, német, olasz társadalmak léteznek, még nem is létezik”. Azaz előbb meg kell teremteni,¹⁶⁶ amihez három dolog szükséges. Egyrészt egy mindenki számára azonos jogrend, vagyis a jogegység kialakítása – mégpedig az 1848-ban jogilag eltörölt rendi tagozódás társadalmi térre való kiterjesztésével. Másrészt az állam gazdasági szerepvállalásának fokozása és ezzel együtt teherviselő képességének fejlesztése. Harmadrészt pedig a lakosság értelmi, erkölcsi és anyagi haladását segítő korszerű, a közművelődés, a közoktatás mellett a szociális problémákkal is foglalkozó intézmények létrehozása. Schvarcznál a civil társadalom bázisát egy széles, a polgári normákat követő, főleg nemesi és polgári származású középosztály adta, ami a „kasztyos” rendi társadalommal szemben lehetővé tette az egyén szellemi, anyagi és erkölcsi kibontakozását. Tehát Schvarcz értelmezésében a civil társadalom kitűzött célként, a polgárosodást segítő tényezőként, valamint a modern állam kialakulásához vezető ideális társadalmi modellként jelent meg.¹⁶⁷

Az újabb generációhoz tartozó liberálisok társadalomformáló igénye a nemzetiségekkel való viszony tekintetben is másképp jelentkezett. Az egységes magyar nemzet és nemzetállam megteremtését már nem egy lassú, spontán asszimiláció során végbemenő organikus fejlődés következményeként fogták fel. Ehelyett az állam tudatosabb fellépését követelték, és vallották, hogy a kormányzatnak a hatalmi eszközök felhasználásával is elő kell segítenie a magyar nemzet primátusát. Az új áramlat hívei a nemzetek létharcára hivatkozva nemcsak a *laissez faire*, valamint a szabadverseny elveivel helyezkedtek szembe, de meghaladottnak ítélték Eötvös József „egy politikai nemzet” fogalmán alapuló nemzeti-ségi törvényét (1868:XLIV. tc.) is. Ekképpen az 1870-es évek közepére a liberális államközpontúság összefonódott a „kizárólagos” nacionalista értékrenddel és a nemzetiesítés, nemzetépítés kimondott állami program lett.¹⁶⁸ A nacionalizmus megerősödése együtt járt a csoportidentitások átformálódásával, amivel a többes elköteleződésekből és a lojalításokból fakadó dilemmák sora került napirendre. Mindez fokozatosan elvezetett a dinasztikus állampatriotizmus több oldalról történő megkérdőjelezéséhez. A paradigma azonban csupán az első világháborút követően adta át a helyét a homogén etnikai elemekből álló nemzetállam koncepciójának.

¹⁶⁶ Miru György: *Polgárosodás és alkotmányos átalakulás Scharcz Gyula politikai gondolkodásában*. Kandidátusi értekezés. 1997. http://real-d.mtak.hu/1064/1/D_18698_Miru_2.pdf (letöltés: 2021. 9. 11.) 79.

¹⁶⁷ Miru György: *Polgárosodás és alkotmányos átalakulás Scharcz Gyula politikai gondolkodásában*. Kandidátusi értekezés. 1997. http://real-d.mtak.hu/1064/1/D_18698_Miru_2.pdf (letöltés: 2021. 9. 11.)

¹⁶⁸ Cieger, 2001. Cieger ezt a szakaszt berendezkedő liberalizmusnak nevezi.

Azzal a „hagyományos” liberális kormányzat tagjai is tisztában voltak, hogy az eredetileg tervezett, korlátolt hatalomgyakorlás és a modern polgári állam kiépítésének együttes megteremtése utópisztikus vállalkozás. Tudták, hogy a görcsör ragaszkodással a programjukhoz a szabadelvű rendszer legitimitását veszélyeztetik. Az ambivalencia több okra vezethető vissza: az 1848-ban félbeszakadt¹⁶⁹ és azóta is befejezetlen alkotmányozási folyamat problémáira, a liberális állam szerény eszközkészletére, a közjogi disputák bojkottáló szerepére, valamint a társadalom felkészületlenségére és a közgondolkodás központellenességére. A vármegyék a dualizmus fennállása alatt nemcsak a reformkorban élvezett függetlenségük, széles jogköreinek megtartásáért/visszaszerzéséért küzdöttek. Fel sem merült, hogy saját autonómiájukról lemondjanak és lokális érdekeiket önként alárendeljék a nemzeti céloknak. A vármegyék ezért különös fenntartással viszonyultak a kiépülő államigazgatáshoz, valamint a parlamentarizmus intézményéhez, és minden lehetséges módon azon voltak, hogy elejét vegyék az „abszolutizmust felidéző” központosító törekvések kibontakozásának.

A centralista kormánypárt és az ellenzék konfliktusai három fő kérdésben csúcsosodtak ki. Jelesül, 1. a parlamentarizmus struktúrájában; 2. a központi kormányzat szerepében; 3. a társadalom fejlődésének irányában és a törvényhozás társadalomalakító kompetenciájában. E kérdésekre az 1870. évi törvényhatósági törvény (1870:XLII. tc.) adott választ. Jól ismert tény azonban, hogy bár az állam látszólag kiegyezett a megyékkel, továbbra sem mondott le a közigazgatás „államosításáról”.¹⁷⁰ Az állami beavatkozást az is indokolta, hogy a közigazgatás modernizálásával és az egyre szaporodó kötelezettségekkel és költségekkel párhuzamosan megnövekedett a megyék jogi, politikai és anyagi instabilitása.¹⁷¹

¹⁶⁹ Miként azt Péter László és Kövér György nyomán többen is hangsúlyozták, mindez nem jelenti azt, hogy minden reformkezdeményezés elhalt volna. Sőt, éppen ellenkezőleg történt. A neoabszolutizmus (igaz, elsősorban az összbirodalom érdekeit és annak hatékony arbitráris hatalomgyakorlását szem előtt tartva) alatt több 1848-as célkitűzés megvalósult. Így például a jobbágyfelszabadítás, közteherviselés és az iparüzés szabadságának bevezetése, a belső vámhatárok megszüntetése. Vagyis a politikai rendszerben bekövetkezett változások ellenére a modernizációs folyamat kontinuus maradt, amely így nagyban hozzájárult az egész Osztrák–Magyar Monarchia gyors fejlődéséhez.

¹⁷⁰ Cieger András: A közigazgatás autonómiájának nézőpontjai. In: *Autonómiák Magyarországon, 1848–2000*. Szerk.: Gergely Jenő. Bev. tan., összegy., jegyz. Cieger András–Gergely Jenő–Ignác Károly–Kardos József–Rácz Kálmán–Réfi Attila–Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián. Budapest, ELTE Történettudományok Doktori Iskola–L’Harmattan, 2005. 57.

¹⁷¹ Erre vonatkozóan például lásd: Egry Gábor–Izsák Anikó: A városi hitelek és az impériumváltás. Bánsági és szatmári példák. *Századok*, 155. (2021) 1.

A közigazgatás átszervezése kapcsán ki kell térni a virilizmusra, a legtöbbet adózók súlyozott képviseleti jogérvényesítésének formájára.¹⁷² Noha a rendszert sokan hajlamosak „hazai vívmánynak” vélni, Halmos Károly rámutatott, hogy a virilizmus intézménye aligha tekinthető magyar sajátosságnak. Annak ugyanis számos külföldi párhuzama akadt.¹⁷³ A kormányzat az új intézmény bevezetését a polgárosodás és a parlamentarizmus kiteljesedése miatt tartotta indokoltnak. A virilizmussal tehát egy olyan vagyonos értelmiséget kívánt képviselői jogokhoz juttatni, amelyben megvolt a potenciál arra, hogy a megyei adminisztráció professzionalizálódásának, a politikai stabilitás megteremtésének és az alulról jövő önszerveződéseknek a motorja legyen.¹⁷⁴

Az ellenzék meglehetősen kritikusan viszonyult az elképzeléshez, hiszen abban a társadalom igazságtalan osztályokba sorolását, nemrég visszanyert szabadságjogainak korlátozását, a megyei autonómia csorbítását látta. A kritikák egyik visszatérő eleme volt a „vád,” hogy a kormány csupán saját hatalmi bázisát kívánja fenntartani és megerősíteni. A kormányzat képviselői a támadásokra a központi és helyi igazgatás összehangolt működésének szükségességével érveltek. Ugyanakkor egy idő után már nem tagadták, hogy a polgári állam kiépítése egyik előfeltételének a megyei közigazgatás újraszabályozását és a régi előjogok felszámolását gondolják.¹⁷⁵ A vita végül a kormánypárt diadalával végződött. 1871-ben az ország *csaknem* teljes területén bevezették a virilizmust, amit – hasonló szellemen és élel – 1876-ban a közigazgatási bizottság felállítása követett. Az intézkedéseket egy sor törvényi szabályozás egészítette ki, amelyek szintén a megyék jogköreinek elvonása és a közigazgatás államosítása érdekében történtek. A jogkiterjesztés és jogharmonizálás jegyében végrehajtott, a megyék összevonásával járó reformok felgyorsították Erdély integrációját, megszüntették a szepesi szászok privilégiumait, valamint a hajdú és jászkun területek rendi autonómiáját stb. Azaz a kiváltságolt területek szinte minden korábban élvezett előjoguktól „megfosztva” közvetlenül a központi magyar adminisztráció alá kerültek.

¹⁷² Halmos Károly Ruszoly József munkái során megállapítja, hogy a fogalom a német rendi képviselőhez köthető. A 15. században önjogú képviselőt jelölt, a német Vormärz idején viszont egyre inkább a legtöbb adót fizetők kiemelt elektori helyét jelezte, a németországi alkotmányos korszakban pedig azokat a férfiakat, akik hivatalukból adódóan ültek a törvényhozó testületben 1875-ig. Halmos Károly: *Besitzbürgertum Magyarországon*. In: *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Szerk.: Kövér György. Budapest, Századvég, 2006.

¹⁷³ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 5559./1897. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.) [ceruzával: ad 4385./1897. M.E.], Halmos, 2006. Halmos példaként többek közt Poroszországot és a Birodalmi Tanácsban képvisellelletl bíróságrák örökös tartományokat, valamint Dalmáciát említi, Dárday Sándor pedig a trieszti rendszert ismerteti.

¹⁷⁴ Cieger, 2005. 33–34.

¹⁷⁵ Cieger, 2005. 35–36.

Az átalakulás számos státuszváltozással és hatásköri összeütközéssel járt. Az 1876. évi rendezés a korszak gazdasági válságaival párosulva leginkább a feudális gyökerű városi autonómiák számára bizonyult végzetesnek. Jelentős részük elvesztette az 1870. évi törvényben lefektetett törvényhatósági jogát és rendezett tanácsú várossá süllyedt. A vizsgált korszakban 226 városból csupán 78 volt képes megőrizni a városi hierarchiában korábban betöltött státuszát,¹⁷⁶ még akkor is, ha a korábbi szabad királyi címüket továbbra is használhatták. A központosító törekvések – párhuzamosan a Hármasszövetség által támasztott – vélt és valós – elvárások megsokasodásával – az 1890-es évek közepén Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt kaptak újabb lendületet,¹⁷⁷ majd az 1912. évi rendkívüli állapotok elrendeléséről, illetve a városok rendszeres anyagi támogatásáról szóló törvények segítségével, a világháború során érték el a kiteljesedés maximumát.¹⁷⁸

Az állami centralizáció Fiumét sem hagyta érintetlenül. Már az 1870-es évek közepétől megjelentek a korábbi pátenseket és szabályrendeleteket hatályon kívül helyező, az állami jogegységet előkészítő rendeletek. Fiume azonban a magyar városokhoz képest eltérő fejlődési utat járt be, ami a városok hierarchiájában elfoglalt pozíciójában is megmutakozott. Egyrészt azért, mert bár gyakran szabad királyi városként hivatkoztak rá – és maga is előszeretettel használta a címet –¹⁷⁹ valójában 1717 óta a „szabad tengerparti kikötői városi” rang és az ennek megfelelő jogok illették meg. Másrészt azért, mert a dualizmus fennállása alatt vitatott maradt a közjogi állása, amit tovább bonyolított, hogy az 1868. évi horvát–magyar kiegyezésben elismert városi autonómia jogi definiálása is elmaradt. Ez utóbbi tényező már önmagában is számos (ellentétes) jogértelmezésre kínált lehetőséget.

Fiume 1876-ban elnyert törvényhatósági joga az 1717. évi szabad tengeri kikötői státuszára,¹⁸⁰ az 1870. évi fiumei provizórium rendelkezéseire, és a város önkormányzatát szabályozó, 1872. évi városi statútumra vezethető vissza. Ezenkívül pedig a magyar állam célkitűzésére, amely a délszláv terjeszkedést a szövetségesnek remélt helyi olaszok lakosság mesterségesen hatalmi helyzetbe juttatásával kívánta megakadályozni.¹⁸¹ A fenti

¹⁷⁶ Cieger, 2005. 47.

¹⁷⁷ Bánffy Dezső sovinszta politikáját azzal indokolta, hogy csak egy erős Osztrák–Magyar Monarchia lehet a Hármasszövetség hasznos tagja, ahhoz pedig elengedhetetlen, hogy Magyarország jól és könnyen kormányozható, egységes nemzeti jellegű legyen. Részletesebben lásd: Bertényi Iván, ifj.: *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2005.

¹⁷⁸ Cieger, 2005. 56.

¹⁷⁹ Valószínűleg presztízs- és érveléstechnikai megfontolásokból alkalmazták, de emellett gyakori volt a „szabad város és kerülete” kifejezés használata is.

¹⁸⁰ 1886-tól Magyarországon négy fajta közjogi szervezet létezett: a vármegyék, a törvényhatósági jogú városok, Budapest főváros és 1918-ig a sajátos jogállású Fiume (1886. XXI. tc.)

¹⁸¹ DAR JU 5. 90. eln./1898. 22. d.; *Képviselőházi Napló*, 1906. XVIII. kötet. 1908. április 29–május 19. 325. ülésnap. 338., *Képviselőházi Napló*, 1910. VI. kötet. 1911. március 31. 132. országos ülés. 337–338.

tényezők Fiume autonómiavédő lehetőségeit és fejlődési fázisait egyaránt meghatározták az állam jogi expanziója és társadalomalakító hatásai mellett. Így a közigazgatási rendezéskor fel sem merült a kikötőváros vármegyei szervezetbe illesztése, az intézmények felállítása során (legalábbis kezdetben) pedig még a helyi speciális igényeket is igyekeztek figyelembe venni.

III. 2. A fiumei provizórium: korlát és/vagy lehetőség?

1907-ben¹⁸² Csoór Gáspár, a Pesti Hírlap egyik tudósítója¹⁸³ némileg másfelől közelítette meg a kérdést, amikor keserédes gúnnyal négy részből álló cikksorozatában a következőképp summázta a kormányzat konciliáns politikáját: *„A magyar kormányoknak, isten tudja, kicsoda, fiumei politikájukban egy fixa ideát szuggerált követendő zsinórmérték gyanánt. Azt, hogy amely pillanatban Fiume megszűnik olasz lenni, rögtön horvát lesz. Ez a mumus aztán bénító ólomsúlyként nehezedett kezükre odalenn minden munkájukban. Az állameszme és nemzeti eszme előbb vitelére csak alig-alig valamit mertek tenni s azt is bátortalanul, félkézzel; a másik kezükkel állandóan az „olaszokat” cirógatták és duggatták mindenféle földi jóval, nehogy meg találjanak haragudni, ha a magyar állami, vagy nemzeti érdek csak egy lépéssel is előbbre nyomul a magyar tengerparton, az egyetlen magyar kikötővárosban. Még meg se kukkant a derék fiumano,¹⁸⁴ már teli volt tömve szája új és új koncokkal; úgyszólván ellestük óhajaikat s odaadó szívvel, tömött bugyellárisal¹⁸⁵ rohantunk a dédelgetett csecsemő hizlalására. Csakhogy megmaradjon hű, olasz gyermekünknek s horvátul ne kezdjen povedálni.¹⁸⁶ Mert „amely pillanatban Fiume megszűnik olasz lenni, horvát lesz.” Az, hogy esetleg magyar is válhatnék a becézett gyerekből, eszébe se jutott tán Bánffy kivételével, egyetlen státusférfiunknak¹⁸⁷ se”.¹⁸⁸*

Mint az idézetből kiderül, Csoór elsősorban a magyar állam érdekérvényesítő és társadalomalakító képességét vonta kétségbe, és rámutatott arra, hogy a kormánynak az olaszajkú lakosságra támaszkodó Fiume-politikája tévútra vezetett. Véleménye szerint Bánffy határozott centralizmusával összekötött magyarosító törekvései helyesek voltak. Hiszen a miniszterelnök végre tett azért, hogy a kikötőváros az anyaországgal jogilag is

¹⁸² Tehát a vasúti pragmatikában egy évben.

¹⁸³ Csoór példája szemléletesen mutatja a magyar közélet egy részének gondolkodását.

¹⁸⁴ Fiumei lakos (olasz).

¹⁸⁵ Erszény, batyu (latin).

¹⁸⁶ Értelmetlenül beszél, fecseg (szláv).

¹⁸⁷ Államférfi.

¹⁸⁸ Veszedelem a tengerparton. III. *Pesti Hírlap*, 1907. szeptember 4.

eggyé válják. Ugyanakkor Csoór vélekedése szerint a „dobokai basa” intézkedései megkéstek és a baj már bekövetkezett: Fiume „*a magyar államnak évente milliókba kerülő mostohagyermekévé*” cseperedett.

E gondolat folytatásaként Csoór a továbbiakban Fest Aladár¹⁸⁹ hivatkozva azt is kifejtette, hogy az abszolutizmust követő években a kormány elmulasztotta a fiumeiek „lelki átgyúrását”, az ország és a kikötőváros „ellenséges irányban nevelt” új generációjának érzelmi összekapcsolását. A szerző szerint ez három káros következményt vont maga után: 1. Fiume teljesen elidegenedett a Magyar Királyságtól, és a város falain belül a magyar nemzeti kultúra és állameszme már-már szitokszóként jelent meg; 2. a kikötőváros az olasz irredentizmus és a szeparatista szándékok termékeny táptalajává lett; 3. (ami talán Csoór számára a legfajsúlyosabb tényezőnek számított) a kormány megengedő politikája az állam tekintélyének és a magyarság szupremáciájának csorbulásához vezetett. Csoór megoldás gyanánt az állam erélyesebb fellépését követelte: „*Szűnjünk meg örök balekok lenni a pumpoló¹⁹⁰ idegenek között s legyünk urak is már végre-valahára a saját portánkon. Evégből immár nem „nevelnünk” kell a tengerparton; azzal elkéztünk, rég elnevelték előlünk „olasz testvéreinket”. Intézményekre van ott szükség, sürgősen végrehajtandó alkotásokra és teendőkre, melyek államegységünket kiáltva hirdessék s nemzeti szupremáciánk előtt meghajlásra késztessek kikötővárosunk népzagyvalékát.*”¹⁹¹

Csoór a szélsőségesebb magyar politikai közgondolkodás egyik képviselőjeként cikksorozatában a magyarok államilag támogatott beköltöztetését és a helyi olasz- és horvátajkú lakosság elmagyarosítását szorgalmazta. Sőt, némi túlzással és leegyszerűsítéssel akár az is állítható, hogy felvetéseivel lényegében Fiume „gyarmatosításának” koncepcióját vázolta fel. És valóban, Csoór le is írta: „*már pedig Fiume valóságos gyarmatunk nekünk, országunktól egész nagy, idegen vidék, csupa Horvátország zárja el messzire*”.¹⁹² Noha a téma felettébb izgalmas, a kérdés nem Fiume „gyarmati” vagy nem „gyarmati” állapota,¹⁹³ hanem sokkal inkább a korábban regnáló eliteknek felhánytorgatott „hibák” és

¹⁸⁹A fiumei raprezentanza ülése. *Pesti Hírlap*, 1907. december 10. A többnyire Eötvös József-i elvek mentén politizáló Fest ebben az időben került komolyabb összetűzésbe a városi hatóságokkal, aminek következtében még a Rappresentanzában betöltött képviselői posztjáról is lemondott. Ezt azzal magyarázta, hogy a Kúria döntése alapján a sušaki lakosság nem gyakorolhatja választójogát Fiumében, így a mandátumát ő sem tarthatja meg. Mivel Fest 1902-es áthelyezési kérelmét 1906-ban ismét felterjesztette, joggal feltételezhető, hogy más konfliktusok is húzódtak a háttérben, például a határrendőrség bevezetése és a Tengerészeti Hatóság újraszervezése körüli viták elmérgesedése.

¹⁹⁰Pénz kicsikaró, kolduló (német).

¹⁹¹Veszedelem a tengerparton. III. *Pesti Hírlap*, 1907. szeptember 4.

¹⁹²Veszedelem a tengerparton. IV. *Pesti Hírlap*, 1907. szeptember 5.

¹⁹³Terjedelmi okokból a napjainkban kimondottan divatos gyarmatosítás, kolonizálás stb. terminusok meghatározását övező vitákba ezen a ponton szándékosan nem térek ki.

„kudarccok” emlegetésének jogos volta. Tehát az, hogy Fiume és a központi kormányzat egyre mélyülő konfliktusa valóban a magyar kormány „bűne” lett volna? És ha igen, vajon a kormányzat, amikor még úgymond megtehetette, miért nem törekedett az „érzelmi szálak” összefonására és a hathatósabb jogi, intézményi és társadalmi behatolásra? Ha pedig mégis tett kísérleteket erre nézve, azok miért nem jártak sikerrel? Melyek voltak azok a gátló tényezők, amelyek megakadályozták az állam térfoglalását, hatalmának korlátlan gyakorlását, és azt, hogy ennek jegyében „jó magyarrá” nevelje (magyarizálja vagy inkább magyarosítsa?) Fiume lakosságát?

Csoór eszmefuttatása még egy lényeges, a magyar politikai elit többségének véleményét is kifejező mondanivalót tartalmazott. Ez nem volt más, mint az úgynevezett „ideiglenes állapot” mielőbbi felszámolása, Fiume és Magyarország uniójának megvalósítása. Az egyesítés szándékával a fiumei elitek nagy része is egyetértett, hiszen ők már az 1848. évi horvát megszállástól kezdve városuk magyar államszervezetbe visszacsatolásáért küzdöttek. Igaz, miként a magyarok a szabadságharcot követően, úgy a fiumei városatyák is részt vettek a horvát közigazgatás működtetésében a neoabszolutizmus időszakában. Sőt, az 1850-es évek sematizmusai alapján elmondható, hogy kiemelt pozíciókat is betölthettek és egyéb fontos társulásokban is megjelentek. Ezek közül a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara számított talán a legjelentősebbnek.¹⁹⁴

A kikötőváros hovatarozása az egész korszakban vita tárgyát képezte, jóllehet az alkotmányos élet helyreállításával az uralomváltás Fiumében is megvalósult. Ennek első lépéseként 1867 tavaszán Ferenc József felmentette Smaich Bertalan főispánt és polgári biztost, Fiume városa és Fiume vármegye élére pedig Cseh Ede udvari tanácsost nevezte ki királyi biztosi minőségben.¹⁹⁵ Bár a szakirodalom általában kimondottan pozitív színben tünteti fel az uralkodói gesztust és Cseh Ede „magyar- és olaszbarát” ténykedését, a korabeli forrásokból némileg ellentétes kép rajzolódik ki. Az iratok ugyanis a horvát befolyás

¹⁹⁴ Ezt a következtetést az 1850-es évek almanachjai és az 1870-es évek Rappresentanzáinak névjegyzékei összehasonlítása alapján vontam le. Például: Giovanni Francovich már 1856-ban spanyol konzuli ügynök volt, a városi tanácsban pedig Michele Chiachich, Iginio Scarpa, A. F. Giacich, Federico Thierry kapott helyet, amelyet Francesco Troyer de Aufkirchen vezetett. Rajtuk kívül a rendőri és a magistrátusi hatóságban feltűnt Luigi Peretti neve is. Ezen kívül Iginio Scarpa, Cosulich Casimiro, Francesco Palese, Antonio Turcich már 1856-ban is a kereskedelmi és iparkamara tagjai voltak, a városi gimnáziumi deputációban ugyancsak Federico Thierry, A. F. Giacich és Luigi Perettiv, a színházi deputációban pedig Antonio Randich, Giovanni Francovich, A. F. Giacich, Petro Dabalá, és Eugenio Ciotta (Giovanni Ciotta édesapja) nevével lehetett találkozni. Vö. Politei, Giuseppe: *Almanacco fiumano per l'anno bisestile 1856*. Trieste, Tipografia del Lloyd Austriaco, 1856. és Congregazione Municipale. *Giornale di Fiume*. 1870. december 22.

¹⁹⁵ Mivel a horvát kancellária állította ki a kinevezési levelet, így Cseh Ede közvetlenül a kancelláriával érintkezett.

csökkenésén kívül beszámolnak a késlekedő reinkorporáció miatt elégedetlen fiumei közhangulatról és társadalmi–politikai törésvonalakról, közbiztonsági zavarokról is.¹⁹⁶

Radich Ákos, a város korábbi országgyűlési képviselője 1868 karácsonyán egy terjedelmes levelet intézett Andrássy Gyula miniszterelnökhöz, amely az alábbi három problémát járta körül: 1. Cseh Ede magatartását és politikáját; 2. a fiumei lakosság csalódottságát; 3. Fiume és Magyarország mielőbbi egyesítésének fontosságát. Radich levelében úgy vélekedett, hogy a királyi biztos sem morálisan, sem politikailag nem képes a magyar kormány által rábízott feladatoknak és a fiumeiek elvárásának megfelelni. Radich szerint Cseh egyfelől azért veszítette el a lakosság bizalmát, mert kétszínűen lavírozott a magyar–fiumei és a horvát fél között és megnyilvánulásaival, megvesztegetési kísérleteivel a Bach-korszakot idézte meg. Másfelől, azon túl, hogy Cseh kétes anyagi természetű üzletekbe bonyolódott,¹⁹⁷ ignorálta az olasz nyelvet.¹⁹⁸ Végül részrehajló politikáját az abszolút rendszerből hátramaradt városatyákra, a magukat „*hibásan arisztokráciának nevező töredékre*” építette. Radich mindezekből azt a következtetést szűrte le, hogy a királyi biztos célja a fiumei értelmiség, a középosztály, valamint Kossuth Lajos híveinek ellehetetlenítése. Érvelése alátámasztására több esetről is megemlékezett. Például arról, hogy a parlamenti képviselőválasztások során a demokraták helyi vezérei, a patrícius családból származó Gasparo Matcovich¹⁹⁹ és a Szemere-kormány igazságügyminisztere, Vukovics Sebő²⁰⁰ is Cseh közbenjárása miatt bukott meg.

Radich azt is felhánytorgatta, hogy Cseh még ellene is aktív propagandát vezetett, hogy saját jelöltjét, a deáki paradigmát elfogadni kész Giovanni Ciottát juttassa a parlamentbe. Végül arra a megállapításra jutott, hogy Cseh káros hatással volt a város és az ország ügyeire, amely miatt Horvátország befolyása változatlanul erős maradt, Fiume sorsa pedig továbbra sem rendeződött. Radich sorait – feltételezhetően némi manipulatív szándékkal – azzal zárta, hogy Cseh maga is szabadulni kíván a várostól. Vagyis mielőbbi elhe-

¹⁹⁶ Matcovichék letartóztatása, utcai tüntetések, szimbolikus küzdelmek, pl. zászlók.

¹⁹⁷ Radich Csehnek egy magas fizetéssel járó hivatalos állás betöltése körüli eljárását kifogásolja, valamint azt, hogy a fiumei pályaudvar feltöltési munkálataival egy zágrábi nagykereskedőt és vállalkozót bízott meg a szabadverseny teljes kizárásával.

¹⁹⁸ Žic, 2001. 78. Mivel Cseh Ede nem beszélt az olasz nyelvet, ezért a közigazgatást német és horvát nyelven vezette, ami a helyi olasz nyelvű lakosságban erősítette a horvát- és németellenes érzéseket.

¹⁹⁹ Lukežić, 2005. 67–68. Gasparo Matcovich politikai felfogását jól szemlélteti, hogy 1870 áprilisában Deák Ferencet nyílt levélben azzal vádolta meg, hogy nem tartotta be azon ígéretét, amely szerint, ha Fiume elküldi képviselőit a zágrábi száborba, hogy tiltakozzanak Horvátországhoz való csatolásuk ellen, akkor 24 óra alatt megbuktatja a magyar minisztériumot, amennyiben az továbbra sem lenne hajlandó lépni a Fiume-kérdés ügyében. Matkovich Gáspár Fiúméből következő nyílt levelet intézte Deák Ferenczhez. *A Hon*, 1870. április 4.

²⁰⁰ A demokratához tartozott Antonio Walluschnig, Ernesto de Verneda, Paolo Scarpa és Giuseppe Sgardelli is.

lyezése mindenki közös érdeke.²⁰¹ Tekintve, hogy Cseh pár évvel később a szerb egyházi kongresszusok királyi biztosa lett, Radich vélekedése nem tűnik teljesen légből kapott intrikának.²⁰²

Radich levele aligha kezelhető egy önálló, csakis szeparált lokális problémákra reflektáló panaszként. Sőt éppen ellenkezőleg, a fiumei problémák elválaszthatatlanul összefonódtak az Osztrák–Magyar Monarchia egészét érintő alkotmányosság, a demokratizálódás és a szabadságjogok kérdésével, valamint a deáki és kossuthi elgondolások vetélkedésével. Gianluca Volpi és William Klinger történészek munkáikban hasonló gondolatokat fogalmaztak meg. Ők szintén az '48-as és a '67-es eszmék szembenállásban határozták meg a fiumei politikai élet egyik legfontosabb törésvonalát. Annak ellenére ugyanis, hogy az 1890-es évek végére a fiumei képviselőtestületben Antonio Walluschnig személyében Kossuthnak már csak egyetlen híve maradt, a '48-as eszmék továbbéltek a közgondolkodásban és a politikai diskurzusokban. Volpi és Klinger elméletét osztva úgy vélem, a kossuthi eszmék ténylegesen mélyen gyökeret eresztettek a helyi társadalomban és azok megfelelő politikai körülmények közt ki is bontakoztak. Mint majd a dolgozat későbbi részéből kiderül, ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Riccardo Zanellát, az Autonóm Párt²⁰³ vezérét disszidens, de lényegében Függetlenségi 48-as Párt-programmal 1905-ben országgyűlési képviselővé választották.²⁰⁴

Radich javaslatai ellenére mind Cseh felmentése, mind Fiume jogállásának rendezése késlekedett. Ennek egyik oka arra vezethető vissza, hogy Ferenc József a kérdést a jogfenntartás elvének érvényre juttatásával kívánta megoldani. Jóllehet, Fiume sajátos fejlődése miatt a nyelvi és historikus fejtegetések sem a horvát, sem a magyar felek részéről nem vezettek sikerre. Ennél jelentősebb tényező volt, hogy a konfliktus elmélyüléséhez maga Ferenc József is hozzájárult. Bár uralkodói leiratában²⁰⁵ elismerte a kikötőváros Magyarországhoz csatolását, mégis a magyar–horvát kiegyezési törvénytervezet horvát változatát szentesítette. Az utóbbi dokumentumban viszont Fiume hovatarozásának kérdése változatlanul eldöntetlen kérdésként szerepelt. Mindennek eredményeképpen a magyar 1868. évi XXX. és a horvát I. törvénycikk 66. §-a tartalmilag eltért egymástól.

A jogi ambivalenciát Andrassy Gyula miniszterelnök informális úton, egy gödöllői vadászata során jelezte az uralkodónak, aki szóbeli felhatalmazást adott a két szöveg egye-

²⁰¹MNL OL K 26. 396. cs. 1897. 329. t. sz. 2. rész. 1312. I. A. (csomósz.) 17. törzssz. 1387. M.E. [beiktatott]

²⁰²Halálozások. *Vasárnapi Újság*, 1886. 44. 714.

²⁰³1896-ban Michele Maylender vezetésével megalakult párt, mely Fiume olasz nyelvének, kultúrájának és autonómiájának megőrzését tekintette fő céljának.

²⁰⁴Részletesebben lásd. IX. 2. fejezet.

²⁰⁵Amely alapján a magyar parlament is megszavazta a horvát–magyar kiegyezést.

sítésére. Andrassy azonban ahelyett, hogy a formális előírások szerint újraíratatta volna a már szentesített törvényeket, gyorsabb utat választott. A kiegyezés horvát változatában a Fiumére vonatkozó szakaszt egyszerűen egy papírdarabbal ragasztotta le a magyar érdekeknek kedvező szöveggel. A magyar olvasat szerint ezzel az aktussal Fiume Magyarországhoz tartozása végleg eldőlt. Vagyis a további horvát–magyar tárgyalások alapját már csakis a város autonómiája, valamint törvényhozási és kormányzati állapotának szabályozása képezte.²⁰⁶ Ezzel az állásponttal a horvát politikai elit aligha érthetett egyet és Andrassy alkotmányellenes eljárását (meglétősen pejoratív értelmezéssel) egyszerűen csak „fiumei foltozásként” emlegették.

Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között a „három faktor”²⁰⁷ által kiküldött horvát–magyar és fiumei 1868–1869. évi regnicoláris bizottságok tárgyalásai sem lehettek sikeresek.²⁰⁸ A horvát–magyar kapcsolatok ismételt mélypontra jutása azonban nem önmagában, hanem a nagy európai hatalmi átalakulások kontextusában bírt igazán jelentőséggel.²⁰⁹ A felek túlbujánzó érdekellentétjei ugyanis veszélybe sodorták az Osztrák–Magyar Monarchia stabilitását és megkérdőjelezték a közös birodalom létjogosultságát. A válság mélységéről tanúskodik, hogy konfliktusok végzetessé válását Ferenc József csak a magyar minisztertanács felterjesztésén alapuló²¹⁰ az 1870. július 28-án kihirdetett fiumei provizóriumával akadályozhatta meg.²¹¹

A fiumei provizórium tehát Fiume közjogi állásának átmeneti rendezése és a horvát–magyar ellentétek gyors elnapolása érdekében született meg. Így a legfelsőbb kézirat meglétősen tömören csak az elvi kereteket lefektette le. A dokumentum rendelkezései közül a legfontosabbnak Cseh Ede felmentetése tekinthető, illetve az, hogy az uralkodó Fiume vármegyét és Fiume városát szétválasztotta. A provizórium értelmében Fiume vármegye végérvényesen a horvát, Fiume városa pedig ideiglenes jelleggel a magyar közigaz-

²⁰⁶ Ress, 2009; OSZK Kt. Fol. Hung. 1677. „Átirta Peregriny János országgyűlési gyorsírói tanácsos.” „Thallóczy Lajos irataiban előforduló stenogrammszövegeknek átírása.” N. 1234./a. 1911. II. 15. 679–680. Thallóczy Lajos ezzel szemben azt állítja, hogy a horvát és a magyar változat nem különbözik, és hogy az egész félreértés Suhaj Imre akkori horvát udvari kancelláriai tanácsos, később kúriai bíró lustaságából származott. Thallóczy elmondása alapján ugyanis az 1868:XXX. tc. 1868. november 8-án szentesített horvát nyelvű szövegének 66.§-át – amelyben eredetileg az állt, hogy Fiume tekintetében a két regnicoláris bizottság nem tudott megegyezni –, a magyar és horvát felek közös egyetértésével ragasztották le. Ezt a módosítást pedig még a horvát tartománygyűlés is tudomásul vette.

²⁰⁷ Tehát a horvát szabor, a magyar országgyűlés és fiumei városi tanács.

²⁰⁸ Ress, 2009. Ress megállapította, hogy a horvát közjogi ellenzék az 1880-as évek elejétől fedezte fel a kiegyezési törvény „alakosságának ezt a súlyos fogyatékságát” és onnantól kezdve előszeretettel illesztette bele a kiegyezési rendszer törvényességét vitató retorikájába.

²⁰⁹ A francia–porosz háború, illetve a Német Császárság megszületése.

²¹⁰ 1870. július 21-én.

²¹¹ MNL OL K 26. 396. cs. 1897. II. rész. 329. a. sz.

gatás alá került.²¹² Ferenc József ez utóbbi élére egy magyar királyi kormányzót nevezett ki a magyar miniszterelnök ellenjegyzésével. A kormányzót egyben a felállítandó Tengerészeti Hatóság elnökévé is megtette, aminek következtében hatásköre nemcsak a kikötőváros közigazgatási ügyeire, de az egész horvát–magyar tengerpart tengerészeti és gazdasági kérdéseire kiterjedt. Ugyanakkor nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a provizórium rendelkezései csak ideiglenes hatállyal bírtak. Az uralkodó Fiume közjogi állásának végleges meghatározását egy alkalmasabb időpontra halasztotta el és azt kizárólag a horvát, fiumei és magyar regnicoláris bizottságok egybehangzó közös akaratától tette függővé. Pont úgy, ahogy azt már 1868–1869-ben megkísérelték.

Felmerül a kérdés, vajon mit jelentett a horvát és magyar politikai elitek²¹³ számára a provizórium? Milyen jelentésváltozásokon ment keresztül fennállása során? Hogyan értékelték és élték meg az uralkodói rendeleteket, és vajon minek köszönhető az, hogy minden ideiglenessége ellenére a provizórium hatálya az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig érvényben maradt?

1870. március 15-én Deák Ferenc a képviselőházban elfogadta Váradi Gábor jogfenntartáson alapuló, ám bizonyos átmeneti kompromisszumokra kész vélekedését. Ennek lényege abban állt, hogy a provizórium az adott viszonyok közt az egyetlen észszerű lehetőség Fiume jogállásának későbbi közös akaraton nyugvó rendezésére, valamint a felek közti általános nyugalom és a béke megteremtésére. Deák kiemelte, hogy ez utóbbi már csak azért is lényeges, mert a lappangó konfliktusok hirtelen előtörése akár az eljövendő tárgyalások eredményeire is súlyos hatással lehetnek.²¹⁴ A deáki elgondolásban a provizórium megoldandó problémát, válságintézkedést és az adott pillanatban legalkalmasabb, ideiglenesen még vállalható, némi mozgásteret is biztosító modus vivendit jelentett. Zichy József, Fiume első dualizmus kori kormányzója azonosult a deáki programmal és azt 1872 februárjában az alábbi módon összegezte: *„A Fiumére nézve most fennálló provizórium sem egyéb, mint ezen végleges megoldásnak előkészítése, és eddigi egész működésének is irányt és tartalmat azon igyekezet adott, hogy Fiume összes közigazgatásának minden egyes szálát mind szorosabban hozzáfűzve az anyaországhoz, mintegy észrevétlenül előkészíteni segítsem azon állapotot, melynek elérését Fiumére nézve mindnyájan kívánjuk, s*

²¹² Fiume vármegye székhelye egyelőre továbbra is Fiume városában maradt, ami nemcsak közigazgatási zavarokat, de komoly feszültségeket is eredményezett

²¹³ A fiumeiek vélekedését a dolgozatom további szakaszaiban fejtem ki.

²¹⁴ *Képviselőházi Napló*, 1869. VII. kötet. 1870. március 15-én 145. országos ülés. 112–114.

*melyet a regnicoláris tárgyalások alkalmával véglegesen létesíteni az akkor még kiegyenlíthetetlennek látszó ellentétek miatt nem sikerült.*²¹⁵

Deákon és Zichyn kívül a provizóriumot Tisza Kálmán vezetésével az aktuális képviselőház nagyrésze, de több mint tíz évvel később még Tisza István is lehetőségnek tekintette. Tisza az alkotmányosság primátusát hangoztatva 1883-ban már kimondottan a horvát–magyar kiegyezés tiszteletben tartását és a status quo megőrzését követelte.²¹⁶ Elképzelései viszont nem arattak osztatlan sikert a fiumei városatyák körében. Ahogy Radich korábban már idézett műve is jelzi, a helyi elit jelentős része továbbra is város és az ország egységesítésében, Fiume közjogi állásának végleges rendezésében volt érdekelt.²¹⁷

A provizórium status quoként értelmezése a későbbiek során is megjelent számos kortársánál. Többek közt Lukáts Gyulánál is, aki 1897. évi interpellációjában a provizóriumot olyan nyugalmi állapotként, patthelyzetként írta le, amelyet a horvát–magyar kiegyezés 66.§-a alapján nem lehetett felszámolni.²¹⁸

Mindazonáltal már a provizórium előkészítésének szakaszában is jócskán akadtak kritikus hangok. Magyar részről főleg azt kifogásolták, hogy a megegyezés egyértelmű jele a kormány erélytelenségének és az állam gyengeségének. Vagyis a provizórium elfogadását felelőtlenségként, elhibázott lépésként, szükségtelen kompromisszumként interpretálták. A provizórium bírálói a rendezésben az állami hatalomgyakorlást gátló, lebontandó korlátot láttak. Többek közt ezt példázza Csoór fentebb ismertetett írása és a Budapesti Hírlap egy 1891-ben közreadott névtelen cikksorozata is. Az anonimitásba burkolózó szerző kimondta, hogy a provizórium a korábbi kormányok számára csak lerázandó terhet, egy kényelmetlen problémát jelentett, amitől szabadulni igyekeztek. A kikötőváros jogállásának függőben hagyásával azonban súlyosan csorbították a magyar állam felsőbbségét. Ez a helyzet pedig mielőbbi orvoslást igényel.²¹⁹

A provizóriumban rögzített feltételek az országuk integritását féltő horvátokat sem elégitették ki. Azt csak továbbfejlesztendő alapként, kiindulópontként értelmezték és ideiglenes, megváltoztatandó állapotként kezelték. Ezt igazolja, hogy a Fiume-kérdés megoldására a szaborban és a korabeli horvát sajtóban is újabb és újabb javaslatok merültek fel. A pártok közti különbségek mindenekelőtt a horvát expanzió módjáról alkotott koncepciókban mutatkoztak meg. Azaz az ellenzék által szorgalmazott nyílt konfrontálódás és Fiume

²¹⁵ DAR JU 5. 14. eln./1872. 1. d.

²¹⁶ Tisza István: Fiume közjogi helyzete. *Budapesti Szemle*, 34. (1883) 134–137.

²¹⁷ Tisza István éppen Fiume korábbi parlamenti képviselője, Radich Ákos *Fiume közjogi helyzete* című kötetére reflektál.

²¹⁸ MNL OL K 26. 396. cs. 1897. II. rész. 329. a. sz. 12103./1897. (329. a. sz.).

²¹⁹ Fiume. *Budapesti Hírlap*, 1891. október 24.

lassú, békés kulturális és gazdasági elhorvátosításának tervei álltak egymással szemben. Az előbbi szorgalmazó csoportba tartozott Marković függetlenségi horvát képviselő, aki 1882-ben a tartománygyűlésen a kikötőváros és Horvátország kapcsolatát a következő szavakkal írta le: „*Mondatott, hogy Horvátország Fiumével úgy venné ki magát, mint egy koldus, kinek koldustarisznyáját arany disz ékíti. De akkor a koldust ne tegyék még szegényebbé! Elődeink dicsekedtek: Liberi sumus, non mancipia.*”²²⁰ *Mi is szabadon és nyíltan mondjuk ki véleményünket: Fiume mienk.*”²²¹

A csöndes térnyerés hívei közt Ivan Zivkovićet lehet említeni, aki szintén 1882-ben úgy gondolkodott, hogy „*Fiumét nem kell az ország más városainak módjára megítélni, mert Fiume sok tekintetben világváros, noha en miniature, mert némileg a világkereskedelem gyűlhelye, tehát azon nem kell csodálkozni, hogy nincs horvát jellege, mi különben minden horvát kikötőre elmondható. Itt inkább a kozmopolitikai, mint a partikuláris érdekek jutnak érvényre. Igaz, hogy Fiumében főleg magyar és olasz iskolák vannak, de van egy horvát gimnázium is, és ha e téren még többet akarunk elérni, akkor a békés utat kell választanunk.*”²²² Nem meglepő, ha ezek után a horvát gimnázium sušaki áthelyezése nagy felháborodást váltott ki a horvátok körében.²²³

Ugyancsak a békés térhódítás jegyében született 1891 októberében az a horvát javaslat, amely a horvát báni és a kormányzói méltóság egyesítését szorgalmazta. Az indítvány Khuen-Héderváry Károlyt ajánlotta megteremtendő „kormányzó bán” kettős hivatal betöltésére. A Budapesti Hírlap határozottan kikelt a kezdeményezés ellen, mert amögött hátsó szándékokat sejtett. A lap úgy vélte, az intézmények ilyen fokú egységesítése a két terület politikai összeolvadásával, a tökéletes reálunió megvalósulásával jár. Vagyis Fiume de facto Horvátországhoz kerülne.²²⁴ Elrettentésként Bulgária és Kelet-Rumélia példáját hozta fel, ahol 1886-tól kezdve a bolgár fejedelem volt a tartomány főkormányzója.²²⁵

Ami a fiumeiek a provizóriumhoz való viszonyulását illeti, általánosítani az ő esetükben sem lehet. A forrásokból világosan kitűnik, hogy bár a fiumei olasz nyelvű lakosság jelentős része nyilvánosan kárhóztatta az ideiglenes rendszert, visszas helyzetük előnyeivel még a leglojálisabb városatyák is számot vetettek. Sőt, egyes jogi aktusokat kimondottan saját pozíciójuk erősítésére igyekeztek felhasználni. Ezt legjobban a kikötőváros „harma-

²²⁰ „Szabadok vagyunk, nem pedig rabok.” (latin). A horvát szábor 1712-ben III. Károlynak írt felterjesztésének utolsó sora.

²²¹ A horvát tartománygyűlésből. *A Hon*, 1882. április 21.

²²² A horvát tartománygyűlésből. *A Hon*, 1882. április 21.

²²³ A fiumei horvát gimnázium. *Budapesti Hírlap*, 1894. július 25.

²²⁴ A horvát bán Fiumében. *Budapesti Hírlap*, 1891. október 26.

²²⁵ A horvát bán és a fiumei kormányzó. *Budapesti Hírlap*, 1891. október 25.

dik faktori” mivoltának értelmezési lehetőségei példázzák. Az 1890-es évekre ugyanis mind szélesebb körben terjedt el az a nézet, hogy mivel Fiume 1868-ban „harmadik faktorként” egyenlő félként vett részt a hovatarozásáról szóló regnicoláris tárgyalásokon, jogot nyert arra, hogy már a törvényalkotási folyamat során véleményt formálhasson a jövőjét érintő kérdésekről.²²⁶

Mindez egyben azt is jelzi, hogy nem volt ritka, hogy a fiumeiek a lokális és személyes érdekeik védelmében az elvi megfontolások helyett a pragmatikus szempontokat helyezték előtérbe. Ha kellett, nemcsak a horvátokkal, de a magyar kormányzattal szemben is súlyos kritikát, követeléseket fogalmaztak meg. Éppen ezért a fiumeiek a horvátok és a magyarok számára is egy újabb destabilizációs tényezőt, egyben megnyerendő szövetségest is jelentettek.²²⁷

A több oldalról is felvetett tervek és eltérő értelmezések ellenére a provizórium módosítása épp úgy nem történt meg, mint ahogy Fiume közjogi státuszának végleges rendezése. Az 1870-ben kihirdetett provizórium érvénye egészen a világháború végéig fennmaradt. Az ideiglenes helyzet konzerválódásában nagy szerepet játszottak a kül- és belpolitikai folyamatok. Ezek közül a leglényegesebbek az 1873. évi gazdasági, és az 1875. évi kormányválság, a Balkán-félszigeten akuttá váló „keleti kérdés”, valamint a folyamatosan napirenden levő nemzetiségi problémák voltak.²²⁸ Így, miután az 1883. évi horvátországi magyarellenes felkelés következtében az 1883–1884-ben működő regnicoláris bizottság tárgyalásai félbeszakadtak, a magyar kormányok kimondottan kerültek azokat a kényes kérdéseket, amik a közjogi dilemmák ismételt előtöréséhez vezethettek.²²⁹ Úgy vélem, az a konfliktuskerülő magatartás volt az egyik fő magyarázata annak, hogy sem a horvát–magyar kiegyezés, sem a későbbiek során nem definiálták törvényileg az 1868:XXX. 66. §-ban elismert fiumei autonómiát.

Bár az ideiglenes rendszer a Monarchia összeomlásáig fennmaradt, a provizórium egyáltalán nem jelentett statikusságot, vagy azt, hogy az 1870-ben kiépített kereteken belül semmilyen változás ne ment volna végbe. A modern nemzetállam kiépítésének folyamata ugyanis együtt járt a fiumei társadalom átstrukturálódásával, az erőviszonyok átrendeződésével és újabb szociális, gazdasági és politikai ellentétek felszínre kerülésével.

²²⁶ *Képviselőházi Napló*, 1896. III. kötet. 1897. január 26–február 23. 44. ülésnap. 257–258.

²²⁷ Due questioni. *La Difesa*, 1899. október 29.

²²⁸ DAR JU 5. 179. eln./1875. 3. d.

²²⁹ Tisza, 1883., Horvátország területén ezzel egyidőben komoly magyarellenes megmozdulások zajlottak le. Erről legrészletesebben lásd: Katus László: A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak. *Századok*, 92. (1958) 5–6.

Tehát minden visszássága ellenére a rendszert bizonyos fokú rugalmasság, dinamizmus jellemezte. Ez a plasztikusság nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy a provizórium csaknem fél évszázadon át fennmaradjon, és hogy ily módon a kikötőváros fejlődésére lehetőséget teremtsen, lakosai számára pedig egy többdimenziós modus vivendit ajánljon.

III. 2. A fiumei autonómia és intézményei

A Fest Aladár és Kőrösi Sándor által egykor alapított fiumei napilapja, a Magyar Tengerpart 1901 novemberében egy rendkívül izgalmas könyvre hívta fel a figyelmet.²³⁰ A kötet az *L'Autonomia di Fiume* igen beszédes címet viselte, és bár szerzője az „Un vecchio fiumano” álnév mögé rejtette magát, mégis mindenki sejtette, hogy azt Nicolò Gelletich királyi közjegyző írta. Gelletichnek természetesen megvolt az oka arra, hogy művét inkognitóban adja ki. Személyéhez ugyanis meglehetősen ambivalens érzelmek fűződtek. 1870–1872-ben tagja volt a városi statútum szövegét megfogalmazó bizottságnak,²³¹ majd 18 éven át második, hat éven keresztül pedig első alelnöke volt a Rappresentanzának. Megítélését még jelentősebben befolyásolta, hogy az 1896–1897-ben kezdődő municipális válságban a helyi Liberális Párt²³² egyik utolsó képviselőjeként kitartott az állam mellett. Gelletich „lojalitása” azonban provokálta az újonnan létrejött Autonóm Párt köré csoportosuló városatyákat, akik „élet-halál harcot” folytattak Bánffy Dezső és kabinetjének központosító politikája ellen a „szent ügy”, a fiumei autonómia védelmében.

Mivel a források szerint a felfokozódott hangulatban Gelletich testi épsége is veszélybe került, joggal feltételezhető, hogy a városatya az álnév mögé bújva kívánta az esetleges fizikai atrocitásoknak elejét venni. Ugyanakkor a könyv megjelenésének ténye arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a fiumei autonómia keretének és tartalmának kérdésében még a helyi lakosság sem volt egységes. A kikötővároson belül is számos autonómia-értelmezés keringett, miközben országos és lokális szinten a korabeli politikai diskurzusban két „Fiume-kérdés” is létezett. A kikötőváros közjogi helyzetéről szóló dilemmákat a kortársak közül többen (pl. Batthyány Tivadar) „nagy Fiume-kérdésként” emlegették. A városi autonómiával kapcsolatos konfliktusokat pedig „kis Fiume-kérdésként” tartották számon.²³³

²³⁰ Fiume autonómiája. *Magyar Tengerpart*, 1901. november 14.

²³¹ DAR JU 5. 8. eln./1901. 23. d.

²³² Giovanni Ciotta (1869–1872-ig országgyűlési képviselő, majd 1872–1896-ig) podestà körül tömörülő liberális eszméket követő, az országos Szabadelvű Pártot támogató fiumeiek helyi pártja.

²³³ *Képviselőházi Napló*, 1896. X. kötet. 1897. szeptember 27–december 15. 184. ülésnap. 185–198., *Képviselőházi Napló*, 1896. XXVI. kötet. 1900. január 18–március 1. 528. ülésnap 329–334. A „Fiume kérdés”

Gelletich könyvében mindkét Fiume-kérdés helyet kapott, már csak azért is, mert a kötet témájául a fiumei autonómia eredetét és lényegét, valamint a fiumei állam- és lokálpatriótizmus összeegyeztethetőségét választotta. Gelletich Fiume kiváltságainak és jogainak alapját I. Ferdinánd 1530. évi statútumából származtatta és történeti források bevonásával részletes képet nyújtott a városi önkormányzatiság fejlődésének történetéről. A mű mégsem tekinthető történeti munkának, hanem sokkal inkább egy igen fajsúlyos véleménynyilvánításnak, a magyar államhatalom szupremáciája melletti kiállásnak. Ezt, valamint a szerző Autonóm Párttal szembeni cinizmusát jól visszaadja a mottóul választott „Difficile est satyram non scribere.” (Nehéz szatírárt nem írni.) jelmondat is. Gelletich fejtegetéseiben ugyanis rámutatott, hogy Trieszttel ellentétben Fiume sohasem bírt legiszlatív (törvényhozási) jogkörrel, és 1872 előtt sem rendelkezett sem municipális, sem politikai autonómiával. Ezeket mind a „harmadik magyar éra” vívmányainak tekintette, amiket az 1872. évi statútumban rögzítettek. Röviden, Gelletich értelmezésében a dualizmus kori Fiume autonómiája nem csupán Fiume korábbi kiváltságaiból, átörökített privilégiumaiból eredt, de ahhoz a magyar kormány nagylelkűsége és jószándéka is hozzájárult. Gelletich konklúziója gyakorlatilag megegyezett a Fest Aladár (és általában a központi kormányzat) által is képviselt nézetekkel. Tehát azzal, hogy a fiumei autonómia egy ajándék, amiért a város polgárai csak hálát adhatnak a magyar kormánynak és a (magyar) „Madrepatriának”.²³⁴

Gelletich fejtegetései élesen szembehelyezkedtek az autonomisták koncepciójával, melyeknek lényegét az autonómia organikus felfogása képezte. Az autonomisták a város önkormányzatiságának gyökereit alapvetően a középkorra vezették vissza. Retorikájukban pedig előszeretettel hivatkoztak a 16. században megerősített kiváltságaikra, Mária Terézia rendeletére, valamint Fiume „corpus separatum adnexum-i” mivoltára. Erre vonatkozóan szinte kiemelték, hogy „különállásukat” a horvát–magyar kiegyezési törvény is elismeri. Mi több, a municipális krízis egy kiélezett pillanatában arra is akadt példa, hogy még az olmtützi alkotmány érvényességét is felemlgették.²³⁵

(Fiume question/La questione di Fiume/Riječko pitanje) a nemzetközi szakirodalomban sem ismeretlen, noha ott alapvetően Fiume városának és kikötőjének az első világháborút követő rendezetlen (1918–1924) helyzetét értik alatta. *The Adriatic Sea Encyclopedia*. Eds. Zonn, Igor S.–Kostianoy, Andey G.–Semenov, Aleksandr V.–Joksimović, Aleksandar –Durović, Mirko. Berlin, Springer International Publishing, 2021. 135–136.

²³⁴ Un vecchio fiumano [Gelletich Miklós]: *L'autonomia di Fiume*. Fiume, Emidio Mohovich, 1901.

²³⁵ Il Giubileo e l'autonomia di Fiume. *La Difesa*, 1898. november 27. Ferenc József december 2-i trónra lépésének 50. évfordulója alkalmából az autonomisták kifejtették, hogy autonómiájukat és jogaikat már az 1849. március 4-i olmtützi alkotmány is megerősítette. Ezáltal számukra az április 11-i magyar alkotmány nem jelentett kimondott előrelépést. Ennek ellenére az orgánum szerkesztői pozitívan cikkeztek a március

A párt állásfoglalását jól tükrözik Michele Maylender podestà – egyben az Autonóm Párt vezetője – 1897-ben megfogalmazott gondolatai. Eszerint a város autonómiája nem más, mint az a forrás, amelyből Fiume Magyarország és a magyar nemzet iránti szeretete, hazafiassága táplálkozik. Maylender figyelmeztetett, hogy abban az esetben, ha Fiume községét meg akarnák fosztani autonóm adminisztratív jogaiktól és olasz nyelvhasználatuktól, „*hazafiasságuk fája gyökereiben sérülne és elpusztulna*”. Maylender megközelítésében az autonómia az állam és város közti jó viszony alapjaként, a hűségének zálogaként szolgált, ezért úgy vélte, a fiumeiek patriotizmusa elképzelhetetlen autonómiájuk garantálása nélkül.²³⁶

Az olasz anyanyelvű fiumeiek jelentős része egyetértett Maylenderrel és nem ritkán azt is kifejezésre juttatták, hogy az autonómia egyszerre kulcsa a kikötőváros gazdasági fejlődésének és olasz karaktere megőrzésének. Meglátásuk szerint az autonómia gyakorlására kizárólag a helyi lakosok által választott városi képviselőtestület, a Rappresentanza lehet a legalkalmasabb szervezet. Az Autonóm Pártot képviselő városatyák állásfoglalásukat azzal magyarázták, hogy Fiumét csakis azok védhetik meg az elszlávosodástól és elhorvátosodástól, akik maguk is saját olasz nyelvük és kultúrájuk fenntartásában, lokális identitásuk megtartásában érdekeltek.

Másfelől azt is látni kell, hogy nemcsak a városnak, de a Rappresentanzának is szüksége volt az autonómiára, hiszen az a kezében egy igen hatékony eszközt jelentett saját hatalmának biztosítására és az anyagi források, valamint a társadalmi javadalmak feletti diszponálásra. Az autonómiát egyfajta „önrendelkezési jog”-ként, vagy legalábbis választási lehetőségként értelmezték, ami lehetővé tette, hogy saját ügyeiknek és érdekeiknek megfelelően kezeljék.

Noha hasonló vélekedések a kormány részéről is elhangzottak, a központosítás hívei természetesnek vették, hogy az államnak minden esetben joga van Fiume véleményét és döntéseit felülbírálni. Evidenciának tartották, hogy Fiume nem alkothat olyan jogszabályokat, melyek ellentétben állnak az általános érvényű országos törvényekkel. Éppen ellenkezőleg, Fiumének alapvető kötelessége végrehajtani az uralkodó által szentesített és az országgyűlésen kihirdetett törvényeket.²³⁷ Fiumének nincs és nem is lehet törvényhozói szerepe. Az állam legfeljebb csak respektálhatja a kikötőváros különleges viszonyait és

---

15-i eseményekről, a liberalizmus győzelméről is. Az 1867-es kiegyezést, valamint Deák Ferenc és Eötvös József munkásságát ugyancsak magasztalták.

²³⁶ Stelli, 2017. 180.; Un vecchio fiumano, 1901., Ezekkel a gondolatokkal többek közt Batthyány Tivadar és Lukács Gyula országgyűlési képviselő is egyetértett. *Képviselőházi napló*, 1896. XXXI. kötet. 632. országos ülés, 1900. december 17, 422–425.

²³⁷ *Statuto della Libera città di Fiume e del suo distretto*. Fiume, Emidio Mohovich, 1872. 63.

igényeit. E narratíva szerint a fiumei autonómia képezte az állami szupremácia érvényesülésének második legnagyobb,²³⁸ feltétlen megkerülendő akadályát. Még akkor is, ha Festhez hasonlóan többen kiemelték, hogy a magyar és olasz kultúra jól megférhet egymás mellett. Azzal is érveltek, hogy egyetlen magyar kormánynak sem állhat érdekében Fiumét olasz jellegétől és autonómiájától megfosztani, mert azzal az államnak ártanának.²³⁹

A Fiume autonómiájáról és kiváltságairól szóló korabeli politikai diskurzust, mint láthattuk, két fő irányzat uralta. Az egyik követői az autonómiát a magyar kormány adományának tekintették. A másik tábor képviselői viszont a várost megillető jogokat organikus, történelmi örökségként értelmezték. A két felfogás az elvi és mentalitásbeli eltéréseken kívül számottevő gazdasági, társadalmi és politikai különbségeket rejtett magában. Ezek a differenciák egyaránt kifejeződtek a politikai programokban és mozgalmokban, valamint a városatyák retorikájában is.

Az 1880-as évek közepéig a diskurzust főleg a közjogi érvelés dominálta, majd az 1890-es évektől a történelmi múltra való hivatkozás vált meghatározóvá. Ennek oka abban lehelhető fel, hogy míg a magyar (és horvát) kormány már említett konfliktuskerülő magatartása eredményeképpen a kikötőváros közjogi viszonyával kapcsolatos viták ideiglenesen elcsitultak, a központi kormányzat modernizációs és centralizáló törekvései kielezték az állam és város közt (már eleve létező) konfliktusokat. Erre jó példaként hozhatók fel a fiumei szabadkikötő megszüntetése körüli disputák, amelyek világosan megmutatták, hogy az országos vagy éppen a birodalmi érdekek gyakran kimondottan káros hatást gyakoroltak a helyi lakosság egzisztenciájára.²⁴⁰ Ugyanez mondható el a magyar kormánynak a már az 1870-es években meghirdetett állam- és nemzetépítés céljait szolgáló közigazgatási reformambícióiról. Az ugyanis egyet jelentett a lokális kiváltságok, különállások felszámolásával, vagyis a fiumei társadalom közvetett–közvetlen átformálásával.²⁴¹

A fiumeiek részéről a ragaszkodás a városi autonómiához még egy további szempontot felvetett. Ez leginkább a nemzetiségeken átívelő szolidaritásban és az ezzel együtt formálódó lokális identitásban, az úgynevezett „fiumano-tudatban” öltött testet. Így nem véletlen, hogy Fiume „corpus separatum adnexum-i” mivolta folyamatosan visszatéró eleme lett a különböző szinteken zajló politikai diskurzusnak. Azt azonban, hogy a hangsúly éppen a szóösszetétel melyik részére, a „különállóra” vagy a „csatoltra” esett, azt mindig az adott hatalmi viszonyok és érdekek döntötték el.

²³⁸ Az első Fiume vitatott közjogi állása volt.

²³⁹ OSZK Kt. XI/302. Fest Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1889. május. 12.

²⁴⁰ DAR JU 5. 548. ált./1873. 85. d.

²⁴¹ DAR JU 5. 36. eln./1887. 11. d.

A fentiekből következik, hogy Fiumében az „autonómia” egyszerre volt motivációs és mobilizáló tényező, kohéziós erő, valamint hatékony retorikai érv, politikai eszköz. Vagy éppen szitokszó, esetleg élcelődésre, gúnyolódásra okot adó apropó. Batthyány Tivadar, a város egykori parlamenti képviselője a jelenségre 1931-ben megjelentetett munkájában így emlékezett vissza: „*Ha ugyanis valaki Fiumében politikai beszédével nem tudott hatást elérni, nem kellett egyebet tennie, mint egyszerűen ráfordítani a szót Fiume ősi autonómiájára és a lakosság olasz anyanyelvére, és kijelentenie, hogy ezeket megvédelmezi, ezekért harcolni fog, és mindjárt megvolt a hatás, az óriási lelkes evviva! taps és lelkesedés.*”²⁴² E ponton felmerül a kérdés: tulajdonképpen mi is volt ez az autonómia? Milyen jogokat és kiváltságokat biztosított a fiumeiek számára? S ezzel szoros összefüggésben, milyen határokat szabott a magyar állam hatalmi terjeszkedésének?

Álláspontom szerint a fiumei autonómiát olyan rendi eredetű kiváltsággként, a város életét szabályozó felülről is elismert rendszabályként kell meghatározni, amely az évszázadok alatt formálódott és idomult a külső és belső hatalmi helyzetekhez. Vagyis azt az egyoldalú megközelítések helyett²⁴³ az átörökített kiváltságok,²⁴⁴ a más, „idegen” mintázatok, valamint az 1872-ben a magyar belügyminiszter által elfogadott új városi státútum sajátos egyvelegeként érdemes vizsgálni. Már csak azért is, mert az évszázadok alatt rögzült paradigmákat nem lehet(ett) egyik pillanatról a másikra átírni. Vagy amennyiben mégis, azok roppant nagy áldozatokkal járnak.

Ami az autonómia „alkotórészeit” illeti, a privilégiumok közül a legfontosabbnak a városi közigazgatás olasz nyelve és Fiume szabadkikötői státusza számított.²⁴⁵ Közös bennük, hogy mindketten a történelmi fejlődés eredményeinek számítottak, és az, hogy az 1872-es státútumban utalás sem történt rájuk. Ez a hiány különösen annak ismeretében feltűnő, hogy az új városi alapszabályban számos „idegen” elemet rögzítettek. Ezek nagy része az 1851. évi trieszti alapszabályzat átvételével került a fiumei autonómia dualizmus kori modelljébe.²⁴⁶ Erre a legszemléletesebb példa a podestài méltóság átvétele. Ugyanak-

²⁴² Batthyány Tivadar: *Beszámoló*. II. köt. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1931. 77.

²⁴³ Mint amilyenek például a historizmuson alapuló, a jogszabályok elsőbbségét hangsúlyozó interpretációk, illetve a szentesített törvények és rendeletek prioritásával érvelő magyarázatok.

²⁴⁴ Így például az, hogy a város hivatalos nyelve az olasz lehetett, elsősorban a Földközi-tengeri kereskedelmi életben használt lingua franca elterjedéséből vezethető le. Fiume szabadkikötői státuszáról pedig még VI. (III.) Károly 1719. évi oklevele rendelkezett és csupán a közös osztrák–magyar vámkerület kiterjesztése érdekében 1891-ben számolták fel.

²⁴⁵ Tehát ezekről az 1872. évi státútum nem rendelkezett.

²⁴⁶ A fiumei státútumot a kormányzó felszólítására Antonio Randich és Luigi Brelich ügyvédek dolgozták ki. *Képviselőházi Napló*, 1896. XXXI. kötet. 1900. december 17. 424. Ám Trieszttel ellentétben Fiume ezután sem rendelkezett legislatív jogkörrel. Ezt az autonomisták is elismerték, kijelentve, hogy a fiumei autonómia nem azonos értékű Trieszt municipális alkotmányával, amelynek külön neve is van: „Costituzione della città

kor mégsem lehet a trieszti statútum automatikus átvételéről beszélni. Miként Gelletich 1901-ben felhívta rá a figyelmet, Trieszttel ellentétben Fiume sosem rendelkezett tartományi törvényhozási jogkörrel(!). Egyébiránt a trieszti minta követése nem véletlen, hiszen a trieszti dokumentum liberális szellemisége jobban megfelelt a kikötőváros igényeinek, mint az 1854. évi horvát közigazgatási rendszer, vagy az 1861. évi, a képviselőtestület felépítésére, tevékenységére vonatkozó Naputak (Utasítás).²⁴⁷

Emellett azt is fontos hangsúlyozni, hogy a minták követése semmiféleképpen nem tekinthető egyedi vagy rendkívüli esetnek. Ezt Cieger András is igazolta, aki Komárom és Debrecen példájával rámutatott arra, hogy az alapszabályok „másolása” máshol is megesett. Az 1870-es években a magyarországi városok alapszabályainak kidolgozásában főleg a képviselőház 1848:XXIII. tc-jére és Pest statútumára támaszkodtak. Hasonló következtésre jutott Péter László is, aki a modernizáció definiálása során kiemelten foglalkozott a mimikriával, az utánzás jelenségével. Péter László felhívta a figyelmet arra, hogy a dualista rendszer számos neoabszolutisztikus reformintézkedést megőrzött, ami a századfordulóra szinte az egész magyar intézményrendszer „elnémetesedéséhez” vezetett.²⁴⁸

Fiume autonómiájának egy részét és azzal együtt közigazgatását és önkormányzati működését az 1872. évi városi statútum szabályozta. A dokumentum szakaszaiból kétségtelenül megállapítható, hogy az a liberális értelmiség²⁴⁹ produktumának tekinthető és az alkotmányosság, valamint a jogharmonizálás jegyében született meg. A statútumra vonatkozóan – többnyire Kobler, Borovszky, Fest és Fried Ilona nyomán – a legtöbb Fiumével foglalkozó munka hagyományosan öt tételt emel ki. 1. Fiume területi körülírását és „corpus separatum adnexum-i” voltát; 2. a magyar miniszterelnök felterjesztésére az uralkodó által kinevezett magyar királyi kormányzó főfelügyeleti jogát és közvetítő szerepét; 3. a városatyák által titkos szavazat alapján választott podestà feladatát és funkcióját; 4. a nyílt és egyenesúton választott, 50 + 6 főből álló helyi képviselőtestület kiterjedt önkormányzati hatáskörét; 5. továbbá a lehetőséget, amely szerint a kormányzó mellett a kikötőváros választott küldöttje a magyar országgyűlésen is részt vehet.²⁵⁰

---

di Trieste.” MNL OL K 26. 1897. 395. cs. I. rész. 329. a. sz. 1538/1897. (329. a. sz. 427. v. vonatkozó sz.); In attesa del Deputato. *La Difesa*, 1898. december 18.

²⁴⁷ Un vecchio fiumano, 1901. 42.; Kaiserliches Patent vom 12. April 1850, wodurch die Verfassung für die reichsunmittelbare Stadt Triest erlassen und verkündet wird. <http://www.verfassungen.eu/it/triest/verf49-i.htm> (letöltés: 2021. 6. 24.)

²⁴⁸ Hasonló következtetésre jutott Schwarz Gusztáv is, aki többek közt ezért is a törvényhozásban a magyar viszonyok és gondolkodásmód figyelembevételére szólított fel a német kódexek szolgai követése helyett. A polgári törvénykönyvről. *Jogtudományi Közlöny*, 1907. március 15. 84.

²⁴⁹ Ide értem az autonómia kidolgozásával megbízott fiumei bizottság tagjait is.

²⁵⁰ A „küldött” szót itt kizárólag a szóismétlés elkerülése érdekében, az 1848. évi törvény értelmében felruházott jogokkal rendelkező parlamenti képviselő szinonimájaként használom, amely nem azonos az 1848 előtti

A státútum kapcsán említést érdemel a fiumei illetőség kérdése,²⁵¹ mivel az szorosan összefonódott a magyar állam struktúrájával és működési mechanizmusaival, valamint a fiumei uralmi elit gondolkodásával. A „közigazgatási szempontból való hovatarozás” jelentőségét emellett az adta, hogy mint területhez kötött községi jogintézmény²⁵² az egyén és a község közt létesített egyik legelemibb jogi és polgári kapcsolatát képezte. Az illetőség ráadásul – hasonlóan az állampolgársághoz²⁵³ – társadalmi és politikai szelekciós tényezőként is működött.²⁵⁴ Igaz, Fiumében – az Osztrák–Magyar Monarchia más részeitől eltérően²⁵⁵ – a községi választói jog gyakorlásának előfeltételét elsősorban a helyi községhez tartozás, valamint az azt „kiegészítő” 1848:V. tc. képezte.²⁵⁶ Ez azt jelentette, hogy a község (tehát lényegében a városi uralmi elit) határozta meg, hogy kik azok, akik a köz javaiból részesülhettek,²⁵⁷ és azt is, hogy azt milyen feltételekkel vehették igénybe.²⁵⁸

A fiumei illetőségnek különös súlyt adott, hogy a közigazgatási bíróság 1907-ben ehhez kötötte a választójogot. Azaz 1908-tól kezdve a községi és az országos cselekvő választójog kizárólag a 20., a passzív jogosultság pedig a 24. életévüket betöltött fiumei illetékességű, magyar állampolgársággal bíró férfiakat illethette meg.²⁵⁹ Így, miként arra Dárday Dezső is felhívta a figyelmet, az a sajátos helyzet állt elő, hogy míg Magyarország bármely községében illetőséggel rendelkező országgyűlési választó az ország akármelyik törvényhatóságában gyakorolhatta a választói jogát, addig Fiumében ehhez először a községi illetőséget kellett megszerezni.²⁶⁰ Visszafelé ugyanez már nem volt érvényes. A fiu-

---

országgyűlési követel. Másrészt Fiume az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig két követel a szaborban is képviselthette magát, jöllehet, ez sosem történt meg.

²⁵¹ Reill, 2020. 134–177. Dominique Reill a könyvében bemutatta, hogy a községi illetőség (angolul pertinency, olaszul pertinenza, németül Heimatrecht, horvátul zavičajnost) semmi esetre sem azonos az állampolgársággal. Arra is kitért, hogy a helyi érdekeket előtérbe helyező és a lokális közösséget minden idegen behatással szemben védelmező fiumei illetőség milyen lehetőséget kínált az azzal rendelkezők számára 1918 előtt és 1918 után. Ugyanitt említést érdemel, hogy Dominique Reill, Ivan Jeličić és Francesca Ronaldi egy készülő közös kéziratában (*Redefining Citizenship after Empire: The Rights to Welfare, to War, and to Remain in a Post Habsburg-World*) külön foglalkozik a fiumei illetőség funkcióinak és sajátosságainak kérdésével.

²⁵² Ferdinandy Gejza: *A Magyar Alkotmányjog tankönyve*. Budapest, Franklin Társulat, 1911.

²⁵³ A magyar törvények kizárólag a községi illetőséget ismerték el.

²⁵⁴ Községi közigazgatás. *Magyar Közigazgatás*, 1911. március 19.

²⁵⁵ Például Bosznia-Hercegovinában vagy éppen Horvátországban. Magyarországon az egyik legfontosabb tényező a vagyoni census volt.

²⁵⁶ Ferdinandy, 1911. 265.

²⁵⁷ Ideértve az aktív és passzív választójogot, a panaszjogot, a községi intézmények használatát, valamint a lakhatást, segélyezést, szegény- és árvagondozást, és a betegellátást is. Farkas Ottó: *Finn közigazgatás. Állam és Igazgatás*, 1973. március 1.

²⁵⁸ Községi közigazgatás. *Magyar Közigazgatás*, 1911. március 19.

²⁵⁹ A m. kir. közigazgatási bíróság általános közigazgatási osztályának XV. sz. döntvénye. *Ügyvédek lapja*, 1907. március 30.; *Statuto*, 1872. 19–23.; A közigazgatási bíróság veszélyes jogalkotása fiumei ügyekben. *Jogtudományi Közlöny*, 1907. március 9. 109.

²⁶⁰ DAR JU 5. 90. eln./1898. 22. d. Ez különösen a közigazgatási bíróságról szóló 1896:XXVI. tc. bevezetéseig jelentett nagy hátrányt. A közigazgatási bíróság egyik 1898. évi ítélete ugyanis kimondta, hogy községi

mei illetőségű parlamenti választók az ország bármely törvényhatóságában élhettek szavazati jogukkal.²⁶¹ A magyarországi (fiumei) községi illetőség és a magyar illetőség között különbségtétel inentől kezdve az egész korszakban fennmaradt.²⁶²

Az 1872. évi statútum²⁶³ értelmében a fiumei illetőséget hivatalosan azok szerezhették meg, akik más községhez nem tartoztak és legalább öt év óta állandó és szakadatlan fiumei lakcímmel bírtak. Öt helyett csupán kétéves feltétel vonatkozott az aktív kis- és nagykereskedőkre, a hosszújratú és partmenti hajókapitányokra és hadnagyokra, valamint a hosszújratú hajótulajdonosokra, a négy „tankarnak” az Osztrák–Magyar Monarchia területén doktorált tagjaira; az ügyvédekre, a jegyzőkre, a mérnökökre, az építészekre, az alkuszokra, a közbecslőkre, a sebészekre és a gyógyszerészekre. Ugyanilyen feltételeknek kellett eleget tennie a hatóságnál bejelentett, független művészeti vagy ipari mesterséget űző személyeknek, továbbá azon hivatalnokoknak, akiknek hivatásuk valamilyen formában életvitelszerűen a városhoz kötődött. Ilyennek számítottak az állami és városi hivatalnokok, a békeszolgálatban álló katonatisztek, a papok és lelkészek, végül a tanítók és a tanárok.

Megjegyzendő, hogy a MÁV tisztviselők községi illetősége kimondottan nagy vitákat generált a mindenkori Rappresentanza és a központi kormányzat képviselői között. Ennek az volt az oka, hogy a MÁV az állam magánvállalata volt, alkalmazottai kereskedelmi, és nem állami tisztviselőnek számítottak, mégis munkájuk jellegéből és szerepéből adódóan több állami tisztviselői előjoggal bírtak. Így például, amennyiben megfeleltek a törvényben előírt követelményeknek, és amennyiben a kereseti adójukat a kirendelt szolgálati helyükön fizették be, úgy községi illetőséget és azzal együtt (az országos mellett) községi választójogot nyertek. Vagyis a központi hatalom számára egy jól mobilizálható, sokoldalúan és hatékonyan felhasználható politikai bázist jelentettek.²⁶⁴

A fiumei statútum értelmében nem fosztották meg az illetőségüktől azokat, akik már eleve a község tagjainak számítottak és Fiumében adóztak, ám a fenti kategóriák egyi-

---

választójogukkal a nem fiumei illetőségű fiumei lakosok is élhetnek, amennyiben országgyűlési választójoggal bírnak és írni és olvasni is tudnak. Igaz, ez a fejlemény bár a város által alkalmazott „szükkeblőséget” kiküszöbölte, egyúttal számos horvátot is választójoghoz juttatott.

²⁶¹ A közigazgatási bíróság veszélyes jogalkotása fiumei ügyekben. *Jogtudományi Közöny*, 1907. március 29.

²⁶² *Képviselőházi Napló*, 1910. XL. kötet. 1918. július 11. 808. országos ülés. 436–437.

²⁶³ *Statuto*, 1872. 7–15., *Statuto*, 1894. 4–9., *Statuto*, 1908. 4–8. illetve: Cieger, 2005. 328–331.

²⁶⁴ DAR JU 5. 112. eln./1902. 24. d. II. 1901., Mi a vasutas? *Magyar Tengerpart*, 1904. május 26., A községi adó és a vasutasok. *Magyar Tengerpart*, 1905. május 19., Utóhangok a fiumei választásról. *Pesti Hírlap*, 1906. július 24., La seduta delle Delegazione municipale. *La Bilancia*, 1914. március 8. A vasutasok helyzetéről részletesebben: Ordasi Ágnes: *Megy a vonat, megy a vonat Boszniába...? A fiumei elitesoportok és a bosnyák vasúti összeköttetés dilemmái*. Kézirat, 513. *Képviselőházi Napló*, 1904. XXX. kötet. Országos ülés. 1904. november 11., 513. országos ülés.

kébe sem tartoztak. Azt viszont már határozottan kimondták, hogy ezentúl a város kötelékébe csak születéssel, testületi döntéstől függő nyílt vagy hallgatóságos (házasság) felvétel által, valamint különös személyi viszonyok (ahogy a katonák, hivatalnokok, papok Fiumébe költözése esetében) alapján lehet bekerülni. A felvételért elviekben minden társadalmilag rendezett és anyagilag független magyar állampolgár – anyanyelvére és felekezeti hovatartozására való tekintet nélkül – folyamodhatott, a kérelmek egyenkénti elbírálása azonban már a helyi képviselőtestület hatáskörébe tartozott. A Rappresentanzának ily módon meglehetősen tág tere nyílt az „idegen” fogalmának meghatározására is, és nem voltak ritkák a visszaélések sem.²⁶⁵ Röviden, az illetőség feletti határozás jogával a fiumei képviselőtestület egy igen hatékony hatalmi eszközt tartott a kezében.²⁶⁶

Ugyanakkor, miként Dominique Reill monográfiájából ismeretes, 1918 novembere előtt a községi illetőség kérdése főleg az anyagi támogatásra szorulókat, a közrend ellen fellépő egyéneket, valamint azokat érintette, akik aktív politikai jogaik gyakorlására törekedtek. A mindennapokban azonban a fiumei illetőséggel rendelkező és nem rendelkező fiumei lakosok lehetőségei közt nem sok eltérés akadt. A nem fiumei illetőségűek ugyanúgy vásárolhattak ingatlant és bírhattak egyéb tulajdont, ugyanúgy járathatták a gyermekeiket a városi iskolákba, és amennyiben szükségesnek bizonyult, a városi orvost is felkereshették. A fiumei illetőség jelentősége és értéke csak a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács 1918. novemberi hatalomra jutásával változott meg, mikor az a magyar állampolgárság helyébe lépett és vált belőle a háborút követő válságos időszak túlélésének egyik legfőbb eszköze.²⁶⁷

Szintén nem hagyható említés nélkül, hogy Fiume és a kormány viszonyának „megromlását” még a legújabb szakirodalom²⁶⁸ is Bánffy Dezső miniszterelnök centralista, magyarosító törekvéseire vezeti vissza. Az áttekintett források arról tanúskodnak, hogy a birodalom és az állam érdekeit előtérbe helyező állami központosítás és a város legfőbb autonóm jogainak és egyéb privilégiumainak elvonása²⁶⁹ már az 1870-es években rendszeresen felvetődött.²⁷⁰ Bánffy tehát csak kihasználta az alkalmas(nak tűnő) történelmi pillana-

²⁶⁵ A statútum inkább csak elveket, irányvonalakat jelölt ki. A dokumentum szerint a községnek a pluszköltséget okozó állandó kereseti forrással nem rendelkező személyeken kívül azok számítottak idegennek, akiknek fiumei illetékességét egyáltalán nem, vagy csak bizonytalanul lehetett megállapítani. Esti Levél. *Pesti Hírlap*, 1910. február 11.

²⁶⁶ A képviselőtestület az illetőségtől akár meg is foszthatta az egyes személyeket, akik ezután szabadon eltávolíthatóvá váltak a város területéről.

²⁶⁷ Reill, 2020.

²⁶⁸ Stelli, 2017, Karpowicz, 2021.

²⁶⁹ Például a szabadkikötő megszüntetése, egy állami karhatalmi rend felállítása.

²⁷⁰ A szabadkikötő felszámolását már az 1868–1869-ben működő regnikoláris bizottság is előrevetítette. Ez nem meglepő, mivel a kérdés már az 1840-es években is foglalkoztatta a közéletet, noha a privilégiumok

tot. Az állam és a kikötőváros kapcsolatának szisztematikusabb újragondolása ugyanis a sokáig kedvezőtlen kül- és belpolitikai, valamint gazdasági körülmények miatt csak az 1890-es évektől indulhatott meg ténylegesen. Addig is a fiumei különleges viszonyokból fakadó célok és a realitások, valamint az olaszjű elit megnyerésének szándéka elvárásainak mérséklésére és komoly áldozatok meghozatalára készítette az államot.

Az állam részéről ilyen engedménynek számított, hogy a virilizmus intézményét nem, a közigazgatási bizottságot pedig csak 20 évvel később vezették be a városba, illetve, hogy az 1883–1884-ben működő regnicoláris bizottságok elhatározásának megfelelően a Rappresentanzát votum consultativummal, „tanácsadói kívánsággal”, hozzászólási lehetőséggel ruházták fel.²⁷¹ Vagyis miniszterelnöki felszólításra a Rappresentanza véleményt formálhatott a kikötővárosra is kiterjesztendő törvényekről, és indokolt esetben a miniszterek akár külön rendeleteket is életbe léptethettek Fiumében. Az állam célja ezzel az engedménnyel egy együttműködő olasz nyelvű uralmi elit mesterséges megteremtése volt, amit hatékony szövetségesnek remélt a horvátokkal szemben.²⁷²

A hatalmi „térátengedés” a municipalitásra, a képviseleti rendszerre vonatkozó intézkedésekkel együtt a társadalmi, kulturális, tudományos és társadalmi mezőben is érvényesült. Erre jó példa, hogy Fiume tanügyi viszonyait a treforti koncepciók átültetésével a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulásával a Rappresentanza szerkesztette 1876. évi „Alap-státútum” rendezte. A dokumentum értelmében az olasz nyelvű községi (elemi) népiskolák a képviselőtestület felügyelete és ellenőrzése alatt maradtak és olasz tannyelven folytathatták munkájukat. Ezek a központi hatalom számára súlyos következményekkel jártak. A községi oktatási intézmények olasz tannyelvének és városi felügyeletének fennmaradásával ugyanis az állam nemzetépítő ambíciói csak korlátozottan érvényesülhettek. Például a magyar nyelvhasználat nem kerülhetett normatív szerepbe és a helyi lakosság állami iránti lojalitásának kialakítása/erősítése elé is akadályok gördültek.²⁷³

---

megszüntetését sokan még az 1890-es években is idejekorán intézkedésnek tartották. Fiumei javaslatok. *Pesti Hírlap*, 1843. április 16.; Fiume hazafiassága. *Budapesti Hírlap*, 1897. november 20.; DAR JU 5. 548. ált./1873. 85. d.

²⁷¹ *Képviselőházi irományok*, 1881. XXII. kötet. 875–910. sz. Irományszámok 1881. 888. A fiumei ügyben kiküldött magyar országos bizottság jelentése. (1883–1884). 83–131.; *Le deputazioni regnicolari nel la questione di Fiume negli anni 1868–1869 e 1883–1884. Pubblicato per cura del Municipio*. Fiume, Emidio Mohovich, 1898.

²⁷² MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 5356. a. sz. 1903. XXV. t.; Stato nello stato. *La Difesa*, 1899. június 30.

²⁷³ Az olasz nyelv különös tiszteletben tartását más racionális megfontolások is indokolták. Egyrészt az, hogy az olasz, ahogy már volt róla szó, a Földközi-tengeri kereskedelem lingua francájának számított és a partmenti lakosság egzisztenciális feltételeit is jelentősen meghatározta. Másrészt, a kormány számára is egyértelmű volt, hogy az olasz nyelv háttérbe szorításával nem a magyar, hanem a horvát, esetleg a német nyelv elterjedésének kedveznének.

A városnak tett legfontosabb engedménynek mégsem ez, hanem az 1872. évi statútum 3. és 127. §-ában megfogalmazott rendelkezések bizonyultak. A 3.§. azon túl, hogy megerősítette, hogy Fiume Szent István koronájához csatolt külön testet képez, elrendelte, hogy a kikötőváros határai kizárólag törvény által és a Rappresentanza hozzájárulásával változtathatók meg.²⁷⁴ A 127.§ pedig hasonló módon határozott a statútum sorsáról. Tehát a szakasz explicit verbis kimondta, hogy a dokumentum módosítása vagy megváltoztatása szintén csak törvényhozási úton és a helyi képviselőtestület többségi beleegyezésével valósulhat meg.²⁷⁵ A képviselőtestület többségi egyetértésének megszerzése ugyanakkor szinte reménytelen vállalkozásnak volt. Így, bár a szándék többször felmerült, a statútum tartalmának hivatalos úton való érdemi megváltoztatására sosem került sor.²⁷⁶

Összegezve megállapítható, hogy az állam a pillanatnyi lehetőségei mérlegelésével és a hosszú távú céljai figyelembevételével saját hatalmát és mozgásterét korlátozta az 1872. évi statútum jóváhagyásával. Az alapszabályzat ugyanis nemcsak a város önkormányzati jogaira és kötelességeire vonatkozott, de közvetetten az állami befolyás határait és szerepvállalásának feltételeit is meghatározta. Ez a hatalmi (ön)korlátozás a központosító és modernizáló állam számára a kezdetektől kényelmetlen terhet jelentett, amitől szabadulni igyekezett. Az állami centralizáció e téren nem maradt eredménytelen: a fiumei autonómia keretei a világháború elejére jócskán leszűkültek.

Az 1872-es statútumot azonban sosem helyzeték hatályon kívül hivatalosan. Ez egyrészt a mindenkori helyi elitek problémamegoldó stratégiáinak köszönhető. Másrészt annak, hogy a városi autonómiához való ragaszkodás egyfajta „non plus ultra”-t, megkérdőjelezhetetlen axiómát jelentett a lakosság többsége számára. Ez az attitűd a világháborút és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően sem változott meg.²⁷⁷

---

²⁷⁴ *Statuto*, 1872. 7.

²⁷⁵ *Statuto*, 1872. 95.

²⁷⁶ Miként azt Stalislao Dall’Asta 1905-ös terve mutatja, a statútum reformjának szükségessége akár még a városatyák közt is felmerülhetett. *Lex Dall’Asta. Fiumei Szemle*, 1905. január 1.

²⁷⁷ Erre vonatkozóan legújabbban: Reill, 2020. Továbbá Kiss Gy. Csaba szíves közlése nyomán tudott, hogy a még 1993-ban is megjelentek falfirkák a városban „Rijeka je domovina” felirattal.

IV. ÁLLAMI TÉRFOGLALÁS LEHETSÉGES FORMÁI ÉS KORLÁTJAI

Az alábbi fejezetben bemutatom, hogy a magyar állam milyen központosító stratégiákat, hatalomgyakorlási modelleket és -eszközöket alkalmazott Fiumében, és azt, hogy a különböző kormányok milyen erőfeszítéseket tettek a lokális közigazgatás átszervezésére. Az összefüggések feltárása érdekében kitérek az államnak a fiumei provizórium és az autonómia által behatárolt mozgásterére, valamint a központi hatalom azon jogi és intézményes módszereire és lehetőségeire, amelyek segítségével a felmerülő akadályokat megkerülhette, érdekeinek érvényt szerezhetett. Ehhez kapcsolódva megvizsgálom a legfőbb állami intézmények funkcióját és egymáshoz való viszonyulását, illetve azokat a csatornákat, amelyeken keresztül az állam a helyi társadalmi és politikai életet befolyásolhatta, igyekezve saját szempontjainak kedvezően átformálni.

*

1916-ban Fest Aladár *Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól* címmel egy programadó tanulmányt jelentetett meg a Századok történelmi folyóiratban. Tekintettel a háborús viszonyokra és Fiume egyébként is kényes belpolitikai viszonyaira, Fest munkájában az ország, a kikötőváros és a Habsburg-dinasztia egymásrataltságát, közös érdekeit, összetartozását hangsúlyozta. Nagy figyelmet fordított a Habsburg uralkodók reformjaira, amelyek közül III. Károly intézkedéseit (útépítés, privilégiumok) tartotta a legmeghatározóbbnak. Sőt, némi elfogultsággal még azt is megállapította, hogy III. Károly azért támogatta Fiume fejlődését és a monarchia éléskamrájának számító, ismét exportképesé váló nagy magyar Alfölddel összekötését, mert már előre látta, hogy a kikötőváros a jövőben a magyar termények kiviteli empóriumává fog fejlődni.

Fest fejtegetéseiben arra az álláspontra helyezkedett, hogy Mária Terézia uralkodásáig nem dőlt el, hogy Fiume vagy Trieszt lesz-e a hanyatló Velencei Köztársaság örököse az Adrián. Trieszt fölénye csak a Fiumét különösen sújtó napóleoni háborúkkal, az 1848–1849. évi forradalommal és szabadságharccal, majd az azt követő neoabszolutizmussal és a horvát fennhatósággal vált egyértelművé. Fest ezzel az olasz és magyar nyelvű kortársai szemszögéből, a „magyar időszak” tapasztalatai és elvárásai alapján retrospektív módon viszonyult a „horvát érához.” Vagyis számára egyet jelentett a zsarnokság és a hanyatlás korszakával.

A valóság azonban az, hogy éppen ez volt az az időszak, amikor szisztematikusan megkezdődött a feudális keretek lebontása az 1848-as törvények kihirdetésével, valamint az egymás után kiadott császári rendeletekkel és pátensekkel. Mi több, Fiume a magyarországihoz hasonló önkényuralom kialakulását éppen a horvát uralomnak köszönhetően kerülhette el. A város ugyanis az 1850-es években párhuzamosan a báni kormányzat kiépülésével fokozatosan betagozódott a horvát közigazgatási és gazdasági rendszerbe.

Az átszervezéseket elsősorban a horvát politikai hatalom kiterjesztése, valamint a népesedési és nyelvi arányok megváltoztatása indokolta. Jóllehet, minden függő viszony ellenére, egyes intézkedések kedvező hatást is gyakorolhattak a helyi társadalom életkörülményeire. Erre jó példa, hogy Fiume a szomszédos, horvát-többségű Sušakhoz való csatolása szükségszerűen együtt járt a kikötőváros szárazföldi ellátókerületének bővülésével, illetve, hogy a közigazgatás egyesítésével és a két község eltérő szabályozásainak szinkronba hozásával olyan nagyobb szabású, összehangolt városrendezési, városfejlesztési programok indulhattak meg, mint például a Rječina határfolyó szabályozása és új mederének kialakítása.²⁷⁸

Fiume lakosságának mindennapjait és egzisztenciális viszonyait illetően nem lehet mellékes, hogy szintén a „horvát érá”-ra, vagyis az 1850-es és 1860-as évekre esett a vitorlások „fénykora. Bár a konjunktúrából mindenekelőtt a fiumei hajóépítők és kereskedők profitáltak, a megnövekedett aktivitás a kikötőváros egészére kihatott. Ugyanakkor az is igaz, hogy Fiume Horvátországból nem számíthatott a nagy volumenű, koncentrált, központilag irányított tőkére és beruházásokra. Ezek hiányában pedig nemcsak Trieszttel szemben maradt alul, de saját optimális fejlődési üteméhez képest is elmaradt.²⁷⁹

Fest tanulmányának másik központi témáját a fiumei és a magyar elitek viszonyának dinamikája adta. Ennek jegyében a szerző részletesen elemezte a fiumei kereskedő patríciusok kezdeményezőképességét, szerteágazó családi és politikai kapcsolatrendszerét, Batthyány Teodor (Tivadar)²⁸⁰ közvetítőszerepét, az évszázados ragaszkodást a Magyar Királysághoz, valamint a kormányzók közérdeket szolgáló tevékenységét. Ezen a ponton

²⁷⁸ Ordasi, 2019.

²⁷⁹ Misóczki Lajos: Fiume és környékének idegenforgalma a 19–20. század fordulójáig. In: *A tudós tanár. Tanulmánykötet a 60 éves Gebei Sándor professzor tiszteletére*. Szerk. Bese Tibor–Miskei Antal. Eger, 2007 [Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei. *Tanulmányok a történelemtudomány köréből/Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae*, 34.]; Babich, Da Rocco: *La concorrenza tra Trieste e Fiume nell'anteguerra. Tesi di Laurea. Estratto dal Quaderno mensile N. 12. anno 1923 dell'Istituto Federale di Credito per il Risorgimento delle Venezie*. Venezia, Premiate Officine Grafiche C. Ferrari, 1923.

²⁸⁰ Nem azonos a későbbi fiumei parlamenti képviselővel. Részletesebben lásd: Ambróczy Gábor: Gróf Batthyány Tivadar Bucentaurus hajójának rekonstrukciós lehetőségei. In: *Az önképtől és tudásprezentációtól a hatalommegosztásig*. Szerk. Furkó Péter. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, Budapest, 2019.

egy, korábban már Szalay László²⁸¹ és Radich Ákos²⁸² által is citált szonettet idézett, amit a fiumei patríciusok még Majláth József, Fiume első kormányzója 1776. évi beiktatására költöttek.

*"A tenger partján honol egy szűz;
nevét a folyótól vette (»Flumen« = Fiume).
Ez a legelső a liburnus a tengerpart istennői között.
Ha rátekintesz,
azt fogod mondani,
hogy szépségét Venustól, elméjét Pallastól, díszét Junótól nyerte.
Számos kérő irigykedve versenyzett ő érte,
a ki eddig rabja volt nénjének, Tergestének (Triesztnak).
Meglátván őt a magyar Perseus szerelemre gyulladt iránta
és bilincseit széttépni indult,
így szólván hozzá:
akarom, légy az enyém, miután saját erőmmel én szabadítottalak fel.
Amaz szívesen beleegyezik,
s most már úrnő, ki az imént még rableány volt.
A jegyesek házas frigyre lépnek s a liburnus ara a magyar férfival egyesül.
(Ha most a húgot összehasonlítod nénjével, azt fogod mondani:
amaz királyi, emez csak grófi frigyet kötött.)
Éljenek hát az új királyi házastársak,
mint a liburnus–magyar nász első dicsősége!"²⁸³*

A dichtungban írt költeményben számos, a magyar közgondolkodást uraló kép és utalás köszön vissza. Így Fiume liburn őslakosság általi alapítása,²⁸⁴ a város nevének eredete, különleges természeti adottságaiból fakadó érintetlen szépsége, kiaknázatlan közigazdasági és (tengeri kereskedelmi) potenciái, hajdan élvezett szabadsága, viharos, gyakran uralomváltozással járó történelmi múltja. Ezen felül a versben megjelenik a nagyobb, fejlettebb nővér toposza, vagyis Trieszt konkurenciája és egyre nyilvánvalóbb hegemóniája a kisebb, esetlenebb Fiume-istennő felett. Sokatmondó, hogy a rableányként aposztrofált

²⁸¹ Szalay László: *Fiume a magyar országgyűlésen*. Pest, Róth Mór, 1961.

²⁸² Radich, 1883.

²⁸³ Fest Aladár: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásai. *Századok*, 50. (1916) 4–5. sz.

²⁸⁴ Vagyis Fiume nem latin, olasz és főleg nem horvát/szláv.

kikötővárost nénje „fogságából” (ami itt a kereskedelmi pangásnak, hanyatlásnak feleltethető meg) a perzsák ősenek tekintett Perszész édesapja, Perszeusz menti ki, aki a vers alapján: magyar, szerelmes és felszabadító. A végkifejlet jól láthatóan a boldog beteljesülést képzetét kelti, amely jelen esetben Fiume és Magyarország közös elhatározásán nyugvó egybekelésén, egyesülésében valósul meg.

Mégis, az erő és ahhoz köthetően az erőszakba torkolló konfliktus („bilincstépés”), valamint Perszeusz vágyának, szándékának („akárom”) és a birtoklási igényének („enyém”) nyílt proklamálása inkább egy patriarchális, férfiuralmon alapuló egyenlőtlen frigy képét vetíti előre, mintsem egyenlő felek viszonyát. A férj ebben a kapcsolatban azonban már nem érvényesítheti jogigényét királynévé lett felesége felett, mert a házasság intézménye (elvileg) megfosztja hatalmi eszközeinek egy részétől: például a nyílt erő használatától. Tekintve, hogy a tanulmány a világháború alatt, ráadásul az aktuális fiumei kormányzó és a városi képviselőtestület konfliktusokkal terhelt időszakában íródott, aligha véletlen, hogy Fest a szonett azon verssorait is közli, amelyek Szalay és Radich verzióiban még nem fordultak elő. Ezek *expressis verbis* intik a kormányzót a boldog közös jövő érdekében bölcs és belátó kormányzásra.

Kétségtelen, a 18. század második felében keletkezett költemény tartalma és a dualizmus kori magyar állam Fiume-politikája közti párhuzam némileg leegyszerűsítő. Mindazonáltal a házasság máskor²⁸⁵ is előszeretettel alkalmazott allegóriája jól érzékelteti azt az örökös – a két fél egymással szemben megfogalmazott elvárásain és átélt tapasztalatain²⁸⁶ nyugvó – konfliktusforrást, amely Magyarország és a város kapcsolatát jellemezte. Azt, hogy míg a kikötőváros a magyar államtól elsősorban autonómiája, olasz karaktere megőrzését és közgazdaságának, kereskedelmének támogatását remélte, addig a magyar állam szemében Fiume egy megformázandó, az állami struktúrába fokozatosan becsiszolandó, integrálandó „testként” jelent meg. Azaz olyan területként, amely sajátos viszonyainál fog-

²⁸⁵ Szeparatizmus Fiumében. *Budapesti Hírlap*, 1897. február 5.

²⁸⁶ A házassághoz hasonlóan a közéleti diskurzusok másik gyakori képe, az „anya(ország) (hálátlan)gyermek” dichotómiája volt. Dominique Reill felhívta rá a figyelmet, természetéből fakadóan az anya-lány kapcsolat is aszimmetrikus volt. Azt is hangsúlyozta, hogy a fiumei lakosság többsége számára, bár Magyarország valóban „madrepatriát” (madre = anya, patria = haza), az anyaországot jelentette, de nem abban az értelemben, ahogy a fogalom manapság használatos. A fiumeiek felfogásában a hazát (patria) Fiume jelentette, Magyarország pedig a „haza anyját”, amelynek feladatát a lányáról való gondoskodás és annak védelmezése képezte. *Képviselőházi Napló*, 1878. III. kötet. 1879. március 3. 76. ülésnap. 333. A hálátlan jelző ettől függetlenül is gyakorta megjelent. Fiume ingatag (La donna é mobile). *Borsszem Jankó*, 1887. október 9.; Fiume pártviszonyai. *Budapesti Hírlap*, 1897. december 9.; Fiume. *Borsszem Jankó*, 1901. március 3.; Farsang vége. Kakas Márton, 1900. február 25.; A fiumei ifju pár. *Kakas Márton*, 1900. október 28.; Politikai hullámok. *Budapesti Hírlap*, 1901. szeptember 29.; Fiuméről-Fiumeért. *Fiumei Szemle*, 1904. október 23.; Un vecchio fiumano, 1901, 42–43.

va az országostól eltérő bánásmódot, alternatív hatalomgyakorlási stratégiákat és módszereket igényel, de ahol az állami felsőbbségnek mégis feltétlenül érvényesülnie kell.

IV. 1. A Kormányzóság és a Tengerészeti Hatóság (1870–1918/1920)²⁸⁷

A fiumei Kormányzóság története egészen Mária Terézia 1776. évi rendeletéig és Majláth József kormányzói kinevezéséig vezethető vissza. A hivatal azonban az évszázadok során mind formájában, mind tartalmában sokat változott. A Kormányzóságot számos alkalommal átalakították és feloszlatták, ami egyben a Kormányzóság felügyelete alá tartozó közigazgatási határok, a kormányzó jogok és méltóságok megnevezésének módosulását is maga után vonta. Míg a Kormányzóság élén álló kormányzót a 18. század folyamán egyszerűen csak „fiumei kormányzó”-ként emlegették, addig az 1848:XXVII. tc-ben már a „tengermelléki főkormányzó mint Fiume és Buccari szabad tengerkereskedési kerületek közös főkapitánya”, a dualizmus korában pedig már a „fiumei és magyar–horvát tengerparti Kormányzóság” terminust használták.²⁸⁸ Az eltérő megnevezések ellenére a hivatal fő feladata nem változott. Ez nem volt más, mint a felsőbb hatalom reprezentálása, a különböző szintű hatóságok közti közvetítés, és a tengeri kereskedelmi ügyek felügyelete.

A horvát okkupáció alkalmával 1848. augusztus 31-én felszámolt fiumei Kormányzóságot Ferenc József az 1870. július 28-ai legfelsőbb elhatározásával kihirdetett provizóriummal szervezte újjá. Az intézkedésre elsősorban nem elvi, hanem olyan gyakorlati megfontolások miatt került sor, mint amilyenek a közös birodalom stabilitásának helyreállítása, a horvát és magyar fél közt fennálló érdekelletétek lehető leggyorsabb elsimítása, és a tengermellék kereskedelmi életének biztosítása számítottak.²⁸⁹

Az uralkodó a magyar miniszterelnök előterjesztésére nevezte ki a kormányzót Fiume városának és kerületének közigazgatási vezetésére. A kormányzók így közvetlenül a miniszterelnöknek tartoztak felelősséggel és a poszt bizalmi jellegéből²⁹⁰ adódóan szinte

²⁸⁷ Lásd XIV. 12. 1. melléklet.

²⁸⁸ 1848:XXVII. tc.; Böszörményi József. Közös miniszterek – horvát bánok – fiumei kormányzók (1867–1918). *Levéltári Közlemények*. 48–49. (1978).

²⁸⁹ Cieger András: Kormány a mérlegen a múlt században. A kormány helye és szerepe a dualizmus rendszerében, 1867–1875. *Századvég*, 4. (1999) 3.; Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest, Osiris, 1995. Például az állami számvevőszékekről szóló törvényt alig két hónappal a fiumei Kormányzóság felállítása előtt hirdették ki, a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvényt pedig az uralkodó csak 1870 augusztusában szentesítette.

²⁹⁰ MNL OL K 26. 577. cs. 1903. 2437/1901. X. t. (2435. a. sz.). Vagyis állásából saját kérelmére vagy hivatalból tett felterjesztés alapján bármikor felmenthető volt. Nyugdíjra vagy egyéb ellátásra pedig csak akkor volt jogosult, ha ezen igényt, előzetes állami szolgálatban az erre nézve fennálló szabályok szerint megszerzte. Ilyen esetben a kormányzói minőségben töltött szolgálati idejét a nyugdíj vagy ellátás megállapításánál

kivétel nélkül a kormánypárt köréből kerültek ki. Ez utóbbi gyakorlat a kormányzói állást és az állam folyamatos fiumei képviselétét különösen ingatagá tette. A gyakori kormányváltások következtében csaknem mindig új személy került a hivatal élére.

A kormányzó kiszolgáltatott, bizonytalan helyzetét súlyosbította, hogy a provizórium csak nagyvonalakban, inkább a szerepét érintő irányelvek kijelölésével szabályozta hatáskörét.²⁹¹ Ez nem meglepő, mivel a fiumei Kormányzóság felállításának pillanatában még a főispánok helyzetét sem határozták meg: a törvényhatóságokról szóló törvényt csak egy hónappal később, 1870 augusztusában fogadták el. A fontosabb irányelvek közé tartozott, hogy a kormányzónak a magyar államot nem csak a tengermellék lakossága, de a külföld felé is képviselnie kellett. Vagyis egy állandó közvetítő és reprezentáló szerep betöltésre kötelezték. Fiume különleges viszonyai miatt a mindenkori kormányzó számára egy olyan speciális méltóságot és ahhoz párosuló hatalmat kívánták biztosítani, amely a remények szerint képesnek kellett, hogy mutakozzon az állami hatalomgyakorlás fentebb taglalt deficitjeinek kompenzálására, és a városi autonómia fennmaradásának biztosítására.²⁹² A cél az volt, hogy a kormányzó úgy gyakorolja felügyeleti és ellenőrzési jogát, hogy azzal Fiume különállása ne sérüljön és a magyar állam változatlanul támaszkodhasson az olaszajkú városi elite.²⁹³

Fiume sajátos helyzetéből adódóan – és mivel csak egy volt belőle – a kormányzói cím (elvileg) magasabb helyet foglalt el a méltóságok hierarchiájában, mint a főispáni.²⁹⁴

---

beszámították. Míg a kormányzó a kezdetektől bizalmi embernek számított, addig Katus László kutatásaiból ismert, hogy 1873 és 1883 között a horvát bánok és a horvát autonóm kormány osztályfőnökei a horvát sábornak tartoztak felelősséggel és a többségi párt vezetői közül kerültek ki. Ezt követően a magyar kormány mindent elkövetett, hogy a horvát báni méltóságot is bizalmi állássá változtassa és, hogy parlamentáris jellegét megszüntesse. Katus László: *A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak*. II. rész. *Századok*, 93. (1959) 2–4. 303–334. 332.

²⁹¹ MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. I. A. (csomósz.) 17. törzssz. ad 1335. M.E./1870. (329. a. sz.) A provizórium értelmében a kormányzáság 1870 nyarán egy osztálytanácsból, egy elnöki titkárból, egy miniszteri titkárból és egy miniszteri fogalmazóból állt.

²⁹² Kmety Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, 1897. 126–127.

²⁹³ Mindemellert az sem lehet mellékes, hogy ebben az időben a horvát igazgatás alá tartozó Fiume megyei főispánjának is Fiume városában volt a székhelye, ami még az eltérő megnevezés és jogosultságok ellenére is sokáig számos félreértéshez és hatásköri konfliktushoz vezetett.

²⁹⁴ 1870 előtt a két méltóság helyzete éppen fordított volt, és a főispán jóval szélesebb jogkörökkel és nagyobb presztízzsel bírt, mint a fiumei kormányzó. Miután azonban az 1848. évi rendezést értelmében a jászkun kapitány számára főispáni helyet és szavazatot helyeztek kilátásba, Smaich Bertalan Buccari képviselében kezdeményezte, hogy a fiumei kormányzó is főispáni ranggal rendelkezzen. Javaslat nem járt sikerrel. Vége az országgyűlési közlések részleteinek. *Pesti Hírlap*, 1848. április 22. Megjegyzés: 1848. április 11-ig a jászkun főkapitány állását Pest-Pilis-Solt vármegye örökös főispáni posztjával együtt a Magyar Királyi Helytartótanács és a Hétszemélyes Tábla elnökeként is funkcionáló nádor töltötte be. Az 1890-es, valamint századfordulós centralista törekvések következtében azonban újabb fordulat figyelhető meg. Innentől a kormányzó és a főispánok feladat- és jog- és hatásköre ismét közeledett egymáshoz. Ez gyakorlatilag visszalépést jelentett az 1870-es évek állapotokhoz képest. Illetve: *Képviselőházi napló*, 1896. X. kötet. 1897. 184. ülésnap. 191.

Ezt fejezte ki, hogy 1893-tól a miniszterelnökségi államtitkárokkal egy kategóriába, a harmadik fizetési osztályba sorolták őket, és amennyiben pályájuk alatt²⁹⁵ a valóságos belső tanácsosi címet is elérték, „Méltóságos”²⁹⁶ megszólításukat a „Nagyméltóságú” kifejezés váltotta fel.²⁹⁷

A fiumei kormányzó és a Kormányzóság szerkezetének és hatáskörének külön törvényi szabályozására csak 1901-ben került sor, ami valódi mérföldkövet jelentett a hivatal fejlődésében. Addig kizárólag az 1872. évi városi statútum szakaszai pótolták a konkrétumok elmaradását.²⁹⁸ A statútum értelmében a podestà vezetésével minden egyes városi képviselő a kormányzó előtt tette le a választási esküt, akinek jogában állt a Rappresentanza közgyűlésein elnökölni és az ott hozott határozatokat felülvizsgálni. Emellett a kormányzó kötelessége volt a helyi igényeknek megfelelően kidolgozott rendeleteket a minisztériumhoz jóváhagyásra felterjeszteni, közvetítőként pedig a központi kormányzat és a város kommunikációját biztosítani. Ő felelt az összes állami tisztviselőért és alkalmazotért,²⁹⁹ és méltóságánál fogva a 1807:IV. tc. alapján tagja volt az országgyűlés főrendi házában.³⁰⁰ Jóllehet, személyzeti és költségvetési ügyekben a végelhatározás joga a miniszterelnököt illette meg, aki (többnyire fizikai okokból) a kormányzót az országgyűlés és az állami számvevőszék előtt is képviselte.

Szintén a kormányzó kötelessége volt a helyi statútumok kidolgoztatása, az elsőfokú bíróság vezetése, az országgyűlési és a községi képviselői választások felügyelete és a város köznyugalmának biztosítása.³⁰¹ Ezért szükség esetén még a karhatalmi szervek ki rendelését is kezdeményezhette, rendkívüli esetekben pedig a minisztériumi rendeletek ideiglenesen bővíthették jogköreit.³⁰² Példának okáért a képviselőtestület 1898. évi feloszlását követően a tanács szerepét és illetékességét az akkori kormányzó, Szapáry Lász-

²⁹⁵ Akár a méltóság betöltése előtt vagy alatt.

²⁹⁶ Gyáni–Kövé, 2006. 103. Ez a megszólítás az V. fizetési osztályba tartozó miniszteri tanácsosi rang elérésétől illette meg az adott személyt.

²⁹⁷ 1893. évi IV. tc. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről. A megszólításokról általában: Kövér György: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. *Századvég*, 4. (1999) 3. 3–19. <http://www.c3.hu/scripta/szazadvég/14/kover.htm> (letöltés: 2021. 9. 11.).

²⁹⁸ Nagyrészt a podestà és a Rappresentanza hatásköreinek részletes körülírásával.

²⁹⁹ MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. I. A. (csomósz.) 17. törzssz. 1854./1870. 1335. M.E./1870. és ad 1335.M.E./1870. (329. a. sz.). Tehát a kormányzónak anyaggyűjtő, információs és (érdek)közvetítő szerepet is be kellett töltenie, valamint a társadalmi hierarchia alsóbb fokain szolgálok számára orientációs mintákat kellett kínálnia.

³⁰⁰ MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. I. A. (csomósz.) 17. törzssz. 18067./1897. II. t. (329. a. sz.), 1807:IV. tc.

³⁰¹ MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. I. A. (csomósz.) 17. törzssz. 1854./1870. 1335. M.E./1870. és ad 1335.M.E./1870. (329. a. sz.).

³⁰² Vagyis a kormányzat felruházhatta a polgármester, a képviselőtestület, valamint annak végrehajtóközege, az Állandó Bizottság (Delegazione Municipale) hatáskörével.

ló,³⁰³ illetve 1913-ban Wickenburg István vette át.³⁰⁴ Nákó Sándor kormányzósága alatt a minisztérium hozzájárult ahhoz, hogy a kormányzó véleményét meghallgassák a fiumei illetőségű egyének és a kikötővárosban tevékenykedő állami alkalmazottak kinevezése előtt.³⁰⁵ Ez különösen politikai okokból bírt nagy jelentőséggel, mivel, ahogy arra már Szapáry László is rámutatott, „*éppen a fiumei eredeti, avagy hosszú ideig itt lakott állami hivatalnokok között található nagyobb számmal a politikai tekintetben megbízhatatlankok*”.³⁰⁶

A hivatal konszolidációját és lassan meginduló fejlődését jelezte a költségvetési szükségletek emelkedése,³⁰⁷ az ügyszorgalom növekedése,³⁰⁸ valamint az állami alkalmazottak személyzeti létszámának és összetételének állandósulása, ami egyben fokozatos és egyre magasabb rang- és fizetési osztályba lépésüket is maga után vonta.

A Kormányzóság költségvetését³⁰⁹ 1885-ig a törvénykezési provizóriummal³¹⁰ együttesen önálló tételként vették fel,³¹¹ és azok teljes egészében a Miniszterelnökséget terhelték.³¹² A Kormányzóságra fordított kiadások ekképpen 1871-től 1883-ig nagyjából 21,29%-át tették ki a Miniszterelnökség költségvetésének. A gyakorlaton csak az 1883–1884-en működő regnicoláris bizottságok javaslatának figyelembevételével változtattak. Ettől kezdve a Kormányzóság személyi és dologi költségeit a Miniszterelnökség, a törvénykezési kiadásokat pedig az Igazságügyiminisztérium viselte.³¹³ Az anyagi ügyek ilyen mértékű átalakítása szorosán összefüggött az 1883. évi, a megyék háztartásának, valamint az 1886. évi, a törvényhatóságokról szóló törvények megalkotásával, továbbá a fiumei tör-

³⁰³ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. ad 18987.M.E./1897. 329. a. sz., Kivételes hatalom. *Magyar Tengerpart*, 1898. január 16.

³⁰⁴ MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. 6658.M.E./1912. (3028. a. sz.),

³⁰⁵ DAR JU 5. 277. eln./1909. 35. d., DAR JU 5. 366. eln./1909. 35. d.

³⁰⁶ DAR JU 5. 90. eln./1898. 22. d.

³⁰⁷ 12–14 fő közt ingadozva. A legjelentősebb változás egy külön fordítói állás szervezése volt. Lásd 1. sz. táblázat. Kormányzósági hivatal személyzete 1870–1901-ig.

³⁰⁸ Az ügyszorgalmi kimutatások szintén hasznosak adatokkal szolgálnak, azonban átfogó tanulmányozásukra egyelőre a szűkös időkorlátok miatt nem volt lehetőségem.

³⁰⁹ A kormányzó és személyzetének költségvetéséből, valamint a város törvénykezésének előirányzatából *Képviselőházi Napló*, 1869. XVIII. kötet. 1871. december 7. 397. ülésnap. 319. Lásd 2. sz. táblázat. Személyzeti költségvetés alakulása 1871–1901-ig. Póthitelek és a dologi kiadások feltüntetése nélkül.

³¹⁰ Vagyis Fiume igazságszolgáltatási költségeivel, azaz a királyi kúria legfőbb ítélőszéki osztályánál, a budapesti királyi ítélőtáblánál, az I. folyamodású törvényszéknél, valamint az ügyészségnél felvett költségekkel.

³¹¹ A királyi udvartartás, a kabineti iroda, az országgyűlés, a közöszgyi kiadások, központi nyugdíjak, állami adóságok, vasúti kamatbiztosítási előlegek, Fiume, Horvát-Szlavónországok beligazgatási szükségletei, Állami Számvevőszék, Miniszterelnökség, Ő Felsége személye körüli miniszter, horvát-szlavon-dalmát miniszter és személyzete, Belügyminisztérium, Pénzügyminisztérium, Közmunka- és Közlekedési Minisztérium, Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Igazságügyi Minisztérium, Honvédelmi Minisztérium.

³¹² Tehát még a kormányzó illetményeit is a Miniszterelnökség terhére könyvelték el. Ezzel szemben a főispánok, főispáni titkárok, valamint a főpolgármester költségeit a Belügyminisztérium viselte.

³¹³ *Képviselőházi irományok*, 1881. XXII. kötet. 888. sz. Irományszámok. 1881-888. A fiumei ügyben kiküldött magyar országos bizottság jelentése. 83–131., Lásd XIV. 2.1. és XIV. 3. 1. melléklet.

vényszék éveken át halogatott felállításával. Az átszervezést követően a kormányzóság 1884 és 1901 között 9,04%-át, 1902-től 1918-ig pedig hozzávetőlegesen 12,36%-át³¹⁴ foglalta el a miniszterelnökségi költségvetésnek. Csak érdekességképpen jegyzem meg, a Horvát–Szlavónországek beligazgatására előirányzott – mindvégig külön költségvetési tételként szereplő – kiadásokat 1883-ig körülbelül 58x, ezt követően a századfordulóig nagyjából 202x, majd az összeomlásig 132,25x magasabban állapították meg mint a Fiume kormányzóság szükségleteit.³¹⁵

A táblázatokból két további következtetés is levonható.³¹⁶ Először az, hogy a kormányzói költségvetés meghatározó hányadát a törvénykezési provizóriumból származó szükségletek jelentették. A személyzeti tétel esetében a viszont már a „személyes járandóságok” domináltak a dologi kiadások felett. A személyi járandósággal kapcsolatban különösen a kormányzó javadalmazása érdemel említést. A kormányzói poszt mindvégig kiemelten magas, három részből álló (fizetés, természetbeni lakbér³¹⁷ és tiszti pótlék) anyagi ellentételezésekkel, majd az aktív szolgálati éveket követően állami nyugdíjjal járt. Mivel a kormányzó ezzel a miniszterelnökségi államtitkárokkal együtt a III. fizetési osztályba tartozott, csak a miniszterelnök és a miniszterek előzték meg.³¹⁸

Másodszor pedig: az évek során a kormányzó illetményei fokozatosan emelkedtek: a kezdeti 5000 forintos fizetés és ugyanennyi tiszti pótlék 1908-ra 16.000 (= 8000 forint) korona fizetésre és 12.000 (= 6000 forint) korona tiszti pótlékre növekedtek. Összehasonlításképpen ugyanezen időszak alatt a főispánoké 3000 forintról 10.000-12.000 koronára, a budapesti főpolgármesteré a kezdeti (1873-tól) 5000 forint fizetésről és 3000 forint működési pótlékról összesen 20.000 koronára (10.000 forint) módosult. A miniszterelnök javadalmazása viszont nem változott, és a korszak végéig az 1873-ban megállapított 20.000 forintos (40.000 korona) fizetést és 12.000 forintos tiszti pótléket (= 24.000 korona) élvezett. A provizórium szövege szerint a kormányzó magas járadékára elsősorban a konzulok és az idegen hatalmak előtti reprezentálás miatt volt szükség. Az összeg megállapításánál a

³¹⁴ 1902-től 1918-ig hiányzó adatok és az összevont értékek egy egységnek számolásával.

³¹⁵ Lásd XIV. 3. 1., XIV. 3. 2. melléklet. A két terület fizikai kiterjedéséből (Horvát–Szlavónországek: 42,541 km², Fiume: 19,57 km²) jogállásából, lakosságából és közigazgatási funkcióiból adódó különbségek miatt a számítás és az ahhoz csatolt melléklet elsősorban az arányok és a költségek alakulásának tendenciáinak érzékeltetését célozza.

³¹⁶ Az összegek tanulmányozásakor természetesen figyelembe kell venni, hogy 1898–1901-ig a Kormányzóság mellett a közigazgatási bizottság is működött.

³¹⁷ A kormányzó és családja egy, az állam által biztosított és fenntartott, reprezentatív célokat is szolgáló palotában lakott.

³¹⁸ Lásd XIV. 2. 1. melléklet.

kormányzó kettős állásából származó kiadások és a kikötőváros árviszonyai is meghatározó tényezőnek számítottak.³¹⁹

A „különleges fiumei viszonyok” elsősorban a Kormányzósági tisztviselők és hivatali szolgák életében bírtak vitális jelentőséggel. Ők a provizórium értelmében a minisztériumi, hasonló állású hivatalnokok rangjával és fizetésével rendelkeztek, de előléptetésük a korlátozott számú státuszok miatt már jóval nehezebben valósulhatott meg. Külön problémát jelentett, hogy fiumei szolgálatukból adódóan az állam speciális, az életmódjukat, öltözködésüket és viselkedésüket is befolyásoló elvárásokat támasztott is velük szemben. Ezért az állami tisztviselők és alkalmazottak kimondottan érzékenyen reagáltak a városfejlődéssel járó intenzív áremelkedésekre.³²⁰ Még azután is, hogy a külön drágasági pótlék kiutalásán kívül³²¹ 1893-ban megtörtént Fiumének a budapestivel azonos (első) lakbérosztályba sorolása³²² és 1908-tól végül a külön kikötői pótlék, a háború alatt pedig a hadipótlék kiutalása is megillette őket.³²³ Ugyanakkor a fiumei állami hivatalnokok és szolgák helyzete a plusz illetmények ellenére továbbra is „szánalmat keltő” maradt, ami miatt a világháború, majd az azt követő általános recesszió és bizonytalanság alatt különösen kiszolgáltatott helyzetben találták magukat.³²⁴

Ferenc József a kormányzói állásra először a későbbi földművelés- és kereskedelemügyi minisztert, Zichy Józsefet nevezte ki 1870. július 29-én. Ugyanakkor a posztra egy ideig az ugyancsak Deák-párthoz tartozó Hadik (valószínűsíthetően) Bélát, felsőmagyarországi főurat és egyben tengerészkapitányt tartották a legalkalmasabb jelöltnek.³²⁵ Lévén, hogy Hadik kormányzói kinevezésére csupán a miniszterelnökségi levéltár mutatókönyvének egy rövid bejegyzése utal, nem tudni, mi állhatott annak útjában. Annyi bizonyos, hogy Zichy József kormányzóságát Magyarországon³²⁶ és a kikötővárosban többnyire nagy meglepéssel fogadták. Különösen, mivel Zichy, felmérve a rá háruló feladato-

³¹⁹ Lásd XIV. 2. 1. melléklet.

³²⁰ DAR JU 5. 110. eln./1875. 3. d.

³²¹ MNL OL K 255. 342. cs. 7. t. 1891. 217./1891. P.M.

³²² 1893. évi IV. törvénycikk az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről

³²³ Küldöttségjárás. *Népszava*, 1908. december 18.; DAR JU 5. Általános iratok. Hadipótlék. 1915. augusztus 10. 1373. eln. sz., DAR JU 5. Általános iratok. 1916–1917. Fiumei Kormányzósági alkalmazottak fizetési, illetményei és pótlékai

³²⁴ MNL OL K 26.1187. cs. 1918. XXVII. t. 2217./1921. XXIV. t. (1906. a. sz.).

³²⁵ MNL OL K 26. Mutatókönyv. A Mutatókönyv csak egy „Hadik grófot” említ, de kutatásaim alapján okkal feltételezem, hogy Hadik Béla Mátyás Antal császári ellentengernagyról lehet szó, aki Fiumében számos ismeretséggel rendelkezett és többek közt még Giovanni Ciotta későbbi podestával is jó kapcsolatot ápol. Samani, Salvatore: *Dizionario biografico Fiumano*. Venezia, Istituto Tipografico Editoriale Dolo, 1975. 47–49.

³²⁶ Egy hét története. *Hazánk s a Külföld*, 1870. augusztus 11. 512.; Ifj. gróf Zichy József, Fiume kormányzója. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870. augusztus 7. 374.; Ifjabb gróf Zichy József. *Vasárnapi Hírlap*, 1870. augusztus 7. 401–402.

kat, valamint a provizórium által kínált lehetőségeket és gátakat, maga is aktívan részt vett a kormányzói hatáskör alakításában.

Zichy ilyen irányú tevékenysége elsősorban a horvát bánhoz és annak fennhatóságához való viszony rendezésében nyilvánult meg. A kormányzó hosszú levelezéseket folytatott a horvát bánnal és a különböző tárcák vezetőivel az olyan, jogköreit érintő legérzékenyebb kérdésekben, mint a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a pénzügyigazgatás, valamint az oktatási rendszer működtetése. Gondolkodásmódját és a horvát báni jogokkal kapcsolatos álláspontját szemléletesen tükrözi az 1871 nyarán Bittó István igazságügyi miniszternek címzett beszámolója. Ebben kifejtette, hogy a fiumei igazságszolgáltatás mielőbbi rendezése érdekében³²⁷ kész elismerni a bán feltételeit. Azaz a bán a polgári és büntető törvényhozásra kiterjedő ideiglenes befolyását, valamint azt, hogy Fiume elviekben a magyar és a horvát országgyűlésen is képviselhesse magát. Zichy azonban határozottan visszautasította, hogy a bán a fiumei képviselőket mindenáron a zágrábi megjelenésre utasítsa.

Zichy szavait idézve: *„amennyiben azonban a bánus a választás tetteles eszközlését és a képviselők Zágrábban való megjelenését tűzné feltételül, kötelességemnek ismerem határozottan kinyilatkoztatni, hogy kívánságának teljesítése jelen viszonyaink között annál kevésbé lehetséges, mert egyrészt Fiume közönsége a választási meghívás alkalmából már egyhangúlag kijelentette, hogy a horvát országgyűlésen való képviseltetése által hovatarozása végleges megoldásnak prejudikálni³²⁸ nem akar, másrészt egyáltalán nem lehet kívánatos Fiume küldöttjeinek megjelenése oly országgyűlésen, melynek többsége Fiume jelen közjogi állását el nem ismeri, és Fiume képviselőinek jelenlétéből el nem fogadható következményeket vonna. Nem akarom hinni, hogy az itt érintett kérdés lényeges akadályként bizonyulna a szóban álló igazságszolgáltatási ügy rendezésénél, és hogy a leglényegesebb érdekek érzékeny károsításával újra halasztást szenvedjen a fiumei provizórium törvénykezési kérdésének megoldása”*.³²⁹

Zichy még markánsabban tiltakozott a horvát Nemzeti Párt azon követelése ellen, ami szerint Fiume közjogi állásának végleges rendezéséig a horvát hatóságok és intézmények tovább működhetek volna a kikötőváros területén. Ezt jogtalannak, célszerűtlennek és a magyar állam presztízsére igen károsnak tartotta. Ezért figyelmeztette Lónyay Meny-

³²⁷ A gyors megállapodásra a magyar állam tekintélye védelmében volt szükség, amire jelen esetben a törvényszék felállításának mind kényelmetlenebbé váló halogatása, valamint a horvát nemzeti párt vezetésével összehívandó szabor jelentett nagy veszélyt.

³²⁸ Ismeret nélkül dönt, előítél (latin).

³²⁹ DAR JU 5. 62. eln./1871. 1. d., DAR JU 5. 86. eln./1871. 1. d.

hért miniszterelnököt, hogy a fiumei kérdés végleges rendezése és a horvát megyei hatóságoknak Fiume város területén való meghagyása nem függ össze. Ellenben termékeny táptalajt teremt számukra ahhoz, hogy a tengerparti lakosság horvát nemzeti érzelmeit felbolygathassák. Zichy azt is kiemelte, hogy a horvát Nemzeti Párt kérésének teljesítése nemcsak az elfogadott államjogi helyzetet³³⁰ kérdőjeleződne meg, de állandósulna az a „természetlenes” viszony, ami abból ered, „*hogy Fiume megye hatósága még mindig oly helyen székel,*³³¹ *mely hatáskörén teljesen kívül esik, és melynek területén semminemű jogot nem gyakorol*”.³³²

A kormányzó ennek jegyében felszólította a magyar kormányt, hogy éljen jogával és követelje a vármegye székhelyének horvát területre helyezését. Zichy törekvései azonban sokáig eredménytelenek maradtak. Fiume vármegye főispánja csak a horvát–szlavón közigazgatás átszervezésekor és az új Modrus–Fiume megye felállításakor, 1885 végén tette át székhelyét Ogulinba.³³³ A horvát báni kormányzat fiumei befolyása azonban továbbra sem szűnt meg, ám miután 1896-ban megtörtént a fiumei horvát gimnázium Sušakra költöztetése is, súlya látványosan tovább redukálódott.³³⁴

A kormányzónak nem csak a bánnal, de saját felettes hatóságaival szemben is biztosítani kellett illetékességét. Ez azért bizonyult szükségesnek, mivel a provizórium értelmében a kormányzói állás össze volt kötve a „*szervezendő*” Tengerészeti Hatóság elnöki posztjával.³³⁵ Ez azt jelentette, hogy a kormányzó mint a Tengerészeti Hatóság elnöke az egész horvát–magyar tengerpart tengerészeti ügyeinek intézéséért az igazgatásáért felelt. A kettős állás a kormányzónak az államszervezetben betöltött helyét is meghatározta. A kormányzó kormányzóként közvetlenül a miniszterelnöknek,³³⁶ a Tengerészeti Hatóság elnökeként pedig a földművelés-, ipar és kereskedelemügyi miniszternek³³⁷ tartozott felelőséggel.³³⁸

³³⁰ Tehát, hogy Fiume a Magyar Királyság integráns része.

³³¹ Fiume városában.

³³² DAR JU 5. 14. eln./1871. 1. d.

³³³ Erődi Béla: Modrus–Fiume megye. *Földrajzi Közlemények*, 15. (1887) 3–4.

³³⁴ DAR JU 5. 24. eln./1881. 6. d.

³³⁵ Vagyis egy végkielégítéssel és nyugdíjjal járó olyan köztisztviselői állást is betöltött, ami fegyelmi hatóság alatt állt. Ez többek közt Szapáry László megvesztegetési ügye során bizonyult problémásnak. A parlamenti vizsgáló bizottság ülése. *Magyarország*, 1903. augusztus 27.

³³⁶ Bár a kormányzó méltóságánál fogva tagja volt az országgyűlés főrendi házának, személyzeti és költségvetési ügyekben a végelhatározás joga a miniszterelnököt illette meg, így ő képviselte a kormányzót az országgyűlés és az állami számvevőszék előtt.

³³⁷ A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 1889. évi kettéválasztását követően az újonnan létrehozott Kereskedelemügyi Minisztérium vette át Tengerészeti Hatóság felügyeletét.

³³⁸ MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. I. A. (csomósz.) 17. törzssz. ad 1335. M.E./1870. (329. a. sz.). Lásd XIV. 12. 1. melléklet.

A provizóriumot elrendelő királyi leirat azonban a Tengerészeti Hatóság működésével annyit sem foglalkozott, mint a Kormányzósággal. Így a bevett gyakorlatnak megfelelően a szabályozás és a szakigazgatás hiányát – akárcsak a Pénzügyminisztérium esetében –, ideiglenesen a Császári Trieszti Tengerészeti Hatóságnál alkalmazott személyzet és az ottani szolgálati utasítás átvételével orvosolták.³³⁹ Szintén problémát jelentett, hogy a kormányzói hivatal és a Tengerészeti Hatóság együttes igazgatása a kormányzó idejének és energiájának megosztásán kívül egyéb elvi és gyakorlati kérdéseket is felvetett. Nevezetesen az állam centralizáló, modernizáló és racionalizáló törekvéseinek összeütközéseiből, és megvalósításuk módjának eltéréseiből fakadó dilemmákat. Ez legjobban a miniszterelnök és a kereskedelmi miniszter a hatalomgyakorlásról és a központosítás optimális fokáról alkotott nézeteinek különbözőségében nyilvánult meg.

Míg ugyanis az állam presztízsének hathatós képviselője, felsőbbségének érvényesítése a kormányzói méltósággal járó hatalom lehető legszélesebb kiterjesztését igényelte, addig a tengerészeti és közgazdasági kérdések kezeléséhez alapos szakmai tudásra és tapasztalatra, kereskedelmi jártasságra volt szükség. Mindazonáltal a kormányzók ennek a kritériumnak csak elvétve feleltek meg. Kinevezésükben elsődlegesen előkelő származásuk és ismert családi nevük, kormányhűségük, társadalmi beágyazottságuk és a reprezentálási kötelezettségek ellátását biztosító magánvagyonuk játszották a fő szerepet.

Noha az ebből adódó feszültségeket már az 1870-es években is érzékelni lehetett, azok igazán csak egy évtizeddel később, a Tengerészeti Hatóság átszervezési kísérletével és új szolgálati utasítás bevezetésével kerültek felszínre.³⁴⁰ A konfliktus az aktuális kormányzó, Zichy Ágost Széchenyi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, majd Baross Gábor kereskedelemügyi miniszterrel szemben megfogalmazott hatásköri panaszai által vált igazán látványossá. Zichy eleinte csak arra emlékeztette Széchenyit, hogy mivel a kikötőlámpáknak és minden más kikötői berendezésnek a költségei a Tengerészeti Hatóság tárcáját terhelik, a berendezésekre vonatkozó döntéseibe sem a miniszter, sem a minisztertanács nem szólhat bele. Nem sokkal később azonban Zichy a „politikailag nyugtalan és minden ügybe beleavatkozó” apácák vesztegelőintézeti alkalmazása és az intézetből való szabad ki- és bejárása ellen is kifogásokat emelt. A kormányzó kritikáját egyfelől azért fogalmazta meg, mert a miniszterek az apácáknak szabad mozgást garantáltak, amit a járványok elterjedése miatt igen aggályosnak tartott. Másfelől, mert kimondottan ártalmasnak

³³⁹ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 5559./1897. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.) ad 4385./1897. M.E.

³⁴⁰ Részletesebben lásd: Ordasi Ágnes: *Elszámolt milliók vagy túlhajtott centralizáció? Avagy miért mondott le az a bizonyos másik Batthyány Lajos?* Kézirat.

vélte, hogy a nővérek felsőbb támogatással gyakran politikai propagandával összekapcsolt ápolótevékenységét végezték.³⁴¹

Zichy a Tengerészeti Hatóság átszervezéséhez még ellenségesebben viszonyult. Ennek egyik oka az volt, hogy az 1888-ban átdolgozott szolgálati utasítás közvetlenül a minisztérium hatáskörébe utalta a kormányzó alá tartozó révhivatal úszóművek feletti felügyeletének jogát. A másik okának pedig az tekinthető, hogy Baross Gábor a Tengerészeti Hatóság adminisztratív ügyeinek kezelésével közvetlenül a minisztertanács felügyelete alatt álló főosztályt bízta meg, miközben az intézkedés kiegészítő részét képező számvevőségi utasítás az elnöki utalványok kibocsátását a korábbi 3000 forintról legfeljebb 1000 forintig szállította le.³⁴² A célszerűség és a szakmai megfontolások mellett szintén a minisztérium befolyását növelte, hogy Baross a Tengerészeti Hatóság állományában egy külön elnökhelyettesi pozíciót szervezett, és az állásra egy kereskedelmi szakembert, Kvassay István korábbi konstantinápolyi konzult nevezte ki. Ez az intézkedés legfőképpen azért bizonyult kritikusként, mert a miniszteri tanácsosi rangba kinevezett hivatalnok kizárólag a kereskedelemügyi tárcától függött, ezáltal felette Zichy sem kormányzói, sem elnöki minőségében nem rendelkezhetett.³⁴³

A kormányzó felháborodottan tiltakozott az intézkedések és Baross Gábor túlzott központosító törekvései ellen, mivel azokat mindkét minőségére nézve sértőnek és irracionálisnak találta.³⁴⁴ Zichy úgy ítélte meg, hogy a Tengerészeti Hatóság átszervezésével a kormányzói méltóságot is egyszerű végrehajtóvá minősítik le. Holott álláspontja szerint Fiume sajátos helyzete megköveteli, hogy a kormányzó a főispáni magasabb presztízzsel és nagyobb hatalommal rendelkezzen.³⁴⁵ Zichy rámutatott, hogy jogköreinek elvonása éppen ellentétben áll a korábbi törvényhozók eredeti szándékaival. Kifejtette, hogy a Tengerészeti Hatóság mindig is egy különleges másodfokú folyamodású fórum volt, amely magadolgozta ki belső szabályzatait, és azokat csak jóváhagyás végett terjesztette fel a miniszté-

³⁴¹ DAR JU 5. 214. eln./1888. 12. d.

³⁴² MNL OL K 230. 78111./1891. 5163. TH. sz.

³⁴³ Emellett a tengerparti lakosság olasz, valamint horvát nyelvhasználatának a Tengerészeti Hatóságon belüli korlátozása, és helyette a magyar bevezetésének felülről jövő szándéka is élezte az ellentéteket. A kormány részéről a magyar szolgálati nyelv bevezetése a kormánnyal való egyszerűbb és gyorsabb kommunikációt, valamint a magyar nyelv tengerparti térhódításának praktikus elősegítését célozták, azonban e törekvések szöges ellentétben álltak a helyi társadalom (egzisztenciális) igényeivel, hiszen a Földközi-tenger kereskedelmének nyelve még a századfordulón is az olasz volt.

³⁴⁴ DAR JU 5. 3. b. eln./1892. 15. d.

³⁴⁵ Feltételezhető, hogy az állam intézkedéseiben ez a fajta törekvés is közrejátszott, hiszen a hatalom szükségyszerű decentralizálása, egy karakteres, erős hatalmi pozícióból tárgyaló kormányzó ellenkezése még a saját tekintélyét és érdekérvényesítési képességét is kikezdhetette. Erre utaló jelek lelhetők fel Szapáry Géza vagy Zichy Ágost esetében.

riumhoz.³⁴⁶ Zichy ezért a kormányzói méltóság és az elnöki állás fontosságának hangsúlyozásával inkább hatáskörének kiterjesztését javasolta. Követendő példaként a trieszti Tengerészeti Hatóság elnökének funkcióit és jóval meghatározóbb szerepét hozta fel. Ebből kifolyólag kimondottan sérelmezte Széchenyi Pál és Baross Gábor átiratainak hangnemtét, amelyről több alkalommal is panaszt tett a miniszterelnöknek: *„nem szabad megfélemlkezni arról soha, hogy a Tengerészeti Hatóság elnöke a fumei kormányzó, kinek tekintélyét nem szabad sérteni oly irmodorral, melyen méltán megbotránoznak a hatóság tisztviselői”*.³⁴⁷

Az elvi kérdéseken túl a kormányzó leveleiből a pragmatikus indokok sem hiányoztak. Zichy többek közt figyelmeztette a Miniszterelnökséget, hogy a fővárosból nem lehet a tengerpart igényeit felmérni és ügyeit intézni, és azt is bírálta, hogy a Kereskedelmi Minisztérium még a hatóság személyi viszonyaiba is bele kívánt szólni. Ilyenformán nagy hangsúlyt fektetett a hely-, és a tengerparti lakosság ismeretére, valamint az ügymenet minél gyorsabb fenntartására. Zichy a Tengerészeti Hatóság olasz belkezelési nyelvének magyarra változtatásához szintén erős fenntartásokkal viszonyult. Erre vonatkozóan azzal érvelt, hogy mivel a Földközi-tenger kereskedelmének nyelve az olasz, a tervezett reform a közérdeket veszélyeztetné. Ezzel kapcsolatban felemlegette azt a közvélemény előtt széles körben elterjedt nézetet is, amely szerint az olasz nyelvhasználat háttérbe szorítása a magyar helyett a horvát bánai igazgatásnak kedvezne. Zichy kiemelte, hogy bár eddig a szláv törekvések ellensúlyozására politikájukat az olasz nyelvű lakosságra alapozták, a nyelvkérdés megbolygatása *„még ennél is mélyebben ható békétlenséget idézne elő ezen eljárás az olasz kultúrájára és nyelvére oly féltékeny Fiume városában, mely az olasz nyelv ügyköreinek minden csorbításában a saját autonómiájának megcsorbítását látja”*.³⁴⁸

A Baross és Zichy közti hivatali (és személyi) ellentétek sajátos módon „oldódtak fel”. Zichy Ágost 1892 márciusában lemondott hivataláról, ám két hónappal később már a Vasminiszter haláláról tudósítottak az újságok. A konfliktusok ugyanakkor nem szűntek meg, sőt 1896-ban Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter és Batthyány Lajos kormányzó között ismét felelevenedtek. Az apropót ez alkalommal Wimmersperg Frigyes tengerészeti hatósági fogalmazó segédtitkári kinevezése adta.³⁴⁹ Míg Batthyány mindent elkövetett

³⁴⁶ MNL OL K 26. 803. cs. 1909. XXVII. t. 2. rész. ad 119. M.E./1892. (= DAR JU 5. 3. b. eln./1892. 15. d.)

³⁴⁷ DAR JU 5. 214. eln./1888. 12. d.

³⁴⁸ MNL OL K 26. 803. cs. 1909. XXVII. t. 2. rész. ad 119. M.E./1892.

³⁴⁹ DAR JU 9. 3. d. 6. eln./1896. (II. t. 6. a. sz.)-től.

a később államtitkári címet viselő férfi előléptetéséért, addig Dánielnek más elképzelései voltak a poszt betöltését illetően.³⁵⁰

Ám Batthyány és Dániel vitája nem a konkrét személyek támogatásáról vagy éppen mellőzéséről szólt. Ehelyett az ügyben a kereskedelmi tárca újabb hatalmi expanzióját kell látni. A kereskedelemügyi miniszter nem elégedett meg pusztán a miniszteri tanácsosi rangot viselő elnökhelyettes kinevezésével, hanem befolyását az alsóbb hivatali beosztású egyének kinevezésére is ki akarta terjeszteni.³⁵¹ E szempontból elgondolkodtató, hogy Baross Gábor és hivatali utódja intézkedéseit még a központosítás elkötelezett hívének számító Dárday Sándor miniszteri tanácsos is „*túlhajtott centralizmusként*” értékelte.³⁵² A vita végül olyannyira elmérgesedett, hogy az ügygel maga Bánffy Dezső miniszterelnök is személyesen kívánt foglalkozni. Ahogy a miniszterelnök Dániel Ernőnek egy átiratában kifejtette: megbolygatása „*még ennél is mélyebben ható békétlenséget idézne elő ezen eljárás az olasz kultúrájára és nyelvére oly féltékeny Fiume városában, mely az olasz nyelv ügykörének minden csorbitásában a saját autonómiájának megcsorbitását látja*”.³⁵³ Jellemző, hogy a konfliktus ez alkalommal is a tárca diadalával és a kormányzó lemondásával ért véget.³⁵⁴

Mint a fentiekből is kitűnik, habár a konfliktusok a kereskedelmi tárca és a kormányzó mint a Tengerészeti Hatóság elnöke, között zajlottak, a kormányzó kettős minősége az egész államszervezet hierarchiáját érintette. Bár az állam kimondottan törekedett saját hatalmának kiterjesztésére, azt elsősorban a közvetlenül tőle függő intézmények és hivatalnokok által, nem pedig a kormányzó jogköreinek kibővítésével kívánta megvalósítani. A központi kormányzat törekvése érthető, hiszen a kormányzó jogköreinek gyarapításával egy erős hatalmi központ létrejöttét kockáztatta volna meg. Ahogy pedig a vármegekkel folytatott viták tapasztalatai mutatták, egy ilyen számos törvényes jogosultsággal rendelkező hatalmi tényező akár még a kormánnyal való szembeszegülésre és/vagy a decentralista irányzatoknak is kedvezhetett.

³⁵⁰ MNL OL K 26. 803. cs. 1909. XXVII. t. 2. rész. 12850./1896. I. A. cs. 40. t. sz. Miniszterelnök a kereskedelmi miniszternek. Budapest, 1896. június 20.

³⁵¹ DAR JU 9. 3. d. 6. eln./1896. (II. t. 6. a. sz.)-tól.

³⁵² MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 5559./1897. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.) [ceruzával: ad 4385./1897. M.E.], Részletesebben: Ordasi Ágnes: Dárday Sándor miniszteri tanácsos jelentése a fiumei kormányzati viszonyokról. 1897. február 25. *Lymbus*, 15. (2018); OSZK Kt. Fol. Hung. 1677. „Átirta Peregriny János országgyűlési gyorsírói tanácsos.” „Thallóczy Lajos irataiban előforduló stenogrammszövegeknek átírása.” N. 3. 894. IV. 18. 7. Thallóczy szerint Baross Gábort még Kállay Béni is utálta.

³⁵³ MNL OL K 26. MNL OL K 26. 803. cs. 1909. XXVII. t. 2. rész. 12850./1896. I. A. cs. 40. t. sz.

³⁵⁴ Részletesebben lásd: Ordasi, kézirat/b.

Az összetűzések ezzel együtt két további problémát is előrevetítettek. Először is az állami és a helyi érdekek közt egyre nehezebben áthidalható ellentéteket. Másodsor pedig a kormányzói méltóság és hatalom folyamatos leértékelődését, ami az állam központosító politikájával párhuzamosan haladt előre.

IV. 2. A közigazgatási bizottság (1898–1901)³⁵⁵

A kormányzaton belüli nézet- és érdeellentétek ellenére a központi hatalom legfőbb célja nem változott; az továbbra is az állami közigazgatás centralizálása, és ennek részeként a magyar törvények Fiumében való bevezetése maradt. Az eltérések csupán a kivitelezés módjában, eszközeiben, valamint időzítésében és lebonyolításának ütemében akadtak. Így bár a célokat jó előre megfogalmazták, a kikötőváros adminisztrációjának teljesebb körű átszervezésére csak 1883-ban történt először kísérlet. Ekkor a közvetlen állami beavatkozás szükségét a regnicoláris bizottság tárgyalásainak aktualitása, valamint az országos költségvetés gazdaságosabb beosztásának igénye indokolta.

A kormányzat a céljai megvalósítása érdekében két fontos intézkedésről határozott. Először arról, hogy megszerzi a városi adóügyek ellenőrzési jogát. Másodsor pedig, hogy Fiumében is felállítja az országban már 1876 óta működő másodfokú (középfokú) hatóságot, a közigazgatási bizottságot. A terv elhamarkodottságára utal, hogy Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter azon kérdésére, hogy vajon cél- és időszerű lenne-e a közigazgatási bizottság fiumei bevezetése, Szapáry Géza, majd Zichy Ágost kormányzók is óvatosságra, nagyobb türelemre intettek.³⁵⁶ Ugyanakkor míg Szapáry Géza még 1883 októberén is határozottan elutasította a szervezetet, addig hivatali utódja, Zichy Ágost alig egy hónappal később rugalmasabban fogadta a kormány kezdeményezését. Szapáry álláspontját Fiume rendkívüli törvénykezési viszonyaival, autonómiájával, illetve alapvető állami intézmények³⁵⁷ hiányával indokolta. Illetve, *expressis verbis* kimondta, hogy a kormányzói méltóság „*a közigazgatási bizottságot fontosság és befolyás tekintetében jóval felülmúlja*”.³⁵⁸ Szapáry ezért új szervezet létrehozása helyett azt javasolta, hogy kormányzói minőségében őt ruházzák fel az adóügyek gyakorlásának jogkörével.³⁵⁹

³⁵⁵ Lásd XIV. 12. 3. melléklet.

³⁵⁶ DAR JU 5. 174. eln./1883. 8. d.

³⁵⁷ Így államépítészeti hivatal, tanfelügyelő, posta és távírda igazgató, külön árvaszék és főjegyzői állomás.

³⁵⁸ DAR JU 5. 156. eln./1883. 8. d.

³⁵⁹ DAR JU 5. 156. eln./1883. 8. d.

Vele ellentétben Zichy az 1882 júniusában megtartott miniszteri tanácsülés szellemében a közigazgatási bizottság tevékenységét már „*okvetlenül szükségesnek írta le*”. Igaz, elvi hozzájárulását gyakorlati támogatás nem követte. Megfelelő szakemberek hiányában ugyanis még ő is elhamarkodottnak, időszerűtlennek tartotta a hivatal felállítását.³⁶⁰ A közigazgatási bizottság dilemmája azonban rövidesen lekerült a napirendről. Ebben egyaránt szerepe volt a regnicoláris bizottságok konfliktusának és az azokat kísérő 1883–1884-es magyarellenes horvát zavargásoknak,³⁶¹ továbbá a ténynek, hogy a kormány végül megelégedett az Állandó Adóügyi Bizottság felállításával.³⁶²

Hosszas várakozást követően a közigazgatási bizottság fiumei bevezetésének feladatát Bánffy Dezső és kabinetje vállalta magára 1896-ban. A miniszterelnök Perczel Dezső belügyminiszter tanácsára³⁶³ a beavatkozást az igazságszolgáltatás korszerűsítésének szükségével indokolta, amire vonatkozóan egy törvénycsomagot is beterjesztett az országgyűlés elé.³⁶⁴ A javaslatok látszólag az esküdtszékek és a közigazgatási bíróság felállításáról szóltak,³⁶⁵ de valójában a fiumei közigazgatás „*közérdekű*”, „*a kor igényeinek megfelelő*” átszervezésére és az illetőség kérdésének rendezésére irányultak.³⁶⁶ Mindezt az is igazolta, hogy a tervbe vett törvények hatályba léptetésének előfeltétele a közigazgatási bizottság felállítása volt. Másodfokú közigazgatási fórumként ugyanis ez hajtotta végre a hozzá intézett törvényhatósági határozatokat és kormányrendeleteket. A kormány úgy vélekedett, hogy „*az utolsó évtizedek alatt hozott számos új törvény által az állam közigazgatásában életbeléptetett, a város és kerületében azonban egyáltalán nem, vagy csak kis részben és hiányosan foganatba vett átalakításoknak a város és kerületében is érvényre juttatására leginkább a közigazgatási bizottság van hivatva*”.³⁶⁷

³⁶⁰ DAR JU 5. 57. eln./1884. 8. d.

³⁶¹ DAR JU 5. 60. eln./1881. A zavargások Starčević-párt fokozatos megerősödésével és térnyerésével, már az 1880-as években megkezdődtek.

³⁶² DAR JU 5. 164. eln./1884. 8. d.

³⁶³ MNL OL K 26. 422. cs. 9581./1897. XIII. t. 35089. III. sz.

³⁶⁴ Bánffy gyakorlatilag Szapáry Gyula korábbi miniszterelnök 1891. évi közigazgatási reformkísérletét szeretne volna határozottabb formában és lehetőleg a központi kormányzat számára minél kedvezőbb módon (centralizáltabb formában) megvalósítani, így intézkedései nemcsak Fiume önkormányzatának átszervezésére irányultak.

³⁶⁵ A közigazgatási bíráskodás szerepéről részletesebben: Stipta István: A közös elvek szerint kezelt ügyek és a közigazgatási bíráskodás. In: *A kettős Monarchia*. Szerk.: Máthé Gábor–Menyhárd Attila–Mezey Barna. Budapest, ELTE Eötvös, 2018. 65–77.

³⁶⁶ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 18390./1897. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.); DAR JU 5. 122. eln./1899. 22. d.

³⁶⁷ DAR JU 5. 122. eln./1899., MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 18986./1897. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.).

A városi rendőrség átszervezése és államosítása szintén a „csomag” szerves részét képezte.³⁶⁸ A kormánypárti érvelés szerint az intézkedést Fiume speciális helyzete, geográfiai fekvése, valamint kontaktzóna, információs hub jellege tette elkerülhetetlenné. Fiume kikötő és többszörös határvárosi mivoltából ugyanis három szükséglet keletkezett. Először is az, hogy Fiumében a helyi lakosok és a magyar állampolgárok vagyon- és életbiztonságának megóvása fokozott körütekintést igényelt. Másodsor, hogy államvédelmi okokból a külföldről érkező idegenek megfigyelése a lehető leghatékonyabb eljárást követelte meg. Harmadszor pedig, hogy nélkülözhetetlenné vált a megélénkülő be- és kivándorlás minél célszerűbb és központilag megszervezett irányítása, szabályozása, kontroll alatt tartása.³⁶⁹

A központi hatalom narratívája szerint a városi rendőrség felépítése, szervezettsége és személyzeti összetétele miatt alkalmatlannak bizonyult a mind összetettebb feladatok ellátására, az újabb kötelezettségekkel járó anyagi terheket pedig a municípium nem vállalhatja.³⁷⁰ A fiumei rendőrség alacsonynak ítélt hatékonysága és korlátolt felhasználhatósága sem országos, sem lokális szinten nem számított új témának: vagyis a kritikákat nem Bánffy-kabinetje fogalmazta meg első ízben: a rendőrség átszervezésének gondolata már az 1870-es években felmerült. Egyrészt a látványos horvát tüntetések, a török–orosz háború és a balkáni konfliktusok elől menekülő, hirtelen mind nagyobb számmal megjelenő idegenek miatt;³⁷¹ másrészt, mert Fiumében a köz- és vagyonbiztonsági viszonyok híresen kétségbeesítőek voltak. A raktárakban, kikötőkben, farakodó telepeken mindennaposak számítottak a rongálások, lopások, gyújtogatások, valamint az óvatlanságból származó, olykor emberéletet is követelő balesetek. Mindazonáltal a rendőrség államosítására 1916-ig várni kellett.³⁷²

Nem így történt a közigazgatási reformok esetében, melyek már Bánffy miniszterelnöksége alatt megkezdődtek. A kormány 1898. január 1-jével rendeleti úton Fiumében is

³⁶⁸ MNL OL K 26. 1897. 395. cs. I. rész. 329. a. sz. 1538./1897. (329. a. sz. 427. vonatkozó sz.), MNL OL K 26. 1897. 422. cs. 1898. XIII. t. 9581./1897. XIII. t.

³⁶⁹ Ordasi Ágnes: Sok hűhó semmiért? A fiumei határrendőrség. In: *Юбилеен сборник на Българо–унгарската историческа комисия. Anniversary Collection of the Bulgarian–Hungarian History Commission. A Bolgár–Magyar Történész Vegyes Bizottság jubileumi kötete.* Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Institut za Istoricheski Izsledvaniya, Budapest–Szófia, 2021 [Publications of the Bulgarian–Hungarian History Commission, 8.] Megjelenés alatt.

³⁷⁰ Rendőrségünk államosítása. *Magyar Tengerpart*, 1901. augusztus 6.

³⁷¹ DAR JU 5. 156. eln./1875. 3. d. DAR JU 5. 36. eln./1876. 4. d., DAR JU 5. 43. eln./1878. 5. d., *Képvise-lőházi Napló*, 1896. III. kötet. 1897. január 26–február 13. 44. ülésnap. 249–250.

³⁷² Ordasi Ágnes: *Határozott igenek és határozott nemek – avagy a fiumei határrendőrség felállításának dilemmái.* Kézirat.

felállította a közigazgatási bizottságot és a közigazgatási bíróságot (1896:XXVI. tc.), valamint bevezette az eddig a kikötővárosban még végre nem hajtott törvényeket.³⁷³

A közigazgatási bizottság hármaskörre kiterjedt az állami adminisztráció csaknem összes ágára, és több fegyelmi és jó pár fellebbviteli kérdésre. Egészen pontosan a fiumei közigazgatási bizottság illetékességébe tartoztak az illetőségi és választási ügyek, a városi állandó bizottság megválasztása körüli fellebbezések, a városi közadók, vámok, illetékek, helypénzek kezelése. Ugyanez mondható el a vasutak és építkezések körül felmerült teendőkről, az utak, épületek műtárgyak felügyeletéről, a népoktatási törvényben foglaltak végrehajtási módjáról, a tanfelügyelő tevékenységéről, az állami és városi közigazgatási közegek működéséről és személyi kérdéseiről is. Ezen kívül a bizottság fellebbviteli hatóságként ítelt a város és kerületében működő állami tisztviselők és alkalmazottak ellen indított fegyelmi ügyekben, a podestà és a városi fegyelmi bizottság által hozott határozatok esetében pedig másodfokú, felülvizsgálati fórumként tevékenykedett. Lényeges pont volt, hogy amennyiben a városi statútum 118.§-a alapján valamely szakminisztérium a podestà ellen fegyelmi eljárást indított,³⁷⁴ azt a közigazgatási bizottság bonyolította le. A kormányzó és helyettese viszont – a főispánok mintájára – a Rappresentanza és a városi Állandó Bizottság (Delegazione Municipale)³⁷⁵ határozataival szemben panaszjogot nyert.³⁷⁶

Fiume sajátos viszonyai miatt azonban az 1876:VI. tc. egyes részei jelentős módosítással léptek életbe, ami miatt a szervezet több téren is különbözött az ország más közigazgatási bizottságától. Az eltérések mindenekelőtt az adózással, a népiskolai oktatással, vagy éppen a városi tisztviselők fegyelmi ügyeivel kapcsolatos kitételekben mutatkoztak meg. Ezen felül abban, hogy a minisztertanács hozzájárulásával a fiumei közigazgatási bizottság hatásköre a tengeri hajózási és kikötőépítészeti kérdéseket is felölelte.³⁷⁷

³⁷³ A közigazgatási bizottságról szóló 1876:VI. tc., a 1882:XX. tc., a kivándorlási ügynökségekről szóló 1881:XXXVIII. tc., a phylloxera vastatrix terjedése ellen teendő óvintézkedésekről szóló 1883:XVII. tc., a telepítésről szóló 1894:V. tc., a mezőgazdasági termények, termékek és cikkek hamisításának tilalmazásáról szóló 1895:XLVI. tc., a közegészségügy rendezéséről szóló 1876:XIV. tc, a népiskolai közoktatásról szóló 1868:XXXVIII. tc-k és a népiskolai hatóságokról szóló 1876:XXVIII. tc-nek Fiume városában és kerületében eddig nem, vagy csak bizonyos iskolákra alkalmazott rendelkezései. az erdők kezeléséről szóló 1879:XXXI. tc., a vadászatról szóló 1883:XX. tc., a cseléd és gazda közötti viszony szabályozásáról, a gazdasági munkásokról és napszamosokról szóló 1876:XIII. tc.

³⁷⁴ *Statuto*, 1872. 87–89.

³⁷⁵ A podestà elnöklésével a képviselőtestületből évente választott 10 rendes és öt póttagból álló bizottság, amelynek hatásköre kiterjedt a hivatalnokok eljárása elleni felszólalásokra, a városi ingatlanok vételi, eladási és csereügyeire, a pénzügyi műveletek eszközzésére, felügyelt a tisztviselők működésére. Továbbá a Rappresentanza feloszlata esetén intézkedett a legfontosabb közigazgatási ügyekben is, de azokat csak a kormányzó jóváhagyását követően hajthatta végre.

³⁷⁶ MNL OL K 26. 545. cs. 1902. XIII. t. 2726./1902. XIII. t. (948. a. sz.).

³⁷⁷ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 19485./1897. (329. a. sz. 427. vonatkozó sz.).

A legszembeütőbb differencia nem a hatáskörökben, hanem a hivatalnak az állam-szervezetben elfoglalt helyében figyelhető meg. Míg a bizottságot az országban a törvényhatóságokba illesztették bele, addig Fiumében a Kormányzóság (és a képviselőtestület) mellé rendelték. Az „országos” és a fiumei hivatal személyi összetételében is különbözött. A törvény értelmében az országos közigazgatási bizottságot a főispán/főpolgármester, az alispán/polgármester, a főjegyző/első alpolgármester, a tiszti ügyész, az árvaszék elnöke, a főorvos, a királyi adófelügyelő, a királyi államépítészeti hivatal első hivatalnoka, a tanfelügyelő, a királyi ügyész, a posta és távírdai kerület igazgatója, valamint rajtuk kívül a törvényhatósági közgyűlés által megválasztott tíz tag alkotta.³⁷⁸ Fiumében viszont a törvény életbeléptető rendelet úgy határozott, hogy a bizottságba a Kormányzóság első tisztviselőjének (kormányzó/helyettese), a pénzügyigazgatónak, a Tengerészeti Hatóság műszaki osztálya vezetőjének, a királyi ügyésznek, a tanfelügyelőnek és a közgazdasági előadónak kellett bekerülnie. A személyzeti állományból következik, hogy a fiumei közigazgatási bizottság az irodai ügyek kezelésében is eltért az országos gyakorlattól. Már csak azért is, mert valószínűleg a megfelelő szakközegek és költségvetési keret hiánya miatt a kikötővárosban az ügyvitel módját nem külön rendeletekkel szabályozták, hanem a lehető legegyszerűbb módon oldották meg. Azaz a Kormányzóság fogalmazói és irodai személyzete mellett annak szakelőadóit is bevonták a mindennapi feladatokba. Az intézkedés nem vált be: az ügyek felszaporodása a hivatalnokok fokozott leterheléséhez vezetett.³⁷⁹

A rendelet a városi közegek részvételét is előírta. Ez a podestà, a tanácselnök, a városi tanács jogügyi előadó ülnöke, a városi főorvos, valamint a Rappresentanza által megválasztott tíz tag érintettségét jelentette.³⁸⁰ Így a papírforma szerint az állam hat taggal, a város pedig a podestán kívül három előadóval és tíz városatyával képviseltette magát. A Rappresentanza által küldendő tíz tagot – akárcsak az országban – Fiumében is viszonylagos többséggel, kijelölés nélkül, titkos szavazással, szavazólapokon két évre választották meg. Ugyanakkor – ellentétben a főispánokkal – a kormányzónak nyolc helyett csak két nappal korábban kellett kihirdetnie az eseményt. Ezt az eljárást feltehetőleg közbiztonsági és előkészületi megfontolások indokolták. Még ennél is jelentősebb különbségként könyvelhető el, hogy Fiumében – egyedülálló módon – a tíz tag delegálása nem volt előfeltétele a közigazgatási bizottság felállításának. Tehát a tagok meg nem választásával, a megbízás el nem fogadásával, vagy időközbeni lemondásokkal nem lehetett megakadályozni az új

³⁷⁸ A fővárosban a közigazgatási bizottság tagjai voltak tovább a fővárosi államrendőrség főkapitánya és a másodalpolgármester is.

³⁷⁹ Lásd XIV. 4. 1. és XIV. 4. 2. melléklet.

³⁸⁰ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 18984/1897. II. t. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.).

másodfokú hatóság megalakulását és működését. Különösen azért nem, mert a rendelet még az esetleges renitencia leszerelésére, vagy legalábbis mérséklésére is tartalmazott megoldást. Eszerint az alakuló ülésen meg nem jelenő, vagy az ismétlődő távollétüket igazolni képtelen tagokat 100 forintig [= 200 korona] terjedhető bírsággal sújtotta.³⁸¹

A szankcionálás mindenekelőtt a nyelvhasználat kérdése miatt bizonyult kritikusnak.³⁸² Noha a közigazgatási bizottságnak a városi hatóságokkal olaszul kellett kommunikálnia, működési nyelve már a magyar volt.³⁸³ Ekképpen, bár a városatyák a jelentéseiket akár olaszul is felterjeszthették és a tárgyalási nyelvként a magyar mellett az olaszt is választhatták, a jegyzőkönyvvezetés, a belső ügykezelés és a határozatok kiadása csak az állam hivatalos nyelvén, magyarul történhetett. A városatyák túlnyomó többsége viszont sosem tanult meg magyarul. A magyarul nem beszélő tagok nyelvtudás hiányában nem kapcsolódhattak be érdemileg a szervezet munkájába. Ezáltal az üléseken való megjelenés számukra frusztráló és egyben politikailag kompromittáló tevékenységet jelentett. Mi több, akár még felesleges időtöltésként is felfoghatták, hiszen a bizottság ülésein való „passzív” részvétel vállalkozásaik és egyéb magánügyeik intézésében is akadályozta őket. A rendelkezés tehát amellett, hogy a belső ügykezelés menetét nehezítette, a városatyák részvételi hajlandóságára is negatív hatást gyakorolt. Mindez még akkor is igaz, ha a kétnyelvű ügykezelés megfelelt a kiegyezés szellemének, valamint a bécsi–magyar–horvát központi hatóságok érintkezési gyakorlatának is. Magyarán, egyáltalán nem számított kivételes esetnek, vagy rendszeridegen elemnek.

Végül, az országos viszonyokhoz képest a rendelkezés a podestà jogosultságaira vonatkozva is tartalmazott egy fontos különbséget. Míg ugyanis a közigazgatási bizottságokban a főispánt elnöki minőségében a polgármester/alispán helyettesítette, addig a fiu-meai szervezetben a podestà gyakorlatilag sosem elnökölhetett. Ennek oka arra vezethető vissza, hogy a rendelet – nagy előrelátással – az 1872. évi városi statútum vonatkozó passzusát tette meg irányadónak, amely szerint a kormányzó helyettesét a kormánynak kellett kijelölnie.³⁸⁴

³⁸¹ *Magyarországi Rendeletek Tára, 1867–1945.*

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_rendeletek_tara/ (letöltés: 2021. 9. 4.). 342. A m. kir. minis-
terelnök 1897. évi 18.986. M. E. sz. a. kelt rendelete, a fiu-meai közigazgatási bizottságnak az egyes minis-
terek ügykörét érintő hatásköréről. 874–899.

³⁸² DAR JU 5. 122. eln./1899. 22. d.

³⁸³ *Magyarországi Rendeletek Tára, 1867–1945.*

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_rendeletek_tara/ (letöltés: 2021. 9. 4.). A m. kir. ministeri-
um 1897. évi 18.984. M. E. sz. rendelete, a magyar kir. közigazgatási bíróságról szóló 1896. XXVI. törvény-
cikknek Fiume városában és kerületében hatályba léptetése és a kapcsolatos intézkedések tárgyában. 708–
709.

³⁸⁴ *Statuto*, 1872.

A fentiek értelmében nem meglepő, hogy a fiumeiek a közigazgatási bizottságot értelmetlen, zavart keltő tényezőnek tartották. Különösen azt kifogásolták, hogy a szervezetet a Kormányzóság mellett állították fel, amivel nézetük szerint a képviselőtestület és az állam közé egy idegen test ékelődött be.³⁸⁵ A városatyák úgy vélték, a státútum értelmében ügyeik közvetlen közvetítése a minisztérium felé a másodfokú hatóságként működő kormányzó feladata és kötelessége. Jóllehet, szükség esetén a városi képviselőtestületnek is jogában áll személyesen érintkezni a miniszterelnökkel. A városatyák rámutattak, hogy az állam az intézmény bevezetésével megsértette a státútum fő pontjait és a város autonómiáját. Egyfelől azért, mert a közigazgatási bizottság a Rappresentanza több hatáskörét magára öltötte. Másfelől, mert az új fórum magyar belkezelési és jegyzőkönyv-vezetési nyelve a kikötőváros hivatalos olasz nyelvhasználati jogával ellenkezett.³⁸⁶

A városatyák szemében a bizottság Bánffy Dezső „*barbár*,” sovinizta, magyarosító céljaival összekapcsolt központosító eszközként jelent meg. Hangoztatták, hogy a közigazgatási bizottság nem felel meg a fiumei sajátosságoknak, és az csak kárára van az „olasz–magyar” testvériségnek és hagyományos jó kapcsolatának.³⁸⁷ A fiumeiek a nyelvkérdésen kívül elsősorban mégsem a konkrétumokat, hanem az eljárás módját bírálták. Vagyis azt, hogy Bánffy – szakítva a korábbi gyakorlattal – figyelmen kívül hagyta a képviselőtestület votum consultativumját, és a közigazgatási bizottságot és a közigazgatási bíróságot³⁸⁸ a Rappresentanza véleményének meghallgatása és hozzájárulása nélkül, „*illegálisan*”, egy egyszerű rendelettel állította fel.³⁸⁹ A miniszterelnököt ezért „*alkotmánytiprással*,” „*sovinizmussal*”,³⁹⁰ „*despotizmussal*”, „*fumanofóbiával*” vádolták, és kitartóan tiltakoztak a „*zsarnoki*” törvények és rendeletek ellen.³⁹¹

³⁸⁵ La Giunta Amministrativa e le leggi concesse alla sua istituzione. *La Difesa*, 1897. október 2.

³⁸⁶ Dárday kiküldetése alkalmával felhívta Bánffy figyelmét, hogy bár a fiumei státútum nem tartalmazza, hogy a helyi közgyűlések jegyzőkönyveit milyen nyelven kell vezetni, a bevett gyakorlat megváltoztatása nagy felháborodást idézne elő. Szintén Dárday mutatott rá arra, hogy Fiume hivatalos olasz nyelvhasználatára nincs törvényileg kimondta, így az csupán szokásjogon és gyakorlati megfontolásokon alapszik.

³⁸⁷ La Giunta Amministrativa e le leggi concesse alla sua istituzione. *La Difesa*, 1897. október 2.

³⁸⁸ A közigazgatási bíróságot elsősorban azért bírálták, mert a sajtóvétségek elkövetése esetében a tárgyalásokat nem a kikötővárosban, hanem Budapesten vezették le. Ez pedig nem csak jelentős idővesztést és anyagi károkat eredményezett a vádlottaknak és tanúiknak, de a törvényszék magyar nyelve miatt alapvető kommunikációs problémákat is magában hordozott.

³⁸⁹ DAR JU 5. 90. eln./1898. 22. d.

³⁹⁰ A fogalom gyakori, több oldalról egyaránt alkalmazása miatt fontos megjegyezni, hogy alatta a fiumeiek teljesen mást értek, mint a miniszterelnök. Míg ugyanis a kikötőváros lakossága a kifejezéshez általában véve negatív, elnyomással és kényszerrel egybekötött gondolatokat társított, addig Bánffy számára a „sovinizmus” terminus abszolút pozitív értelmezéssel bírt. A szó számára egyet jelentett az erős akarással, a folyamatos cél felé törekvéssel, az állhatatossággal, valamint a nemzet és az állam, az egységes magyar nemzeti állam jövőjének biztosításának eszközeivel. Bánffy Dezső: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, Légrády Testvérek Nyomdája, 1903. 211–216.

³⁹¹ Ezekről a dolgot egy későbbi fejezetében számolok be.

A Rappresentanza ellenállása öt fő, egymással szorosan összefüggő következményt vont maga után: 1. a városi közigazgatás megbénulását; 2. az állami tekintély csorbulását; 3. a kormányzatba (illetve fordítva, a fiumei elit együttműködő-képességébe) vetett bizalom megingását; 4. a központi hatalom határozottabb fellépését;³⁹² 5. a fiumei autonómia értelmezése körül felmerült dilemmák ismételt előtérbe kerülését.³⁹³

Ellentétben a városatyák felfogásával a kormányzati narratívában a közigazgatási bizottságot a reformok, a haladás szükséges velejárójaként, az üdvös fejlődés legmegfelelőbb eszközeként tüntek fel. Bánffy és közvetlen környezete ezért a jogharmonizálás szükségével, Fiume jogi és szervezeti integrációjával, a költségcsökkentéssel, az állambiztonsági és célracionális okok számbavételével, valamint az ország gyarapodásának előkészítésével érvelt.³⁹⁴ E tekintetben a közigazgatási bizottság és a közigazgatási bíróság felállításán kívül a városi rendőrség államosítása bírt nagy jelentőséggel. Ezt az álláspontot Dárday Sándor miniszterelnöknek címzett levele is tükrözte, amiben expressis verbis kimondta, hogy a közigazgatási bizottság létesítésével az egész kormányzói állás hatásköre átalakíthatóvá válna.³⁹⁵

Dárday a rendőrségről sem feledkezett meg. Sőt, azt is sem leplezte a miniszterelnök előtt, hogy bár „nehéz a feladat, de büszke lennék a megoldására oly ügynek, mely évszázadok útja vajúdik”.³⁹⁶ A rendőrség államosítását még a horvát bán is támogatta.³⁹⁷ Khuen-Héderváry az átszervezést azonban nem csak a szolgálat és a hatékonyság érdekében tartotta szükségesnek, hanem azért is, mert úgy vélte, hogy „Fiume város szomszédos lakosságának az állami rendőrséggel szemben sokkal nagyobb bizalma lenne, mint aminő bizalommal viseltetik a városi községtől függő, tehát a részrehajlatlanságtól nem teljesen ment helyi intézmény iránt”.³⁹⁸

Bánffy a közigazgatási bíróság kérdéséhez hasonló pragmatizmussal viszonyult. Egyrészt, az új intézmény fiumei bevezetését arra hivatkozva szorgalmazta, hogy azzal végre lehetővé válik az illetőségi panaszok felülvizsgálata és a parlamenti választásra joga-

³⁹² MNL OL K 26. 396. cs. II. rész. 1897. 329. t. sz. ad 18987.M.E./1897. (329. a. sz.), DAR JU 5. 201. eln./1900., Cronaca fiumana: L'eloquenza dei fatti. *La Difesa*, 1899. augusztus 20. Ennek részeként Bánffy a kormányzót kivételes hatalommal ruházta fel, és elrendelte, hogy a Rappresentanza feloszlata és újraszervezési közötti átmeneti időszakban annak jogköreit gyakorolhassa. Mindezzel egyidőben a hetvenéves Valentini Antal, a város korábbi kormányzói helyettesét nevezte ki (a nem működő képviselőtestület élére) podestává.

³⁹³ 529. Országos ülés. 1900. február 14. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés *Képviselőházának naplója*, kötet. XXVI.

³⁹⁴ Országgyűlés. *Budapesti Hírlap*, 1897. február 10.

³⁹⁵ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. ad 1416.M.E./1897. Abbázia, 1897. január 16.

³⁹⁶ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. ad 1416.M.E./1897. Abbázia, 1897. január 14.

³⁹⁷ A miniszterelnökkel való egyéb politikai és személyes ellentéte ellenére.

³⁹⁸ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. Broj. 771. Pr.

sult személyek „igazságosabb” (= az állam számára kedvezőbb) meghatározása. Másrészt, elutasította, hogy Fiume harmadik faktor, Magyarországgal egyenrangú fél volna. Bánffy többször kijelentette, hogy Fiume csupán egy törvényhatóság, nem pedig önálló törvényhozási jogkörrel rendelkező tartomány vagy provincia. Ennek megfelelően a várost semmi sem hatalmazta fel arra, hogy vitassa az állam felsőbbbbségét és a parlament által hozott törvények bevezetését, vagy akár csak arra, hogy beleavatkozzon a törvényhozás folyamatába.³⁹⁹ Bánffy szintén tagadta, hogy bármilyen „Fiume kérdés létezne”,⁴⁰⁰ és ezzel együtt a fiumei autonómia megsértésének vádjait is. Sőt, kijelentette, hogy az állam éppen a város olasz jellegének megőrzésében érdekelt.⁴⁰¹ Ezt Fiume tenger melletti fekvésére és a horvát ambíciók ellensúlyozásának szükségére hivatkozva állította. Igaz, azt is hozzátette, hogy „ebből [azaz Fiume olasz jellegének megőrzésének szándékából – O.Á.] nem következik az, hogy Fiumének hazafias szelleme, magyar nemzeti irányban való fejlődése ne lenne szívesen veendő és figyelembe veendő”.⁴⁰²

A miniszterelnök sajátos megközelítésébe enged betekinteni Lukáts Gyula interpellációjára adott azon válasza is, amelyben az 1883–1884-ben működő regnicoláris bizottságok jegyzőkönyvbe vett sorait citálta. Eszerint a magyar és a fiumei felek kérték, hogy „tétessék meg mindaz, a mi a Magyarország és Fiume közti kapcsolatnak szorosabbra fűzése céljából a törvények keretén belül keresztülvihető”.⁴⁰³ Majd a miniszterelnök úgy folytatta, hogy ezen „kifejezett óhaj kell, hogy a fiumei ügyekre vonatkozó intézkedéseinkben mindnyájunkat vezessen és nem szabad, hogy ha Fiumére vonatkozólag bármi merül fel, ez politikai célok, pártérdekek szempontjából használtassák ki, és azzal ezen fiumei kérdésnek nevezett ügy rendezésének, legalább ideiglenes rendben tartásának, nehézségei szaporíttassanak”.⁴⁰⁴ Bánffy legalázatosabb felterjesztésében az uralkodót már kifejezetten arról tájékoztatta, hogy azzal, hogy a minisztertanács a közigazgatási bizottságot a tengerészeti hajózást illetően további jogosultságokkal ruházta fel, gyakorlatilag Fiume autonómiáját szélesítette.⁴⁰⁵ Hiszen az új szervezeten keresztül – magyarázta sorait – a városi képviselők végre egy olyan kérdéshez is hozzászólhatnak, amelyre korábban nem rendelkeztek befolyással.⁴⁰⁶ A fentiekből kitűnik, hogy a kormány a kezdetektől törekedett arra, hogy a

³⁹⁹ Országgyűlés. *Pesti Napló*, 1897. október 15.; Dárday Sándor: *Emlékezés Bánffy Dezsőről*. Budapest, k. n., 1911.

⁴⁰⁰ *Képviselőházi Napló*, 1896. III. kötet. 1897. január 26–február 23. 44. ülésnap. 247–250., 257.

⁴⁰¹ *Képviselőházi Napló*, 1896. III. kötet. 1897. január 26–február 23. 44. ülésnap. 248.

⁴⁰² Országgyűlés. *Budapesti Hírlap*, 1897. február 10.

⁴⁰³ *Képviselőházi Napló*, 1896. X. kötet. 1897. október 14. 172. ülésnap. 69.

⁴⁰⁴ *Képviselőházi Napló*, 1896. X. kötet. 1897. október 14. 172. ülésnap. 69.

⁴⁰⁵ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 7752./1897. II. (329. a. sz. 427. vonatkozó sz.).

⁴⁰⁶ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 19485./1897. (329. a. sz. 427. vonatkozó sz.).

közigazgatási bizottság egy, kimondottan a „fiumei viszonyokhoz igazított” változatát hozza létre, és ezt meg is valósította. Még akkor is, ha a „fiumei viszonyokhoz igazítás” a kormány számára nem a helyi érdekek kielégítését, hanem saját hatalomgyakorlásának megkönnyítését jelentette.

Ahhoz, hogy a kormányzat a fiumei viszonyokat egyáltalán megismerje, és differenciált kormányzás legalább elvi szinten szóba kerülhessen, megbízható információkra, a kikötőváros teljeskörű felmérésére volt szükség. Bánffy Dezső az információgyűjtés érdekében két fontos intézkedést tett. Először is, kitartó támogatóját, Dárday Sándor miniszteri tanácsost a kikötővárosba küldte a fiumei politikai, közigazgatási állapotok, valamint a közhangulat feltárása érdekében.⁴⁰⁷ Másodszor utasította a kormányzót, hogy beszámolási kötelezettségének a közigazgatási bizottságról szóló törvény elrendelt módon tegyen eleget. Vagyis jelentéseit félévente és évente személyesen készítse el, és az tartamilag és formailag is a főispáni beszámolók mintáját kövesse.⁴⁰⁸

Bánffyt a rendelet kiadásánál az a cél vezérelte, hogy a konkrét számszerű, száraz adatok begyűjtése mellett(!) a „*gyakorlati élet tapasztalataiból merített*” információkhoz jusson, és hogy közegei személyes véleményét is megismerje. Ezen elgondolás jegyében tüzetes és átfogó jelentést követelt,⁴⁰⁹ azok elmaradása esetén pedig komoly szankciókat helyezett kilátásba. Bánffy saját elmondása szerint az alapos informálódást és a „*sablon-szerűség*” elkerülését szolgálta, hogy a közigazgatás valamennyi szférájára, valamint számos társadalmi és gazdasági problémára kiterjedő kérdőpontokat állított össze a kizárólag statisztikai adatok közlésére alkalmas táblás kimutatások helyett. A kérdőív ezáltal egyaránt kitért a közbiztonság, a munkanélküliség, a sztrájkok, a kivándorlás, a politikai és nemzetiségi mozgalmak kérdésére, valamint az oktatással kapcsolatos dilemmákra, és a mezőgazdasági és erdészeti állapotokra, vízhasználati sajátosságokra.

Ezeket a kérdéseket külön szakminisztériumként bontotta le a nagyobb áttekinthetőség és egységesség érdekében, és betartásukat a főispánoktól és a kormányzótól is szigorúan megkövetelte. A rendelet indoklásából és a feltett kérdésekből egy lényeges következtetésre lehet jutni: azok a hiányokra és gyengeségekre koncentráltak, nem pedig a már elért eredményekre és az esetleg tapasztalt haladásra. A kérdések legnagyobb része ezért a

⁴⁰⁷ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 426/1897. II. t. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.) és 5559/1897. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.) [ceruzával: ad 4385./1897. M.E.].

⁴⁰⁸ 1897. december 12-én keletkezett 20078. sz. rendelete.

⁴⁰⁹ *Magyarországi Rendeletek Tára, 1867–1945.* 343.

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_rendeletek_tara/ (letöltés: 2021. 9. 4.). A m. kir. miniszterelnök 1897. évi 20.078. M. E. sz. rendelete, az 1876:VI. t.-cz. 64. §-a alapján a fiumei közigazgatási bizottság által felterjesztendő félévi jelentések szerkesztése tárgyában. 899–935.

felmerült nehézségek és ezek okainak felmérésére irányult. Jóllehet, teret engedett a bajok elhárítását lehetővé tevő személyes meglátásoknak, javaslatoknak is. Ezt a miniszterelnök kimondottan hangsúlyosnak tartotta, mivel a hatalomkoncentráció eredményeképpen a komplexebb és nagyobb volumenű intézkedések megtételére csakis a kormány, esetleg az törvényhozás volt jogosult. Ekképpen sem a főispánok, sem pedig a kormányzók nem rendelkeztek a változtatások kivitelezéséhez szükséges hatáskörrel.

A történeti kutatások szempontjából ezek a beszámolók a miniszterelnök eredeti szándékának megfelelően páratlan forrásértékkel rendelkeznek, Fiume valós közigazgatási állapotáról mégsem adnak teljesen kimerítő képet. Elsősorban azért, mert bár számos konkrét tény és eseményt, ok-okozati összefüggést megvilágítanak, azok interpretálása sokszor még Szapáry László kormányzó saját bevallása szerint is egyoldalú megközelítést tükrözött. A jelentésekből nem feltétlen derült ki, hogy a kormányzó milyen források alapján állította össze a dokumentumot, és az sem, hogy a folyamatba kiket vont be. Ez már Szapáry Lászlónál is mérvadó szempontként jöhetett számításba, mivel a közigazgatási és gazdasági ügyekben való tapasztalatlansága miatt saját benyomásaira csak korlátozottan támaszkodhatott, és különösen rá volt utalva hivatalnokai meglátásaira. Emellett az is óvatosságra int, hogy a kormányzó (bizalmi) állásából és feladatából adódóan aligha lehetett elfogulatlan. Mi több, egyes kérdésekben talán a megfelelési kényszer is hajthatta. A kormányzói ítéletalkotás torzulásához az is hozzájárulhatott, hogy a közigazgatási bizottság a Rappresentanzából választott tíz tag és a podestà nélkül alakult meg. Tehát nem férhetett hozzá az önkormányzat által kezelt információkhoz, és ezáltal számos lényeges kérdést fel sem vethetett.

A kormányzat és a városvezetés összetűzése a fiumei és sušak-i horvátajkú lakosság figyelmét is felkeltette. A konfliktus ugyanis remek alkalmat kínált arra, hogy az Autonóm Párt tagjaival szövetkezve az államra nyomást gyakoroljanak. Emellett azt is lehetővé tette, hogy az „olasz” városvezetés túlkapasait és „elnyomó politikáját” a minisztérium felé tolmácsolják. Épp úgy, ahogy Dárday Sándor fiumei 1897. évi kiküldetése és a horvát Čitaonica⁴¹⁰ meglátogatásakor, Khuen-Héderváry Károly horvát bán felkeresésekor történt. A kikötőváros és szomszédos Sušak horvát lakosságából verbuválódó olvasókör legfőbb panaszát a horvát gimnázium „száműzetése” és anyanyelvük, nemzetiségük „üldöztetése” képezte. Meglehetősen reálisan érzékelve helyzetüket, felhánytorgatták, hogy az állam az utóbbi évtizedekben tudatosan háttérbe szorította őket, és egy olyan kultúra támo-

---

⁴¹⁰ Horvát olvasóterem, olvasókör.

gatásába kezdett, melyhez sem a magyaroknak, sem a horvátoknak semmi közük nincsen. Pedig – érveltek az igazságtalannak ítélt úzus ellen – ők is ugyanolyan hű adófizetők és állampolgárok, mint az olaszajkúak. Retorikájukban emellett a 800 éves „zavartalan testvériség” toposza, valamint egy javaslat is megjelent. Jogaik visszaszolgáltatásáért cserébe azt ajánlották, hogy úgy fognak a magyar testvérekhez ragaszkodni, mintha „’48” sosem létezett volna, mintha napjaik „*csak folytatása volnának a Zrínyiek dicső korszakának*”.⁴¹¹

Az olasz és horvát nyelvű lakosság viszonyát és a központi kormányzattal kapcsolatos álláspontját árnyalja Erasmo Barčić, a fiumei horvát patrícus⁴¹² és pártvezér Francesco Vio autonomista városi alelnökkel folytatott nyílt vitája. A disputa tárgyát az 1897. január 28-án lezajlott községi választások adták, amelyen a sokáig politikai passzív horvátok az Autonóm Pártot támogatták. Noha a választások az autonomisták diadalával zárultak, Francesco Vio már az eredményhirdetés után igyekezett elhatárolódni a horvátokkal kötött kompromisszumtól. Ennek érdekében lapjában, a Vita Fiumanában energikusan kikelt a Pester Lloyd azon rágalmai ellen, amelyek az olaszajkú városatyákat elveik feladásával és kollaborálással vádolták meg.

A közleményre a német nyelvű orgánus helyett a „vén fiumei róka”, Barčić felelt, aki az autonomista La Voce del Popolo című napilapban felháborodott cinizmussal reagált Vio tagadó viselkedésére. A horvát politikus nyílt levelében Viót azzal vádolta, hogy a politikára, a nemzetiségre, a közjogra, a municipális autonómiára és különösen a parlamenti és választási taktikára vonatkozó fogalmai meglehetősen zavarosak és jelentésükkel nincs tisztában. Barčić kijelentette, hogy a horvátok és az Autonóm Párt összefogására azért volt szükség, mert Bánffy kabinetje figyelmen kívül hagyta az 1868:XXX. tc. 66.§-át és az 1871. szeptember 14-i rendelet pontjait.

Ezzel pedig egyaránt megsértette a horvát közjogot és Fiume autonómiáját. Érvelése szerint a magyar kormány „*csak folytatása volnának a Zrínyiek dicső korszakának*”. Így, amennyiben az alelnököt bántja a horvátok közreműködése (amely nélkül feltehetően be sem választották volna a Rappresentanzába), akkor ő tulajdonképpen nem is autonomista, hanem a kormány által preferált Liberális Párt képviselője. Ennek igazolására Barčić azt is felemlítette, hogy éppen Vio volt az, aki Lányi Bertalan igazságügy-miniszteri tanácsos értekezletén háláját fejezte ki a törvények önhatalmú életbeléptetéséért, miközben mindenki más erélyesen tiltakozott az eljárás ellen. Ez a viselkedés Barčić számára egy nagy kér-

⁴¹¹ Bánffy és a bán. *Budapesti Hírlap*, 1897. február 4.

⁴¹² Posljednji Riječki dvojoj. *Sušačka Revija*, 60. (2007) 135–148.

<http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=60&C=25> (letöltés: 2021. 10. 6.); Lukežić, 2005. 20–31.

dést vetett fel: „ *vagy van joga a magyar kormánynak új törvényeket rendeleti úton, tehát az abszolutizmus útján Fiumében életbeléptetni vagy pedig nincs.*” Ha élhet ezen joggal akkor minden óvás hasztalan, ha pedig e joga nincs a kormánynak, akkor nevetséges hálát kifejezni azért, hogy életbe léptet valamely törvényt, valamint nevetséges opponálni más törvény behozásánál is”.

A levél másik fő témáját az identitás, a különböző nemzetiségi csoportok magukról és egymásról alkotott képének problémája, valamint az ehhez társuló erkölcsi és politikai dilemmák adták. Barčič – magát szilárdan horvátnak vallva – egyrészt kijelentette, hogy nemzeti egységük megteremtése nemcsak Fiume autonóm jogainál, de még Horvát–Szlavón–Dalmátországok közjogánál is előrébbvalóbb. Másrészt Vio szemére vetette, hogy bár a fiumei tradíciók tiszteletére szólított fel és ezért az olasz nyelv fenntartását hirdette, mégis az ellen cselekedett. Megtévesztette a népet és elferdítette a hagyományt, amely köztudottan „*horvát*”. Barčič a nyelvkérdéssel kapcsolatban is hasonló álláspontra helyezkedett, amikor emlékeztette az alelnököt, hogy ő mindig is a fiumeiek autochton horvát nyelve és az általa „*lingua civitate donata*”-ként aposztrofált olasz egyenlővé tétele mellett állt ki. Tehát nem igaz, hogy ő az olasz nyelvhasználat ellen lépett volna fel. Sőt, utalt Vio horvát családi és társasági kapcsolataira,⁴¹³ és kimondottan megkérdőjelezte az alelnök „*valódi olaszságát*” és olasz lelkiismeretét.

A politikus meglátásában Vio kizárólag önös érdekeitől vezérelve, a lombardiai és velencei, osztrák érzelmű olaszok mintájára, („*eastikus*”)⁴¹⁴ olasz akart lenni, ami önmagában még nem lett volna gond. Viszont azzal, hogy rettegett az irredentizmus vádjától és ezért nem kötelezte el magát egyik irányba sem, kétségbe, bizonytalanná és nevetségessé tette saját politikáját. Barčič ellenpéldaként felhozta, hogy őt is oroszoknak és „*pánszlávistának*” tartották, azonban nem bánta, mivel tudja, hogy tetteivel az egységes horvát nemzetet, azon túl pedig Horvátországot és szülővárosát, Fiumét szolgálta. Saját bevallása szerint éppen ezért szorgalmazta, hogy Fiume a zágrábi száborban is képviseltesse magát, és ezért tiltakozott a polgári házassági törvény fiumei életbeléptetése, valamint a horvát hatóságok eltávolítása ellen. Barčič ezeket ugyanis mind olyan eszköznek tekintette, amelyek évek óta a magyar kormány erőszakos politikáját és Dárday kiküldetését készítették elő.⁴¹⁵

Barčič nézete a parlamentben is viszonylag nagy népszerűségnek örvendett. Mi több, még a kormánypártban is akadtak olyanok, akik a kezdetektől fogva úgy vélekedtek,

⁴¹³ Francesco Vio felesége a horvát Giuseppe Baccarcich nagykereskedő és hajótulajdonos lánya, Ortensia Baccarcich volt.

⁴¹⁴ Esztétikus, itt: példás, mintaszerű.

⁴¹⁵ MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. 1897. 2787./1897. (329. a. sz.); *La Voce del Popolo*, 1897. február 8.

hogy Fiume közigazgatási reformja a tervezett módon kudarcra van ítélve. E felismerés nyilvános felvállalására azonban Bánffy bukásáig és Széll Kálmán kabinetalakításáig kellett várni.

IV. 3. A kormányzói tanács (1901–1920)⁴¹⁶

Ilyen körülmények között a modellváltás nem lehetett sikeres. Ezt tanúsítják a közigazgatási bizottság megalakulását kísérő politikai villongások, amelyek a kormányzói hivatalon és a városházán kívül a parlamentben, a sajtóban és a fiumei köztereken is megjelentek. A kudarc oka mégsem kizárólag az Autonóm Pártnak és a Bánffy-kabinetnek a közigazgatási kérdések körül kialakult nézet- és érdekellentéteire vezethető vissza. A ki-robbanó konfliktusban legalább ekkora jelentősége volt azoknak a társadalmi, jogi és politikai problémáknak, amelyek komplexitásuknál fogva az országos és a birodalmi folyamatokkal is összekapcsolódtak. Ezért a „kis Fiume-kérdés” taglalása során a városi adminisztráció zavarával együtt figyelembe kell venni a fiumei kereskedelmi forgalom stagnálását, a törvényhatóságok központosításáról folytatott országos disputák felélénkülését is.⁴¹⁷ Mindemellett nem hagyhatók figyelmen kívül az egész Osztrák–Magyar Monarchia belső szerkezetét érintő külső és belső biztonsági kérdések, és a közgazdasági–kereskedelmi dilemmák sem. Ezek közé tartoztak az egyre általánosabbá váló nemzetiségi mozgalmak, a német és a pánszláv ambíciók, az újabb piacokat kereső, esetleg stratégiai pontokat létesíteni kívánó (balkáni) expanziós célkitűzések, és azzal együtt a vámegység fenntartása körül felmerülő aggályok, bizonytalanságok.⁴¹⁸

A municipális válsággal egyidőben különösen a gazdasági kiegyezés újratárgyalása foglalkoztatta a közéletet, ami Fiume esetében sajátosan összekapcsolódott az államilag támogatott hajózási társaságokkal kötött szerződések meghosszabbításának aktualitásával,⁴¹⁹ a kikötő-, illetve a vasútfejlesztés újabb terveinek kidolgozásával,⁴²⁰ valamint a fiu-

⁴¹⁶ Lásd XIV. 12. 4. melléklet.

⁴¹⁷ A kormány számolt azzal a ténnyel, hogy a Fiumének tett bármiféle gesztus vagy engedmény más törvényhatóság számára is precedenst jelenthet és ez az egységesítő törekvéseivel ellentétes folyamatokat indíthat el.

⁴¹⁸ DAR JU 5. 1437. ált./1902. (1902. XIII. I. a. sz.) 275. d.; Demeter Gábor: A modernizációtól a kolonizációs törekvésekig. *Századok*, 152. (2018) 2. Az újabb vasúti összeköttetéseket és a térségben való erősebb jelenlétet elsősorban az osztrák igények letörése és a magyar termékek újabb piacokra juttatását célul, kitéző főleg balkáni gazdasági befolyásszerzés gondolata, valamint általában véve Fiume valódi tengeri empórium-má fejlesztésének szándéka indokolta.

⁴¹⁹ DAR JU 9. 4. eln./1900. IV. t. (4. a. sz.) Az államilag támogatott Adria Hajózási Részvénytársasággal és a Magyar–Horvát Gőzhajózási Társasággal kötött szerződések megújításának feltételei.

mei szabadkikötői státusz visszaállításának kérdésével. Mindez Szélltől az ország belső konfliktusainak mielőbbi mérséklését követelte, hiszen állami szinten a Monarchia strukturális kérdéseinek rendezése jóval nagyobb prioritást élvezett, mint az egyes csoportokkal való konfrontálódás.⁴²¹ Ugyanakkor a kormányzat a közigazgatás átszervezéséről sem hosszabb távú céljai miatt, sem presztízszokokból nem mondhatott le. Igaz, a hivatalos magyarzatokban inkább a helyi közigazgatási és fegyelmi ügyek közvetlen, gyors és szakszerűbb közép fokú intézését, az egymás mellett működő hatóságok összehangolásának szükségességét, valamint a „közönség” érdekeinek korszerűbb és eredményesebb képviselését hangsúlyozták.⁴²² Bár a fiumei adminisztráció átalakításáról folytatott tárgyalások lényegében egy másodfokú közigazgatási hatóság hatáskörének és a fiumei státútumból származó autonóm jogok szinkronizálásáról szóltak, azokon más jellegű kérdések is felmerültek. Így a társadalmi együttélési formák optimális feltételeinek biztosítása, az eltérő gazdasági érdekek összehangolása, az országos törvények és a helyi jogszokások, viszonyok kölcsönös tiszteletben tartása, valamint az államhoz való lojalitás dilemmája.

Széll a fiumei helyzetet a rá jellemző kiegyenlítő módon, a „Suum cuique”⁴²³ jelszavának megfelelően kezelte. Bár figyelembe vette a fiumeiek legfőbb kívánságait,⁴²⁴ következetesen ragaszkodott az állami szupremácia feltétlen elismeréséhez.⁴²⁵ Ezáltal a miniszterelnök lemondott az ország más területein bevált eszközök (a közigazgatási bizottság) alkalmazásáról, ám a reformokról nem. Széll az eredeti fiumei állapotokat nem állította helyre, hanem egy korábban kidolgozott modelltervezetethez nyúlt vissza. Egészen pontosan Szapáry Géza fiumei kormányzó 1883-ban felvetett elképzeléseihez,⁴²⁶ valamint Perczel Dezső belügyminiszter 1897. májusi javaslatához. Ez utóbbi gyakorlatilag azt jelentette, hogy a létesítendő másodfokú hatóság nem csak a közigazgatási bizottság formájában valósulhat meg.

⁴²⁰ DAR JU 5. 1437. ált./1902. (1902. XIII. I. a. sz.) 275. d.; DAR JU 5. 4594. ált./1902. (1902. XIII. I. a. sz.) 275. d. Így például az Ogulin–Bihać vonal létesítése körül felmerült több évtizedre visszanyúló viták sorozatát.

⁴²¹ *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve.* Szerk. Bertényi Iván, ifj. Budapest, Mathias Corvinus Collegium–Tihanyi Alapítvány, 2015.

⁴²² MNL OL K 26. 517. cs. 1901. X. t. 451./1901. (451. a. sz.) X. t.

⁴²³ Mindenkinek a maga érdeme szerint.

⁴²⁴ DAR JU 5. 87. eln./1901. 23. d.

⁴²⁵ Széll az engedmény fejében a városi elittől feltétlen együttműködést követelt. Így például, hogy a legközelebbi podestà-választás sikeres legyen, vagyis a megválasztott polgármester felesküdjön az ország törvényeire, és a felálló képviselőtestületben pedig a fiumei (kormánypárti) Liberális Párt is megfelelő számmal képviseltesse magát.

⁴²⁶ DAR JU 5. 156. eln./1883. 8. d.

Perczel alternatívaként egy úgynevezett „*kormányzósági tanács*” felállítását szorgalmazta, amelynek funkciója szinte teljesen megegyezett a közigazgatási bizottságéval,⁴²⁷ de könnyebben belesimult az állam intézményi struktúrájába. Míg ugyanis a közigazgatási bizottságot a Kormányzóság mellé szervezték, addig a tanácsot a Kormányzóság kereteibe illesztették bele. Ez lehetőséget teremtett a kormányzó és az állam befolyásának kevésbé feltűnő kiterjesztésére és a Rappresentanza jelentőségének és autonómiájának látszólagos megőrzésére. E célokat szolgálta Perczelnek az intézmény belső szerkezetére vonatkozó felvetése is. A javaslat értelmében a kormányzósági tanácsban az állam részéről az elnöklő kormányzón kívül az alábbi személyek foglaltak helyett: 1. a statútum 59.§-ban megjelölt módon kinevezett kormányzói helyettes; 2. a pénzügyigazgató; 3. a három előadó;⁴²⁸ 4. az állami rendőrség felállítása esetén a rendőrség főnöke. Melléjük a város közegei közül a podestà, a tanácselnök, valamint a városi ügyész automatikusan, a Rappresentanzából pedig titkos, relatív többséggel választott tíz tag került volna.⁴²⁹

Perczel bevallotta, hogy az összetétel megállapításánál az állami közegek túlsúlyának biztosítása játszott a fő szerepet, és azt is leszögezte, hogy – akárcsak a közigazgatási bizottságban – az ügykezelés a kormányzósági tanácsban is kizárólag magyarul folyhat. Hasonlóan vélekedett a törvények, rendeletek és egyéb intézkedések országos érvényéről: az általános gyakorlattól való eltérést kizárólag egyes vármegyék speciális szükségletei felmerülése esetén tartotta indokoltnak. Perczel azonban óva intett attól, hogy a kormányzósági tanács hatáskörébe utalják a községi illetőség, a községi választói és választhatási képesség megállapítását, valamint a választási eljárás során keletkezett felszólalások kezelését. Ezt azért nem tartotta szerencsésnek, mert ilyen jogokkal a közigazgatási bizottságok sem rendelkeztek. Másrészt azért, mert ez csak a statútum gyökeres megváltoztatásával lett volna lehetséges, „*de erre most nincs sürgős szükség*”.⁴³⁰ Ehelyett a közigazgatási bíróság illetékességének kiterjesztését javasolta, ami meglátása szerint a fiumeiek legfőbb „*jogoltalmául*” is szolgálna.

Perczel úgy vélte, nincs kizárva, hogy Rappresentanza hozzájárul a tervezett intézkedésekhez, amennyiben a kormány nem nyúl a városi rendőrséghez és a nyelv kérdéséhez. Ezen megfontolások alapján a rendőrség államosításának elhalasztását javasolta, és a kormányzósági tanács tárgyalási nyelveként a magyar mellett az olaszt is elfogadta. Arra is

⁴²⁷ Azaz a szervezet szintén a város közigazgatásának állami felügyeletét és ellenőrzését volt hivatva garantálni, valamint a kormányzat és a municípium közti kommunikációt és közvetítést segíteni.

⁴²⁸ Egy, a kereskedelmi, egy a Földművelési Minisztérium hatáskörébe tartozó ügyekért felelős, és egy a tanfelügyelői feladatokat ellátó tanügyi előadó.

⁴²⁹ Lásd XIV. 12. 2. melléklet.

⁴³⁰ MNL OL K 26. 422. cs. I. rész. 9581./1897. XIII. t. 35089. III. sz.

felhívta a figyelmet, hogy a képviselőtestület semmiféleképpen nem vonhatja kétségbe a kormány intézkedéseit. A jogi hierarchia mellett többek közt azért sem, mert értelmezésében a státútum átalakításának vagy módosításának előfeltételül meghatározott 127. §-a Rappresentanzát csak közreműködésre, és nem hozzájárulásra jogosítja fel. Perczel bár elismerte, hogy a státútum olasz változatának „intelligenza” fogalma bővebb jelentéssel bír, mint magyar verzió „közreműködés” kifejezése, mégis ez utóbbit tartotta mérvadónak, hiszen a „*hiteles szövegnek egyedül*” a státútum magyar változata tekinthető. Ebben a fel fogásban a „közreműködés” terminus pedig csakis a státútum alakításában való aktív vagy passzív részvételt jelent, nem pedig hozzájárulást. A miniszter gondolatait röviden így fogalmazta meg: „[...] *egyenesen közjogi lehetetlenségnek látszana az akkori belügyminiszter részéről helybenhagyása a státútum oly rendelkezésének, mely a legtöbb hatóságot arra köteleznél, hogy a kiadni kívánt rendeleteinek érvénye a legalsóbb fokú hatóság engedélyétől, jóváhagyásától vagy előzetes beleegyezésétől tétessék függővé*”.⁴³¹ Végezetül még azt is hozzátette, hogy a rendeleti úton felállítandó kormányzósági tanács felállítása nem ütközik leküzdhetetlen akadályokba, és ha az intézmény beválik, hatáskörének kiterjesztését maguk a fiumeiek fogják kívánni.⁴³²

Noha Perczelhez hasonlóan Széll is úgy ítélte meg, hogy „*a fiumei státútumoknak alkalmas időben való helyes módosítás is helyén való*” mert „*a mostani sok tekintetben meg nem felelő*”,⁴³³ mégis inkább egy mérsékeltőbb közép fokú hatóság, a „*kormányzói tanács*” felállítása mellett döntött. A miniszterelnök saját bevallása szerint azért ezt az elnevezést választotta, mert így elkerülhetőnek vélte, hogy a testületi elintézését igénylő fegyelmi ügyek során a kormányzó egyéni megjelölése félreértésekhez vezessen.⁴³⁴ Széll célja nem a krízis pillanatnyi kezelése volt, hanem „*lehetőségig tartós állapot*” megteremtése a fennálló a közigazgatási provizórium határain belül. A miniszterelnök ezért törvényhozási úton (1901:IX. tc.) létrehozta az úgynevezett kormányzói tanácsot.⁴³⁵ A külön törvény szükségességét a jogi hierarchia indokolta, hiszen csak egy magasabb rangú törvénykezési eljárással lehetett hatályon kívül helyezni a közigazgatási bizottságról szóló rendelet érvényét.⁴³⁶ A törvényhozási út azonban azt is lehetővé tette, hogy a miniszterelnök pótolja

⁴³¹ MNL OL K 26. 422. cs. I. rész. 9581./1897. XIII. t. 35089. III. sz.

⁴³² MNL OL K 26. 422. cs. I. rész. 9581./1897. XIII. t. 35089. III. sz.

⁴³³ MNL OL K 26. 517. cs. 1901. X. t. 300./1901. (300. a. sz.).

⁴³⁴ És talán azért is, mert így a felelősség is megoszlott, ami a kormányzói méltóság kompromittálódástól való védelmét is jelentette.

⁴³⁵ 1901:IX. tc. A Fiumében szervezendő közép fokú közigazgatási hatóságról.

⁴³⁶ MNL OL K 26. 517. cs. 1901. X. t. 300./1901. (300. a. sz.) X. t. 538./1901. (538. a. sz.) X. t. Bel. Min. 13311. sz. /III. Indoklás.

a kormányzói méltóság és a kormányzósági hivatal hatásköreinek definiálatlanságából származó joghézagot.⁴³⁷

A kormányzói tanácsot kizárólag Fiumében állították fel,⁴³⁸ és sajátos helyet foglalt el az államstruktúrában. Az új testületet nem a Kormányzóság mellé szervezték, mint ahogy a közigazgatási bizottságok esetében tették, hanem Perczel javaslatának megfelelően, a kormányzói hivatalba építették be. Széll ezt a megoldást így indokolta: *„Ily középfokú hatóság leghelyesebben a kormányzó lehet, mert ezen hatáskörrel több tekintetben amúgy is bír, másrészt, mert ez a kormányzói állás természetének és történelmi fejlődésének is megfelel és a fiumei közönség óhajaival is összhangban áll.”* Emellett azt is kiemelte, hogy a *„csak kormányzói hivatal belső ügykörében létesítendő szervezet államjogi jelentőségre nem tarthat igényt, hanem kizárólag a kormányzó segédszerve lesz, melynek feladatát rendszerint a kormányzónak mint középfokú hatóságnak eljárásában való támogatása képezendő, testületileg pedig csak azokat az ügyeket fogja intézni, melyeknek ily módon való ellátása a célszerűséghez képest, rendeleti úton megállapíttatni fog.”*⁴³⁹

A fentiek jegyében a törvény és az azt életbeléptető 2345. M.E. sz. rendelet, valamint a kormányzói tanács ügyrendjét szabályozó 2347. sz. utasítás deklarálta a kormányzói méltóság bizalmi jellegét, megerősítette a kormányzó már eleve gyakorolt jogait, továbbá a kormányzói tanács létrehozásával kiterjesztette a kormányzó befolyását.⁴⁴⁰ A rendeletek értelmében a kormányzó (és a kormányzói tanács) hatásköre hat fő területet ölelt fel. A kormányzó az alá szervezett tanács közreműködésével 1. felügyelte és biztosította a közigazgatás *„összhangzatos”* működését; 2. gyakorolta az összes állami és városi tisztviselő feletti fegyelmi hatóságot;⁴⁴¹ 3. a törvények, miniszteri rendeletek és a városi statútum által hozzárendelt kérdésekben fellebbezési fórumként működött; 4. másodfokú hatóságként tevékenykedett a városi tanács által ellátott gyámsági és gondnoksági ügyekben;⁴⁴² 5. kezelte azokat a minisztériumok ügykörébe tartozó feladatokat, amelyeket a közigazgatási bizottságok is elláttak;⁴⁴³ 6. minden olyan egyéb ügyben is eljár, amelyeket a törvények vagy rendeletek hozzá utaltak.⁴⁴⁴

⁴³⁷ A törvénykezés tényének a korabeli diskurzusban Fiume „különlegességének” elismerése, valamint a fiumei autonómia kereteinek meghatározása miatt fontos retorikai szerepe lett.

⁴³⁸ MNL OL K 26. 517. cs. 1901. X. t. 300./1901. (300. a. sz.) X. t., 1901:IX. tc.

⁴³⁹ MNL OL K 26. 517. cs. 1901. X. t. 300./1901. (300. a. sz.) X. t. 538./1901. (538. a. sz.) X. t. Bel. Min. 13311. sz. /III. Indoklás.

⁴⁴⁰ MNL OL K 26. 577. cs. 1903. X. t. (2435. a. sz.)

⁴⁴¹ *Autonómiák*, 2005. 350. Ellene kizárólag a minisztérium indíthatott fegyelmi eljárást

⁴⁴² Ez azt jelentette, hogy megszűnt a budapesti királyi ítélőtábla és a kúria másodfokú, illetőleg harmadfokú hatásköre ez ügyek felett.

⁴⁴³ Ezért kerültek illetékességébe a pénzügyi, a tanügyi, a kereskedelmi és a földművelésügyi kérdések. Ez utóbbi kettővel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a pénzügyigazgatóság működéséért is felelős pénzügyi,

A kormányzó hatalmának korlátait jelezte, hogy fegyelmi ügyekben a podestà felett kizárólag a miniszterelnök ítélkezhetett, valamint az, hogy panasz- és kinevezési joga ellenére a városi tisztviselők kinevezésébe és az állami egészségügyi bizottság tagjainak kijelölésébe nem szólhatott bele, így továbbra is a municípium gyakorolta.⁴⁴⁵ Még ennél is fontosabb volt, hogy az életbeléptetési rendelet 60. §-ban a kormányzói tanács ügykezelési határozat-szerkesztési nyelveként (éppen úgy, ahogy a bizottság esetében) a magyart tették meg, de kimondták: „*Minden Fiume városhoz és annak hatóságaihoz intézett kiadmányok olasz nyelven, mint a törvényhatóság hivatalos nyelvén adatnak ki.*”⁴⁴⁶ Azaz az 1901. évi IX. tc-vel végre törvényhozási úton is elismerték Fiume városának és kerületének olasz hivatalos nyelvét.

A kiterjesztett hatáskör, a központosítással és bürokratizálódással járó közigazgatási teendők gyarapodása, valamint a kettős nyelvű ügyvezetés oly nagy terhet rótt a Kormányzóságra, hogy a gördülékeny ügyvezetés biztosítása érdekében elengedhetlenné vált a Kormányzóság személyzeti viszonyainak átalakítása is. Ennek megfelelően a kormányzó közvetlen felügyelete alá négy (közigazgatási, pénzügyi, közgazdasági, tanügyi) szakelőadó került.⁴⁴⁷ Őket, amennyiben a VI. vagy ennél magasabb fizetési osztályba tartoztak, a kormányzóhoz és a kormányzóhelyetteshez hasonlóan az uralkodó, más esetekben – a kisebb fizetési osztályba sorolt hivatalnokokkal együtt –⁴⁴⁸ a miniszterelnök nevezte ki.⁴⁴⁹ Kezdetben az előadók közül három osztálytanácsosi rangban és minőségben szolgált, egyikük pedig, nagyobb felelősséget viselve, miniszteri tanácsosként látta el teendőit. Ám ez a felállás a hivatali előléptetések következtében folyamatosan módosult.⁴⁵⁰

A miniszteri tanácsos rangban szolgáló előadó egyben a kormányzóhelyettes (vice-governatore) címet is viselte. A helyettesi pozícióra egyrészt az ügymenet zavartalan fenn-

---

valamint a „nem kizárólag bürokratikus jelleggel” bíró, a Kereskedelem és a Földművelésügyi Minisztérium ügykörébe tartozó kérdéseket intéző közgazdasági előadó alkalmazásával valósult meg.

⁴⁴⁴ *Képviselőházi irományok*, 1896. XXXVI. kötet. Irományszámok. 1896-CCCLXXV. Törvényjavaslat a Fiumében szervezendő közép fokú közigazgatási hatóságról. 272–273.

⁴⁴⁵ MNL OL K 26. 577. cs. I. rész. 1903. XXV. t. 3391./1901. X. t. (2435. a. sz.). A kormány a felesleges konfliktuskeltés elkerülése érdekében jobbnak látta nem megváltoztatni a kialakult jogszokásokat. Ez a nézet későbbiekben módosulhatott, ugyanis a DAR JU 5. általános anyagai között az egészségügyi bizottság működésével és a tagjainak kinevezési joga körüli problémáról számos akta keletkezett.

⁴⁴⁶ *Magyarországi Rendeletek Tára, 1867–1945.*

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1901/?query=1901.%20%C3%A9vi%202435.%20M.%20OE.%20sz.%20rendelete&pg=407&layout=s (letöltés: 2021. 10. 4.). A m. kir. ministerium 1901. évi 2435. M. E. sz. rendelete, a Fiumében szervezendő közép fokú közigazgatási hatóságról szóló 1901:IX. törvény-cikk életbeléptetése tárgyában. 367.

⁴⁴⁷ 1901. évi IX. tc.

⁴⁴⁸ Titkár, segédtitkár, fogalmazó, segédfogalmazó, gyakornok, valamint a kezelőszemélyzetet, segédhivatali igazgató, irodatiszt stb.

⁴⁴⁹ MNL OL K 26. 577. cs. 1903. 2437/1901. X. t. (2435. a. sz.).

⁴⁵⁰ Lásd XIV. 4. 1., XIV. 4. 2., XIV. 4. 3. melléklet.

tartása miatt volt szükség; másrészt azért, mert kritikusabb időszakokban a kormány az állam és a Kormányzóság tekintélyének megóvása érdekében tudatosan nem töltötte be a kormányzói posztot. A „*kormányzói helyettes*” (sostituto governatore) kinevezésére már az 1872. évi városi statútum 59.§-a megteremtette a lehetőséget, azonban az adott szakasz még semmi konkrétumot nem tartalmazott.⁴⁵¹ E hiány pótlására 1901-ben került sor, mivel a municipális válság eseményei rávilágítottak arra, hogy a Kormányzóságnál is elengedhetetlen egy állandó, széles, de jól körülírt hatáskörrel rendelkező „*kormányzóhelyettesi*”⁴⁵² állás rendszeresítése.⁴⁵³

Az előadók kiválasztásában elsődleges kritériumnak számított a magyar állampolgárság, a feltétlen államhűség, a kiváló szakértelem, valamint az olasz nyelv tökéletes ismerete. A kinevezési okmányok tanúsága szerint ugyancsak nagy jelentősége volt a helyismeretnek, a társadalmi integráltságnak, a különös teherbírásnak, az „ügybuzgalomnak”, az alázatosságnak, és az áldozatvállalási hajlandóságnak. Ez egyet jelentett a lassabb hivatali előmenetel és a fiumei „speciális viszonyokból” fakadó nehézségek tudomásul vételével és hosszú távú elviselésével. 1901 nyarán Szapáry László kormányzó javaslatára a tanácsba a korábban pénzügyigazgatóságnál, majd a Kormányzóságnál tevékenykedő Wickenburg Istvánt és Kankovszky Ferencet, valamint az egykori fiumei tanfelügyelőt,⁴⁵⁴ Donáth Imrét nevezték ki. Szintén a kormányzó kezdeményezésére sorukhoz nem sokkal később a Tengerészeti Hatóság műszaki tanácsosa, Egan Lajos is csatlakozott.⁴⁵⁵

Egan kinevezése remek példa annak illusztrálására, hogy a szerepvállalás a kormányzói tanácsban nem mindig járt anyagi és/vagy társadalmi emelkedéssel. Egan az áthelyezésével nemcsak magasabb fizetésétől esett el, de újabb feladatainak időigényessége addigi jövedelemkiegészítő tevékenységében is korlátozták (például az angol nyelv tanítása stb.). Szintén nem feltétlen jelentett előnyt az előadói állás kivételes politikai és társadalmi exponáltsága, mivel az folyamatos reprezentálási, életvitelbeli, öltözködési stb. kötelezettséget és ezzel együtt roppant anyagi terhet vont maga után. Minden nehézség ellenére a hivatal felállításával az államnak sikerült egy stabil központi „magot” teremtenie Fiumé-

⁴⁵¹ *Autonómiák*, 2005. 339.

⁴⁵² DAR JU 5. ad 5. eln./1901. 23. d. A gyakorlatban a „kormányzói helyettes” (sostituto del governatore) és a „kormányzó-helyettes” (vice-governatore) terminológiák közti különbségtétel és tudatos használat csak fokozatosan ment végbe. Így még a miniszteri átiratokon sem ritka a párhuzamos, valamint szinonimaként való szerepeltetésük.

⁴⁵³ DAR JU 5. 199. eln./1875. 3. d. Az igény, hogy a kormányzói helyettesi állást egy valóságos miniszteri tanácsosi rangban szolgáló hivatalnokra bizzák, már 1875-ben felmerült. Ekkor a méltósággal Vallentsits Antalt ruházták fel.

⁴⁵⁴ Egyes hírek szerint az állásra eredetileg Fest Aladárt akarták kinevezni, de ő elvi okokból nem vállalta a megbízatást. Verekedő tanárok. *Hazánk*, 1899. április 27.

⁴⁵⁵ MNL OL K 26. 577. cs. 1903. XXV. t. 2660. M.E./1901. X. t. (2435. a. sz.) 83. eln. sz.

ben. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy az 1909-ben elhunyt Donáth Imre kivételével a másik három előadó – Wickenburg István, Kankovszky Ferenc, Egan Lajos – még 1917 nyarán is a kormányzói tanácsban szolgált.⁴⁵⁶

Az előadók munkáját a Kormányzósághoz beosztott egyéb szakközegek, úgymint a Tengerészeti Hatósághoz (is) kinevezett kir. orvos, a kir. állatorvos, valamint az építészeti ügyekben a kir. mérnök,⁴⁵⁷ továbbá a segédhivatali személyzet támogatta. Sőt, 1911-től kezdve az egyébként kizárólag férfiakat alkalmazó kormányzói tanács segédhivatalába Skultéy Jolán személyében már egy írógépkezelő (!) is bekerült. A kormányzói tanács fejlődése és belső átstrukturálódása jól nyomonkövethető az alkalmazottak – költséghatékonysági okokból főleg a segédszemélyzet – számának gyarapodásából. A kormányzói tanács 1901-ben 15 főben megállapított személyi állománya a világháború kitörésére megduplázódott, és papíron ezt a létszámot tartotta egészen az összeomlás pillanatáig.⁴⁵⁸

A kormányzói tanács összetételét illetően további két fontos megállapításra lehet jutni. Elsősorban arra, hogy a miniszterelnök a törvényjavaslat indoklásában tett azon megjegyzése, amely szerint „nem valamely nagyarányú szervezetről van szó, legfeljebb két új állás létesítése váland szükségessé: a pénzügyi és közgazdasági előadóké”,⁴⁵⁹ már a kezdetektől nem állta meg a helyét. Másodsorban arra, hogy míg Bánffy a közigazgatási bizottsággal és Perczel-féle kormányzósági tanáccsal lényegében egy autonomikus testületet, azaz a városi és állami tagokból álló intézményt kívánt felállítani, addig Széll egy centrális, kizárólag az állam képviselői által alkotott kormány szervet hozott létre. Épp ezért a személyzet összeállításánál a Széll-i modellben kiemelt fontossággal bírt a szakszerű, állandó és folyamatos ügyintézés, valamint az állami, a hivatali és a kormányzói tekintély megfelelő képviselete⁴⁶⁰ mellett a lakosság bizalmának és rokonszenvének megnyerése. Az állások betöltésénél ezért és egyéb praktikus okok miatt – úgymint a lakhatás kérdése és az elvárt olasz nyelvismeret – kimondott elvként fogalmazódott meg a helyi születésű jelentkezők előnyben részesítése. Többek közt így került Verneda Emil, Manasteriotti Heliodor, majd Smoquina Marius (mint régi patrícius családok leszármazottja) is a kormányzói tanácsba.⁴⁶¹ Ugyanakkor azonban, miként Spehar Ferenc és Delimir Budin több éves működése is példázza, a Kormányzóság a magát nyíltan horvátnak valló hivatalnokok alkalmazásától

⁴⁵⁶ Magyarország Tiszti Czim- és Névtára, 36. (1917), Magyarország Tiszti Czim- és Névtára, 37. (1918)

⁴⁵⁸ Lásd XIV. 4. 1. és XIV. 4. 2. melléklet.

⁴⁵⁹ MNL OL K 26. 517. cs. 1901. X. t. 300./1901. (300. a. sz.) X. t. 538./1901. (538. a. sz.) X. t. Bel. Min. 13311. sz. /III. Indoklás.

⁴⁶⁰ DAR JU 5. 4. eln./1901. 24. d., DAR JU 5. 17. eln./1901. 24. d.

⁴⁶¹ MNL OL K 26. 633. cs. 1905. XXV. t. 2903./1901. (2903. a. sz.) X. t.

sem zárkózott el, amennyiben szakmailag kompetensek és az államhatalomhoz lojálisak bizonyultak. Ez az attitűd a Kormányzóság egész fennállása során megmutatkozott.⁴⁶²

A kormányzói tanács fenntartása mind nagyobb terhet jelentett a Miniszterelnökségnek, aminek leginkább a személyzet gyarapodása és magasabb rangfokozatba jutása volt az oka. Az állam 1901-re „csak” 93.000 koronát (9,4%), 1909-re már 214.573 koronát (13,1%) kellett elkülönítsen a kormányzói tanács számára a Miniszterelnökség költségvetéséből. Noha a következő években súlyos megszorításokra került sor, a kormányzói tanács fenntartására előirányzott összeg a világháború alatt is több mint 12%-át foglalta le a Miniszterelnökségi kiadásoknak. A költségek legnagyobb részét az építési munkálatok és berendezési tételek után a személyzet „fizetése, lakpénze és járandósága” rovat tette ki. Mindez különösen annak tekintetében elgondolkodtató, hogy a négy előadó illetményei együttesen csak alig haladták meg a kormányzó egyedül élvezett, a korábbi fejezetben ismertetett összegű fizetését és pótlékjait.⁴⁶³

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szervezet személyi gyarapodása egyúttal a hatóság térbeli terjeszkedését, a város fizikai és szimbolikus közegében való mind intenzívebb és kiterjedtebb megjelenését is maga után vonta. Ez egyfelől a már eleve birtokolt épületek (úgy mint az 1896-ban épült kormányzói palota) karbantartását, felújítását, átalakítását, berendezését tette szükségessé. Másfelől ez az államot újabb telkek és ingatlanok megszerzésére készítette, mint ahogyan a Corsón található lakások, a Corossacz-, valamint a József főherceg villa esetében arra történtek is kísérletek.⁴⁶⁴ Az állami térfoglalás ugyanakkor azon túl, hogy a város és a Kormányzóság között számos konfliktust okozott, még az egyébként sem olcsó hatóság fenntartási költségeinek gyarapodásához is lényegesen hozzájárult.⁴⁶⁵

A helyi és országos kormánypárti sajtó minden negatívum ellenére lelkesen üdvözölte az új szervezetet, és a tanács felállításáról mint egy sikeres békeakcióról, az általános rend helyreállításáról, vagy éppen egy új rend megszületéséről cikkeztek. Akárcsak az „Ex Lex” felszámolását követően, a kormánypárti lapok ez alkalommal is széles körben méltatták a miniszterelnök bölcsességét és körültekintő, tapintatos, alkotmánytisztelő eljárását. Illetve, kiemelték, hogy a kormányzói tanács hatáskörében és felépítésében is tökéletesen megfelel a kikötőváros sajátos viszonyainak, amelyért Fiume csak hálával tartozhat. Igen

⁴⁶² Egan Lajos naplója, 2019.

⁴⁶³ Lásd XIV. 3. 1. melléklet.

⁴⁶⁴ MNL OL K 26. 749 cs. 1908. XXVII. t. 5675./1906.XXV. t. (5675. a. sz.).

⁴⁶⁵ DAR JU 5. 46. eln./1888. 12. d., DAR JU 5. 4. eln./1901. 24. d., DAR JU 5. 82. eln./1904. 26. d., DAR JU 5. 13. eln./1913. 41.d., Lásd XIV. 3. 1., XIV. 3. 2., XIV. 3. 3. melléklet.

jellemző, hogy a Budapesti Napló úgy vélekedett, hogy Széll olyan békét teremtett, amelyben csak nyertes van,⁴⁶⁶ a Magyar Nemzet és a Pesti Hírlap pedig egyenesen a miniszterelnök béketeremtő kompetenciájának tudta be azt az ötletet, hogy a közigazgatási bizottságot egy másik közép fokú hatósággal lehetne helyettesíteni.⁴⁶⁷

Az egyik cikk írója Széll megoldását azért is nevezte zseniálisnak, mert az szerinte egyrészt nem csorbította a fiumei autonómiát és figyelembe vette a tényt, hogy a város a kormányzó személyében már rendelkezik közép fokú hatósággal. Másrészt azért, mert nemcsak biztosította az állam felsőbbbbségét Fiume közigazgatási ügyeiben, de ki is terjesztette azokat. A cikk szerzője szerint azonban Széll intézkedéseivel a fiumeiek is új jogokhoz jutottak. Erre példaként a közigazgatási bíróság „*helyes módon történő*” felállítását hozta fel, amellyel kapcsolatban megjegyezte, hogy a szervezet bevezetésével immár a kikötőváros lakossága is teljes jogbiztosítékot élvezhet.⁴⁶⁸ Hozzájuk képest a Budapesti Hírlap tudósításai valamivel racionálisabbnak bizonyultak azzal, hogy miniszterelnökről szóló dicsőhimnuszok helyett/mellett inkább az állam súlyát és tekintélyét emelték ki és a Fiume-kérdést országos kontextusba ágyazva ismertették.⁴⁶⁹

Már a törvényjavaslat beterjesztésével párhuzamosan hasonlóan pozitív szövegek köszöntek vissza a fiumei kormánypárti Magyar Tengerpart és La Bilancia, illetve a korábban éppen Bánffy Dezső és „zsarnoki rendszerének” pellengérré állítására alakult autonomista La Difesa hasábjain. A lapok egyetértettek abban, hogy Széll engedékeny, a „*törvény jog és igazság*” jelszava alatt gyakorolt, a liberalizmus szellemétől áthatott politikája feloldotta a város és az állam közt felmerült ellentéteket. Szerintük Széll visszavezette a törvényhozást az alkotmányosság útjára és meghallgatva a Rappresentanza véleményét, megtette azokat a módosításokat, amelyek Fiume autonómiájának tiszteletben tartása és szuverenitásának érvényesülése miatt elengedhetetlennek mutatkoztak. Mert – érveltek – öt dolgot mindenkinek be kell látnia: 1. azt, hogy Fiume corpus separatumként Magyarország része; 2. azt, hogy Fiumének a közigazgatás gyors és szakszerű biztosítása érdekében szükség van egy másod fokú hatóságra. Ezáltal a kérdések eleve csak a hatóság formája kapcsán merülhettek fel, ám most a kormányzói tanáccsal végre ez a probléma is megoldást nyert; 3. azt, hogy a törvényes aspirációk mindkét részről méltánylásra találtak; 4. azt, hogy a miniszterelnök nem alkudozott, nem egyezkedett és nem kötött paktumot senkivel

⁴⁶⁶ A fiumei rend. *Budapesti Hírlap*, 1901. február 28.

⁴⁶⁷ Széll Kálmán javaslata. *Magyar Nemzet*, 1901. február 24., A béke Fiumeban. *Pesti Hírlap*, 1901. január 25.

⁴⁶⁸ A fiumei rendezés. *Pesti Hírlap*, 1901. február 24.

⁴⁶⁹ A fiumei rend. *Budapesti Hírlap*, 1901. február 28.

sem. Teljesen önállóan határozott és érvényesítette az államhatalom súlyát Fiume felett. 5. azt, hogy Széll intézkedései egy új korszakot hoztak el: a nyugalom, a béke, az erkölcs és a „*lelki harmónia*” éráját, amelyben a kölcsönös bizalom, érzelmi kötelék helyreállítása és erősítése, valamint az anyanemzet és Fiume együttes fejlődése közösen munkálkodva végre megvalósítható lesz.

A helyi kormánypárti sajtó előszeretettel idézte a miniszterelnök szavait és érvelését. Így a lapok állandó visszatérő elemeként köszönt vissza az a gondolat, hogy nem baj az, hogy a fiumeiek ragaszkodnak „*apáik nyelvéhez*”, mivel „*a nyelvkülönbség nem akadály, hogy egyformán szeressük a közös hazát és vonzalommal legyünk egymás iránt*”, viszont az már nélkülözhetetlen, hogy „*érzésben és tettekben hű gyermekei legyenek a hazának*”.

Annak fenntartásával, hogy személyes vélemények feltárására alkalmasabb forrásokat⁴⁷⁰ egyelőre nem sikerült találnom, nem hagyhatom említés nélkül Szapáry László kormányzó, illetve Michele Maylender, az Autonóm Párt vezére és a város podestája feltűnően pozitív hivatalos állásfoglalásait és a szélesebb közönségnek szánt megnyilvánulásait.⁴⁷¹ Abból kiindulva, hogy Szapáry kormányzói méltósága és hivatala, valamint hatáskörének kiterjesztése miatt gyakorlatilag csak támogatóan viszonyulhatott a miniszterelnök intézkedéseihez, a téma kapcsán inkább Maylender viselkedésének változása az, ami igazán érdekes.

Maylender ismételt podestái megválasztása ugyanis annak, a miniszterelnök és a fiumei elitek közti egyezkedési sorozatnak az eredménye volt, amely lehetővé tette, hogy Fiume közigazgatása ismét a státútum pontjai szerint működhessen. A „*béke helyreállítása*” mindkét részről kompromisszumokat igényelt, de a megegyezés „*paktum*” voltát határozottan tagadták. Széll e téren egyenesen odáig ment, hogy Gyurkovits György horvát parlamenti képviselő azon interpellációjára, amely a bán a kormányzói tanács felállításáról való előzetes tájékoztatását pedzegette, határozottan kijelentette, hogy „*nem ismer oly törvényt, a mely ezt kötelességévé tette volna*”. Már csak azért sem, mivel a rendezés nem Fiume autonómiájának végleges eldöntéséről szól, „*hanem a fennálló provizórium alapján és annak keretében a közigazgatási bizottságokról szóló magyar törvénynek megváltoztatásáról, ez pedig nem képez közös ügyet Magyarország és Horvátország között*”.⁴⁷² Maylender ehhez hasonlóan utasította el Antonio Walluschnig és más szélsőségesebb autono-

⁴⁷⁰ Úgymint magán-, vagy legalább félhivatalos levelezéseket, naplóbejegyzéseket, visszaemlékezéseket.

⁴⁷¹ Rajtuk kívül a horvát bán, és más prominens politikusok nézetei is relevánsak lehetnek, viszont ezek megismerése alaposabb kutatást igényel. A fiumei választások. *Magyarország*, 1901. január 25.

⁴⁷² A fiumei közigazgatási javaslat. *Pesti Hírlap*, 1901. március 14.

misták rágalmait, amelyek gyakran önzéssel, irigységgel, gyávasággal és árulással vádolták.⁴⁷³

Az előzetes egyeztetéseknek azonban kétségtelenül nagy szerepe volt abban, hogy Széll 1901 januárjában elrendelte az 1898-ban feloszlatott képviselőtestület és a polgármester megválasztását, amiért cserébe Maylender hitet tett az állami akarat feltétlen elfogadása és támogatása mellett. Tulajdonképpen ezek a motívumok álltak a La Difesa „pálfordulása” és fokozatos mérséklődése mögött is. Maylender a megegyezés értelmében szakított a korábbi „szabadságharcos” attitűdjével és csatlakozott a kormánypárti diskurzushoz. Új politikáját – akarva-akaratlanul – a sajtón kívül egyéb fórumokon, például podestái székfoglalóján és a hivatalos felterjesztéseiben is felvállalta. Minden alkalmat megragadott, hogy a fiumeiek államhűségét és békevágát híresztelje, hogy a magyar nyelv elsajátításának szükségessége mellett érveljen, és hogy a kormányzói tanácsot méltassa. Hiszen – érvelt – a közös fejlődés reformokat igényel, amihez olykor új intézmények létrehozása szükséges.

Maylender szerint Bánffy hibát követett el akkor, mikor megfedkezett arról, hogy Fiume a kormányzó személyében már rendelkezett másodfokú hatósággal és felállította a közigazgatási bizottságot a városban. A korábbi miniszterelnök ezzel ugyanis csorbát ejtett Fiume autonómiáján. A podestá úgy vélte, Széll a kormányzói tanács felállításával korrigálta ezt a hibát, a parlament pedig azzal, hogy a kikötőváros számára egy külön törvényt alkotott, bebizonyította, hogy Fiumét többre tartja más municípiumnál. A törvényhozás ekképpen elismerte Fiume különleges viszonyait, autonómiáját, a podestá speciális helyzetét és jogállását, továbbá a Rappresentanza konzultatív jogát. Maylender a kormány jószándékát azzal igyekezett alátámasztani, hogy már most, a törvényjavaslat kidolgozása során meghallgatták a képviselőtestületet.

A tanács további érdemei közt sorolta fel, hogy fellebbezési ügyek jelentős része a minisztérium helyett a gyorsabb intézkedést garantáló Kormányzóság hatáskörébe került. Illetve azt, hogy a város hivatalos olasz nyelvéről végre írásban is rendelkeztek. Ez Maylender felfogásában egyben azt is jelentette, hogy a kormányzói tanács „*minden aktát olaszul köteles*” kiadni (sic!), és azt, hogy a fiumeiek a Kormányzóságon keresztül akár a bírósággal is olaszul kommunikálhattak. Éppen ezért a podestà nem titkolt elfogultsággal

---

⁴⁷³ A fiumei választások. *Magyarország*, 1901. január 25.; Le dimissioni del Podestà. *La Voce del Popolo*, 1901. október 1.; Rappresentanza municipale – Seduta straordinaria per le dimissioni del Podestà. *La Voce del Popolo*, 1901. október 2.; Di vergogna in vergogna. *La Voce del Popolo*, 1901. október 6.

ügy fogalmazott, hogy „*ezt a kiváló prerogatívát⁴⁷⁴ az ország és az egész monarchia összes municipiumai irigyelhetik, mert egyik sincs úgy elismerve, mint Fiume*”.⁴⁷⁵ Maylender emellett kitért a tanügy terén tett engedményekre. Tehát arra, hogy az 1876. évi oktatási alapszabályzat jelentős része érintetlen maradt.⁴⁷⁶

Ennek ellenére sem Széll, sem Maylender érvei nem arattak osztatlan sikert. Többek közt Fest Aladárnál sem, aki a fiumei főgimnázium igazgatójaként éppen a kormányzói tanács tanügyre vonatkozó rendelkezéseit külön egy kormányzónak címzett felterjesztésben bírálta. Fest mindenekelőtt azt kritizálta, hogy az 1901-es törvény(tervezet) értelmében a tanács tanügyi előadóját (konkrétan Donáth Imrét) egyben tanfelügyelői feladatok ellátásával is megbízták. Vagyis ő, mint a főgimnázium igazgatója Donáth Imre ellenőrzése alá kerülne. Mivel Festet nem csak jogköreiből, de méltóságában is különösen sértette ennek a függőségi viszonynak a lehetősége,⁴⁷⁷ a két hivatal egyesítésének megakadályozására törekedett. Fest ezért felhívta Szapáry László figyelmét arra, hogy a tanügyi előadói és a tanfelügyelői pozíciók összekapcsolásával „*egy oly állapot állana elő, mely sehol Magyarországon nincsen: az egyedüli fiumei gymnasium volna e szerint közvetve s gyakori esetekben közvetlenül is az egyetemi képzéshez nem kötött tanfelügyelői állásnak alárendelve*”.⁴⁷⁸ Másrészt rámutatott arra, hogy a fiumei főgimnázium tanárai és igazgatói mindig is közvetlenül tartoztak a kormányzónak felelősséggel. Fest ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy „*oly mértékű lefokozását jelentené ez az intézet állásának az anyaországi intézetekkel szemben, mely határozottan sértené a gimnázium tanárainak jogos önérzetét, s az intézetet oly alárendeltségi viszonyba hozná, melyet nagy erkölcsi rázkódtatások nélkül el nem viselhetne*”.⁴⁷⁹

Az igazgató, hogy célt érjen, két megoldási javaslatot is felvetett. Az egyik az volt, hogy a kormányzói tanácsban a tanügyi előadóként működő tanfelügyelő hatásköre ne terjedhessen ki továbbra sem a gimnáziumi ügyekre. A másik pedig, ha az első alternatíva nem lenne lehetséges, akkor az állás betöltését legalább egyetemi képzettséghez kössék.⁴⁸⁰ Miként azt a törvényt végrehajtó 2435./1901. M. E. számú rendeletének 58.§-a tanúsítja,

⁴⁷⁴ Előjog, kiváltság (latin).

⁴⁷⁵ A podeszta a fiumeiekhez. *Magyar Tengerpart*, 1901. február 19.

⁴⁷⁶ Rappresentanza municipale. *La Voce del Popolo*, 1901. július 19.

⁴⁷⁷ Egyelőre csak esetlegességként vetem fel, de talán Fest költözési szándékában az igencsak kétes megítélésű, többek szerint zsarnoki hajlamokkal bíró Donáth Imrével való kapcsolata is közrejátszhatott.

⁴⁷⁸ DAR JU 5. 722. ált./1901. (722. a. sz.) 250. d.

⁴⁷⁹ DAR JU 5. 722. ált./1901. (722. a. sz.) 250. d.

⁴⁸⁰ DAR JU 5. 722. ált./1901. (722. a. sz.) 250. d.

minisztérium végül figyelembe vette Fest javaslatait és az állami középiskolák végül nem kerültek a tanügyi előadó felügyelete alá.⁴⁸¹

A Néppárt és a Függetlenségi Párt tagjai közül is akadtak olyanok, akik meglehetősen negatívan fogadták Széll elért eredményeit. Így például Meskó László, Mezőssy Béla,⁴⁸² vagy éppen Bánffy Dezső, akik azt államra nézve már a fiumeiekkal való tárgyalásokat is dehonesztálónak találták. Retorikájukat arra hegyezték ki, hogy a miniszterelnök „lanyhatag” és „megalkuvó” politikája veszélybe sodorja az állam szupremáciáját és széles körben precedenst teremt a nemzetiségi renitenciára és ellenállásra.⁴⁸³

A Magyar Szó című ellenzéki lap hasonlóan elítélően cikkezett a miniszterelnök reformjairól, mindenekelőtt a közigazgatási bíróságot felállító rendeletében tett nyelvhasználati engedményeiről. A lap felháborodását az váltotta ki, hogy a rendelet lehetővé tette, hogy a kormányzó a hozzá betérjesztett olasz nyelvű ügyiratokat immár magyar fordítás nélkül, olasz nyelven terjeszthette fel a közigazgatási bíróságnak.⁴⁸⁴ A Magyar Szó szerint pedig a régi rend, vagyis az olasz és a magyar nyelv egymással párhuzamos hasábos használata már eleve túllontúl méltányos eljárásnak számított. Ám most a miniszterelnök ezzel újabb „nagy érdekeket áldozott fel: a magyar állam szuverenitását, azét a magyar államét, melyről szentesített törvény mondja, hogy hivatalos nyelve magyar”. A cikk szerzője az intézkedést „jogfeladásként” „főbükként”, az állam Fiumével szembeni gyengesége jeleként értelmezte. Ennek jegyében lapja és munkatársai nevében kijelentette, hogy amennyiben ez a nyelvi engedmény lenne a tengerparti béke biztosítója, ők nem kérnek belőle. „Akkor legyen inkább harc, harc a végletekig.” A cikkíró álláspontját azzal magyarázta, hogy bár a miniszterelnök Deák Ferenc hagyományát követi és „jobban szeret száz barátot, mint egy ellenséget”, ők nem hívei annak a Deák-i politikának, amely ilyen nagy nemzeti és nyelvi, már-már államellenes áldozatokat követel. És egyébként is – érvelt a cikkíró – Deák a magyar államhoz való tartozás alapjainak lerakása helyett azokat a feltételeket teremtette meg a kiegyezéssel, amelyek segítségével a horvátok állammá fejlődhetnek az államban, valamint, amellyekkel folyamatosan megkérdőjelezzik a magyar államnyelv jogait, és megakadályozzák az egységes magyar nemzeti társadalom kifejlődését.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ A m. kir. ministerium 2435/1901. M. E. sz. rendelete. *Belügyi közlöny*, 6. Budapest, 1901. 207.

⁴⁸² A fiumei törvényjavaslatok. *Magyar Tengerpart*, 1901. március 23.

⁴⁸³ MNL OL K 26. 422. cs. 1898. XIII. t. 6077./1898. XIII. t.

⁴⁸⁴ MNL OL K 26. 577. cs. 1903. XXVI. t. 209./1903. XXV. t. (209. a. sz.) Újabb engedmény Fiuménak. *Magyar Szó*, 1902. január 18. Noha ez a kritika a belügyminiszter 1902-ben a közigazgatási bíróság nyelvhasználatáról szóló rendeletére vonatkozóan fogalmazódott meg, az számos pontján magát a kormányzói tanácsot és a Széll-kormány eljárását is kifogásolta.

⁴⁸⁵ Újabb engedmény Fiuménak. *Magyar Szó*, 1902. január 19.; MNL OL K 26. 1903. XXV. t. 577. cs.

A kritikák a későbbiekben még élesebbé váltak. Egyre többen akadtak, akik kifejezetten azt állították, hogy a kormányzói tanács csak újabb lehetőséget teremt a fiumeiknek, hogy magukat miniállamnak, és Magyarországgal, de legalább Horvát–Szlavónországokkal egyenlő tényezőként láttassák. A bírálók azt is hangoztatták, hogy Fiumében a magyar törvények érvényéről kizárólag az „országgyűlést játszó”⁴⁸⁶ Rappresentanza dönthet. Mindennek ismeretében nem meglepő, hogy Bánffy a fiumei rezolúciója bukásáról, a vasúti pragmatikáról, és általában a Horvát–Szlavónországok kérdéséről adott interjújában, még 1907-ben is „szerencsétlen és a magyar állam tekintélyét nem emelő berendezkedésnek” nevezte a másodfokú hatóságot.

Bánffy nézeteit Dárday Sándor is osztotta, aki az egykori miniszterelnök végtisztességére írt szövegében igen csípősen úgy fogalmazott, hogy „Azonban *alea jacta est*.”⁴⁸⁷ A Széll Kálmán alkotta 1901:IX. törvénycikk Fiumét, habár nem is kifejezetten tartománnyá, provinciává emelte és a Kormányzóságot, melyet Bánffy főispánság niveaujára akart leszállítani, Széll Kálmán helytartósággá növesztette és eme 42.000 lélekszámú város részére a kormányzó mellett egy miniszteri tanácsos és négy osztálytanácsosból álló tanácsot szervezett másodfokú hatóságként, melynek személyzete nagyobb az első fokú hatóság statusánál. Ilyképpen tehát Fiume Magyarország koronájának egy igen drága gyöngye lett, – de gyöngy, mert a gyöngy tudvalevőleg egészségtelen beteg állapotnak alakulata és ez az Adria gyöngyének nevét viseli.”⁴⁸⁸ Dárday Sándor vélekedése szintén nagy hatással lehetett a fiára, Dárday Dezső miniszteri titkárra,⁴⁸⁹ aki még nála is kritikusabban gondolkodott a Kormányzóságról, a Tengerészeti Hatóságról és az államnak a tengermelléken követett opportunistá eljárásáról.⁴⁹⁰

Dárday Dezső 1906-ban a horvát „sokolisták”⁴⁹¹ és a fiumei olasz nyelvű lakosság tettelegességig fajuló konfliktusát követően a „*Fiumei és magyar–horvát tengerparti*” politikáról alkotott nézeteit egy külön röpiratban foglalta össze. Ennek központjában két gondolat állt. Az egyiket – éppen úgy, ahogy Fest Aladár Thallóczy Lajosnak is elpanaszolta⁴⁹² – a kormányzó folyamatosan csökkenő befolyásának, a közérdeknek (a horvátot is!)

⁴⁸⁶ Fiume – az indiánusok földje. *Magyar Tengerpart*, 1904. március 31.

⁴⁸⁷ A kocka el van vetve (latin)., Ujabb engedmény Fiuménak. *Magyar Szó*, 1902. január 19., MNL OL K 26. 1903. XXV. t. 577. cs.

⁴⁸⁸ Dárday, 1911. 8.

⁴⁸⁹ Dárday Dezső ebben az időben a Kormányzóság tisztviselőjeként a Tengerészeti Hatósághoz volt beosztva.

⁴⁹⁰ Dárday Dezső: *Fiume és magyar–horvát tengerparti politika*. Fiume, Battara Péter, 1906.

⁴⁹¹ A Sokol (solyom) nevű szláv, Fiume esetében főleg horvátajkúakat tömörítő, hazafias tornaegyesület tagjai.

⁴⁹² OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1904. február 1.

veszélyeztető erélytelen működésének bírálata alkotta. A másikat pedig a fiumei kérdés egy nagyobb rendszer szerves részeként, tiszta gazdaságpolitikaként való értelmezése képezte. Dárday úgy ítélte meg, hogy a tengerparton az állam jelenléte nem más, mint magyar részről az Adria feletti hegemonia vágyának burkolt, egyelőre igen szerény megfogalmazása, Kossuth Lajos *„Tengerre magyar!”*-jének folytatása.⁴⁹³ Dárday szerint ez azonban nem újdonság, hiszen a bizánci idők óta az Adria meghódítása, monopolizálása mindig is a nagyhatalmak céljai közt szerepelt. Erről szól Ragusa, Velence, Dalmácia és Illíria története, Mária Terézia tenger melléki tartományszervező kísérlete, illetve újabban az *„Albán-kérdésként”* emlegetett osztrák, orosz–montenegrói, olasz aspirációk is. A konkurensok, valamint a magyar állam közgazdasági, kereskedelmi és tengerészeti érdekei miatt lényeges, hogy a Kormányzóság képes legyen jogai, hatásköre és tekintélye megvédelmezésére. Az is nélkülözhetetlen, hogy a Tengerészeti Hatóságot kizárólag szakmai szempontok szerint szervezzék újjá.

Dárday e gondolatoktól vezérelve sürgette a kormányzó hatáskörének további kiterjesztését. Így azt, hogy a kormányzó a karhatalmi szervek (határrendőrség, katonaság) felett is rendelkezessen, és hogy a Tengerészeti Hatóság törvényi úton történő szakszerű átszervezésével újabb végrehajtói hatalmi kellékeket nyerjen. A kormányzó csakis így módon lehet képes céltudatos, eredményes munkát végezni, fényes hivatását betölteni, illetve kizárólag így kerülheti el a politikai hitelét kimerítő *„békéltetési transzakciókat”*.

Dárday lelki szemei előtt egy olyan állapot megteremtése szerepelt, amelyben a tengerpart kétnyelvű mivolta, horvát és olaszos karaktere segédeszközként funkcionál egy „közös” politikai párt megszervezéséhez. Tehát egy olyan politikai bázis megteremtéséhez, amely a *„tengerészeti célok mezején az olasz nyelv művelésének és Fiume nemzetiségi semlegességének vezérelveit magáévá téve”* hozzájárul ahhoz, hogy az Adria legyen az egyetlen ütközési pontja a versengő erőknek. Ennek viszont előfeltétele, hogy a horvátok, magyarok és fiumeiek egyaránt elfogadják azt az alapvetést, hogy *„Fiume és a magyar–horvát tengerparti politika sem nem nemzetiségi, sem nem belügyi, hanem teljesen közös érdekű parexcellence gazdasági politika”*.⁴⁹⁴

Ugyanakkor a Dárday Dezső által felvázolt, a nemzetiségek békés együttélésen nyugvó koncepció már 1901-ben sem tűnt megvalósíthatónak. Hiszen még a kormányzói tanács is olyannyira megosztotta a lokális közvéleményt, hogy az még Maylander népsze-

---

⁴⁹³ Dárday, 1906. 10-11.

⁴⁹⁴ Dárday, 1906.

rűségét és pártjának egységét is kikezdte.⁴⁹⁵ Az autonomisták szélsőségesebb része a horvátokkal egyetértésben (!) mind hangosabban bírálta a magyar állam hatalomgyakorlási stratégiáit és eszköztárát. Mi több, egyre többen voltak olyanok, akik úgy vélekedtek, hogy az, amit Maylender és hívei engedményként és sikerként interpretáltak, az valójában a fiumei autonómia megcsonkítása.⁴⁹⁶ A tanáccsal szemben a legélesebb kritikát talán ismét Erasmo Barčić fogalmazta meg. Ő az új rendet a fiumei autonómia koporsójának nevezte.⁴⁹⁷

---

⁴⁹⁵ A másik töréspontot a horvátokkal való együttműködés jelentette.

⁴⁹⁶ DAR JU 2. Protocollo della Rappresentanza knjige; Come la finirá? *La Voce del Popolo*, 1903. május 8.; Horvát heccelődés. *Magyar Tengerpart*, 1901. július 24.

⁴⁹⁷ Fiumei vélemények a helyzetről. *Budapesti Hírlap*, 1901. március 12.

V. POLITIKAI TAKTIKÁK ÉS STRATÉGIÁK

A következő fejezetben a politikai hatalom szabályozó, irányító és ellenőrző tevékenységét elemzem, és konkrét példák felsorakoztatásával bemutatom a magyar államnak a politikai gazdasági és társadalmi mezőben alkalmazott taktikáit és eszközeit. Kitérek az országos és a községi választási joggal kapcsolatos dilemmákra, a pártalakítások körülményességére, a helyi csoportok és pártok összetételére, rivalizálására és együttműködésére. Ezen felül ismertetem a párvezetők célkitűzéseit és az egyes fajsúlyosabb kérdésekben elfoglalt álláspontjukat is. Mindezt nemzetközi kontextusba illesztve tárgyalom, hiszen a kikötőváros politikai tendenciáit nem érdemes, de nem is lehet önmagában, pusztán helytörténeti események sorozataként kezelni.

*

Ahogy Fest Thallóczynak címzett leveleiből is kiderül, a kormányzói tanács felállítással az állam és a város közti konfliktusok nem szűntek meg, de még csak új síkra sem terelődtek. Fest üzenetei ugyanis két fő témájuk – a történelmi kutatások és ismétlődő áthelyezési kérelmei – mellett egy harmadikat is tartalmaztak. Jelesül a fiumei viszonyok, a magyar és olasz nyelvű lakosság közötti jó viszony helyreállításának lehetőségeit és módjait.

Erre vonatkozóan már 1904 februárjában az alábbiakban összegezte fiumei tapasztalatait: *„A fiumeieket eleinte tán túlságosan dédelgettük; néha változó szeszélyeknek is engedtünk. Később provokáltuk és fenyegettük őket. (Vana sine viribus ira).⁴⁹⁸ – Igazán ideje, hogy ezeket a végletekben mozgó irányzatokat felváltsa a higgadt, jóakaró, de öntudatos és önérzetes magatartás. Ez nagyon megkönnyítené, újból kedvessé tenné itteni feladatunkat, melynek teljesítésében folyton változó áramlatokkal küzdve haladunk változatlanul egy irányban. Szívesen lemondok az egyéni érvényesülésről, ha megnyughatom abban, hogy a nekem jutott feladatban támogatásra lelek a helyi politika általános jó irányításában és illetékes helyen megfelelő érzéket és helyes ítéletet azon intézet ügyeiben, amely hivatva van Fiume vezető osztályát szilárd erkölcsi alapon, erős hazafias irányban kiformalni.”⁴⁹⁹*

⁴⁹⁸ Az erőtlen harag hiábavaló (latin).

⁴⁹⁹ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1904. február 1.

Bár Fest kissé álszerénynek ható sorai valószínűleg Thallóczy róla alkotott pozitív vélekedésének erősítését célozták, a levél jól informál a magyar állam hatalomgyakorlási stratégiáiról, illetve a fiumei magyarság (és persze a levélíró) a „nemzetépítésben” játszott szerepéről és önpozicionálásáról is.

Ami a hatalomgyakorlást illeti: az állam fizikai és virtuális térnyerése egyszerre volt oka és következménye a város és az állam közti nézet- és érdekelletétek elmélyülésének. A konfliktusok az intézményi és jogi mellett a politikai és társadalmi mezőben is megjelentek, ahol komoly taktikázásokhoz, összecsapásokhoz és (érdek)szövetségek megkötéséhez vezettek. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a versengő csoportok nem kizárólag nemzetiségi, esetleg nyelvi alapon szerveződtek. Bár e jelenség leírásában Tara Zahra⁵⁰⁰ és Pieter M. Judson⁵⁰¹ „nemzetileg közömbös” fogalma akár még hasznosnak bizonyulhat, de annak kritika nélküli alkalmazása hiba volna. Már csak azért is, mert miként azt Rogers Brubaker⁵⁰² és Egry Gábor romániai és csehszlovákiai kutatásai is bizonyítják,⁵⁰³ a mindennapi etnicitás többnyire rejtve maradt és csupán egyes szituációkban – például tét- és/vagy válsághelyzetekben, választási lehetőségek során – nyilvánult meg. Mi több, az identitás akkor sem mindig egyértelműen és releváns módon jutott kifejeződésre.⁵⁰⁴

A fentieket szem előtt tartva megállapítható, hogy a helyi csoportok és szövetségek létrejöttében az országos és helyi pártérdekek követése, az ideológiai megfontolások, a gazdasági és társadalmi kapcsolatok, az egyéni ambíciók, az állásfoglalások, a mindennapi élet szükségletei legalább annyira meghatározó szerepet játszottak, mint a nemzetiségi identitás. Ezek közül Fiume esetében az egyik leglátványosabb törésvonalnak a fiumei autonómiához és a központi kormányzathoz való viszony számított. Illetve az, hogy ki hogyan vélekedett a városnak a magyar állami (valamint a birodalmi) struktúrában belül betöltött aktuális és eljövendő helyzetéről és lehetőségeiről. Így a konfliktusokat akár az adott hatalmi viszonyok átalakítására és az aktuális társadalom, valamint a következő generációk feletti kontroll megkaparintására/megtartására tett kísérletként is lehet értelmezni.

⁵⁰⁰ Zahra, Tara: Képzelt nemközösségek: nemzeti közömbösség, mint elemzési kategória, *Regio*, 25. (2017) 2. 5–42.

⁵⁰¹ Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge–London, The Belknap Press of the Harvard University Press, 2016; Berecz Ágoston: Recepciótörténeti széljegyzet Tara Zahra tanulmányához. *Regio*, 25. (2017) 2. sz.

⁵⁰² Brubaker, Rogers–Feischmidt, Margit–Fox, John–Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L’Harmattan, 2011.

⁵⁰³ Egry, 2015.

⁵⁰⁴ Egry, Gábor: Beyond Politics. National indifference as everyday ethnicity. In: *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. Eds. Van Ginderachter, Marteen–Fox, Jon. London–New York, Routledge. 2019.

Az egyéni meglátások, tapasztalatok, elvárások természetesen egy adott csoporton belül is eltérő reakciókat, konfliktusokat eredményezhettek. Ezért a hagyományosan duális (az állam–város), vagy etnolingvisztikai (olasz–magyar, magyar–horvát, horvát–olasz) szembenállások helyett szerencsésebbnek tartom a politikai jelenségek árnyaltabb vizsgálatát. Ez a többszemponútú megközelítés ugyancsak nélkülözhetetlen a „politikai táborok”, valamint céljaik meghatározásához.

Fest Thallóczynek küldött üzenete éppen ezen többes elemzési és értelmezési lehetőségekből adódóan számít igazán izgalmasnak és informatívnak. Hiszen az igazgatót már 1904-ben a helyi magyar nyelvű közösség egyik legmeghatározóbb vezéréként kezelték. Ez azt is jelentette, hogy Fest aktív alakítója, és nem passzív megfigyelője volt az eseményeknek. A levélíró „insider” mivolta miatt az üzenet ráadásul olyan belső információkat és utalásokat tartalmaz, amelyek betekintést engednek abba, hogy az állam egyes helyi képviselői hogyan képzeltek el a „szent misszió” teljesítését. Azaz, miként tartották lehetségesnek egy erős, modern magyar nemzetállam megteremtését és a lokális társadalom állampatrióta lojalitását kialakítani.⁵⁰⁵

Fest levele Roszner Ervin kormányzói installációja, valamint a küszöbön álló pótválasztások apropóján keletkezett. Ez azért lényeges, mert az igazgató ezeket az eseményeket kulcsfontosságúnak tartotta ahhoz, hogy az állam a helyi lakosság szimpátiáját meg/visszaszerezhesse, illetve, hogy hatalmi pozícióit megerősíthesse. Fest nézeteivel nem volt egyedül. Az azonban már más kérdés, hogy többen ezeket az alkalmakat kimondottan arra kívánták felhasználni, hogy az Autonóm Párt egyeduralmát megtörjék és egy új, a kormányzat helyi politikáját támogatni kész politikai csoportosulást hozzanak létre. Törekvésük nem is maradt eredmény nélkül. A Hazafias Párt még 1904 folyamán megszületett.⁵⁰⁶

V. 1. Pártok, arányok és a választási jogosultság kérdései

Ez volt az első példa arra, hogy a Kormányzóság tudtával és közreműködésével önálló párt szerveződött Fiumében. A pártalakítást az indokolta, hogy az állam egyre közvetlenebb formában próbált részt venni a lokális társadalmi és közéletben. Ennek az egyik leghatékonyabb eszköze a fiumei képviselőtestület, a Rappresentanza összetételének befo-

⁵⁰⁵ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1904. február 1.

⁵⁰⁶ A választás küszöbén. *Fiumei Szemle*, 1904. február 28., Pártalakulás. *Fiumei Szemle*, 1904. december 11.

lyásolása volt, ehhez viszont a mozgósítható, engedelmes szavazóbázison kívül olyan egyének is kellettek, akik hajlandónak mutatkoztak az aktív politikai szerepvállalásra.

Noha a magyar nyelvű hívek (elsősorban állami tisztviselők) képviselőtestületbe juttatásának igénye már korábban is felmerült, az erre irányuló törekvések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Az egyetlen kivételt Fest Aladár hivatali elődje, Erődi-Harrach Béla m. kir. főgimnáziumi igazgató,⁵⁰⁷ valamint az olaszul nem beszélő Németh Imre ügyész, miniszteri tanácsos és a Tengerészeti Hatóság másodfőnöke⁵⁰⁸ 1884. évi küzdelmes megválasztása jelentette. Mindazonáltal a fiumeiek jelentős része már a két férfi jelölésében is a kormány beavatkozását és az állam jogosulatlan térnyerését látta. Jellemző, hogy a Budapesti Hírlap a kritikákra azzal felelt, hogy a „magyar-barát” fiumeiek Erődi-Harrach és Németh megválasztásával kívántak a Rappresentanza számára „*két kiváló erőt, két nem közönséges elméjű és képzettségű képviselőt biztosítani*”, és ezzel együtt az állam iránti lojalitásukat tettekben is kifejezni.⁵⁰⁹

A magyar államhatalom képviselőinek a fiumei képviselőtestületbe juttatása azonban valójában (elsődlegesen) azt a célt szolgálta, hogy az úgynevezett „autonóm párt” (!)⁵¹⁰ előtörését visszaszorítsák, illetve, hogy a magyar kormányzattal szemben kritikus hangokat elhallgattassák. Az 1880-as évek elejére ugyanis látványosan megbomlott a municípium és az állam korábban sem teljesen harmonikus kapcsolata. Ez a disszonancia bizonyára nem volt független a regnicoláris bizottságok tárgyalásaitól és a „nagy Fiume-kérdés” megoldásának ismételt elnapolódásától.⁵¹¹ Ezen a ponton viszont két motívum feltétlenül hangsúlyozandó. Először is az, hogy miként az 1880-as évek választásai kapcsán felmerült elégedetlenségek megerősítik, már jóval a Michele Maylender vezette Autonóm Párt megszületése előtt is léteztek olyan pártcsoportosulások, amelyek fő programját az autonóm eszmék megoltalmazása képezte és válsághelyzetekben akár még a központi kormányzat akaratával is szembehelyezkedtek. Másodsor, újfent hangsúlyozandó, hogy nem állja meg a helyét az a nézet, ami szerint az állam és a város közti konfliktusok 1896-ban kezdődtek volna, vagy az, hogy az ellentétek kialakulásáért egyedül Bánffy Dezsőt és kabinetjét terhelné a felelősség. Az állam centralizáló törekvései már a '70-es években

⁵⁰⁷ Erődi Béla életéről és közéleti szerepléséről részletesebben: Simon P. Piroska: *Erődi-Harrach Béla*. Budapest, OFI-OPKM. 2015 [Tudós tanárok, tanár tudósok].

⁵⁰⁸ Fiume Németh-je. *Budapesti Hírlap*, 1885. január 28.

⁵⁰⁹ Restauráció Fiumében. *Budapesti Hírlap*, 1884. október 18.

⁵¹⁰ Nem azonos az 1897-ben létrejövő Autonóm Párttal, noha a tagok és az eszmék közti kontinuitás egyértelműen kimutatható.

⁵¹¹ *Budapesti Hírlap*, 1883. szeptember 20.

egyértelműen megfogalmazódtak, a központi hatalom pedig, amikor csak módjában állt, gyakorlati lépéseket is tett azok megvalósítására.

A lakosságnak a Németh és Erődi megválasztására adott negatív reakciója jól tetten érhető az olasz nyelvű helyi sajtóban, valamint abban, hogy innentől kezdve – a szinte teljesen integrálódott Maderspach Sándoron⁵¹² kívül – több mint 20 éven át nem került magyarajkú képviselő a Rappresentanzába.⁵¹³ A kudarc több okra vezethető vissza. Egyrészt arra, hogy számarányánál fogva jóval kevesebb magyar anyanyelvű kompetens, a helyi viszonyokat jól ismerő, társadalmilag kellően integrált és közéleti szerepre vállalkozó személy akadt Fiumében. Másrészt arra, hogy a helyi lakosság mindvégig erős fenntartásokkal fogadta a tömegesen beköltöző, „idegen” magyarokat. Ez főleg a községi választások során okozott nagy problémákat. A községi képviselőtestületbe kerülésnek ugyanis három alapfeltétele volt. 1. aktív és passzív választójog; 2. megfelelő számú szavazat és támogatottság; 3. az első két tényező előfeltételeként a fiumei illetőség birtoklása. A városvezetés bizalmatlansága és pozícióőrzése miatt ez utóbbi megszerzése, ha lehetetlennek nem is bizonyult, általában nem ment könnyen. Már csak azért sem, mivel az illetőségről és a szavazati jogosultságról határozás a Rappresentanzát, valamint az általa kirendelt bizottságokat illette meg.⁵¹⁴

A megbízott városi közegek által a választási lajstromok megszerkesztése, valamint a városi kötelékbe való felvételért fizetendő díj megszabása során tanúsított defenzív beállítottság miatt azonban sokan nem csak a választhatóságtól, de illetőség hiányában már a választás jogától is elestek.⁵¹⁵ A város részéről ezt a szigorú kontrollt és szelekciót a horvátok és a magyarok közéleti és politikai szerepvállalásának megakadályozása indokolta. A városatyák eljárását különösen provokatívvá tette, hogy az olasz nyelvű isztriai és dalmáciai személyek kérelmeit mind az illetőségi kötelékbe való felvételnél, mind a választási jegyzékek szerkesztésénél pozitív diszkriminációban részesítették. Ez az eljárás a fővárosi sajtó figyelmét és felháborodott bírálatát sem kerülte el.⁵¹⁶

⁵¹² Fiume. Városi képviselők választása. *Nemzet*, 1884. október 17.

⁵¹³ MNL OL K 26. 1897. 395. cs. I. rész. 329. a. sz. 5559/1897. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.).

⁵¹⁴ MNL OL K 26. 1897. 395. cs. I. rész. 329. a. sz. 5559/1897. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.), Helyi jellegű torzsalkodások. *Pesti Hírlap*, 1910. május 4.,

⁵¹⁵ DAR JU 5. 728. eln./1914. Például Wickenburg kormányzó Tisza István miniszterelnök külön kérésére készített választási jelentése alapján állítólag a központi választmány 1117 állami tisztviselőt, vasúti alkalmazottat, magántisztviselőt és munkást hagyott ki az ideiglenes választási jegyzékből. Így a hatályos 1913:XIV. tc. értelmében a 2229 választó nevét feltüntető lajstrommal szemben a 3446 jogosult személyt szerepeltető lista az érvényes.

⁵¹⁶ Kivándorlás Fiumén át; — bevándorlás Fiuméba. *Budapesti Hírlap*, 1905. május 28.; Az „igazságszolgáltatás Fiume autonóm joga”. *Pesti Hírlap*, 1907. december 8.; Póla veszedelme. *Pesti Hírlap*, 1908. augusztus 11.

A városatyák viselkedése mégsem nevezhető következetlennek, hiszen azt az olasz nyelvű és kultúrájú politikai dominanciát kívánták fenntartani, amit még az 1870-es évek elején az állam teremtett és biztosított számukra. Más kérdés, hogy a központi kormányzat számára ez az eredeti helyzet hamar elégtelennek bizonyult. Vagyis egyre inkább arra törekedett, hogy a magyar nyelvű lakosságot a helyiekkel azonos politikai és társadalmi jogok és lehetőségek illessék meg. Illetve az állami alkalmazottak és tisztviselők (lényegében a polgárosult középosztály) bevonásával mindent elkövetett, hogy mind nagyobb közvetlen politikai, gazdasági és akár kulturális befolyást szerezzen a város felett.⁵¹⁷

Ezáltal nem véletlen, hogy a városatyák túlkapásai, visszaélései az illetőség és a választási lajstromok összeállítása során többnyire éppen az állami hivatalnokokkal, tanárokkal és tanítókkal, valamint a „kettős státuszú” MÁV-tisztviselőkkel szemben nyilvánultak meg.⁵¹⁸ Ez akkor is igaz, ha homogenitásról természetesen az államtól függő személyek esetében sem lehet beszélni, és heterogenitásukból kifolyólag magatartásukat és szerepüket sem célszerű leegyszerűsíteni. Bár a hivatalos diskurzusban valóban a mindenkori kormányzat potenciális támaszának, a magyar állameszme legbuzgóbb, leglojálisabb törzskarának tartották őket (és magukat is szerették ekképpen feltüntetni), még Dárday Sándor is rámutatott a helyi tisztviselők közéleti passzivitására. Ő az érdektelenséget elsősorban a szerény fizetéssel és a lassú előrelépési lehetőséggel, valamint a különösen nehéz fiumei szolgálattal magyarázta.⁵¹⁹

Dárday Sándorral szemben Szapáry László kormányzó azonban nem a közönyről jelentett a miniszterelnöknek, hanem egy még kedvezőtlenebb helyzetről. Szapáry ugyanis már határozottan arról számolt be, hogy „*éppen a fiumei eredeti, avagy hosszú ideig itt lakott állami hivatalnokok között található nagyobb számmal a politikai tekintetben megbízhatatlanok*”.⁵²⁰ Véleménye a ténymegállapításon kívül két további tényezőt is jelzett. Először is azt, hogy akadtak olyan fiumei születésű egyének, akiknek egzisztenciális (biztos fizetés és nyugdíj) okokból az államszolgálat megélhetési alternatívát jelentett akkor is, ha aktuálisan elégedetlenek voltak vele. Másodsor pedig érzékletessé tette a fiumei társadalom „asszimilációs” képességét, csoportnyomását, amellyel képesnek bizonyult arra, hogy legalább politikai kérdésekben maga mellé állítsa a beköltözőket.

⁵¹⁷ MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 5559/1897. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.).

⁵¹⁸ MNL OL K 26. 422. cs. 1898. XIII. t. 1928./1898. (1928. a. sz.) 1903. XIII. t., DAR JU 5. 193. eln./1897. 211. d.

⁵¹⁹ MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 329. a. sz. 1538/1897. (329. a. sz. 427. vonatkozó sz.).

⁵²⁰ DAR JU 5. 90. eln./1898. 22. d.

Ez azonban nem változtat a tényen, hogy a fiumei elitcsoportokat magas szintű társadalmi „zárttság” és politikailag alacsony „integráló”, befogadó hajlandóságát jellemezte. E mentalitás egyik karakteres elemének tekinthető, hogy felfogásukban a magyarok alapvetően vendégként, kalandorként, „másként” jelentek meg. A fiumeiek egy meghatározó része úgy vélte, a magyarajkú állami alkalmazottak és tisztviselők „idegenek”, „nem fiumeiek”, de még csak nem is független emberek. Ez utóbbival kapcsolatban elsősorban azt emelték ki, hogy községi illetőségüket és állásukat is az államnak köszönhetik, ezért az államhatalommal szemben kiszolgáltatottak, így felruházásuk a községi szavazati joggal nemcsak indokolatlan, de nagy veszélyt is hordoz magában. A fiumeiek ezen meggyőződését erősítette, hogy (akárcsak a városi hatóságok) a helyi kormányzat nem ritkán megvesztegetéssel, kényszerrel, jutalmak kilátásba helyezésével ösztönözte az alárendelt közegeit, hogy a neki kedvező módon adják le szavazataikat.⁵²¹

A visszaélésektől, túlkapásoktól a parlamenti választások sem voltak mentesek. Igaz, mivel az országos választójogról szóló 1848:V. tc., valamint az azt módosító 1874:XXXIII. tc. hatálya Fiumére is kiterjedt, ott valamelyest kiegyenlítettebben nyilvánultak meg. A siker azonban itt sem feltétlen a meghirdetett, többnyire azonos célokat kitűző programoktól függött, hanem a jelöltek társadalmi beágyazottságától és az őket támogató körök mozgósító képességétől. E tekintetben némi változást 1901-ben a „*Fiume a fiumeieké*” jelmondat megfogalmazása hozott, amikor a helyi társadalom számottevő hányadában ismét meghatározóvá vált az a meggyőződés, amely szerint a kikötővárost kizárólag egy Fiumében született és nevelkedett férfi tudja képviselni a parlamentben.⁵²² Mégis, a meghirdetett „program” egyáltalán nem számított újdonságnak,⁵²³ mivel az már 1867 nyarán megjelent. A jelszó megfogalmazásának apropóját az adta, hogy a nagy befolyású Marziale Malle patríciumaival az úgynevezett pipistrelli-k (denevérek) élén Luigi Peretti jelölték parlamenti képviselőnek az „idegen” Radich Ákossal szemben.⁵²⁴

Az országos és a községi választási rendszer visszasságaira, elégtelen voltára a kortársak is felhívták a kormány figyelmét. Mi több, annak törvényi átalakítása köztudottan az

⁵²¹ Mindennek ismeretében érthetővé válik, hogy miért is állt a mindenkori kormányzatnak – a gazdasági megfontolások mellett – a sok alkalmazottat foglalkoztató (és azok felett közvetlen befolyással rendelkező) nagyvállalkozókat, nagykereskedőket, gyárosokat. stb. saját célkitűzéseit illetően érdekeltté tenni és bizonyos szinten bevonnai hatalmának működtetésébe.

⁵²² Vogliamo un fiumano. *La Voce del Popolo*, 1901. szeptember 26., Gioventù fiumana. *La Voce del Popolo* 1901. október 4.

⁵²³ Ezen a ponton a korábbi tanulmányaimban elfoglalt álláspontomat korrigálom. Vagyis azon állításomat, mellyel az 1901-es „*Fiume a fiumeieké*” jelszót novumként értékeltem.

⁵²⁴ DAR RO 258. 005. Lettere aperte. Agli elettori fiumani per la nomina di un Deputato alla Dieta di Pest. 1867. május 30.

egész korszakban a hatalmi diskurzus egyik fontos témáját képezte.⁵²⁵ Fiume esetében ez azt jelentette, hogy felmerült a választási lajstromok igazságosabb összeállítása,⁵²⁶ a felvételért fizetendő községi díj méltányosabb meghatározása, a választások tisztaságának biztosítása, a MÁV-tisztviselők státuszának definiálása, a választókerületek átszabása, Fiume számára több parlamenti mandátum biztosítása, valamint az alkotmányosság védelmében az általános, titkos választójog igénye.⁵²⁷ Az általános, titkos választójoggal kapcsolatban két tényezőre kell kitérni. Egyfelől arra, hogy a fiumei olasz nyelvű lakosság a liberalizmus és demokrácia jegyében a kezdetektől szorgalmazta a törvény bevezetését.⁵²⁸ Másfelől arra, hogy a horvátok fentebb taglalt fiumei térnyerése miatt a választójog kiszélesítése elviekben éppen az aktuális uralmi elit dominanciájának feláldozásával járt volna együtt.⁵²⁹

A „Cui prodest?” kérdésének feltevése során azt is le kell szögezni, hogy ezt a látszólagos ellentmondást nem a városvezetés rövidlátásának kell betudni, hanem éppen ellenkezőleg: átgondolt és tudatos taktikázásának. Miként arról a kikötőváros országgyűlési képviselőinek parlamenti felszólalásai is tanúskodnak, Fiume az általános, titkos választójog bevezetését két, igen szigorú feltételhez kötötte. Ahhoz, hogy a választójog gyakorlásának meghatározásában ne a munka-, hanem a lakhely, tehát a magyar vagy a magyarországi (fiumei/községi) illetőség legyen a mérvadó. Illetve – a közhivatalnokokban és az állami üzemekben alkalmazott személyek kivételével, – főleg a horvát illetőségűekkel szemben a reciprocitás elvének alkalmazásához.⁵³⁰ Mindez azt jelentette, hogy a városi képviselőtestület hosszú távon, ráadásul törvényi úton(!) zárhatta volna ki a szláv lakosság döntő hányadát a politikai hatalom gyakorlásából.⁵³¹ Ugyanis a horvátok nagy része vagy csak dolgozni járt Fiumébe, vagy egyszerűen nem rendelkezett fiumei illetőséggel, hiszen

⁵²⁵ Fiumei levél. *Pesti Hírlap*, 1910. május 15.

⁵²⁶ MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 5356. a. sz. 1903. XXV. t.

⁵²⁷ *Képviselőházi Napló*, 1910. XL. kötet. 1918. július 4. 804. országos ülés. 256.; *Képviselőházi Napló*, 1910. XL. kötet. 1918. július 11. 808. országos ülés. 436–437. A századfordulón felmerült, hogy Fiume ne egy, hanem legalább két képviselőt küldhessen az országgyűlésre. Ennek szükségét a városatyák Fiume lakosságának megsokszorozódásával, a kikötőváros közgazdasági jelentőségével, valamint indokolták meg, hogy ily nagy felelősséget nem vállalhat egyedül egy személy. DAR JU 5. 1731. ált./1906. (I. 4. 11. a. sz.) 350. d., Ehhez hasonlóan az országos választójogi reformok kidolgozásával párhuzamosan 1914-ben intézkedések történtek a választókerület átalakítása is. DAR JU 5. 1914. (I-3. 6. a. sz.). 565. d.

⁵²⁸ Fiuméből. *Népszava*, 1913. február 4.

⁵²⁹ *Képviselőházi Napló*, 1910. XL. kötet. 1918. 808. országos ülés 1918. július 11-én. 436–437.; *Képviselőházi Napló*, 1910. XL. kötet. 1918. 811. országos ülés. 1918. július 18-án. 578–579.

⁵³⁰ Horvátországban a hatályos választási törvények alapján a magyar illetőséggel rendelkezők nem rendelkeztek szavazati joggal. A kölcsönösség jegyében ezért a fiumei és a magyar képviselők is szorgalmazták, hogy a horvát illetőségűek ne gyakorolhassák választójogukat a kikötővárosban. *Képviselőházi Napló*, 1910. XL. kötet. 1918. július 18. 811. országos ülés. 577–581.

⁵³¹ A módosított választójogi törvényjavaslat. *Pesti Hírlap*, 1918. május 14.; Mindent megszavaznak! *Világ*, 1918. július 19.

az 1872. évi statútum értelmében az illetőség eldöntése a mindenkori Rappresentanzát illette meg.

Az országos választójogi reformok sorozatos kudarca miatt lényegében az egyetlen változás, ami történt, éppen ellentétben állt a fiumei olasz nyelvű elit akaratával. Az 1898-ban újonnan felállított közigazgatási bíróság ugyanis úgy határozott, hogy a községi választói jogot azon nem fiumei illetőségű fiumei lakosok is gyakorolhatják, akik tudnak írni és olvasni, valamint magyar országgyűlési választójoggal is rendelkeznek. Ezzel az intézkedéssel tehát a Fiumében élő magyar, horvát, olasz, német stb. illetőségű felnőtt férfilakosság szintén bekerült azon szűk körbe, amelynek lehetősége volt a Rappresentanza összetételét befolyásolni. Az olaszjuku elit mesterségesen fenntartott egyeduralmának arányosabbá tételét a kormányzat a magyar lakosság politikai részvételének erősítésének szükségével indokolta,⁵³² noha azt még Szapáry László is elismerte, hogy ez az eljárás a horvátok politikai jelentőségének emelkedéséhez fog vezetni. Szapáry ezért azt is leszögezte, hogy *„a horvát elem megerősítése politikailag csak addig a fokig van javalva s indokolva, amíg az olasz elemmel rivalizálva ellensúlyozzák egymást s lehetőségessé teszik Fiume területén a magyar elem kizárólagos politikai hegemoniáját”*.⁵³³ Ezen enyhített valamelyest a közigazgatási bíróság 1907. évi határozta, amely a községi aktív választójogot ismét a fiumei illetőséghez kötötte.⁵³⁴

A kényes egyensúly fenntartása érdekében a helyi kormányzatnak sokáig meg kellett elégednie a kormánypárti, vagy legalábbis kompromisszumkészebb olaszjuku városatyák változatos formát öltő támogatásával. Ezért az önálló pártalakításra és magyar nyelvű egyének képviselőtestületi jelölésére csak az Osztrák–Magyar Monarchia egészét érintő sorozatos válságok átvészélése után kerülhetett sor. 1903-ban ugyanis a birodalom érdekszférájába tartozó balkáni és kelet-adriai térségben számos olyan személycserével járó változás is történt, amelyek a fiumei politikai mozgalmakra is kihatottak. Például ismét aktuálissá vált a gazdasági kiegyezés, a véderővita és a horvát–magyar pénzügyi egyezmény meghosszabbításának kérdése, mindez pedig végeláthatatlan obstrukciókat és komoly kormányválságokat eredményezett. Az 1903-ban távozó Széll Kálmánt előbb az uralkodó embereként számontartott, Khuen-Héderváry Károly horvát bán, majd Tisza István követte

⁵³² MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 5356. a. sz. 1903. XXV. t.

⁵³³ DAR JU 5. 90. eln./1898. 22. d.

⁵³⁴ A m. kir. közigazgatási bíróság általános közigazgatási osztályának XV. sz. döntvénye. *Ügyvédek Lapja*, 1907. március 30. 4. Ebben talán szerepet játszott a magyarság számarányának növekedése, valamint az sem kizárt, hogy valamilyen összefüggésben lehetett a kormányzó pártalakítási kísérletével, továbbá az éppen 1907 tavaszától megfigyelhető csoportos kitüntetésekkel, nemesítésekkel, előléptetésekkel, esetleg az ausztriai általános választójog bevezetésével.

a miniszterelnöki székhelyben,⁵³⁵ a báni méltóságot inntól kezdve 1907-ig a Horvát Nemzeti Párthoz tartozó Teodor Pejačević töltötte be.⁵³⁶ Ezzel egyidőben a megüresedett belügyminisztériumi államtitkári állásra Sándor Jánost, Wickenburg Márk kereskedelemügyi minisztériumi államtitkár helyére pedig Serényi Béla parlamenti képviselőt nevezték ki.⁵³⁷

Fontos változás következett be Bosznia és Hercegovina közigazgatásában is: meghalt Kállay Benjámín, aki közös pénzügyminiszterként 1882-től kormányozta a tartományokat.⁵³⁸ A kormányzói posztra végül Burián István került,⁵³⁹ aki elődje bosnyák-barát programját⁵⁴⁰ elhibázottnak ítélte és politikáját naivan a boszniai szerbekre alapozta.⁵⁴¹ A helyzetet kényessé tette a gyermektelen I. Obrenović Sándor szerb uralkodó elleni merénylet is, ami Belgrádban a Monarchia-ellenes Karađorđević-dinasztia visszatéréséhez vezetett. Ez a hirtelen jött kettős irányváltást a tartományok 1908. évi annektálásán kívül három hosszú távú következményt vont maga után. Egyrészt helyi szintén azt, hogy számos muszlim család a szerb dominanciától tartva máshol, főleg a Monarchia területén keresett boldogulást. Másrészt a magyar pozíciók gyengülését, amellyel együtt annak valószínűsége is csökkent,⁵⁴² hogy a már régóta tervezett bosnyák vasutat a fiumei érdekeknek kedvezően építsék meg.⁵⁴³ Végül pedig, miként Demeter Gábor több írásában is kiemelte, számottevően megváltozott a Monarchia geopolitikai helyzete. Nem szabad elfelejteni ugyanis,

⁵³⁵ Heka László: Khuen-Héderváry Károly horvát bán és magyar miniszterelnök a horvátok szemében. *Acta Universitatis Szegediensis: forum: acta juridica et politica*, 6. (2016) 1.

⁵³⁶ Katus László: A mezőgazdaság tőkés fejlődésének főbb vonásai az Osztrák–Magyar Monarchia délszlávlakta területein. *Történelmi Szemle*, 2. (1959).

⁵³⁷ *A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei*. Szerk. Soós László. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2018. [A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 56. Magyar Minisztertanácsi, jegyzőkönyvek 1867–1918.] 269.

⁵³⁸ Kállay Béni politikájáról legújabban lásd: Ress Imre: Bosznia-Hercegovina mint a magyar impérium része? Szemléletváltás az okkupációtól a századfordulóig. In: *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Szerk. Csibi Norbert–Schwarczwölder Ádám. Pécs, Kronosz, Pécs, 2018.

⁵³⁹ Burián István tevékenységéről részletesebben lásd: Goreczky Tamás: *Burián István, egy magyar diplomata az Osztrák–Magyar Monarchia szolgálatában*. Doktori disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2011.

⁵⁴⁰ Kállay Benjámín boszniai politikájáról részletesebben lásd: Gratz Gusztáv: Bosznia Kállay halála korában. *Huszadik Század*, 5. (1904) 1. 374., 377.

⁵⁴¹ Gyetvai Mária: Osztrák–magyar igazgatás Bosznia–Hercegovinában: a harmadik magyar kormányzó Burián István. *Kisebbségkutatás*, 27. (2018) 4. 55–89. Burián a szerbek autonómiatörekvéseit nem tartotta veszélyesnek, mert úgy vélte, hogy azok kizárólag a megszállt területeket érintik, így nyugodtan lehet nekik Boszniában engedményeket tenni. Joel László: *A Monarchia közös pénzügyminisztere, a szenzációs Kállay Béni!*

https://wooland.blog.hu/2019/03/29/a_monarchia_magyar_penzugyminisztere_avagy_miért_nincs_gondolat_batorsag (letöltés: 2019. 12. 28.)

⁵⁴² A bosnyák költségvetés. *Budapesti Hírlap*, 1904. február 16.

⁵⁴³ A gazdasági következményeket egy későbbi fejezetben tárgyalom.

hogy Ferenc József és II. Miklós orosz cár ugyancsak ekkor kötötte meg a macedóniai reformokról és a Macedón Főkormányzóság létrehozásáról szóló müzrstegi egyezményt.⁵⁴⁴

A Habsburg Birodalom számára komoly fenyegetést jelentett, hogy mindeközben a trieszti és trentói irredentisták, valamint az Olasz Királyság érdeklődése is egyre látványosabban az Adria, elsősorban Montenegró és Albánia felé fordult.⁵⁴⁵ Valamint az is, hogy a birodalom déli határán az 1903-ig szövetséges és lényegében pufferzónának tekintett államok is egymás után orosz befolyás alá kerültek.⁵⁴⁶ A századforduló a Monarchia számára globális szinten is súlyos kihívásokat támasztott, amelyek közül az egyik legnyomasztóbbnak a mind élénkebbé vált a ki- és bevándorlás számított. Nem véletlen tehát, 1903-ban Magyarországon törvény született a határrendőrség felállításáról.⁵⁴⁷ Igaz, az intézmény belpolitikai okokból csak 1906-ban, Fiumében pedig (határszéli rendőrség néven) csaknem egy évtizeddel később, 1913-ban kezdte meg működését.⁵⁴⁸

Az Osztrák–Magyar Monarchia hatalmi struktúrájában szintén számos problémát vetette fel az évtizedek óta gazdasági válsággal küzdő, elmaradott Dalmácia helyzete és szerepe. Az állapotok tarthatatlanságát jól jelzi, hogy 1903-ban Ante Trumbić és Frano Supilo vezetésével a Béccsel elégedetlen dalmátok és horvátok meghirdették az úgynevezett „új kurzust”.⁵⁴⁹ „Az új irányvonal” egy Bécs-ellenes hungaroszláv fordulatot jelentett, melyhez egyes szerb, olasz és magyar politikusok is csatlakoztak. Ez utóbbiak közül mindekenelőtt a Szövetkezett Ellenzék tagjait, Batthyány Tivadart, a kikötőváros egykori or-

⁵⁴⁴ Balatoni Balázs: Bajkeverők. A Balkan Committee és a macedóniai reformok (1903–1908). *Világtörténet*, 37. (2015) 3. 437–460.

⁵⁴⁵ DAR JU 5. 1130. ált./1902. (XIII. 2. 252. a. sz.) 280. d.; Blaskovich Sándor: Monarchiánk és Olaszország. *Nyugat*, 6. (1913) 17. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00135/04402.htm> (letöltés: 2019. 12. 17.);

Csaplár-Degovics, Krisztián: La rivalità fra l'Italia e l'Impero austro-ungarico concernente l'Albania (1878–1912). In: *All'ombra della Grande Guerra: Incroci fra Italia e Ungheria: storia, letteratura, cultura*. Eds. Ruspanti, Roberto–Turgonyi, Zoltán. Budapest, MTA BTK Filozófiai Intézet, 2017.

⁵⁴⁶ Demeter Gábor: Expanzió vagy önvédelem? Az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai köreinek tervei Szerbiával kapcsolatban (1913–1915). *Világtörténet*, 37. (2015) 3.

⁵⁴⁷ 1903. évi VIII. törvénycikk a határrendőrségről. In: *Net jogtár. Ezer év törvényei*. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90300008.TV> (letöltés: 2020. 1. 2.).

⁵⁴⁸ A határrendőrség felállításáról – amelynek fő oka a ki- és bevándorlás felügyelete volt – az 1903. évi VIII. tc. határozott, amely az ország területén ugyan 1906. január 15-én lépett életbe, de a kikötővárosban csak újabb hét év elteltével kezdték alkalmazni. Belügyminiszter 1913. évi 38.0/V-a. sz. körrendelete. *Magyarországi Rendeletek Tára, 1867–1945*. 47. (1913) 1032–1068., 38.000.V-a./1913. 68. B. M. sz. körrendelet. *Belügyi Közlöny*, 18. (1913) 27. sz. 265–289.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BelugyiKozlony_1913/?query=%22hat%C3%A1rsz%C3%A9li%20rend%C5%91rkapit%C3%A1nys%C3%A1g%22%20fiume&pg=288&layout=s (letöltés 2020. 1. 2.);

MNL OL K 255. 24. P.M./1913., MNL OL K 255. 28. P.M./1913.

⁵⁴⁹ Szeghő Patrik: Fiumétől Korfuig. A horvát jugoszlávizmus lehetőségei és útvesztői a dualizmus korának végén (1903–1918). *Belvedere Meridionale*, 29. (2017) 3. 55–74.

szágyúlési képviselőjét, valamint Apponyi Albertet, Kossuth Ferencet és Polónyi Gézát kell megemlíteni.⁵⁵⁰

Az így létrejött „egységfront” Dalmácia közjogi helyzetének rendezését és az Osztrák–Magyar Monarchia trializmussá alakítását, Ausztria és Magyarország reáluniójának perszónálunióvá redukálását tekintette emelte programjába. Noha a mozgalom még Teodor Pejačević horvát bán figyelmét is felkeltette, Sokcsevits Dénes kutatásaiból ismeretes, hogy a horvátok csak taktikai okokból, látszólag szakítottak az Ante Starčević-féle paradigmával és a Josip Frank-féle Jogpárttal.⁵⁵¹ A fő cél céljuknak változatlanul is Horvátország különállásának történelmi jogon való elismerését tekintették. Mindenesetre a mozgalom a tengeremelléken is rendkívüli népszerűsége tette szert. Ennek egyszerre volt oka és következménye, hogy Supilo az 1900-ban Sušakon alapított Novi List szerkesztőségét Fiumébe költöztette. A lap 1907 június közepétől Riečki Novi List néven jelent meg.⁵⁵²

Az „új kurzus” szimpatizánsai között olyan prominens személyek tűntek fel helyi szinten, mint Erasmo Barčić, Richard Lenaz és Gjuro Vranyczány, valamint az időközben az Autonóm Párt vezérévé lett Riccardo Zanella.⁵⁵³ Sőt, a Rappresentanza önként ajánlotta fel a városi tanács dísztermét a Fiumében összeülő horvát–dalmát–magyar delegációk számára,⁵⁵⁴ és 1905 októberében szintén a kikötővárosban írták alá a fiumei rezolúció néven ismertté vált közös határozatukat.⁵⁵⁵ A horvát–magyar közeledési kísérlet mégis kudarcba fulladt többek közt a magyar Koalíció és a bécsi udvar 1906. áprilisi paktuma miatt, mivel a Szövetkezett Ellenzék a hatalomra kerülésért cserébe hajlandónak mutatkozott korábbi programját feladni és szövetségeseit feláldozni.⁵⁵⁶ A horvátok és magyar fél közti konfliktusok így tovább folytatódtak,⁵⁵⁷ és a kapcsolatok mélypontra jutásáról mi sem tanúskodik jobban, mint az 1907-ben elfogadott vasúti pragmatika.⁵⁵⁸

A fentebb ismertetett események rávilágítanak, hogy a régióban végbement változások alól Fiume sem vonhatta ki magát, ráadásul a kikötőváros gazdasági, politikai és társadalmi életére a korábbi évek municipális válsága is rányomta a bélyegét. A kormány és a város bizalmának helyreállítását az új intézmények felállításával járó mindennapi sűrű-

⁵⁵⁰ Zanella Rikárd programja. *Magyar Tengerpart*, 1906. április 27.

⁵⁵¹ Sokcsevits Dénes: A fiumei rezolúció és az 1905 és 1907 közötti horvát–magyar közeledés előkészítése a horvát sajtóban. *Századok*, 139. (2005).

⁵⁵² Sokcsevits, 2005., *Riečki Novi List*, 1907. június 19.

⁵⁵³ A fiumei horvátok szervezkedése. *Magyar Tengerpart*, 1905. február 11.

⁵⁵⁴ *Képviselőházi Napló*, 1910. II. kötet. 1910. december 7. 54. országos ülés. 479.

⁵⁵⁵ Várkonyi Ágnes, R.: Adalékok a Függetlenségi Párt történetéhez. Kossuth Ferenc tíz levele. *Századok*, 99. (1961) 2–3.

⁵⁵⁶ Dolmányos István: *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején*. Budapest, Akadémiai, 1976.

⁵⁵⁷ Magyarbarát tüntetés. A horvátok garázdálkodása. *Magyar Tengerpart*, 1906. szeptember 8.

⁵⁵⁸ Sokcsevits 2005, Szeghő, 2017.

lódások és sajtóperek, a fiumei szociáldemokraták párttá alakulása, valamint Szapáry László kormányzó megvesztegetési botránya is nehezítette. Így a régóta tervezett önálló párt létrehozásával egy viszonylag nyugodtabb, a nemzetiségek közeledésére alkalmas pillanatra várni kellett, aminek egyik fontos előfeltételét az új kormányzó kinevezése⁵⁵⁹ képezte. Ezáltal a községi pótválasztásokra csak Roszner Ervin kormányzói beiktatása után kerülhetett sor, melyen viszont már egy új politikai erő, a Hazafias Párt is képviseltette magát.⁵⁶⁰

Jellemző a fiumei viszonyokra, hogy a Hazafias Párt szócsövének számító Fiumei Szemle⁵⁶¹ hetilap rögtön sietett leszögezni, hogy névválasztásukkal nem az Autonóm Párt hazafiasságát kérdőjelezi meg, hiszen: „*Hazafias patriotikus lehet az is. A különbség a »hazafiasság« értelmezésében van.*” Majd azt is hozzátette, hogy míg az Autonóm Párt lokálpatriotizmusa megelőzi az állam iránti szeretetet, addig a Hazafias Pártnál ez éppen fordítva van. A párttagok magyar hazafias érzése magában foglalja Fiume iránti szeretetüket, és ennek a „hazafiasság”-nak a jegyében kell rendezni azokat a félreértéseket, amik az olasz és a magyar nemzet évszázados barátságát megingatták. A Fiumei Szemle a szabadság eszményének diadalra juttatását nevezte meg legfőbb feladatnak, hiszen felfogásában az nem volt más, mint „*Fiume szünet nélkül való haladása*”.⁵⁶²

A Fiumei Szemle szerint ennek a haladás-eszmének két alapvető eleme volt. Először is a városi autonóm intézmények és az állameszme feltétlen tisztelete, másodsor pedig a municípium olasz és az állam magyar nyelvének kölcsönös megbecsülésén alapuló viszonya. Ekképpen a Hazafias Párt programjában nyíltan deklarálták, hogy Fiume olasz kultúrája és nyelve számíthat az ország támogatására, de csak addig a határig, amíg azt a politikai és törvényes keretek megengedik. Mindent, ami ezen túlmutat, vagy gyanakvásra ad okot, a párt a fiumei olaszság védelme érdekében (sic!) ellenséges lépésként fogja kezelni. Azt is kijelentették, hogy bár nem törekednek közigazgatási monopóliumra, mégis követelik jogos jussukat. Elsősorban „*tekintet nélkül származásukra, nemzetiségükre*” fiumei illetőséget kérnek, hogy ezáltal a városi életben is aktívan részt vehessenek.⁵⁶³

Ez utóbbi kitévelt különösen az tette jelentőssé, hogy a párt névsorában nemcsak magyar-,⁵⁶⁴ de horvátajkú,⁵⁶⁵ sőt még szociáldemokrata személyek⁵⁶⁶ is feltűntek. Ugyan-

⁵⁵⁹ Roszner Ervint 1903. december 4-én nevezték ki fiumei kormányzónak.

⁵⁶⁰ Győztünk! *Magyar Tengerpart*, 1904. március 1.

⁵⁶¹ Eredetileg Garády-Gauss Viktor, majd Szegfő László szerkesztésével.

⁵⁶² Fiumei hazafias párt. Felhívás a közönséghez. *Fiumei Szemle*, 1904. március 1.

⁵⁶³ Fiumei hazafias párt. Felhívás a közönséghez. *Fiumei Szemle*, 1904. március 1.; Fiumei hazafias párt. Felhívás a közönséghez. *Fiumei Szemle*, 1904. március 6.

⁵⁶⁴ Eidlitz Hugó, Fésüs György, Fest Aladár, Rákosi Imre, Randich János, Solymásy A. Oszkár, Steinacker Artúr.

⁵⁶⁵ Enrico Ivanossich, Gjuro Vranyczány, id. Antonio Vio.

akkor nem hagyható figyelmen kívül a *divide et impera* elve sem, aminek a lényegét Szapáry László kormányzó a következőképpen fogalmazta meg: „*a horvát elem megerősítése politikailag csak addig a fokig van javalva s indokolva, amíg az olasz elemmel rivalizálva ellensúlyozzák egymást s lehetségessé teszik Fiume területén a magyar elem kizárólagos politikai hegemoniáját*”.⁵⁶⁷ Így nem meglepő, hogy a Hazafias Pártban több olasz⁵⁶⁸ valamint kimondottan autonomista városatya is helyet kapott.⁵⁶⁹ Persze, a Hazafias Pártba feliratkozó autonomisták eredeti pártjuk listájáról sem töröltették magukat.⁵⁷⁰ Taktika, elvtelenség, anyagi és hatalmi érdekorientáltság, vagy valami egészen más állt a háttérben? A kérdés eldöntése további elmélyültebb, az egyéni eseteket egyesével számba vevő kutatást igényel.

A Hazafias Párt nagy újdonsága a tudatos és szervezett, az etnikai szempontokon átívelő, gyakorlatilag is megvalósított politikai fellépésben öltött testet, ami programjában és kampányában is markánsan megjelent. Jól szemlélteti ezt, hogy a Fiumei Szemle azzal buzdította a magyarság szellemi vezetőjeként aposztrofált Fest Aladár megválasztására az olvasóit, hogy a pótválasztásokon nem a célokról, hanem kizárólag a személyekről lesz szó.⁵⁷¹

Fest tehát de facto a Hazafias Párt kulcsszereplőjévé vált, ami azért is lényeges, mert a fiumei politikai fejleményekről Thallóczy is folyamatosan tájékoztatta. Fest a pártalakításról, valamint a választási mozgalomról az alábbiakban számolt be a „nagy mecénásnak”: „*Talán már értesült a lapokból, hogy a február 29-én tartott városi képviselőválasztáson mint az ez alkalomból megalakult „hazafias párt” (Partito patriottico) jelöltje 725⁵⁷² voksnyi abszolút többséggel bejutottam. A párt programját tartalmazó cikket, mely a választás után következő napon jelent meg, meg fogom küldeni. Ez alkalomból igen kérem méltóságodat, ha a programról tudomást vett s az helyeslésével találkozok, kegyeskedjék a pártot előfordulható esetekben erkölcsi támogatásban részesíteni.*” Sorait az újonnan megválasztott városatya érzékelhető büszkeséggel ekképpen zárta: „*Fest Aladár fiumei városi képviselő, a hazafias párt (partito patriottico fiumano) tagja.*”⁵⁷³

⁵⁶⁶ Samuele Mäylender, Pietero Stupicich.

⁵⁶⁷ MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 1415.M.E./1903. XXV.

⁵⁶⁸ Luigi Adamich, Antonio Branchetta, Arturo Dalmartello, Sigmondo Copaitich, Luigi Cosulich, Stanislao Dall’Asta, Nicoló Gelletich, Antonio Francesco Smoquina.

⁵⁶⁹ Giovanni Benzan, Giuseppe Blasich, Basilio Dardi, Antonio Grossich, Mario Mohovich.

⁵⁷⁰ Luigi Cosulich, Giovanni Randich, Stanislao Dall’Asta, Antonio Branchetta, Antonio Francesco Smoquina, Arturo Steinacker, Mario Mohovich, Antonio Grossich.

⁵⁷¹ A pótválasztások előtt. *Fiumei Szemle*, 1904. február 7.

⁵⁷² 1335 szavazat volt összesen, Fest 725 szavazatával pedig a középmezőnyben szerepelt.

⁵⁷³ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. sd.

A választással kapcsolatban még egy tényezőt érdemes megjegyezni. Négy évvel később a választásra Zanella már úgy emlékezett vissza, hogy a magyar képviselők Rappresentanzába kerülését az Autonóm Párt kezdeményezte.⁵⁷⁴ A párt az inkompatibilitás elkerülése érdekében ajánlatát egyetlen feltételtől tette függővé. Attól, hogy miként az olasz állami vagy városi tisztviselőket ők sem jelölik, úgy a magyar állami tisztviselők se legyenek jelölhetőek. Ehelyett azt javasolták, hogy a Kormányzóság válasszon magyar önálló (magán-) kereskedőket. Jóllehet, Zanella elmondása szerint Roszner Ervin belement a feltételbe, titokban mégis a horvátokkal tárgyalt. Ennek viszont az lett a következménye, hogy a kormányzó behozta a horvátokat a Rappresentanzába.⁵⁷⁵ Bárhogy is történt, két dolog biztosan megállapítható. Az egyik az, hogy a képviselőtestületbe – hosszú idő után először – magyar- és horvátajkú városatyák is bekerültek. A másik pedig, hogy az ellentétek csak ideiglenesen, a Koalíció békítő politikája eredményeként enyhültek. Feltűnő, hogy Wekerle Sándor kormányának bukásával a Hazafias Párt is gyorsan szétesett.⁵⁷⁶

A vizsgált korszakban a Hazafias Párton, és 1907-ben egy erőtlén, tiszavirágéletű csoportosulás⁵⁷⁷ létrehozásán kívül az egyetlen sikeres pártalakítás Wickenburg István kormányzó nevéhez fűződik. Wickenburg az Autonóm Párt korábban megbomlott egységére építve, az 1910. évi parlamenti választásokon Michele Maylender ex-podestát eredményesen léptette fel Riccardo Zanellával szemben. Ezzel, illetve Francesco Vio podestà és ifj. Antonio Vio politikai, valamint Andrea Ossoinack (elsősorban) anyagi támogatását élvezve, Wickenburg lerakta a Lega Autonoma néven emlegetett új politikai erő alapjait. Mi több, a párt arra is képesnek bizonyult, hogy megtörje a képviselőtestületben az Autonóm Párt 1897 óta őrzött monopolhelyzetét.⁵⁷⁸ A kormányzó a diadalt azzal magyarázta, hogy a lakosság mérsékeltebb része megunta a „Zanella-féle terrort,” és a Lega heterogén társadalmi és politikai összetétele ellenére is késznek mutatkozott a helyi kormányzattal együttműködni.

A tartós siker azonban ez alkalommal is elmaradt. 1914-ben Wickenburg már arról jelentett Tisza István miniszterelnöknek, hogy a párt nem volt elég erős és jól szervezett ahhoz, hogy a helyi társadalomban tartósan gyökeret ereszthetett volna. Mi több – így Wickenburg – még a katonai hatóságok (!) is olyan „reformokat”⁵⁷⁹ követeltek meg tőle, ame-

⁵⁷⁴ DAR RO 258. 005. Minoranza–Maggioranza. 1904. Az Autonóm Párt és a kisebbség közti egyezkedésről dokumentumok is tanúskodnak.

⁵⁷⁵ *Képviselőházi Napló*, 1906. XVIII. kötet. 1908. május 15. 324. országos ülés. 308.

⁵⁷⁶ *Képviselőházi Napló*, 1906. XVIII. kötet. 1908. május 15. 324. országos ülés. 309–311.

⁵⁷⁷ DAR JU 5. 76. eln./1907. 32. d.

⁵⁷⁸ DAR JU 5. 177. eln./1914. 43. d.; Toševa Karpowicz, 1986. 216–222.

⁵⁷⁹ Jelesül: a városi rendőrség államosítását, valamint az 1903-as határrendőrségi törvény végrehajtását.

lyek felforgatták a nehezen elért békés viszonyokat. Mindennek következtében a Lega mind kritikusabbá vált a helyi kormányzattal szemben, majd a határrendőrség 1913. évi felállítását követően megtagadta az együttműködést és felszámolta magát.⁵⁸⁰ Egyes tagjai Francesco Vio példáját követve, visszavonultak a közélettől, mások pedig – miként Andrea Ossoinack és ifj. Antonio Vio is tette – újra csatlakozott az Autonóm Párthoz. Wickenburgnak így kényszerűen konstatálnia kellett, hogy a város „*ismét Zanella és pártja terrorja alá került*”.⁵⁸¹

V. 2. A Rappresentanza működésének direkt szabályozása

Az állam jóval nagyobb eredményeket ért el a Rappresentanza működésének közvetlen szabályozásával, kontrollálásával, mint a fiumei közigazgatás fentebb tárgyalt „soft” befolyásolásával.⁵⁸² Ez a kormányzónak az 1870. évi fiumei provizóriumban és az 1872. évi városi statútumban lefektetett felügyeleti és ellenőrzési jogköre, valamint közvetítő szerepe révén valósulhatott meg. A jogi keretek azonban a konkrét lehetőségek és eszközök hiányában nem sokat értek, ezért szükség esetén a megfelelő válsághelyzeteket az államnak külön kellett megteremtenie. Más szóval, a kormányzat – akárcsak 1869-ben Heves vármegye és Pest esetében – olykor kimondottan törekedett arra, hogy a képviselőtestületet a fennálló törvényes viszonyok megsértésére kényszerítse és a rend helyreállítására hivatkozva azt feloszlathassa. Ez nem ment egyszerűen, mivel a városatyák (többnyire) szintén kitűnően ismerték saját jogait és kötelességeiket, valamint azokat az eszközöket, amelyekkel hatalmukat és autonómiájukat átmenthették egy nyugodtabb időre. Ami pedig talán még fontosabb: politikai hagyományaiktól nemtetszésük változatos kifejezése és az öntudatos „pengeélen táncolás” egyébként sem állt messze.⁵⁸³

Éppen ezért egy-egy ilyen krízis kiprovokálását a központi és a helyi kormányzat taktikai egyeztetése előzte meg, amelyek közül a legszemléletesebbek Bánffy Dezsőhöz és Gaál Tibor kormányzói helyetteshez, valamint Tisza Istvánhoz és Wickenburg István kormányzóhoz fűződtek. Miként a korábbi fejezetek alapján sejteni lehet, Bánffy miniszterelnöksége alatt a képviselőtestület felháborodásának okát a közigazgatási reformok, kivált-

⁵⁸⁰ Erről részletesebben: L'ultima seduta della Rappresentanza municipale. *La Voce del Popolo*, 1913. június 24.

⁵⁸¹ DAR JU 5. 177. eln./1914. 43. d.

⁵⁸² Úgy mint a fentebb tárgyalt a saját jelölt képviselőtestületi megválasztásával és/vagy egy önálló párt alapításával.

⁵⁸³ Erre a legjobb példa az úgynevezett „nessunózás”. Radich, 1883; Fest Aladár: Báró Eötvös József és a fiumei kérdés. *Akadémiai Értesítő*. 23. (1912) 466–467., 479–480.

képpen a közigazgatási bizottság „oktrojált”, a Rappresentanza megkérdezése nélküli bevezetése jelentette. A fiumei képviselőtestület tagjai előbb memorandumban és parlamenti képviselője, Batthyány Tivadar közvetítésével tiltakoztak az önkényes eljárás ellen, később viszont még ennél is tovább mentek. Példának okért Kuranda Emil, az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaság vezérigazgatójának kivételével még a miniszterelnök által szervezett enquete-re sem mentek el, és amikor már ez sem segített, nyíltan megtagadták a közigazgatási bizottságba küldendő tíz tag megválasztását.⁵⁸⁴

A városatyák tiltakozása továbbra is sikertelen maradt, így végső elkeseredettségében Antonio Walluschnig Fiume zágrábi követküldési jogát emlegette fel. Egészen pontosan azt, hogy Fiume képviselői nemcsak a budapesti parlamentben, de a horvát szaborban is megjelenhetnek.⁵⁸⁵ A városatyák mégis inkább Francesco Vio mérsékeltebb indítványát fogadták el, amelynek eredményeképpen Michele Maylender podestà-val együtt 47-en lemondtak a mandátumukról. A státútum rendelkezései értelmében a városatyák lemondását egy újabb községi választás követte, ami az Autonóm Párt diadalával és Maylender ismételt podestává választásával ért véget. Mivel azonban az állam és a város konfliktusa továbbra sem rendeződött, Maylender nem volt hajlandó felesküdni az ország új törvényeire.⁵⁸⁶

Gaál Tibor kormányzói helyettes szavaival élve, Maylender és az Autonóm Párt magatartása a municipális válság egy újabb fázisának kezdetét jelentette. Éppen ezért, bár Bánffy Dezső a fiumei státútum látszólagos tiszteletben tartásával egy újabb polgármester-választás megtartását határozta el,⁵⁸⁷ annak várható sikertelensége miatt Gaál Tibort, majd Szapáry László kormányzót kivételes hatalommal, a Rappresentanza és az Állandó Bizottság hatásköreinek gyakorlásával ruháztatta fel. A miniszterelnök célja az volt, hogy a biztosra vehető újabb eredménytelen választást követően a kormányzó végleg feloszlatassa a testületet és annak funkcióit ideiglenesen, – egy együttműködő Rappresentanza létrehozásáig – átvehesse.⁵⁸⁸ Bánffy terve végül megvalósult, sőt Vallentists Antal miniszteri taná-

⁵⁸⁴ Részletesebben lásd: Ordasi Ágnes: Batthyány Tivadar és Fiume kapcsolata. *Köztes-Európa*, 6. (2014) 2–3. 13–21.

⁵⁸⁵ Ezt a felvetést 1901 őszén Alberto Sirola is megismételte Batthyány Lajos parlamenti képviselővé választását követően. Rappresentanza municipale. *La Voce del Popolo*, 1901. november 1.

⁵⁸⁶ MNL OL K 26. 422. cs. I. rész. 1898. XIII. t. 583./1898. (520. a. sz.).

⁵⁸⁷ *Autonómiák*, 2005. 332. A státútum 27.§-nak értelmében a kormány bármikor elrendelhetette a képviselőtestület feloszlátását, azonban ebben az esetben legkésőbb négy héten belül gondoskodnia kellett az újabb választások kiírásáról.

⁵⁸⁸ MNL OL K 26. 422. cs. I. rész. 1898. XIII. t. 583./1898. (520. a. sz.), DAR JU 5. 190. eln./1897. 21. d., A rappresentanza feloszlátása. Pesti Napló. 1898. január 13., MNL OL K 26. 395. cs. I. rész. ad 18987.M.K./1897. 329. a. sz.; Kivételes hatalom. *Magyar Tengerpart*, 1898. január 16.

csosnak, a város korábbi kormányzói helyettesének Fiumébe küldésével és podestái kinevezésével (!)⁵⁸⁹ egy további elemmel is kibővült.⁵⁹⁰

Tehát 1898 őszétől egy rendkívüli jogokkal felruházott kormányzó, egy felülről kinevezett podestà, és egy kizárólag az állam képviselőiből álló közigazgatási bizottság működött a városban. Mivel az intézkedések élesen szembehelyezkedtek a városi státútum pontjaival, ezt az állapotot többen a fiumei autonómia felfüggesztéseként értelmezték. Ezzel szemben a kormányzat részéről, miként azt Szapáry László kötelező éves jelentéséből is kitűnik, a diplomatikusabb „*közigazgatási interregnum*” terminussal írták le a kialakult helyzetet.⁵⁹¹

A képviselőtestület felosztatására a későbbiekben is akadt példa, amelyek közül a legnagyobb visszhangot kiváltó esetek Wickenburg István kormányzóságához köthetők. Wickenburg ugyanis már 1910. évi kinevezésekor kijelentette, hogy – a hagyományokkal ellentétben – ő nem hajlandó megjelenni a Rappresentanza előtt kormányzói beiktatása alkalmából. Ahogy mondta: a látogatás csak udvariassági gesztus, pusztán ceremónia, nem pedig írásban foglalt kötelesség.⁵⁹² A szándékos mulasztásra a Rappresentanza Wickenburg kormányzói státusza legitimitásának megkérdőjelezésével felelt, mivel a kormányzó szavait szándékos provokációként, az állami önkény és despotizmus kifejezéseként, illetve a városi autonómia tudatos figyelmen kívül hagyásaként könyvelte el.⁵⁹³ Magától értetődik, hogy a kölcsönös bizalmatlanság miatt a kormányzó és a képviselőtestület együttműködése eleve halálra volt ítéelve.⁵⁹⁴

Wickenburg elmaradt installációjának jelentőségét egyébiránt jól mutatja, hogy az a parlamentben is nagy vihart kavart. Az esetnek az is különös pikantériát adott, hogy míg a korábbi autonomista pártvezér, Michele Maylender a kikötőváros képviselőjeként Wickenburg nézőpontjait védte,⁵⁹⁵ addig a Koalíció ex-tagjai, Batthyány Tivadar,⁵⁹⁶ Apponyi Albert és Polónyi Dezső a Rappresentanza álláspontjára helyezkedtek.⁵⁹⁷ Batthyány Tivadar a képviselőtestület kormányzói felkereséséről egyenesen úgy nyilatkozott, hogy ellen-

⁵⁸⁹ *Statuto*, 1872. Az 1872. évi státútum értelmében a podestát a Rappresentanza saját kebeléből, egyenes, de titkos szavazással kell, hogy megválassza.

⁵⁹⁰ Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 1898. augusztus. 19.; *Riflessioni sulla nomina del podestà. La Difesa*, 1898. október 23.

⁵⁹¹ DAR JU 5. 90. eln./1898. 22. d.

⁵⁹² Elmaradt installáció. *Pesti Napló*, 1910. december 1.

⁵⁹³ MNL OL K 467. 14. cs. félhivatalos. Khuen-Hédervárynak Riccardo Zanellától.

Távirat. 1910. november 28.

⁵⁹⁴ MNL OL K 26.

⁵⁹⁵ *Képviselőházi Napló*, 1910. II. kötet. 1910. december 7. 54. országos ülés. 478–479.

⁵⁹⁶ *Képviselőházi Napló*, 1910. II. kötet. 1910. november 28. 46. országos ülés. 307–309.

⁵⁹⁷ *Képviselőházi Napló*, 1910. II. kötet. 1910. december 9. 55. országos ülés. 510–512.

tétben a kormány és Wickenburg felfogásával, az „nem ismerkedési összejövétel, nem magán five o'clock tea,⁵⁹⁸ hanem egy közjogi aktus, amelyet nem a törvény, de a jogszokás szentesített, a melyet a politikai szükségesség megvalósított, átvitt az életbe”.⁵⁹⁹ Batthyányhoz hasonlóan Apponyi is hasonló szellemben, de jóval vehemensebben fogalmazta meg sarkos véleményét: „Előre bocsátom, hogy én azt a megjelenését a kormányzóknak a fiumei Rappresentanzában nem tartom pusztá udvariassági ténynek, nem tartom pusztá olyan ceremóniának, mint pl. annak a kérdésnek megítélését, hogy kinél akar látogatást tenni a kormányzó úr a jóbarátság fenntartása kedvéért. Nem, ez egy közjogi ténykedés, ez egy szokásjogon alapuló jogi követelmény. Ne beszéljenek nekem arról, hogy nincs írott törvény, mely a kormányzót erre kötelezné.”⁶⁰⁰

A Függetlenségi Párt képviselői persze nem csupán a fiumei jogszokások megsértését kárhóztatták, de a kérdést tágabb, birodalmi kontextusba helyezve mind Khuen-Héderváry Károly miniszterelnököt, mind a kormányzót Fiume elhorvátosításának szándékával és a trialisztikus eszmék pártolásával vádolták.⁶⁰¹ A miniszterelnök a felhozott rágalmakra kifejtette, hogy Fiume kormányzata sohasem törekedett a város elhorvátosítására, és hogy a horvátosodás spontán történik. Azt nem lehet sem elősegíteni, sem meggátolni, „hacsak valami kínai falat nem akarnánk felépíteni és nem engedni be azokat, a kik oda kíváncskoznak”.⁶⁰² Ami pedig Wickenburgot illeti, ő a felmerült problémákat a miniszterelnöknél valamivel pragmatikusabban oldotta meg. Feloszlatta a renitensnek ítélt képviselőtestület,⁶⁰³ majd az 1911. évi községi választásokon „saját” pártját, a Lega Autonomát juttatta uralomra.⁶⁰⁴ Igaz, eljárása meglehetősen kontraproduktívnek bizonyult, mivel ezzel a helyi kormányzat és a városi elitiek közti ellentétek csak tovább mélyültek.

A város és a kormányzó közti disszonancia 1913-ra odáig vezetett, hogy az 1897–1898. évi események csaknem teljesen megismétlődtek. A konfliktus okát ez alkalommal három fő tényező adta. Egyrészt az, hogy rendeletileg döntés született a polgári perrendtartás fiumei végrehajtásáról, amely értelmében a fiumei királyi törvényszéket arra kötelezték, hogy a magyarországi, de nem fiumei ügyvédektől és az országban lakó peres felektől is

⁵⁹⁸ Ötóra tea (angol).

⁵⁹⁹ *Képviselőházi Napló*, 1910. II. kötet. 1910. december 12. 57. országos ülés. 18.

⁶⁰⁰ *Képviselőházi Napló*, 1910. II. kötet. 1910. december 9. 55. országos ülés. 510–512.

⁶⁰¹ *Képviselőházi Napló*, 1910. II. kötet. 1910. december 5. 52. országos ülés. 445–447.

⁶⁰² *Képviselőházi Napló*, 1910. VI. kötet. 1911. március 30. 131. országos ülés. 323–326.

⁶⁰³ Lo scioglimento del Consiglio municipale. *La Bilancia*, 1911. április 27.; MNL OL K 26. 947. cs. 1912. XXVII. t. 94./1912. (94. a. sz.); MNL OL K 26. 947. cs. 1912. XXVII. t. 2538./1911. XXVII. t. (2538. a. sz.).

⁶⁰⁴ Il congresso della Lega Autonoma. *La Bilancia*, 1911. április 4.; DAR JU 5. 177. eln./1914. 43. d.

elfogadja a magyar nyelvű beadványokat.⁶⁰⁵ Másrészt az, hogy Wickenburg a célszerűség és a visszaélések megszüntetése érdekében új alapokra kívánta helyezni a városi ügykezelést, ami mindenekelőtt a városi vagyonkezelést érintette.⁶⁰⁶ Végül az, hogy a balkáni háborúk okozta rendkívüli helyzetet és a megnövekedett közbiztonsági igényeket kihasználva, a határrendőrségről szóló 1903 évi törvényt a kikötővárosban is végrehajtották.⁶⁰⁷

Ez utóbbi teremtette meg az alapot arra, hogy a város időközben olasz állampolgárságot nyert korábbi második alelnökét,⁶⁰⁸ a nyíltan irredenta Icilio Baccich-Girardellit kiutasíthassák Fiuméből, mikor beteg édesanyjához és/vagy a barátaihoz látogatott.⁶⁰⁹ Az intézkedés oly nagy felháborodást keltett, hogy még Francesco Vio podestà is beadta lemondását, a Lega Autonoma pedig az autonomistákkal együtt tiltakozott a reformok ellen.⁶¹⁰ A városatyák demonstrálásának meglett az eredménye: a kormányzó feloszlatta a működésképtelen tanácsot.⁶¹¹ A krízis azonban tovább folytatódott, mivel Wickenburg a státútum értelmében a Rappresentanza hatáskörébe lépő tíztagú Állandó Bizottság határozatait is sorra megsemmisítette.⁶¹² Az Állandó Bizottság tagjai hamar megelégtették a kormányzó eljárását és rövidesen ők is visszaadták mandátumukat.⁶¹³

Fiume tehát 1913-ban ismét alapvető autonóm közigazgatási intézményeitől megfosztva találta magát. A városatyák és a központi hatalom konfliktusát ugyanakkor Sándor János belügyminiszter tette különösen súlyossá, mikor Wickenburgot kivételes hatalommal ruházta fel az új községi választások kiírásáig. Erre az teremtette meg a lehetőséget és egyben a szükségét, hogy a státútum nem rendelkezett arról, hogy milyen szervnek kell a hatósági teendőket ellátnia abban az esetben, ha a képviselőtestület feloszlátását követően az Állandó Bizottság tagjai sem lennének hajlandóak az együttműködésre.⁶¹⁴ A kormányzó és a belügyminiszter intézkedései miatt keletkezett krízis egy további problémára is ráirányí-

⁶⁰⁵ Fiumei törvényszék és a magyar nyelv. *Budapesti Hírlap*, 1913. június 14.; MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. 1037./1916. (1037. a. sz.) XXVII. t. A törvényt végül csak később léptették életbe.

⁶⁰⁶ DAR JU 5. 45. eln./1914. 43. d.

⁶⁰⁷ MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. 6605./1913. (3028. a. sz.) XXVII. t.; Due anni fa. 27 aprile 1911. *La Voce del Popolo*, 1913. június 22.

⁶⁰⁸ DAR JU 5. 171. eln./1910.

⁶⁰⁹ Samani, 1975.

27.; Lo sfratto al dott. Icilio Baccich! *La Voce del Popolo*, 1913. június 10.

⁶¹⁰ Una seduta storica della Rappresentanza municipale. *La Voce del Popolo*, 1913. június 14.

⁶¹¹ L'ultima seduta della Rappresentanza municipale. *La Voce del Popolo*, 1913. június 24.

⁶¹² DAR JU 5. 3654. ált./1915. (I-2. 14. a. sz.) 596. d. Például az Állandó Bizottság a határrendőrség életbe léptetése ellen felhozott panaszait.

⁶¹³ Il veto del governatore nella discussione del Consiglio Comunale. *La Voce del Popolo*, 1913. június 19.; L'ultima seduta della Rappresentanza municipale. *La Voce del Popolo*, 1913. június 24.

⁶¹⁴ MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. 6658./1913. (3028. a. sz.) XXVII. t.; Fiume. *Pesti Hírlap*, 1913. július 13.; A fiumei választások. *Pesti Hírlap*, 1913. szeptember 19.

totta a figyelmet. Arra, hogy mivel az 1914. évi községi névjegyzékek összeállítása még 1913 novemberében sem készült el, a választásokat tehát nem lehetett megtartani.⁶¹⁵

Ez az „ex lex” állapot végül 1914. február 28-án ért véget, mikor a statútum pontjainak megfelelően lebonyolították a képviselőtestület megválasztását. Noha a testületbe autonomista és legista képviselők egyaránt bekerültek, a közhangulat Riccardo Zanella podestává válását vetítette előre. Ezt Wickenburg sem személyes, sem politikai okokból nem hagyhatta annyiban. A kormányzó ezért feliratban arra kérte Sándor Jánost és Tisza Istvánt, hogy akadályozzák meg a „kártékony” és „megbízhatatlan” autonomista pártvezér megválasztásának legfelsőbb jóváhagyását.⁶¹⁶ Az uralkodó – hasonlóan az 1905. évi koalíciós válság megoldásának felfogásához – a kormányzónak kedvező módon járt el, és végül Zanella helyett Francesco Gilberto Corossacz került a podestài székbe.

Corossacz polgármesterségével kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül, hogy megválasztását két tényezőnek köszönhette. Egyrészt magának Zanellának, aki tartott attól, hogy ismételt megválasztása esetén a statútumot felfüggesztenék, a kormányzó pedig kormánybiztosi jogköröket nyerne. Így, mikor a Rappresentanza újfent neki ajánlotta fel a podestài méltóságot, a pártvezér Corossacz támogatására szólította fel híveit. Másrészt annak, hogy Corossacz ezzel párhuzamosan paktumot kötött Wickenburggal. A titkos megállapodás értelmében Corossacz ígéretet tett a közigazgatás lojális vezetésére, és arra, hogy együtt fog működni a helyi kormányzattal a városi intézmények állami ellenőrzés alá vonásában.⁶¹⁷ Cserébe Wickenburg a szavát adta, hogy nem akadályozza meg az új polgármester megválasztásának uralkodói jóváhagyását. Corossacz polgármestersége mégsem tarthatott sokáig, mivel 1915-ben ellene éppen saját pártja szavazott bizalmatlanságot a városatyák távolmaradásával már egyébként hónapok óta határozatképtelenné vált Rappresentanzában. Természetesen a működésképtelen testület agóniájának a kormányzati beavatkozás vetett véget rövidesen.⁶¹⁸

Mégis, Corossacz politikai pályafutása alapján elképzelhetőnek tartom, hogy az 1915-ben kirobbant újabb municipális válság tulajdonképpen az autonomisták hatalomátmentését szolgálta. Már csak azért is, mivel a heterogén összetételű Rappresentanza feloszlásának kiprovokálásával a jogköreit az Állandó Bizottság vette át, ahol viszont már az

⁶¹⁵ A fiumei állapotok. *Pesti Hírlap*, 1913. november 13.

⁶¹⁶ DAR JU 5. 113. eln./1914. 43. d.

⁶¹⁷ MNL OL K 467. 17. cs. 75./1916. féléhivatalos. 1916-ban, Corossacz bukását követően, Wickenburg épp a podestà együttműködő magatartására hivatkozva kérte Tisza István miniszterelnököt, hogy segítsen a városatyának megfelelő és jól jövedelmező állást találni az éppen kiépülő pénzügyi központnál, miután a férfit nem sikerült a Tengerészeti Hatóságba bejuttatnia, illetve a fiumei házát a MÁV által megvásároltatnia.

⁶¹⁸ DAR JU 5. 1133. eln./1915. 50. d.

autonomisták akarata érvényesülhetett. Amennyiben valóban ez állt a kialakult helyzet hátterében, akkor az autonomista városatyáknak csatlakozniuk kellett. Noha a kormányzó még a háborús körülmények ellenére is hajlandónak bizonyult a községi választásokat kiírni, azok ifj. Antonio Vio podestává választásával és lényegében teljes legista győzelemmel végződtek.⁶¹⁹ Ez mindenekelőtt arra vezethető vissza, hogy az Autonóm Párt hívei csak korlátozottan vehettek részt az 1915. évi választásokon. A katonai behívások és az internálások ugyanis elsősorban őket érintették.⁶²⁰

Jellemző, hogy a kormányzó újabb beavatkozásának köszönhetően minden mentesége és kapcsolati tőkéje ellenére a bevonulást még Riccardo Zanella sem kerülhette el. Az autonomista pártvezért így már 1915 elején a pécsi 19. honvédgyalogezred besorozott tagjaként a Keleti Frontra vezényelték.⁶²¹ Jóllehet, Zanella katonai tevékenysége nem tartott sokáig, mivel az első adandó alkalommal magát olasz állampolgárnak kiadva orosz hadifogságba vetette magát, majd Rómába távozott.⁶²²

V. 3. Sajtó

A sajtónak az (állami) hatalomgyakorlásban játszott szerepe nem szorul különösebb bemutatásra. Jól ismert tény, hogy az egyik legfontosabb funkciója az, hogy a hatalom számára lehetővé teszi, hogy önszabályozó információs rendszerként működhessen. Karl Deutsch felfogása alapján a sajtó ezt úgy éri el, hogy információkat központosít, feldolgoz, továbbít, és a beérkező reflexiókból tapasztalatokat von le. Deutsch szerint a sajtó ezzel egy olyan aszimmetrikus kommunikációs fórumot hoz létre, amely sugalmazó, mintaadó, véleményformáló és normaalkító tulajdonságainál fogva megteremti azokat a feltételeket a hatalom számára, melyekkel a társadalom egy adott szegmenseit ellenőrizheti, vezetheti és irányíthatja.

Ebbe az elméleti keretbe illeszkedik Ernst Fischer koncepciója is. Bár Fischer a sajtó elsődleges funkcióját az aktuális, praktikus információk terjesztésében jelölte meg, rámutatott annak a politika és társadalom ellenőrzésében, a morális és ideológiai befolyásolásában, valamint az identitás formálásában, erősítésében játszott szerepére is. Úgy vélte, a

⁶¹⁹ DAR JU 5. 1470. eln./1915. 51. d.

⁶²⁰ Behívott városatyák. *A Tengerpart*, 1914. július 29. Részletesebben lásd: Ordasi Ágnes: *Áldozat vagy sem? A fiemei autonómia kérdése* F. G. Corossacz polgármestersége idején (1914–1915). *Urbs*, 12. (2018).

⁶²¹ DAR JU 5. 502. eln./1914. 45. d.

⁶²² Zanella hazaárulása. *Pesti Napló*. 1916. február 21. Lásd: Hesz Ferenc: *Fiume az összeomlás után*. *A Tenger*, 27. (1937) 4–6. 52.

sajtó ezen funkciókat a véleményformálásával, a közbeszéd alakításával, a pszichológiai hatáskifejtéssel, és az aktualitás-szolgáltatásokkal látja el. Ezzel együtt elismerte, hogy a sajtó a hatalom jóváhagyása, esetleges támogatása nélkül rendeltetésének csak korlátozott mértékben tehet eleget. Fischer hagyományosnak tekinthető értelmezésében a sajtó egyszerre eszköze, fenntartója haszonélvezője, sőt „kitartottja” a hatalmi helyzetben levő politikai rendszernek.⁶²³ Meglátásom szerint mindez még az ellenzéki fórumok esetében is érvényes, hiszen néhány kivételtől eltekintve, a törvényi, intézményi és anyagi feltételek híján a legtöbb titkos, illegális újság csak rövid ideig maradhatott fenn a korszakban.

A hatalom aktuális letéteményesei legitim és illegitim módon egyaránt felléptek az adott orgánumok ellen, különösen mikor az egyes ügyek kapcsán nemzetiségi problémákat vagy agitációt sejtettek. Ugyanakkor a nemzetiségi sérelmeket felsorakoztató retorika mögött gyakran nem is etnikai eredetű konfliktusok húzódtak. A sajtó olykor egyszerűen csak a figyelemfelkeltés, a hatáskifejtés, az olvasottság növelése okán, vagy éppen politikai megfontolásokból tüntetett fel egyes ügyeket nemzetiségi problémaként. Miroslav Hroch történész felfogása szerint az ilyen jellegű folyamatokban kiemelt szerepet játszik a tömegkommunikáció, ami viszont további távlatokat nyit. Ahogy Zahorán Csaba doktori dolgozatában Hroch szavait idézte: „*a társadalmi kommunikáció minőségileg magasabb szintje, amit a modern elektronikus média biztosít, lehetővé teszi, hogy a nemzeti agitálás sokkal gyorsabban alakuljon át tömeghangulattá. Nagyobb a lehetősége a nép manipulációjának, s annak, hogy nemzeti érdekeket találjanak ki ott, ahol nem erről van szó.*”⁶²⁴

Ami a fiumei sajtót illeti, míg Fried Ilona 2001-ben megjelent monográfiájában átfogó módon foglalkozott a helyi horvát, magyar és olasz orgánumokkal,⁶²⁵ addig az elmúlt években az olasz nyelvű sajtó történetét a rijekai születésű Gianfranco Miksa,⁶²⁶ a magyar nyelvű egy részét pedig Flier Gergely,⁶²⁷ majd Mák Ferenc⁶²⁸ dolgozta fel. Ezekben a

⁶²³ A sajtó funkciói. Médiatörténet. *Szabaddolcsészet*. ELTE.

http://mmi.elte.hu/szabaddolcseszet/mmi.elte.hu/szabaddolcseszet/index3753.html?option=com_tanelem&id_tanelem=1292&tip=0 (letöltés: 2021. 8. 24.); Szajbély Mihály: *A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról*. https://mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/05_mediatortenet (letöltés: 2021. 8. 24.).

⁶²⁴ Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio*, 11. (2000) 3. 21.; Zahorán, 2016.

⁶²⁵ Fried, 2001. 142–156.

⁶²⁶ Miksa, Gianfranco: *I giornali italiani a Fiume dal 1813 al 1945*. Analisi e linee di sviluppo, XXIV. Ciclo del dottorato di Ricerca in Scuola Dottorale in scienze umanistiche. Indirizzo italianistico, Università degli Studi di Trieste, Trieste, 2011–2012. 477–506. Noha sajtótörténeti vonatkozású kérdésekkel Ivan Jeličić is foglalkozik, nála a nyomdászok mozgalmá, társadalmi és politikai elkötelezettségei állnak a központban. Jeličić, 2018.

⁶²⁷ Flier Gergely: *Fejezetek Fiume és a magyar tengerpart dualizmus-kori magyarnyelvű sajtójának történetéből*. Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár és Információtudományi Intézet. Budapest, 2005.

⁶²⁸ Mák Ferenc: Fiume és a magyar sajtó. *Hungarológiai Közlemények*, 44–45. (2013) 2.

többnyire leíró jellegű munkákban főleg a helyi keretek közt tárgyalt művelődéstörténeti, és/vagy politikatörténeti megközelítések érvényesülnek.⁶²⁹ Fókuszuk inkább csak az egyes hírlapok ismertetésére irányul, mintsem azoknak az államhatalom gyakorlásában játszott szerepének és társadalomformáló képességének bemutatására. Így, bár az írások részletes képet adnak Fiume hat legnagyobb nyomdájáról⁶³⁰ és az azokban megjelent orgánumok históriájáról, a szerzők azt már nem, vagy csak mérsékelten hangsúlyozták, hogy Fiume többnyelvű, multietnikus, viszonylag forgalmas határ menti kikötőváros lévén, az államhatalom számára fontos információs pontnak számított. Szintén csak elvétve említik, hogy a sajtó egy újabb lehetőséget is jelentett arra, hogy az állam egyetlen tengeri kikötővárosát mentálisan és érzelmileg is közelebb vonja magához. Ritka kivételként Eszik Veronika tanulmánya hozható fel. E munkában a hangsúly viszont éppen azon van, hogy milyen kísérletek történtek arra, hogy Fiumét és a tengert az országos közvéleménnyel megismertessék, nem pedig fordítva.⁶³¹

Az igazi hiányérzetet azonban nem a fenti tényezők miatt érzékelhető, hanem azért, mert néhány tétova utaláson kívül a korabeli Fiume sajtóviszonyait meghatározó jogi kereteket és azok változásait mindeddig senki nem ismertette. Jóllehet, a sajtó mind a központosítás, mind a modernizáció, mind pedig a nacionalizáló tendenciák tekintetében sarkalatosan fontos eszközt jelentett. Fiume helyzete ráadásul e téren is jelentősen eltért az országtól. Ennek oka a nyelvi és kulturális tényezőkön kívül abban lelhető fel, hogy a kikötővárosban a sajtószabadság a századfordulóig nem létezett. Egészen 1900. január 1-jéig még az 1852. évi, Bach-féle sajtópátens volt érvényben. Mindennek következtében az a paradox helyzet állt elő, hogy a Magyar Királyság egyik legpolgárosultabb, legliberálisabb városában az 1848. évi sajtótörvényt csak 50 évvel később léptették életbe, éppen a fiumei közvélemény által „despotának” kikiáltott Bánffy Dezső kabinetje idején.⁶³²

A látszólagos ellentmondás csak az állam fiumei (főleg) magyar és olasz nyelvű sajtóhoz fűződő viszonya tanulmányozásával érthető meg. Ennek során öt fő mintát lehet

⁶²⁹ A sajtótörténet alkalmazási lehetőségeivel kapcsolatban lásd: Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténet szemponjtjából. *Médiakutató*, 7. (2006) 1.

⁶³⁰ Fratelli Karletzky, di Ercole Rezza, di Emidio Mohovich, di Pietro Battana, di Antonio Chiuzzelin e delle Tipografia de La Vedetta d'Italia. Legproduktívabb: Stabilimento Tipolitografico Fiumano di Emidio Mohovich. Miksa, 2011–2012. 10–13.

⁶³¹ Eszik Veronika: „Közelebb hozni a tengert az ország szívéhez.” A magyar tenger megalkotása (1868–1914), In: *Certamen VI. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Sófalvi Emese. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2019.

⁶³² DAR JU 5. 120. eln./1899. Fiumében ugyanis ekkortól vált hatályossá a bűnvádi perrendtartásról (1896:XXXIII. tc.), valamint az azt kiegészítő esküdtbíróságokról (1897:XXXIV. tc.) szóló törvény.

megkülönböztetni, amelyek az orgánumok profiljától függetlenül, akár egymással párhuzamosan is érvényesülhettek. Ezek a mintázatok a következők.⁶³³

1. Az állam „rátelepedhetett” egyes – korábban már létező – lapokra, amelyeket bizonyos tartalmú és szemléletű cikkek leközléséért támogatásban, (jogi, anyagi, politikai, morális) juttatásban részesített. E tekintetben elsősorban az idegennyelvű orgánumok jöttek számításba, mivel segítségükkel az állam a város és ország határait is átléphette. Erre vonatkozó nézeteit Garády-Gauss Viktor találóan fogalmazta meg 1907-ben: *„Előttünk nem lehet közömbös, mit és hogyan ír a fiumei olasz sajtó rólunk. A fiumei olasz lapokat olvasva az itt megforduló ezer idegen, az Adria és Ungaro–Croata hajóin eljutnak messze földre, távoli kikötőkbe, ahol olaszul majd mindenütt értenek, ahol mindenütt érdeklődnek Magyarország kereskedelme iránt. [...] „Országunk hitelét emelhette, kereskedelmét fejlesztette, rokonszenvet és tiszteletet szerezhetett volna mindenfelé, ameddig csak tengeri összeköttetései érnek.”*⁶³⁴

Az első ilyen kezdeményezés az 1870-es években az olasz nyelvű Eco del Litorale-hoz köthető, majd nem sokkal azután Emidio Mohovich 1868–1919 közt Fiumében megjelenő, liberális szellemiségű La Bilanciája került a helyi kormányzat érdeklődésének homlokterébe. A La Bilancia az állami támogatások segítségével már az 1870-es évek közepére napilappá vált és a fiumei lakosság egyik alapvető információs dokumentumává nőtte ki magát.⁶³⁵ Jóllehet, sikeréhez hozzájárult az is, hogy tematikáját eredetileg egy Zárából elszármazott értelmiségi kör, valamint a városi és állami hivatalnokokból álló csoport határozta meg, és hogy tudatosan törekedtek a lap modern felépítésére és a minél szélesebb közönség elérésére. A La Bilancia kezdeti mérsékelt, kompromisszumkész irányvonala fokozatosan megbomlott, amelyet a cikkek tartalmának és hangnemének egyre türelmetlenebbé válása mellett az éves állami szubvenció beszüntetése,⁶³⁶ valamint Armando Hodnig szerkesztői pozíciója is jelzett.⁶³⁷

2. Az állam képviselői és/vagy támogatói közreműködésével maga „alapított” újságokat. Az első tartós sikerű, olasz és magyar nyelvű lapot a balkáni viszonyokat jól ismerő Mócs Zsigmond, a Borsszem Jankó és a Független Hírlap korábbi munkatársa alapította

⁶³³ Kulturális, kereskedelmi, gazdasági, tengerészeti, politikai.

⁶³⁴ Idézi: Mák Ferenc: *Sajtó a birodalom határán. Hírlapok és a nemzeti újjászületés a kiegyezés utáni Délvidéken*. H. n. [Budapest], Médiatudományi Intézet, 2019. [Médiatudományi Könyvtár, 35.] 216.

⁶³⁵ Miksa, 2011–2012. 31–32.

⁶³⁶ DAR JU 5. 113. eln./1904. 26. d.

⁶³⁷ DAR JU 5. 2228. ált./1915. (1915. V-8. 4. a. sz.) 597. d. A La Giovine Fiume egyik alapító tagja, az irredenta érzelmű Armando Odenigo (Hodnig) 1910-től 1913-ig volt a La Bilancia felelős szerkesztője, majd ezt követően a La Voce del Popolónál töltötte be ezt a hivatalt. Helyére a Bilanciánál Emidio Capudi, később pedig Amadeo Orsetti, végül Aristodo Susmel került.

1882-ben. A Fiume címe viselő orgánomot Emidio Mohovich nyomdája adta ki, és az államtól éves szubvencióban részesült a tengerészeti ügyekkel kapcsolatos hírek nemzeti szempontú közléséért és magyarázatáért cserében.⁶³⁸

Az újság Mócs halálát követően olvasótáborának nagyrészt elveszítette, ráadásul a lapot adósság is terhelte.⁶³⁹ A Fiume hanyatlása Fest Aladárt és tanítótársát, Kőrösi Sándort⁶⁴⁰ a kizárólag magyar nyelvű, közgazdasági jellegű Magyar Tengerpart megindítására készítette, és méltán számíthattak Szegfi Mór⁶⁴¹ és Batthyány Lajos kormányzó, valamint a kormányzat támogatására. A két főgimnáziumi tanár emlékiratát Batthyány azzal terjesztette fel a miniszterelnöknek és a kereskedelemügyi miniszternek, hogy az új lap teljesen a kormány befolyása alatt áll és annak céljait szolgálja. Ezért igen hasznos lehet a fiumei függő kérdések megoldásának társadalmi előkészítésében, a közvélemény formálásában, valamint a gyakran téves híreket közlő magyarországi sajtó tájékoztatásában, helyreigazításában.⁶⁴² A kormányzó a lap céljairól úgy nyilatkozott, hogy *„lelkiismeretbeli és hazafias kötelessége minden magyar embernek, elsősorban a magyar sajtónak, éberrel vigyázni, hogy alattomos ellenségek a nemzeti harmóniának és a hazafias egybeolvadásnak a folyamatát meg ne zavarhassák”*.⁶⁴³ Ennek jegyében az állam mindent megtett, hogy az 1893 és 1906 között megjelenő Magyar Tengerpartot, amely a budapesti Vasárnapi Újság mintájára készült, vonzóvá, megfizethetővé és bárki számára elérhetővé tegye.⁶⁴⁴

Ez a „minden” a jogi és anyagi feltételek biztosításán túl általában⁶⁴⁵ egyaránt magába foglalta az egyes hivatalos vagy félhivatalos információk átadását és közlésének engedélyezését, a lapterjesztő pontok számának gyarapítását, a tudósítóknak vasúti szabadjegyek vagy legalábbis utazási kedvezmények garantálását,⁶⁴⁶ valamint a minisztériumok és a különböző cégek, vállalatok és „magánosok” buzdítását, hogy hirdetéseiket a lapban helyezték el.⁶⁴⁷ Nem hagyható figyelmen kívül a kormányzat eleve pozitív hozzáállása sem, amely különösen a magyar nyelvű lakosság számára igazodási pontként, követendő mintaként szolgált. Viszonzásképpen a Magyar Tengerpart – miként azt megannyi cikk példázza – mindig készségesen szállt szembe az olasz és horvát nyelvű lakosság magyarellenes vád-

⁶³⁸ Mák, 2013. 39.

⁶³⁹ DAR JU 5. 231. eln./1892. 18. d.

⁶⁴⁰ Az első olasz–magyar nagyszótár szerzője.

⁶⁴¹ Kánya Emília férje, író, a márciusi ifjak egyike, főreáliskolai tanár, miniszteri titkár.

⁶⁴² DAR JU 5. 231. eln./1892. 18. d.

⁶⁴³ *Magyar Tengerpart*, 1902. június 18.

⁶⁴⁴ Mák, 2013. 41.

⁶⁴⁵ Tehát minden államilag támogatott újság esetben.

⁶⁴⁶ DAR JU 5. 47. eln./1908. 34. d.

⁶⁴⁷ Hasonlóan lásd: DAR JU 5. 118. eln./1908. 34. d.

jaival.⁶⁴⁸ Tehát a lap fő rendeltetését mégis Magyarország és Fiume összetartozásának és közös fejlődésének sulykolása, az állami befolyás minél teljesebb érvényesülésének elősegítése jelentette. Ennek két legfontosabb eszközeként a helyi magyar nyelvű lakosság véleményének alakítását, aktívabb politikai szerepvállalását, valamint az országos közvélemény hiteles(nek beállított) információk általi tájékoztatását tartották. Persze ezeket a célokat Fest Aladár és Körösi Sándor jóval diplomatikusabban fogalmazta meg: „[...] az állam érdeke a közvéleménynek valamely célba vett intézkedés ügyében való előkészítése, vagy a budapesti sajtóban felmerülő félreértések eloszlátása s a Fiume és az anyaország közt fenntartandó harmónia ápolása”.⁶⁴⁹

A Magyar Tengerpart népszerűségének csökkenése a szerkesztők lecserélődése, a cikkek színvonalának visszaesése és az állami szubvenció összegének mérséklődése miatt következett be. Fest Aladár 1898-ban,⁶⁵⁰ Körösi 1903-ban hagyta ott a szerkesztőséget, az új szerkesztők⁶⁵¹ pedig az 1904-ben véglegesen megszűnő állami támogatás hiányában csak rövid ideig tudták működtetni az újságot, így az 1907-ben már nem jelent meg.⁶⁵² A Magyar Tengerpart szerepköre, „öröksége” így megoszlott Garády-Gauss Viktor már 1904-től megjelenő Fiumei Hírlapja, Szegfi László⁶⁵³ Fest Aladár tanulmányaival erősítő⁶⁵⁴ Fiumei Szemléje,⁶⁵⁵ valamint Szemerjai Kovács Zoltán és Murai Jenő sovinszta Tengerpartja között. Jóllehet, a Magyar Tengerpart sikereit nem tudták megismételni.⁶⁵⁶

A Fiumei Szemle már 1908-ban befejezte tevékenységét,⁶⁵⁷ a Fiumei Híradót pedig a belügyminiszter tiltotta be 1915-ben, mivel a helyi ügyészség úgy vélte, hogy az orgánus különösen alkalmas a nemzetiségi viszályok szítására.⁶⁵⁸ Mindennek következtében Fiumében a Tengerpart maradt az egyetlen magyar nyelvű hírlap a világháború végére. Még annak ellenére is, hogy Murai hivalkodó stílusa és túlzott nacionalizmusa miatt több-

⁶⁴⁸ A mi sajtópörünk. *Magyar Tengerpart*, 1900. október 23.

⁶⁴⁹ DAR JU 5. 231./1892. 18. d.

⁶⁵⁰ Festet 1894-ben Budapestre helyezték, azonban Berghoffer József, a főgimnázium igazgatójának halála miatt 1896-ban vissza kellett térnie a városba, hogy az intézmény vezetését átvegye. Pallós, S., 2012/a.

⁶⁵¹ Hegyi Jenő, Füzeséry Emil, Ybl Félix és Simó Ferenc

⁶⁵² Mák, 2013. 43.; DAR JU 5. 84. eln./1904., DAR JU 5. 113. eln./1904., DAR JU 5. 139. eln./1904., DAR JU 5. 309. eln./1904. 26. d.

⁶⁵³ Szegfi Mór és Kánya Emília fia. A Fiumei Kereskedelmi Tőzsde igazgatóságának titkára.

⁶⁵⁴ Pallós, S., 2012/a. 24. A Fiumei Szemle többek közt Fest Aladár következő munkáit közölte le: *Fiume nyelvi és nemzetiségi statisztikája és a fiumei bevándorlás*, „A „Castello” alkonya; Fiumei magyar patricziusok,

⁶⁵⁵ Ezt az újságot szintén Gauss alapította 1903-ban.

⁶⁵⁶ Mák, 2013. 43.

⁶⁵⁷ DAR JU 5. 282. eln./1908. 34. d. A lap támogatására utaló utolsó tétel; DAR JU 5. 118. eln./1908. 34. d.

⁶⁵⁸ DAR JU 5. 126. eln./1915. 47. d.

ször nyíltan is konfrontálódott az olasz nyelvű és érzelmű csoportokkal,⁶⁵⁹ és a város területéről nem egyszer még a Rappresentanza is kiutasította.⁶⁶⁰ Egan Lajos kormányzóhelyettes naplója szerint 1919 márciusában állítólag álszakállal és hamis szemöldökkel tért vissza Fiumébe.⁶⁶¹ Murai ténykedése valószínűleg a kormányzó számára is terhes lehetett, mivel úgy tűnik, hogy az egyszer sem tett lépéseket a kiutasítása ellen. Sőt, miként Murai egyik Wickenburgnak címzett levele alapján feltételezhető, éppen a kormányzó volt az, aki az újságíróat „magyarságáért büntette”. Vagyis az 1915. évi képviselőtestületi választások során propagandája mérséklésére, higgadtabb és körültekintőbb magatartásra utasította.⁶⁶²

3. A magyar állam a liberális elveknek megfelelően hozzájárulhatott egyes ellenzéki orgánumok működéséhez. Ezek közt elsősorban a zárai születésű Antonio Chiuzzelin és fiumei Stefano Arany vállalkozó, az eredetileg Sušakon Mate Glavan Tiskarski Zavod nyomdájában⁶⁶³ napvilágot látó, La Voce del Popolóját lehet említeni. Bár az 1889-ben kulturális orgánumként induló La Voce beköszöntésekor még Fiume Magyarországhoz való végleges csatolását sürgette, Fiumébe költözését követően (1890) fokozatosan politikai tartalmú lappá alakult, és a kormányhoz is egyre kritikusabban viszonyult. Ebben minden bizonnyal az is közrejátszott, hogy profilváltását sem a központi, sem a helyi kormányzat nem nézte jó szemmel. A kormányzat képviselői attól tartottak, hogy a La Voce politizáló tevékenysége tovább fogja mélyíteni Fiume politikai megosztottságát, ami a Liberális Párt pozícióira és a közelgő képviselőtestületi választások eredményére is kedvezőtlen hatást gyakorolna. Mindemellett természetesen az is aggodalmat keltett, hogy az olcsóbb és az alsóbb néposztályok közt is népszerű La Voce a „hazafias irányt követő” La Bilancia, a La Varietà és a Fiume számára konkurenciát teremt. A lap átalakulását az országban(!) érvényben levő sajtószabadságra és a liberális eszmékre hivatkozva végül mégis engedélyezték.⁶⁶⁴

A La Vocét egyértelműen az Autonóm Párt szemlélete hatotta át az 1890-es évek municipális válsága idején. A La Bilanciával és a Magyar Tengerparttal szemben az Autonóm Párt egyik legfőbb szócsöve lett, hiszen szerkesztésében olyan autonomista városatyák is részt vettek, mint Riccardo Zanella vagy Francesco Vio, az anyagi támogatásáról pedig Fiume egyik legbefolyásosabb nagyvállalkozója és kereskedője, Luigi Ossoinack

⁶⁵⁹ Ki képviseli a magyar sajtót Fiumében? *Népszava*, 1913. június 24.; Elítélt irredentista lap. *Nyomdaipar*, 1916. január 26.

⁶⁶⁰ A fiumei botrányok. *Pesti Hírlap*, 1908. május 15–17.

⁶⁶¹ *Egan Lajos naplója*, 2019. 158.

⁶⁶² DAR JU 5. 1033. eln./1915. 50. d.

⁶⁶³ Miksa, 2011–2012. 44.; 1890-től pedig Fiumében a Stabilimento Tipografico A. Chiuzzelin e Co.”

⁶⁶⁴ DAR JU 5. 31. ált./1890. 169. d.

gondoskodott.⁶⁶⁵ A szemléletváltásra az állam is reagált. A kormányzat előbb csak saját orgánumain keresztül bírálta és vádolta megtevesztéssel az újságot, később viszont már egyes cikkeket is cenzúrázott, majd még határozottabban fellépett a La Voce támadásai ellen. Ezek közül az egyik legnagyobb publicitást a La Voce izgatás miatti sajtópere kapta az 1904. évi képviselőtestületi választás során tanúsított gyűlöletkeltő és magyarellenes(nek tartott) magatartása miatt. A cikkek Rákosi Imre ügyész figyelmét is felkeltették, aki 22 izgatási sajtópanaszt tett a vizsgálóbizottságnál a lap ellen. Az eset mégis inkább amiatt számított rendkívülinek, mert az új illetékességi rend⁶⁶⁶ fiumei bevezetése óta ez volt az első sajtóvád, amelyet a budapesti esküdtszék előtt tartottak.⁶⁶⁷ A törvényszék végül a lap akkori tulajdonosát, Angelo Martichot 500 korona büntetéssel sújtotta.⁶⁶⁸ Rajta kívül korábban hasonló ítélettel sújtották Ferdinando Kuschert Pécsen,⁶⁶⁹ illetve 1914-ben a nyomtatvány útján elkövetett rágalmozás és izgatás vétségével vádolt Francesco Benzant.⁶⁷⁰

A La Voce a későbbiekben súlyosabb kritikákkal illette a kormányzatot. Ez többek közt annak köszönhető, hogy a lap szerkesztői Nákó Sándor 1906-os kormányzói kinevezésében, a határrendőrség bevezetésére történő kísérletekben a városi autonómia megsértését vélték felfedezni. Továbbá annak, hogy a fiumei törvényszék olasz ügykezelési nyelvének magyarrá változtatásának szándékában az olasz nyelv és kultúra, és ezzel együtt az olasz nyelvű uralmi elit hatalmának veszélyeztetést látta. A La Voce radikalizálódásában az is közrejátszott, hogy időközben a lap kiadását a zárai születésű Pietro Battara,⁶⁷¹ majd

⁶⁶⁵ DAR JU 5. 1816. ált./1897. 212. d.

⁶⁶⁶ Lásd a közigazgatási bíróság 1896-os határozatára vonatkozó részeket.

⁶⁶⁷ A „Voce del Popolo” izgatása. *Magyar Tengerpart*, 1904. március 31. Nem melleleg, a tény, hogy a sajtó által elkövetett királlysértéseket és államellenes ügyeket a budapesti esküdtbíróság hatáskörébe utalták, már az 1890-es években nagy vihart kavart. Erre vonatkozóan lásd: DAR JU 5. 125. eln./1897. 21. d. A bűnvádi perrendtartásról szóló törvény az egész országra értelmezve kimondta, hogy a büntető hatás-körrel rendelkező királyi törvényszékek mellé azok tehermentesítése érdekében esküdtbíróságot kell létrehozni. A kikötőváros a kezdeményezést ugyancsak szorgalmazta, az így megszervezendő esküdtbíróságot csak bizonyos ügyekre terjesztették ki. A törvény 15.§-a szerint a nyomtatvány útján elkövetett vétségek, kimondottan a felségsértés, a király bántalmazása, a hűtlenség és lázadás büntetendő eseteiben a székhelyi királyi ítélőtáblát ruházták fel a bíraskodás jogkörével. Fiumét illetően az ilyen jellegű ügyek tárgyalása a budapesti székhelyű ítélőtábla kompetenciájába tartozott. Ám az eljárás a városra gyakorlati szempontokból is hátrányosan hatott. A sajtóvétséget elkövetőknek és az ügy további érintettjeinek a fővárosba kellett utazniuk, amely aránytalanul nagy anyagi terhet jelentett. Ráadásul, míg a bíraskodás nyelve Fiumében az olasz, addig Budapesten az államnyelv, vagyis a magyar volt. A földrajzi távolság és a nyelvi különbség további hátrányokkal járt: a szállás, a fordítás és a tolmácsolás költségeivel, valamint az ezekből fakadó fokozott időráfordítással, és az ítékezés precizitásának csorbulásával.

⁶⁶⁸ A „Voce del popolo” elítélték. *Magyar Tengerpart*, 1904. augusztus 10.

⁶⁶⁹ Fiumeiek a pécsi bíróság előtt – A „Magyar Tengerpart” sajtópere. *Magyar Tengerpart*, 1903. április 23.

⁶⁷⁰ Izgatással vádolt lapszerkesztő. *Magyarország*, 1914. március 26.

⁶⁷¹ Miksa, 2011/2012. 40. Pietro Battara: 1841-ben Zarában született, majd szüleivel még gyerekkorában Fiumébe költözött. Eleinte Emidio Mohovich nyomdájában alkalmazták, később pedig Opifizio néven önálló vállalkozásba kezdett, majd Tipografia di Pietro Battara néven 1882-től 1918-ig saját nyomdát működtetett.

Riccardo Zanella Minerva⁶⁷² nyomdája vállalta el.⁶⁷³ Innentől kezdve a La Voce hasábjain általánossá váltak a magyar kormányt dehonesztáló,⁶⁷⁴ olykor karikatúrákkal kiegészített megjegyzések. A La Voce cinizmusa a miniszterelnököt és a kormányzót sem kímélte: Tisza István és Wickenburg István gyakran csak „Pistaként” kerültek említésre.⁶⁷⁵

A retorzió nem maradt el: a szigorodó cenzúra eleinte csak egyes cikkek mellőzésére, esetleg pénzbüntetéseket fizetésére kényszerítették a La Vocét. Később viszont a kormányzó már a legkülönbözőbb indokokra hivatkozva le is foglaltathatta a hatóságokkal az egyes provokatívabbnak ítélt számokat. A lehető leghatékonyabb fellépés érdekében a helyi kormányzat kitüntetett figyelmet szentelt az újság kauciók problémáinak,⁶⁷⁶ valamint a szerkesztőségében bekövetkező személyi és egyéb változásoknak.⁶⁷⁷ Ez történt akkor is, a Minerva hírlapkiadó bizottsága a fiumei születésű, teljesen vagyontalan, ezért „függő helyzetű”, olasz érzelmű Vittorio Farinát tüntette fel maga helyett az orgánum „kiadó vállalatánaként”, hogy a felelősségre vonást és a folyamatban levő hatósági eljárást elkerülje.⁶⁷⁸

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy Sándor János belügyminiszter a La Voce „megjelentését és terjesztését közleményeinek a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma miatt” már a háború kitörése elején betiltotta.⁶⁷⁹ Emellett azt is elrendelte, hogy a tilalom ellenére napvilágot látó példányokat elkobozzák és a királyi ügyészségnél megsemmisítik. A belügyminiszter a kihágásban érintettek számára két hónapig terjedhető elzárással és legfeljebb 600 koronás pénzbüntetéssel járó szankciót helyezett kilátásba.⁶⁸⁰ Bár 1915 januárjában a belügyminiszter az eltiltó rendeletét hatályon kívül helyezte és hozzájárult a lap további megjelenéséhez és terjesztéséhez,⁶⁸¹ a La Voce kálváriája nem ért véget. A világháború alatt megjelenő papírhiány, a növekvő nyomdaköltségek és az általánosan

---

Többek közt a Fiumei m. kir. Állami gimnázium értesítője, Jókai Mór: A magyar nemzet története és Donáth Imre magyar nyelvtankönyve is itt jelent meg.

⁶⁷² DAR JU 5. 2916. ált./1915. (1915. I-3. 4. a. sz.) 597. d. A Minerva hírlapkiadó bizottsága jórészt autonómista városatyákból állt: Riccardo Zanella, Dino Rudan, Lionello Lenaz, id. Antonio Grossich, Ruggero Grossich, id. Ermano Gerbaz, Icilio Baccich-Girardelli.

⁶⁷³ Miksa, 2011/2012. 44.

⁶⁷⁴ MNL OL K 149. 1914. 68. d. 12. t. 28./1914. res. (28. a. sz.), MNL OL K 149. 68. d. 12. t. 59./1914. res. (28. a. sz.).

⁶⁷⁵ La prima giornata delle guardie di... Pista. *La Voce del Popolo*, 1913. június 26.; Presentazioni. *La Voce del Popolo*, 1913. június 26.; I soprusi e le violenze governative a Fiume. Interpellanza del dott. Antonio Vio alla Camera – la cinica minacciosa risposta di Stefano Tisza. *La Voce del Popolo*, 1913. november 18.

⁶⁷⁶ DAR JU 5. 355. ált./1906. (I. 3. 355. a. sz.). 350. d., DAR JU 5. 1249. ált./1908. (I. 3. 1. a. sz.). 395. d.

⁶⁷⁷ DAR JU 5. 2916. ált./1915. (1915. I-3. 4. a. sz.). 597. d.; DAR JU 5. 2038. ált./1915. (1915. I-3. 4. a. sz.). 597. d.

⁶⁷⁸ DAR JU 5. 2916. ált./1915. (1915. I-3. 4. a. sz.). 597. d.; *La Voce del Popolo*, Szerkesztőségi információk. 1915. március 17.

⁶⁷⁹ DAR JU 5. 741. eln./1914. 45. d., *Az első világháború sajtójogi forrásai. Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában*. Szerk. Kelemen Roland. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2017. 102.

⁶⁸⁰ DAR JU 5. 741. eln./1914. 45. d.

⁶⁸¹ A fiumei „Voce del Popolo“ újra megjelenik. *Magyarország*, 1915. január 9., Kelemen, 2017. 114.

felszökő árviszonyok, a megkezdődött internálások és katonai behívások ugyanis nemcsak az orgánium olvasótáborát szorították vissza, de a Minerva kiadó és a La Voce autonomista munkatársait – ahogy Riccardo Zanella frontszolgálata mutatja – szintén nehéz helyzetbe hozta.⁶⁸² A La Voce sorsa azonban még helyi viszonyok közt sem számított rendkívülinek. A magyar kormányzat hasonló módon járt el az olasz irredenta szellemű Giovine Fiumével (1907–1910),⁶⁸³ a jugoszlavizmussal szimpatizáló horvát katolikusok napilapjával, a Riječki Novinével (1912–1915),⁶⁸⁴ valamint Supilo egykori lapjával, Riečki Novi List-tel (1901–1915)⁶⁸⁵ szemben.

4. Az előszeretettel hangoztatott liberális jelszavai ellenére a kormányzat a birodalmi érdekekre, a dinasztia tekintélynek védelmére, az állambiztonságára, a közérdekre és nyugalomra hivatkozva az egyes külföldi kiadványok megjelenését és terjesztését is betiltatta. Erre jó példa a Trieste o Morte című folyóirat lefoglalása és kitiltása, amelyre irredenta célkitűzései és a király sérelme miatt került sor 1903-ban.⁶⁸⁶ A kormányzó bizalmas úton szerzett információi alapján ismert, hogy az Udinében feladott lapból 300 példány érkezett Andrea Bellen, Fiume akkori I. alelnökhelyettesének sógora, Icilio Baccich-Girardelli nevére, akinek a municípiumnál már magyar állampolgárságot és előkelő városi hivatal is ígértek.⁶⁸⁷ A helyi kormányzat ekkor még nem szankcionálhatta komolyabban az ügyet, azonban tíz évvel később Baccich-Girardelli már nem kerülhette el Fiuméből való kiutasítását, amint arról már esett szót.

A megannyi „felforgató tartalmú” kiadvány mellett hasonló eljárás indult a déltiroli Il Resto del Carlino,⁶⁸⁸ a velencei Il Mare Nostro⁶⁸⁹ és a milánói Il Tempo⁶⁹⁰ irredenta lapok számai, valamint a La Battaglia című, olasz nyelvű anarchista és számos szocialista és pánszláv eszméket hirdető újság ellen.⁶⁹¹ Az áttekintett jelentések közül az egyik legérdekesebbnek Luigi Pavia milánói tanár esete ígérkezik, aki 1903-ban 30 példányt adott fel

⁶⁸² DAR JU 5. 741. eln./1914. 45. d.

⁶⁸³ DAR JU 5. 1491. ált./1910. (I. 3. 1. a. sz.) 449. d., DAR JU 5. 1909. (I. 3. 1. a. sz.) 449. d., DAR JU 5. 22. ált./1916., 449. d. A Giovine Fiume megjelenésével kapcsolatban a Kormányzóság úgy nyilatkozott, hogy „amint Spinoza mondja, amit megakadályozni nem lehet szükségképpen meg nem tiltható, és hiába akarjuk vizet a kézben összeszorítani, mert az ujjaink közt kicsordul. Másrészt a műveltség nagy helyet csinált az ilyen és ily hasonló véleményeknek. Várva azt, hogy a nyugalom és érv győzzön, szabadon hagyható az újság eladása, de szabad is legyen a hatóságnak esetleg bujtogató és közvetlen ható cikkeket lefoglalni.” DAR JU 5. 3933. ált./1908. (1908. I. 3. 1. a. sz.) 395. d.

⁶⁸⁴ MNL OL K 149. 3388./1914. 5.t. (3388. a. sz.), Kelemen, 2017. 101.

⁶⁸⁵ MNL OL K 149. 3388./1914. 5.t. (3388. a. sz.), Kelemen, 2017. 175.

⁶⁸⁶ MNL OL K 149. 46. d. 3. t. 850./1903. res.

⁶⁸⁷ MNL OL K 149. 46. d. 3. t. 883./1903. res. 264. eln. sz.

⁶⁸⁸ MNL OL K 149. 65. d. 3. t. 42./1910. res.

⁶⁸⁹ MNL OL K 149. 65. d. 3. t. 77./1910. res.

⁶⁹⁰ MNL OL K 149. 65. d. 3. t. 135. 1910./res.

⁶⁹¹ MNL OL K 149. 61. d. 3. t. 1039./1908. res., MNL OL K 149. 64. d. 5. t. 564./1914. res.

a Croazia e Ungheria című munkájából a Novi List főszerkesztője, Frano Supilo részére.⁶⁹² A m. kir. fővámhivatal hamar lefoglalta a gyanús röpiratot, mint kiderült, nem is alaptalanul. A mű központi témáját ugyanis Magyarország és Horvátország viszonyának kritikus taglalása képezte. Fő következtetése pedig úgy foglалható össze, hogy a magyar állam Horvátország tönkretételére törekszik. A m. kir. fővámhivatal vezetőjének felterjesztésében olvasható nyersfordításos kivonata alapján Pavia kiadványában két pólus áll egymással szemben: a kegyetlen és véres magyar uralom, valamint a magyar kapzsiságtól nyomorba sodort, szerencsétlen Horvátország. Konfliktusuk oka a magyarok Horvátország ellen érzett gyűlölete, ami miatt a magyar kormány a megkötött szerződéseit sorra megszegi és a horvátokat a legrosszabb zsarnokság alá veti. Pavia a fiumei helyzetre is kitért. *„Most Fiumében nem hallani másképpen beszélni, mind olasz földről. Egy ideig fiumeiek szívesen tanultak magyarul, most lábbal tapossák [a magyar nyelvet. – O. Á.] és hagyják [a horvátokat – O. Á.] magyarelleses jelvényeket viselni, úgymint Horvátországban a hölgyek, nyáron kutyáikat magyar nemzeti kokárdákat feltettek. [...] Voce del Popolo büntetlenül nyomtathatta, hogy nem marad most más hátra, mint ezt a fajt [a magyart. O. Á.] gyűlölni.”*⁶⁹³ A mű további sorsa egyelőre nem ismert, de nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a belügyminiszter a kiadványt kitiltotta az ország területéről, a lefoglalt példányokat pedig megsemmisítették.

5. Az államnak a különböző elveivel és céljaival élesen szembenálló, vállalhatatlannak ítélt országon belüli lapalapítási kérelmekkel is számolnia kellett, amelyeket ugyancsak a felsőbb érdekekre való hivatkozással utasított vissza. Éppúgy, ahogy az 1898-ban Fiumében az autonomisták kezdeményezésénél is történt. Noha 1897-ben az Autonóm Párt a La Voce del Popolo révén már rendelkezett saját fórummal, a municipális válság elmélyülése aktívabb reakciókra, direkt propagandára és kormányellenes cikkek közzlésére készítette. E céloknak viszont a lap már semmiféleképpen nem felelhetett meg. Ennek oka az volt, hogy a La Voce alapvetően az olaszajkú lakosság tájékoztatására és iránymutatására jött létre, az Autonóm Párt pedig nem szívesen áldozta volna fel a széles olvasóbázisú, még az alsóbb társadalmi rétegek köreiből is népszerű napilapot. Az autonomisták magától értetődően el akarták kerülni a kormányzat várható szankcionálását és az újság eredeti rendeltetésének megváltoztatását. Ezen megfontolások alapján 1898-ban Ferdinando Kuscher, Francesco Vio és Michele Maylander L'Autonomia, Antonio Walluschnig pedig

⁶⁹² MNL OL K 149. 46. d. 3. t. 10427. 1042./1903. res.

⁶⁹³ MNL OL K 149. 46. d. 3. t. 10427. 1042./1903. res.

L'Aurora,⁶⁹⁴ majd Indeficienter⁶⁹⁵ igencsak beszédes címekkel kívánt új lapokat indítani. Próbálkozásaik azonban nem jártak sikerrel, mert Szapáry László kormányzó javaslatára a belügyminiszter egyik kérelmet sem hagyta jóvá. Így a városatyák a korábban már kilátásba helyezett „B-tervükhöz” folyamodtak.⁶⁹⁶

Ez a „B-terv” azt jelentette, hogy az új orgánumot Fiume helyett a sajtó- és szólás-szabadságot élvező Horvátországban adják ki.⁶⁹⁷ A horvátországi megjelenés a sajtószabadságon kívül további két nagy előnnyel járt. Egyrészt azzal, hogy a sajtóperek nem a m. kir. budapesti, hanem az ogulini ítélőtábla illetékességébe tartoztak. Ez pedig nemcsak nyelvi, politikailag, kulturálisan és jogilag volt előnyös számukra, de anyagilag is. A közeli Ogulin illetékessége ugyanis megkímélte az érintetteket a magyar fővárosba való hosszadalmas utazás okozta nagyobb időkieséstől és jelentősebb kiadásoktól. Másrészt az autonomisták azzal is számolhattak, hogy a magyar kormány elleni fellépések akár még szimpatikusak is lehetnek egyes horvát körökben. Éppen ezért szándékosan kerültek a horvát szervek direkt bírálatát.

Az újság végül 1898. szeptember 25-én hetilapként látott napvilágot Giovanni Rudolfnak a szomszédos Sušakon berendezett nyomdájában.⁶⁹⁸ A teljesen olasz nyelvű orgánum a La Difesa⁶⁹⁹ címet kapta, amellyel a fiumei autonomisták a már 15 éve létező, azonos nevű dalmáciai autonomista lap előtt tisztelegtek.⁷⁰⁰ Az újság működtetésében sajátos munkamegosztás érvényesült az Autonóm Párti tagjai között. Míg az anonim módon leközölt cikkek tartalmáért a jogi és/vagy kereskedelmi végzettséggel rendelkező városatyák feleltek, addig a La Difesa fenntartásának legnagyobb részét, akárcsak a La Voce del Popolo esetében, Luigi Ossoinack vállalta magára. A szerkesztőség Ossoinack támogatásán kívül természetesen a tehetősebb közép- és kiskereskedők reklámjaiból származó bevételekre is számíthatott.

A La Difesa árát tudatosan alacsonyan szabták meg, mert a szerkesztők a helyi társadalom legnagyobb hányadát be akarták vonni programjuk támogatásába, a fiumei autonómia és előjogok védelmébe, valamint a kormány jogtalannak ítélt rendelkezéseivel

⁶⁹⁴ A Hajnal (olasz).

⁶⁹⁵ Lankadatlanul/Kimeríthetetlenül (latin).

⁶⁹⁶ DAR JU 5. 2049. ált./1898. (186. a. sz.) 217. d.

⁶⁹⁷ DAR JU 5. 186. ált./1898. (186. a. sz.) 217. d., DAR JU 5. 1697. ált./1898. (186. a. sz.) 217. d., DAR JU 5. 2049. ált./1898. (186. a. sz.) 217. d.

⁶⁹⁸ A témával részletesebben itt foglalkoztam: Ordasi Ágnes: La Difesa – Egy kisebbségi lap története (1898–1901). *Pro Minoritate*, 21. (2017) 2. 59–85.

⁶⁹⁹ A Védelem (olasz).

⁷⁰⁰ Nostra Corrispondenza. *Corriere di Dalmazia*, 1898. október 30.

szembeni ellenállásba. Az autonomisták már a Dall'Esilio⁷⁰¹ című beköszöntő cikkükben leszögezték, a hírlap megalapítását nem dicsőséges cél vagy a polgárok (anyagi) érdekeinek előmozdítása indokolta, hanem a szükség és az önvédelem, egy „hazafias misszió” teljesítése. Horvátországi megjelenésüket önkényes száműztetésként interpretálták, és a magyar kormányt provokálva azt is kijelentették, hogy a La Difesa kizárólag a horvát törvények jótékony hatásának köszönheti a létezését. A La Difesa mindenekelőtt a lakosság érzelmeit és lokálpatriotizmusát, az úgynevezett „fiumano” identitást vette célba, ezért retorikájában nagy szerep jutott a sértettség és a jogfosztottság érzete kiemelésének. Ennek megfelelően építették fel érveléseiket is, amelyeket sokszor cinikus, szándékosan konfrontatív stílusban tártak olvasóik elé. Példának okáért Szapáry László kormányzót fiatal kora és a közigazgatásban való járatlansága miatt „Putel”-nek⁷⁰² csúfolták és egy olyan kérdő mágnásnak, vészmadárnak nevezték, aki semmit sem ért a fiumei helyzetből.⁷⁰³

A kormányzat a nyílt renitenciának tekintett „krízishelyzetben” elsősorban a törvény erejével és a helyi hatóság mozgósításával igyekezett felülkerekedni,⁷⁰⁴ de némi hurráoptimizmussal számított a lakosság együttműködő magatartására is. Ez utóbbi azonban a municipális válság idején csaknem elképzelhetetlennek bizonyult. A helyiek ugyanis a hatósággal való kooperáció helyett a Difesa számait áruik közé rejtve szekereken és zárt levélborítékokban csempészték át Sušakból Fiumébe.⁷⁰⁵ Bár a helyi kormányzat a városi hatóság segítségével valóban számos példányt lefoglalt és több mint harminc ember letartóztatott,⁷⁰⁶ nem tudta megakadályozni a La Difesa terjesztését, még úgy sem, hogy az elkobzott számok alapján több alkalommal vádat emelt a szerkesztőség ellen a cikkek államellenes, izgató tartalma, valamint valótlan hírek közlése és a lakosság szándékos provokációja miatt.⁷⁰⁷

A legemlékezetesebb „jogi meghurcolásáról” maga a lap is beszámolt. Az eljárás apropóját a Difesa az *I nostri Lesseps*⁷⁰⁸ és a *Riflessioni sulla nomina del podestà*⁷⁰⁹ című cikkei adták. Az első tudósítás a Rječina-folyó áradásakor bekövetkező katasztrófa felelő-

⁷⁰¹ Száműzetésből (olasz).

⁷⁰² Fiúcska (olasz, velencei dialektus). Un quadrifoglio fatale. *La Difesa*, 1898. december 25.

⁷⁰³ Le solite accuse. *La Difesa*, 1898. november 20.; Il XIII. Governatore di Fiume. *La Difesa*, 1899. április 16.

⁷⁰⁴ DAR JU 5. 102. ált./1898. (102. a. sz.) 217. d. A La Difesa Fiumében való terjesztésének és árusításának engedélyét 1898. december 12-én a 6469./eln. és 6470./eln. sz. alatt kelt rendeletekkel tagadta meg a belügyminiszter.

⁷⁰⁵ DAR JU 5. 2415. ált./1898. (102. a. sz.) 217. d.; DAR JU 5. 5805. eln./1898. 22. d.

⁷⁰⁶ Volere è potere. *La Difesa*, 1899. január 1.

⁷⁰⁷ La difesa boicottata dalla politica. *La Difesa*, 1898. október 2.; Fiasco della polizia – arresto arbitrario. *La Difesa*, 1898. december 4.

⁷⁰⁸ A Lessepseink (olasz).

⁷⁰⁹ Reflexiók a podestá kinevezéséről (olasz).

seit kereste,⁷¹⁰ a második pedig a „*Gospud*”-ként (úr) gúnyolt Vallentsits Antal személyét támadta és podestái kinevezésének törvényességét vitatta.⁷¹¹ A publikációknak meg is lett a hatása: a *La Difesa* szerkesztőit becsületsértés, rágalmazás, valamint az állami és községi hatóságok elleni izgatás vádjával rövidesen az ogulini kir. törvényszék elé citálták.

Az ügyet 1898. december 24-én tárgyalták, ahol a szerkesztőséget nem más, mint Erasmo Barčić (!) képviselte.⁷¹² Barčić felkérése a lehető leglogikusabb döntésnek bizonyult. Egyrészt szakmai kompetenciái, tapasztalata és ügyvédi minősége, másrészt pedig horvát nacionalista és egyben fiumei lokálpatrióta mivolta miatt. Barčić, félretéve a helyi pártpolitikai fenntartásait, valóban mindent megtett, hogy az autonomista politikusokat eredményesen képviselje. Védbeszédében rámutatott arra, hogy az ügyben kizárólag a horvát autonóm hatóságok ítélnének, mivel a horvát–magyar kiegyezés értelmében Horvátország önálló bel-, igazság- és kultuszminisztériummal rendelkezik. Barčić szerint éppen ezért a *Difesa* cikkeit és kritikáit úgy kell kezelni, mintha azok Kínában vagy Patagóniában fogalmazódtak volna meg. Tehát egy olyan területen, ahol a magyar kormány semmilyen befolyással nem rendelkezik.⁷¹³

A felhozott érvek ellenére a bíróság mégis az 1867-ben már hatályát veszített osztrák büntetőtörvénykönyv alapján ítélt. Így a *La Difesa* csak a bűnvádi perrendtartás életbelépésével, a sajtószabadság Fiumére való kiterjesztésével, 1900. január 1-jétől költözhetett át a kikötővárosba.⁷¹⁴

⁷¹⁰ I nostri Lesseps. *La Difesa*, 1898. október 23.

⁷¹¹ DAR JU 5. 201. eln./1900., Riflessioni sulla nomina del podestà. *La Difesa*, 1898. október 23.

⁷¹² Amor di tenebra. *La Difesa*, 1899. január 8.; *La Difesa* dinanzi al Tribunale di Ogulin. Sequestro confermato, *La Difesa*, 1899. december 11.; DAR JU 5. 120. eln./1899. 22. d.

⁷¹³ *La Difesa* dinanzi al Tribunale di Ogulin. Sequestro confermato. *La Difesa*, 1899.

december 11.; DAR JU 5. 120. eln./1899. 22. d. A *La Difesa* Fiumében való terjesztésének és árusításának engedélyét 1898. december 12-én a 6469./eln. és 6470./eln. sz. alatt kelt rendeletekkel tagadta meg a belügyminiszter.

⁷¹⁴ DAR JU 5. 120. eln./1899. 22. d., False allarme. *La Difesa*. 1900. január 14.; Ai nostri lettori!. *La Difesa*. 1900. március 11.

VI. AZ ÁLLAMHATALOM ÉRVÉNYESÜLÉSE A MINDENNAPOKBAN

Ebben a fejezetben azt mutatom be, hogy az államhatalom milyen formákban nyilvánult meg a mindennapok során. Ehhez Michel Foucault fegyelmező társadalom koncepcióját hívom segítségül. Vagyis azt, hogy a hatalom az oktatás, az egyesületi élet, valamint a szimbolikus politika terén milyen mechanizmusok által igyekezett a társadalom mindennapi életében létező viszonyokat, normákat és helyzeteket átformálni, és minél nagyobb produktivitást elérni. Ezért kitérek a humán erőforrás maximális kihasználásának módjaira, valamint az egyéni viselkedés irányítása és befolyásolása eszközeinek és a folyamatokban részt vevő szereplők tevékenységeinek ismertetésére.⁷¹⁵ Az érdekel elsősorban, hogy az állam miként kívánta a helyi lakosságot hasznos és engedelmes állampolgárrá, lojális hazafivá formálni, illetve hogyan próbálta előtűk hatalmát reprezentálni. Mivel a hatalmi mechanizmusok működésének megértése megköveteli a hatalomgyakorlást gátló tényezők számításba vételét, ezért az alábbi szakaszban a korlátok bemutatásától sem tekintek el.

*

VI. 1. Oktatás

Michel Foucault megközelítésében a hasznos és engedelmes állampolgárrá, lojális hazafivá válás a test fegyelmezésével, és a népesség számarányának, élettartamának felügyeletével valósul meg. Foucault szerint ebben a folyamatban nagy szerep jut az egyén és a közösség egészségi, vagyoni és erkölcsi stabilitásának, amit a hatalom az ismeretek és a tudás termelését és elsajátítását szabályozó nevelési intézményeken keresztül⁷¹⁶ igyekszik biztosítani. Fontos hangsúlyozni, hogy a hatalom intézményeinek működtetésével nem elnyomásra törekszik, hanem az általa optimálisnak vélt rendet és a fegyelmet akarja megteremteni, illetve fenntartani annak érdekében, hogy a társadalmi erőforrásokat a lehető legkevesebb energiabefektetéssel minél hatékonyabban felhasználhassa.⁷¹⁷ Foucault felfogásban tehát a fegyelmet csupán a hatalom gyakorlásának egyik módjaként, egy technológiaként, egy mindent átható, arc nélküli tekintetként kell kezelni.⁷¹⁸ A fegyelem azonban nem azonosítható kizárólag intézményekkel, hiszen az sem ritka, hogy a fegyelmezési

⁷¹⁵ Brand, Peter: Zöld alávetettség: A neoliberalis városi környezeti menedzsment politikája. In: *Kritikai Városkutató*. Szerk.: Jelinek Csaba. Budapest, L'Harmattan, 2013. [Társadalomelméleti Könyvtár] 426–428.

⁷¹⁶ Úgy, mint család, iskola, kórház, katonaság, börtön.

⁷¹⁷ Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, Gondolat, 1990.

⁷¹⁸ Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, Gondolat, 1990. 293.

mechanizmusok „kirajzásával” a társadalomban különféle szétszórt ellenőrző pontok jönnek létre.⁷¹⁹ Ezáltal a „fegyelmező társadalom” – akárcsak Jeremy Bentham Panopticona – egyszerre „elvár” és normalizál. Vagyis nemcsak büntet és korrigál, de követendő mintákkal is szolgál.⁷²⁰

Foucault ezen logika mentén az egyik legfontosabb normaformáló és normafelügyelő intézménynek az iskolát tartotta, amelynek feladatát a hatalom tudásbázisának növelésében és az egyén minél korábban megkezdendő társadalmi célokhoz szoktatásában és igazításában (szociális ortopédia) jelölte meg.⁷²¹ Az oktatással kapcsolatos nézetei ugyanakkor aligha számítanak teljesen egyedinek, vagy példa nélkülinek. Hasonló koncepciók már jóval korábban és más területeken is felmerültek.

Szemléletesen mutatja ezt Fest Aladárnak a Fiumei Tanári Körben tartott *Fegyelem és rendtartás a fiumei jezsuita gimnáziumban* című felolvasása, amelynek szövege hamarosan a helyi főgimnázium értesítőjében olaszul és magyarul is megjelent.⁷²² Fest 1917-ben *A történelmi oktatás módszere* címmel⁷²³ egy újabb módszertani kérdéseket is fejtegető értekezést szentelt a témának. Ebben azt állította, hogy a történelemtanítás és az általános nevelőoktatás célja egy és ugyanaz. Már csak azért is, mert mindkettő az „*öntudatos belátáson alapuló erkölcsi jellem*” kifejlesztésére törekszik. Fest úgy vélte, ezt a gondolatot akár a politikai érettségre nevelés szándékaként is fel lehet fogni, hiszen az a „*nagy nemzeti cél*” elérésének egyik előfeltétele.⁷²⁴ Fest a magyar nemzetépítés és állampolgári nevelés érdekében elengedhetetlennek tartotta az ifjabb generáció szellemi tőkéjének megerősítését és hatékonyabb „*forgatását*”, valamint a történelemtanítás tudatosabb nemzeti szempontú felhasználását.

Fest szavaival élve: „*Fogyatékos vagy hibás módszerrel nem nevelhetjük ifjúságunkat politikai érettségre, nemzeti feladataink megértésére. S ha ebben célt nem érünk, ha az eleven történelmi tudatot országszerte közössé nem tesszük, „mint oldott kéve, széthull nemzetünk.” Nálunk nem teljesen egybeforrott, asszimiláló folyamatát még be nem fejezett*

⁷¹⁹ Például egyesületek, segítségnyújtó szervezetek, erkölcsnemesítő társadalmi akciók.

⁷²⁰ Szigeti Péter: A hatalom filozófusa. Az államról. *Eszmélet*, 17. (2005) http://www.eszmelet.hu/szigeti_peter-a-hatalom-filozofusa-az-allamrol/ (letöltés: 2019. 11. 19.)

⁷²¹ Szigeti, 2005

⁷²² Fest Aladár: Adalékok a Fiume iskolaügyének történetéhez. In: *A Fiumei M. kir. Állami Főgimnáziumi XXXII. értesítője az 1901–1902. tanévről*. Fiume, Unió Könyvnyomdai Müintézet. 1902. Részletesebben lásd: Pallós, S., 2012/a.

⁷²³ Fest a témával már jóval korábban elkezdett foglalkozni, amelyet azonos tárgyú előadásai és írásai is tanúsítanak. Például: Fest Aladár: Hogyan tanítsunk történelmet? *Tanáregyesületi Közlöny*, 24. (1892). Az írás olaszul is megjelent: *Corne si debba insegnare la storia?* címmel. Részletesebben lásd: Pallós, S., 2012/a.

⁷²⁴ Fest Aladár: A történelmi oktatás módszere. Székfoglaló a Magyar Pedagógiai Társaságban 1916. október 21-én. *Magyar Pedagógia*, 26. (1917).

*nemzetnél a történettudásnak nemcsak nemzetfenntartó, hanem egyenesem nemzetalkotó hivatása van.*⁷²⁵ Fest ezzel nemcsak személyes történetírói és tanítói krédóját fogalmazta meg, hanem az állam azon elvárásának is hangot adott, amelyet az központosító, modernizáló és nemzetiesítő törekvéseiben az egész országban általánosan saját tisztviselői és alkalmazottai, de mindenekelőtt a közigazgatási elit és a tanítók, tanárok felé támasztott. Az iskola ugyanis mint életvilág köztudottan erős interakciós fórumnak, kontaktzónának számított. Az oktatók pedig – a missziós lelkészek vagy a gyarmatosító telepések tevékenységéhez hasonlóan – már önmagukban is fontos információs transzfer- és formaközvetítő (és -formáló) funkcióval rendelkeztek. Ezen motívumok a nemzetépítés folyamatában csaknem mindenhol alapvető fontossággal bírtak.⁷²⁶

Az állami oktatók helyzetének és szerepének bemutatásához Fiume kiváló tereppel szolgált, mivel a kikötővárosban az oktatás kérdése mindig is kiemelt figyelmet kapott. Ez főleg a kikötőváros sajátos viszonyaira, és az állam által tett „kedvezményekre” vezethető vissza: a municípium korábban már ismertetett autonóm jogköreire és az olasz nyelv használatának biztosítására. Az olasz nyelvhasználat széleskörű engedélyezése a magyar állam szempontjából három ok miatt számított nélkülözhetetlennek. Egyrészt azért, mert az olasz a Földközi-tenger kereskedelmének lingua francájaként alapjaiban határozta meg a tengerparti lakosság nyelvhasználati szokásait, kommunikációs csatornáit és egzisztenciális feltételeit.⁷²⁷ Másrészt azért, mert az állami kormányzat (legalábbis kezdetben, saját reális lehetőségeinek felmérése mellett azt is) számításba vette, hogy az olasz nyelv háttérbe szorításával nem a magyar, hanem a horvát, és esetleg a német nyelv elterjedésére teremtené lehetőséget. Harmadrészt pedig azért, mert ezzel is a mesterségesen uralmi helyzetbe jutott olasz nyelvű elit sikeresebb reprodukcióját készítette elő. E tényező kulcsfontosságú volt a szláv térnyeréssel szembeni küzdelemben.⁷²⁸

A kormányzat ezért a Rappresentanzát bízta meg a kikötőváros tanügyi szabályzatának, az úgynevezett „Alap-statum”-nak a kidolgozásával, amit a Vallás- és Közokta-

⁷²⁵ Fest, 1917. 157.

⁷²⁶ A témával részletesebben itt foglalkoztam: Ordasi Ágnes. Hazaszeretetből jeles? – A fiumei tanárok érvényesülési stratégiái és lehetőségei az impériumváltások éveiben. *Pro Minoritate*, 23. (2019) 2. 52–92.; Ordasi Ágnes: Szolidaritás, versengés, közömbösség: a nemzetiségek együttélési formái Fiumében, a dualizmus korában. (A Fiumében tanító állami oktatók példáján). In: *Az önképtől és tudásprezentációtól a hatalommegosztásig*. Szerk. Furkó Péter. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan, 2019. 97–111.

⁷²⁷ Pupo, 2018.

⁷²⁸ MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 5559/1897. (329. törzssz. 427. vonatkozó sz.). Többek közt az olasz nyelvű városvezetés megteremtése érdekében tekintettek el a virilizmus intézményének bevezetésétől Fiumében.

tásügyi Minisztérium 1876-ban fogadott el.⁷²⁹ A dokumentum lényegében Trefort Ágoston elveinek megfelelően készült el, de az országos előírásokhoz képest két alapvető eltérést tartalmazott. Az egyik az volt, hogy a városi iskolák tanítási nyelveként az olaszt határozták meg, a másik kitétele pedig az képezte, hogy a város összes olasz nyelvű községi népiskolája a Rappresentanza felügyelete és ellenőrzése alatt maradhatott.⁷³⁰

A kulturális és tudományos mezőben felvállalt „térátengedés” azonban a központi hatalom részéről számos probléma forrása lett. A „kivételezés” ugyanis nemcsak a tanmenetet országos szintű egységesítését és az esetleges korszerűsítését nehezítette meg, de jelentősen akadályozta a magyar nyelvhasználat normatív szerepbe kerülését és a magyarosító törekvéseket hatékonyságát is.⁷³¹ Ennek következtében az állam csak korlátozottan vehetett részt a fiumei ifjúság „jó magyar állampolgár”-ra (!) nevelésében. Azaz számottevő hátránnyal indult a „diskurzus”-ért, vagyis a hatalomért⁷³² és a jövő humán erőforrásai feletti rendelkezés lehetőségéért⁷³³ folyó küzdelemben a városi elittel szemben. Mindez lényegesen hozzájárult az állami tekintély és felsőbbbség egyre intenzívebb megkérdőjelezéséhez.

Az állam két fő érdekérvényesítési stratégia alkalmazásával igyekezett mérsékelni a kulturális mezőben keletkezett „hatalomgyakorlási deficitet”: 1. a tanárok és iskolák egyre szigorúbb ellenőrzésével, a vizsgák felügyeletével és a magyar nyelv mint kötelező tantárgy bevezetésével. azaz a helyi intézményekbe való beférkőzéssel;⁷³⁴ 2. egy, a várostól teljesen független, saját magyar nyelvű oktatási hálózatot kiépítésével.⁷³⁵ Fest Aladár 1908-ban az így felállított rendszer előnyeire és hasznára rámutatva ekképp vélekedett: *„Itt először is szemünkbe ötlük az a tény, hogy Fiume közoktatásügye a visszakapcsolás óta dualisztikus alapon párhuzamosan fejlődött, mégpedig egészben véve örvendetes arányokban. Az olasz tanítási nyelvű községi iskolák- mellett ugyanis a múlt század hetvenes éveit*

⁷²⁹ A fiumei községi iskolák alapszabályzata 1993 [1876]. Statuto fondamentale per le scuole comunali della città di Fiume. *Rivista di Studi Fiumani*, 13. (1993.) 1. A mindennapi életben a dokumentum egyes pontjait még a város részéről sem feltétlen tartották be. DAR JU. Az eredeti dokumentum másolatának rendelkezésemre bocsátásáért S. Pallós Piroskának külön köszönettel tartozom.

⁷³⁰ Vagyis az állam kizárólag a saját, valamint a fiumei középfokú tanintézeteket ellenőrizhette.

⁷³¹ Erre példa Csepreghy Kálmán működése. Móra László: *Korach Mór, A korszerű kémia úttörője (1888–1975)*. Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem, 1978. [Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok, 26.] 17–18.; Nagy Adrienn: Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kivitelei Akadémia. *Korall*, 15. (2014) 2.; MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. *Adatok és Javaslatok Fiume közoktatásügyi viszonyaira vonatkozólag*. Budapest, Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, 1915.

⁷³² Szigeti Péter magyarázatában Foucault a diskurzust egy olyan hatalomként fogta fel, amelyért és amely által folyik a harc, mivel az emberek annak megszerzésére törekednek. Szigeti, 2005.

⁷³³ Bourdieu, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, General Press, 2008.

⁷³⁴ DAR JU 5. általános iratok. Tanfelügyelőségi iratok. Iskolai leltárak. 1896-1919. 712. d.

⁷³⁵ Lásd XIV. 16. melléklet.

*óta virágzásnak indultak a magyar tanítási nyelvű iskolák is. Ez a dualisztikus rendszer teljesen kifejlődött az elemi és polgári iskolák területén. Az e nemű intézetek teljes párhuzamban vannak egymás mellett kiépítve. A szülők szabad tetszésük szerint választhatnak az állami és községi iskolák között a szerint, hogy milyen nyelven óhajtják taníttatni gyermekeiket.*⁷³⁶

A fizikailag érzékelhető, tapasztalható, folyamatosan meg- és átélhető hatalmi locusok létrehozását mégsem elsősorban a magyar kormány nagylelkűsége és a „szabad” nyelvhasználatban testet öltő liberalizmusa indokolta. Éppen ellenkezőleg. Sokkal inkább arról volt szó, hogy az ország és a kikötőváros közti földrajzi távolságból és jogi gátakból származó hatalomérvényesítési nehézségek az államot mind motiváltabbá tették abban, hogy a helyi térben valamilyen módon, akár „közvetítők” által fizikailag is megjelenjen. Illetve arról, hogy Fiumében az elemi oktatásban is érvényesülő autonómia miatt a központi kormányzat a helyi alsóbb szintű oktatást nem sajátíthatta ki. Ezért az állam a „hatalmi deficiteket” csak alternatív megoldásokkal, kerülőutak segítségével, párhuzamos intézményrendszerek⁷³⁷ kiépítésével csökkenthette.⁷³⁸

Az önálló oktatási háló kiépítésében⁷³⁹ az iskolaépületeken, a hazafias irányelveket tartalmazó tanmeneteken, valamint gondosan megválogatott tanszereken⁷⁴⁰ kívül az igazi kulcsszerep az állami tekintélyt és hatalmat mikroszinten működtető tanszemélyzetnek és fiumei boldogulásuk kérdésének jutott. Az állami oktatók fiumei tevékenysége azért is volt jelentőség, mert megjelenésükkel, életvitelükkel, magatartásukkal minden pillanatban a Magyar Királyságot és a központi hatalmat képviselték és terjesztették. Ahogy azt Erődi-Harrach Béla, Németh Imre és Fest Aladár példái nagyszerűen mutatják, az oktatók ki-mondottan a helyi társadalom közismert alakjainak, közszereplőinek számítottak. Ez olykor még azt is lehetővé tette, hogy szellemi képességeiket, társadalmi presztízsüket és befolyásukat akár politikai tőkeként is kamatoztassák.

Más szóval: tapasztalataik, életkörülményeik, társas kapcsolataik, megélhetési lehetőségeik, motiváltságuk, erkölcsi stabilitásuk (vagy instabilitásuk) nagyban befolyásolták

⁷³⁶ Pallós, S., 2012/a. 25–26.

⁷³⁷ Hasonló megoldás figyelhető meg a határrendőrség esetében is. Ordasi, kézirat/c

⁷³⁸ Részletesebben a témáról: Ordasi Ágnes: Modellváltások a fiumei Kormányzóság feladat- és hatásköreinek meghatározásában. Centralizációs stratégiák Fiumében. In: *Fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzó iratainak repertórium*a.

http://mnl.gov.hu/mnl/sml/fiumei_es_magyar_horvat_tengerparti_kiralyi_kormanyzo_iratainak_repertoriuma?fbclid=IwARIJ_uUAesh8mjIwmNQvrTRlgnm-Kh6pErYWcwA-cutc6wZLK3c17hyb_6E (letöltés: 2020. 2. 12.)

⁷³⁹ Lásd XIV. 16. melléklet.

⁷⁴⁰ Részletesebben: Pallós, S., 2012/a. 25–26.

pedagógiai, normaközvetítő és -formáló működésüket. Azaz e tényezők nagyban befolyásolták hatékonyságukat és azt, hogy mennyiben voltak képesek részt venni a helyi társadalom jó, hasznos és feltétlen lojális magyar állampolgárrá formálásában.⁷⁴¹

Állampatriotizmusuk mellett az oktatók a dinasztikus és birodalmi lojalitás megteremtéséhez és fenntartásához is hozzájárultak.⁷⁴² Igaz, a mikroszintű vizsgálatok tanúsága szerint a lojalitás nem feltétlen vonta maga után az egyén teljes érzelmi azonosulását vagy az adott normarendszer kritikátlan elfogadását. Mi több, a gyakori többes elkötelezettségek és többirányú lojalítások okán a kizárólagosságok sem voltak mérvadóak. Ezt a jelenséget támasztják alá az oktatók esetleges politikai szerepvállalásai és publicisztikai munkáik is, amelyekben a birodalmi keretek megőrzésén és a magyar állampolgári kötelék vállalásán túl a lokális és magánérdekek és konfliktusok egyaránt helyet kaptak. Ugyanakkor a fennálló kötődési formák már a világháború kitörésére meggyengültek és a háború során az egyének prioritásai is átrendeződtek. A folyamat fokozatosan a nemzetállami lojalitás túlsúlyához vezetett, amelyben a korábbi kötődési formák sokszor már értelmezhetetlen, anakronisztikus csökevénynek számítottak.

Az állami tanszemélyzet összetételét és rekrutációját három egymással párhuzamosan lejátszódó folyamat is befolyásolta: 1. az állam által törvényileg is kifejezett, az oktatók helyi boldogulását segítő szociális intézkedések és korrekciók,⁷⁴³ 2. a város általános demográfiai növekedése, és ezzel együtt a magyarság⁷⁴⁴ számának emelkedése, amely új iskolák és állások szervezéséhez vezetett; 3. a helyi állami oktatási intézményrendszer megszilárdulása, fejlődésnek megindulása, és saját pedagógusállományának reprodukciója.⁷⁴⁵ Ezzel szoros összefüggésben Fiumében tartózkodásuk időtartamát négy fő tényező határozta meg: 1. a fiumei viszonyok általános, de folyamatosan változó, az országostól elérő mivolta; 2. az oktatók rekrutációja és annak időközbeni módosulása; 3. a pedagógusok „idegensége”, illetve „idegenségük” mértéke és minősége; vagyis integrálódási esélye-

⁷⁴¹ A középosztály küzdelme. A *Tengerpart*, 1915. július 3., Mindennek ellenére a direktívák főleg csak elméletben érvényesültek és az állam elképzeléseinek megvalósítása több területen leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Ennek megfelelően sem az iskolák, sem az ott tanítók nem feleltek meg mindes esetben az állam eredeti elképzeléseinek.

⁷⁴² Bourdieu, Pierre: *Az oktatási rendszer ideologikus funkciója. Iskola és Társadalom. I. Szöveggyűjtemény.* Vál., szerk. Meleg Csilla, Pécs, JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, 1996. 10–24.; Sasfi Csaba: Oktatás és társadalom kölcsönhatása történeti perspektívában. Megközelítések és eredmények. In: *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei.* Szerk. Sasfi Csaba–Ugrai János Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2017. [Rendi társadalom – polgári társadalom, 29.] 9–33.

⁷⁴³ Újabb segélyek, illetmények, béremelések.

⁷⁴⁴ Beleértve a tisztviselőket, tanárokat és gyermekeiket.

⁷⁴⁵ Ordasi, 2019/c.

ik és a helyi közeg zártsága/ nyitottsága; 4. hazatérésük/továbbállásuk időpontja, lehetősége és körülményei.⁷⁴⁶

Rogers Brubaker hármas kritériumrendszerét alapul véve,⁷⁴⁷ a Fiumébe „telepített” magyar anyanyelvű állami tanítók és tanárok léthelyzete akár diaszpóráként is felfogható. Különösen, mivel a magyar származású és anyanyelvű állami oktatók kapcsolatait erőteljes belterjesség jellemezte. Ők többnyire szintén magyar születésű párt választottak maguknak: nem ritkán pályatársat vagy egy pályatárs rokonát. Így tett Fest Aladár, aki Dunay (Krautschneider) Ferencnek, az állami gimnázium második igazgatójának a lányát, Dunay Ilmát vette feleségül. De Molnár Erik későbbi marxista történész édesapja, Molnár Aladár Jeszenszky Jolánnal, illetve Ányos Ármin Donáth Imre kormányzósági tanügyi előadó Hedvig nevű lányával kötött házassága is ide sorolható. Mindazonáltal olyan magyarok is akadtak, akik valamely helyi illetőségű, magyar-, olasz-, horvátajkú, esetleg többnyelvű családba házasodtak be. Erre szemléletes példa Serafin Aurél és a fiumei patrícius felmenőkkel büszkélkedhető Gauss Matilda, vagy Dunay Zoltán és a (horvát) bárói családból származó Vranyczány Janka frigye. Noha Pálinkás Béla és a román származású Popescu Eufémia kapcsolata inkább kivételnek számított, mégis jelzi, hogy a vegyes házasságok akár két különböző származású „idegen” között is megvalósulhattak. Az összefonódások természetesen nemcsak a családi kapcsolatokban, de a magánjellegű és professzionális érdeklődésen alapuló, vagy éppen politikai, társadalmi, esetleg gazdasági társulásokhoz csatlakozásokban is megmutatkoztak.

A rekrutáció kapcsán az úgynevezett „tanár-dinasztiák” is figyelmet érdemelnek. Vagyis azok a családok, ahol egyszerre többen is oktatóként helyezkedtek el. Testvéri relációban itt említhető meg Mattiassi Eugénia és Alice, a Dunay-fivérek, valamint szülőgyerek vonatkozásban Arturo és Maria Dalmartello, Garády-Gauss Viktor és lányai, továbbá Kánya Emília és gyermekei, Szegfy László, Emília és Ilona esete.⁷⁴⁸ A fiatalabb generáció tanári pályaválasztásában feltételezhetően meghatározók lehettek a családban látott minták, amin kívül az állam által biztosított kiszámítható fizetés és nyugdíjjogosultság játszották a kulcsszerepet. Továbbá a helyi intézmények fokozódó pedagógusigénye, amelyre a tanulók számának intenzív növekedése, illetve a városi és a szomszédos horvát

⁷⁴⁶ Ezekről részletesebben: Ordasi, 2019/b.

⁷⁴⁷ Brubaker, Rogers: The Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28. (2005) 1. Idézi: Gázsó Dániel: Vitarecenzíó. *Kisebbségi Szemle*, 2. (2017) 4. 115–126. Szétszóródás: egy népnek az óhazán kívüli része, 2. Anyaország-orientáció: valós/vélt származási hely kollektív tudatban és mítoszokban való megőrzése, származási hely fennmaradásáért, helyreállításáért, biztonságáért felelősségérzet, 3. Etnikai határmegtartás: a különböző etnikumok találkozásai, interakciói állnak a központban, amely során a kulturális tartalmak és sajátosságok kifejeződnek.

⁷⁴⁸ Ordasi, 2019/c; Ordasi, 2019/b.

iskolákkal a „lelkekért folyó versenyfutás” miatt nagy szükség volt.⁷⁴⁹ Ekképpen az 1910-es évekre az állami iskolák már egyre több olyan, sokszor vegyes házasságokból született helyi oktatót alkalmaztak, akik korábban maguk is valamely helyi és/vagy állami intézményben tanultak, esetleg már szüleik is ott tanítottak.⁷⁵⁰ Ez akkor is igaz, ha a megállapítás sem a m. kir. állami tengerészeti akadémia, sem a m. kir. állami gimnázium esetében nem volt érvényes. Ebben a két intézményben ugyanis a kezdeti olasz nyelvű és/vagy helyi születésű oktatók dominanciáját már a századfordulóra felváltotta a magyar.⁷⁵¹ A két ellentétes tendencia azt mutatja, hogy bár a fokozatosan konszolidálódó állami iskolahálózat idővel akár a helyi társadalom egyes csoportjainak is vonzó lehetett, az állam a kulcsfontosságú intézményekben a pozícióját féltve őrizte.⁷⁵²

A fentiek alapján úgy vélem, nem állja meg a helyét az a nézet,⁷⁵³ amely szerint Fiumében külön párhuzamos vagy enklávészerű „magyar”, „olasz”, („fiumei”) és „horvát” világok léteztek.⁷⁵⁴ A hétköznapiakban ezek a „világok” nem egymástól függetlenül, és nem is minden átfedés nélkül jelentek meg. A piactér, a templom, pályaudvar stb. mellett az iskola is olyan közös térnek, életvilágnak számított, amelyben a különböző társadalmi rétegek, felekezetek, etnikumok folyamatosan érintkeztek, összefonódtak egymással.⁷⁵⁵ Igaz, az oktatók integrációját és az úgynevezett „másik” világában való részvételének mértékét és módjait további tényezők is befolyásolták. Például a személyes adottságok, az egyénnek a helyi normákhoz és éghajlati viszonyokhoz való alkalmazkodóképessége, a nyelvi kompetenciák, az integrálódás céljával választott csoport befogadóképessége, és az állam által időközben bevezetett szociális intézkedések.

Azzal, hogy az oktatók mindennapi interakcióik során a helyi társadalom idegen nyelvű tagjaival is kapcsolatba léptek, egyaránt meggyőződhetnek azok és saját „másságukról”. Ez döntően hozzájárult információs csatornáik és regionális szintű kapcsolati hálójuk bővítéséhez, valamint ahhoz, hogy kommunikációjukkal akár önképüket, akár a „másik”-

⁷⁴⁹ MNL OL K 26. 1915. XXVII. 1042. cs. *Adatok és Javaslatok*, 1915.

⁷⁵⁰ A rivalizálás az állami intézmények közti is mindennapos volt.

⁷⁵¹ Ezzel kapcsolatban lásd a Magyarország tiszti cím- és névtárának, valamint a fiumei iskolák értesítőinek vonatkozó éveit.

⁷⁵² Ordasi, 2019/c.

⁷⁵³ Pallós Piroska, S.: Magyar állami népiskolák a fiumei Kormányzóságban, 1870–1918. *Századok*, 139. (2005) 3.; Pelles Tamás: A magyar nyelv Fiume közoktatásában. *Hungarológiai Évkönyv*, 2. (2001) 1. 171–184.

⁷⁵⁴ A felsoroltakon kívül nem szabad megfeledkezni a többi nemzetiség (németek, szlovének, szerbek) és az izraeliták jelenlétéről sem, valamint az olyan személyekről, akikben egyszerre több „világ” is egyesülhetett. Erre jó példa Michele Maylender és Samuele Mäylender, vagy Leo Valiani esete. Részletesebben lásd: Jeličić, 2015/a; Jeličić, 2015/b. 42. Vö. Brubaker–Feischmidt–Fox–Grancea, 2011. 281–286.

⁷⁵⁵ Ezt a megállapítást annak ellenére is fenntartom, hogy a magyar nyelvű oktatók kétségtelenül elsősorban egymással tartottak szorosabb kapcsolatot, és a többség a helyi társadalomba nem, vagy csak nagy nehézségek árán tudott integrálódni.

ról alkotott képet (akár” tudatosan és bizonyos célok szerint formálják.⁷⁵⁶ A vallás- és közoktatásügyi miniszter által kirendelt Benisch Artur középiskolai tanár⁷⁵⁷ az állam céljait így fogalmazta meg: „Kívánatos, hogy a fiumei államhivatalnokok a városban állandóan megtelepedjenek. Ezeknek Fiumében nevelkedett s a nyelveket jól ismerő gyermekeiktől remélhetjük, hogy az értelmiségi szabad pályákon is erős képviselőhöz juttatják a magyarságot, kik megalapítói lehetnének a törzsökös, kedvezőbb anyagi viszonyok közt is élő, független fiumei magyarságnak. Ugyancsak a magyar intelligencia e gyermekei foglalhatnák el később a helyeket a kétnyelvűvé váló városi hivatalokban, üzemeknél is. [...] A célt azonban ki kell tűzni, a kísérletezést, ingadozást megszüntetni s a magyar állam, a magyar faj teljes erejét belevinni a meginduló harcba. Soká fog tartani, míg a tengeren a minket megillető helyet elfoglalhatjuk, ennek előfeltétele, hogy a tengeri hatalmunk bázisát, Fiumét meghódítsuk. Kizárólagos magyar hegemoniára itt belátható időn belül nem gondolhatunk, de be kell láttatnunk az olaszokkal, hogy az ő egyeduralkodó napja is leáldozott. A magyar állam Fiumében nyelvi tekintetben csak az olasz-magyar paritás alapján állhat, ezt elérendő, volna szükséges a tisztelettel kifejtett nemzetiségi s hatalmi politikát inaurálni.”⁷⁵⁸

Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a helyi pedagógusok közül többen személyes és/vagy szakmai érdeklődéstől, ambíciótól és/vagy nemzeti túlfűtöttségtől hajtva még a délkeleti, így a dalmát, bosnyák és albán területek feltárásában is aktívan részt vettek.⁷⁵⁹ Vagyis a magyar nyelvű fiumei állami oktatók nemzetépítő (és kultúraterjesztő) küldetésén túl a magyarság adriai⁷⁶⁰ és regionális (balkáni) térnyerésének megalapozásában – elsősorban informátorként és közvetítőként – szintén közreműködtek. Példának okáért Havass Rezsőhöz hasonlóan, Erődi-Harrach Béla, az állami főgimnázium igazgatója tudományos érdeklődéstől hajtva járta be a Magyar–Horvát Gőzhajózási Részvénytársaság hajóin Dalmácia partjait és megfigyeléseiről részletes útleírást készített.⁷⁶¹ Sőt, már 1876-ban kimerítő előadást tartott Albánia földrajzi és kulturális sajátosságairól a Földrajzi Társulat-

⁷⁵⁶ Bourdieu, Pierre: The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*, 14. (1985) 6. 723–744.

⁷⁵⁷ Benisch Artur jelentésének árnyalásához fontos megjegyezni, hogy 1921-ig a Turáni Társaság tevékeny tagja, sőt ügyvezető igazgatója volt. *Turán*, 1921. 65.

⁷⁵⁸ MNL OL K 26. 1915. XXVII. 1042. cs. *Adatok és Javaslatok*, 1915.

⁷⁵⁹ Talán a legjobb példa erre Garády-Gauss Viktor halbiológiai állomása vagy Stanislo Dall’Asta, a Club Alpinóban betöltött vezetői és irodalmi tevékenysége (erre vonatkozóan például: dall’Asta, Stanislao: *Ricordi di una gita nella Bosnia*. Fiume, Emidio Mohovich, 1892.).

⁷⁶⁰ DAR JU 5. 1329. eln./1918., Márki, 1915.

⁷⁶¹ Lukács B. György: Magyar utazók Zárában. *Életünk*, 46. (2008) 8. 10.

ban/Társaságban,⁷⁶² később pedig részt vett a Turáni Társaság⁷⁶³ megalapításában és elnökségi munkájában.⁷⁶⁴

Ugyancsak itt említhető Thallóczy Lajos és Fest Aladár hosszú időt felölelő kapcsolattartása is,⁷⁶⁵ amire részletesebben is érdemes kitérni. Kiváltképpen, mivel legalább két évtizedes együttműködésük a magyar történelemtudományt és a Balkán-kutatást is több nagyszabású munkával gazdagította. Ezek közül az egyik leglényegesebb a dalmát Giuseppe Gelcich *Raguza és Magyarország összeköttetéseiinek oklevéltára*⁷⁶⁶ című forráskiadása volt, amelyet Thallóczy jegyzetelt és látott el egy igen alapos bevezető tanulmánnyal.

Thallóczy azonban nem érte be ennyivel, és miként Fest Aladár leveleiből kiderül, a kötet idegen nyelvű megjelentetésre törekedett. Thallóczy a tanulmányát eredetileg németül az Ungarische Revueben, olaszul pedig – Fest Aladár és Rocco Pizzetti fiúmatematika tanár fordításában – az Archeografo Triestino-ban kívánta publikálni.⁷⁶⁷ Ez utóbbi szándéka azonban (állítólag) terjedelmi okokból meghiúsult. A megoldást végül Fest találta meg, aki a visszautasítást követően nem sokkal a következő ötlettel jelentkezett Thallóczynál: *„Én azonban ebbe belenyugodni nem tudván, s másrészt abból indulván ki, hogy a fejtegetett kérdés elsősorban mégis csak a dalmatákat érdekli, beküldtem a Zárában megjelenő kétnyelvű” Rassegna Dalmatá”-nak, az „Avvisatore Dalmato” melléklapjának, melynek szerkesztősege kapva kapott az alkalmon.”[...] A lapot Gelcich említette nekem mint díjat, ahol ez értekezést esetleg publikálni lehetne. Azt hiszem, nem lesz ellenére Nagyságodnak, hogy ily módon ezen lapnak kétségtelül széleskörű olvasó közönsége is – tehát nemcsak a tudós világ – tudomást vett arról a fontos, századokon át tartott közjogi kapcsolatról, mely a mostani Dalmácia e fényes múltú városát Magyarországhoz fűzte.”⁷⁶⁸*

⁷⁶² A földrajzi társulat. *Vasárnapi Újság*, 23. (1876) 23.

⁷⁶³ A Turáni Társaság céljairól és működéséről: Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest, Jaffa, 2016.

⁷⁶⁴ A Turáni Társaság eddigi és jövőbeni működése. Jelentés és előterjesztés. 1914. január. In: Teleki Pál: *A Turáni Társaság eddigi és jövőbeni működése*. H. n. [Budapest], k. n., é. n. [1914].

http://mtdaportal.extra.hu/books/teleki_pal_a_turani_tarsasag.pdf (letöltés: 2021. 10. 1.); *Turán*, 19. (1936) 1–4. http://real-j.mtak.hu/10683/1/MTA_Turan_1936.pdf (letöltés: 2021. 10. 1.). Érdekességként említhető, hogy a Turáni Társaságnak Szapáry László, majd 1917-től kezdve Jekelfalussy Zoltán is a tagja volt.

⁷⁶⁵ OSZK Fol. Hung. 1677. „Átírta Peregriny János országgyűlési gyorsírói tanácsos.” „Thallóczy Lajos irataiban előforduló stenogrammszövegeknek átírása.” N. 1270. 1911. IV. 8. 704–705., OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak végig.

⁷⁶⁶ Gelcich József–Thallóczy Lajos: *Raguza és Magyarország összeköttetéseiinek oklevéltára*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága, 1887.

⁷⁶⁷ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. 1889. május 9.

⁷⁶⁸ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. 1889. október 1.

Ekképpen a tanulmány Fest fordításában 1889-ben *L'Ungheria e Ragussa* címmel hat részletben valóban megjelenhetett.⁷⁶⁹

A dolgozatom szempontjából szintén nagy jelentősége van annak, hogy a raguzai kapcsolatok Festre is inspirálóan hatottak. Fest ugyanis Thallóczynek azt is kifejtette, hogy Gelcich-csel folytatott beszélgetései közben felmerült benne, hogy Fiumében egy „olasz nyelven szerkesztett, de elsősorban a magyar tudomány érdekeinek szolgáló havi folyóirat” megalapításával az olasz és a magyar kultúra közti különbségek leküzdhetők lennének. Ez pedig az államérdekeknek is nagyban kedvezne. Fest tervét ekképp vázolta fel: „*Teljesen hamisnak tartom azt a nézetet, mely szerint két külön kultúra csak úgy lehet meg egymás mellett, hogy egyik a másiknak kiirtására törekedjék; ellenkezőleg én a magam részéről mindig azon voltam, hogy a Fiumében érintkező két kultúra, a magyar és az olasz egymást kölcsönösen megtermékenyítsék és elősegítsék. S ez az irány- eddig (legalább a szellemi életben) ismeretlen. mindinkább érvényesül itt is. Én hét év óta nem szüntem meg hirdetni úgy a magyar mint olasz kollégáimnak, és ismerőseimnek. Eredmény ez irányban már is mutatkozik, de a nagy világ, s különösen az anyahaza alig tudnak róla. Ezt az irányt kelle-ne most tervszerűen ápolni és megvalósítani egy olasz nyelven szerkesztett, de elsősorban a magyar tudomány érdekeinek szolgáló havi folyóirat... egy „Rivista Ungarica” megalapítása által.*”⁷⁷⁰

Bár azt egyelőre nem tudni, hogy Fest kezdeményezése megvalósult-e, az viszont biztos, hogy Thallóczy tanulmányának fordításával egy időben a Velencei Köztársaság és a magukat kalózkodásból, portyázásból fenntartó, főleg délszláv elemekből álló uszkókok kapcsolatával hasonló szellemben foglalkozott. Fest munkájának a gazdag forrásfelhasználás mellett különös értéket adott, hogy a népek és kultúrák konfliktusán kívül részletesen kitért kölcsönös együttműködésükre és egymásrautaltságukra is.⁷⁷¹ Fest értekezése 1890-ben a Magyar Tudományos Akadémián hangzott el, majd egy évvel később – Szilágyi Sándor a Magyar Történelmi Társulat titkára, és Thallóczy támogatásával *Az uszkókok és velenczések Fiume történetében* címmel a Századokban,⁷⁷² valamint egy külön kötetben⁷⁷³

⁷⁶⁹ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. III. köt. (Fa–Gwóth). Budapest, Hornyánszky, 1894. 437–438. Fest Aladár.

⁷⁷⁰ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. 1889. május 12.

⁷⁷¹ OSZK Kt. IX/189. Fest Aladár Szilágyi Sándornak. 1888. november 18.

⁷⁷² Fest Aladár: *Fiume és az uszkókok*. Budapest, Athenaeum, 1891.

⁷⁷³ Fest Aladár: *Az uszkókok és velenczések Fiume történetében*. Első közlemény. *Századok*, 25. (1891). 436–446.; Fest Aladár: *Az uszkókok és velenczések Fiume történetében*. Harmadik közlemény. *Századok*, 25. (1891). 611–626.; Fest Aladár: *Az uszkókok és velenczések Fiume történetében*. második közlemény. *Századok*, 25. (1891). 523–544.; Fest Aladár: *Az uszkókok és velenczések Fiume történetében*. Negyedik közlemény. *Századok*, 25. (1891). 697–717.; Fest Aladár: *Az uszkókok és velenczések Fiume történetében*. Ötödik és befejező közlemény. *Századok*, 25. (1891). 785–796.; Fest, 1891/a. 435, 523, 613, 697, 785.

kapott helyet. Az már csak ráadásként említhető, hogy a munka Fest egykori hallgatójának, az előbb állami, majd városi tanárként tevékenykedő Silvino Giganténak⁷⁷⁴ neve alatt olvaszul is megjelent: először 1901-ben Padovában, majd 1931-ben Fiumében.⁷⁷⁵

A bemutatott eseteket azért tartom fontosnak, mert szemléletesen példázzák a tanárok többirányú kapcsolatrendszerét, küldetésstudatát és az államérdek szolgálatát, valamint az információáramoltatásban betöltött transznacionális szerepét. Mindazonáltal további két tényezőre is felhívják a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a tanárok munkájának hatása az első világháborút követően sem tűnt el nyomtalanul. Sőt, miként a Magyar Adria Egyesület, a Tenger folyóirat, illetve a Turáni Társaság tevékenységében részt vevő fiumei kötődéssel rendelkező személyek példái bizonyítják, többen még a kikötővárosból való távozásukat követően sem mondtak le hazafias „szent küldetésük” teljesítésétől.⁷⁷⁶ Másrészt, miként azt Gigante esete is tanúsítja, olyan állami oktatók is akadtak, akik nem mindig tudtak, és nem is mindig akartak megfelelni az állam által megszabott nemzetiesítő és/vagy „kolonizáló” feladataiknak.⁷⁷⁷

Ehhez hasonlóan az sem volt törvényszerű, hogy minden állami oktató (még akkor sem, ha ő maga is állami oktatásban részesült) azonosult volna a nacionalista állásfoglalásokkal és/vagy a felsőbb állami direktívákkal.⁷⁷⁸ Az az oktatók „csoportját” a származás, anyanyelv, és képzettség tekintetében is nagyfokú heterogenitás jellemezte. Noha igaz, hogy Fiume eltérő mikroközegeiben a „másik” többnyire „idegen”-t, „furcsá”-t jelentett, és ez akár külső stigmatizálást, akár belső feszültségeket eredményezett, ám a megkülönböztetést nem feltétlen ruházták fel negatív értelmezéssel. Nem vitatva, hogy bár azok már a korszakban is igen jellemzőek voltak, a mindennapokban nem kizárólag az etnikai hovatartozás játszotta a főszerepet, hanem az oktatók többrétű- és irányú elköteleződése révén helyzetektől függően más-más preferenciák is előtérbe kerülhettek.⁷⁷⁹ Jóllehet, a felmerülő konfliktusokat az érintett felek, a korabeli sajtó, valamint a nacionalista aktivisták is gyakran etnikai színezetben tüntették fel.

⁷⁷⁴ Silvino Gigante: olasz, történelem és latin tanár, műfordító. Az Autonóm Párt képviselője, Riccardo Gigante, későbbi podestà, majd olasz szenátor öccse. A Giovine Fiume egyik alapító tagja, 1918 decemberétől a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács tanügyi előadója.

⁷⁷⁵ Gigante, Silvino: *Venezia e gli uscocchi. Seconda Edizione riveduta e ampliata*. Fiume, Società di Studi Fiumani, 1931.

⁷⁷⁶ MTA Értesítő, 1934. Társasági ügyek. 68.; *Magyar Feltámadás Lexikona*. Szerk.: Szentmiklóssy Géza. Budapest, 1930. 785–786.

⁷⁷⁷ DAR JU 5. 87. eln./1879. 5. d.

⁷⁷⁸ A magyar állami behatolás a századfordulótól egyre közvetlenebb formákat öltött. Ez az oktatást illetően egyrészt a magyar nyelvtanítás erőteljesebb szorgalmazását, másrészt a (birodalmi mintáknak megfelelően) a külföldön szerzett oklevelek kötelező nosztrifikációját vonta maga után.

⁷⁷⁹ Egry, 2015, 465–466.

Az állam szempontjából az sem volt mellékes, hogy kik és milyen kvalitású egyének kerülnek a kikötővárosba. Mivel az oktatók kiemelkedő társadalmi szerepe kivételes kompetenciákat követelt meg, ezért az előzetes szelektálásuk nem maradhatott el. A kiválasztási szempontok közül elviekben(!)⁷⁸⁰ a legfontosabbnak a megfelelő társadalmi állás és a megbízható, lojális politikai magatartás, a szak- és a stabil nyelvismeret,⁷⁸¹ valamint a nosztrifikált diploma számított.⁷⁸² További fontos tényezőként jött számításba az oktatási tapasztalat és helyismeret, a fiumei összeköttetések, valamint az állam pillanatnyi és hosszabb távú céljai, stratégiái, és az egyén érdekei.⁷⁸³ Mégis, ahogy a csáktornyai polgári iskola igazgatójának, Valló Vilmosnak a fiumei állami gimnáziumba történő kinevezésének meghiúsulása is mutatja, az állítólag kiváló szellemi kvalitásokkal, de erélytelen, valamint szerény külsővel rendelkező tanár alkalmazásánál nemcsak a képzettség, a nyelvtudás, és a megbízhatóság, de akár fizikai tulajdonságai (sőt, esetenként a felekezeti hovatartozása)⁷⁸⁴ is döntő jelentőségűnek bizonyulhatott.⁷⁸⁵

Az állami tekintély és az oktatói kar társadalmi megítélésének védelme miatt nemcsak az állam, de maguk a tanárok is érzékenyen reagáltak a jellem- és magatartásbeli elhajlásokra.⁷⁸⁶ Ez az önszabályozó attitűd főleg a diákokkal való bánásmóddal kapcsolatos állásfoglalásokban nyilvánult meg. A tanügyi iratokból ezért még akkor is az erőszakos fellépések és túlkapások elutasítása olvasható ki, ha a forrást keletkeztető személy sem vetette meg a hasonló eszközöket. A felgyülemlett feszültségeket a tanárok és diákok (valamint a szülők) eleve konfliktusokkal terhelt viszonyát tovább súlyosbította Fiumében a hallgatóknak és a tanároknak(!) az elvártnál alacsonyabb magyar nyelvtudása, tárgybeli készületlensége, motiválatlansága, valamint a megfelelő felszerelés, a tankönyvek, illetve a hely hiánya.⁷⁸⁷ A legnagyobb visszhangot kiváltó botrányok közé sorolható Gross Leopoldina szerelmi viszonya,⁷⁸⁸ Kőrösi Sándornak a tanulókat bántalmazó kollégáit illető, nyil-

⁷⁸⁰ A gyakorlatban azonban mindez csak mérsékelten valósult meg.

⁷⁸¹ MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. *Adatok és Javaslatok*, 1915.

⁷⁸² az állami és birodalmi szempontoknak egyaránt megfelelően 1901-től.

⁷⁸³ MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. *Adatok és Javaslatok*, 1915.

⁷⁸⁴ Erre vonatkozóan lásd: Pallós Piroska, S.: Fiumei misszió. *Credo*, 24. (2018) 1–2. 76–83.

⁷⁸⁵ DAR JU 5. 86. eln./1879. 5. d.

⁷⁸⁶ Az állam alapvetően a konfliktusok elsimításában volt érdekelt, ezért sok esetben kimondottan nagyvonalúan és toleránsan járt el. Ennek oka az volt, hogy egyfelől tartott saját tekintélyének és gyengeségeinek felszínre kerülésétől. Másfelől pedig így próbálta elejét venni, hogy az ellenzék a kitudódott botrányokból politikai eszközt kovácsoljon, esetleg (túlzottan is) nemzetiségi színezetbe öltöztetett sajtóhadjáratot hirdessen.

⁷⁸⁷ MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. *Adatok és Javaslatok*, 1915.

⁷⁸⁸ Pallós, S., 2012/b. 160.

vánosság előtti leleplezése,⁷⁸⁹ illetve Molnár Aladár azon esete, amely csaknem egy diák öngyilkosságához vezetett.⁷⁹⁰

Az állami oktatók erkölcsi állapotának taglalása során érdemes arra is kitérni, hogy a többség szolgálatait az anyaországtól, a természetes nyelvi és kulturális közegetől távol, rendkívüli viszonyok közt látta el. Sőt, az integrációs problémákon és az idegenség érzetén túl a tanerőknek kimondottan egzisztenciális kihívásokkal is meg kellett küzdeniük az átlagon felül a fiumei ár- és lakhatási viszonyok miatt. Ilyen körülmények közt pedig a többség aligha felelhetett meg az állam által megkövetelt mintaadó és normaformáló feladatoknak.⁷⁹¹ Többen voltak, akik, bár valóban nagy reményekkel és „küldetéstudattal” érkeztek Fiumébe, onnan kiábrándultan távoztak és szinte elmenekültek, mivel sem az állam, sem saját elvárásaiknak nem tudtak megfelelni.⁷⁹² Szintén frusztráló tényező lehetett a városi iskolák és pedagógusaik kedvezőbb helyzete,⁷⁹³ noha az állami oktatók „irigysége” és „csalódottsága” nem feltétlen a magyar–olasz/fiumei–horvát relációban mutatkozott meg. A tanárok elégedetlensége ehelyett inkább a mind gyakoribb szakmai és anyagi visszaélésekben, de főleg a központi kormányzathoz intézett segélyezést és áthelyezést kérő levelek egyre szaporodó számában és mind elkeseredettebb hangvételében jutott kifejeződésre.⁷⁹⁴

VI. 2. Egyesületek, társaságok

Foucault hatalom-konceptiójában a fegyelmezés és a normaformálás mellett fontos szerep jutott a szabadságnak is. A filozófus szerint a szabadság állapotát és határait a mindenkori tudás és intézményes rend, az egyének és a társadalmi csoportok viszonyai határozták meg. Foucault úgy vélte, hogy semmilyen hatalom nem működhet legalább minimális szabadság nélkül. Hiszen ahol nincs szabadság, ott az egyén nem is vetheti alá magát a kormányzásnak, de ugyanakkor vissza is utasíthatja azt és lázadhat is ellene. E megközelítésben tehát egyrészt megjelenik a hatalom saját magával szemben gyakorolt kontrollja,

⁷⁸⁹ Pallós, S., 2012/b. 132–146.

⁷⁹⁰ DAR JU 5. 5126. ált./1910. (XI. 2. 1.). 462. d.; DAR JU 5. 262. eln./1909./=ált./1910. (XI. 2. 1.) 462. d.

⁷⁹¹ A teljesség igénye nélkül: DAR JU 5. 101. eln./1874. 2., DAR JU 5. 110. eln./1875. 3. d., DAR JU 5. 69. eln./1884. 8. d., DAR JU 5. 250. eln./1885. 9. d., DAR JU 5. 17. eln./1901. 24. d., DAR JU 5. 8. eln./1905. 28. d., DAR JU 5. 343. eln./1905. 29. d., DAR JU 5. 124. eln./1906. 30. d., DAR JU 5. 124. eln./1906. 30. d., DAR JU 5. 320. eln./1906. 30. d., DAR JU 5. 402. eln./1907. 33. d., DAR JU 5. 368. eln./1918. 61. d.

⁷⁹² Pallós, S., 2005.

⁷⁹³ MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. *Adatok és Javaslatok*, 1915.

⁷⁹⁴ DAR JU 5. 250. eln./1885. 9. d.; Pallós, S., 2012/b.

valamint bizonyos fokú rugalmassága és az aktuális helyzetekhez való alkalmazkodásának képessége is.⁷⁹⁵

Foucault szabadság-felfogása azonban legalább annyira távol állt a széles körben oly gyakran emlegetett ideális liberális mintaállamtól,⁷⁹⁶ mint az 1867. évi kiegyezést megkötő magyar politikai elit az alulról szerveződő (ellenzéki) egyesületektől,⁷⁹⁷ a demokráta köröktől és a '48-as olvasóegyletektől. Még annak ellenére is, hogy valamivel később, az 1934/1873. sz. belügyminisztériumi rendelet az állam felügyeleti jogát elvileg (!) csak a visszaélések elleni fellépésre korlátozta, és az egyletek alapítását, tevékenységét, nyelvének meghatározását állampolgári jognak tekintette. Kötelezően csupán az egyletek alapszabályainak kormányhatósági láttamoztatását, valamint a törvényhatóságoknál elhelyezett egyesületi nyilvántartás vezetését követelték meg.⁷⁹⁸ A gyakorlat azonban számottevően eltért a rendeletben kilátásba helyezett eljárástól és intézkedésektől.

Miként Gyáni Gábor megfogalmazta, a kormányzat számára létfontosságú volt, hogy megakadályozza a dualista berendezkedést – és így a saját legitimitását – bíráló csoportosulások térnyerését, ezért gyakran antiliberális eszközökkel is fellépett ellenük. Azt a sajátos ellentmondást, vagyis azt, hogy egy magát szabadelvűnek nevező kormányzat egyes veszélyesnek ítélt állampolgáraitól megtagadta a szabad egyesülés és szervezkedés jogát, eleinte esetenként kibocsátott titkos belügyminiszteri rendeletekkel igyekeztek áthidalni.⁷⁹⁹ A bevallottan tűzoltás jellegűnek tartott intézkedések ugyanakkor aligha hallgathatták el az önkéntes alapon csoportosuló kritikus hangokat. Az egyesület fogalmának egész korszakban elmaradó definiálását és az alapításuk törvényi szabályozását⁸⁰⁰ csupán

⁷⁹⁵ Szigeti, 2005.

⁷⁹⁶ Szigeti, 2005.

⁷⁹⁷ Mivel a dolgozatomban tekintetből az egyesület és egylet terminusok használata nem okoz értelmezésbeli különbséget, Bősze Sándorhoz hasonlóan a szóismétlések elkerülése érdekében szinonimaként használom őket. Mindazonáltal Reisz László tanulmányában az egyesület és az egylet fogalmát a következőképp különbözteti meg: az „egyesület olyan alakulat, amelyet több természetes vagy jogi személy alakít abból a célból, hogy valamely közösen kitűzött célt, vagy célokat egyesült erővel, meghatározott formák és keretek között, amelyek az alapszabályokban vannak megállapítva, minél eredményesebben megvalósítsanak.” Mivel a „közösen kitűzött cél” fogalma számos markánsan eltérő tevékenységet takarhat, egyletnek ezért a különféle közös cél érdekében egyesült csoportot nevezhetjük.” Reisz László: *Olvasóegyletek a dualizmusban. Könyvtári Figyelő*. <http://ki2.oszk.hu/kf/2007/07/olvasoegyletek-a-dualizmusban/> (letöltés: 2021. 9. 25.). Emellett a fogalmak közti differenciákról lásd: Bősze Sándor: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” *Somogy megye egyesületei a dualizmus korában*. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 1997. [Somogyi Almanach, 53.] 12.

⁷⁹⁸ Reisz, 2007.

⁷⁹⁹ Gyáni Gábor: *Individualizálódás és civil társadalom. Történelmi Szemle*, 52. (2010) 4.

⁸⁰⁰ Bősze, 1997. 12.

Tisza Kálmán belügyminiszterként kiadott, szigorú 1508/1875. sz. belügyminisztériumi körrendelete pótolta.⁸⁰¹

A rendelet az államérdek védelmére hivatkozva közismerten számos korlátozó intézkedést tartalmazott, de a dolgozatom szempontjából elsősorban négy tényező miatt volt kiemelt jelentősége. Először is azért, mert az egyleti aktivitás formái és mértéke látványosan kifejezte az államhatalom és az állampolgárok közötti viszonyt és az adott rendszer politikai stabilitásának mértékét is.⁸⁰² Illetve azért, mert – Tóth Árpád szavaival élve – „*az egyesületek – egyéb szerepeik mellett – egy-egy közösség (legtöbbször egy-egy város) identitásának kulturális kifejeződéseként is működtek, és az egyes egyesületek megalakulásánál a más városokkal való versengés motívuma nemritkán a „valóságos helyi szükségletekkel” azonos mértékű szerepet játszott. Az egyesületek eszerint olyan kulturális-társadalmi eszközként (formaként) is értelmezhetők, melyek tetszés szerint „importálhatók” egyéni és/vagy kollektív akaratok kifejezésére és megvalósítására*”.⁸⁰³ Másodsor, mert továbbra is fenntartotta az alapszabályok kötelező kormányhatósági láttamoztatását, amelynek az illetékes törvényhatóságon (vagyis jelen esetben a fiumei Kormányzóságon) keresztül kellett megtörténnie. Harmadsor, mert a rendelet felsorolta az egyleti keretek közt gyakorolható tevékenységi köröket. Noha a humanisztikus törekvések, a nyereszkedés, a közművelődés és a gazdasági célok mellett a politikaiak is megjelentek, azokat csak egy szűk, jól megválogatott réteg, és az is csak korlátozott nyilvánosság előtt vállalhatta fel. A körrendelet értelmében a nemzetiségek csak közművelődési és irodalmi egyleteket hozhattak létre, és többnyire hasonló megszorítások vonatkoztak a külföldi állampolgárokra is. Negyedszer pedig azért, mert innentől kezdve az alapszabályokban annak is szerepelnie kell, hogy amennyiben a társaság nem a jóváhagyott cél, eljárás és hatáskör szerint végzi tevékenységét, a kormány felfüggesztheti annak működését. Sőt, az államérdek és a fennálló köz- és társadalmi veszélyeztetés esetén akár fel is oszthatja az egyesületet.⁸⁰⁴ A szabályozás tehát lehetővé tette, hogy a kormányzat önkényesen megakadályozza a kártékonynak ítélt –

⁸⁰¹ Szabóné Varga Marietta: *Az egyesülési jog története Magyarországon 1945-ig*. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, 2014. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/16768/9661.pdf> (letöltés: 2021. 9. 25.).

⁸⁰² Reisz, 2007.

⁸⁰³ Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, L'Harmattan, 2005. [A Múlt Ösvényén] 6.

⁸⁰⁴ „Politikai és munkás-egyleteknél egyleti tag csak magyar honpolgár lehet.”, illetve „Politikai és munkás-egyleteknél fiókegyletek alakítása meg nem engedtetik.” *Magyarországi Rendeletek Tára, 1967–1945*. 1898. Rendeletek 43. A m. kir. belügyminister 1898. évi 1136. eln. sz. körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a szabályellenesen alakult vagy alakított, illetőleg a hatóságilag felosztatott vagy felfüggesztett egyletekben való részvételnek kihágássá minősítése tárgyában. 1508/1375. B. M. sz. körrendelet az egyletek tárgyában. 245–248.

főleg nemzetiségi, agrárszocialista és munkás – szervezetek létrejöttét, illetve, ha már korábban működtek, felszámolhassa azokat.⁸⁰⁵

A rendelet egyik legfontosabb következménye az volt, hogy a nemzetiségek önszerveződésüket tudatosan a kulturális térre terelték. Ez oda vezetett, hogy a természettudományos és a humánműveltség ápolására megalakuló egyesületek, olvasóköri, valamint a nevelő célzatú társalgási körök, dalárdák és a szociális nehézségeket mérséklő jótékonyági szervezetek száma gyorsan meg többszöröződött. Sebestyén István *Egyesületek számbavételének módszertani problémái a történeti statisztikában* című munkájában arra a következtetésre jutott, hogy a kiegyezéstől 1890-ig egyenletes, majd 1912–1914-ig jóval intenzívebben növekedés jellemezte az egyesületalapításokat.⁸⁰⁶ Ezt a megállapítást a Somogy Megyei Levéltár a Rijekai Állami Levéltár Kormányzósági anyagaihoz készített repertórium alapján Fiumére vonatkozóan is érvényesnek találom. Kiváltképpen, mivel abból nemcsak az intenzitás mértéke rajzolódik ki, de az is látszik, hogy 1875 után a már létező egyesületek alapszabályaikat felülbírálásra sorra beterveztették. Ennek eredményeként egyes társaságokat rögtön felszámolták, másokat viszont a Belügyminisztérium státútumuk mielőbbi átdolgozására szólított fel.

Mindazonáltal az elkészült repertóriumából nem lehet megállapítani sem a kikötővárosban működő egyesületek, sem pedig az azokban részt vevő tagok számát. Épp ezért a konkrét következtetések levonása még várat magára, hiszen ahhoz további alap kutatások és egy részletes kimutatás szükséges. Borovszky Samu *Magyarország vármegyéi és városai* című munkájának köszönhetően azonban némi viszonyítási pont mégis akad. Kőrösi Sándor ugyanis a kötet „Fiume társadalma” című fejezetében az 1895–1896. években⁸⁰⁷ harminckét jelentősnek tekinthető⁸⁰⁸ működő társaságról számolt be. Ezek közt nyolc társadalmi, kilenc sport-, öt közművelődési, valamint tizenegy jótékonyági szervezetet különböztetett meg.⁸⁰⁹ Kőrösi adataiból három dolog azonnal szembe ötlük. Egyfelől feltűnő a kategóriák nagyvonalú, önkényes meghatározása, másfelől a tényleges politikai és a gazdasági(!) csoportosulások meglepően ható hiánya. Ezen kívül az is megmutatkozik, hogy a

⁸⁰⁵ Gyáni, 2010.

⁸⁰⁶ Sebestyén István: Egyesületek számbavételének módszertani problémái a történeti statisztikában. *Statisztikai Szemle*, 81. (2003) 3. 383–384. Az 1912-től kezdődően tapasztalható megtorpanás, majd csökkenés egyrészt a háborúknak és a meghirdetett rendkívüli állapotoknak köszönhető, valamint arra vezethető vissza, hogy az állam egyre kiterjedtebb és átfogóbb karitatív intézkedéssel igyekezett orvosolni a tömegeket sújtó szociális problémákat.

⁸⁰⁷ A mintavétel pontos éve ismeretlen.

⁸⁰⁸ Révai Nagy Lexikona. VII. *Etelka-Földöv*. Budapest, Szépirodalmi–Babits, 1991. 556.

⁸⁰⁹ Kőrösi Sándor: Fiume társadalma. In: *Fiume és a magyar-horvát tengerpart*. Szerk. Sziklay János–Borovszky Samu. Budapest, Apollo Irodalmi Társaság, 1901., 1909. [Magyarország vármegyéi és városai] <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/16.html> (letöltés: 2021. 9. 25.).

közművelődési egyesületek (ezek közül két olvasókör) száma látványosan elmaradt az átlagtól, ami leginkább a jótékonyági egyletek számával való szembeállításban érhető tetten.

Bár jelenleg rendelkezésre álló szórványos információk és a kategorizálásból származó dilemmák a stabil állásfoglalást egyelőre nem teszik lehetővé, mégis elképzelhetőnek tartom, hogy e jelenség megfeleltethető Reisz László megfigyelésével. Vagyis azon megállapítással, mely szerint a magasabb lélekszámmal rendelkező, fejlettebb nagyvárosokban többféle társadalmi–kulturális társulási lehetőség és megoldásra váró (szociális) probléma adódott.⁸¹⁰ Ezt a megállapítást annak ellenére is érvényesnek találom, hogy a kikötővárosban működő egyesületek céljaikat, tevékenységüket, erőforrásaikat és tagságukat tekintve nyilvánvalóan nem egyformán kötődtek Fiuméhez. Magyarán, a társaságok eltérő módon függtek össze a város „urbanizációjával” és a helyi társadalom „polgárosodásával.”⁸¹¹ Márpedig a hazai és nemzetközi szakirodalom is egyetért abban, hogy a kikötővárost a példátlan növekedés és az országos, sokszor „félfeudálisnak” ítélt szerkezetéhez képest jóval polgárosultabb struktúra jellemezte.

Ebben a folyamatban a civil önszerveződések kiemelt szerepet játszottak. Jóllehet, a társadalom tényleges egyleti aktivitását és befolyását még az egyes társaságok nyilvántartásainak, tevékenységük által és/vagy -ról keletkeztetett dokumentumainak (például sajtó), illetve a kormányzói és egyéb jelentéseknek áttanulmányozásával sem lehet meghatározni. Már csak azért sem, mert egyrészt a társaság működésének számos mozzanatáról nem maradt fenn forrás, és az interperszonális kapcsolatok eleve meghatározó tényezőnek bizonyultak. Másrészt, mert az egyes tagok eltérő indokokkal, lelkesedéssel és aktivitással (tehát akár csak szimbolikusan vagy virtuálisan is) egyszerre több hasonló célú egyletbe is csatlakozhattak.⁸¹² Mindez azt jelenti, hogy a tagok létszáma nem feltétlen fejezi ki az egyesületek aktivitásának, működésének, társadalmi elfogadottságának, és főleg hatásának mértékét.⁸¹³

A fentiekből logikusan következik, hogy az állami felügyelet és ellenőrzés valóban szinte létkérdés volt az alulról építkező önszerveződési kísérletekben. Az állami kontroll azonban nem feleltethető meg egy passzív szerep betöltésével, mivel a kormányzat akárcsak a sajtónál, itt is többféleképpen reagálhatott a kezdeményezésekre. Ez főleg két eset-

⁸¹⁰ Reisz, 2007; Tóth, 2005. 9.

⁸¹¹ Tóth, 2005. 8–9.

⁸¹² Például társadalmi megfeleléskényszer, csoportnyomás, társadalmi presztízs, egyéni kibontakozás nagyobb lehetősége stb.

⁸¹³ Reisz, 2007.

ben érvényesült. Először is akkor, mikor az egyes társaságok „önként” ajánlkoztak fel az állam, valamint a nemzet számára. Így tevékenységi körüket már eleve úgy határozták meg, hogy azzal némi (anyagi, erkölcsi és akár intézményi stb.) támogatás fejében a nagyobb közjót, az általános államérdekeket szolgálják. Másodszer pedig akkor, amikor bizonyos társaságok kimondottan a fennálló rendszer, de legalábbis az éppen regnáló kormányzat ellehetetlenítésére, lejáratására, legitimitációjának megkérdőjelezésére törekedtek. Az ellenzéki attitűd a századfordulótól egyre látványosabban állam-, Monarchia- és dinasztia-ellenes jelszavakkal és programokkal bővült, amelyre a kormányzat mind erélyesebben reagált. Noha elvileg harmadik opcióként a közömbösség is szóba jöhetett, ez leginkább vagy jóindulatú semlegességet, vagy csöndes sorvadásra ítélest jelentett. Ez utóbbi többnyire az idegen állampolgárokat tömörítő csoportosulások esetében történt meg.

Az állam támogatására leginkább azok az egyesületek számíthatnak, amelyek alapszabályzatukban gazdasági vagy kultúraközvetítő, nevelő célok megvalósítására vállalkoztak. Erre vonatkozóan az *Az Ujság* című napilap igen sajátos jelenséget panaszkodott fel: míg az olasz nyelvű lakosság energiáit a közművelődésre fordította, addig a szlávok bankok, hitelszövetkezetek és kereskedelmi, ipartársulatok, hitelszövetkezetek alapításával a közgazdasági téren terjeszkedtek. A túlnyomórészt tisztviselőkből és állami alkalmazottakból álló magyaroknak viszont nem volt sem társadalmi, sem kulturális életük: sem könyvtárak, sem kaszinójuk.⁸¹⁴ Annak ellenére, hogy a helyzet valójában nem volt ennyire válságos, a hírlap közlésének annyiban hitelt kell adni, hogy az olaszok lakosság kereskedelmi és gazdasági tevékenysége már a századfordulót megelőző évekre szembetűnően visszaszorult. Erről tanúskodik Steinacker Artúr, a Hitelbank és a fiumei rizsgyár vezérigazgatójának azon beadványa is,⁸¹⁵ amelyben az általa vezetett Lloyd fiumano⁸¹⁶ átszervezési lehetőségeit és jövőbeli feladatait sorolta fel. Steinacker célja az volt, hogy társasága „*ne csak a kereskedői kar speciális érdekeit szolgálja, hanem a társadalmi és politika terén is vezérszerepet véve a magyar állameszmének érdekében is eredményes munkálkodást teljesítsen*”.⁸¹⁷

A beadvány apropóját a korábbi évek „fiumei börzeválsága” adta. Ennek következtében a helyi kereskedők elérték, hogy a „parazita módon élősködő” Lloyd fiumano-t levá-

⁸¹⁴ Fiume bajai. *Az Ujság*, 1908. szeptember 6.

⁸¹⁵ A javaslat tartalma egyelőre csak a kormányzó kivonataiból ismert.

⁸¹⁶ A fiumei kereskedelmi tőzsde. *Budapesti Hírlap*, 1894. május 27. A fiumei kereskedők a pesti Lloyd mintájára létrehozott kaszinója, 1894-től 1901-ig a fiumei tőzsde társintézménye. 1896-ban elnöke Steinacker Artúr, alelnöke Maderspach Sándor, titkára pedig Szegfy László volt.

⁸¹⁷ DAR JU 5. 18. eln./1902. 24. d.

lasszák a kormány által támogatott fiumei tőzsdéről,⁸¹⁸ hogy megszabadulhassanak az államilag szubvencionált és privilegizált társaságok igazgatóinak szakszerűtlenség, közérdeket sértő(nek tartott) dominanciájától.⁸¹⁹ Mivel a leválasztás létjogosultságában veszélyeztette a Lloydot, Steinacker gyakorlatilag a társaság teljes profilváltására tett javaslatot. Az igazgató szemei előtt egy olyan társaság ideája lebegett, amely az összes fiumei egyesületet felölelő gyűjtőszervezeteként nemcsak kereskedők fórumaként működne, de más csoportok képviselői előtt is megnyílván, a szélesebb publikum számára kínált volna találkozási lehetőséget. Steinacker tervezetében kiemelt jelentőséget tulajdonított annak, hogy a Lloyd fiumano irodalmi és kiadói tevékenységet is folytasson, hogy a társaság befolyása és progresszív kezdeményezései a társadalom mélyebb rétegeiben is teret nyerjenek. Vagyis, hogy az egyesület társadalmi és politikai súlya fokozatosan növekedjen és működési körét a közgazdaságon túl más szférákra is kiterjedhesse. Steinacker ezért szükségesnek tartotta, hogy a Magyar Tengerpart rendszeres támogatás fejében belépjen a Lloydba és a fiumei eseményekről publicisztikájával hitelesen tájékoztassa a magyarországi közönséget. További fontos célkitűzésként jelent meg nála az igény, hogy a trieszti irredenta Piccolo mintájára Piccolo di Fiume címmel egy olasz nyelvű lap is megszülethessen. Steinacker úgy vélte, egy ilyen orgánus kimondottan hasznos eszköz lehet az állameszme propagálásában, a helyi lakosság szimpátiájának megnyerésében és a trieszti (és osztrák) hangok háttérbe szorításában.⁸²⁰

Steinacker felterjesztését Szapáry László kormányzó is támogatta,⁸²¹ azonban két ponton az eredeti tervezet módosítását szorgalmazta. Bár az ő elgondolásában a Lloyd fiumano szintén egy általános érdekű szervezetként jelent meg, nem tartotta kivitelezhetőnek, hogy a társaság az összes fiumei kört és egyesületet tömörítse. Ehelyett a azt hangsúlyozta, hogy az új alapon megszervezett Lloydnak nem egyeduralomra kell törnie, hanem „primus inter pares”-ként kell működnie. Ezzel a Lloyd jövőjét egy olyan vezérszerep betöltésében jelölte meg, amely a többi „*speciális társadalmi érdekek alapján keletkezett egyéb*” társulatokat – mint például a Casino patriottico, Čitaonica, Tisztviselő Egyesület stb. – érintetlenül hagyta volna.

Ezenkívül Szapáry kiemelte, hogy a Lloyd megnyitása a más foglalkozást űzők számára valóban üdvös, de az egyesületben továbbra is a kereskedelem és a közgazda-

⁸¹⁸ MNL OL K 150. VII. 8. t. 8091. (2215. cs.) A fiumei tőzsde 1892-ben a kormány támogatásával alakult, de a kereskedelem intenzitásának hiányában inkább csak a kereskedők találkozási helyeként funkcionált. Az elnöki posztot Simone Vranyczány, az alelnököt pedig Francesco Gilberto Corossacz töltötte be 1896-ban.

⁸¹⁹ Fiumei levél. *Magyarország*, 1901. november 12.

⁸²⁰ DAR JU 5. 18. eln./1902. 24. d.

⁸²¹ MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 884./1902. XIII. t.

ságban érdekelt tagoknak kell dominálnia. A kormányzó vélekedését racionális alapokra helyezve azzal indokolta, hogy „*aminthogy egy par excellence kereskedelmi jellegű viszonyban, minden téren, a kereskedői elemet uraló egyesület kell, hogy hangadó legyen. Így van ez a világ összes nagy kereskedővárosában, Hamburgban, Antwerpenben, Rotterdamban, Marseillesben, Genovában stb. és sok politikai és társadalmi zűrzavar, és [...]*”⁸²² *lett volna Fiume megkímélve, ha politikai viszonyait a kereskedő elem teljes háttérbe szorításával és jogtalan mellőzésével nem oly elemek intézik, amelyek Fiume közgazdasági életétől teljesen idegenek, s azon kívül állnak. A politikai túlsúlyba jutott kereskedelmi elem soha se fog politikai szélsőségekbe és kalandos – szocialisztikus, szeparatistikus/irredenta irányzatokra tévelyegni*”.⁸²³ Szapáry továbbá rámutatott arra, hogy Steinacker lapalapítási kezdeményezése nemcsak egyszerűen pártolandó, de egy horvát orgánium létrehozásával ki is egészítendő. A kormányzó meglátása szerint, mivel Fiume és általában véve az egész tengerpart lakosságának jó része horvátajkú, a horvát nyelv *szolgálhatna köztünk közvetítőnek*”. Szapáry azzal érvelt, hogy a kikötővárosban „*horvát nyelven megjelenő Novi List, mely a Voce del Popolo után a legnagyobb számban nyomtatik, nagy horvát allűrökkel bír, s egy mérsékelt horvát lapnak az adott körülmények között igen fontos politikai és nemzeti missziót lehetne teljesítenie*”.⁸²⁴

Steinacker javaslatát végül a minisztérium elfogadta, amely előbb csak az Il Piccolo di Fiume életre hívásához,⁸²⁵ alig egy évvel később pedig Tóth Géza,⁸²⁶ az Adria igazgatójának elnökké választásával az egyesület teljes átszervezéséhez vezetett.⁸²⁷ A Lloyd azonban annak ellenére sem volt képes alkalmazkodni az megváltozott viszonyokhoz, hogy tagjai közt az Adria, a Hitelbank, a Raktár vállalat, a Forgalmi Bank, a Schenker és Társai, a Hoffmann S. és V. stb. részvénytársaságok képviselőit is soraiban tudhatta. Így, miután 1907-ben az állam megszüntette az egyesület támogatását, hamarosan feloszlott.⁸²⁸ Jellemző, hogy helyét és tevékenységi körét fokozatosan a leleményes horvát vállalkozók foglalták el.

Az állam a Lloyd fiumano-tól azt remélte, hogy képes lesz a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara számára konkurenciát teremteni, ám már az első években bebizonyosodott,

⁸²² Bizonytalan olvasatú szó. Talán viaskodhatástól.

⁸²³ DAR JU 5. 18. eln./1902. 24. d.

⁸²⁴ DAR JU 5. 18. eln./1902. 24. d.

⁸²⁵ Il Piccolo di Fiume. *Magyar Tengerpart*, 1902. március 16.

⁸²⁶ A fiumei Lloyd elnöke. *Független Magyarország*, 1903. február 1.

⁸²⁷ A fiumei Lloyd kereskedelmi társaság. *Budapesti Hírlap*, 1903. március 14.

⁸²⁸ A fiumei Lloyd feloszlása. *Vasuti és Közlekedési Közlöny*, 1907. július 7. 606., DAR JU 5. 1676. ált./1908. (XXIII. 2. 28. a. sz.) 417. d. 1908.

hogy a társaság kiemelt támogatások nélkül életképtelen.⁸²⁹ A kudarc okát sokan elsősorban a nemzetiségi konfliktusokban vélték felfedezni, de egyesek kifogásolták a konkrét állami elképzelések és direktívák hiányát, a kis- és nagykereskedők érdekellentéteinek összehangolásának elmulasztását, valamint a helyi kereskedők kockázatkerülő magatartását.⁸³⁰

Az állam a Lloyd létrehozásával párhuzamosan egy alternatív megoldással is próbálkozott, amikor 1901-ben Gaál Tibor kormányzóhelyettes felügyeletével és Steinacker Artúr (!) nagymesterségével jóváhagyta a Sirius szabadkőműves páholy megalakítását. A páholy fő törekvése megfelelt a Lloyd célkitűzéseinek, és szintén ez mondható el személyi összetételéről is. Zömmel mindkét társaságban a helyi mérsékeltabb, az állammal együttműködni kész nagykereskedők és iparosok kaptak helyet. A Sirius integrációja azonban jóval sikeresebbnek bizonyult. Ezt az is igazolja, hogy ott állt minden nagyobb társadalmi akció és esemény mögött, illetve még a világháborút követően még egy ideig tovább működött.⁸³¹

A fiumei társaságok, egyesületek egyik sajátosságaként jegyezhető meg, hogy azok etnolingvisztikailag sosem voltak homogének, jóllehet a nyelv kérdése számottevően befolyásolta a tagok részvételi lehetőségét és társulási hajlandóságát. Így, bár a magyarság főleg az államhoz szorosabban kötődő társaságokhoz, körökhöz csatlakozott, részvételük nem volt kizárólagos. A társaságokban ugyanis rendszerint számos olasz- és horvátajkú tag is megjelent.⁸³² Ez a jelenség figyelhető meg a Fiumei Tanító Egylet, a Fiumei Állami Főgimnázium Ifjúsági Dal- és Zenekör, a Fiumei Állami Főgimnázium Magyar Társalgó Kör és a Fiumei Állami Tisztviselők Egyesület esetében is. Ezek az egyesületek – akárcsak az ország más területén – alapszabályaikban egyszerre professzionális és szociális célokat jelöltek meg. Ezt erősíti meg az is, hogy a Fiumei Tanító Egylet nemcsak azt tartotta feladatának, hogy az oktatók számára szakmai fórumot és érdekvédelmi lehetőséget teremtsen, de azt is, hogy a nevelésügyet a társadalomban is népszerűsítse. Ugyancsak ez mondható el a munkaképtelen és segélyre szoruló tanítók özvegyeiről és árváiról, vagy a fiumei tanítók gyermekeiről, akik számára karitatív gyűjtéseket rendeztek és ösztöndíjakat biztosít-

⁸²⁹ A fiumei kereskedelmi és iparkamara. *Budapesti Hírlap*, 1899. október 26.

⁸³⁰ A fiumei Lloyd feloszlása. *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1907. július 7. 606., DAR JU 5. 1676. ált./1908. (XXIII. 2. 28. a. sz.) 417. d. 1908.

⁸³¹ A páholyra vonatkozóan részletesebben lásd: Toševa Karpowicz, Ljubinka: *Freemasonry, Politics and Rijeka (1785–1944)*. Washington DC, Westphalia Press, 2017.; MNL OL P 1083. I. sorozat. 38. t. LXVI. Sirius-páholy.

⁸³² Igaz, nem felejtendő el, hogy a nevek nem – vagy nem feltétlen – utalnak az adott személy etnikai hovatartozására.

tó segélyalapokat hoztak létre.⁸³³ A cél egyértelműen a Fiumében szolgáló állami tanítók élet- és munkakörülményeinek javítása volt, amellyel gyakorlatilag saját maguk – és az állam – kedvezőbb társadalmi megítélésére, hatékonyabb integrációjára is törekedtek.

Ehhez hasonló célok olvashatók ki a Fiumei Magyar Daloskör alapszabályaiból is. A Daloskör fő feladatának „*a dal művelése és ezáltal a társasélet előmozdítását*” tekintette, amit az egyesület és a különböző hazafias, jótékony javára szánt énekestélyek és hangversenyek rendezésével kívánt megvalósítani.⁸³⁴ Itt kell megemlíteni a Körösi Sándor kezdeményezésére alakult Fiumei Állami Főgimnázium Magyar Társalgó Körét is. A Magyar Társalgó Kör, amelynek az alelnöke hamarosan Fest Aladár lett, eredendően a fiumei ifjúság önkéntes, közös olvasás általi magyar nyelvgyakorlására jött létre, törekvése pedig alapvetően az olasz- és a magyarajkú hallgatók és tanárok közti összhang megteremtésére, valamint egymás kultúrájának, nyelvének kölcsönös megismerésére irányult. Az elv kimondatlanul is az lehetett, hogy a fiumei gimnázium hallgatóit hozzászoktassák a „másik”, a „különös” jelenlétéhez és közös célok, érdekek kitűzésével olyan közösséget hozzanak létre, amely a kellő műveltség és ismereti felkészültség mellett nyitottabban, befogadóbban viszonyul a magyarsághoz és magához az államhoz. Többek közt éppen azért, hogy a magyar nyelv szélesebb körben való elterjesztésével újabb kommunikációs eszközzel ruházza fel őket.⁸³⁵ Annak ellenére, hogy a Magyar Társalgó Kör programját csak részben koronázta siker, az olasz és magyar irodalmi és történelmi művek fordításával, előadásával, különböző műveltségi versenyek tartásával jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fiumei gimnázium tanulói tudásalapja közelítsen egymáshoz, valamint ahhoz is, hogy a „másik világában” otthonosabban mozogjanak és maguk is információs transzfer funkciókat láthatóan el.

Ezek a kompetenciák különösen a két világháború közötti időszakban bizonyultak hasznosnak. Herczeg Terézia vezetésével a bencés rendi apácák is az oktatókhoz hasonló szerepet töltöttek be. Ők némi állami támogatás fejében önként vállalták a felnőttek és gyerekek magyarnyelv-oktatását. Sőt, amikor a szükség megkívánta (például választások alkalmával), híveiket lakásukon felkeresve nyíltan az állam mellett agitáltak.⁸³⁶

A fenti példák tanúsága szerint az állam minden téren rá volt utalva saját tisztviselőire és alkalmazottjaira, noha szolgálatába nemcsak magyarajkú és születésű személyek

⁸³³ MNL OL K 150. VII. t. 1894. VII. t. 8. 34237. a. sz. (2480. cs.).

⁸³⁴ MNL OL K 150. 1894. VII. t. 8. 72713. a. sz. (2619 cs.).

⁸³⁵ MNL OL K 150. 1890. VII. 8. t. 45679. (1952. cs.).

⁸³⁶ DAR JU 5. 304. ált./1902. (XI. 16. 304. a. sz.), DAR JU 5. 214. eln./1888. 12. d.

léphettek.⁸³⁷ Többek közt ezt vonatkozott a kormányzósági és a pénzügyigazgatósági tisztikarra, valamint az iskolai oktatókra is. Az állami tisztviselőket és alkalmazottakat azonban elsősorban az egzisztenciális nehézségek, valamint a csalódottság egyesítette, hiszen az elvárások és a tapasztalatok horizontjai csak ritkán fonódtak össze. Ezáltal nem megfelelő, hogy érdekeik védelme és életkörülményeik javítása céljából társaságba tömörültek. Az mégis érdekes, hogy szerveződésük viszonylag későn történt meg. Noha Fiumei Tisztviselők Egyesülete néven Batthyány Lajos kormányzó fővédnökségével már 1894–1898 óta létezett egy általános csoportosulás,⁸³⁸ a Tengerparti Állami Tisztviselők Egylete csak 1903-ban,⁸³⁹ a Városi Hivatalnokok Társasága pedig csak 1906/8-ban jött létre.⁸⁴⁰

A Tengerparti Állami Tisztviselők Egylete Wickenburg István elnöklete alatt hamarosan a kikötőváros egyik legfontosabb civil szervezetévé nőtte ki magát. Az egylet megalakulásától kezdve – a kulturális és társasági események rendezésén kívül – segélykérelmek és memorandumok fogalmazásával próbálta a kormány figyelmét a mostoha fiumei viszonyokra és a főképp nehéz szolgálatokra ráirányítani. A célt többnyire fizetésük emelésében, különböző pótlékok kivívásában, nyugdíjjogosultságuk rendezésében, lakhatási gondjaik orvoslásában, és gyermekeik kedvezőbb taníttatási feltételeinek biztosításában határozták meg.⁸⁴¹ Eljárásukra látszólag jellemző volt, hogy felterjesztéseiket igyekeztek más országos mozgalmakhoz igazítani. Retorikájukban előszeretettel hivatkoztak arra, hogy az államérdek folyamatos, kellő tekintéllyel érvényesített fiumei képviselete kiemelt erőfeszítést, önfeláldozást követel meg tőlük. Jellemző, hogy ezáltal igényjogosultságaik alátámasztására gyakran explicit megjelent, hogy az állam nélkülük semmire sem menne, és hogy a központi kormányzat érdeke is, hogy Fiumében egy erős, az államhoz és a nemzethez lojális polgári középosztály szülessen. Ennek megfelelően beadványaikban a „fiumei” terminus egyszerre jelölt egy hátrányos létállapotot, valamint egy megkülönböztetett elbánásmódot elváró státuszt. Törekvéseik felemás eredménnyel zárultak. Bár az állami tisztviselők és alkalmazottak megélhetésének javításáról törvényt is hoztak, életkörülményeik a kikötővárosban nem javultak érdemben.⁸⁴²

⁸³⁷ Mazsu János: A magyarországi tisztviselő-értelmiségi réteg társadalmi szerkezetének változási folyamata a dualizmus időszakában. *Történelmi Szemle*, 30. (1987–1988) 1. 29–39.

⁸³⁸ DAR JU 2. F 15./1894. Az alapszabályzatát csak 1897-ben fogadták el.

⁸³⁹ MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 484./1903. XXV. t., DAR JU 2. F 11./1903. Működését 1913-ban fejezte be.

⁸⁴⁰ DAR JU 2. F 6./1906. Az alapszabályzatát csak 1908-ban fogadták el.

⁸⁴¹ MNL OL K 26. 578. cs. 1903. XXV. t. 2. rész. 484./1903. XXV. t.

⁸⁴² Legalábbis a folyamatosan megismételt felterjesztések erre engednek következtetni.

A szakirodalom általában egyetért abban, hogy a színházi előadások szervezéséért felelős Societá Filarmonico–Drammatica⁸⁴³ és a híres kiránduló társaság, a Club Alpino Fiumano⁸⁴⁴ mellett a kikötőváros egyik legrégebbi és legnívósabb társadalmi szervezete a Casino Patriottico (Hazafias Kaszinó) volt. Létrejöttét az 1849-ben alakult horvát olvasókör, a Narodna Čitaonica⁸⁴⁵ társadalmi és (politikai) befolyásának ellensúlyozása, valamint a helyi elit újabb elkülönülési és polgári alapokra helyezett szociális szükségletei indokolták. Tehát a kaszinó jellemzően az interperszonális kapcsolatok építését, valamint a társadalmi presztízs megszerzését, biztosítását, esetleges emelését szolgálta. Már az első, 1877. évi statútumuk is ennek szellemében fogalmazódott meg az által, hogy a kaszinó fő feladatának a változatos irodalmi, társalgási, játékos, valamint zene- és táncmulatságok rendezését tették meg. Kikötötték, hogy a társaságnak csak a 18. életévüket betöltött, jó hírnévvel és stabil anyagi háttérrel rendelkező személyek lehettek tagjai, de ők is csak addig, amíg a polgári életvitelhez nélkülözhetetlen feltételeknek képesek megfelelni.

Ezzel szemben a kaszinó statútuma a nyelv és az illetőség kérdésében jóval nagyobb rugalmasságot mutatott. Bár a társaságot már a korabeli sajtó is előszeretettel „olasz” jelzővel illette, ez a valóságnak nem felelt meg. Az alapszabályzat ugyanis, bár olasz nyelven íródott – és több forrás szerint a tagok általános érintkezési nyelve is az olasz volt –, sem a társaság belső nyelvhasználatáról, sem a tagok kötelező fiumei illetőségéről nem rendelkezett. Azaz a társaságba az állandó fiumei lakhellyel nem rendelkező személyek is felvételt nyerhettek.⁸⁴⁶ Ez lehetőséget kínált arra, hogy az olasz anyanyelvűek mellett a magyarok (elsősorban állami tisztviselők) is megjelenhessenek és informális kapcsolataik révén jobban integrálódjanak a helyi társadalomban és részt vegyenek az elit normáinak formálásában. Az állam ezáltal kimondottan támogatta egyesületi aktivitásukat és mindent elkövetett, hogy az egyesületen belüli pozícióikat megerősítse. Ennek eredményeképpen 1910-ben a kaszinó módosított alapszabályzatát elnökként már Fest Aladár terjesztette be a városi önkormányzathoz.⁸⁴⁷ Ugyanakkor az állam mégsem tudott teljesen rátelepedni a szervezetre. Többek közt azért sem, mert a Casino Patriottico nemcsak az olaszajkú polgárokat és a magyar hivatalnokokat vonzotta. Tagjai közé számos horvátajkú előkelő

⁸⁴³ DAR JU 2. F 9./1873., F 28./1884., F 6./1903., Susmel, Edoardo: *Antonio Grossich nella vita del suo tempo, 1849–1926*. Milano–Roma, Treves–Treccani–Tumminelli, 1933. 115–116.

⁸⁴⁴ Susmel, 1933. 118–122.

⁸⁴⁵ DAR JU 2. F 19./1813, F 9/1814. Több munka 1849-et tekintő Narodna Čitaonica a megalakulásának évének, de a statútumukat csak 1856-ben fogadták el.

⁸⁴⁶ DAR JU 2. F 14./1877. Igaz, némileg megkülönböztetve és korlátozottabb jogokkal felruházva.

⁸⁴⁷ DAR JU 2. F 13./1909. 31382./1910. M.C. Noha Fest Aladár Fiuméből távozását követően továbbra is tagja maradt a kaszinónak, az elnöki posztot pedig a szintén kormánypárti Carlo Meynier töltötte be még a világháború alatt is. Il Congresso del Casino Patriottico. *La Bilancia*, 1916. március 27.

tengerparti lakos mellett hagyományosan a Fiumében állomásozó, 79. Jelačić-gyalogezred tisztikarának tagjai is felvetették magukat.⁸⁴⁸

A Casino Patriottico mint a különböző nemzetiségi elitek találkozási fóruma a korokban végig fennmaradt, ám a századfordulótól kezdve mind az olasz- és horvátajkúak, mind a magyarok megpróbálták elszeparálódni. Ennek egyik legemlékezetesebb példája Riccardo Zanella nevéhez köthető, aki a Novi List azon vádjaira, hogy a fiumei jótékony egyesületek csak olaszokat támogatnak, 1907-ben – országgyűlési képviselőként – egy jótékonyági estély során két horvát tag előtt kijelentette, hogy „*Ha a horvátok a jótékony-ságból is politikát csinálnak: akkor jobb lesz, ha teljesen szétválunk s a társadalomban is és a kaszinóban is külön megyünk!*”⁸⁴⁹ Zanella megjegyzésének súlyát jelzi, hogy bár az igazgatóságnak sikerült a tagok közti párbajokat megakadályoznia, a sértés ellen tiltakozó harminckét tag⁸⁵⁰ távozása ellen már semmit sem tehetett.⁸⁵¹ A kaszinó mind gyakoribb belkonfliktusaival párhuzamosan alternatív társaságok alakultak, amelyekben már kimondva-kimondatlanul a nemzetiségi jelleg vált meghatározóvá, bár a kohéziós erőt elvileg továbbra is a polgári értékek és normák, valamint a személyes érdeklődés képezték. A fontosabb társulások közt említhető a Fest Aladár kezdeményezésére 1908-ban létrejött, a társadalom műveltségi színvonalának emelését célzó Fiumei Szabad Líceum,⁸⁵² a nagyobb állami befolyásra törekvő, 1912-ben megalakuló Nemzeti Kaszinó,⁸⁵³ valamint 1914-ben a horvátok Pučka Čitaonicaja.⁸⁵⁴

Természetesen kivételek is akadtak. Például a Giovine Fiume irredenta egyesület,⁸⁵⁵ amely már jóval túlmutatott a Michele Maylender által 1893-ban alapított Circolo Letterariójának olasz műveltséget és kultúrát ápoló célkitűzésein.⁸⁵⁶ A társaság 1905-ben Giuseppe Mazzinit és Dante Alighierit éltetve, már nyíltan irredenta jelszavak hangoztatá-

⁸⁴⁸ DAR JU 5. 113. eln./1914. 43. d. Nagyobb arányú kilépésükre csak 1907-ben került sor.

⁸⁴⁹ A fiumei Casino Patriottico válsága. *Budapesti Hírlap*, 1907. április 30.

⁸⁵⁰ Köztük horvát, magyar- és olaszajkúak is!

⁸⁵¹ Lovagias ügyek Fiumében. *Pesti Napló*, 1907. április 23.; DAR JU 5. 113. eln./1914.

⁸⁵² DAR JU 2. F 26./1908., Szabad Líceum Fiumében. *Egyetemi Lapok*, 1908. február 29.

⁸⁵³ DAR JU 2. F 19./1913., F 9/1914. Casino Nazionale di Fiume; A fiumei kaszinó. *Budapesti Közlöny*. 1912. április 21. Az egyesület 1911-ben alakult Wickenburg István kormányzó, Weinhardt Gusztáv pénzügyigazgató és Eidlitz Hugó, az Adria igazgatójának szervezésében. Az elnöki posztot eredetileg Wickenburg, később pedig Molnár-Vargha Ödön vegyész-mérnök, a kőolajfinomító gyár igazgatója töltötte be haláláig. A kaszinó alapszabályát a belügyminiszter 1912-ben hagyta jóvá, és a magyar korona egyesített címerének használatára is engedélyt kapott. A fiumei nemzeti kaszinó. *Budapesti Hírlap*. 1911. december 12.; Molnár-Varga Ödön. *Vegyészeti Lapok*, 1912. március 5.

⁸⁵⁴ DAR JU 2. F 9./1914., F 1913.

⁸⁵⁵ Susmel, 1933. 125–132.; Toševa Karpowicz, 1986. 195–204.

⁸⁵⁶ Részletesebben Jeličić, Ivan: Ekonomsko–socijalna struktura promicateljskog odbora Riječkog književnog kruga (Circolo letterario). *Zbornik Kastavštine*, 21. (2017) 323–340.; Susmel, 1933. 117–118.

sával kezdte meg működését.⁸⁵⁷ Ezen a ponton joggal merül fel a kérdés, hogy az állam vajon miért engedélyezte egy egyértelműen nagyolasz eszméket propagáló társaság megszületését,⁸⁵⁸ miközben pár évvel korábban az Autonóm Párt által létrehozni kívánt, lényegesen mérsékeltebb programú Associazione Autonoma társaság alapszabályzatát 1902-ig sorra visszautasította? Kutatásaim alapján úgy vélem, hogy a magyar kormánynak az állam tekintélyének kockáztatása nélkül szüksége volt egy életerős fiatal férfiakból álló, az utcai konfliktusoktól nem ódzkodó harcias társaságra, amellyel – állami rendőrség és határrendőrség nem lévén – kompenzálhatta és akár viszonzozhatta is a pánszláv eszméket hirdető Sokol tornaegyesület atrocitásait.⁸⁵⁹ Ugyanakkor ez a „rendszer” csak addig állhatott fenn, amíg az állam profitált belőle. Így, mikor 1911-ben a kormányzat már nem látott több perspektívát a Giovine Fiume létezésében, sőt mivel az mind agresszívan tüntetett az állam, a Monarchia és a dinasztia ellen, nyíltan fellépett ellene.⁸⁶⁰

A Giovine Fiumével való leszámolás közvetlen apropóját az egyesület minden évben megtartott ravennai zárandoklata adta, amely során Arturo Dalmartello községi iskolai-felügyelő⁸⁶¹ vezetése alatt 322 tag Dante Alighieri sírjához látogatott el. A tisztelgést azért értékelték provokatívnak, mert a költő köztudottan az irredentizmus egyik fő szimbólumának számított, amit Wickenburg a miniszterelnöknek írt jelentésében úgy összegzett: *„Bárhol is találkozunk Dante nevével, mindenütt ott settenkedik a pánitálianizmus.”*⁸⁶² A kormányzó szerint a legaggasztóbbnak a fiumeiek viselkedését tekintette, akik torkuk szakadtából olyan uszító, gyalázkodó jelszavakat skandáltak, mint *„Vesszen Ausztria, vesszen Ferenc József, akasszátok fel, halál Ferenc Józsefre!”* Mindezt az Oberdank-dal⁸⁶³ elénekelésével tetézték, amelyből a kormányzó az alábbi sorokat idézte: *„Trentoni⁸⁶⁴ hasadékaira kitűzzük a trikolort Oberdank kötelével megfojtjuk a császárt! Emelek neked Garibaldi*

⁸⁵⁷ DAR JU 2. F 16./1908., F 9./1908., Alapító tagok: Luigi Cussar, Marco De Santi, Armando Odenigo, Carlo Russi, Gino Sirola, Alberto Allazetta, Arnaldo Allazetta, Antonio Bellini, Arturo Chiopris, Giusto Cossutta, Luigi Farcich, Vittorio Farina, Oscar Ferlan, Gino Flaibani, Pietro Iuricich, Paolo Maggini, Nicolò Marceglia, (Vladi) Miro Mitrovich (Moreni), Giuseppe Pasquali, Mario Petris, Marino Resti, Mario Scaglia, Mario Serdoz, Antonio Tandler. *La Giovine Fiume*. <https://digilander.libero.it/comunedifiume/giovinef.htm> (letöltés: 2021. 10. 29.)

⁸⁵⁸ DAR JU 2. F 16./1905. Igaz, a Kormányzóság, valamint a társaság elnökségének figyelmét a belügyminiszter az 1508./1875. B.M. körrendelet IX. pontjára külön felhívta.

⁸⁵⁹ Gigante, 1928. 140–148.

⁸⁶⁰ MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. 314. eln./1911. sz. (3028. a. sz.), ad 367. eln./1911. (3028. a. sz.).

⁸⁶¹ Korábban állami oktató.

⁸⁶² MNL OL K 467. 15. cs. 314. eln./1911. sz.

⁸⁶³ *Inno a Oberdan – Archivio Libertario*. <https://www.youtube.com/watch?v=FHiTQDrvUMU> (letöltés: 2021. 10. 1.)

⁸⁶⁴ Trentói, tridenti (Olasz).

kóoszlopot, halálra Ausztria tyúkja, halál Franzra és éljen Oberdank!”⁸⁶⁵A következmény csakis a feloszlítás lehetett, amely ellen a La Voce del Popolo mellett a legaktívabban Francesco Gilberto Corossacz tiltakozott.⁸⁶⁶ Hasonló attitűdök érvényesültek a fiumei Szociáldemokrata Párttal szemben is, amelynek működését szintén csak addig engedélyezte az állam, amíg az képes volt relatív mérsékelt módon enyhíteni a társadalmi feszültségeket. Tehát amint tömegsztrájkokra és egyre radikálisabb megmozdulásokra került sor, az állam a törvény erejével lépett fel a szervezkedések ellen.⁸⁶⁷

Az áttekintés hiányos volna, ha az egyik legsajátosabb egyesülési formáról, a Fiumei Otthon Társaságról legalább röviden nem esne szó.⁸⁶⁸ A szervezet 1904 tavaszán az állam és város indirekt, valamint a Sirius-szabadkőműves páholy⁸⁶⁹ és egyéb prominens egyesületek⁸⁷⁰ támogatásával, budapesti székhellyel alakult meg.⁸⁷¹ A kör elképzelt és remélt társadalmi helyét jelzi, hogy soraiba alapító vagy rendes tagként Fiume legsikeresebb nagyvállalkozóin,⁸⁷² hivatalnokain és oktatóin⁸⁷³ kívül több egykori kormányzó⁸⁷⁴ is belépett. Elgondolkodtató, hogy a társaság kezdeti névsoraiban ugyan egyes ex-miniszterek, parlamenti képviselők,⁸⁷⁵ illetve autonomista, sőt irredenta egyének is felbukkantak, Batthyány Tivadaron kívül azokban Fiume egykori és aktuális podestái, országgyűlési képviselői és kormányzóhelyettesei nem szerepeltek.⁸⁷⁶

Az Otthon célja az volt, hogy a fővárosban lakó vagy ideiglenesen ott tartózkodó fiumeiek (főleg főiskolások) és magyarok közti kapcsolatot elmélyítsék és szorosabbra

⁸⁶⁵ MNL OL K 467. 15. cs. 314. eln./1911. sz.

⁸⁶⁶ Stelli, Giovanni: La nascita dell’irredentismo a Fiume venne così ricordata da Riccardo Gigante su «La Vedetta d’Italia» del 20 settembre 1930. *L’irredentismo armato. Gli irredentismi davanti alla guerra.* A cura di Todero, Fabio. Trieste, IRMLS, 2015. [Quaderno di Qualestoria, 33.] 145–179. Todero, Fabio. Trieste, IRMLS, 2015. [Quaderno di Qualestoria, 33.]

⁸⁶⁷ Részletesebben a szociáldemokratákról lásd Ivan Jeličić munkáit, különösen: Jeličić, Ivan: *Nell’ombra dell’Autonomismo. Il movimento socialista a Fiume, 1901–1921.* Trieste, Università degli Studi di Trieste, 2017.

⁸⁶⁸ A Fiumei Otthon Társaság. *Az Ujság*, 1904. május 6.

⁸⁶⁹ MNL OL P 1134. D. sorozat. 87./1905.

⁸⁷⁰ Adria m. kir. Tengerhajózási Részvénytársaság, Lloyd Társaság, Fiumei Hitelbank, Fiumei Magyar Kör, Fiumei Kereskedelmi Részvénytársaság, Fiumei Nyilvános Raktárvállalat, Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság Oriente.

⁸⁷¹ Károly körút 14.

⁸⁷² Eidlitz Hugó, Eugenio Cunradi, Kemény Ödön, Klein Dávid, Ladislav Krajacz, Kuranda Emil, Antonio Luppis, Neuberger Ármin, Luigi és Andrea Ossoinack, Francesco Padoani, Schwarz Mihály, Tóth Géza, Ugo Vezzil

⁸⁷³ Dárday Dezső, Basilio Dardi, Stanislao Dall’Asta, Donáth Imre, Dunay László, Fest Aladár, Fest Kálmán, Ruggero Grossich, Samuele Mayländer, Szabó Samu, Marius Smoquina, Szegfy László, Szegfy Lászlóné és Szegfy Emília, Natale Stiglich, Giuseppe Viezzoli

⁸⁷⁴ Batthyány Lajos, Roszner Ervin.

⁸⁷⁵ Például Hegedüs Sándor, Molnár Ákos.

⁸⁷⁶ Az alapszabályzat szerint rendes tagok évi hat koronás díj megfizetése ellenében is csak fiumei lakosok vagy fiumei illetőségi személyek lehettek, illetve azok, akik hosszabb ideig a kikötővárosban tartózkodtak és Fiume érdekében elismerésre méltó irodalmi (!) tevékenységet fejtettek ki.”

fűzzék. Ennek érdekében az Otthon azon túl, hogy társasestélyek, hangversenyek, felolvasások és kirándulások szervezésével számos érintkezési és ismerkedési alkalmat biztosított az egyesület tagjainak, olcsó szállásról, közlekedésről és szórakozási lehetőségekről is gondoskodott. Noha a társaskör alapszabályaiban deklarálta, hogy politikával nem kíván foglalkozni, a magyarok számára az olasz, az olaszajkúak számára a magyar nyelv és irodalom oktatásáról semmiféleképpen nem mondott le.⁸⁷⁷ Mégis, a központi kormányzat hivatalosan be nem vallott reményei elsősorban arra irányultak, hogy a szülőföldjüktől távol került fiumeiek számára második otthonot teremtve, megnyerhetik őket nemzetépítő politikájuknak. A Fiumei Szemle ezt így fogalmazta meg: „*Annál örömebb vesszük azután az ilyen törekvések sikerét mi, fiumeiek, ha azt látjuk, hogy fiumei polgártársainkkal együtt, de sőt az ő leghathatósabb közreműködésükkel épül a magyar főváros közepén egy oly tűzhely, amelynek melege egyaránt ápolja a magyar kikötőváros és a magyar haza szeretetét.*”⁸⁷⁸ Miként azonban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank dokumentumaiból, valamint a kormányzósági iratokból kiviláglik, az Otthon működtetése óriási anyagi teherrel járt, és mivel a „beruházások” és az eredmények nem álltak egyenes arányban egymással, az egyesület hamarosan beszüntette tevékenységét.⁸⁷⁹

VI. 3. Szimbolikus politika, szimbolikus térfoglalás

Foucault hatalomfelfogásában fokozott szerep jut a diskurzusnak, ami az ő felfogásában azt az „eszközt”, lehetőséget jelenti, amelyért, és ami által állandó küzdelem folyik a résztvevők között. A harc célja a hatalom, amelynek birtoklása lehetővé teszi a társadalmi realitások létrehozását és értelmezését, valamint paradigmává tételét. Vagyis a tét nem más, mint az egyes csoportok közösségteremtő és -szervező potenciája a másik felett. Doktori értekezésében Zahorán Csaba is erre az álláspontra helyezkedett, miközben arra is rámutatott, hogy Foucault koncepciója lényegében megegyezik Roger Brubaker elgondolásával. A brubakeri modellben ugyanis „*az egymást kölcsönösen megfigyelő és egymásra reagáló*” aktorok szintén folyamatos harcban állnak egymással,⁸⁸⁰ mely a harc egyben rep-

⁸⁷⁷ A „Fiumei Otthon” hivatalos közleménye. *Fiumei Szemle*, 1904. május 29.

⁸⁷⁸ A „Fiumei Otthon”. *Fiumei Szemle*, 1904. december 18.

⁸⁷⁹ DAR JU 5. 499. d. 2241. ált./1910. (1910. I. 3. 2.), DAR JU 5. 499. d. 4403. ált./1907. (1907. I. 3. 18.), DAR JU 5. 499. d. 1212. ált./1908. (1908. I. 3. 2.), DAR JU 5. 499. d. 4098. ált./1908. (1908. I. 3. 2.), DAR JU 5. 499. d. 6158. ált./1909. (1909. I. 3. 2.) MNL OL Z 41. 210. cs. 2173. dosszié 1968. t.

⁸⁸⁰ Zahorán Csaba: *Nemzetépítő diskurzusok a Székelyföldön 1989 után*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2016.

rezentációs küzdelem is. Azaz a diskurzusok nemcsak konkrét eseményekben és interakciókban jelennek meg, hanem szimbolikus síkon, jelképek és rítusok által is kifejeződnek. A résztvevők segítségével „megtanulják,” megélik, megerősítik és értelmezik saját elkötelezettségeiket és identitásukat/identitásaikat. Ennek részeként érzékelhetővé teszik és érzékelik a „másiktól” való különbözőségüket, és hatékonyabbá teszik távolságtartásukat, esetleges elhatárolódásukat.

Cieger András *1867 szimbolikus világa* című könyvében – hangsúlyozva, hogy „nem létezik kormányzat szertartások és rítusok”, illetve legitimációs történetek nélkül – szintén erre a következtetésre jutott. Zahoránhoz hasonlóan ő úgy fogalmazott, hogy a politikai szimbólumok, jelképek és eljárások amellet, hogy identításalapozó és -erősítő funkcióval rendelkeznek, legitimitást biztosítanak, amelyek nélkülözhetetlenek a hatalmi intézmények és vezetőkbe vetett társadalmi bizalom megerősítéséhez és fenntartásához. Emellett fontos szerepet játszhatnak az integrációban és a társadalmi kohézió kialakításában, miközben az esetleges differenciákat is kidomborítják. Tehát mögötte tulajdonképpen a szimbolikus tőke politikai tőkére váltása, a többféle és többirányú identitások megnyilvánulása, valamint a nacionalista mozgósítás gyakorlatai és korlátai fedezhetők fel. E problémák napjainkban számos kurrens kutatás termékeny táptalaját képezik.⁸⁸¹

Cieger felhívta a figyelmet arra, hogy a szimbólumok és rítusok működésének tanulmányozása nem újdonság, az régóta foglalkoztatja a társadalomtudósokat. Ennek ellenére még a teoretikus megközelítésekre fogékonyabb magyar történészek érdeklődése is csak az elmúlt években fordult komolyabban a téma felé.⁸⁸² Ők Ernest Gellner, Anthony D. Smith, Benedict Anderson nyomán elsősorban a modern politika és az új politizálási technikák, valamint a nemzeti ébredések és párhuzamos nemzetépítések miatt kezdtek foglalkozni a jelképek és szimbólumok vizsgálatával. Cieger megállapította, hogy ennek az az oka, hogy a hosszú 19. század novumai közül éppen a szimbolikus politizálás volt az, amely magának kitüntetett pozíciót vívott ki a mindennapi életben: „[...] az újonnan létrejött nemzetek, államok, birodalmak vagy éppen a különállásukat hangsúlyozni kívánó ha-

---

https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/30219/dissz_Zahoran_Csaba_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y (letöltés: 2021. 10. 30.).

⁸⁸¹ Cieger András: 1867 szimbolikus világa. *Magyar Tudomány*. 178. (2017) 12.

⁸⁸² Cieger 2017/a. 12.

Szabó Dániel: Kossuth és a szimbolikus politika (Két levél). *Somogy megye múltjából*, 23. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 1992. Legújabbban: Varga Bálint: *Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017. [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből]; Cieger András: *1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2018.

*gyománys közösségek, valamint a hatalmukat a változások közepette is megőrizni akaró régi dinasztiák egyaránt szükségét érezték, hogy jelképek útján is tudassák létüket, szándékaikat a külvilággal, ehhez pedig változatos eszközöket és csatornákat vettek igénybe”.*⁸⁸³

Mindezeket figyelembe véve, úgy gondolom, az állam szimbolikus politikájának megértéséhez nélkülözhetetlen a másik két fő tényező, a város és a birodalom/dinasztia reprezentálási módjainak, valamint a köztük levő interakciók tanulmányozása. Ugyancsak ez mondható el az állam önreprezentációjának működéséről, a birodalmi és nemzeti integrációról, valamint az állam- és a lokálpatriotizmus mechanizmusairól és jelképrendszereiről is. E három szint ugyanis szüntelenül érintkezett, gyakran versengett, illetve összefonódott egymással, ami egyszerre volt oka és következménye annak, hogy az állami szimbólumok nem ritkán az Osztrák–Magyar Monarchia, a Habsburg-dinasztia és a város jelképeivel együtt szerepeltek.

Az államhatalom reprezentációja legkézzelfoghatóbban a szimbolikus térhasználat és a térfoglalás⁸⁸⁴ során ragadható meg. A hatalmak a tér saját képükre formálására, szupremáciájuk fizikai térbeli kifejezésére törekedtek és törekednek. A hatalomnak a tér dominálásáért, a szimbólumok feletti uralomért és a láthatóságért azonban számos riválissal meg kell küzdenie.⁸⁸⁵ Már csak azért is, mert a(z állam)hatalmi és ideológiai változások – az emlékezés és a felejtés dinamikája mentén – mindig maguk után vonják a szimbolikus tér átalakulását.⁸⁸⁶ A hatalom ezért saját pozíciói megerősítése érdekében elnevezéseivel, ikonográfiájával, rítusai térben való megjelenítettésével olyan „kitüntetett helyeket” hoz létre,⁸⁸⁷ amelyek önmagukon túlmutató jelentéssel rendelkeznek. Bár a „kitüntetett helyek” és az „emlékezet helyei” fő céljukban, a társadalom értékrendjének és identitásának formálásában megegyeznek, a „kitüntetett” területek élő, és nem múltbeli konfliktust hordoznak.⁸⁸⁸ Éppen ebből ered az a különbség is, hogy míg az „emlékezet helyeinél” az egyes személyek, nevek és események kapnak külön helyeket, addig a szimbolikus terek létreho-

⁸⁸³ Cieger, 2017/a. 1526–1534.

⁸⁸⁴ Eröss Ágnes: *Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárad példája*. Doktori Disszertáció. ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszékén. Budapest, 2018.

https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfjs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40284/Er%c3%b6ss_Agnes_PhD_kezirat.pdf?sequence=3&isAllowed=y (letöltés: 2021. 10. 22.)

Eröss meghatározása alapján a szimbolikus tér: „szimbolikus politikák, szimbolikus térhasználatok és szimbolikus térfoglalás eljárásai nyomán keletkezik és hétköznapi illetve politikai gyakorlatok révén formálódik, illetve visszahat mindezen politikákra, egyéni, csoport és hatalmi térhasználatokra”.

⁸⁸⁵ Eröss, 2018, 11.

⁸⁸⁶ Eröss, 2018, 20.

⁸⁸⁷ Gergely András, A.: *Tér, idő, határ és átmenet. (Politológiai antropológiai esettanulmányok)*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, 2001.

<http://mek.oszk.hu/01600/01678/01678.htm> (letöltés: 2021. 8. 22.)

⁸⁸⁸ Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 14. (1999) 3.

zásának folyamatában a hatalom az egyes helyekhez társít olyan szimbólumokat és praxiákat, amelyek által kifejezi önmagát. A hatalom a „kitüntetett helyek” megjelölésével, elfoglalásával és nyilvános ceremóniák alkotásával kapcsolatba lép és kommunikál a társadalommal. Fiume esetében példának okáért ilyen motívumnak tekinthető a város neve, amelynek olasz formáját a magyar államhatalom politikai megfontolásokból tudatosan megőrizte és következetesen használta annak korabeli horvát megfelelőjével, a Rieka megnevezéssel szemben.

A szimbolikus térfoglalás során ezért mindig nagy hangsúly esik az olyan impozáns, magas presztízzsel rendelkező, központi, forgalmas, a mindennapok társadalmi gyakorlatában kiemelt szerepet játszó területek kisajátítására, mint amilyenek Fiumében a Corso, a kormányzói palota, a Municipio,⁸⁸⁹ a Duomo, vagy éppen a várostorony voltak.⁸⁹⁰ Továbbá épp ezért számított a magyar állam számára lényegbevágónak, hogy a Corsón és a kormányzói palota környékén található épületeket – például a Corossacz-család vagy József főherceg villáját – megszerezze, és hogy ott a bővülő személyzettel működő hivatalait elhelyezhesse.

Ezek a „kitüntetett” terek hozzájárulnak ahhoz, hogy az adott szimbólumok nagyobb figyelmet kapjanak. Emellett azzal, hogy e helyek többnyire a tömegeket megmozgató ünnepek, körmenetek, megemlékezések, avatások lebonyolítására is alkalmasak, a társadalom különböző elemei számára találkozási pontként szolgáltak. A külső hatalom és a helyi társadalom életvilágának érintkezési alkalmi, közösségi eseményei olyan technikáknak és eljárásoknak számítanak, amelyek által a hatalom a lokális társadalmi térben is kifejeződésre juthat.⁸⁹¹ Ez utóbbiak azért lényegesek, mert általuk a közvetített, előre értelmezett tartalmat hordozó „üzenetek” (akár egyidejűleg) jóval szélesebb körben elterjedhetnek.

Az utcák, közterek, a közigazgatás szempontjából kiemelt épületek meghódításán túl az újabb szimbolikus pontok teremtése szintén számottevő tényezőnek tekinthető. Ezek többnyire új épületek, szobrok, emlékművek, táblák, cégérek létesítésével valósulnak meg. De az is előfordul, hogy a hatalom a közösségek mentális térképének és térhasználatának átformálására egyes épületek, területek leértékelésével, elhanyagolásával, lerombolásával

⁸⁸⁹ Fiumei városháza, önkormányzat, a Rappresentanza üléseinek helye (olasz).

⁸⁹⁰ Emellett a stratégiai megfontolások is mérvadóak lehettek. Például a hatóságok beavatkozását igénylő tömegmegmozdulások miatt.

⁸⁹¹ Oláh Sándor: A hatalomgyakorlás intézményei és eszközei az ötvenes évek székely falusi társadalmában. In: *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Szerk. Bodó Julianna. Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 87.

tesz kísérletet.⁸⁹² Röviden: a terek hierarchiája és a szimbolikus politika kölcsönösen hatnak egymásra. Igaz, ahogy Eröss Ágnes rámutatott, a köztérben való láthatóságot a résztvevők hatalmi pozíciója, anyagi helyzete és a többségi–kisebbségi viszonyrendszer hasonlóan meghatározza. Kiváltképpen, mivel bizonyos szituációkban a helyi kisebbségi csoportok a többségekkel szemben még eredményesebben képesek az adott teret céljuknak megfelelően kihasználni.⁸⁹³ Mindennek alapján Dennis Cosgrove álláspontját elfogadva úgy vélem, a tájkép egy olyan társadalmi konstrukcióként fogható fel, amely egy adott csoport látásmódját és az önmagáról alkotott és/vagy sugalmazni szándékolt képét egy bizonyos meghatározott céllal közvetíti a publikum felé.⁸⁹⁴

Mint a fentiek is sejtetik, az egyes csoportok között számos ellentét és konfliktus keletkezhet a politikai szimbólumok feletti kontroll gyakorlása miatt. Erre a következtetésre jut Simon Harrison is, aki a szimbolikus okokból eredő rivalizálásnak négy alaptípusát különbözteti meg. 1. Az értékelési versenyt, amelyben rivális (gyakran etnikai) csoportok szigorú kritériumok szerint minősítik és rangsorolják az érzékelt identitásszimbólumokat. Ez végbemehet negatív módon, a rivális jelképek lejáratásával, dehonesztálásával, illetve pozitív formában, a saját szimbólumok piedesztálra emelésével. Az első esetre jó példát jelentenek a zászlóégetéssel és címergyalázásokkal járó tüntetések, amelyek Fiumében meglehetősen gyakoriak voltak. 2. A tulajdoni versenyt, amely a kollektív szimbólumok tulajdonjogáért, ellenőrzéséért zajlik. 3. Az újítási versenyt, amiben a csoportok saját és a másik megkülönböztetése és elhatárolódása játsszák a főszerepet. Ez a már létező szimbólumok felhasználásával, továbbfejlesztésével valósulhat meg, valamint új hagyományok, jelképek alkotásával is. 4. A kiterjesztéses versenyt, mikor egy adott csoport saját szimbólumait igyekszik a rivális jelképek helyébe juttatni. Lényeges, hogy miként az Fiume esetében is megfigyelhető, ezek a konfliktusok gyakran egymással párhuzamosan, vegyes formában jelentkeztek.⁸⁹⁵

A tájelemek közül az átalakítások és módosítások legtöbbször az utcákat és köztereket érintik. Egyrészt azért, mert elnevezéseik bármikor könnyen, gyorsan és viszonylag költséghatékonyan megváltoztathatók. Másrészt, mert azok az egyén mentális térképének részévé válva, igen sikeresen erősítik az éppen aktuális hatalmi diskurzust és ezáltal a történelmi emlékezet formálására is alkalmasak. Kijelenthető, hogy a köztérnévadás a hata-

⁸⁹² Eröss, 2018. 102.

⁸⁹³ Eröss, 2018. 6.

⁸⁹⁴ Eröss, 2018. 17–18.

⁸⁹⁵ Harrison, Simon: Four types of symbolic conflict. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1. (1995) 2. Közli: Eröss: 16–17.; Harrison, 1995 Eröss; 2018. 15–17.

lom térbeli önkifejeződésének az egyik legfontosabb eszköze. A köztér-elnevezésekhez képest költségesebb, de feltűnőbbek, intenzívebb élményekkel járnak a szobor-, emlékmű- és emléktábla-avatások, valamint az egyes tájelemek létesítéséhez/áthelyezéséhez/lerombolásához fűződő aktusok. A hatalom ugyanis ezekkel a teret közvetlenül formáló beavatkozásokkal szabadabban, kreatívabban jelenítheti meg önmagát, miközben olyan rítusokat gyakorolhat, amelyek az egyes szimbólumok értelmezéséhez és a hatalom átéléséhez is hozzájárulhatnak. Ezek az események méltán számíthatnak a média figyelmére, közvetítő és magyarázó segítségére. Tehát arra, hogy a tér átalakításának aktusa mélyebben bekerül a köztudatba és – akár közvitákat is generálva – „témává” válhat. Eröss Ágnes szerint ehhez hasonló következtetésekre lehet jutni a temetők, emlékparkok, emlékházak, csatahelyszínek, valamint a konkrét kontextushoz kötődő tájelemek esetében is. Ezek templomok, sportlétesítmények, iskolák, színházak, de akár hivatali épületek, sőt pályaudvarok és hidak is lehettek.⁸⁹⁶

A szimbolikus politika gyakorlásában alapvető fontossággal bír a megfelelő személyiségek és/vagy események, azaz maga a szimbólum kiválasztása. Éppen ezért a hatalom a mindig olyan egyéniségeket és eseményeket kutat fel, olyan szimbólumokat és jelszavakat alkalmaz, amelyek tekintélyt hordoznak, erőt sugároznak, státuszt jelölnek, közbizalmat ébresztenek és képesek arra, hogy a helyi társadalom egyes csoportjai számára azonosulási lehetőséget kínáljanak.⁸⁹⁷ Cieger András szavaival élve: *„akkor lehet igazán hatásos, ha olyan értékekre és érzelmekre alapoz, amelyek benne rejlenek az adott közösség gondolkodásában..”*⁸⁹⁸ Ennek ismeretében nem indoklan az a feltételezés, hogy Batthyány Lajos 1892. évi kormányzóvá válásában és kezdeti népszerűségében az is közrejátszhatott, hogy nemcsak egyenesági leszármazottja (unokája) volt a fiúmeiek által is a liberális eszmék és a szabadság vértanújának tartott Batthyány Lajosnak, de nevük is megegyezett.⁸⁹⁹

Ez a gyakorlat a térhasználatban úgy ölt testet, hogy a hatalom az utcákat, köztereket és egyéb tájelemeket a helyi társadalom által fontosnak tartott személyekről és eseményekről nevezi el, de azokat saját narratívájába helyezve rendeli a tájképhez. Ily módon a táj újabb tartalommal és jelentéssel bővül, a kiválasztott személy vagy esemény emléke pedig még mélyebben beépül a köztudatba.⁹⁰⁰ Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy a tájelemek, valamint a névadó személyek, események között sokszor hierarchikus

⁸⁹⁶ Eröss, 2018. 19–20.

⁸⁹⁷ Bodó Julianna–Bíró A. Zoltán: Szimbolikus térhasználat változó szerepben. *Replika*, 26. (2017) 5.

⁸⁹⁸ Cieger András: Deák Ferenc írásban és képben. Miként ábrázolható a kiegyezés? *Századok*, 151. (2017) 6. 1247.

⁸⁹⁹ Részletesebben: Ordasi, kézirat.

⁹⁰⁰ Eröss, 2018. 2–44.

összefüggés is kimutatható. Illetve az, hogy a motívumok értékelése kultúránként és koronként módosul, átalakul. Magyarán, az egyes személyek és események sem térben, sem időben nem rendelkeznek konstans, állandó jelentéstartalommal, és a legkülönbélebb okokból számíthatnak kiemelt vagy éppen üldözött/tabusított szimbólumnak.

Mario Superina kutatásának köszönhetően a fiumei köztér szerkezetének folyamatos alakulása mellett azok elnevezéseinek korszakonkénti változásai is jól nyomon követhetők.⁹⁰¹ Superina térképeiből kitűnik, hogy 1841-ben még egyetlen fontosabb utca vagy intézet sem viselt magyar vagy magyar vonatkozású nevet, és az, hogy a városban⁹⁰² többnyire a szentekről,⁹⁰³ a kereskedelemmel kapcsolatos fogalmakról⁹⁰⁴ és az ismertebb itáliai/firenzei személyiségekről⁹⁰⁵ elnevezett tájelemek domináltak. Az első horvát név felbukkanására 1852-ig (piazza Jelačić),⁹⁰⁶ az első magyarig pedig 1865-ig várni kellett. Ekkor az egyik Adria felőli teret Ürményi Ferenc egykori kormányzó után keresztelték el.⁹⁰⁷

A térképek másról is tanúskodnak. Egyfelől arról, hogy az átnevezések helyett az újonnan kiépült városrészek és terek-utcák névvel való felruházása volt a jellemzőbb. Másfelől pedig, hogy az 1880-as évek közepéig a Habsburg-dinasztiához köthető nevek⁹⁰⁸ használata prioritást élvezett a magyarokkal⁹⁰⁹ szemben. Látványosabb változás a századfordulóra következett be. Az 1901. évi térképen jól látszik, hogy időközben a város utcaszerkezete még bonyolultabbá vált, és számos már létező köztér is magyar nevet kapott. Többek közt ide sorolhatók a piazza Zichy, a via Szapáry, a via Batthyány, a riva Batthyány, a porto Baross, avagy közismerten: a Baross-kikötő. Ezzel párhuzamosan azonban a helyi, valamint egyes itáliai kötődésű prominens személyekről elnevezett tájelemek száma is megnövekedett. Az első kategóriába tartozott például a piazza Adamich, a piazza Iginio Scarpa, a via de Giovanni Ciotta, a via Vincenzo de Domini, a másodikba pedig a via Edmondo de Amicis, a via Giuseppe Giusti és a via Carlo Goldoni is.

⁹⁰¹ Erre vonatkozóan Mario Superina remek összefoglalót közöl. Lásd: Superina, Massimo: *Stradario di Fiume*. Roma, Società di Studi Fiumani–Archivio Museo Storico di Fiume, 2015.

⁹⁰² Az alközségekben gyakran még a 20. század közepén sem volt neve az utcáknak.

⁹⁰³ Piazzetta San Vito, piazzetta San Modesto, piazza San Barbara, piazza di San Girolamo, vicolo San Sebastino.

⁹⁰⁴ Contrada dei Pescatori, piazza Frutti, piazzetta Lagna, Lavatajolo.

⁹⁰⁵ Vicolo Marsecchia, contrada Facchini, contrada Grigioni.

⁹⁰⁶ Az 1870-es térképen már ismét korábbi nevén, piazza Fiumara-ként szerepel.

⁹⁰⁷ Az évszámoknál a Superina által megadott térképkiadási dátumokat tüntettem fel, de nincs kizárva, hogy egyes elnevezéseket már korábban bevezettek.

⁹⁰⁸ Molo Maria Teresia, molo Maria Valeria, riva Francesco Salvatore, molo Rodolfo, riva Stefania, riva és piazza Elisabetta, via Gisella, via Clotilde.

⁹⁰⁹ Via Stefano Türr, corsia Deák, piazza és via Andrassy, molo Zichy, riva Szapáry.

E tekintetben az igazi fordulópontot az 1910. és 1911. évek jelentették, amikor az autonomista Rappresentanza sikeresen keresztülvitte a városi köztér szabályzatának módosítását. Az intézkedést mindenekelőtt esztétikai, gyakorlati és legfőképpen higiéniai okok tették szükségessé, mivel Fiume lakhatási viszonyai és köztisztasági állapota köztudottan riasztó volt. A Népszava 1910 őszén a helyzetet a következőképp kritizálta: *„A rothadó anyag tömege szabadjára maradt Óvárosszerte.⁹¹⁰ És, pfuj, az óvárosi úgynevezett illemhelyek! Ezek jellemzik csak igazán Fiumét, a valódi Fiumét. És akármennyire is hegyes a környék, szó sem lehet mindenütt kövezetről. A Via Germanián és a Via Serpentinán meg a Viale Deákon esős időben nyakig sáros lesz az arramenő, mert ezeknek az utcáknak sem rendes járdája, sem kövezete nincs. Bizony: nagyon időszerű volna már végre gyökeresen javítani az utcák állapotán!”⁹¹¹*

A képviselőtestület felismerte a kínálkozó alkalmat, nemcsak az egyes telkek és utak bővítéséről, új utcák nyitásáról határozott, de azt is eldöntötte, hogy a közterek zömét az olasz kultúra nagy alakjainak szenteli. Így a korábbi Alsó-Belvedere egyik részének Aleardo Aleardi költő, a másikkak Antonio Canova szobrász adta a nevét, a via della Rivának Galileo Galilei, a via del Lidónak Marco Polo, a via Paralellának Leonardi da Vinci, a via és a vicolo Collegiónak pedig Nicoló Tommaseo.⁹¹² A legjelentősebb ezek közül – két fontos vonatkozás miatt is – a piazza Adamich nevének piazza Dante Alighierire változtatása volt. Egyrészt azért, mert a tér már 1871-ben is a „vasutat behozó, színházépítő” Lodovico Adamich országgyűlési követ, Fiume egyik legünnepeltebb patriótájának a nevét viselte.⁹¹³ Másrészt azért, mert a névcsere szinte egybeesett a Dante-kultuszt lelkesen ápoló, irredenta Giovine Fiume már ismertett felszámolásával. Úgy vélem, hogy a tény, hogy a helyi társadalom egy kiemelt értékkel bíró „lokális hőst” egy köztudottan nagyolasz eszméket szimbolizáló jelképpel váltották fel, a Rappresentanzán belüli szélsőségek térnyerését, vagy legalábbis a városatyák élesebb kormányzatkritikáját is jelezheti. Ez bizonyos szinten érthetővé teszi, hogy Wickenburg István kormányzónak miért kellett éppen ekkor a városi képviselőtestületet feloszlatnia, majd a Lega Autonomát 1911-ben létrehozni és politikai pozícióba juttatni.

Jellemző, hogy miután az 1915. évi községi választások során a kormánypárti(bb), mérsékeltebb városatyák – köztük tizenkét magyar – kerültek domináns helyzetbe, éppen a fentivel ellentétes tendenciák érvényesültek. Az olasz helyett a dinasztikus és az államhoz

⁹¹⁰ Fiume belvárosa.

⁹¹¹ Kulturképek magyar városokból. *Fiume*, 1910. október 2.

⁹¹² Nicoló Tommaseo identitásáról és szimbolikus alakjáról részletesebben lásd: Reill, 2012.

⁹¹³ Superina, 2015. 36.

kötődő szimbólumok expanziója erősödött meg. A Rappresentanzában előbb Carlo Meynier indítványozta, hogy 85. születésnapja alkalmából a Corsót Ferenc Józsefről nevezzék el,⁹¹⁴ majd annak sikerén felbuzdulva, Fésüs György állt elő egy átfogó, komplett utcanév-magyarosító programmal.⁹¹⁵ Noha Fésüs javaslata felfogható a város 1910. évi toponímiájának visszaállításának szándékaként is, mint bebizonyosodott, a koncepció annál nagyobb szabású célokat ölelt fel. 1916-tól a korábbiakhoz képest is szembetűnően megsokszorozódtak a magyar tér és utcanevek a városban.

A sértő „provokációt” az autonomistákkal nem feledtette, hogy a magyarokon kívül néhány újabb fiumei is felbukkant a térképen; köztük Michele Maylander és Luigi Ossoinack. Az aktuális képviselőtestület az 1910–1911. évi elnevezésekből egyetlen olasz nevet tartott meg, Szent Ferencét (San Francesco). Állítólag Samuele Mayländer szocialista városatyja cinikusan mindezt azzal magyarázta, hogy Szent Ferencsel is csak azért tettek kivételt, „mert szent”.⁹¹⁶ A háború alatti köztér-átnevezések természetesen nem számítottak egyedi, kimondottan fiumei jelenségnek, hiszen hasonló folyamatok az Osztrák–Magyar Monarchia egész területén, sőt a birodalom határain túl is végbementek. Ezt igazolták Varga Bálint, valamint Borut Klabjan kutatásai is, amelyekből kiderül, hogy válsághelyzetekben a dinasztiaival és a birodalommal kapcsolatos jelképek intenzívebben terjeszkedtek. Klabjan arra is rámutatott, hogy Fiumével ellentétben Trieszt városi képviselőtestülete a Habsburg-szimbólumokkal kapcsolatban mérsékeltebben lelkesedett.⁹¹⁷ A városi testület még a fokozódó nyomás ellenére sem engedélyezte, hogy a trieszti korszót az uralkodóról nevezzék el. Így Triesztben Ferenc Józsefnek „csak” egy térrel és egy szoborral kellett beérnie.⁹¹⁸

Úgy gondolom, ezen a ponton fontos kitérni Tamara Scheernek a témában már-már klasszikusnak számító munkájára is, amelyben a k. u. k. katonai vezetőség megszállási stratégiáit és eszközeit tanulmányozva igazolta a szimbolikus térfoglalás balkáni és az Adriai-tenger menti fokozódását és a jelképek szelekciós szempontjainak változását. Scheer ennek okait az osztrák–magyar külpolitika és a katonai körök gyakorlati céljaira, valamint a Monarchia balkáni kultúraterjesztő és befolyásszerző szándékaira vezette vissza. Vagyis Scheer Montenegróra, Szerbiára és Albániára koncentrálnak azt ábrázolta, hogy míg a hábo-

⁹¹⁴ La nuova denominazione del Corso. *La Bilancia*, 1915. augusztus 14. Fiumével szemben Triesztben a városi tanács nemcsak egyszerűen nem kezdeményezte, de határozottan ellenállt a felülről érkező hasonló törekvéseknek.

⁹¹⁵ La targhetta per la nuova denominazione delle vie. *La Bilancia*, 1916. május 20.

⁹¹⁶ Superina, 2015. 188.

⁹¹⁷ Klabjan, Borut: Habsburg Fantasies: Sites of Memory in Trieste/Trst/Triest from the Fin de Siècle to the Present. In: *Borderlands of Memory*, 2019.

⁹¹⁸ Klabjan, 2019. 70.

rú alatt egyes jelképek felértékelődtek és akár további jelentéssel is bővülve újabb területeket „foglaltak el”, más szimbólumok leértékelődtek, és/vagy kimondottan ellenségessé váltak és eltávolításra kerültek. Scheer ez utóbbit többek közt a k. u. k. katonai vezetőknek a cirill ábécéhez viszonyulásával példázta. Ennek során arra a megállapításra jutott, hogy mivel az osztrák–magyar megszállók a cirillikát nem ismerték, valamint azért, mert azt eleve orosz szimbólumnak tekintették, kimondottan törekedtek annak minél teljesebb felhasználására és a latin írásmód elterjesztésére.

A felülről jövő intézkedések azonban arra nem voltak elegendők, hogy a mindennapi élet mélyen berögzült kulturális paradigmáit felülírják. Következésképp a korábbi társadalmi gyakorlatok továbbra is fennmaradtak. Scheer nem feledkezett meg a regionális különbségekről sem. Ennek részeként kitért arra, hogy ellentétben a megszállt szerb és montenegrói területekkel, Boszniában és Hercegovinában a katonai vezetőség hozzájárult a cirillika megtartásához a helyi elit szimpátiájának biztosítása érdekében. Scheer emellett kiemelte, hogy a k. u. k. katonai vezetők Albánia területén a szerb, de főleg az olasz befolyást az albán nyelvhasználat támogatásával kívánták ellensúlyozni és visszaszorítani.⁹¹⁹

Ez a gyakorlat nem számított újdonságnak, hiszen a Monarchia hatalmi elitje már jóval korábban felismerte a nyelv identitásképző, kohéziós, és egyben elhatároló, megkülönböztető attitűdjeit. Jó példaként hozható fel erre Kállay Béni a bosnyák identitás kialakítását célzó politikája,⁹²⁰ vagy Thallóczy Lajosnak az albán nemzetépítésre és önálló államalakításra irányuló elképzelései.⁹²¹ Ezen törekvések közös elemének tekinthető, hogy a vallás helyett a nyelv töltötte be csoportidentitás alapját képező összetartó erőt. Illetve az, hogy azok központjában egy, a „riválisoktól” nyelvileg, etnikailag és politikailag is elszeparált, a Monarchia támogatására szoruló balkáni szövetséges államot és nemzetet teremtenek.⁹²² Noha a teljes azonosságról túlzás és leegyszerűsítő lenne beszélni, de az áttekinthető források alapján úgy gondolom, hogy az eljárás mögött hasonló logika és stratégia húzódott, mint, amivel a magyar állam a szláv (és német) térfoglalás megakadályozása céljából

⁹¹⁹ Scheer, Tamara: Kitérő lehetőség nemzeti jelképek kialakítására? *Világtörténet*, 37. (2015) 3.

⁹²⁰ Dán Károly: Kállay Béni és a magyar imperializmus. *Aetas*. (2000) 220–248. http://acta.bibl.u-szeged.hu/40940/1/aetas_2000_001_002_220-248.pdf (Letöltés: 2021. 10 11.).

⁹²¹ Csaplár-Degovics Krisztián: *Az albán nemzetté válás kezdetei (1878–1913). A Rilindja és az államalapítás korszaka*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2010.

⁹²² Csaplár-Degovics Krisztián: Thallóczy Lajos és az albán nemzetépítés. In: *Magyarország és a Balkán a XX. században. Tanulmányok*. Szerk. Sajti Enikő, A.–Vukman Péter. Szeged, JATEPress, 2011; Csaplár-Degovics, Krisztián: Ludwig von Thallóczy und die Albanologie: Skizzen eines Experiments zur Nationsbildung In: *Lajos Thallóczy, der Historiker*, 2010. 141–164.

Fiumében az olasz nyelvet és az olasz nyelvű elitet juttatta mesterségesen domináns helyzetbe.⁹²³

Ezek a fejtegetések átvezetnek a szimbolikus politika sajátos terepére, a fiumei mindennapi nyelvhasználat kérdésére. Miként a fentiek alapján is látható, a nyelv politikai eszközként és fontos szimbólumrendszerként is funkcionálhat egyszerre. Ebben a relációban pedig különös súlya van a választott nevek,⁹²⁴ névalakok, tisztségek, megszólítások használati módjának (például Franz Joseph, Francesco Giuseppe, Franjo Josip, Ferenc József) és a többnyelvű feliratok – akár csak ideiglenes – engedélyezésének vagy tiltásának. E jelenségek magától értetődően egy multietnikus kikötőváros életét is teljesen átszöttek. Nem meglepő, hogy a többnyelvű feliratok alkalmazása a piaci portékák címkézésétől kezdve a lokálok, kirakatok cégerein, valamint a pályaudvar, az ipari létesítmények és a kulturális intézmények címertábláin át szinte mindenhol megjelentek a dualizmus kori Fiumében. Többek közt még a nyomtatott sajtóhirdetésekből is, hiszen gyakorlati és anyagi megfontolásokból még a legszélsőségesebbek is egyszerre több nyelven hirdettek a szélesebb fogyasztóközönség megszólítása érdekében. Az más kérdés, hogy a vegyes nyelvhasználat gyakorlatait a különböző csoportok különböző időben meglehetősen eltérő módon ítélték és élték meg. Vagyis a többnyelvű feliratok elfogadása nem mindig ment egyszerűen. Sőt, az áttekintett források inkább arról számolnak be, hogy a feliratok nyelve akár fizikai atrocitásokhoz is vezető konfliktusok kiindulópontja lehetett.

Jó példa erre az autonomistáknak a fiumei villamos elleni 1899. november 7-én rendezett tüntetése, melyre pár órával azután került sor, hogy a jármű vonalát átengedték a közúti forgalomnak. A demonstráció okát az adta, hogy a járaton a menetirányt és a kocsik megtelttségét jelző táblák feliratai olasz és magyar nyelven is szerepeltek. A demonstráció fő szervezői Ferdinando Kuscher nyugdíjazott állami kir. bír. és Riccardo Zanella, ekkor az Autonóm Párt titkára és a La Difesa munkatársa voltak, akik a lakosságot olasz nyelvű falragaszokkal⁹²⁵ és *Evviva Fiume italiana/Éljen az olasz Fiume* jelszavakkal buzdították csatlakozásra.

Az autonomisták és híveik az Adamich téri Európa kávéházban déli 12 órakor gyülekeztek. Szapáry László kormányzó szerint a választás gyakorlati megfontolások miatt

⁹²³ Hasonló stratégiák a galíciai rutének esetében is megfigyelhető. Őket a hatalom a lengyelektől és az oroszoktól kívánta távoltartani.

⁹²⁴ A névadás (noha nem törvényszerűen) egyes esetekben a szülők, vagy névváltoztatás esetén adott személy nemzeti és/vagy politikai elkötelezettségére is utalhat. Így például a Baccich-családnál, ahol a szülők Itália iránti szimpátiáját mi sem jelzi jobban, mint hogy mind az öt gyermeküknek „I”-betűvel kezdődő keresztnévet választottak. A névadás és névválasztás kérdéséről számos igen szemléletes példa felsorakoztatásával legújabbban Dominique Reill ad átfogó képet.

⁹²⁵ DAR JU 5. 6. ált./1899. 223. d. Boycottiamo il Tramvia elettrico. Falragaszok.

esett éppen az Adamich térre. Azért, mert a legtöbb hajó ott kötött ki, és mert sok nyilvános helyiségnek adott otthont, ahová ebédidőben a gyári és kikötőmunkások is előszeretettel betértek. A tömeget nagyrészt 14-15 év körüli suhancok és munkások alkották, akik az agitációra igencsak hevesen reagáltak és számuk rövid idő alatt meg többszöröződött azután, hogy felvonulók egy csoportja az utasokkal teli járat elé lépve megállította azt és gyálzkodó kiáltásokkal közrefogta. Mi több, a kormányzó a belügyminiszternek írt jelentése alapján az egyik tüntető a síneken keresztbe fekve akadályozta a villamos továbbhaladását, később pedig a vasúti vágányok mélyedéseiben még kő- és vasdarabokat is találtak. A kormányzó szerint ezek a kocsik kisiklására szolgáltak volna. Mivel a tömeg még a téren megjelenő járőr felszólítására sem oszlott fel, Attilio Dolzani főfelügyelő az összes rendelkezésre álló rendőrt (25-30 fő) mozgósította, akik kardjukkal kergették szét a demonstrálókat. Az esti órákban az autonomisták egy újabb felvonulást szerveztek és bár a rendőröket többen kövekkel és tojással dobálták meg, a tüntetést sikerült csírájában elfojtani.

Az incidensek során összesen 37 személyt – köztük két nőt és öt-hat városatyát – tartóztattak le, de végül a „*magánosok elleni erőszak, hatóság elleni erőszak, valamint a közrend és közcsend elleni kihágás*”⁹²⁶ vádjával több, mint 40 gyanúsítottat citáltak a királyi ügyészség elé. Nem mellékesen, az ő védelmüket Michele Maylender és Francesco Vio vállalták el.⁹²⁷ Maylender és Vio kitartó tevékenységének köszönhetően a vádlottakat többnyire némi pénzbírság ellenében felmentették, de az ügynek még a bírósági eljárást követően sem lett vége. Egyrészt azért, mert a kormányzat az államnyelv megsértését és tekintélyének meggyalázását vélte felfedezni a demonstrációban, és aligha hagyhatta „megtorlatlanul” a renitenciát. Másrészt azért, mert egyes értesülések szerint Ferdinando Kuscher hívei letartóztatása miatt annyira megharagudott Dolzani rendőrkapitányra, hogy a képviselőtestületben „bosszúból” még a rendőrök fokozott számonkérését és felelősségre vonását is keresztülvitte.⁹²⁸ Harmadrészt pedig azért, mert Kuscher rágalmazásért Hegyi Jenő, a Magyar Tengerpart felelős szerkesztője ellen négy rendbeli sajtópert indított, amely kapcsán a „villamos-ügy” újfent napirendre került.⁹²⁹

A demonstráció élménye és tapasztalata ennél egy további következményt is maga után vont. A „villamos-ügy” toposzá vált és a kormányzati, valamint az autonomista narratívában is viszonyítási ponttá, szimbólummá „nemesült”. Míg azonban a történet a kormányzat és a kormánypárti sajtó szemében egy elítélendő eseményként interpretálódott és

⁹²⁶ MNL OL K 149. 938. res./1899. 2835. sz.

⁹²⁷ MNL OL K 149. 938. res./1899. 2835. sz., A tüntetések végtárgyalása. 1900. december 5.

⁹²⁸ Mi jobb? Facchinnek vagy rendőrnek lenni? *Magyar Tengerpart*, 1901. november 9.

⁹²⁹ A mi ügyünk. *Magyar Tengerpart*, 1902. szeptember 21.

ezért az Autonóm Párt tagjait gyakran cinikusan a „*villamosbotrány hősei*”-ként, hazafiatalan árulókként, az állam ellenségeiként azonosították, addig az autonomisták bátor, dicső patrióta cselekedetként, önfeláldozó érdemként élték meg és adták tovább a tüntetést és annak élményét.⁹³⁰ A felvonulásban való részvétel viszont nemcsak az autonomisták számára nemesedett a lojalitást kifejező megkérdőjelezhetetlen erénnyé, de annak toposza az ifjabb generáció szemléletmódjára is kihatott. Így a Giovine Fiume tagjai is – hasonlóan a La Difesa megalapításához és az 1913. évi bombarobbantáshoz⁹³¹ – még évekkel később is mozgalmuk fontos eseményeként hivatkoztak a villamos bojkottálására.

A narratívák tekintetében fontos kiemelni, hogy a kormányzat hívei retorikájukban mindenekelőtt az állam szupremáciájának, nyelvének megsértésére, és jogainak érvényesítésére helyezték a hangsúlyt. Velük szemben a fiumeiek autonómiájuk és olasz nyelvhasználatuk csorbításán túl konkrét gazdasági érveket is felemlgettek. Vagyis felpanaszolták az építető vállalatok monopóliumát, a villamos költséges mivoltát, valamint útvonalának átgondolatlan koncepcióját.⁹³² Jellemző, hogy e kritikák egészen 1905-ig ismétlődte, amikor a városnak nagy nehezen végre sikerült megvásárolnia a villamosvasutat.⁹³³

A többnyelvű feliratok miatti összeütközések a villamos elleni tüntetésnél banálisabb helyzetekben is megjelenhettek. Ezt példázza Csizmás Demeter borbély nem sokkal későbbi esete, aki 1901-ben olyan iparigazolványt nyert, amelyben kikötötték, hogy a cég feliratát olasz nyelven kell feltüntetnie. Csizmás üzletének bejárata fölé azonban csak az volt kifüggesztve, hogy „*Csizmás Demeter*”, oldalt pedig, hogy „*magyar fodrászterem*”. A vegyes, olasz (*parrucchiere*, *barbiere*) és magyar (borbély) nyelvű feliratok az ajtóüvegén és az ajtó mellett kaptak helyet. A bolt sajátos feliratozása csaknem egy éven át a senkinek nem tűnt fel, de egy napon Dolzani rendőrkapitány azzal állított be Csizmához, hogy büntetés terhe alatt a bejárat feletti magyar szöveget minél előbb olasszal helyettesítse. Mivel a rendőrkapitány Francesco Vio podestà rendeletére hivatkozott, Csizmás még aznap levette a cégért és átfestette. Mindazonáltal Szapáry László kormányzó (presztízis-okokból is) kötelességének érezte, hogy a „*megtámadott magyar nyelvnek megfelelő elégtételt*” szolgáltatson, ezért azonnal érintkezésbe lépett a polgármesterrel. Vio a város ősi

⁹³⁰ Tramviade. *La Difesa*, 1899. november 19.

⁹³¹ A részleteket később fejtem ki.

⁹³² Tramviade. *La Difesa*, 1899. november 26., A város a villamos üzemeltetésével eredetileg báró Lazzarini Oszkár grazi vállalkozót bízta meg, de a kereskedelmi miniszter a Magyar Villamossági Műveknek adott területhasználati elsőbbséget, ekképpen a korábbi szerződés érvényét veszítette. Igaz, Lazzarinivel három évvel később a vonalbővítés kapcsán sikerült ismét szerződést kötniük. DAR JU 5. 524. ált./1894. 191. d., DAR JU 5. 1050. ált./1894. 191. d., DAR JU 5. 9. ált./1897. 207. d.,

⁹³³ A villamos a városé. A városi képviselőtestület rendkívüli ülése. *Magyar Tengerpart*, 1905. december 17., MNL OL Z 41. 39. cs. 495. t. 1188. dosszié.

jogaira⁹³⁴ utalgatva mentegette magát. Igaz, azt is felemlégette, hogy „*ha a városi hatóság részéről ezen irányban némi szelíd nyomás nem gyakoroltatnék, Fiume városában horvát felírású címtáblák nagyon felszaporodnának*”.⁹³⁵

Bár a kormányzó elismerte ez utóbbi érv politikai jelentőségét, mindez mégsem győzte meg. Különösen, ahogyan a miniszterelnöknek írt jelentéséből megtudható, a királyi törvényszéknél a kereskedőcégek tetszés szerinti nyelven jegyeztethették be magukat és készíthették el saját cégérüket. Szapáry arra is felhívta a miniszterelnök figyelmét, hogy a Fiumében továbbra is érvényben lévő, osztrák eredetű, úgynevezett „Bach-rendeletek” közt egy sincs olyan, ami a rendőrkapitányt a büntető következmények esetleges végrehajtására feljogosította volna. Már csak azért sem, mert a Dolzani által hivatkozott 1854. évi császári pátens⁹³⁶ is úgy rendelkezett, hogy a rendőr meghagyásokat és tilalmakat kizárólag a hatáskörébe tartozó ügyekben bocsájthat ki és hajthat végre. Szapáry mindezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a rendőrkapitány már az iparigazolvány önhatalmú módosításával hivatali visszaélést követett el. Még akkor is, ha hivatali főnöke, a podestà utasításainak engedelmeskedett. A kormányzó kimondottan tartózkodott attól, hogy a polgármestert jogalapot nélkülöző fellépéssel vádolja meg. Valószínűleg azért, mert a podestà nyílt támadása a konfliktusok elmélyüléséhez vezetett volna. Mindenesetre Szapáry közbenjárásnak meg lett az eredménye. A kormányzó elérte, hogy podestài engedéllyel Csizmás tetszése szerinti feliratot alkalmazzon, illetve, hogy a borbély az eredeti szöveggel ellátott táblát még aznap délután az ő személyes jelenlétében(!) visszahelyezze az üzletre.⁹³⁷

Csizmás kálváriája nem számított példa nélkülinek, mivel a városi hatóság egyes tagjai aznap Federico Heim szállodatulajdonosnál is jelentkeztek. Heim szállodájában a rendőrök azt kifogásolták, hogy míg a bejárat felett a *Sörcsarnok és Reggeliző* felirat lebegett, addig az olasz és német nyelvű szövegek csak az oldaltáblákon szerepeltek. Heim a felszólításra Csizmáshoz hasonlóan reagált: a cégért az előírásoknak megfelelően rögtön átfestette, a régi magyar szöveget pedig csak kisbetűkkel, a tábla aljára írtatta fel.⁹³⁸ Ez az állapot a kormányzó intézkedését követően is megmaradt, mivel Heim tartott attól, hogy tette renitenciának tűnhet a lakosság körében és ez üzletének megítélését veszélyeztetné.⁹³⁹ A fenti példák ellenére mégis elmondható, hogy a fiumei szimbolikus összeütközések

⁹³⁴ Tehát, hogy az olasz feliratok alkalmazása „régis olasz szokás”.

⁹³⁵ DAR JU 5. 140. eln./1902. 24. d.

⁹³⁶ MNL OL K 26. 545. cs. 1902. 4203./1903. XIII. t.

⁹³⁷ DAR JU 5. 140. eln./1902. 24. d.

⁹³⁸ DAR JU 5. 140. eln./1902. 24. d.

⁹³⁹ DAR JU 5. 140. eln./1902. 24. d.

jócskán elmaradtak a Katus László által kitűnően feltárt, 1883. évi horvátországi tömegmozgalmak intenzitásától, amelyek apropóját mindenekelőtt a zágrábi pénzügyigazgatóság épületeire kitett magyar feliratú címertáblák adták.⁹⁴⁰

A szimbolikus térben megnyilvánuló konfliktusokhoz sokszor sem szavak, sem betűk nem kellettek. Így például az állami és nemzeti jelvények, a címerek és zászlók alkalmazása, vagy éppen egyes hatalmakhoz, politikai csoportosulásokhoz tartozó indulók, himnuszok eljátszása esetében. Ezen szimbolikus eszközök – ahogy többek közt Rogers Brubaker nyomán Patakfalvi-Czirják Ágnes megfogalmazta – egy elképzelt közösséghez tartozás, az elköteleződés, az önazonosság és a csoportkohézió tudatos kommunikációjának eszközei.⁹⁴¹ Egyik fő sajátosságuk, hogy egyszerre képesek megjeleníteni egy (akár politikai) közösséghez kötődést, valamint a személyes identitást. Fontos azonban megkülönböztetni a hétköznapi életben játszott szerepüket egy adott kontextusban betöltött jelölő, mozgósító funkciójuktól. Hiszen, miként Daniel Miller megállapította, a tárgyak könnyen a mindennapok részévé, és így „észrevétlenné” válhatnak. Jóllehet, ettől még nem vesztenek jelentőségükből, sőt, Michael Billig szerint értelmük és funkciójuk éppen „észrevétlenségükben” és „észrevéttetésükben” lelhetőek fel. Billig felfogásában ugyanis ezek a szimbólumok akkor működnek igazán hatékonyan, ha a szemléltetők és a szemlélők kiemelik, vagyis „észrevehetővé” teszik és „észreveszik” azokat. Billig erre vonatkozóan az olyan jelvényekkel kapcsolatos tudatos cselekvésekre, élethelyzetekre hívta fel a figyelmet, mint amilyenek a zászlólengetések lehetnek.⁹⁴²

Mindez azért is igaz, mivel – szöveges magyarázat híján – az ilyen szimbólumok és alkalmazásaik jobban ki vannak szolgáltatva az adott körülményeknek, valamint a befogadó közeg akár többféle értelmezésének. Továbbá azért is, mert az egyes rivális csoportok akár saját identitásuk erősítésére, politikai előnyökhöz jutásra, esetleg köszönetnyilvánítás céljaira „idegen” szimbólumokat is felhasználhatnak. Például bizonyos államhoz kötődő jelképek túl prezentatív alkalmazásával. A (kölcsonös) hála kifejezésére jó példaként hozható fel a Fiuméhez tartozó horvát lakosságú Grohová esete. Az ottani lakosság még a törökök elleni harcokban vállalt szerepe miatt kollektívan magyar nemességben⁹⁴³ és egyéb kedvezményekben részesült. Ennek ismeretében érthetővé válik, miért is tartották annyira fontosnak, hogy kocsmájukat olyan magyar államférfiak és más ismert személyiségek arc-

⁹⁴⁰ Katus, 1958.

⁹⁴¹ Lásd Brubaker–Feischmidt–Grancea, 2011; Patakfalvi-Czirják Ágnes: Szimbolikus konfliktusok és performatív események a „székely zászló” kapcsán. *Regio*, 23. (2015) 2.

⁹⁴² Patakfalvi-Czirják, 2015.

⁹⁴³ Fiumeiek hazafias tüntetése. *Pesti Hírlap*, 1891. augusztus 23.

képeivel díszítsék, mint Deák Ferenc, Kossuth Lajos, idősebb Andrassy Gyula, Eötvös József, Jókai Mór, Petőfi Sándor vagy Arany János.⁹⁴⁴ Igaz, a másik eset, a rivális jelképek erőszakkal történő meggyalázása, kigúnyolása, provokatív célokra fordítása, és kisajátítása jóval gyakrabban fordult elő. Ennek talán legegységesebb példáit azok az esetek jelentik, amikor vagy a horvátok vagy az Autonóm Párt tagjai a városi és/vagy a 79. Jel- ačić-gyalogezred zenekarával Fiume főterein a császári himnusz, a Gotterhaltét játszották el a magyar nyelvű lakosság és kormányzat ingerlésére.⁹⁴⁵

Ami Billig zászlólengetős példáját illeti, meg kell állapítani, hogy az a dolgozatom tekintetében azért is találó, mivel Fiumében – a korszak szimbolikus politikai gyakorlatainak megfelelően –, a lobogó-/zászlólengetések, -bevonások, és -cserélések, -tépkedések- és égetések nem számítottak rendkívülinek.⁹⁴⁶ Az incidensek leggyakrabban horvát–magyar, illetve fiumei–horvát relációban zajlottak, de a századfordulótól kezdve gyakoribbá váltak a magyar–fiumei, magyar–olasz összeütközések is. Ezek a konfliktusok legtöbbször az olyan ünnepélyes, protokolláris alkalmak során törtek felszínre, amikor a város különböző entitásai és csoportjai meg akarták mutatni magukat. Murray Edelman szerint az ilyen „ritusok” elsősorban azt a célt szolgálják, hogy az abban részt vevők figyelmét ráirányítsák összetartozásukra, közös ügyeikre és érdekeikre, továbbá, hogy ekképpen saját csoportkohéziójukat megerősítsék, és egyéni identitásukat kifejezzék. Más szóval, ezek az ünnepélyes események kifelé és befelé is reprezentációs lehetőséget kínáltak.⁹⁴⁷ Ilyen kiemelt eseménynek számítottak az idegen államok hajóflottáinak Fiumébe látogatásai (vagy azok elmaradásai), valamint a birodalom és a magyar állam elsőszámú személyeinek, esetleg a Habsburg-dinasztia tagjainak fiumei utazásai, kirándulásai is. Ezek az alkalmak egyszerre jelezték az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai súlyát, és azon belül a Magyar Királyság nemzetközi (el)ismertségét.⁹⁴⁸

Ezek közül Rudolf koronaherceg 1877. és Ferenc József 1875. és 1891. évi fiumei látogatásait érdemes említeni. Ezek az események azért is lényegesek, mert azokon a környező horvát településekről származó lakosság is előszeretettel megjelent. A nagyobb és

⁹⁴⁴ Kiss Gy. Csaba: Jókai fiumei látogatásairól. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. Szerk. Anka László–Kovács Kálmán Árpád–Ligeti Dávid–Makkai Béla–Schwarczwölder Ádám. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2016. 259.

⁹⁴⁵ DAR JU 5. 147. eln./1989. 22. d.

⁹⁴⁶ Mivel az értelmezést nem befolyásolja, a lobogó és zászló terminusok közt jelenleg nem teszek különbséget és azokat a szóismétlések elkerülése érdekében szinonimaként használom. Illetve a zászló/lobogó kérdését terjedelmi okokból az állami címer alkalmazásával együtt értelmezem.

⁹⁴⁷ Idézi: Varga Bálint: A kiegyezés ritualizációja: Ferenc József megkoronázása. *Magyar Tudomány*, 178. (2017) 12. 1578–1595.

⁹⁴⁸ MNL OL K 26. 422. cs. 1898. XIII. t. 15403./1898. XIII. t.

„vegyes” társadalmi és politikai háttérű tömeg, valamint az esemény kiemelt, közfigyelemben álló mivolta ugyanakkor az agitációra és a mindenféle élű és színezetű súrlódásokra is kedvező lehetőséget teremtett. Az ilyen alkalmakkor különösen fontos szerep jutott az egymással konkuráló nemzeti szimbólumoknak, nemzeti tartalmú jelszavaknak, zászlóknak. Ez a fiumei és a környező horvátok esetében bírt kiemelt jelentőséggel, mert bár a horvát–magyar kiegyezésről szóló 1868:XXX. tc. nem rendelkezett arról, hogy Horvát–Szlavón- és Dalmátországok határain kívül saját színeit és lobogóját használhatná,⁹⁴⁹ Szapáry Géza kormányzó mégsem tiltotta meg, hogy a horvát–szlavin zászlót is kitűzzék a trónörökös látogatása során. A kormányzó döntését ekképpen indokolta: *„Meg voltam győződve, hogy jobban felelek meg kötelességemnek és kormányom intenciójának, ha mindazt elhárítom, mi a magyar és horvát nemzet közti jó viszonyoknak megzavarásához vezethet, mint ha egy általános helyi viszonyokat tekintetbe vétele nélkül kibocsátott rendeletnek érvényt szerezsek.”*⁹⁵⁰

A kormányzói direktívának megfelelően a zászlók a Monarchia, az állam és a város lobogóival együtt lenghettek a köz-és magánépületeken. Példának okáért a Smaich (Smaić), Vranyczány és Gorup családok tagjai a magyar és/vagy a fiumei trikolor mellett a horvát zászlót is kitűzték házaikra. Erasmo Barčić viszont már nem így cselekedett. A horvát nemzeti érzelmeiről híres ügyvéd ugyanis az állami és városi színek mellőzésével, kizárólag a horvát–szlavin színekkel díszítette fel lakását. Egyes híresztelések szerint Barčić még kérkedett is tetteivel, amit a helyiek tudatos provokációnak vettek. Ennek meg is lett a következménye: míg a trónörökös kíséretével a szomszédos Tersattón tartózkodott, a tömeg az ügyvéd lakása elé vonult, hogy a horvát zászlókat eltávolítsa. Szapáry szerint a fiumeiek reakciója nem volt meglepő a helyi (olasz- és magyarajkú) lakosság a szándékos kihívást bárkitől jobban eltűrte volna, mint éppen Barčićtól, *„kinek politikai hitvallását azon tény jellemzi, hogy nincs a környéken magyarellenes gyülekezeti meeting, stb., melyen főszerepet ne vinne”*.⁹⁵¹

A közrend csak rendőri beavatkozásra állt helyre. A kirendelt Pasquali rendőrbiztos Barčić nejeinek⁹⁵² engedélyével leszedte a horvát zászlókat a házról, a tömeget szétoszlattatta, az erőszakosabb, újabb célpontokat kereső⁹⁵³ tüntetőket pedig őrizetbe vette.⁹⁵⁴ A

⁹⁴⁹ DAR JU 5. 111. eln./1877. 4. d., DAR JU 5. 152. eln./1877. 4. d.

⁹⁵⁰ DAR JU 5. 118. eln./1877. 4. d.

⁹⁵¹ DAR JU 5. 118. eln./1877. 4. d.

⁹⁵² Más források szerint háziasszonyának. DAR JU 5. 152. eln./1877. 4. d.

⁹⁵³ DAR JU 5. 152. eln./1877. A tömeg egy része a Gorup-házhoz vonult, hogy letépje a második emeleten lengő két óriási szláv lobogót, egy másik csoport pedig Dall’Asta megyei főorvos erkélyéről távolította el a majdnem földig érő zászlót, amit a jelenlévők széttéptek és összetapostak. Egy harmadik társaság a Ferenc

kormányzó a történekből azt a következtetést vonta le, hogy mivel a „*horvát zászlók a Monarchia, az állam és a város zászlói közt háborítatlanul lengtek a városba szerte a trónörökös ő Fensége eltávozásáig, mi is legjobb tanúsága annak, hogy maga a sajnos zavargás nem a horvát zászlók ellen, hanem a magyarnak és a városinak tüntető és provokáló mellőzése ellen volt irányozva*”. Ezen kívül arra is felhívta Tisza Kálmán miniszterelnök figyelmét, hogy a „*keleti háború*”⁹⁵⁵ kitörése óta igencsak megsaporodtak azok a magyarellenes horvát agitációk, amelyek Fiume aktuális közjogi állapotát tagadva, a kikötővárost horvát területként interpretálják.⁹⁵⁶ Ezek a „*horvát részről jövő izgatások napról napra kihívóbb alakban jelennek meg és miszerint nem ritkák oly irányban tett fenyegetések is, hogy a 48-i napok ismétlése közeli, és nemsokára vissza fog okkupáltatni Fiume a horvátok által*”.⁹⁵⁷ Szapáry úgy vélekedett, hogy ezek az atrocitások azért is veszélyesek, mert a helyi kormányzat semmilyen karhatalmi szervvel nem rendelkezik ellenük, ráadásul a horvát agitációk szükségszerűen nagy visszhangot, frusztrációt szülnek a helyi lakosság körében. Hiszen – érvelt Szapáry – „*Fiume lakossága [...] a régi törvények és az 1868. évi XXX. törvénycikk által alkotott közjogi helyzetét – tudniillik Magyarországhoz csatolását – végleges és teljesen kielégítő állapotnak tekinti*”.⁹⁵⁸

Szapáry Géza fiumei kormányzó, Tisza Kálmán magyar miniszterelnök, valamint Ivan Mažuranić, a horvát bán között a zászló-ügy egy több szempontból is igen kellemetlen levélváltáshoz vezetett.⁹⁵⁹ A bán ugyanis arról panaszkodott, hogy a fiumeiek a rendőrség közreműködésével meggyalázták a horvát lobogót, mire Tisza a horvát–magyar jó viszonyért aggodalmaskodva konfliktuskerülésére és kompromisszum keresésére utasította a fiumei lakosságot védő kormányzót.⁹⁶⁰ Szapáry azonban, bár elismerte, hogy mivel Horvátország és Fiume egy korona alá tartozik, kötelessége Horvátország lobogóját a „*köztörvény oltalmában részesíteni*”, illetve a két társország barátságos viszonyát megóvni, határozottan visszautasította a Mažuranić rágalmozó szavait. Mint kijelentette az „*Állam, nemzet, állami vagy nemzeti lobogó átaljában csak akkor sérthető meg, ha valaki, ki – polgári vagy hivatali minőségénél fogva – az állam vagy nemzet képviselőjére, az állami vagy nem-*

József téren Antonio Polić fakereskedő és Devetich háza előtt gyülekezett, mire a két férfi bevonta a kihelyezett horvát zászlókat.

⁹⁵⁴ A letartóztatottak között volt: Carlo Candellari, Francesco Zettina, Natale Jordani, Giacomo Rollich, Riccardo Petranich, Iganio Gherbaz, Andrea Kruljaz, Matteo Lenaz, Mariano Bernardello, Francesco Zanier, Enrico Simcich, Benedetto Grossal, Andrea Ghergorina és Giovanni Schittar.

⁹⁵⁵ Orosz–török háború.

⁹⁵⁶ DAR JU 5. 118. eln./1877. 4. d.

⁹⁵⁷ DAR JU 5. 118. eln./1877. 4. d.

⁹⁵⁸ DAR JU 5. 118. eln./1877. 4. d.

⁹⁵⁹ DAR JU 5. 134. eln./1877. 4. d.

⁹⁶⁰ DAR JU 5. 152. eln./1877. 4. d.

zeti lobogónak képviseleti minőségben való használatára feljogosítva van, vagy legalább hivatva lehet, személyében vagy jelvényében bántalmaztatott vagy sértetett meg. Itt pedig senki – sem személyében, sem jelvényben – nem sértetett meg, ki a horvát nemzet képviselőjére vagy Horvátország lobogójának képviseleti minőségben való használatára jogosítva vagy hivatva lett volna, – amennyiben a sértve lett magánosok nem csak, hogy nem horvát polgárok, de Horvátország képviselőjére jogosított vagy akármiképp hivatott egyéneknek sem tekinthetők, s így az általuk kitűzött és bántalom tárgyává vált zászlók – épp ezen kitűzők személyi és polgári voltuknál fogva – államjogilag horvát lobogóknak nem is ismerhetők el, hiányzik is mindezeknél fogva Horvátországra nézve úgy anyagilag mint személyileg a sérelem vagy bántalom tárgya.”⁹⁶¹ Ezen kívül Szapáry azt sem hallgatta el, hogy míg Horvát–Szlavónországban a magyar (és fiumei) lobogót nemcsak „magánosok”, de a közös magyar hivatalok és hatóságok is üldözik, addig a bán nem várhatja el, hogy a magyar kormányzat eltűrje, hogy hivatalosan bárki is kitűzhesse Fiumében a horvát–szláv zászlót.⁹⁶²

Miként Ferenc József 1891. évi fiumei látogatása során szintén bebizonyosodott, a Szapáry Géza által kívánt kölcsönösség évekkal később sem valósult meg. Jól példázza ezt, hogy már az uralkodó megérkezése előtti napokban a horvát hatóságok felszólították a fiumei illetőségű lakosokat, hogy a magyar zászló kitűzésétől tartózkodjanak. Ez történt Antonio Peltzer, fiumei illetőségű tersattói férfi esetében, akinek egy sušak–tersattói rendőr azt tanácsolta, hogy távolítsa el a lakására kifüggesztett fiumei lobogókat, mert azok színeit a helyi horvátajkú tömeg könnyen köztársaságinak nézheti. Hasonlóan járt Henrik Stiller, a fiumei Lovas Klub lovászmestere, aki az egyesület számára Martinschizzában akart ünnepséget rendezni, mikor is a rendőrök figyelmeztették, hogy a magyar zászló kitűzését felsőbb rendelet tiltja.⁹⁶³

A magyar és fiumei zászlók visszaszorításában a hatóságokon kívül a horvátajkú ifjak is tevékeny szerepet játszottak. Példának okáért néhány horvát fiatal kövekkel és sárral dobálózva kényszerítette Goldmann Jánost, a Hitelbank hivatalnokát, hogy (a horvát Takarékpénztár épületében található) sušaki lakására kihelyezett magyar zászlókat vonja be és csak a horvát lobogókat tartsa meg. A fiumei olaszajkú népesség válasza ez alkalommal sem maradt el, amelynek következtében az uralkodó ottléte alatt a fiumei összeütközések különös intenzitással zajlottak. Többek közt azért is, mivel azok a 79. Jelačić-gyalogezred

⁹⁶¹ DAR JU 5. 152. eln./1877. 4. d.

⁹⁶² DAR JU 5. 134. eln./1877. 4. d.

⁹⁶³ DAR JU 5. 149. eln./1891. 14. d.

mozgósításával is együtt jártak.⁹⁶⁴ A horvát zászló mellőzéséről vagy meggyalázásáról szóló panaszok a későbbiek során sem szűntek meg. Ezt támasztja alá Nákó Sándor kormányzói beiktatásának esete is, ami még a sušaki városi képviselőtestületben is nagy vihart kavart. A köztudottan horvát érdekeltségű Magyar–Horvát hajótársaság *Tátra* nevű hajójának horvát zászlaja helyére a *fiumei* lobogót húzták fel, mikor a Rappresentanza tagjai és Francesco Vio podestà hivatalos minőségében felszállt a fedélzetre, hogy a beiktatási ünnepség részeként előírt hajókiránduláson részt vehessen. Érthető okokból, a horvát hatóságok a gesztust rendkívül súlyos sértésként élték meg.⁹⁶⁵

Az állami szimbólumokkal való visszaélések és az azzal szembeni atrocitások természetesen magyar–olasz nyelvű fiumei vonatkozásban is megjelentek. Példának okáért 1897 novemberében, amikor a postaládákon feltüntetett magyar címet a fiumei fiatalok fekete festékkel mázolták le.⁹⁶⁶ Vagy az 1901. évi országgyűlési választások alatt, amikor – Herczeg Gézának, a fiumei raktárvállalat hivatalnokának vallomása alapján – még az is megesett, hogy Ferdinando Kuscher intésére a felingerelt Zanella-pártiak megtámadták Batthyány Lajos támogatóit: a magyar zászlót kirántották a kezükből és megverték őket.⁹⁶⁷ Herczeg beszámolóját Barabás Albert, a Magyar Tengerpart munkatársának vallomása is megerősítette azzal, mikor a pécsi bíróság előtt úgy fogalmazott: „*Magyarokat megverték az utcán, mert nemzeti öltönyt viseltek, magyarokat megköveztek, mert nemzeti színű zászlót lobogtattak. A közúti kocsikat feltartóztatták, mert magyar felirat volt rajtuk. Cégtáblákat hatóságilag levétették, mert magyarul szólt a felírás. Hogyan, mely indulatok, mely belső vagy külső hatás alatt történhetett mindez? E kérdésekre egyetlen szóval felelek. Egy névvel, amelynek viselőjét terheli Isten és ember előtt a felelősség azért, hogy a szeretetet kapcsa, a magyar haza és a kikötőváros olaszajkú lakossága között meglazult. Ez a név a Kuscher Nándor neve.*”⁹⁶⁸

A zászlóhasználattal kapcsolatban egy további tényezőt is szükséges megemlíteni. Azt, hogy 1898-ig még a magyar nemzeti színek és címer használatát sem szabályozták.⁹⁶⁹ A kérdés rendezésére miniszterelnökként Bánffy Dezső tett kísérletet, noha rendelkezései aligha változtathatták meg azonnal a nemzedékek óta rögzült szokásokat. Már csak azért sem, mivel a hivatalok feliratain és pecsétjein használt címerek eltértek a belügyminiszter

⁹⁶⁴ DAR JU 5. 149. eln./1891. 14. d.

⁹⁶⁵ A horvát zászló Fiumében. *Magyar Tengerpart*, 1906. július 3.

⁹⁶⁶ DAR JU 5. 2483. ált./1897. 213. d.

⁹⁶⁷ A „Magyar Tengerpart” sajtópöre. *Magyar Tengerpart*, 1904. január 15.

⁹⁶⁸ Fiumeiek a pécsi bíróság előtt – A „Magyar Tengerpart” sajtópöre. *Magyar Tengerpart*, 1903. április 23.

⁹⁶⁹ DAR JU 5. 90. eln./1898. 22. d. Ez nem számított különlegesnek, hiszen a Miniszterelnökség a horvát bánnal hasonló kérdésekben még 1906-ban is levelezett. MNL OL K 26. 671. cs. XXIV. t. 4663./1906. (4663. a. sz.).

által meghatározott, a kitűzendő zászlón alkalmazandótól. A rendeletnek a nemzeti lobogók kitűzésére vonatkozó pontjai a fiumei gyakorlattal sem voltak összhangban. A városi statútum 4.§-a ugyanis kimondta, hogy „*Fiume szabad város és kerületének eddigi címere és színei megtartatnak,*” a törvényhatóság középületeire pedig a helyi szokásnak megfelelően egyébként is kizárólag a fiumei címerrel ellátott városi piros, sárga és kék színű lobogót tűzték ki. A disszonancia miatt Szapáry László kormányzónak végül a belügyminisztertől kellett külön utasítást kérnie a követendő eljárás érdekében. Azaz, hogy az előírt ünnepeken a törvényhatósági középületekre csak a külön címerű magyar lobogót, vagy azzal együtt a fiumei zászlót és címet is kihelyezzék-e. Továbbá, amennyiben a belügyminiszter a második lehetőséget választaná, mi legyen a zászlók kitűzésének sorrendje.⁹⁷⁰

Szapáry kérdése elsősorban a Corsón álló várostorony fellobogózása miatt bírt jelentőséggel. Bánffy Dezső miniszterelnök ugyanis a municipális válság tetőpontján az egyébként is jelképes épület kupolájára a magyar zászlót akarta felhúztatni. Bánffy próbálkozásai hosszú távon nem jártak sikerrel. Az úgynevezett „fiumei nők” kezdeményezésére és a Rappresentanza támogatásával mozgalom indult, hogy a toronyra a magyar nemzeti zászló helyett inkább a lokális identitást kifejező kétfejű fiumei sas szobra kerüljön.⁹⁷¹ A szobor elkészítésével Matteo Skull vasöntődjét bízták meg, a roppant méretű 2,2 méter magas és 2 tonnás fából készült alkotás pedig Vittorio Marco szobrászmester munkája nyomán hamarosan meg is született. A fiumei sas ügye nagy felháborodást váltott ki az országos közvéleményben. Így, annak ellenére, hogy a szobrot már 1906. június 15-én – San Vito, Fiume védőszentje napján – felhelyezték a torony tetejére, szimbolikus okokból csak két héttel később avatták fel.⁹⁷² Ezt követően a szobor körüli viták viszonylag gyorsan lekerültek a napirendről, ám – mint egy későbbi fejezetben bemutatom – a fiumei sas kálváriája még korántsem ért véget.⁹⁷³

⁹⁷⁰ DAR JU 5. 90. eln./1898. 22. d.

⁹⁷¹ A fiumei sas története egészen 1659-ig nyúlik vissza, mikor I. Lipót uralkodó egy, mind a két fejét (heraldikailag) balra fordító, sziklán ülő sаст ábrázoló címet adományozott a városnak, amely karmai közt vizet ömlesztő vödröt tart a következő felirattal: *Indeficiente* (kifogyhatatlan, lankadatlan). Ez erős ellentmondásban áll a szomszédos horvát község, Sušak szárazságot jelentő nevével. Akkoriban a jelszó megkérdőjelezhetetlenül Fiume Habsburg-hűségét volt hivatott kifejezni, hiszen egészen a 16. század elejéig szembeszálltak mind az őket kellemetlen helyzetbe hozó uszkókok kalózbándáival, mind pedig a Serenissimával (a Velencei Köztársasággal). 1779 után, és kiváltképp a Provizórium (1870–1918) ideje alatt azonban e kényes jelszó a magyar olvasatban új értelmet kapott és egyre inkább a város kifogyhatatlan (kereskedelmi) lehetőségeit és potenciáit helyezte a középpontba. Ordasi Ágnes: *Felszállott a páva vármegye házára – avagy a fiumei kétfejű sas arctalansága*.

<http://ujkor.hu/content/felszallott-a-pava-varmegye-hazara-avagy-a-fiumei-ketfeju-sas-arctalansaga> (letöltés: 2021. 10. 12.)

⁹⁷² Ordasi, 2017/b.

⁹⁷³ A fiumeiek „zászlómániáját” az 1918–1920 közti évekre vonatkozó Dominique Reill értekezik.

VII. GAZDASÁGI KÉRDÉSEK – „AUSZTRIA TRIESZTJE”, „NÉMETORSZÁG HAMBURGJA”?

Az alábbi fejezetben azt vizsgálom, hogy Fiume földrajzi fekvéséből adódóan mikor milyen stratégiai szerepet játszott, és mennyiben volt érdekelt az Osztrák–Magyar Monarchia és a Magyar Királyság gazdasági, politikai és kulturális expanziós célkitűzéseinek megvalósításában. Ennek érdekében tanulmányozom, hogy a birodalmi, országos és helyi szinten megjelenő kereskedelmi és közgazdasági érdekkonfliktusok milyen területeken és milyen formában váltak a politikai diskurzus részévé. Ezen túl bemutatom, hogy az egyes személyek milyen álláspontot képviseltek az olyan vitális kérdésekben, mint amilyeneknek a szabadkikötő, a bosnyák (és dalmát) vasút, vagy éppen a hajózási társaságok létesítése, működtetése vagy éppen felszámolása is számítottak. Az egyik fő kérdésem éppen ezért az, hogy Fiume vajon tényleg „ablak” volt-e a világra, vagy „csak egy kapucska” a Balkánra? A másik pedig az, hogy Fiume vajon képes volt-e arra, hogy „birodalmi kikötővé” válva elfoglalja azt a helyet a Magyar Királyság gazdasági struktúrájában, mint amiket betöltött Trieszt Ausztria, vagy Hamburg Németország közgazdasági politikájában?

*

1868 júniusában Cseh Ede kormánybiztos arról panaszkodott Gorove István földmívelés- és kereskedelemügyi miniszternek, hogy Fiume anyagi helyzete több mint kétségbeejtő, a helyi politikai és gazdasági elit tagjai pedig nem elég elkötelezettek és áldozatkészek az állammal szemben. A kormánybiztos kritikájának apropóját a Lloyd Gőzhajózási Társaság menetrendjeiről szóló pesti konferenciája adta, amin a város legvagyonosabb polgárai közül hárman is megjelentek. Név szerint Giovanni Ciotta, Giuseppe Verzenassi és Vincenzo Domini. Noha az állam méltányosságból és a fiumei–magyar jó barátság jegyében átvállalta a városatyák utazásának költségeit, mikor Ernesto Verneda helyhatósági elnök felszólította őket, hogy a felmerült kiadásaikkal számoljanak el, ők megtagadták az engedelmességet. A három férfi Verneda utasítására kijelentette, hogy magánembereként vettek részt a tárgyaláson, így nem kötelesek útiköltségeikről, napidíjaikról elszámolást vezetni, a költségeik pontos végösszegét pedig egyébként sem tudják visszamenőleg meghatározni. Mindazonáltal leszögezték, hogy ragaszkodnak a konferenciárésztételükért járó 900 forinthez. Igaz, nem személyes célból – hangoztatták –, hiszen ők nem érdekeltek a honoráriumban és egyébként sincsenek rászorulva a pénzre –, hanem a fiumei kiseddévó érdekében, amely javára át kívánják engedni az összeget.

A kormánybiztost nem győzte meg a városatyák önzetlenségre és a humanitárius célokra hivatkozó érvelése. Meg volt róla győződve, hogy a három férfi a tanácskozást nyereszkeskedésre kívánta felhasználni. Ám most, hogy céljuk elé akadályok gördültek, magukat – álszent módon akár még saját anyagi kárukra is – inkább jószándékú mecénásként tüntetik fel, csak hogy megőrizték renoméjukat a közvélemény szemében. Cseh, hogy az ügynek minél előbb véget vessen, bár javasolta a fiumeiek kérésének teljesítését, nyomatékosan felhívta Gorove figyelmét arra, hogy a legnagyobb bajt nem a város pénzzavara, illetve a felvett kölcsönök hitele jelenti, hanem az, „*hogy Fiumének úgynevezett „elitje” állítólagos „intelligenciája” kevés egyén kivételével, többnyire olyanokból áll, kik magánérdekek, maguk túlbecsülése és határtalan szenvedélytől vezettetve a haza javára áldozni nem is képesek*”.⁹⁷⁴ Elkieseredetten még azt is hozzátette, hogy a „*fennforgó eset szintén megerősíti abbeli szomorú tapasztalataimat, és bizonyítja, hogy mily nehéz feladata a magas kormány érdekeit itten előmozdítani*”.⁹⁷⁵

Úgy tűnik, egyes hivatalos iratokban a fiumei városatyák felpanaszolt haszon- és profitorientált attitűdje még több mint 40 évvel később is tartotta magát. Ezt támasztja alá Gaál Tibor kormányzóhelyettesként 1903 decemberében írt beszámolója. Gaál ebben a politikai konfliktusokat gazdasági jellegű problémákra, az állam és a város érdekei közti különbségekre vezette vissza, mikor is explicit verbis kijelentette, „*nyílt titok, egyúttal éppoly racionális dolog is, hogy Fiume 1867-ben csakis azért foglalt oly határozottan állást a magyar álláspont mellett a horvát állásponttal szemben, mert gazdasági kifejlesztését és ezzel vagyonosodását is nem a finánciális eszközökben szűkölködő Horvát–Szlavón–Dalmát országoktól, hanem az egész magyar birodalom összes pénzforrásai felett rendelkező, Budapesten székelő magyar központi kormánytól várta*.” Ugyanakkor azzal, hogy „*Fiume intelligenciája ekként a természetesebb horvát hajlamait megtagadta és magát előlük egy mondvacsinált olaszág mögött sáncolta el, akkor nem azt remélte, hogy a magyar központi kereskedelmi kormány, amint a múltban sokszor történt, magyar sovinszta nemzetiségi szempontokat, vagy éppenséggel exkluzív kiváltság- és monopol-politikát fog úzni a fiumei elemek félretolásával*.”⁹⁷⁶

A kormányzóhelyettes elsősorban a korábbi kereskedelemügyi miniszterek politikáját okolta a magyarbarát olaszajkú elit pozícióvesztéséért és háttérbe szorulásáért. Úgy vélte, hogy az egymást követő gazdasági válságok és a(z elhibázott) kormányzati intézke-

⁹⁷⁴ DAR JU 5. 106. eln./1868.

⁹⁷⁵ DAR JU 5. 106. eln./1868.

⁹⁷⁶ MNL OL K 26. 578. CS. 1903. XXV. t. 2. rész. 5356./1903. XXV. t.

dések teremtették meg azokat az egzisztenciális és társadalmi, majd kulturális feszültségeket, amelyek később politikai síkra terelődve egyre inkább nemzetiségi színezetet öltöttek.⁹⁷⁷ Gaál meglátása szerint a legnagyobb problémát az jelentette, hogy a hagyományos fiumei elitszoportok lesüllyedésével az alacsonyabb társadalmi osztályokból kikerülő, politikailag fejletlen, gyakran iskolázatlan tömeg vette át a politikai uralmat a városban, ami a helyi társadalmat „*a nemzetiségi aberrációk és a szocializmus lejtőire*” vezette.⁹⁷⁸

A felmerült nehézségek ellenére a fiumeiek meghatározó része a világháború alatt is, a központi kormányzat pedig egészen 1918 decemberéig kitartóan ragaszkodott az állam és a kikötőváros közti szoros kapcsolat fenntartásához. Ahogy Fest Aladár publicisztikai tevékenysége is példázza, míg a korabeli magyar közgondolkodás Fiumét Magyarország integráns részeként, természetes kikötőjeként, külvilágra nyíló kapujának tartotta számon,⁹⁷⁹ addig Magyarországot Fiume Hinterlandjaként aposztrofálta.⁹⁸⁰ Axióma volt, hogy az állam és a kikötőváros egymásra van utalva: Fiume csak az állam segítségével gyarapodhat, cserélheti le transitkereskedelmét proprekereskedelemre,⁹⁸¹ és alakulhat „kikötővárosból” „kereskedővárossá”. Vagyis kizárólag ekképp válhat igazi tengeri empóriummá,⁹⁸² Trieszt egyenrangú riválisává, Hamburg⁹⁸³ méltó versenytársává, és természetesen a magyar közgazdaság fejlődésének egyik legfőbb motorjává.

Garády-Gauss Viktor 1907-ben ebben a kérdésben a következőképp foglalt állást: „*Nemzetgazdasági életünk az önálló vámterület létesítésével válságos fordulóra jut. Mindenki tudhatja, hogy a jövő nemzetgazdasági harcának egyik legfontosabb pontja, fő erőssége és végvára Fiume lesz. Innen kell új piacokat hódítanunk, erre kell kereskedelmünket terelnünk, ha Ausztria piacait elveszítjük. Hát ugyan szabad az e célra szolgáló eszközöket elhanyagolnunk? Hát várhatjuk-e, hogy a sült galambok maguktól repüljenek a szánkba? Hát nem kell-e minden erőnkkel azon lennünk, hogy a fiumei – úgy a magyar,*

⁹⁷⁷ MNL OL K 26. 578. CS. 1903. XXV. t. 2. rész. 5356./1903. XXV. t.

⁹⁷⁸ Gaál megállapítását megannyi forrás alátámasztja. Pl. A második magyar város. *Budapesti Hírlap*, 1888. november 11., MNL OL K 26. 578. CS. 1903. XXV. t. 2. rész. 5356./1903. XXV. t.

⁹⁷⁹ DAR JU 5. 231./1892.; Fest, 1920; Kiss Gy. Csaba: Magyar képek Fiuméről XIX. századi útirajzokban. *Magyar Napló*, 30. (2018) 50–52. Fest ehhez a nézetéhez még a két világháború között is tartotta magát. Fest, 1935, főleg 44.

⁹⁸⁰ Tisza Kálmán Debreczenben. *Ellenzék*, 1881. szeptember 19.; Fiume jövője. *Fiumei Szemle*, 1903. november 8. Ez a paradigma még 1927-ben is tartotta magát. *Felsőházi Napló*, 1927. I. kötet. 1927. június 2. 9. ülés. 135.

⁹⁸¹ A proprekereskedelem lényegében „saját/tulajdon” számlára végrehajtott kereskedelmi tevékenységet jelent. Az adott település nemcsak a területére érkező árucikkek valamilyen irányú továbbításában vállal szerepet, de maga is ártermelő- és kibocsátóként vesz részt a kereskedelmi életben.

⁹⁸² DAR JU 5. 231./1892.; Tengeri Kereskedelmünk. *Magyar Tengerpart*, 1893. július 4.; Az elhanyagolt Fiume. *Magyar Tengerpart*, 1902. február 1.; Keleti Károly: *Tengerészetünk és Fiume jövője*. Budapest, Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1883. 17.

⁹⁸³ Hamburgnak a német vámterületbe lépése. *A Hon*, 1882. július 8.; Két gondolat. *Fiumei Szemle*, 1904. január 31.

mint az olasz - sajtót kiemeljük kezdetleges, fejletlen, tehetetlen állapotából arra a fokra, amelyen haszonnal és eredménnyel felelhessen meg országos feladatának: megnyitva az óceánokat tengeri kereskedelmünk előtt, új világokat tárva fel nemzetgazdasági életünk számára?”⁹⁸⁴ És valóban, az állami materiális és nem materiális támogatásoknak köszönhetően a századfordulón még Bánffy Dezső által kis halászfaluknak⁹⁸⁵ csúfolt Fiume az első világháború idejére Európa tizedik legforgalmasabb kikötővárosává fejlődött.⁹⁸⁶ Ugyanakkor az út, amely addig vezetett, meglehetősen göröngyös volt.

Fiume gazdasági és kereskedelmi viszonyai mindig élénken foglalkoztatták a közéletet, így azok a politikai mezőben is megjelentek. A politikai diskurzus legfajszúlyosabb, Fiumével kapcsolatos témáit egyrészt a vámközösség fenntartásának dilemmái, az adózás, a tarifapolitika, a külföldi áruk behozatala, illetve a magyar exportcikkek külföldi elhelyezésének kérdései adták. Másrészt, a kereskedelmi tengerészet és a vasúthálózat fejlesztésének lehetőségei, valamint a kikötő kibővítése, raktárakkal, elevátorokkal és egyéb modern berendezésekkel való felszerelése és az áruforgalom mértékét alapvetően befolyásoló intézmények célszerű kezelése jelentette.

A felmerült témák nem önmagukban bírtak jelentőséggel, hanem azok öt fő kérdéskörhöz illeszkedtek: 1. az Ausztriához és a birodalom egészéhez fűződő kapcsolathoz; 2. a magyar nemzeti gazdasági befolyás nemzetközi kiterjesztéséhez, valamint azok képviseléséhez, megvédéséhez; 3. Fiumének a nemzeti és a nemzetközi vérkeringésbe való minél tökéletesebb bekapcsolásához;⁹⁸⁷ 4. az országos közgazdasági érdekek érvényesítésének lehetőségeihez; 5. a mindenkori kormányzathoz lojális, az állammal együttműködni kész fiumei lakosok támogatásához, érdekeltté tételéhez és mozgósításához.⁹⁸⁸

Probléma volt azonban, hogy a kérdések gyakran a birodalmi, az állami, a regionális, a városi és az egyéni érdekek összeütközésekhez vezettek. A különböző szinteken ugyanis más-más igények és preferenciák fogalmazódtak meg. Magyarán, ami birodalmi vagy állami szinten előnyösnek tűnhetett, az nem mindig felelt meg a tenger mellék, Fiume vagy éppen az egyes csoportok és személyek érdekeinek.

⁹⁸⁴ Közli: Mák, 2013. 34.

⁹⁸⁵ Magyarország igénye a fiumei kikötőre és partvidékére. A Magyar Adria Egyesület manifestuma. *A Tenger*, 1919. 8. Ez a nézőpont más változatban így hangzott: „*primitív halászfalukból tekintélyes és vagyonos kikötővárossá*”. Risposta dei botteggeri e venditori de vin de citá vecina all’illustrisimo. *La Difesa*, 1898. november 20.

⁹⁸⁶ Zsigmond Gábor: A fiumei magyar tengeri kereskedelmi gőzhajózás kialakulása. *KÚT*, 2007. 1–2. 58.

⁹⁸⁷ Ez hazai és külföldi tőkék segítségével egyaránt lehetők tartották.

⁹⁸⁸ A fiumei szerepe a városunk gazdasági életében. *Fiumei Szemle*, 1905. október 29.

VII. 1. A fiumei szabadkikötő

Az érdekellentétek leglátványosabban a vám- és kereskedelmi szövetség fenntartása és a vámterület kiterjedése körül mutatkoztak meg.⁹⁸⁹ Mivel a kérdés az egész Osztrák–Magyar Monarchia közgazdasági struktúrájával és területi hierarchiájával összefonódott, állandó témáját képezte a tízévente újratárgyalandó gazdasági kiegyezési tárgyalásoknak.⁹⁹⁰

A vám- és kereskedelmi szövetség kérdése Fiume számára sem lehetett közömbös, hiszen szabadkikötőként nemcsak a Magyar Királyság, de – Trieszthez hasonlóan – az egész Habsburg Birodalom hatalmi és gazdasági szerkezetében kivételes helyet fogalt el. Fiume ezt annak köszönhette, hogy míg az uralkodó 1850-ben sorra felszámolta az osztrák örökös tartományok és Magyarország közti belső vámhatárokat, addig érintetlenül hagyta a vámkülzeteket.⁹⁹¹ A rendezés ezáltal nem vonatkozott Trieszt, Fiume, Martinschizza, Bucari, Zengg, Carlopago és Portoré szabad kikötőire, valamint Dalmáciára, Isztriára és a horvátországi Bród városára. Vagyis a felsorolt területek továbbra is megtartották szabad kikötő (franco porto)/szabad kikötővárosi mivoltukból származó kiváltságait.⁹⁹²

Ezt az állapotot az 1867. évi kiegyezési törvény vonatkozó része változtatta meg azzal, hogy lehetővé tette a vámunió tízévenkénti újratárgyalását, módosítását és esetleges egyoldalú felbontását.⁹⁹³ A szakasz ezzel megteremtette a jogalapot arra, hogy 1878-ban törvényileg elrendelhesék a mind anakronisztikusabbá váló vámkülzetek megszüntetését.⁹⁹⁴ Az intézkedés lényegében egy részleges gazdasági szerkezetváltást, egy célracioná-

⁹⁸⁹ A fiumei autonomisták az Osztrák–Magyar Monarchia dualista berendezkedésének magyar interpretációját fogadták el. Tehát azt, hogy a dualizmus alapját a Pragmatica Sanctio képezi, és a birodalmat összekötő közös ügyek, úgymint a külfölddel, a hadsereggel, valamint a pénzüggel kapcsolatos kérdések is ebből az uralkodói rendeletről erednek. Minden más további közösségi ügy arra a gazdasági és pénzügyi szövetségre vezethető vissza, amelyet állam az állammal, kormány a kormánnyal tízévente köt meg

⁹⁹⁰ La „clausola” rivelatrice. *La Difesa*, 1899. január 29.; Katus, 2005., Szabó Szilárd: *Bosznia és Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2011.

⁹⁹¹ A vámkülzet az állam területének azon a része, amely bizonyos speciális szabályok által ki van zárva a vámterületből.

⁹⁹² Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy a közigazgatásuk alá tartozó területen saját maguk határozhatták meg és szedhették a vámokat. DAR JU 5. 89. eln./1871. Igaz, Fiume esetében kimutatható, hogy 1855-től kezdődően ezt a területet fokozatosan csökkentették.

⁹⁹³ Komlos, John: A Habsburg Vámunió. *Műhely*, 16. (1993). Különszám; *Képviselőházi irományok*, 1865. VI. kötet. Irományszámok. 1865-340. Törvényjavaslat az 1853. évi december hó 5-én kelt általános és az 1857. évi február 18-án kelt dalmátországi külön vám-tarifának némi módosítása iránt. 106–109.

⁹⁹⁴ 1878. évi XX. tc., Ausztria tengerészeti fejlődése. *A Hon*, 1881. november 25.; Schwarzwölder Ádám: Széll Kálmán pénzügyminiszterségének politikai keretei. In: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Szerk. Bertényi Iván, ifj. Budapest, Mathias Corvinus Collegium–Tihanyi Alapítvány, 2015.

lis, az áruk szabad forgalmát biztosító profitorientáltabb modellre való áttérést takart.⁹⁹⁵ A hivatalos állásfoglalás a vámkülzetek felszámolását azzal indokolta, hogy a kikötők prosperálása, fizikai és forgalmi fejlődése egy szigorúbb felügyeleti rendszert követel. Jóllehet, mindenki evidenciaként kezelte, hogy a közös vámterület kiterjesztése elsősorban nem a lokális, hanem birodalmi érdekeknek, különösen Ausztriának kedvez.⁹⁹⁶

A vámkülzetek megszüntetése 1878-ban Bosznia és Hercegovina okkupálásával vált aktuálissá,⁹⁹⁷ két évvel később Trieszt és Fiume⁹⁹⁸ kivételével az összes felszámolták.⁹⁹⁹ A kivételezésnek az volt az oka, hogy Bécsben és Budapesten is egyetértettek abban, hogy a két kikötővárost előbb fel kell készíteni a változásra. Azaz Triesztben és Fiumében egyaránt nagyszabású kikötőfejlesztésre van szükség ahhoz, hogy az intenzívebb nemzetközi piacszerzésre törő birodalmi igényeknek megfelelhessenek.¹⁰⁰⁰ Erősen valószínűsíthető, hogy a magyar kormány, de különösen Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter kikötőfejlesztési programja is ebbe tágabb spektrumú a birodalmi koncepcióba illeszkedik bele. Trieszt és Fiume szabadkikötői státuszának felszámolásáról végül csak az 1887-ben megújított gazdasági kiegyezésben határoztak.¹⁰⁰¹ Ugyanakkor igen jellemző, hogy a rendelkezés végrehajtására még további négy évet várni kellett és arra csak 1891-ben került sor.¹⁰⁰²

⁹⁹⁵ *Képviselőházi irományok*, 1887. XXVIII. kötet. 1088. sz. Irományszámok. 1088. Törvényjavaslat, az 1889. évi XVI. t.-cz. végrehajtásában Fiume szabad kikötő területének az osztrák–magyar vámterületbe való bevonása iránt teendő intézkedésekről

⁹⁹⁶ A trieszti szabadkikötő kérdést tárgyalta tegnap az osztr. nemzetgazdasági bizottság. *A Hon*, 1881. június 1.

⁹⁹⁷ *Képviselőházi irományok*, 1878. IX. kötet. 342. Irományszámok. 1878-342. Törvényjavaslat Martinschizza, Buccari, Portoré, Zengg és Carlopago szabad kikötőknek az osztrák–magyar általános vámterületbe vonásáról 299–301., Ahogy Demeter Gábor kiemelte, mivel Szerbiát juttatta előnyösebb helyzetbe, a magyarok annak ellenére sem támogatták a megszállt tartományok vámunióját, hogy Andrássy Gyula szerint ez megnyitotta volna az utat az Égeikum és Albánia irányába. Demeter Gábor: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Szófia–Budapest, 2018. 26. 55.

⁹⁹⁸ Míg 1874-ben a Rappresentanza kérésének engedve a vámkedvezményeket a kikötőváros általános drágasága és a vitorláhajózás hanyatlása folytán kialakuló krízis miatt Fiume városának azon kerületeire is kiterjesztették, amelyek az eredeti szabadkikötő határain túl feküdtek, 1882-től épp ellenkező irányú intézkedések történtek. Vagyis a fiumei szabadkikötő határát fokozatosan csökkenteni kezdték. DAR JU 5. 376. ált./1882., DAR JU 5. 685. ált./1882. (376. a. sz.)

⁹⁹⁹ Lásd: 1879. évi törvények, valamint Bánffy Miklós: *Külkereskedelmi politika eszközei*. Budapest, Politzer és Fia, 1902. 9–11.

¹⁰⁰⁰ A fiumei kikötő. *Gazdasági Mérnök*, 1889. november 24.; *Közgazdasági és statisztikai évkönyv*, 1891. 462–464.; DAR JU 5. 178. ált./1877.; DAR JU 5. 183. ált./1877.

¹⁰⁰¹ 1887:XXIV. tc., *Képviselőházi Napló*, 1881. V. kötet. 1882. május 9. 98. országos ülés. 140–142.; *Képviselőházi Napló*, 1887. XI. kötet. 1889. április 8. 222. országos ülés. 22.

¹⁰⁰² 1889:XVI. tc. határozott és annak végrehajtási módját pedig az 1891. évi XVIII. tc.-ben állapították meg., DAR JU 5. 581. eln./1891., 636. eln./1891. Ezzel egyidőben már Bosznia annexiója is felvetődött. OSZK Fol. Hung. 1677. „Átirta Peregriny János országgyűlési gyorsirodai tanácsos.” „Thallóczy Lajos irataiban előforduló stenogrammszövegeknek átírása.” N. 1242. 1911. II. 24. 690.

A szabadkikötői státusz eltörlése nem jelentett egyet a két város privilégiumainak teljes megsemmisítésével. A helyiek az úgynevezett szabad vámkörzetekben (punto franco) továbbra is gyakorolhatták a korábban a város egész területére kiterjedő kollektív jogaik nagy részét.¹⁰⁰³ Az intézkedés ugyanakkor kétségtelenül érzékenyen érintette az évek óta egyébként is stagnáló Triesztet és Fiumét.¹⁰⁰⁴ A kihívásokhoz Trieszt alkalmazkodott könnyebben. Ez annak köszönhető, hogy az osztrák kormány kiemelten foglalkozott a Habsburg-kikötő fejlesztésével, valamint annak, hogy Fiuméhez képest Trieszt eleve kedvezőbb geopolitikai helyzettel, stabilabb közgazdasággal rendelkezett. Továbbá annak, hogy a lokális politikai és gazdasági elitek is viszonylag elkülönült csoportokba szerveződtek.¹⁰⁰⁵

Trieszttel ellentétben Fiume jóval nehezkesebben tért át az új modellre. A „rendszer váltásból” származó egyenlőtlenségek, gazdasági érdekellentétek hamar politikai síkra terelődtek. Egyrészt azért, mert az intézkedéssel a fiumeiek az egyik legfontosabb kiváltságukat veszítették el. Másrészt azért, mert a városnak éppen csak megindult közgazdasági fejlődése, ezáltal a nagyobb változások átvészelésére még nem készülhetett fel. Harmadrészt pedig azért, mert Fiumében a gazdasági és politikai elitek azonos körből rekrutálódtak, így e csoportok személyi összetétele jórészt megegyezett.¹⁰⁰⁶ A nagyarányú személyes átfedés azzal is járt, hogy a gazdasági sérelmek fokozott gyakorisággal és intenzitással kerültek tárgyalásra a Rappresentanzában. Illetve fordítva: az aktuálpolitikai kérdések (felletti panaszkodás) a Kereskedelmi és Iparkamara és egyéb kereskedelmi és érdekvédelmi társaságok mindennapjait is átszötte.

A fiumeiek részéről panaszról nem volt hiány. Hiszen annak ellenére, hogy az országos kimutatások valóban a kikötő roppant gyarapodásáról és forgalmi növekedéséről tanúskodnak, a helyi kis- és középegzisztenciák deklasszálódási folyamata mind feltűnően jelentkezett. A helyi társadalom recessziója több tényező együttes hatására arra vezethető vissza. Ezek közt említhető, hogy a kikötői illetékek és díjakon kívül drasztikusabban megemelkedtek a fogyasztási cikkek és a lakások ára,¹⁰⁰⁷ valamint, hogy a bevezetett új vámszabállyal és a helyi kereskedelmet érintő rendeletekkel a kereskedőket újabb adó-

¹⁰⁰³ *Képviselőházi irományok*, 1887. XXVIII. kötet. sz. Irományszámok. 1088. Törvényjavaslat, az 1889. évi XVI. t.-cz. végrehajtásában Fiume szabad kikötő területének az osztrák–magyar vámterületbe való bevonása iránt teendő intézkedésekről. 19–28.; DAR JU 5. 53. eln./1891; DAR JU 5. 64. eln./1891; DAR JU 5. 243. eln./1891.

¹⁰⁰⁴ Toncich, 2017.

¹⁰⁰⁵ DAR JU 5. 320. eln./1906; DAR JU 5. 407. eln./1907.

¹⁰⁰⁶ Fried, 2001. 63.

¹⁰⁰⁷ A fiumei magyar állami hivatalnokok. *Budapesti Hírlap*, 1892. január 23., Például: liszt és gabona, fa, bor, hús.

nemek (cukor, ásványolaj, sörfogyasztás után) fizetésére¹⁰⁰⁸ és árukészleteik utólagos elvámoltatására kényszerítették.¹⁰⁰⁹ Fiume helyzetét súlyosbította, hogy 1891-től már a szabadkikötői státuszából származó előnyök sem védhették meg a dalmát, trieszti, velencei és boszniai kereskedelmi konkurenciával szemben.¹⁰¹⁰ A kiéleződő verseny ráadásul első-sorban a fiumeiek számára létfontosságú liszt- és gabona-, fa- és borkereskedelemben mutatkozott meg.¹⁰¹¹

Mindennek következtében a szabadkikötőről szóló diskurzusban általában öt, egymást hol kiegészítő, hol némileg kizáró kérdéskör jelent meg: 1. az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetközi helyzetének és kereskedelmi lehetőségeinek megváltozása,¹⁰¹² 2. Trieszt és Ausztria Fiumével és Magyarországgal szemben alkalmazott „kizsákmányoló” politikája; 3. az állami monopóliumokat élvező részvénytársaságok és pénzintézetek konkurenciája és dominanciája a helyi érdekeltségekkel szemben; 4. Fiume és Magyarország közös fejlődésének és önálló nemzetközi útkeresésének, a piacok megszerzésének szükségessége; 5. az egyéni kibontakozás lehetőségének princípiuma, vagyis a szabadkereskedelem és a szabadverseny elvének központba helyezése.

Bár a magyar kormány mindent elkövetett, hogy a változásokat pozitív színben tüntesse fel,¹⁰¹³ a helyi lakosság többsége erősen ellenezte a szabadkikötő felszámolását.¹⁰¹⁴ Szemléletesen példázza ezt, hogy a fiumei Kereskedelmi és Iparkamara¹⁰¹⁵ testületileg Trieszt és Ausztria érdekében hozott áldozatként könyvelte el az intézkedést.¹⁰¹⁶ Illetve az, hogy elnöke, Henrik Meynier és titkára, Antonio Francesco Smoquina az intézkedésnek a helyi vállalkozókra gyakorolt káros hatásaira Giovanni Sirola kötélgyáros nehézségeit is-

¹⁰⁰⁸ *Képviselőházi irományok*, 1887. XXVIII. kötet. 1095. sz. Irományszámok. 1887-1095. A pénzügyi bizottság jelentése, „a cukoradóra, az ásványolajadóra, valamint a cukor- és sörfogyasztási adóra vonatkozó törvényeknek az eddigi fiumei vámkülzetben leendő életbeléptetéséről” szóló törvényjavaslatról. 76., Az adót végül 1898. január 1-jétől vezették be, többek közt a fiumei Kereskedelmi és Iparkamara kitartó tiltakozásának eredményeképpen. MNL OL K 255. 1891. 342. cs. 7. t. 14209. sz./IV. ad 422.P.M./1889.

¹⁰⁰⁹ Közgazdasági havi krónika. Mandello Károlytól és Mandello Gyulától 1890. deczembertől–1891. novemberig. *Nemzetgazdasági Szemle*, 16. (1891) 2. 615.; MNL OL K 255. 1891. 342. cs. 7. t. 1401.P.M./1891.

¹⁰¹⁰ *Képviselőházi napló*, 1906. XVIII. kötet. 1908. május 15. 324. országos ülés. 313.; Per lo sviluppo del Porto di Fiume. *La Bilancia*, 1909. július 1.; La decadenza del porto di Fiume. *La Bilancia*, 1910. december 13.; Babich, 1923.

¹⁰¹¹ Ordasi, kézirat/a.

¹⁰¹² Főleg a német és az orosz expanzió következtében.

¹⁰¹³ A szabadkikötők megszüntetése. *Budapesti Hírlap*, 1891. június 2.; A fiumei szabadkikötő megszüntetése. *Budapesti Hírlap*, 1891. június 16. Ez a megállapítás a koalíciós kormányra természetesen nem érvényes.

¹⁰¹⁴ Fiume az alkotmány védelme mellett. A városi képviselőtestület ülése. *Magyar Tengerpart*, 1905. június 11.

¹⁰¹⁵ A Kereskedelmi és Iparkamarák szerepéről részletesebben lásd: Szávay Gyula: *A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története, 1850–1925*. Budapest., Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, 1927. A fiumei Kereskedelmi és Iparkamaráról pedig: Crnković, Nikola: Trgovačko-obrtička komora u Rijeci. *Vjesnik Istarskog arhiva*, 4–5. (1994–1995).

¹⁰¹⁶ A fiumei helyi költségek megdrágítása. *Pesti Hírlap*, 1895. július 17.

mertette egy külön feliratban próbálták felhívni a pénzügyminiszter figyelmét.¹⁰¹⁷ Hasonlóan cselekedett Antonio Walluschnig is, aki Simone Vranyczány báróval egyetértésben arra hivatkozva tagadta meg a Baross-szoborbizottság támogatását, hogy „*Baross Gábor nemcsak hogy nem tett semmit Fiume érdekében, de meg is károsította a szabadkikötő megszüntetésével*”.¹⁰¹⁸

Fiume országgyűlési képviselői, podestài, valamint a Rappresentanza soraiban ülő városatyák mind türelmetlenebb felszólalásai ugyancsak a helyi társadalom elégedetlenségéről tanúskodnak,¹⁰¹⁹ az autonomisták párttá szerveződése, majd az Associazione Autonomia nevű politikai egyesület megalapítása pedig csalhatatlan jelei a fiumeiek csalódottságának.¹⁰²⁰

Megfigyelhető, hogy az országos és városi képviselőkkel ellentétben a kormányzók mérsékeltebben léptek fel a helyi érdekek védelmében. Az ő feladatukat ugyanis elsősorban az állami akarat érvényesítése képezte, és csak másodsorban állhatak ki a város ügyei mellett. Éppen ezért a folyamatosan az állami és helyi érdekek közti lavírozásra kényszerültek és kompromisszumok elérésére törekedtek. Ilyen köztes megoldásnak számított, hogy a szabadkikötő felszámolásának kérdésében ahelyett, hogy a korábbi kiváltságos állapot visszaállítását követelték volna, inkább egyes személyek vagy csoportok felkarolásával kívánták a szociális feszültségeket enyhíteni.

Ez az attitűd jellemezte a kormányok Fiume-politikáját is, amelyek inkább a folyósított támogatások összegét emelték, mintsem változtattak volna az integráció jegyében kitűzött célokon.¹⁰²¹ E megállapítás még a Szövetkezett Ellenzékre is érvényes volt. Bár a pártkonglomerátum programjának fontos elemét képezte a vámterületet függetlenítése, a szabadkereskedelem bevezetése és a szabadkikötő helyreállítása, 1906-os kormányra jutását követően azok megvalósítására már nem tehetett konkrét lépéseket.¹⁰²² A fiumei törekvések tehát nem jártak sikerrel, és így a szabadkikötő témája az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig napirenden maradt. Sőt, az 1918–1921. évi impériumváltásokkal Fiume

¹⁰¹⁷ MNL OL K 255. 1891. 342. cs. 7. t. 3604. sz./1891.

¹⁰¹⁸ Baross és a fiumeiek. *Fővárosi Lapok*, 1892. október 22.

¹⁰¹⁹ Zanella Rikárd programja. *Magyar Tengerpart*, 1906. április 27.; Ghyczy Kálmán programja. *Magyar Tengerpart*, 1906. április 28.

¹⁰²⁰ Costituzione provvisoria dell'Associazione autonoma. *La Voce del Popolo*. 1901. november 25.; AMSF 1.1.1–1.4.6\1.3.2.; *Statuto della Associazione Autonoma. (Società Politica)*. Fiume, Stabilimento Tipografico Minerva. S. A. 1913.

¹⁰²¹ Személyi hírek. *Magyar Tengerpart*, 1893. március 12.

¹⁰²² Külön vagy önálló vámterület. *Magyar Tengerpart*, 1900. október 19., Dolmányos 1976.

hovatartozásának problémája az Adria-kérdés szerves részeként az egyik legfajsúlyosabb nemzetközi dilemmává nőtte ki magát.¹⁰²³

VII. 2. Hajózási társaságok

A szabadkikötő mellett a másik kiemelten konfliktusos területet a hajózási társaságok helyzete jelentette, ami szintén az egész birodalom gazdasági szerkezetének egyik neurálgikus pontjának számított. Fiume vonatkozásában a kérdéssel már a vizsgált korszakban megannyi tanulmány foglalkozott, de a téma napjainkban ugyancsak reneszánszát éli. Magyar részről mindenekelőtt – Gonda Béla és Kemény Ödön munkásságát folytatva – Pelles Márton és Zsigmond Gábor munkái említhetők. Pelles és Zsigmond írásai képet adnak az trieszti Osztrák Lloyd Osztrák–Magyar Lloydá alakulásának körülményeiről, az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási és a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság működéséről és forgalmáról, valamint a Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság tevékenységéről és a legfőbb kereskedelmi célkitűzésekről.¹⁰²⁴ Ezen írások azonban többnyire felülnézetből és közgazdasági, de legalábbis gazdaságtörténeti szempontból közelítettek a problémákhoz. Stílusukat alapvetően leíró jelleg, perspektívájukat leginkább gazdaságtörténeti és közgazdasági megközelítés jellemzi. Ezáltal a hajózási társaságok körül felmerült dilemmák bemutatása és értelmezése a politikai és/vagy jogi mezőben háttérbe szorult.

Legújabbban James Callaway foglalkozott részletesebben a hajózási társaságok működésével. Ő gazdag forrásbázisra építve a Habsburg Birodalom osztrák és magyar felének eltérő kereskedelmi és gazdasági expanziós igényeire és céljaira koncentrált. Callaway a kérdéseit a marokkói és mexikói piacszerzés lehetőségei, valamint az Osztrák Lloyd és az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaság működése példáján keresztül globális léptékben tárgyalta. Narratívája viszont már kimondottan posztmodern történetírás jegyében készült el, illetve posztkoloniális szempontokat is felvetett. Ennek köszönhetően nála a hatalmi egyenlőtlenségek, ambivalenciák és a politikai szinten is megjelenő konflikt-

¹⁰²³ Juhász Balázs: *Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről, 1919–1920.* MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és –tanulmányok, 1.] 28–31.; Toševa Karpowicz, 1986.

¹⁰²⁴ Pelles Márton–Zsigmond Gábor: *A fiumei magyar tengerészeti kereskedelem története (1868–1920).* Pécs, Pro Pannonia, 2018.

tusok és diskurzusok nagyobb szerepet töltenek be.¹⁰²⁵ Ez azért is fontos, mert a politikai és jogi mező vizsgálata nélkülözhetetlen a gazdasági összefüggések megértéséhez.¹⁰²⁶

Azzal ugyanis, hogy a magyar állam 1880-as évekre az önálló magyar tengerészeti hajózás és kereskedelem megteremtése mellett kötelezte el magát, egy teljesen újfajta üzleti és gazdasági politikára tért át. Ez nemcsak egyszerűen a korábban már megfogalmazott célok módosításában mutatkozott meg, hanem az eszközök és stratégiák megválogatásában és a rendszert működtető aktorok kiválasztásában is. A váltás a hatalmi szintek egymáshoz való viszonyát és a gazdasági folyamatok lebonyolításában érdekelt szereplőket sem hagyta érintetlenül. Példának okáért a magyar állam felbontotta az Osztrák Lloydal (innenől kezdve Osztrák–Magyar Lloyd) 1871-ben kötött támogatási szerződését. Helyette pedig a magyar nemzetgazdaság céljait (hatékonyabban) szolgáló részvénytársaságokat alapított és nagyvolumenű, koncentrált állami monopóliumokat osztogatott.

A szerződésbontását, valamint az új, államilag támogatott „magyar” részvénytársaságok létrehozását az indokolta, hogy Lloyd a birodalom, elsősorban Bécs és Trieszt közgazdasági preferenciáinak kedvezett. Tehát az osztrák igények érvényesültek a Lloyd által szállított áruk fajtájában, típusában, mennyiségében, arányában, árában továbbá a szállítás időzítésében ütemezésében és irányában. A szállítás iránya és útvonala különösen neurológikus pontnak számított, mivel míg a Lloyd a keleti kereskedelem lebonyolításában volt érdekelt, addig a magyar nemzetgazdasági szempontjából az 1890-es évekig a nyugati piacszerezés (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia) tűnt kifizetődőbbnek. Erre utalt Luigi Peretti, Fiume parlamenti képviselője is, mikor 1878-ban a Lloyd további szubvencionálásának tárgyalásakor úgy fogalmazott *„Jönnek a keleti utak. Magyarországnak, azt tartom, kereskedelme a tengeren túl nincsen. Jönnek az indiai utak. Mit keres Magyarország Indiában? Nyers terményeit oda nem szállíthatja, Sőt mit keres Ausztria ipara India vidékein, hiszen ama népek sokkal előbbre vannak, mint az európai nemzetek, kivált a fésztésben, metszésben, porcellán-készítésben s a szövetekben.*”¹⁰²⁷

¹⁰²⁵ Callaway, James: The Battle over Information and Transportation: Extra-European Conflicts between the Hungarian State and the Austro–Hungarian Foreign Ministry. *Hungarian Historical Review*, 7. (2018). 7.

¹⁰²⁶ Többek közt Callaway, Zsigmond Gábor és Pelles Márton nyomán a Kereskedelemügyi Minisztérium, Tengerészeti, hajózási és vízépítészeti szakosztályának (MNL OL K 228) és a Budapesti Fővárosi Levéltárban őrzött cégbírósági iratainak bevonásával (BFL VII. 2. e.) Eszik Veronika is külön tanulmányban foglalkozott.) a tengerészeti kereskedelem kérdésével, illetve az osztrák és magyar hajózási társaságok vetélkedésével. Eszik, Veronika: Austrian and Hungarian Imperial Ambitions. Competition and Co-operation in Maritime Trade, 1867–1914. In: *The Creation of the Austro–Hungarian Monarchy: A Hungarian Perspective*. Ed.: Gyáni, Gábor. New York, Routledge, 2021.

¹⁰²⁷ *Képviselőházi Napló*, 1875. XVI. kötet. 1878. február 27. 361. országos ülés. 98–99.

Peretti felszólalásában jórészt a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara véleményét tolmácsolta, amely a magyar állam nyugati piacszerző ambíciói mellett a balkáni gazdasági expanziós célkitűzéseket is támogatta. A fiumeiek lelkesedése mögött a kikötőváros földrajzilag behatárolt mivolta és tranzitókereskedelmi profilja rejtett, ami miatt lakosságának ellátásáról és forgalmának biztosításáról kizárólag egy „virtuális” Hinterland megteremtésével gondoskodhatott. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a fiumei elitcsoportok különösen érdekeltek voltak abban, hogy legalább a dalmáciai, valamint a boszniai és hercegovinai forgalmat egyenesen saját kikötőjükbe tereljék. Így már 1869-ben kérvényt fogalmaztak a kereskedelemügyi miniszterhez, amelyben Fiume és Dalmácia közti hajóközlekedés fejlesztését kérték,¹⁰²⁸ 1872-ben viszont már egy egészen az albán partokig közlekedő, államilag támogatott hajójáratot létrehozásában gondolkodtak.¹⁰²⁹ A fiumeiek felvetése ekkor túl korainak bizonyult. Az albán partvidékekkel való rendszeres kereskedelmi összeköttetés csak közel húsz évvel később, 1893-ban valósulhatott meg,¹⁰³⁰ a közvetlen vonalról történő határozásról pedig az 1901. évi X. tc. megszületéséig várni kellett.¹⁰³¹

A Lloyd gazdasági stratégiája egyéb módokon is sértette a magyar és fiumei érdekeket. Többek közt azzal, hogy a Lloyd hajójáratái alig érintették Fiumét.¹⁰³² Ennek alapvetően üzletpolitikai és gazdasági okai voltak: a Lloydnak egészen egyszerűen nem érte meg Fiume felkeresése annak korlátozott raktározási képessége, mérsékelt áruforgalma, valamint kikötőben való vesztegeléssel töltött idő kiesés miatt. Ezen kívül gyakori panaszként hangzott el az is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia a nemzetközi kereskedelemről származó bevételei aránytalanul oszlottak el. Magyarán, hogy a hasznot nem Fiume, hanem nagyrészt Trieszt fölözta le, miközben az Ausztria által támogatott az olcsó orosz gabona osztrák–magyar vámterületre szállítása a magyar agrárusokat juttatta nehéz helyzetbe.¹⁰³³

Orbán Balázs parlamenti képviselő meggyőződéssel vallotta, hogy Ausztria selejtes iparcikkeinek piaca Magyarország és a Kelet. Nézetét a képviselőházban is nyíltan hangoztatta, amit az alábbi idézet is szemléltet: „*ha vajon hazánk érdekében van-e a trieszti Lloyd*

¹⁰²⁸ DAR JU 5. 958. ált./1869. 69. d. 1869.

¹⁰²⁹ Országgyűlési tudósítás. *A Hon*, 1872. október 2.

¹⁰³⁰ DAR JU 9. TH. 677. ált./1893. (677. a. sz. 19. t. 1893.) 88. d.

¹⁰³¹ 1901. évi X. törvénycikk. A magyar–horvát tengeri gőzhajózási részvénytársasággal kötött szerződés becikkelyezéséről; Kereskedelmi tengerészetijük fejlődése. *Vasúti Közlöny*, 1904. 1285.

¹⁰³² Il contratto del Lloyd. *Studio e Lavoro*, 1877. december 1.; Il Lloyd austro–ungarico. *Studio e Lavoro*, 1877. december 8.

¹⁰³³ Képviselőházi irományok, 1875. XXI. kötet. 733. A képviselőház vám- és kereskedelemügyi bizottságának jelentése, az „osztrák–magyar Lloyd” gőzhajózási vállalattal kötött hajózási s posta szerződésről betervezett törvényjavaslat tárgyában. 405–411.

segélyezése? Ha vajon a lefolyt tíz év alatt e társulatnak adott hat, és most a következő tíz évre oda ajándékozni célzott hét, illetőleg a kamatok és előlegekkel együtt kilencmillió forintért háramlik-e hazánkra valamely haszon? E kérdésekre határozottan nem-mel kell felelnünk”. Orbán egy további tényezőre is felhívta az országgyűlés figyelmét: „És most a kormány arra akarja, még pedig presszió tiltott fegyvereivel kényszeríteni a törvényhozást, hogy önmaga semmisítse meg a hozott áldozatok gyümölcseit, hogy drága kölcsön pénzzel gazdagítson fel egy irányunkban gyűlöletet tápláló oly társulatot, a mely egyenesen Fiume letiprására, tengeri kereskedelmünk megsemmisítésére, s nemzetgazdasági fejlődésünk megbénítása céljából állapítottatott.”¹⁰³⁴ Valóban: lényegében az egyetlen előny, amelyet a Lloyd nyújtani tudott, az a postaszolgáltatás és a távoli országokkal való kommunikációs összeköttetések biztosítása volt. Ugyanakkor Magyarországot az érintett államok nagy részéhez (akkor még) semmiféle kereskedelmi kapcsolat nem fűzte, sőt, az esetleges magyar igényeket a fiumei postaszolgálat a magyar vasutak által gyorsabban és olcsóbban is kielégíthette.¹⁰³⁵

A Lloyd mellett érvelők – mint akik közé Wahrmann Mór képviselő is tartozott – mindenekelőtt a magyar állami tekintély fenntartásának és keleti terjesztésének előnyeit hozták fel, mire Orbán némi szarkazmussal felelt: „Én, tisztelt ház, nem tudom, hogy egy üzér társulat miként tarthatja fenn és terjesztheti az állam tekintélyét; hanem azt tudom, hogy keleten folytatott politikánk oly szégyenletes, oly lealázó, oly nyomorúságos volt, az államunk tekintélyén oly csorbát ejtett, hogy a trieszti Lloyd még úgy se tudná elpalástolni, ha ottjáró hajóinak minden árbocára 50 osztrák–magyar lobogót tűzne is ki.”¹⁰³⁶ Orbán nézeteit, amelyet Lukács Béla, B. Simonyi Lajos és Mudrony Soma még egy részletes különvélemény kiadásával is támogatott,¹⁰³⁷ a magyar a kormány 1880-ra tette magáévá. Ettől kezdve az állam fokozatosan kihátrált a Lloyd mögül,¹⁰³⁸ és véget vetett annak a paradox állapotnak, amiről a kortársak kritikusan úgy nyilatkoztak, hogy a kormány a Lloyd támogatásával csak saját jogait, nemzetközi ambícióit korlátozta, a nemzeti hajózás megteremtését pedig „önként vállalt felesleges terhekkel” akadályozta.¹⁰³⁹

¹⁰³⁴ *Képviselőházi Napló*, 1875. XVI. kötet. 1878. február 27. 361. országos ülés. 93–98.

¹⁰³⁵ Zsigmond Gábor: Az Osztrák–Magyar Lloyd története. *Aetas*, 24. (2009) 126–143.

¹⁰³⁶ *Képviselőházi Napló*, 1875. XVI. kötet. 1878. február 27. 361. országos ülés. 96.

¹⁰³⁷ *Különvélemények a vámszerződés, a vámtarifa s a Lloyd-szerződés tárgyában*. A képviselőházhoz beadták: B. Simonyi Lajos, Lukács Béla, Mudrony Soma. Budapest, Wodianer F., 1878.

¹⁰³⁸ A szerződéses viszonynak végül 1891-ben lett vége. Addig azonban még 1888-ban Fiumében aligazgató-ságot is létrehoztak, amely mellé külön igazgatói bizottságot is szerveztek. MNL OL 230. 14. d. 1890. 9. t. 1452. 66440./1888., MNL OL K 230. 14. d. 1890. 9. t. 1452. 29186./1889. 18. t., MNL OL K 230. 14. d. 1890. 9. t. 1452. 37982./1889.

¹⁰³⁹ *Képviselőházi napló*, 1887. XV. kötet. 1890. január 14. 310. országos ülés. 109–112.

Az állam 1880-ban indította meg szubvenciós gazdaságpolitikáját az Adria Steamship Companyval aláírt, majd törvénybe iktatott szerződés alapján az Adria Magyar Tengeri Hajózási Részvénytársaság létrehozásával. A megállapodás lényege abban állt, hogy a társaság évi állami támogatás fejében a Lloyd hosszújaratú hajózási útvonalainak egy részének ellátására kötelezte magát.¹⁰⁴⁰ A társaság szolgálatai azonban nem teljesen feleltek meg a kormány elvárásainak, ezért 1891-ben Baross Gábor koncepciójának megfelelően az állam átalakulásra készítette a vállalatot és egy újabb tíz évre szóló szerződést kötött vele. Az 1891:XXIX. tc-ben rögzített módosított feltételek értelmében az Adriának a jelentősebb állami támogatásért cserébe kiemelten figyelembe kellett vennie az ország érdekeit és igényeit. Ez egyet jelentett egy új szolgálati utasítás bevezetésével,¹⁰⁴¹ egy „nemzetibb” kereskedelmi stratégia követésével, valamint a gőzhajóállomány és a rendes hajójáratok számának bővítésével.¹⁰⁴²

Az Adriával kötött megállapodás hamarosan az újabb vállalatokkal való megegyezések mintájává vált. Mindez oda vezetett, hogy 1891-től a partmenti kereskedelmi hajózást a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság, a keleti kereskedelmi összeköttetések fenntartását és kiterjesztését pedig 1898-tól a Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság látta el. E téren két dolog feltétlen említést érdemel. Egyfelől az, hogy állami monopóliumokat természetesen nemcsak a hajózási vállalatok, de az olyan pénzüzetek és gyárak is élveztek, mint például a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank, a Fiumei Első Magyar Rizshántoló és Rizskeményítő Rt., a Fiumei Kőolaj-finomító Gyár Rt. Másfelől, hogy a többnyire tízévenként újratárgyalandó szerződések némi rugalmasságot vittek a felállított rendszerbe. A rugalmasság fenntartását főleg a gazdasági, politikai és technológiai körülmények folyamatos változása indokolta, amik miatt bizonyos időközönként célszerűnek bizonyult a szerződési feltételeket felülvizsgálni és esetleg kiigazítani. Jó példa erre Rakovszky István a parlament képviselőházában 1901-ben tartott beszéde, melyben meggyőződéssel vallotta, hogy az időközben túlságosan megerősödött Adria szubvencióját más társaságnak kellene juttatni. Rakovszky javaslatával a magyar árucikkek számára kívánt újabb piacokat szerezni, az Adriának pedig versenyképessége megőrzéséhez konkurenciát teremteni.¹⁰⁴³

¹⁰⁴⁰ Pelles Márton: Az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. szerepe Fiume hajó- és áruforgalmában (1874–1914). *Közgazdasági Szemle*, 63. 2016. 188–208.

¹⁰⁴¹ MNL OL K 230. 14. d. 1890. 9. t. 1452. 58536./1890., illetve: MNL OL K 230. 14. d. 1890. 9. t. 1452. Melléklet az 58536./1890. sz-hoz.

¹⁰⁴² 1891:XXIX. tc.

¹⁰⁴³ *Képviselőházi Napló*, 1896. XXXIV. kötet. 1901. március 23. 686. országos ülés. 400–401.

A Lloydtól való függetlenedés és kiválasztott társaságok állami támogatása rövidesen újabb egyenlőtlenségekhez, csalódásokhoz és konfliktusokhoz vezetett. Ennek az volt az oka, hogy az állam az országos, és nem a lokális érdekeket helyezte előtérbe, ezáltal a fiumei elitcsoportok elvárásai és tapasztalathorizontjai csak mérsékelten estek egybe. Hiszen míg a városatyák arra számítottak, hogy az új magyar gazdaságpolitika számukra is újabb lehetőségeket teremtsen,¹⁰⁴⁴ a központi kormányzat mindenekelőtt a tőle függő és/vagy az állammal valamilyen szerződéses viszonyban álló tőkeerős részvénytársaságokat szubvencionálta. Bár egyes fiumei vállalkozók megpróbálták bekapcsolódni egy-egy ilyen részvénytársaság tevékenységébe, lehetőségeik meglehetősen korlátozottak voltak. Viszonylagos sikertelenségüket egyrészt az elegendő tőké hiánya magyarázta. Másrészt pedig az, hogy részvénytársaságok fővárosi székhelyén ülésező igazgatóságába főleg olyan személyek kerültek be, akik az állami prioritások preferálásában voltak érdekelték. Mindazonáltal ez a jelenség természetesnek tekinthető, mivel a kormány – Baross Gáborral az élen – egy központosított, Budapestről irányított gazdaságpolitikai modellben gondolkodott.

E centralizáló célkitűzés fejeződött ki a vállalatok, intézmények szimbolikus és térbeli elhelyezkedésében, valamint az adózási kötelezettségek szabályozásában is. Fiumében általában csak az üzletek kirendeltsége kapott helyet, az érdemi kérdések viszont a fővárosban, a központi székházakban dőltek el. Ez egyben a társaságok által fizetett községi adók sorsát is számottevően befolyásolta.¹⁰⁴⁵ A legismertebb példa erre az Adria Rt. esete, amelynek felügyeletével a kezdetektől külön kormánybiztost bíztak meg,¹⁰⁴⁶ az igazgatóságában pedig nem fiumei kereskedők, vállalkozók és hajósok, hanem a magyar közélet prominens képviselői ültek. Így például Herz Ármin, Jókai Mór,¹⁰⁴⁷ Keleti Károly, Szapáry István, Tolnay Lajos. Ritka kivételként említhető Ettore Cattinelli, a Tengerészeti Hatóság elnök-helyettese,¹⁰⁴⁸ aki eredetileg a vezérigazgatói posztot töltötte be az Adriában, illetve Federico Thierry és Kuranda Emil vállalkozók, és Giovanni Ciotta podestà,¹⁰⁴⁹ aki egy politikai alku eredményeképp került az igazgatósági tagok közé. Tudniillik a kormány az

¹⁰⁴⁴ *Képviselőházi Napló*, 1878. XIII. kötet. 1880. május 4. 256. országos ülés. 109–111.

¹⁰⁴⁵ DAR JU 5. 265. ált./1894.

¹⁰⁴⁶ Például: Keleti Károly, Batthyány Tivadar, Csörgheő Gyula.

¹⁰⁴⁷ Kiss Gy. Csaba, 2016. 256. Kiss Gy. Csaba tanulmányából megtudható, hogy Jókai eleinte a Kormányzóságnál szeretett volna elhelyezkedni, ám Tisza Kálmán miniszterelnök lebeszélte erről a szándékától. Tisza ehelyett sikeresen közbenjárt, hogy az író az Adria Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatói tanácsába kerülhessen be 1881-ben.

¹⁰⁴⁸ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 9. (1890) 281.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 10. (1891) 285.

¹⁰⁴⁹ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 9. (1890) 281.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 30. (1911) 323.

igazgatói tagsággal kárpótolta a városatyát a Lloyd igazgatósági bizottságában betöltött szerepének elvesztéséért.¹⁰⁵⁰

Az aránytalanságok a kortársak előtt sem maradtak rejtve. Szemléletesen kitűnik ez a Kereskedelmi és Iparkamara és a Rappresentanza jegyzőkönyveiből, valamint a La Difesa és a La Voce del Popolo tudósításaiból. A városatyák leginkább azt nehezményezték, hogy véleményüket figyelmen kívül hagyják a döntések meghozatalánál, az Adria vezetéséből a fiumei vállalkozókat szándékosan kiszorítják, és helyettük a bizottságokba olyan egyéneket választanak be, akik a tengeri kereskedelmi viszonyokról csak felületes ismeretekkel rendelkeznek. Jellemző, hogy 1882-ben a Rappresentanza a kapitányok és a tiszti személyzetet illetően is hasonló problémákra hívta fel a figyelmet. Vagyis arra, hogy a gőzhajók élére többnyire nem magyar állampolgárokat és főleg nem fiumei tengerészeket, hanem osztrák és angol alattvalókat neveztek ki.¹⁰⁵¹ Bár a szelekció kétségtelenül sértette a fiumei érdekeket, más megközelítésben látni kell, hogy az Adriának a kockázatmérséklés és kiszámíthatóság miatt a gőzhajózásban jártas, megbízható és tapasztalattal rendelkező személyzetre volt szüksége. A fiumei vállalkozók és tengerészek ugyanis ekkor még csak épphogy ismerkedtek a gőzhajózással, betanulásuk pedig hosszú időt és energiát igényelt.¹⁰⁵²

Noha a fiumeiek aránya, és általában véve a magyar honpolgárok száma idővel emelkedett az Adriában,¹⁰⁵³ a parlamentben még tíz évvel később is panaszként hangzott, hogy az társaság, bár már nem szegte meg a törvényben foglalt kötelességeit, mégsem szolgálta a magyar kereskedelmet. Az Adria járatai továbbra is alig érintették a fiumei kikötőt, és ahogy Pichler Győző felemlegette, változatlanul angol hajók látták el a postaforgalmat Málta és Siracusa között.¹⁰⁵⁴ E tekintetben viszont fontos tényezőként jön számításba, hogy az állam már az 1880-ban megkötött kormányserződésben ugyanakkora szubvencióért jóval több rendes járat fenntartására és nagyobb kiszámíthatóságra kötelezte az Adriát, mint elődjét, a Steamship Company-t. Megfelelő számú hajó hiányában azonban az Adria ezt a kötelezettségét kizárólag idegen hajók bérlésével oldhatta meg. A társaság viszont semmilyen befolyást nem gyakorolhatott az idegen hajók felett. Sőt, nemcsak az előírások esetleges áthágását és/vagy a szállítások késedelmes teljesítését nem szankcionálhat-

¹⁰⁵⁰ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 9. (1890) 281.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 10. (1891) 285.

¹⁰⁵¹ DAR JU 5. 386. ált./1882; Keleti, 1883. 21–22.

¹⁰⁵² MNL OL K 230.14. d. 29207./1892. VIII. t. 44120.

¹⁰⁵³ A magyar tengerészet. *Magyar Tengerpart*, 1894. december 2.

¹⁰⁵⁴ *Képviselőházi Napló*, 1896. XXXV. kötet. 1901. április 18. 692. országos ülés. 12–14.

ta, de több alkalommal számára előnytelen kompromisszumok meghozatalára kényszerült.¹⁰⁵⁵

Némileg más volt a helyzet a fiumei székhelyű Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság esetében, amely Baross Gábor szorgalmazására a Sverljuga és Társai és a zenggi Krajac és Társa vállalatok egyesülésével jött létre 1891-ben.¹⁰⁵⁶ Bár a társaság üzletpolitikája több vonatkozásaiban ellentétben állt az állam közgazdasági célkitűzéseivel, a magyar kormány támogatta a vállalkozást. Ugyanis Magyarország a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság segítségével olyan területekkel is összeköttetésbe kerülhetett, amelyek felé az Adria a Lloydal kötött kereskedelmi érdekszféra-felosztás miatt nem indíthatott járatokat. Ez főleg az egészen Albániáig terjedő parthajózást érintette, de a társaság Fiume és Velence, valamint Fiume és Ancona relációjában az Adriai-tenger keleti és nyugati partjai közti személy- és áruforgalom lebonyolítását is ellátta.¹⁰⁵⁷

A Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársasággal szemben a magyar kormány részéről két fő kritika fogalmazódott meg. Egyfelől, hogy a társaság horvát részvényekből jött létre. Másfelől az, hogy a vezetőség, valamint a hivatalnoki kar számottevő része is olasz, de főleg horvátajkú személyekből állt, akik az országos érdekek helyett a tengerparti lakosság, valamint magáncéljaik megvalósítását helyezték előtérbe.¹⁰⁵⁸ A parlamentben a honatyák a részvénytársaságot gyakran a magyar célok elárulásával és horvátosítással vádolták, a kormányt pedig a szubvenció feltételeinek revideálására szólították. Ez utóbbi 1901-ben történt meg, mikor is a kormány már törvényileg kikötötte, hogy az éves támogatás fejében a társaság igazgatóságának legalább kétharmad részben magyar állampolgárokból kellett állnia.¹⁰⁵⁹ Talán ennek a nyomásgyakorlásnak köszönhető, hogy nem sokkal később a fiumei kormányzói tanács legfontosabb személyei – Wickenburg István, Egan Lajos, végül Verneda Emil – is bekerültek az társaság igazgatósági bizottságába.¹⁰⁶⁰

Az 1901. évi X. tc. kikötései ellenére a társaság igazgatósága szinte az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig változatlan maradt. Az elnöki posztot Copaitich Zsig-

¹⁰⁵⁵ DAR JU 5. 386. ált./1882., Keleti, 1883. 7–8.

¹⁰⁵⁶ Kisparthajózásunkról. *Fiumei Szemle*, 1904. január 31. A fiumei Sverljuga és Társai vállalat és a zenggi Krajac és Társa vállalat egyesülésével jött létre.

¹⁰⁵⁷ 1901:XI. tc.

¹⁰⁵⁸ Természetesen a magánérdekek érvényesítése más társaságokban is megjelent, de a személyi állomány nemzetiségi összetétele miatt a kormány a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársasággal szemben különösen kritikusan viszonyult.

¹⁰⁵⁹ 1901:X. tc. Ezzel a rendelkezéssel feltételezhetően a dalmát és isztriai, tehát az osztrák állampolgársággal rendelkező horvát és szlovén vállalkozókat kívánták távoltartani.

¹⁰⁶⁰ *Magyarország tisztii cím- és névtára*, 33. (1914) 352.

mond, az alelnököt pedig Zengg korábbi polgármestere, az a Ladislav Krajacz töltötte be, aki 1883-ban aktívan részt vett a zenggi magyarellenes és az antimodernizációs Horvátországot és a Jogpártot éltető megmozdulásokban.¹⁰⁶¹ A társaság harmadik „pillére”, alapítója és egyik főrésztvevője Francesco Gilberto Corossacz volt, aki egy rövidebb időszakon kívül mindvégig az igazgatósági tanács legbefolyásosabb tagjának számított. Corossacz ideiglenesen csak 1897 novemberében, a municipális válság alatt távozott az igazgatói tanácsból, mikor nemcsak a fiumei autonómia került veszélybe, de az is felmerült, hogy Budapestről kormánybiztost neveznek ki a társaság élére. Corossacz reakciójáról Dárday Sándor miniszteri tanácsos táviratban tájékoztatta az éppen a fiumei közigazgatási ügyekről szóló tárgyalást szervező Bánffy Dezső miniszterelnököt: „*Kegyelmes Uram! Fiuméből egymást érik a hírposták. Corossacz inkább lemondott az Ungaro–Croata elnökségéről, – semhogy az ankétra feljönne. Ez már nagymérvű elkeseredésnek jele!*”¹⁰⁶² A konfliktust végül Széll kabinetalakítása oldotta meg. Corossacz visszatért az igazgatóságba, az állam – pedig eltérve az Adriánál és a Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaságnál alkalmazott eljárástól – 1912-ig tartózkodott attól, hogy a társaságot kormánybiztosi felügyelet alá helyezze.¹⁰⁶³

A központi hatalom a társasággal szembeni bizalmatlanságát az egyes hajókapitányok titkos üzelmei,¹⁰⁶⁴ a fedélzeten kitörő gyakori sztrájkok és olasz- és magyarellenes demonstrációk is fokozták. Ezek közt például a Gödöllő¹⁰⁶⁵ vagy a Nehaj nevű gőzösön¹⁰⁶⁶ lezajló tüntetések említhetők, de ide tartoznak a szimbolikus, többnyire a lobogóhasználattal összefüggő mindhárom fél részéről elkövetett atrocitások, visszaélések is.¹⁰⁶⁷ A Hazánk című orgánum egyenesen magyarfalással vádolta a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási

¹⁰⁶¹ Eszik, 2019/a.

¹⁰⁶² MNL OL K 26. 1897. 395. cs. I. rész. 329. a. sz. ad 18390/1897.

¹⁰⁶³ A kormány, az Ungaro–Croata és a „Hazánk”. *Magyar Tengerpart*, 1901. december 12.; Uj hajójárat Abbázia és Fiume közt. *Pesti Hírlap*, 1912. július 13.

¹⁰⁶⁴ A „Skodra” gőzös kalandja. *Pesti Napló*, 1912. március 18.; A Skodra affér új megvilágításban. *Az Újság*, 1913. június 22.; DAR JU 9. TH. 14. d. 107. eln./1913. IV. 107.; DAR JU 9. TH. 16. d. 52. eln./1914. IV. t.; DAR JU 9. TH. 16. d. 3. eln./1914. (2. a. sz.) IV. t.; DAR JU 9. TH. 16. d. 375. eln./1914. IV. t. (2. a. sz.). Ezek közül nemzetközi szinten az egyik legnagyobb botrány kavarási eset a társaság Fiume és az albániai Obotti közt közlekedő Skodra gőzöséhez köthető, amelynek legénysége politikai szimpátiából és némi anyagi haszonért cserében titkon a szerbeknek és montenegróiaknak szállított fegyvert, élelmiszert és olykor katonákat a Balkán háború alatt. A Skodra tevékenysége azonban a török hatóságok előtt lepleződött, ami miatt 1912 tavaszán a Bojana-folyónál, 1913-ban pedig San Giovanni di Meduánál rátámadtak a hajóra. Blassich, a gőzös kapitánya a bojanai-kalandról később úgy nyilatkozott, hogy a török hatóságok azért nyitottak tüzet, mert a magyar zászlót véletlenül olasznak nézték. A második támadással kapcsolatban pedig a fiumei révhivatalnál feljelentést tett azt állítva, hogy őt és személyzetét a montenegrói csendőrök fegyverrel kényszerítették a csapatok partra szállítására.

¹⁰⁶⁵ A horvátok tüntetése. *Magyar Tengerpart*, 1902. október 12.

¹⁰⁶⁶ „A tengermelléki parázs” Levél Fiuméről. *Magyar Tengerpart*, 1904. szeptember 14.

¹⁰⁶⁷ Dalmácia visszacsatolása. *Magyar Tengerpart*, 1905. október 6.; A horvát zászló Fiumében. *Magyar Tengerpart*, 1906. július 3.; Az installáció epilógusa. *Magyar Tengerpart*, 1906. július 14.

Részvénytársaságot, és azt is a szemére vetette a vállalatnak, hogy a magyar nemzeti hajózás fejlődését szándékosan szabotálja. A lap egy ízben álláspontját így foglalta össze: „Az a néhány szál magyar fiút, akit akár mint hajóskapitányt, akár más rangban alkalmaz szolgálatában, addig üldözik, míg megunják a dicsőséget s kilépnek a társaságból.”¹⁰⁶⁸ Az ambivalens viszonyokat és ellentmondásos interpretációs lehetőségeket példázza, hogy míg a társaság ellen Fiumében az olasz nyelvű, a dalmát kikötőkben pedig a horvátajkú lakosság tüntetett, addig éppen a horvátok nacionalizmusát és szeparatista törekvéseit kifogásoló magyar kormány fiumei szócsöve, a Magyar Tengerpart mentegette a vállalatot. „Az Ungaro–Croatának ezúttal nincsen szüksége a védelemre, mert ugyan miben is volna ő hibás, ha ellene tüntetnek, mert magyar is?”¹⁰⁶⁹

A sajtó tudósításai, valamint a parlamenti és képviselőtestületi felszólalások tanúsága szerint mind az Adria, mind a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság esetében a legsúlyosabb kritikát mégsem a nemzetiségi konfliktusok, hanem a vállalatok monopolizált helyzete jelentette. Vagyis az, hogy az állam a helyi kis- és középvállalkozók helyett a nagy részvénytársaságokat, gyárakat és pénzintézeteket részesítette előnyben.¹⁰⁷⁰ Az eleve az életképesebb vállalkozásokra alapozott gazdaságpolitika, a vámterület átszabása és a vitorláshajózás válsága együtt oda vezetett, hogy a hajózásból, kereskedelemből és iparból élő középegzisztenciákat az eladósodás és deklasszáció fenyegette. Ez az olyan szélsőséges politikai irányzatok előtt nyitotta meg fokozatosan a kaput, mint amilyenek a szocializmus és a nacionalizmus, vagy irredentizmus voltak.

A fiumei társadalom egzisztenciális válsága, de különösen a partmenti kereskedelmi tengerészet hanyatlása már az 1880-as évek közepétől kezdve foglalkoztatta a fiumei Kereskedelmi és Iparkamarával szoros kapcsolatot tartó Kereskedelemügyi Minisztérium tengerészeti (IV.) szakosztályának 3. ügyosztályát.¹⁰⁷¹ A felterjesztett kérelmek¹⁰⁷² és jelentések alapján már akkor megindult az a hosszú útkeresési folyamat, amellyel a moderni-

¹⁰⁶⁸ A kormány és az Ungaro–Croata. *Hazánk*, 1901. december 11.

¹⁰⁶⁹ „A tenger melléki parázs”. *Magyar Tengerpart*, 1904. szeptember 15.

¹⁰⁷⁰ A fiumei helyi költségek megdrágítása. *Pesti Hírlap*, 1895. július 17.; DAR JU 5. 1881.ált/1899. (66. a. sz.).

¹⁰⁷¹ MNL OL K 167. Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár repertórium. Az osztályt eredetileg VII. sz., később a X/b. elnevezés jelölte egészen 1889. június 15-ig, a tárca Földművelésügyi- illetve a Kereskedelemügyi Minisztériumra való kettéválasztásáig. Batthyány az így létrejött Kereskedelemügyi Minisztérium keretein belül munkáját a IV. szakosztály 3. ügyosztályának élén látta el 1890 novemberéig.

¹⁰⁷² MNL OL K 230. 14. d. 1892. 8. t. 65771./1892. Ilyen volt például Luigi Ossoinack az Orient Magyar Tengerhajózási Részvénytársaság megalapítására vonatkozó felterjesztése is.

zációval és a centralizációval járó kihívásokra¹⁰⁷³ igyekeztek helyi és országos szinteken is adekvát válaszokat találni.

Fest Aladár szerint a fordulópont 1886-ban következett be a tengerészeti kereskedelemben, amikor egyértelművé vált, hogy a szabadhajózás hanyatlása visszafordíthatatlan és immár elkerülhetetlen az állam közbeavatkozása. Nézeteit egy rövid történelmi összefoglalóval kiegészítve a Magyar Tengerpartban is közzétette.¹⁰⁷⁴ Ebben Fest kimutatta, hogy Fiumét 1872 előtt nem lehetett kereskedelmi városnak tekinteni, hanem a szabadhajózásból élő, csak hajóépítők és hajósok hazájának.¹⁰⁷⁵ A szabadhajózásnak két nagy korszaka volt. Az első az 1850-es évekre tehető, mikor a krími háború következtében a tengerparti hajógyárak tevékenysége megélénkült. Fest értekezése alapján ekkor a fiumeiek orosz és román gabonával megrakodott hajói még Angliát is elérték az Adria és a Földközi-tenger partvidékein kívül. Fest a második fénykort az 1865–1875 közötti időszakra datálta és úgy vélte, hogy az az amerikai petróleum- és gabonaszállításban rejlő lehetőségek sikeres kihasználásának volt az eredménye.

Fest arra is rámutatott, hogy a hanyatlás első jelei már az 1870-es évek folyamán megjelentek, és az angol gőzhajók szaporodásával egy nagy recessziós folyamat kezdődött meg. A viteldíjak töredékükre csökkentek, a fiumei hajóállomány amortizálódásnak indult, és fizetésektelenség miatt még a helyi biztosítóintézet is csődöt jelentett. Az egymás mellett felbukkanó és egymásra épülő nehézségek pedig folyamatosan elvezettek ahhoz, hogy az 1880-as évek közepére a fiumei hajógyárak versenyképtelennek bizonyulva sorra tönkrementek. A tengerparti lakosság keresetképtelensége és életviszonyainak hanyatlása 1886-ra olyan súlyossá vált, hogy Zichy Ágost fiumei kormányzó elnöklete alatt egy közös osztrák–magyar ankét összehívására is sor került a tengeri hajózás bajainak felülről irányított orvoslása érdekében.¹⁰⁷⁶ Lényegében ezen az értekezleten mondták ki először, hogy a szabad hajózás helyzetén kizárólag az anyagi feltételek és a törvényi keretek párhuzamos megteremtésével és összehangolásával lehet eredményesen segíteni.¹⁰⁷⁷

A mozgalom egyik vezéralakja, Batthyány Tivadar lett, aki 1891-ben egy emlékiratot állított össze a kereskedelmi tengerészetet segélyezéséről. Batthyány a fő célt francia és olasz mintára a szociális problémák orvoslásán túl az egyéni vállalkozó szellem fokozásá-

¹⁰⁷³ Ideértve a vasútvonalak kiépülése, a gőzhajók tömeges elterjedése, az új vámhatárok felállítása, valamint az 1873-as gazdasági krízis okozta válságokat is.

¹⁰⁷⁴ A szabad tengeri hajózás állami segélyezése. *Magyar Tengerpart*, 1893. április 30.

¹⁰⁷⁵ Fest Aladár vélekedését támasztja alá Cseh Ede Mikó Imre közmunka- és közlekedésügyi miniszternek címzett levele, melyben új hajóműhelyek építésére kér támogatást. DAR JU 5. 764. ált./1868. 68. d.

¹⁰⁷⁶ A szabad tengeri hajózás állami segélyezése. *Magyar Tengerpart*, 1893. április 30.

¹⁰⁷⁷ A fiumei kereskedelmi kamara a szabad hajózás segélyezéséről. *Magyar Tengerpart*, 1893. május 17.

ban, a szabadhajózással foglalkozó társaságok versenyképességének erősítésében, valamint a vitorlás- és a gőzhajózás közti kiegészítő viszony megteremtésében jelölte meg.¹⁰⁷⁸ A támogatás lehetséges formái közt mindenekelőtt a kikötői illetékek leszállítását, a vám- és adókedvezményeket, az esetleges mentességek nyújtását, a partmenti vitorlášhajózás és a nem rendszeresített útvonalakon közlekedő járatok szubvencionálását tüntette fel. A gróf ez utóbbit a hajóállomány „jó karban tartásának” és a vitorlášhajók fokozatos gőzhajókra cserélésének feltételéhez kötötte. Batthyány emellett szintén nélkülözhetetlennek tartotta a tengerészek nyugdíjának és biztosításának garantálását, a hajójavító-, építő műhelyek, dokkok létesítését, a tengeri bankok alapítását, a szökevény tengerészek problémáinak kezelését.¹⁰⁷⁹ Nézetét általánosságban a kormány is magáévá tette, és egyes felvetései alapján már a törvényi szabályozás előtt megindultak a legfontosabb intézkedések.¹⁰⁸⁰

Ennek ellenére a szabadhajózás támogatásának kodifikálására csak 1893-ban került sor. A törvény értelmében az állami költségvetésben külön tételt vettek fel, és a hajóállomány modernizálása érdekében bevezették a „hajóbeszerzési hozzájárulást”, a forgalom növekedése céljából pedig és egy „hajózási”/„mérőfölddíjat”.¹⁰⁸¹ A szubvencióra minden, legalább kétharmad részben magyar tulajdonú kereskedelmi tengerészeti vállalkozás jogosult volt, amennyiben teljesítette az állam feltételeit. Vagyis vállalta a tárca megbízottjainak ingyenesen utaztatását, a kereskedelmi miniszter befolyását a támogatásból vásárolt hajók eladásánál és háború esetén a hajók a hadügy számára bocsátását. Ez a segélyezési rendszer, bár nagyban hozzájárult az egyes szabadhajózással foglalkozó vállalatok eredményes működéséhez,¹⁰⁸² a recesszív tendenciákat sem az 1893-as,¹⁰⁸³ sem az azt továbbfejlesztő 1907:VI. tc-vel nem sikerült megállítani.¹⁰⁸⁴ A szabadhajózás segélyezésének formája és mértéke – nem ritkán a szabadkikötővel kapcsolatos dilemmákkal szoros összefüggésben – az egész korszakban napirenden maradt.

¹⁰⁷⁸ Kétféle segítség. *Magyar Tengerpart*, 1906. október 16.

¹⁰⁷⁹ MNL OL K 230. 14. d. 1892. 8. t. 29207./1891. 44120. Emlékirat a magyar kereskedelmi tengerészet segélyezéséről.

¹⁰⁸⁰ *Képviselőházi Napló*, 1892. IX. kötet. 1893. évi február 20. 161. országos ülés. 88–90.; *Képviselőházi Napló*, 1892. XIV. kötet. 1893. november 27. 258. országos ülés. 420–422.; Fiume dinanzi al parlamento ungarico. *La Bilancia*, 1893. december 1.

¹⁰⁸¹ 1893:XXII. tc.

¹⁰⁸² Magyar–Horvát Szabadhajózási Részvénytársaság, Oriente Magyar Hajózási Részvénytársaság, a Copaitich Zsigmond és Társai Részvénytársaság, Atlantika Tengerhajózási Részvénytársaság, valamint az egy hajóval működő Giovanni Antonio Sodich Kostrena és az Indeficienter nevű gőzös szövetkezete. A társaságok működéséről részletesebben lásd Pelles Márton munkáit.

¹⁰⁸³ Szabadhajózásunk segítése. *Fiumei Szemle*, 1903. február 21.

¹⁰⁸⁴ 1907. évi VI. törvénycikk. A tengeri szabadhajózásban foglalkoztatott magyar kereskedelmi hajóknak, valamint a tengeri hajók építésének állami segélyben és kedvezményekben való részesítéséről

VII. 3. Bosnyák és/vagy dalmát vasút?

Fiume közgazdasági helyzetét különösen nyomasztóvá tette, hogy bár a dekonjunk-túra hatásai Triesztet is sújtották, Bécs mindent megtett, hogy a császári kikötőváros fog-lalkozásszerkezetében bekövetkező változások minél gördülékenyebben lefolyhassanak. Ez egyaránt vonatkozott a Trieszt számára kedvező az osztrák tengerészeti törvények alkotására, a nagyszabású kikötőfejlesztési beruházások megindítására, valamint az osztrákok forgalom- és tarifapolitikájára. Bécs kiemelt figyelmét az indokolta, hogy imperialista tö-rekvéseit saját kereskedelmi kikötőjének fejlesztésével, Dalmácia, majd Bosznia és Herce-govina felzárkóztatásával és gazdasági kihasználásával kívánta megalapozni. Magyar és fiumei részről általános volt a meggyőződés, hogy Fiume hiába számít Magyarországon egyik legiparosabb, legdinamikusabban fejlődő városának, Trieszttel addig nem veheti fel a versenyt, míg nem sikerül leküzdenie a fejlődését korlátozó akadályokat.¹⁰⁸⁵

Legtöbben a problémákat négy fő tényezőben fedezték fel: 1. a párhuzamos profilú fiumei vállalatok nagy számában, 2. a helyi lakosság a nagyipartól való idegenkedésében, 3. az egész országot is sújtó tőke hiányában,¹⁰⁸⁶ 4. az osztrák érdekeknek kedvező forga-lom- és tarifapolitikában, valamint a Déli Vasúttársaság által dominált vasúthálózatban.¹⁰⁸⁷ Fiumei és magyar részről egyaránt megoldásként merült fel az újabb, fővárosi és idegen tőkék Fiumébe vonzását és a kikötőváros kereskedelmi érdekszférájának és az ellátását biztosítani képes Hinterlandjának kitágítása. Ezek és más hasonló javaslatok már az 1870-es években megfogalmazódtak.

A fiumeiek lelelkesebben Türr Istvánnak az országai vizeinek hasznosításáról szóló emlékiratában közzétett koncepciója mögött sorakoztak fel.¹⁰⁸⁸ Ennek lényegét Bata-szék és Baja híddal való összekötése és a Száva- és Dráva-menti kereskedelem Fiumébe terelése képezte. Mindazonáltal, mivel a csatorna létrehozása roppant költségeket, időt és energiát igényelt, azzal párhuzamosan egy másik, könnyebben kivitelezhető alternatíva is megjelent: egy Fiume-központú vasúthálózat kiépítése. A helyi Kereskedelmi és Iparkama-ra ezt alapvetően Zimony–Fiume, illetve a Károlyváros–Sziszek, vagy az Alföld–Fiume

¹⁰⁸⁵ Mit akarunk? *Magyar Tengerpart*, 1893. január 1.; Batthyány Tivadar cikke a tengeri kereskedelmünkről. *Magyar Tengerpart*, 1893. január 8.

¹⁰⁸⁶ Ahogy többen is rámutattak, a világpiacon megjelenő vállalatok nem fiumei, hanem a fővárosi vagy az állami tőke alapításai voltak. Például Meynier papírgyára, Whitehead torpedógyára, a Rizshántoló és rizske-ményítő, a Kőolajfinomító és a fiumei Dohánygyár is.

¹⁰⁸⁷ A Kamara ülésterméből. *Magyar Tengerpart*, 1898. december 1.

¹⁰⁸⁸ MNL OL P 1083. I. sorozat 38. t. LXVI - Sirius – 1916. Fiume szállítási forgalmának előmozdítása., Karaman, 1974.; DAR JU 5. 828. ált./1872. 81. d.; DAR JU 5. 31. ált./1874. 83. d.

vasútvonal létesítésével gondolta megvalósíthatónak,¹⁰⁸⁹ elképzelését pedig igen hamar a városi képviselőtestület és a fiumei sajtó is felkarolta.¹⁰⁹⁰

A fiumei kezdeményezések a parlamentben is pozitív visszhangra találtak, mivel a kikötőváros érdekei ezen a ponton szorosan összekapcsolódtak a magyar politikai elitnek a nemzetgazdaság-támogató szándékaival.¹⁰⁹¹ Ezáltal nemcsak a fiumei városatyák közt, de a parlament képviselőházában is felmerült a kérdés, „*Maga a társaság egészben külföldi, székhelye Párizs, vasúthálózata egész Felső Olaszországon és déli Ausztrián kiterjed, – főkikötője Trieszt! – ily viszonyok közt lehet-e józanon valaha reményleni, hogy a magyar érdekeket, mind ezen most elsorolt idegen érdekeknek alá nem fogja rendelni?!?! – Lehet-e kételkedni, hogy előre nem látható eshetőségekben idegen politikai tekintetek, általa ellenségesen fognak visszahatni Magyarország érdekeire.*”¹⁰⁹²

A magyar kormány mégsem tett lépéseket az ügyben, sőt sokáig az egész délkeleti gazdasági befolyásszerzés kérdésében passzív maradt.¹⁰⁹³ E téren a fordulat csak az 1880-as években következett be az Oszmán Birodalom geopolitikai helyzetének megváltozásával és mind látványosabb gazdasági meggyengülésével, ami egyben a Habsburg Monarchia számára lehetőséget jelentett. Nem véletlen, hogy Fiume forgalmi és piaci viszonyainak fejlesztése ekkor került ismét napirendre.¹⁰⁹⁴ A régió felé irányuló fokozott érdeklődést kiválóan igazolja, hogy a fiumei Kamara még egy ambiciózus programot is kidolgozott arra, hogy az elmaradott balkáni területeket Hinterlandként „magához kapcsolhassa”. A fiumeiek ezt a dalmát és albán partok közti összeköttetés megteremtésével és Bosznia és Hercegovina kereskedelmének saját kikötőjükbe terelésével igyekeztek elérni.¹⁰⁹⁵ Elképzeléseik ezen a ponton értelemszerűen találkoztak Andrássy Gyula és Kállay Béni felfogásával.

Míg azonban a fiumeiek a „balkáni expanziót” elsősorban gazdasági szinten képzeltek el, addig Andrássy és Kállay szembehelyezkedve a hagyományosan törökbarát és ruszofób magyar politikai közvéleménnyel, már 1878-ban is Bosznia és Hercegovina bekebelezése mellett foglaltak állást. Ennek egyfelől biztonságpolitikai okai voltak, és az

¹⁰⁸⁹ DAR JU 5. 178. ált./1877.; DAR JU 5. 183. ált./1877.; DAR JU 5. 58. ált./1881; OSZK Fol. Hung. 1677. „Átirta Peregriny János országgyűlési gyorsírói tanácsos.” „Thallóczy Lajos irataiban előforduló stenogrammszövegeknek átírása.” N. 1414. 1911. IX. 25. 920.

¹⁰⁹⁰ Iparkiállítás Fiumében. *Magyar Tengerpart*. 1898. szeptember 15.; A Kamara ülésterméből. *Magyar Tengerpart*, 1898. december 1.

¹⁰⁹¹ A kormány új nemzeti politikája. *A Hon*, 1871. november 8.

¹⁰⁹² Nyílt kérdés a közlekedési miniszter úrhoz. *A Hon*, 1869. december 16.

¹⁰⁹³ Demeter, 2018/b. 26.

¹⁰⁹⁴ A duna–fiumei kapcsolat. *A Hon*, 1878. szeptember 15.,

¹⁰⁹⁵ DAR JU 5. 1225. ált./1879. 117. d., DAR JU 5. 183. ált./1880. 121. d., DAR JU 5. 268. ált./1880. 121. d., MNL OL P 1083. I. sorozat. 38. t. LXVI. Sirius-páholy. 1916. Fiume szállítási forgalmának előmozdítása.

okkupáció egy nagy délszláv állam létrejöttének meggátlását és az orosz expanzió feltartóztatását remélték. Másfelől, Andrassy és Kállay úgy vélekedtek, hogy Bosznia és Hercegovina megszerzése egyszerre mérsékelheti a horvát nacionalistákat, elégítheti ki a Monarchia katonai vezetőségének militáns, valamint az uralkodó nagyhatalmi ambícióit, ezen túl pedig garantálhatja Dalmácia biztonságát. Kállay még azt is hozzátette, hogy a területgyarapodás a dinasztikus elvet is erősítheti, ami az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legfőbb kohéziós tényezője.¹⁰⁹⁶

Az okkupáció szándéka és megvalósításának módja két tényező miatt számított újdonságnak. Először is azért, mert Kállay a jogállamiságon és az állampolgári egyenlőségen alapuló programjában a magyar nemzeti hivatást a balkáni népek felemelésében, civilizálásában jelölte meg.¹⁰⁹⁷ Másodsor pedig azért, mert az 1878 után egy gazdaságpolitikai szemléletváltás következett be. Azaz a birodalmi mellett immár az országos érdekek fokozottabban érvényesültek Délkelet–Európában, ami együtt járt a mind aktívabb állami szerepvállalással.¹⁰⁹⁸ A grandiózus terveknek azonban gátat szabott Magyarország tőkehiánya, a térségben befolyásra törekvő nagyhatalmak és a születő államok konkurenciája, illetve – gazdasági aszimmetriájánál fogva – az Osztrák–Magyar Monarchia különböző részeinek eltérő szükségleteiből fakadó érdekellentétek.¹⁰⁹⁹

Jellemző, hogy míg a magyar kormány már az okkupáció kezdetétől arra törekedett, hogy Boszniából és Hercegovinából az exportot észak felé, Fiumébe mint a legközelebbi kikötőbe terelje, addig az osztrák fél a forgalom Dalmáciába irányítását követelte. Az osztrák törekvések mögött négy fő motívum húzódott: 1. a katonai és hadászati szempontok, 2. nagyhatalmi ambíciói,¹¹⁰⁰ 3. saját nyersanyag-szükségleteinek nagytömegű, olcsó biztosítása, 4. iparcikkeinek újabb piacokra történő juttatása. Noha a korszakban kétségtelenül a katonai aspektusok domborodtak ki, a gazdasági tényezők legalább ugyanakkora jelentőséggel bírtak. Hiszen az 1867-ben létrejött és tízévenként megújítható vámunió dilemmái nemcsak a magyarokat, de Ausztriát is foglalkozták. Az osztrákok a balkáni gazdasági expanzióval kívánták kompenzálni az vámönállóság esetleges beálltával járó veszteségeket, miért is 1867 óta két stratégiát párhuzamosan követtek.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁶ Ress, 2018. 74.; Demeter, 2018/b. 31.

¹⁰⁹⁷ Fónagy Zoltán: Bosznia-Hercegovina integrációja az okkupáció után. Hatalompolitika és modernizáció a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek tükrében. *Történelmi Szemle*, 56. (2014) 1. 27–60., Ress Imre: 2018. 91–94.

¹⁰⁹⁸ Ress Imre: 2018.; Demeter, 2018/b. 290.

¹⁰⁹⁹ Demeter, 2018/a. 26.

¹¹⁰⁰ A bosnyák vasutak. *Magyar Tengerpart*, 1900. október 7.

¹¹⁰¹ A dalmát vasuti tervek és Fiume. *Fiumei Szemle*, 1905. december 3.

Ezek közül az egyik koncepció Trieszt kikötőjének kiterjesztését, új hajózási társaságok és intézmények alapítását helyezte kilátásba. A másik pedig Dalmácia világkereskedelemben kapcsolását célozta, amit az osztrákok Bosznia és Hercegovina kereskedelmének kisajátításával és a dalmát tengerpartra irányításával vélték megvalósíthatónak.¹¹⁰² A balkáni behatolás, térfoglalás és a nyersanyagkészletek feletti diszponálás egyik leghatékonyabb eszközének a vasútépítést tekintették, ezért már az 1880-as években megkezdődött a bosnyák vasúthálózat fokozatos kiépítése.¹¹⁰³ Az osztrákokat a vonalak meghatározásánál két fő elv vezette: Budapest és Fiume lehetőség szerinti elkerülése, valamint Bosznia és Dalmácia összekötése, annak érdekében, hogy az export- és importkereskedelem Spalaton és Trieszten keresztül bonyolódhasson le. Ezt a célt szolgálta az Aržano–Bugojno és a gabela–cattarói vasútvonal létrehozása,¹¹⁰⁴ az okkupált tartományok forgalmának a dalmáciai Metkovićba¹¹⁰⁵ és Gravosába terelése,¹¹⁰⁶ és az Ogulin–Knin vonal megépítése.¹¹⁰⁷

Bosnyák vonalak kiépítésében és a Habsburg Birodalom súlyának fokozottabb balkáni térnyerésében fontos szerep jutott Kállay Béninek, aki közös pénzügyminiszterként az egész Monarchia érdekeit helyezte előtérbe.¹¹⁰⁸ Ezt a magyar politikai elit számottevő része sérelemként élte meg és nagy veszélyt látott az osztrákoknak kedvező bosnyák–dalmát összeköttetés létesítésében. Kállay többen árulással, imperializmussal, Ausztria nagyhatalmi vágyálmainak kiszolgálásával vádolták.¹¹⁰⁹ Közéjük tartozott Bartha Ödön parlamenti képviselő is, aki felháborítónak találta, hogy a közös pénzügyminiszter „*Vakulj magyar, ne láss tót!*” politikájával hozzájárul ahhoz, hogy Ausztria Bosznia és Hercegovina mellett Dalmácia forgalmát is elvonja Magyarországtól.¹¹¹⁰

¹¹⁰² Közlekedési ügyünk a második ezredév küszöbén. *Gazdasági Mérnök*, 1897. január 31.

¹¹⁰³ *Képviselőházi Napló*, 1901. VI. kötet. 110. országos ülés. 1902. május 9. 368–370.

¹¹⁰⁴ Északboszniai-adriai vasút. *Műszaki Hetilap*, 1899. október 8.; Bosnyák–osztrák verseny Fiume ellen. *Magyar Tengerpart*, 1900. október 4.; Suum que. *Magyar Tengerpart*, 1900. október 14.

¹¹⁰⁵ MNL OL Z 1610. 624. d. Fiumei vasút fejlesztése tanulmány (1899)., Bosnyák–osztrák verseny Fiume ellen. *Magyar Tengerpart*, 1900. október 7., DAR JU 5. 4655. ált./1905. (1905. XII. 1. 2935. a. sz.) 342. d. 1905.

¹¹⁰⁶ Előbb Polgár Iván és Gönczy Béla 1909-ben, majd Fodor Ferenc 1916-ban megjelent tanulmánya szerint Gravosában a magyar fél is remek lehetőségeket látott, és többen úgy vélték, hogy mivel Fiume elérte fejlődésének végső határát, ezért a kormánynak Dalmácia megszerzése esetén erre a kikötőre kéne koncentrálnia. Uj vasút az Adriához. *Budapesti Hírlap*, 1909. május 1.; Hercegovina és Dalmácia. *Budapesti Hírlap*, 1909. november 18.; Fodor Ferenc: Kapcsolatunk az Adriával a háború után. *A Tenger*, 6. (1916).

¹¹⁰⁷ MNL OL K 26. 941. cs. 1975. K.M./1912. 2207. eln. sz., MNL OL Z 41. 233. cs. 2267.bb./VII. Pro memoria a dalmáciai összekötő (ogulin–knini) vasút ügyében (tervezet).

¹¹⁰⁸ Bosnyák vasúti politika. *Vasuti és Közlekedési Közlöny*, 26. (1895); Szokolay Kornél: Bosnyák vasutak és bosnyák vasúti probléma. *Közgazdasági Szemle*, 19. (1895).

¹¹⁰⁹ Kállay. *Magyar Tengerpart*, 1902. május 14., *Képviselőházi Napló*, 1901. VI. kötet. 1902. május 6. 109. országos ülés. 346–348., Kállay és a bosnyák vasutak. *Magyar Tengerpart*, 1902. május 24., *Képviselőházi Napló*, 1901. VI. kötet. 109. országos ülés. 1902. május 6. 350.

¹¹¹⁰ *Képviselőházi Napló*, 1901. VI. kötet. 1902. május 9. 110. országos ülés. 366–368.

Dalmácia és Bosznia-Hercegovina fejlődése és Trieszttel összekapcsolása ugyanakkor elsősorban Fiume pozícióját és gazdaságát veszélyeztette. Hiszen az osztrákok e területek felzárkóztatásával olyan konkurenciát teremtettek az egyébként is nehéz helyzetben levő kikötőváros számára, amellyel nem, vagy legfeljebb a magyar állam erőteljes támogatásával vehette fel a versenyt. Pichler Győző a jelenséget – szintén Kállay elképzeléseit bírálva – ekképp foglalta össze: *„Egy csodálatos jelenséget látunk, t. ház. A helyett, hogy Fiume az utóbbi négy évben emelkedett volna, olyan visszaesés mutatkozik úgy társadalmi, mint kereskedelmi, közlekedési és ipari tekintetben Fiúmében, hogy ha ez így folytatódik, pusztuló fészek, romba dőlt város lesz az, melyben csak tranzitó-forgalomra számító egyes hajózási vállalatok fognak exitálni.¹¹¹¹ [...] Mikor nekünk ily nagy nemzeti érdekünk-ről van szó, mikor mi, akárhogy küzd a miniszterelnök úr ellene, az önálló vámterületet, mint gazdasági végcélt látjuk magunk előtt, lelkünk egész melegével és tetterőnk minden képességével törekedünk az önálló vámterületre és a gazdasági függetlenségre; mikor ez a mi célunk, melyet pártunk és ki önösen annak vezére éveken át tollal, szóval, utazással, apostoloskodással be akar vinni a nép rétegébe, a kereskedői és ipari világ közérzületébe: akkor az egyedüli szabad utunkat a tenger felé tönkre akarják tenni egy oly közlekedési politikával, mely semmi egyéb, mint Kállay úrnak hatalmi ábrándja és fejedelmi érinthetlensége iránti vágyának kifolyása!”¹¹¹²*

A helyi Kamara jegyzőkönyveiből kiviláglik, hogy a fiumeiek ugyanerre a következtetésre jutottak az egzisztenciájukat alapjaiban fenyegető osztrák vasúti koncepciókkal kapcsolatban.¹¹¹³ A városatyák egyrészt attól tartottak, hogy Dalmácia és Bosznia vasúti összekapcsolásával Spalato hamarosan felzárkózik Trieszthez és a régió nyersanyagelosztó központjává, elsőrangú birodalmi kikötővé válik. Mi több, rosszabb eseten még akár a magyar kormány támogatását is elnyeri és Fiume kiemelt pozícióját, szerepét is „elbitorlja”.¹¹¹⁴ Másrészt azért aggodalmaskodtak, hogy Fiume elesik az olcsó, tömeges bosnyák szilva és fabehozatalától és a dalmát borimportjától, valamint ezen árucikkek továbbexportálásának lehetőségétől. A városatyákat „harciaságához” és az ügy iránti elkötelezettségéhez jelentősen hozzájárult a tény, hogy a gabona mellett e három árucikk a helyi lakosság mindennapi fogyasztásának és átmenő forgalmának egyaránt legfontosabb tételeit képezték. Illetve az, hogy – miként a Kamara, a Rappresentanza, a Fiumei Kereskedelmi

¹¹¹¹ Kivérezní, kihalni (latin).

¹¹¹² *Képviselőházi Napló*, 1901. VI. kötet. 1902. május 6. 109. országos ülés. 343–346.; A képviselőház ülése. *Hazánk*, 1902. május 7.

¹¹¹³ Karaman, 1974. 196.; DAR JU 5. 58. ált./1881.

¹¹¹⁴ Ordasi, kézirat/a.

Lloyd, a Fiumei Tőzsde taglistáiból kitűnik – a fa- és borkereskedelemben maguk a városatyák személyesen is érdekeltek voltak. Igen jellemző, hogy Luigi Ossoinack egyik legfőbb alapításának a kimondottan faigényes hordó- és dongagyára és a Mechanikai Faipari részvénytársasága tekinthető, valamint, hogy a Kamara élén évtizedeken át a fiumei papírgyár tulajdonosa, a francia állampolgárságú, nagy befolyású Henrik Meynier állt.¹¹¹⁵

A fentieknél fogva a fiumeiek magatartása ezért nem merült ki a tervezetek passzív szemlélésében és kénytelen-kelletlen elfogadásában, hanem maguk is kezdeményezővé váltak. A városatyák 1889-ben előbb ismét Türr memorandumát vették elő, de tíz évvel később már inkább egy magyar szempontú bosnyák vasútvonal megteremtését ajánlották a budapesti kormány figyelmébe. A fiumeiek alternatívája homlokterében a főváros és Bosznia legrövidebb összeköttetése állt. Ezt az elképzelést az 1886 óta Modrus–Fiume vármegye székhelyeként funkcionáló, és azóta rohamosan fejlődő horvátországi Ogulin, valamint az Una-folyó völgyében fekvő, szintén intenzíven modernizálódó észak-boszniai Bihać vasúti összekapcsolásával akarták megvalósítani.¹¹¹⁶ Ahogy a Magyar Tengerpart 1898 őszén már programszerűen meghirdette „*Triesztnek a belfölddel való második vasúti vonala és a spalatói vonalnak a bosznia–hercegovinai hálózattal való összeköttetése határozottan erős versennyel fenyegetik kikötőnket, melynek ellensúlyozása Fiume érdekében elkerülhetetlen szükséges a Budapest–Fiume vonalak Barccsal és Sziszekkel való közvetlen összeköttetése, Ogulintól a boszniai határ felé vezető vasútnak Bihácsig való kiépítése és a bosnyák hálózattal való összeköttetése, mert ezzel az okkupált tartományokat és a horvát fennsíkot hozzuk közvetlen összeköttetésbe piacunkkal.*”¹¹¹⁷

Noha egyelőre nem tudni, hogy kinek a nevéhez fűződik az ötlet felvetése, és az, hogy a fiumeiek mikor kezdtek el az Ogulin–Bihać vonal kidolgozásával foglalkozni, kétségtelen, hogy 1898 folyamán a téma meglepő gyorsasággal vált a mindennapi politikai és gazdasági diskurzusok tárgyává.¹¹¹⁸ A Kamara 1899-ben a bosnyák vasút tervezetét még az Országos Kereskedelmi Kamarai Értekezletre is betერjesztette, ahol osztrákellenes élénél fogva általános sikert aratott a magyarországi kamarák képviselői között. Ezzel szemben a terv a horvát kamarák delegáltjait egyáltalán nem nyerte meg. Sőt, a horvátok Zenggben, Károlyvárosban és Zágrábban tüntetésekkel igyekeztek útját állni az összeköttetés megva-

¹¹¹⁵ Ordasi, kézirat, a.

¹¹¹⁶ Gönczy, 1909.

¹¹¹⁷ Iparkiállítás Fiumében. *Magyar Tengerpart*, 1989. szeptember 15.

¹¹¹⁸ Erre vonatkozóan pl. lásd: Suum cuique. *Magyar Tengerpart*, 1900. október 14., Még egyszer a bosnyák vasutak. *Magyar Tengerpart*, 1900. október 31.

lósulásának és Fiume pozícióinak stabilizálásának.¹¹¹⁹ Az Ogulin–Bihać vonal létrejöttének legnagyobb akadályát mégsem a horvátok tiltakozása jelentette, hanem a vasútépítés roppant költségei, a magyar kormányok korlátozott érdekérvényesítő képességei, illetve a közös birodalom eltérő prioritásai.¹¹²⁰

A fiumeiek céljuk elérése érdekében két fő stratégiát alkalmaztak. Egyrészt Magyarország iránti lojalitását hangoztatva az állam hatékonyabb, nagyobb volumenű támogatásáért „esedeztek”. Így 1900 októberében, mikor Francesco Gilbert Corossacz, Autóm Párti városatya a Kamara képviselőjében szinte „canossát járva” arra kérte Széll Kálmán miniszterelnököt és Hegedüs Sándor kereskedelmi minisztert, hogy a boszniai vasutak kiépítésében Magyarország és Fiume kereskedelmi ügyeit is vegyék figyelembe. Szintén ugyanezek mondhatók el Antonio Walluschnig akciójáról is. Bár az „utolsó Kossuth-párti” városatya korábban még attól sem riadt vissza, hogy Bánffy kormányát a Rappresentanzában a fiumeiek a zágrábi száborban való megjelenési jogával megfenyegeesse, most Széll és Hegedüs előtti magánkihallgatásán nyájasan az alábbi nyilatkozatot tette. *„Fiume megérdemli a támogatást, mert ha itt-ott fordulnak is elő félreértések, a fiumeiek biztosíthatják a miniszterelnököt, hogy szeretik a magyar hazát.”*¹¹²¹ Illetve, *„hogy a fiumeiek meg vannak győződve arról, hogy a jelen kormány javukat akarja, úgy, amint javát akarja az egész országnak általában és tudatában vannak annak is, hogy ami javára szolgál az egész országnak, az Fiumének nincsen kárára”*.¹¹²²

Bár Walluschnig hízelkedő szavaira Széll legalább ugyanilyen pátosszal, meghatottságának kifejezésével válaszolt, a tárgyalások nem hozták meg a várt sikert. Akárcsak Kállay, Széll és Hegedüs politikájában is megkérdőjelezhetetlen elsőbbséget élveztek a közös birodalmi érdekek. A fiumei elképzelések felkarolása helyett ők is egy a magyar és az osztrák kormányt egyaránt kielégítő kompromisszumra törekedtek.¹¹²³ Bár 1904-ben a Ogulin–Bihać vonal létrehozásáról még szentesített törvény is született,¹¹²⁴ alig egy évvel később a magyar kormány már igen komoly engedményeket tett Bécsnek a vasút kérdésében. Ennek eredményeképpen 1906-ban az Ogulin–Bihać vasút helyett a magyar kormány

¹¹¹⁹ Kereskedelmi hírek. A zengiek az ogulin-bihácsi vasút ellen. *Magyar Tengerpart*, 1904. április 12.

¹¹²⁰ Északboszniai-adriai vasút. *Műszaki Hetilap*, 1899. október 8.; Szegh Dezső: Gazdasági viszonyunk Bosznia–Hercegovinához. *Közgazdasági Szemle*, 33. (1909).

¹¹²¹ Bosnyák vasutak. *Hazánk*, 1900. október 23.

¹¹²² Bosnyák vasutak. *Hazánk*, 1900. október 23.

¹¹²³ Emlékbeszéd Hegedüs Sándor r. tag fölött Nagy Ferencz r. tagtól. Az *MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszédek*, 13. Budapest, 1908. 371–397.

¹¹²⁴ 1904. évi XIV. tc.

a pénzüzetekkel az osztrákok által preferált Ogulin–Knin vonal létrehozására szerződött.¹¹²⁵

A kormány(ok) mérlegelő, alkalmazkodó politikája egyre nagyobb csalódottsággal töltötte el a fiumeieket, miért is a városatyák hódoló delegációi és felterjesztéseivel egy időben a magyar kormány eljárását bíráló vélemények is megfogalmazódtak. A fiumeiek az államot tették felelőssé városuk válságos politikai és gazdasági állapotáért, és arról panaszkodtak, hogy azok elmulasztották megteremteni a lehetőségeket, amelyek Fiume és az ország közös fejlődéséhez szükségesek. Így a (még) nagyobb volumenű beruházások megindítását és a kikötő bővítésének koncentráltabb folytatását. Márpedig – érveltek – megfelelő szárazföldi összeköttetések hiányában sem Fiume, sem Budapest nem remélheti, hogy valaha is megszabadulnak a mind nyomasztóbb német és osztrák befolyástól.¹¹²⁶

Mivel Fiume geopolitikai helyzetét és közgazdasági viszonyait Bosznia-Hercegovina birodalmi integrációja alapvetően módosította, a városatyák nézőpontjait több országgyűlési képviselő előszeretettel használta fel a parlamenti viták során. Legtöbbször a tartományok és az ország „egyetlen tengeri kikötővárosának” sorsa közti párhuzamra a költségvetéssel és gazdasági kérdések kapcsán mutattak rá, vagy éppen akkor, mikor Bosznia-Hercegovina infrastrukturális fejlesztésének lehetséges módozatait tárgyalták. Ezekben a disputákban visszatérő elemként hangoztatták, a magyar államnak hathatósabban kéne azon jogait érvényesítenie, amelyeket még akkor fektettek le, mikor a tartományok megszállási költségeinek közös fedezéséről döntöttek. Illetve, amelyek értelmében a magyar és osztrák érdekeknek a vasútépítésben is egyenlő mértékben kellett érvényesülnie. Ezen kívül nagy hangsúlyt kapott, hogy a tartományok fejlesztésével, esetleges annektálásával és a mind nagyobb anyagi terhek vállalásával Fiume háttérbe szorul és ezzel a magyar állam gazdaságára is kedvezőtlen hatást gyakorol.¹¹²⁷

Érdekes, hogy Bosznia-Hercegovina kapcsán kitört vitákban éppen Fiume országgyűlési képviselői nem igazán nyilatkoztak. Ez különösen az Autonóm Párt vezérének, Riccardo Zanellának az esetében volt jelzésértékű. A magát a nép fiaként előszeretettel aposztrofáló Zanellát egymás után kétszer, 1905-ben disszidensként, 1906-ban pedig alkotmánypárti programmal választottak be a parlamentbe.¹¹²⁸ Azaz egyrészt a fiumei gazda-

¹¹²⁵ MNL OL Z 41. 232. cs. 2267-I-4. Jegyzőkönyv. 91918/1906. III.2. sz.

¹¹²⁶ Karaman, 1974.

¹¹²⁷ *Képviselőházi Napló*, 1901. VI. kötet. 1902. május 6. 109. országos ülés. 346–348.; MNL OL P 1134. D sorozat. 156./1913. A fiumei Kereskedelmi és Iparkamara érveit 1913 tavaszán a fiumei Sirius-páholy szintén megismételte, mikor is az Erzsébet páholyt Fiume és Észak–Bosznia vasúti összekötésére kidolgozott javaslatának támogatására kérte.

¹¹²⁸ Zanella Rikárd programja. *Magyar Tengerpart*, 1906. április 27.

sági érdekek védelmében, másrészt a Szövetkezett Ellenzék/Koalíció tagjaként elvben me-reven el kellett (volna) utasítania mind a tartományok annektálását, mind pedig az osztrákoknak kedvező, Dalmácia és Bosznia összekötését célzó vasúti tervek realizálását. Mind-azonáltal a képviselőházi naplók és az áttekintett sajtóanyagok tanúsága szerint Zanella sem a balkáni ügyekben, sem a dalmát–bosnyák vasút kérdésében nem foglalt állást. Ehe-lyett a szabadkikötői státusz visszaállítására, valamint a szabadhajózás állami támogatására koncentrált, és felszólalásainak témáit is jórész ezen problémák adták.¹¹²⁹

Noha felmerülhet, hogy Zanella nem mérte fel, vagy nem látta át a tartományok an-nektálásának fiúmei következményeit, tekintve, hogy a városatya kereskedelmi professzori képzettséggel rendelkezett, valamint, hogy a gazdasági kérdésekhez kimondott érdeklődés-sel közelített, ez aligha valószínű. Véleményem szerint Zanella tartózkodásának magya-rázata sokkal inkább a Koalíció 1906 áprilisában kötött paktumában lelhető fel. Vagyis abban az alkuban, amiben Kossuth Ferenc, a Koalíció vezetőjeként elfogadta Fejérváry Géza miniszterelnök és Kristóffy József belügyminiszter feltételeit pártkonglomerátumá-nak hatalomra jutása érdekében. Ez a megegyezés az Ellenzéki program ejtését, és a bé-csi/udvari befolyásának általános növekedését jelentette. Mindezek ismeretében talán nem véletlen, hogy a paktum aláírásának napján született meg az Ogulin–Knint összekapcsoló vasút létrehozásáról szóló szerződés. Illetve az, hogy Wekerle Sándor Koalíciós kormánya 1908-ban végül hozzájárult a megszállt tartományok – korábban elfogadhatatlannak tartott – birtokba vételéhez.¹¹³⁰ Más szóval, a Koalíció pálfordulása és Fiume szempontjából ked-vezőtlenül alakuló politikai irányvonala bizonyára kínos lehetett Zanella számára, aki ezért inkább nem avatkozott bele a tartományokkal összefüggésben álló kérdésekbe.

Hasonló megfigyeléseket lehet tenni a Kormányzósági iratok, a Kamara és a Rapp-resentanza jegyzőkönyvei, valamint a helyi sajtó kapcsán is. Hiszen egy-két általánosító kivételtől eltekintve a téma ezeken fórumokon is csak szórványosan jelent meg, és még ritkábban vették a bosnyák ügyeket kimondottan a fiúmei lokális érdekek prizmáján ke-resztül szemügyre. Ez azért is figyelemre méltó, mivel az annexió negatív következménye-ire már jó előre számítani lehetett, és azok a kikötőváros forgalmi viszonyaiban szinte azonnal le is képeződtek.¹¹³¹ Igaz, Dalmácia fejlődése – már csak tengerparti fekvésénél

¹¹²⁹ Ordasi, kézirat/a.

¹¹³⁰ Bosznia és Hercegovina annektálásának közjogi dilemmáiról lásd: Szabó Szilárd: Bosznia-Hercegovina 1908-as annexiójának közjogi vonatkozásai. *Történeti Tanulmányok* (11.), Szabó Szilárd: *Bosznia és Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között*. Debrecen, Debreceni Egye-temi, 2011.

¹¹³¹ Uno scacco austriaco. *La Giovine Fiume*, 1909. október 9., L'annessione della Bosnia, l'Ungheria... e noi. *La Giovine Fiume*, 1908. november 28., Az annexió következményei. *Magyarország*. 1908. december 5.;

fogva is – a fiumeieket jobban aggasztotta, mint a tartományok az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági és közigazgatási struktúrájában elfoglalt helyének módosulása és várható felzárkóztatása.

Természetesen a viszonylagos „hallgatásnak” és „közönynek” az állami szigor és cenzúra is egyaránt kiváltója lehetett, amivel a kormány a kritikus hangvételű véleményeket igyekezett kiszűrni. A köznyugalom megőrzése érdekében a központi és a helyi kormányzat olykor a sajtóperektől sem riadt vissza. A legpregnánsabb eset az irredenták egyik vezéréhez, a később szép karriert befutó Riccardo Gigantéhez köthető, aki Calagrillo álnév alatt írt cikksorozatában az annexiót felesleges, káros műveletként értékelte.¹¹³² A m. kir. ügyészség azért emelt vádat Gigante ellen, mert a férfi „*őfelsége alkotmányos királyi felségjogain alapuló szuverenitása kiterjesztésében nyilvánuló királyi tényét támadta és a bekebelezés ellen lázított*”.¹¹³³ Gigante a felhozott vádakkal szemben azzal védekezett, hogy ő a király szuverenitásának kiterjesztéshez való jogát sosem vitatta, az ellen nem lázított, csupán Bosznia és Hercegovina bekebelezését kritizálta. A vádtanács Gigantét felmentette,¹¹³⁴ míg a területszerzéssel kapcsolatos negatív hangok ezt követően szinte teljesen elhallgattak.

A bosnyák vasút ügye mégsem került le teljesen a napirendről, és a Koalíciós kormány bukását követően ismét a helyi Kamara és általában véve a sajtó egyik fontos témája lett. Igaz, 1909-re a korábbiakhoz képest már két további elképzelés is egyre inkább elterjedt. Az egyik nézet kimondottan országos szinten terjedt el, és lényegét az állami preferenciák előtérbe tolása képezte. Képviselői ennek jegyében a paritás elve alapján a magyar szempontok hathatósabb érvényesítését, és egy Fiuménél megfelelőbb kikötő berendezését követelték. Ezt a javaslatot propagálta többek közt Havass Rezső és Polgár Iván is. Ők Fiumét szűkösnek, bővítésére alkalmatlannak ítélték, és kijelentették, hogy a dalmáciai

---

A keleti háború réme. *Békésmegyei Közlöny*, 1908. december 3., Osztrák áruk bojkottja. *Magyarország*, 1908. november 15., DAR JU 9. 4162. ált./1908. 7162. 3. t. (1483. a. sz.); A bojkott igazi oka. *Pesti Hírlap*, 1908. december 11., DAR JU 9. 4162. ált./1908. 7162. 3. t. (1483. a. sz.). A fiumeiek annexió-ellenessége Alois von Aehrenthal közös külügyminiszter erőszakos, despotikus, Albánia meghódítását előkészítő expanzív politikájára, a túlzott és indokolatlan költségekre, a szlávok birodalmon belüli térnyerésére vezethető vissza. A feszültségeket még inkább kiélezte a katonai csapatok fiumei állomásoztatása, majd a Magyar–Horvát Gőzhajózási Részvénytársaság gőzösein való továbbutazása. Illetve az, hogy az intervencióra Törökország, majd példáját követve Olaszország és Románia is az Osztrák–Magyar Monarchia áru bojkottálásával felelt. Annak ellenére, hogy az ifjútörökök pártjából alakult bojkottbizottság alapvetően a Lloyd járatai ellen irányult, az intézkedés hosszú távon a fiumei cukor-, dohány- és papírexportra is kedvezőtlen hatást gyakorolt. A cukrot és dohányt szállító hajókat Konstantinápolyból azonnal visszaküldték, a többek közt a balkáni események miatt piacot veszítő fiumei papírgyár pedig 1914-ben négyszáz munkás elbocsájtására kényszerült.

¹¹³² L'annessione della Bosnia. *La Giovine Fiume*, 1908. október 17.

¹¹³³ Az ügyész mint politikai bakter. *Népszava*, 1909. május 18.

¹¹³⁴ Az ügyész mint politikai bakter. *Népszava*, 1909. május 18.; Bosznia annexiója. *Budapesti Hírlap*, 1909. május 18.

Spalato és Sebenico infrastrukturális fejlesztése az ország számára sokkal jobban megtérülne.¹¹³⁵ Ehhez a nézethez csatlakozott Gönczy Béla, majd később Fodor Ferenc is, akik szintén úgy vélekedtek, hogy egy dalmát kikötőváros felkarolása előnyösebb lenne az állam számára, mint Fiume támogatása. Jóllehet, ők a „Polgár”-i gondolatokkal ellentétben mindenekelőtt Gravosa, Ragusa kikötőjének kiemelését szorgalmazták.¹¹³⁶

A másik alternatívát a Novi–Bihać–Knini vonal jelentette.¹¹³⁷ Ez a koncepció bár az eredeti Ogulin–Bihać vasúthoz képest jelentős kompromisszumokkal járt, jóval kedvezőbb volt a fiumeiekre nézve. Ekképpen ugyanis valamilyen módon a kikötőváros és Bosznia összeköttetése mégis csak megvalósulhatott.¹¹³⁸ Ifj. Antonio Vio, Fiume akkori parlamenti képviselője 1911 és 1914 között a Kamara és a Sirius szabadkőműves páholy véleményét közvetítve élénk kampányt folytatott a vonal kiépítése érdekében. Példának okáért 1912 márciusában és novemberében a delegáció ülésein is kifejtette, hogy Fiume kizárólag így védekezhet az osztrákok azon törekvése ellen, hogy a bosnyák forgalmat kisajátítsák és azt a dalmát kikötők felé irányítsák.¹¹³⁹ Mindennek ellenére a vasútkérdésben tartott utolsó tárgyalások során a fiumei szempontokat ismét nem vették figyelembe. Így a Novi–Bihać összeköttetéséről sem akkor, sem később nem született törvényi megállapodás, az 1912. évi XLVIII. tc-vel szentesített Ogulin–Knin irányú vonalat pedig Bihać elkerülésével hagyták jóvá.¹¹⁴⁰

A fiumei igények ismételt lejjebb adásáról tanúskodik a Fiume–Ogulin közti szakasz alternatívájának megjelenése. Ezt a tervet Nemes Ármin MÁV mérnök 1916 júniusában a Sirius páholyában tartott felolvasása során a következő szavakkal mutatta be: *„most nem azt akarom mondani, mi kell – azt tudjuk – hanem azt, miként lehetne legszükségesebbet elérni. Ritka oly város, mint Fiume, melynek úgy képviselője,¹¹⁴¹ mint polgármestere oly agilis a város érdekéért együtt dolgozó két férfiú, de még inkább oly páholy, amely magának mondhatná a város első polgárait. A két testvérünkben látom én a teremőerőt.*

¹¹³⁵ Dalmáciáról VI. Magyar Tengerpart, 1906. január 5., Uj vasút az Adriához. *Budapesti Hírlap*, 1909. május 1.,

¹¹³⁶ Hercegovina és Dalmácia. *Budapesti Hírlap*, 1909. november 18.; Fodor, 1916.

¹¹³⁷ Lásd XIV. 21. melléklet.

¹¹³⁸ DAR JU 5. 3056. ált./1910. 472. d. 1910., La ferrovia dalmata nei riflessi di Fiume. *La Bilancia*, 1910. november 9., MNL OL K 26. 952. cs. 2317./M.E. 1912. (XXXVI. 68. a. sz.), Per i nostri interessi commerciali. Un discorso del deputato di Fiume alle Delegazioni ungheresi. *La Bilancia*, 1912. október 9. Miként a Kamara 1910. szeptember 21-i ülésének jegyzőkönyvéből kiderül, 1910 folyamán már Michele Maylender – ezúttal a kikötőváros országgyűlési képviselőjeként – is érintkezésbe lépett Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszterrel, hogy a dalmát vasút kérdéséről, konkrétan a Novi–Knin szakasz megvalósításáról tárgyaljon.

¹¹³⁹ Per i nostri interessi commerciali. Un discorso del deputato di Fiume alle Delegazioni ungheresi. *La Bilancia*, 1912. október 9.

¹¹⁴⁰ 1912. évi XLVIII. tc.

¹¹⁴¹ Andrea Ossoinack.

Ezért hozzájuk fordulva kérem Őket sürgessék csupán az Ogulin–Fiume szakaszon a második vágányt, mert Budapesttől Ogulinig a megépítés könnyű, a kisajátítás kész, alagút alig van, a nagyobb hidak már két vágányra készültek, szóval az annyira elő van készítve, hogy úgyszólván csak a síneket kell lefektetni. De az Ogulin–fiumei szakaszon még a helyes út sincs meg.”

Igaz, az viszont már éppen nem az ambíciók csökkenését jelzi, hogy Nemes az előadását az államhatár kitolásának gondolatával zárta: *„a szóban lévő műszaki munkánk megkívánják határaink kitolását is. Megkívánja elsősorban Fiume közúti fogalma, mert ha el akarjuk kerülni, hogy a főforgalmú útját ne két helyen metszze vasúti vágány, már ebben is akadályt képez az osztrák határ közelsége. Elérkezettnek látom az időt, hogy Prelukán túl a tengerpart hajlásáig és ebben a hosszban legalább egy szerény Hinterland¹¹⁴² Fiuméhez csatoltassék, azért is, hogy az esetleg új vasúti vonal jó vezetését ne befolyásolja az osztrák határ közelsége.”¹¹⁴³*

Elmondható tehát, hogy a globális átalakulások mellett Fiume sem az állam, sem az összbirodalom egészét érintő strukturális kérdések alól nem vonhatta ki magát. Egyszerre volt haszonélvezője és elszenvedője az Osztrák–Magyar Monarchia politikájának és ezáltal lehetőségei is a közös érdekek mentén artikulálódtak. Ez mutatkozott meg az infrastruktúrális fejlesztésével kapcsolatos tervekben, Trieszthez, Dalmáciához, valamint Bosznia és Hercegovinához fűződő viszonyában és hierarchiájában is. Ezen kívül az osztrák és magyar kormányok balkáni elképzeléseiben és az azok mentén felmerülő konfliktusok dinamizmusában. Mindazonáltal Fiume integrálása és integrálódása egyben azzal a következménnyel járt, hogy a kikötőváros igényei és érdekei mind az országos, mind pedig a közös birodalmi prioritásoknak rendelődték alá. Fiume függő státusza leginkább az 1890-es években meginduló folyamatokban ragadható meg.

A helyi elitek ugyanis a város szabadkikötői státuszának elvesztésével nemcsak a külföldi (ideértve a birodalom másik felét is) riválisokkal szemben maradtak védtelenek, de az olyan állami szubvenciókat élvező részvénytársaságokkal és pénzintézményekkel is. Példának okáért ilyennek számított az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaság, a Horvát–Magyar Gőzhajózási Társaság, vagy éppen a magyar tőke dominanciával megalakuló fiumei Kereskedelmi Bank (1898).¹¹⁴⁴

¹¹⁴² Hátország (német).

¹¹⁴³ MNL OL P 1083. I. sorozat. 38. t. LXVI. Sirius-páholy. 1916. Fiume szállítási forgalmának előmozdítása. Fiume, 1916. VI. 26. Felolvasta: Nemes Ármin MÁV mérnök.

¹¹⁴⁴ Karaman, 1974. 209.

VIII. A HATALMI KERETEK VÁLTOZÁSA

Ebben a fejezetben a kiépült jogi rendszer átalakulását és dekonstrukciós folyamatát elemzem. Ennek megértéséhez azokat a főbb helyi és regionális eseményeket ismertetem, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia hatalmi helyzetét, a magyar politika alakulását, valamint Fiume közéletét számottevően befolyásolták. Így vizsgálom a balkáni konfliktusok és a világháború Fiume gazdasági, társadalmi és politikai életére gyakorolt hatását. Annak részeként bemutatom azokat az együttműködéseket és konfliktusokat is, melyek az állam és a városi elit között a rendkívüli állapot, illetve az első világháború és a hatalmi átmenekek alatt megmutatkoztak. Ezen kívül azokat a nehézségeket és a lehetőségeket is vizsgálom, amelyek a hatalomért folyó versenyben hatékony eszköznek bizonyulhattak az központi kormányzat kezében és azt, hogy azok miként változtak meg a világháború végeztével. Ennek kapcsán nem hagyhatom figyelmen kívül az állami intézmények – különösen a fiumei Kormányzóság és kormányzói tanács – formális és funkcionális átalakulását, valamint a mellettük sorra megjelenő új autoritások szerepét és a velük való kapcsolat dinamikáját. Végül kitérek a fiumei Kormányzóság felszámolásának folyamatára, továbbá arra, hogy a különböző állami tisztviselők hogyan reagáltak az impériumváltásokkal bekövetkező új kihívásokra.

*

VIII. 1. Rendkívüli állapotok

A rendkívüli fiumei viszonyok és az ottani állami szolgálat különös kitartást igényelt, amelynek a források szerint Fest Aladár is birtokában volt. A főigazgató ezen tulajdonságairól az is árulkodik, hogy nagy tervéről továbbra sem mondott le. Előbb 1906 decemberében a kormányzóhoz,¹¹⁴⁵ majd 1910 áprilisában Thallóczy Lajoshoz intézett újabb terjedelmes leveleket, melyekben még mindig hivatali előmenetelének és szakmai pályafutásának támogatását, valamint budapesti áthelyezésének megsürgetését kérte. A levél nem tartalmazott túl sok újdonságot Thallóczy számára, hiszen Fest azokat már évek óta rendszeresen előadta személyes találkozóik alkalmával. A megkeresés mégis figyelemre méltó annak „megváltozott” retorikája, szóhasználata, illetve következményei miatt.

---

¹¹⁴⁵ DAR JU 5. 331. eln./1906. 30. d.

Fest levelében már nem kizárólag egy öntudatos, saját szellemi képességeire és eredményeire büszke, tenni- és alkotni vágyó, a nemzet és az állam javát szolgáló tudós tanár diskurzusa dominált. Éppen ellenkezőleg, azokból inkább egy csalódott, magára hagyott/mellőzött, „mártírsorsa ítelt”, mind türelmetlenebbé váló állami pedagógus panaszkodása olvasható ki. Ezt példázza az a rész is, mikor az esetleges magasabb rangosztályba jutásával kapcsolatban (kissé paradox) módon úgy fogalmazott: *„Azonban a protekció és stréberség ördöge nem alszik; s ha valaki soron kívül lépne elő, nekem ki kellene csöppennem, dacára annak, hogy néminemű érdemeim (28 évi szolgálat exponált helyen, irodalmi és társadalmi működés, 14 évi korrekt igazgatói hivatalnokoskodás) nekem is csak vannak. A minisztérium ugyan rendeletet adott ki az illetéktelen protekció ellen; de tudjuk, ennek milyen a természete: ha kidobják az ajtón, bemászik az ablakon. Arra kérném tehát méltóságodat, kegyeskedjék ez ügy iránt érdeklődni s pár jó szóval odahatni, hogy mások érdekében mellőzés ne érjen.”*¹¹⁴⁶

Másrészt a leveléből – talán némi hatásvadász szándékkal is – egy, a feleségéért aggodalmaskodó, magát feláldozni kész férj képe szintén rajzolódik ki. Fest az áthelyezési kérelmét a szakmai indokok felemlegetése – azaz Fiume-monográfiához szükséges források fővárosi lelőhelye – mellett felesége rossz egészségi állapotára hivatkozva ismételte meg. *„Ha méltóságod ez ügyet is szíves volna magáévá tenni, örök hálára kötelezve annyival is inkább, mert szegény feleségem anemikus¹¹⁴⁷ nem bírja a fiumei klímát, itt mindig rosszul érzi magát, álmatlansággal gyötrődik s ezért állandó kedélydepresszióban szenved, ami rám is – természetesen – fölötte kínosan hat, mivel mindeddig nem válthattam be azt az ígéretemet, hogy mielőbb mégis csak Budapestre jutunk. Ha ez most meg nem történik, legközelebb kénytelen leszek feleségem egészsége kedvéért nyugalomba vonulni és 1600 korona szálláspénzemből és 600 K helyi pótlékomról lemondok és szűkös anyagi helyzetben éldegélve Pestre költözni, – noha hála isten teljes erőben vagyok s hivatalomnak minden irányban képes vagyok megfelelni. [...] Mindenképp jó cselekedet végez, ha közbenjárásával szegény nőmet hosszú szenvedéseitől megváltja s ezzel engem is felszabadít egy nem váltott lelkiismereti tartozás lidércnyomása alól.”*¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁶ OSZK Kt. XI/302. Fest Thallóczy Lajosnak. 1910. április 2.

¹¹⁴⁷ Vérszegény (Latin).

¹¹⁴⁸ OSZK Kt. XI/302. Fest Thallóczy Lajosnak. 1910. április 2.

Fest ez alkalommal a szokásosnál is elszántabban, még tudatosabban, új, érzelmekre ható retorikai eszközöket is bevetve formálta saját pozitív tulajdonságprofilját¹¹⁴⁹ a „szent cél”, Thallóczy megnyerése és a Fiuméből való szabadulás érdekében. Bár források hiányában egyelőre nem tudni, hogy a „stratégiaváltás” mekkora szerepet játszott a főigazgató sorsa feletti döntésben, Thallóczy naplójából ismert, hogy főigazgató ügyének előmozdításában ő maga is személyesen részt vett, aminek meg is lett az eredménye.¹¹⁵⁰ 1911. augusztus elsején a Hivatalos Közlöny arról tájékoztatta olvasóit, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter elhatározásából Fest a budapesti fővárosi tankerületi királyi főigazgató-ságnál¹¹⁵¹ folytatja pályafutását.¹¹⁵²

Fest áthelyezése súlyos következményekkel járt. Először is azért, mert ezzel felmerült gimnáziumi igazgató állás betöltésének dilemmája. Másodszor pedig azért, mert távo-zása a fiumei magyarok közösség kohézióját, valamint az állam félhivatalos, gyakran informális, érdekérvényesítő kompetenciáit is negatívan érintette. Fest ugyanis a fiumei magyar lakosság egyik „erős szerkezetének”¹¹⁵³ számított. Azaz egy olyan fontos társadalmi pozícióval és élettörténelmi előzménnyel rendelkező, látványos (szellemi, kulturális és politikai) teljesítményt felmutatni képes normaközvetítő karakternek, aki képes volt a Magyarországról „elszakadt” személyeket bizonyos életvilágokban és szituációkban csoporttá, közösséggé szervezni. Mindazonáltal hasonló kvalitásokkal nem sokan bírtak a helyi magyarok „kolóniában”. Számos tanügyi jelentés tanúsága szerint Fest hivatali utódja, Mozog István,¹¹⁵⁴ még a gimnáziumi igazgatói kötelezettségeinek sem tudott maradéktalanul eleget tenni.¹¹⁵⁵

Az 1911. év nemcsak Fest Aladár életében bizonyult sorsfordítónak, de egész Európa számára is több fontos, fegyveres összetűzéssel járó eseményt tartogatott. Ezek közt elsősorban az olasz–török, valamint az első és második Balkán-háborúk említhetőek, ám ugyancsak ebbe a kontextusba illeszkednek Oroszország balkáni befolyásának megerősö-

¹¹⁴⁹ Kulcsár Beáta: *Egy nagyváradi vállalkozó család (Weiszlovits) tevékenysége és megítélése (1858–1944)*. ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola. Társadalom- és Gazdaságtörténet Doktori Program. Budapest, 2019.

¹¹⁵⁰ OSZK Fol. Hung. 1677. „Átirta Peregriny János országgyűlési gyorsirodai tanácsos.” „Thallóczy Lajos irataiban előforduló stenogrammszövegeknek átírása.” N. 1240. 1911. II. 22. 687.

¹¹⁵¹ Ekkor a budapesti tankerületi királyi főigazgató Erődi Harrach Béla, a fiumei állami főgimnázium korábbi igazgatója, Fest Aladár támogatója és személyes jóbarátja volt.

¹¹⁵² DAR JU 5. 338. eln./1911. 39. d.; Áthelyezések. *Hivatalos Közlöny*, 1911. augusztus 1.

¹¹⁵³ Bárdi Nándor nyomán Kulcsár, 2019. 156.

¹¹⁵⁴ Eredetileg Kurecska István, tornatanár.

¹¹⁵⁵ DAR JU 5. 5638. ált./1918 (XI. 14. 26.), MNL OL K 26. 1042. cs. 1915. XXVII. t. *Adatok és Javaslatok*, 1915.

dése, az Oszmán Birodalom meggyengülése, továbbá az önálló albán nemzetállam megszületése.¹¹⁵⁶

A délkelet-európai változásoktól az Osztrák–Magyar Monarchia sem tudta és nem is akarta függetleníteni magát, mert azok gazdasági és politikai érdekszféráját egyaránt sértették, illetve, mert a szomszédos államok különböző mozgalmi a Habsburg birodalom lakosságára is nagy hatást gyakoroltak. Példának okáért a korabeli közvélemény Triesztet és Zárát már a századfordulót megelőzően az olasz irredentizmus fő fészkeiként tartotta számon.¹¹⁵⁷ A szerb nacionalizmus Monarchia határain belüli térnyerését pedig jól bizonyítja, minthogy 1911-ben a szerb katonaság közreműködésével létrejött a Fekete Kéz (Egyesülés vagy Halál) nevű titkos szerb nacionalista szervezet.¹¹⁵⁸ Mindezzel párhuzamosan a horvát politikában is döntő változások mentek végbe. A horvát közélet egy meghatározó része mind nagyobb szimpátiát tanúsított a szélsőségesebb irányzatok iránt. Így jelentősen megnőtt a Bécsre támaszkodó horvátországi, dalmáciai, isztriai és boszniai jogpártok súlya a mérsékelt programokkal induló horvát–szerb koalícióval szemben, miközben egyes csoportosulások még a bánok elleni merényletektől sem riadtak vissza.¹¹⁵⁹

A nemzetiségi és szocialista mozgalmak, valamint a politikai krízisek a szűkebben vett Magyar Királyságot sem kerülték el: Wekerle Sándor koalíciós kormányát követően egymást érték a kormányválságok.¹¹⁶⁰ Az instabilitás mögött főleg a pártegység- és egy alkalmas vezető hiánya húzódott,¹¹⁶¹ de meghatározó tényezőnek számítottak a hatalmi visszaélések, panamázások és rágalmozgalmak.¹¹⁶² A belpolitikai krízis a nemzetközi érdekellentétek kiéleződésével tovább mélyült, mivel a külpolitikai fegyveres konfliktusok

¹¹⁵⁶ Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. II. köt. Budapest, Osiris, 1996. 93., Csaplár-Degovics Krisztián: Thallóczy Lajos és az albániai historiográfia. In: *Albán–magyar történelmi kapcsolatok*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 6.

¹¹⁵⁷ Az ujjászületett irredenta. *Pesti Napló*, 1904. július 13.

¹¹⁵⁸ Szeghő Patrik: *A Fekete Kéz titkos szerb katonai szervezet és az első világháború*. <http://ujkor.hu/content/a-fekete-kez-titkos-szerb-katonai-szervezet-es-az-elso-vilaghaboru> (letöltés: 2021. 10. 17.).

¹¹⁵⁹ Jelavich, 1996. 68.; Az új horvát bán. *Pesti Napló*, 1912. január 18., Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*. Budapest, Bereményi, 1994. 167.

¹¹⁶⁰ Bár az 1910. évi választások alapján munkapárti programmal Khuen-Héderváry Károly került a miniszterelnöki, a belügy-, a király személye körüli és a horvát–szlavón–dalmát tárca nélküli minisztériumi székbe, kormányfői helyét előbb 1912-ben Lukács László vette át, majd miután panamázása miatt megbukott, Ferenc József 1913-ban Tisza Istvánt bízta meg kormányalakítással.

¹¹⁶¹ OSZK Fol. Hung. 1677. „Átirta Peregriny János országgyűlési gyorsírói tanácsos.” „Thallóczy Lajos irataiban előforduló stenogrammszövegeknek átírása.” N. Miként Thallóczy naplójából is tudható, a kormányzati krízishez nagyban hozzájárult Khuen-Héderváry megromlott egészségi állapota, szinte teljes vak-sága.

¹¹⁶² Csapó Csaba: A "panama" szó jelentésváltozása, avagy egy miniszterelnök bukása. *Új Forrás*, 37. (2005) 8. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00108/050825.htm> (letöltés: 2021. 9. 12.) Ezek közül az egyik legismertebb Décsy Zoltán függetlenségi képviselő nevéhez fűződött.

az egész Monarchiában szükségessé tették a háborús előkészületek megtételét.¹¹⁶³ Így, akárcsak az osztrák, úgy a magyar parlament is újabb törvények segítségével igyekezett az országot az új viszonyokra felkészíteni.¹¹⁶⁴ Bár a kilátásba helyezett szükségállapot elviekben az ország védelmét szolgálta, a lényegében az állam számára teremtett lehetőséget, hogy a cél-, és értékracionalizálás jegyében hatalomkoncentrációt és energiaösszpontosítást hajtson végre. Azaz, hogy az állam még közvetlenebbül megjelenhessen a társadalom életében. A kormány a rendkívüli állapotokat 1912 decemberében deklarálta a „háboru esetére szóló kivételes intézkedések”¹¹⁶⁵ és a hadiszolgáltatásokat szabályozó törvények kihirdetésével.¹¹⁶⁶ Az intézkedéseket hamarosan újabb szigorítások követték, amelyek közül különösen nagy visszhangot váltott ki a sajtó, a gyülekezés és az egyesülés szabadságának korlátozása, valamint a kommunikáció, a fizikai helyváltoztatás szigorúbb kontrollálása,¹¹⁶⁷ az ellátás és a fogyasztás szabályozása.¹¹⁶⁸

Ami a fiumei rendkívüli állapotokat illeti, 1912-től kezdve a kikötőváros a politikai retorikájában a két fő narratíva vált dominánssá. Az egyik a város autonómiájának megőrzését és közvetlen gazdasági érdekeinek primátusát hangoztatta. A másik viszont a maxi-

¹¹⁶³ Tipikusan ide sorolható a véderőtörvény elfogadtatása. Pölöskei Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Budapest, Osiris, 2003 [Osiris Tankönyvek] 524–525

¹¹⁶⁴ 1912. évi LXIII. tc., Deák, John–Gumz, Jonathan E.: How to Break a State: The Habsburg Monarchy’s Internal War, 1914–1918. *The American Historical Review*, 122. (2017) 4. 1105–1136. Ehhez hasonlóan: Szász Zoltán társadalomtörténeti szempontokat vont be az erdélyi románság mozgalmainak vizsgálatába és felveti, hogy katonaforradalomra került sor Erdélyben és ebben alakult ki egy, az impériumváltást megkönynyító közigazgatási vákuum. Idézi: Bárdi Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013 [Magyar Kisebbség Könyvtára] 38. A fent említett hatalomközpontosító intézkedésekből úgy tűnhet, hogy az állami joguralom diadalmaskodott a lokalitások és a társadalom felett, ami végső soron az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásához vezetett, ám John Deák és Jonathan E. Gumz történészek ellenkező álláspontra helyezkednek. Szerintük a szükségállapottal és az uralkodó „meggyengülésével” egy olyan hatalmi vákuum keletkezett, amelyben a rendet és a biztonságot csak a „hadsereg” tűnt képesnek fenntartani. A hadsereg pozíciójának erősödése azonban fokról fokra a közös birodalom strukturális válságához, majd bomlásához vezetett el. Mi több, kulcsszerepet játszott a lojalitások és értékek átforgatásában és az erőszak hétköznapivá válásában is. A szerzőpáros hipotézisével kapcsolatban azonban három dolgot mindenféleképpen ki kell emelni. Egyrészt azt, hogy kutatásaikat az egész Habsburg Birodalomra vonatkozóan végezték el, és állításaikat is ennek megfelelően fogalmazták meg. Másrészt, hogy épp ebből a felülnézeti megközelítésből az Osztrák–Magyar Monarchiát egy jogilag többékevésbé homogén entitásként kezeli, és csak mérsékelten veszi figyelembe a birodalom egyes részei közti különbségeket. Ebből következik az is, hogy az „állam,” „hadsereg,” birodalom” fogalmait túl általánosan kezelik. Így nem vetnek számot sem Magyarországra, sem pedig a Honvédség sajátos helyzetével. Ekképp felmerül a kérdés, mennyire lehet Magyarország esetében a hadsereg totális dominanciájáról beszélni, ha a parlamentarizmus még 1918 őszén sem szűnt meg, és így az országgyűlés az adók és az újoncok megajánlásával továbbra is felügyelte és ellenőrizte a Honvédséget? A tanulmány egyik gyenge pontja, hogy a szerzők a Monarchia katonai erejét egy kompakt, általános egészként kezelik, és nem veszik figyelembe annak különböző részeit és szintjeit. Azaz a „hadsereg” terminust minden konkretizálás nélkül alkalmazzák, és nem tesznek különbséget még a k. u. k. és a honvédség között sem.

¹¹⁶⁵ 1912. évi LXIII. tc. A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről.

¹¹⁶⁶ 1912. évi LXVIII. tc. indokolása a hadiszolgáltatásokról.

¹¹⁶⁷ Például vasúti menetrend változtatása, fokozottabb határellenőrzés.

¹¹⁶⁸ DAR JU 5. 954. ált./1914. 46. d., L'approvviglionamento della città. *La Bilancia*, 1914. augusztus 11.

mális közbiztonság és államvédelem fokozása mellett érvelve késznek mutatkozott elfogadni a központosító szükségintézkedéseket. Az autonomista és a „centralista” megközelítés közti feszültséget növelte, hogy Fiume szűkös erőforrásai miatt önerőből nem volt képes a városfejlesztéssel járó kötelezettségeiknek eleget tenni,¹¹⁶⁹ valamint a helyi lakosság (és az árucikkek) sértetlenségét garantálni. Fiume tehát egyre inkább rászorult az állammal szerződéses viszonyban álló pénzüzetek támogatására, a háborús fenyegetettség és többszörös határhelyzete folytán pedig az állami karhatalmi szervek szolgálatára. Így, bár az 1872-es státútum érintetlen maradt, a kikötőváros a világháború előestéjére egyre inkább függő helyzetbe került és autonóm jogkörei jelentősen korlátozódtak.

Ugyanakkor Fiume privilégiumai (akárcsak ideiglenes) feladásának kérdése mindig az egyik legneuralgikusabb pontja volt a városi képviselőtestületi ülések vitáinak. Nem történt ez másképp az 1910-es évek elején sem, amikor a téma olyannyira megosztotta az Autonóm Párt tagjait, hogy a mérsékeltebb városatyák Wickenburg István kormányzó biztatására és támogatásával 1910–1911-re külön csoportba szerveződtek és egy önálló pártot hoztak létre. Miként azt az 1910., majd az 1911. évi parlamenti választások tanúsítják, az eredmény nem is maradt el. Az Autonóm Párt első embere, Riccardo Zanella előbb Michele Maylenderrel,¹¹⁷⁰ majd az újonnan létrejött Lega Autonoma vezetőjével, ifj. Antonio Vióval szemben súlyos vereséget szenvedett.¹¹⁷¹

A kormányzó és a mérsékeltebb városatyák közeledésében a legfontosabb szerepet a magánjellelű megfontolások, valamint a gazdasági és társadalmi szempontok játszották. Itt említhetők meg azok a nagyszabású elképzelések, melyek a lakosság egzisztenciális viszonyainak és a közmorálnak javítását szolgálták; valamint azok a tervek, melyek a szociális célkitűzéseken túl még politikai bázisteremtésre és egy stabil legitimációs alap kialakítására is alkalmasnak bizonyultak. Mindezek megvalósítása azonban kimondottan költséges beruházásokat igényelt, melyekhez a városatyák csak hitel által és komoly kompromisszumok révén tudták előteremteni a szükséges tőkét. Szemléletesen példázza ezt az 1910-ben felvett 20 millió koronás kölcsönszerződés megkötésének története. A hitelt a város igen kedvező feltételekkel, hatvan évre 4%-os kamattal vehette fel a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, a Magyar Jelzálog–Hitelbank és a Magyar Pesti Kereskedelmi

¹¹⁶⁹ MNL OL Z 41. 1910. 333. cs. 2711. Relazione sopra il progetto di massima per la contrazione. Prestito Comunale.

¹¹⁷⁰ Le elezioni di ieri. *La Bilancia*, 1910. június 2.

¹¹⁷¹ Le elezioni di ieri. La vittoria del nostro candidato. *La Bilancia*, 1911. március 9. Mindezzel párhuzamosan a városatyák közül egyre többen kerültek kapcsolatba az olasz irredentizmussal, noha ebbéli tevékenységük sokáig inkább csak a felszín alatt bontakozhatott ki. Kiváltképpen azután, hogy 1911-ben a Giovine Fiumét feloszlatták.

Bank által alkotott Magyar Kereskedelmi Részvénytársaságtól.¹¹⁷² A pénzre elsősorban a városfejlesztési célok miatt volt szükség: utcák nyitására, telkek vásárlására, újabb iskola-épületek felállítására, árvaházak létesítésére, a Rječina szabályozására, valamint a közbánthíd létesítésére.¹¹⁷³

A Részvénytársaság nyomására azonban Fiumének le kellett mondania a kötvénykibocsájtási jogáról; vagyis arról, hogy maga is kötvényeket bocsáthasson ki és azokat (becslések szerint) akár 96%-os árfolyamon tőzsdén helyezhesse el.¹¹⁷⁴ Illetve a városnak kötelezettséget kellett vállalnia arra, hogy a kölcsönt akár az összes ingó- és ingatlantulajdona terhére visszatéríti. Ezt megelőzendő, a város fizetőképességének biztosítására hivatkozva a kormányzó még határozottabban követelhetette a községi pénzkezelés racionalizálását, a visszaélések szankcionálását, vagy csak az állam szempontjából megfelelőbb irányítását. 1914-re ez a kiszolgáltatottság teremtette meg a jogalapot a városi Fogyasztási- és Adóhivatal már évek óta tervezett átszervezésére és az intézmény állami felügyelet alá helyezésére.¹¹⁷⁵ Az újabb állami térfoglalás azonban maga után vonta a helyi elitcsoportok elidegenedési folyamatának felgyorsulását és a városatyák tüntetéseinek kiprovokálását.

A leghevesebb összetűzésekre a biztonságpolitikai kérdések kapcsán került sor, hiszen azok egyszerre voltak okai és következményei az állami felügyelet erősödésének. Míg azonban korábban a kikötőváros „ex territoriális” jellegének és különleges helyzetének „varázsszavai” a fiumei kiváltságok megőrzését segítették, most azok éppen az állam számára kínáltak lehetőséget a nagyobb ellenőrzés kiterjesztésére, valamint offenzív és defenzív érdekeinek érvényesítésére. Nem lehet véletlen, hogy a bosnyák/dalmát vasút ügye is – a balkáni konfliktusok akuttá válásával – 1911-től került ismét fokozottabban előtérbe. Pontosan úgy, ahogy az sem, hogy a katonaság erőteljesebb fiumei jelenlétét célzó törekvések is ebben az időben kaptak újabb lendületet. Továbbá ekkor döntöttek a hamburgi mintára szervezett bejelentő hivatal létesítéséről,¹¹⁷⁶ valamint egy új laktanya építéséről és egyes városi iskolák kaszárnyává vagy katonai kórházzá való átalakításáról.¹¹⁷⁷

¹¹⁷² Il prestito comunale di 20 milioni. *La Bilancia*, 1910. február 5.; MNL OL Z 41. 333. cs. 2742. t. 2711. a–d. dosszié.

¹¹⁷³ MNL OL Z 41. 333. cs. 2742. t. 2711. a–d. dosszié., Relazione sopra il progetto di massima per la contrazione. Prestito Comunale.

¹¹⁷⁴ MNL OL Z 41. 333. cs. 2742. t. 2711. a–d. dosszié; A belügyminiszter figyelmébe. *Pesti Napló*, 1910. február 6.

¹¹⁷⁵ DAR JU 5. 45. eln./1914. 43. d., DAR JU 5. 1133. eln./1915. 50. d.

¹¹⁷⁶ DAR JU 5. 22. ált./1911. (II. 4. a. sz.) 478. d.

¹¹⁷⁷ DAR JU 5. 244. eln./1912. 40. d.; DAR JU 5. 300. eln./1912. 40. d., DAR JU 5. 570. eln./1914. 45.d. DAR JU 5. 909. eln./1917.

Ugyancsak a köz- és állambiztonsági megfontolások álltak a városi tűzoltóság fegyver- és egyenruha-viselésének szabályozása háttérében is. Erre azért volt szükség, mert a legénység uniformisa túlságosan is hasonlított az olasz katonai egyenruhákhoz, a tisztek pedig gyakran engedély nélkül, oldalfegyverrel közlekedtek a városban.¹¹⁷⁸ A fentiekből a közrend meggyengülésére és a társadalmi struktúrák válságára lehet következtetni,¹¹⁷⁹ amit a helyi és a központi kormányzat már a háború kitörése előtt különböző megszorításokkal igyekezett visszaállítani. Többek közt betiltották az állam szempontjából kártékonynak ítélt egyesületeket és lapokat,¹¹⁸⁰ valamint mind általánosabbakká váltak a katonai behívások, kiutasítások és az internálások is.¹¹⁸¹

Az elrendelt intézkedések végrehajtásában kiemelt szerep hárult a Fiumében működő karhatalmi szervekre, amik viszont megnövekedett feladataik és felelősségük miatt alapvető strukturális átalakítást igényeltek. Ennek jegyében 1913-ban végre megtörtént az egy évtizede húzódó határrendőrség felállítása, majd – Olaszország hadbalépését követően nem sokkal – 1916-ban a városi rendőrség államosítása.¹¹⁸² Ez utóbbi intézkedés eredményeképpen 1917. január 1-jétől Wickenburg István kormányzó hatásköre immár az állami rendőrségre is kiterjedt.¹¹⁸³ Más törvényhatóságokkal ellentétben azonban az állam még a legválságosabb pillanatokban is tartózkodott attól, hogy Fiumébe kormánybiztost rendeljen ki, és erre 1918 decemberéig nem is került sor.¹¹⁸⁴ Így a kikötővárosban 1920 nyaráig elviekben továbbra is a fiumei kormányzó gyakorolta a főhatalmat, jóllehet, ez az állapot már 1918. október végétől sem felelt meg a valóságnak.

Bár a rendkívüli intézkedések Fiumében nem vezettek a lakosság általános militarisálódásához, azok a közhangulatra és a közbiztonságra is számottevő hatást gyakoroltak. Az állam és a kikötőváros közti bizalom végleges megrendülését érzékeltetik az egyre élesebb kormányellenes kritikák megjelenése, a La Bilancia irányultságának megváltozása, a közintézmények megrongálása, falfirkákkal elcsúfítása, a zászló- és címerkonfliktusok elszaporodása, valamint a Lega Autonoma felbomlása. Az indulatok elszabadulásának leg-

¹¹⁷⁸ DAR JU 5. 101. eln./1912. 40. d.; DAR JU 5. 364. eln./1912. 40. d.

¹¹⁷⁹ Erre vonatkozóan: Demeter Gábor: Erőszak és együttélés. Muszlimok és keresztények mindennapjai Koszovóban (1870–1913). *Klió*, 26. (2017) 2. 45–51.

¹¹⁸⁰ DAR JU 5. 6835. ált./1918. (I. 3. 5.) 680. d., 6757. ált./1916. (I. 3. 5.) 680. d. Példaként említhető a Circolo Letterario, Biblioteca popolare A. Manzoni, és a La Voce del Popolo betiltása.

¹¹⁸¹ 1918 tavaszától azonban éppen fordított tendencia észlelhető, hiszen látványosan megnőtt az egyes szélsőséges politikai elveket valló fiumei városatyák kitüntetésére irányuló kormányzói felterjesztések száma. Noha csak hipotézisként vehető fel, de talán a magyar kormányzat így akarta csillapítani az elégedetlenséget és/vagy bebiztosítani saját társadalmi támogatását a háborút követő időszakra.

¹¹⁸² 1916. évi XXXVII. törvénycikk a fiumei m. kir. állami rendőrségről. DAR JU 5. 406. eln./1917. 59. d.

¹¹⁸³ DAR JU 5. 1921. ált./1917. (I. 2. 14.) 680. d.

¹¹⁸⁴ Valószínűsíthetően épp a fiumei autonómia látszólagos tiszteletben tartása miatt.

nagyobb publicitást kapó eseteiként a kormányzói palota ellen elkövetett 1913. és 1914. évi bombamerényletek tekinthetők.¹¹⁸⁵ Ugyanakkor a korabeli magyar sajtó híreszteléseivel ellentétben a két eset közül kizárólag az első, az 1913 októberében történt robbantás köthető biztosan a kritikus fiumeiekhez és a Giovine Fiume tevékenységéhez.¹¹⁸⁶ A második merényletet megszervezéséről azonban a témában végzett alap kutatások ellenére továbbra is számos megválaszolatlan kérdés maradt. Vajon a bűncselekményt az irredenták, vagy éppen maga a kormányzó rendelte el? Riccardo Gigante a Giovine Fiume egyik vezetőjeként az utóbbi válasz mellett foglalt állást a *La Bomba* című röpiratában. Ő a fiumeiek közül elsőként helyezkedett arra az álláspontra, hogy az 1914 tavaszán elkövetett merényletet Wickenburg István kormányzó és a határrendőrség szervezte meg annak érdekében, hogy az Autonóm Pártot diszkreditálják és tagjait internálhassák.¹¹⁸⁷ Gigante érvelését hamarosan a *La Voce del Popolo* is átvette, amivel a koncepció gyorsan a helyi politikai diskurzus részévé vált.¹¹⁸⁸

Noha Wickenburg és az állítólagosan általa megbízott Giuseppe Scipioni anconai ügyvéd szerepének teljes tisztázása egyelőre szintén várat magára, három tényezőt ki kell emelni.

Egyrészt azt, hogy – miként Riccardo Zanella podestává választásakor és frontra küldése során is kiderült – a kormányzótól a felszín alatti hatalmi taktikázások és egyezkedések nem álltak messze.¹¹⁸⁹ Másrészt, hogy a *La Bomba* és a *La Voce del Popolo* rágalmozgásai már csak példastatuálás miatt is komoly következményekkel jártak. Igaz, mivel Gigante és a *La Voce del Popolo* szerkesztője, Armando Hodnig a bűnvádi eljárás elől Olaszországba szöktek, az 1848:XVIII. törvénycikk 13. és 33. szakasza alapján nem őket, hanem a kiadókat ítélték el.¹¹⁹⁰ Végül arról sem szabad megfeledkezni, hogy az elkövetett merényletek a külföld érdeklődését is felkeltették. Ez az irredenták olasz kapcsolatainak mozgósításán kívül annak köszönhető, hogy a második robbantás időpontja egybeesett az Abbáziában

¹¹⁸⁵ Részletesebben lásd: Ordasi Ágnes: Bombatámadások a fiumei Kormányzóság ellen (1913–1914). *Századok*, 152. (2018). 1. 401–418.

¹¹⁸⁶ Dubrović, Ervin: *Francesco Drenig. Contatti culturali italo-croati a Fiume dal 1900 al 1950*. Rovigno–Fiume–Trieste, Centro di ricerche storiche–Unione Italiana–Università popolare di Trieste, 2015. [Monografie XII.]. Név szerint Luigi Cussarhoz, Francesco Drenighez és Giorgio Gerngrosshoz, akik korábban a Giovine Fiume társaságban is meghatározó szerepet játszottak.

¹¹⁸⁷ AMSF. FEGD. 64. bis. 4/7. *La Bomba*.

¹¹⁸⁸ La verita sul mistero della bomba. *La Voce del Popolo*, 1914. március 24.

¹¹⁸⁹ DAR JU 5. 104. eln./1914. 43. d., DAR JU 5. 113. eln./1914., DAR JU 5. 145. eln./1914.

¹¹⁹⁰ Fiumei bombamerénylet. *Pesti Hírlap*, 1916. június 17.; Sajtópör a fiumei merényletből. *Népszava?* 1916. június 17. A *La Bomba* röpiratért Aranyos István, a Minerva nyomdai műintézet műszaki vezetője, a *La Voce del Popolo* cikkei miatt pedig az autonomista lap felelős szerkesztőjét, Francesco Benzan került vád alá.

tartott külügyminiszteri konferenciával.¹¹⁹¹ Sőt, mivel Késmárky Dezső, a határszéli rendőrfőkapitány szerint a merényletet végrehajtó Scipioni még az albániai pénzhamisítási botrányban is közreműködött, ezért Leopold Berchtold osztrák–magyar közös külügyminisztertől a férfi letartóztatásának elrendelését kérte.¹¹⁹² Késmárky kérése elsöre némileg túlzónak tűnhet, ám az Albániában fegyveres konfliktussá fajuló és az Osztrák–Magyar Monarchia érdekeit kimondottan sértő szerb–albán ellentétek figyelembevételével rögtön magyarázatot nyer.

Hiszen miként Csaplár-Degovics Krisztián az Osztrák–Magyar Monarchia részéről kiküldött bizottságok tevékenységét vizsgáló kutatásaiból, de főleg az MNL OL Pénzügyminiszteri irataiból és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank dokumentumaiból ismeretes,¹¹⁹³ az albán, de általában véve az egész balkáni¹¹⁹⁴ helyzet 1910-es években különösen élesen foglalkoztatta a Külügyminisztériumot.¹¹⁹⁵ Ennek háttérében három fő motívum húzódott. Először is a balkáni háborúk és az azzal járó hatalmi átrendeződések. Másodsor, az az általánossá váló meggyőződés, mely szerint a Habsburg Monarchiának hídfőkre és szövetségesekre van szüksége a Balkán-félszigeten ahhoz, hogy érdekszféráját kiterjeszthesse és a konkurens hatalmakkal felvehesse a versenyt. Harmadszor pedig a „lépésenkényszer”-érzete. Vagyis az a külpolitikai szemléletváltás, amely immár az elképzelések gyakorlati megvalósítását helyezte előtérbe. Fiumének pedig földrajzi elhelyezkedésénél és kikötővárosi mivoltánál fogva csaknem minden alkalommal valamilyen jelentős szerepet szántak.

Példának okáért többnyire Fiuméből indultak ki azok a nagyszabású, akciók is, amelyek a „szabad prédának” számító Albánia helyi viszonyainak feltérképezésére irányultak. Ezek a tudományos és pénzügyi puhatolózásokkal összekapcsolódó próbálkozások elsősorban a gazdasági és politikai behatolás lehetőségének felmérését, illetve annak elő-

¹¹⁹¹ DAR JU 5. 159. eln./1914. 43. d. 3622. M.E. másolat; Il convegno di Abbazia e la questione di Fiume. *La Bilancia*, 1914. március 31.; Il convegno d'Abbazia. *La Bilancia*, 1914. április 15.; Il convegno d'Abbazia. *La Bilancia*, 1914. április 18.

¹¹⁹² MNL OL K 149. 62. d. 1914. 26875.sz./1914., MNL OL K 149. 62. d. 1914. 770./1914. res. 7. t. (52. a. sz.).

¹¹⁹³ Miként Csaplár-Degovics Krisztián felhívta rá a figyelmemet, az 1913 őszen az albániai gazdasági lehetőségeket vizsgáló osztrák–magyar és olasz bizottságok munkáiban Popp József műszaki főtanácsos, a fiumei Tengerészeti Hatóság műszaki osztályának vezetője is részt vett. A helyzet Albániában. *Budapesti Hírlap*, 1913. november 5.; Ujabb áldozat Albániáért. *Pesti Napló*, 1913. december 21., Ezen kívül a különböző érdekkörök albániai ambícióiról fontos tájékoztatást nyújtanak az alábbi levéltári dokumentumok is. MNL OL K 26. 1011. cs. 1914. XLI. 146. t. Thallóczy Lajos emlékirata. MNL OL K 255. 672. cs. 3432/1913. 6. t. 1913. I. rész., MNL OL K 255. 673. cs. 3626./1913. 6. t. 1913. II. rész., valamint az MNL OL Z 41. 458. cs. 3230.t, MNL OL Z 41. 459. cs. 3230. t., MNL OL Z 41. 1231. cs. 7158. t.,

¹¹⁹⁴ MNL OL K 255. 689.P.M./1913., MNL OL K 255. 695.P.M./1913., MNL OL K 255. 1647. P.M./1913.

¹¹⁹⁵ MNL OL K 255. 673. cs. 7. t. 3626. P.M./1913., MNL OL K 255. 673. cs. 7. t. 4926. P.M./1913.

készítését célozták.¹¹⁹⁶ Jól ismert tény, hogy komoly összeírások készültek az albán területek mezőgazdasági és ipari adottságairól, nyersanyagkészletéről, az ott élő népek sajátosságairól, és konkrét kísérletek történtek a helyi elit megnyerésére, valamint a Vlorában székelő albán kormány megerősítésére.¹¹⁹⁷ Szintén fontos tényezőnek számít, hogy míg az osztrák és magyar bankcsoportok tárgyalásokat folytattak egy albániai kereskedelmi társaság, egy pénzügyi intézet létrehozásáról és különböző kölcsönök folyósításáról,¹¹⁹⁸ addig a Horvát–Magyar Gözhajózási Részvénytársaság Fiumén keresztül fegyver- és muníciószállítmányokat, valamint osztrák–magyar katonatisztekkel szállított Albániába.¹¹⁹⁹

Albánia viszont nemcsak az osztrák–magyar diplomáciát érdekelte. Évek óta számolni kellett az egyre mélyülő belső konfliktusokkal, Olaszország ambícióival, valamint – ahogy az 1914 áprilisában tartott abbáziai külügyminiszteri találkozó is tanúskodik róla¹²⁰⁰ – a nagyhatalmak plasztikus elképzeléseivel is. Ilyen körülmények közt tarthatatlanná vált a nagy nehézségek árán trónra juttatott Wilhelm Wied albán fejedelem helyzete.¹²⁰¹ Trónvárományosból viszont nem volt hiány. Számos diplomáciai kellemetlenséget okozva, Skanderbeg (Kasztrióta György) valós és vélt leszármazottai egymás után jelentették ki igényüket az albán uralkodói címre.¹²⁰² Közülük a legismertebb Albert Ghika albán trónkövetelő volt, aki 1913 és 1914 között különösen nagy aktivitást fejtett ki hatalomra kerülése érdekében, és jelentősen hozzájárult az egyébként is instabil politikai helyzetet további megingatásához.¹²⁰³

¹¹⁹⁶ MNL OL K 255. 672. cs. 6. t. 3432.P.M./1913., MNL OL K 255. 672. cs. 6. t. 3437.P.M./1913., MNL OL K 255. 673. cs. 7. t. 4926. P.M./1913. Erre vonatkozóan: Demeter, 2018/a.

¹¹⁹⁷ Csaplár-Degovics 2010/a.

¹¹⁹⁸ MNL OL Z 41. 458. cs. 3556–3560. t. 3230. dosszié; Csaplár-Degovics, 2014.

¹¹⁹⁹ DAR JU 9. TH. 16. d. 52. eln./1914. IV. t., DAR JU 9. TH. 16. d. 3. eln./1914. (2. a. sz.) IV. t., DAR JU 9. TH. 16. d. 375. eln./1914. IV. t. (2. a. sz.), Csaplár-Degovics Krisztián: Az albán ifjúság parancsnoka a királyi Albániában. *Századok*, 152. (2018) 2. 351–376. A tisztek közül az egyik legnagyobb karriert Leopold Ghilardi futotta be, aki önként szegődött az albán állam szolgálatába és később Zogu albán király tanácsosa lett.

¹²⁰⁰ A Hármasszövetség általános kérdéseinek túl a találkozón a Tisza-kormány Fiume-politikáját és annak olasz bírálatát, valamint a balkáni helyzet stabilizálását és az albán határok megvonását és gazdasági terjeszkedés módjait is tárgyalták. Il convegno di Abbazia e la questione di Fiume. *La Bilancia*, 1914. március 31.; Az abbáziai tanácskozás, *Pécsi Napló*, 1914. április 16.; Az abbáziai tanácskozások. *Miskolci Napló*, 1914. április 17.; Echi del convegno d'Abbazia. *La Bilancia*. 1914. április 21.

¹²⁰¹ Verso la guerra civile e religiosa in Albania. *La Bilancia*, 1914. június 5.; La settimana politica. *La Bilancia*, 1914. június 8.; Gli ultimi avvenimenti albanesi acuiscono le gelosie italo-austriache. Wied desautorato. *La Bilancia*, 1914. június 17.

¹²⁰² Odescalchi Livio herceg albán trónkövetelő. *Magyarország*. 1913. február 25., Skutári utolsó órái. *Friss Ujság*, 1913. március 15., Az albán trónkövetelők. *Budapesti Hírlap*, 1913. október 1.

¹²⁰³ A régi albán családból származó Constantin Ghika román herceg fia, 1905-től a bukaresti albánok forradalmi mozgalmának vezetője, és több éven át az albán trón kitaró aspiránsa. Dézsánfalvi Ghika Jenővel, a fiumei Kormányosság anyakönyvvezetőjével fennálló, vélelmezhető rokonságát még nem sikerült bizonyítani. Albánia. *Dunántúl*, 1913. február 5., *Révai Nagy Lexikona. VIII. Földpálya-Grec*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1913. 519.

A bizonytalanságot jól jelzi, hogy egyes sajtóorgánumok azt is elképzelhetőnek tartották, hogy a fejedelem helyére a keresztények és az osztrák–magyar katonatisztek jelöltje, az állítólagosan albán fejedelmi családból származó Ivan Ratković, fiumei ügyvéd,¹²⁰⁴ a carlopagó-i kerület ex-horvát szábori és parlamenti képviselője kerül.¹²⁰⁵ Noha Ratković valós származásának és diplomáciai kapcsolatainak feltárása további kutatásokat igényel, annyi megállapítható, hogy Fiumében nagyjából fél évig ténylegesen mozgalom folyt fejedelemmé választása érdekében, ám azok kellő kül- és belpolitikai, illetve albániai támogatás hiányában eredménytelenek maradtak. A mozgalom ad hoc jellegére és korlátjaira utal, hogy a kormányzó nem is kommentálta a „szenzációt”, Ismail Kemal bég pedig Ratkovićról egyenesen úgy nyilatkozott: „[...] az ő jelöltségéről komolyan nem lehetett szó azért, mert őt egy katonai párt akarta Albánia trónjára ültetni, még pedig nem is albán, hanem magasrangú osztrák és magyar katonatisztekől álló párt. Az ő nevét ezért már ab ovo el kellett ejteni. Ratkovics herceg különben már nem is albán, hiszen egészen elszlávosodott.”¹²⁰⁶ Ennek következményeként Ratković még 1918 elején is mindig „csak” ügyvédi irodáját vezette, nem pedig az albán politikai életet.¹²⁰⁷ Ezen a helyzeten még az sem változtatott, hogy épp ebben az időben merült fel ismét a katonai vezetés részéről, hogy az albániai export és import központosítására és az ottani nyersanyagok olcsó kiaknázására trieszti és fiumei központtal egy délalbán érdekeltséget hoznak létre.¹²⁰⁸

A biztonság- és diplomáciai kérdéseken túl Fiumében a rendkívüli, majd a háborús viszonyok természetesen a gazdasági és infrastrukturális téren is éreztették a hatásukat. A vasúti menetrendek ritkításával kiszámíthatatlanná vált az összeköttetés az anyaországgal, ami a kommunikációs zavarok mellett komoly ellátási nehézségeket okozott. Az ellátási nehézségek drasztikus áremelkedéshez, uzsorázáshoz, csalásokhoz, betörésekhez és rablásokhoz vezetett.¹²⁰⁹ A helyzetet súlyosbította, hogy a hadműveletek miatt a szárazföldi és a tengeri kereskedelem forgalma is látványosan visszaesett. Így az alapvető élelmiszerek és fűtőanyagok közül többet már 1914 őszén hiánycikként tartottak számon,¹²¹⁰ a város megélhetése szempontjából eleminek számító halászatot pedig a hadiállapot beálltával megtil-

¹²⁰⁴ Fiumei aspiráns az albán trónra. *Az Újság*, 1913. december 5.; 'A legújabb albán trónkövetelő. *Magyarország*. 1914. május 29., A fiumei trónkövetelő, *Budapesti Hírlap*. 1914. június 14.

¹²⁰⁵ A helyzet Albániában. *Dunántúl*, 1914. május 28.; Az albán tüzfészek. *Pesti Napló*. 1914. május 28.; *Tolnai Világlapja*, 1914. 2. 9.

¹²⁰⁶ Fiumei aspiráns az albán trónra. *Az Újság*, 1913. december 5.

¹²⁰⁷ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 37. (1918) XXVIII. Fiumei ügyvédi kamara. 533.; Idézés. 1918. Közlöny. *Budapesti Közlöny*, 1918. január 9.

¹²⁰⁸ MNL OL Z 41. 458. cs. 3556–3560. t. 3230. dosszié.

¹²⁰⁹ DAR JU 5. 699. eln./1914. 45. d., DAR JU 5. 314. eln./1915.; Nyílt levél. *A Tengerpart*, 1914. július 30.,

¹²¹⁰ DAR JU 5. 699. eln./1914. 45. d.

tották.¹²¹¹ Igaz, az Adriai-tenger hajóállományát a tengeri hadműveletek önmagukban is megtizedelték és a partvidéktől távolabbra űzték.

A városban a háború proklamálásával egy időben megindultak a segélyakciók, amelyek közül a Vöröskereszt által koordinált gyűjtések, és az országos szintű Aranyat Vasért mozgalom emelhető ki. Az állam ezekben a mozgalmakban nagy szerepet szánt a tanároknak és tanítóknak, akik széles kapcsolati hálójuk (diákjaik és azok szülei) révén hozzájárultak a társadalom moralitásának, valamint az anyaországhoz, a birodalomhoz és a dinasztiahoz való lojalitásának erősítéséhez, és egzisztenciális problémáik mérsékléséhez.¹²¹² Ez főleg a hadikölcsön jegyzésének propagálásában¹²¹³ és tea főzésre alkalmas gyógynövények (szederceserjelevél) gyűjtésével valósult meg.¹²¹⁴ A nemzetiségi kérdések a humanitárius mozgalmakban jórészt háttérbe szorultak, és bár teljes egyenlőségről nem lehet beszélni, többnyire a rászorultság mértéke döntött az egyes támogatások odaítélésében. A gyűjtések azonban elsősorban a frontokon harcoló katonák, esetleg özvegyeik, árváik megsegítésére irányultak, nem pedig az otthon maradtak gyámolítására, így azok aligha javítottak a helyi lakosság mind súlyosbodó megélhetési viszonyain.¹²¹⁵

A háborús mindennapokban a legnagyobb gondot egyrészt az anyagihiány, a megrendelések csökkenése miatti üzemleállások, és az abból fakadó munkanélküliség gyors növekedése okozta. Másrészt további terhet jelentett az egyre tekintélyesebb számban (főleg az olasz frontról, valamint Montenegróból és Albániából) érkező katonák és menekültek jelenléte, a sebesültek elhelyezése és kellő szegregálása, szakszerű ellátása.¹²¹⁶ A hirtelen felszaporodó, kétes eredetű és egészségi állapotú idegenek az egyébként is szűkös városi térben való összezsúfolásának az lett a következménye, hogy a kikötővárosban a különböző járványok – a spanyolnátha, a malária, a tuberkulózis és a vérhas – tömegesen szedték áldozataikat az élelemhiány miatt legyengült immunrendszerű lakosok között.¹²¹⁷ Fiume ráadásul mindvégig gyógyszer- és orvoshiánnyal küszködött, ezáltal pedig mind a megelőzés, mind a védekezés lehetősége igencsak korlátozott volt.

Ilyen körülmények közt a mindennapok még nehezebbé váltak: a megbetegedések okozta hiányzások miatt akadozott a közigazgatás, nehézkessé vált a közellátás és közüze-

¹²¹¹ DAR JU 5. 271. eln./1917. 59. d.

¹²¹² Vö. Glant Tibor–Juhász Balázs–Ablonczy Balázs: Nemzetközi segély- és segítőakciók a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén (1918–1923). *Századok*, 152. (2018) 6. 1321–1352.

¹²¹³ DAR JU 5. 1990. ált./1918. (XI. 8. 2.), DAR JU 5. 2499. ált./1918. (XI. 8. 2.).

¹²¹⁴ DAR JU 5. 385. ált./1918. (XI. 14. 26.), 615. ált./1918. (XI. 14. 26.).

¹²¹⁵ Ordasi, 2019/b.

¹²¹⁶ DAR JU 5. 1131. eln./1918. 64. d., MNL OL K 503. 44. cs. 1920. 18. t. 126.097./1920.

¹²¹⁷ DAR JU 5. 1512. eln./1918. 65. d.

mi szolgáltatás, valamint a továbbfertőzés meggátlása érdekében hónapokon át zárva tartották az állami és városi iskolákat is.¹²¹⁸

VIII. 2. Hatalom- és impériumváltások/államfordulatok¹²¹⁹

A nagy lendületet és anyagi támogatást kapó angolszász–amerikai Habsburg-kutatásoknak köszönhetően az elmúlt években mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalomban újabb narratívák váltak meghatározóvá az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével, létezésével és felbomlásával kapcsolatban. Ezen művek közös eleme posztmodern megközelítésük, és az, hogy a hatalmi viszonyok változásait a krízis, káosz, pusztulás, összeomlás kulcsszavai helyett inkább az összefonódások, átalakulások, transzferek és kontinuitások fogalmi köré rendezve vizsgálják. Tehát látványosan szakítanak a leegyszerűsítő hanyatlástörténeti narratívával, valamint a hagyományos sérelmi- és veszteséglajstromok felsorakoztatásával. Ennek megfelelően a világháborút és annak az államra, valamint a társadalomra gyakorolt hatásait sem pusztán önmagukban szemlélik. Éppen ellenkezőleg: azokat a helyi, az országos és a nemzetközi folyamatok összefüggéseire koncentrálnak problémacentrikusan tanulmányozzák. Noha ezen írások nem ritkán túlteoretizáltak, banalizáló következtetései óvatosságra intenek, mégis inspiratívnak és izgalmasnak találom megközelítésüket és az általuk felvetett, általános érvényű, nagy tanulságokat hordozó kérdéseket.

A fentieknél fogva úgy vélem, példájuk egy adott pontig követhető és követendő. Legalábbis abban, hogy a Habsburg Monarchia összeomlási folyamatát tanácsosabb az okokra, párhuzamosságokra és a társadalomban végbemenő változásokra és változatlanosságokra építve feltárni. Példának okáért releváns kérdésként merülhet fel, hogy miként bomlottak le az állami keretek az első világháború vége és a békeszerződések aláírása közti időszakban. Vagy az, hogy az állam térvessztése nyomán felbukkanó új autoritások és elitek milyen célokkal és társadalomszervező kompetenciával rendelkeztek, illetve hogyan viszonyultak a korábbi rezsimhez és annak helyben maradt képviselőihez. Hiszen az 1918 és 1920 közti impérium-/államhatalom-váltások, és az állami hatalom általános visszaszorulása nem a vesztesek és veszteségek pár hónap alatt lezajló története, de nem is a hirtelen bekövetkező, igazságtalan sorscsapásoké. Sokkal inkább azé a hosszas, lényegében az

¹²¹⁸ DAR JU 5. 1546. eln./1918., DAR JU 5. 591. ált./1917. (XI. 14. 26.) 699. d.; *Egan Lajos naplója*, 2019. 70.

¹²¹⁹ A téma egyes kérdéseivel az ÚNKP–18–3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program keretében foglalkoztam részletesebben. Ordasi, 2019/b; Ordasi, 2019/c.

1910-es évek elején megkezdődött birodalmi átmeneté, amelyben a közigazgatási határokkal együtt módosultak a társadalmi kapcsolatok, lojalitások, és prioritások. Vagyis egy olyan folyamaté, amelyben új kötelezettségek és lehetőségek jelentek meg és váltak elérhetővé.

A megváltozott viszonyok minden negatív következmény, egzisztenciavesztés és egyéb trauma ellenére egyes személyeknek és csoportoknak nemzetiségtől függetlenül lehetőséget teremtettek arra, hogy élethelyzetükből kilépjenek és akár a korábbiaknál eredményesebben érvényesüljenek. Ahogy többek közt Bárdi Nándor számos tanulmányában is rámutat, a „kiknek”, „miért”, és a „hogyan” kérdések megválaszolása csupán mikro-szintű és helytörténeti kutatások végzésével valósulhat meg.¹²²⁰ Ez pedig nélkülözhetetlen ahhoz, hogy egy olyan, összehasonlításra alkalmas tudásbázis jöjjön létre, amivel megvalósulhat a különböző területeken végbement folyamatok közti eltérések és hasonlóságok kimutatása, valamint bizonyos törvényszerűségek és elhajlások, tipikus és atipikus jelenségek kimutatása. Bárdi emellett azt is hangsúlyozza, hogy az ilyen jellegű kutatásoknak igazi pozitív hozadéka, hogy általuk kibeszélhetővé és feldolgozhatóvá válnak a sérelmek és a traumák; azok ugyanis elgondolkodtatnak és a felek között diskurzust indítanak. Bárdi meggyőződését igazolja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia „Lendület”-programja keretén belül hasonló célokat kitűzve indult meg Ablonczy Balázs Trianon 100 vállalkozása,¹²²¹ valamint Egry Gábor European Research Council (ERC) NEPOSTRANS¹²²² által támogatott projektje. Noha a két program között koncepcionális eltérések figyelhetők meg, közös bennük, hogy különböző régiókat és problémákhoz új szempontból, nemzetközi kontextusba ágyazva vizsgálják. Továbbá az, hogy kutatásaik már eddig is számos korábbi sztereotípiát átértékeltek és átértékelnek, valamint újabb problémákat hoznak felszínre és napjainkban is releváns kérdéseket vetnek fel.

Ami a disszertációm tárgyát illeti, az elmúlt években több munka is született a fiu-mei átmenet zűrzavaros korszakáról, ám közülük egyik sem foglalkozott kimondottan az államhatalom leépülésének folyamatával. Ezzel szemben a magyar szempontból leglényegesebb a következő nyolc toposz csaknem valamennyi írásban helyet kapott: 1. Jekelfalussy Zoltán kormányzó menekülése; 2. Fülep Lajos kormánybiztosi kiküldetése; 3. a nagyobb atrocitások ismertetése; 4. az Antant-erők és az olasz katonaság bevonulása; 5. a

¹²²⁰ Bárdi, 2013.

¹²²¹ Trianon 100.

<https://trianon100.hu/> (Letöltés: 2021. 10. 24.)

¹²²² NEPOSTRANS – Negotiating post-imperial transitions.

<http://polhist.hu/nepostrans-negotiating-post-imperial-transitions/> (Letöltés: 2021. 10. 24.)

Fiume-kérdés nemzetközi szintre emelkedése; 6. a fiumei, olasz és jugoszláv érdekellentétek mindennapokat is átszövő helyi és diplomáciai vetélkedése; 7. az egyes társadalmi csoportok együttműködése, rivalizálása, közömbössége; 8. D’Annunzio fiumei vállalkozása, végül a magyar lakosság Fiuméből való távozása és esetleges visszatérésük lehetőségei. A toposzok azonban a főbb sarokpontokon kívül egyben azt is jelzik, hogy az 1918 és 1920 között bekövetkező hatalmi átmenetek és impériumváltások különböző síkokon, más-más dinamikában is lejátszódhattak.

Ahogy Ablonczy Balázs hiánypótló munkájából kiderül,¹²²³ ezek a dekonstrukciós és konstrukciós folyamatok természetesen nem csak Fiumében mentek végbe, hanem a történelmi Magyarország más területein is. Ami Fiume példáját kivételessé teszi, az a város földrajzi fekvéséből, nemzetiségi megoszlásából, a kétes közjogi állásából, elitjeinek problémamegoldó stratégiáiból és jövőképeiből, valamint a különböző „anyaországok”¹²²⁴ és nagyhatalmak eltérő elképzeléseiből, lehetőségeiből fakadt.

A szakirodalom a magyar államhatalom fiumei uralmának végét arra a pillanatra teszi, mikor 1918. október 29-én a Délszláv Nemzeti Tanács átvette a város irányítását.¹²²⁵ Ám ez nem írható le ilyen egyszerűen. Egyrészt azért, mert Fiumében 1918 októberétől 1924 elejéig hat hatalomváltás zajlott le.¹²²⁶ Másrészt azért, mert egészen 1920 májusáig a kikötővárosban Egan Lajos kormányzóhelyettes személyében a magyar állam (igaz, saját helyi kivonulása érdekében), de még képviseltette magát. Harmadrészt pedig azért, mert az összeomlás már jóval korábban, lényegében az október 23-i délszláv betöréssel megkezdődött, ezért a további események inkább csak annak kiteljesedeként, újabb fázisaként értelmezhetőek. Ez egyaránt vonatkozik a Délszláv Nemzeti Tanács hatalomra jutására, az olasz és szövetséges csapatok megérkezésére és a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács regnálására, valamint, Gabriele D’Annunzio bevonulására és régensségének megteremtésére, végül pedig a Fiumei Szabadállam kikiáltására.¹²²⁷ Magyarán a „váltások” nem az egyik napról a

¹²²³ Ablonczy Balázs: *Az ismeretlen Trianon*. Budapest, Jaffa, 2020.

¹²²⁴ A fogalom alatt itt Magyarországot, Olaszországot és a délszláv államalakulatot értem.

¹²²⁵ Tehát arra a napra, mikor a horvát parlament a nemzeti önrendelkezés jogára hivatkozva deklarálta Horvátország elszakadását az Osztrák–Magyar Monarchiától és belépett „a szlovének, horvátok, szerbek közös, szuverén nemzeti államába”. Bíró László: *A jugoszláv állam. 1918–1939*. Budapest, MTA Történelemtudományi Intézete, 2010. [História Könyvtár. Monográfiák, 26.] 92.

¹²²⁶ Lásd XIV. 18. melléklet. Magyar–délszláv, délszláv–Antan, Antan–Fiumei Olasz Nemzeti Tanács, Fiumei Olasz Nemzeti Tanács–Gabriele D’Annunzio, Gabriele D’Annunzio–olasz hadsereg/Fiumei Szabadállam megalakulása.

¹²²⁷ Ordasi Ágnes: Egy kis városi tanács esete a nagy nemzetközi tanácstalansággal. Egy kérészállam születése. In: *Kérészállamok a történelmi Magyarország területén (1918–1921)*. Szerk.: Szeghy-Gayer Veronika–Zahorán Csaba. Budapest, NKE EJKK Közép-Európa Kutatóintézet, Budapest, 2022.

másikra következtek be, amiért is célszerűbb egy feltűnően korán meginduló,¹²²⁸ de meg lehetőségen elhúzódozó folyamatról, egy átmeneti időszakról beszélni.¹²²⁹

A kikötővárosban lezajlott hatalomváltásoknak öt nagy, akár egymást is átfedő fázisát lehet megkülönböztetni: 1. az előkészítését, amelyet a magyar államhatalom meggyengülésének észlelése, valamint az utcára vonult, feltüzelt tömeg tombolása és a hozzájuk csatlakozó horvát katonák erődemonstrációja jellemzett; 2. a célok kitűzését, mely során az egyes érdekcsoportok tanácsokká fejlődtek és megfogalmazták fő követeléseiket; 3. az intézményesített hatalom megszerzését, mely lényegében a korábbi magyar kormányzat intézményi rendszerének és személyi állományának szelektív átvételét jelentette; 4. a látzólagos konszolidáció időszakát, mikor az éppen uralmon levő elitcsoportosulás saját szükségletei és mechanizmusai szerint gyakorolta a város feletti hatalmát; 5. egy új kihívó megjelenését, mikor is a hatalmi viszonyok átrendeződésével egy új „ciklus” kezdődött meg.

Ez a folyamat egyáltalán nem volt determinált és sokáig nem lehetett egyértelműen tudni, hogy Fiume szabadállammá fog alakulni, esetleg a délszláv vagy az olasz államba, és milyen módon fog betagozódni. Fiumében a hatalomváltások, ha nem is erőszakmentesen, de viszonylag békés úton mentek végbe. Ez 1918 novemberéig a fegyveres erők hiányának, majd – paradox módon – éppen a szövetséges megszálló csapatok jelenlétének köszönhető.

Fiume ugyanis még a legkisebb ellenállásra is alkalmatlannak bizonyult, kiváltképpen azért, mert a háború alatt a kormányzat mindent elkövetett azért, hogy Fiume a „védelmezett város” státuszát elveszítve az esetleges bombázásokat és egyéb támadásokat elkerülje. Erre hivatkozva a kormány azonnal rekviráltatta a feleslegesnek ítélt élelmiszerkészleteket, Wekerle Sándor miniszterelnök pedig a közrend fenntartására és a fegyveres konfliktusok teljes kerülésére szólította fel Jekelfalussy Zoltán kormányzót a civil lakosság védelme érdekében. Éppen ezért a várost még magyar honvéd alakulatokkal sem erősítették meg, aminek következtében a kormányzó, akárcsak 1848-ban,¹²³⁰ 1918 októberében sem rendelkezett megfelelő számú bevethető katonai erővel.¹²³¹

Mindez 1918. október 23-án vált egyértelművé, mikor is a cs. és kir. 79. (horvát) Jelačić gyalogezred katonái a Wilsont és a horvát függetlenségi nyilatkozat ünneplő sušaki

¹²²⁸ Csíkszereda: 1918. november 26., Székelyudvarhely: 1918. december 6., Kassa: 1918. december 29., Bártfa: 1919. január 4.,

¹²²⁹ Lásd XIV. 17. melléklet.

¹²³⁰ Fiuméről. *Kossuth Hírlapja*, 1848. szeptember 5.

¹²³¹ MS 4592/55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

lakosság kíséretében átlépték a magyar–horvát határt képező Rječina-folyót és csatornát, majd a horvát honvéd zászlót lobogtatva és hazafias dalokat kántálva betörték a városba.¹²³² A tüntető tömeg az állam szimbolikus terein és az olyan adminisztratív, állami hatalmi intézmények előtt vonult fel, ahol nagyobb számú fegyveres erő tartózkodhatott. Ilyennek számított a kormányzói palota, a törvényszék, a fogház, valamint az állami rendőrség épülete. Ahogy az egyik – valószínűleg Keömley Pál – királyi ügyész jelentése részletesen beszámol róla,¹²³³ a Sušacról érkező csöcselék az épületeket szabályos ostrom alá vette: behatoltak a fogházba és a törvényszéket is megtámadták. A helyzetet súlyosbította, hogy a királyi ügyészség fegyveres segítségre aligha számíthatott. Egyrészt azért, mert – miként a jelentésből kiderül – Török István állami rendőrségi főkapitány felszólította a foglyul esett tisztviselőket, hogy ne védekezzenek. Másrészt azért, mert a közbiztonsági szolgálatot átadta a katonaságnak, ami viszont a város más pontjain kitört zavargásokkal volt elfoglalva. Hasonló tapasztalatok olvashatók ki Egan Lajos naplójából, Hesz Ferenc MÁV forgalmi főnök visszaemlékezéséből,¹²³⁴ valamint egy egyszerűen csak *Névtelen emlékirat az Összeomlásról* címet viselő rövid kéziratból is.¹²³⁵

A pusztítások és fosztogatások ellenére a központi kormány a kormányzó helyzetét továbbra sem erősítette meg katonailag, ezért Jekelfalussynak esélye sem lett volt ellenállást tanúsítani. Pár nappal a betörés után a kormányzó átadta a nála jelentkező Délszláv Nemzeti Tanácsnak a palotát a Kormányzóság hivatali épülettel együtt, ő pedig elhagyta a várost. A kormányzó távozása három fő következményt vont maga után.¹²³⁶ Először is azt, hogy Fiume délszláv fennhatóság alá került, és a szerb, valamint horvát csapatok azonnal megkezdték az állami intézmények szimbolikus elfoglalását és fizikai kisajátítását. Kezdetben csak a Kormányzósági palota homlokzatáról tűntek el a magyar zászlók, címerek és feliratok,¹²³⁷ majd hamarosan a várostorony tetején található olasz lobogó eltávolítása is

¹²³² *Egan Lajos naplója*, 2019. 55.; MNL OL K 26. 1187. cs. 1918. XXVII. t. 6099./1918. XXVII. t. (6099. a. sz.). Az országos magyar sajtó alapvetően két módon reagált a történetekre. Egyrészt rosszállását fejezte ki és mélyen elítélte a 79. Jelačić gyalogezred viselkedését, másrészt azonban a hadsereg egysége és a harci morál fenntartása érdekében mentette is őket. Erre jó példát hoz a Nyírvidék október 27-i száma, melyben arra az álláspontra helyezkedik, hogy csupán menetszázad kihágásáról van szó, a 79. gyalogezred katonái viszont nem vettek részt a zavargásokban. A 79-esek a fiumei eset ellen. *Nyírvidék*, 1918. október 27.

¹²³³ DAR JU 5. Általános iratok. 1918. 712. d. Kir. ügyészség. – Jelentés a fiumei kir. törvényszéki épület és fogház ellen folyó hó 23-iki napján intézet támadásra, valamint az ott elkövetett rablások elkövetésére vonatkozólag.

¹²³⁴ Lásd: Hesz, 1937.

¹²³⁵ MS 4592/55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

¹²³⁶ MNL OL K 26.1187. cs. 1918. XXVII. t. 4905.M.E./1918. (4905. a. sz.) XXVII. t.; *Egan Lajos naplója*, 2019, 56–58.

¹²³⁷ A zászlók ki sem voltak tűzve, a magyar címet pedig amerikai lobogóval takarták le.

megtörtént.¹²³⁸ Nemsokára azonban az állami iskolák átadásának követelésére is sor került. Egan Lajos tanácsára az igazgatók a követelésnek csak leltár készítésével és a „*felettes hatóságom jóváhagyásának fenntartása mellett*” záradékkal ellátott jegyzőkönyv vezetésével engedelmesskedhettek.¹²³⁹ Ezzel párhuzamosan megtörtént a Kivándorló Házban kialakított kórház,¹²⁴⁰ valamint a Tengerészeti Hatóság, a rév hivatal, a pénzügyigazgatóság, az adóhivatal, a posta és távíroda, valamint a dohánygyár átvétele is.

A délszlávok az intézmények élére nem kívülről hozott embereket neveztek ki, hanem – praktikus szempontokat figyelembe véve – az ügyek vezetésével az eleve meglévő személyi állományból megbízható, együttműködésre hajlandó, lehetőleg szláv (horvát) anyanyelvű személyeket bíztak meg.¹²⁴¹ Szintén a folytonosság fenntartásának igénye játszott abban szerepet, hogy a Kormányzóságot is további működésre szólították fel. Továbbá abban is, hogy Richard Lenaz Fiume városának és környékének kinevezett főispánja,¹²⁴² külön hirdetményben közölte, hogy Fiume autonóm jogait és főleg az olasz nyelvét tiszteletben tartja.¹²⁴³

Másodszor, a térfoglalással egy időben a jugoszláv katonaság saját céljaira lefoglalta az Osztrák–Magyar Bankfiók pénzkészleteit és az intézmény ellenőrzésével egy tisztet bízott meg,¹²⁴⁴ a katonaság ellátására pedig kisajátította az Albániába szánt rakományt és a Martinschizzában tartott marhákat.¹²⁴⁵ Az okkupáció ellenére a Délszláv Nemzeti Tanács sem kellő erővel, sem a közigazgatáshoz szükséges személyzettel, sem kellő tekintéllyel nem rendelkezett. Ennek, valamint az október 23-i események természetes folyamodványaként megrendült a közbiztonság, felerősödött a lakosság félelem-, és bizonytalanságérzete.¹²⁴⁶ Igaz, a történeti Magyarország más megszállt részeihez képest a fiumei lakosság viszonylag kedvező helyzetben találta magát. A polgári lakosság élet- és vagyonbiztonsága még a gyakori rablások és betörések ellenére sem volt veszélyeztetve.¹²⁴⁷ Ez az állítás még akkor is megállja a helyét, ha egyes csoportok olykor kimondottan provokatív jelleggel viselkedtek és olyan kisebb-nagyobb zavargásokban is részt vettek, amelyek hatósági fellépést követeltek meg.¹²⁴⁸

¹²³⁸ Egan Lajos naplója, 2019, 60.

¹²³⁹ Egan Lajos naplója, 2019. 63., 85.

¹²⁴⁰ Egan Lajos naplója, 2019. 105.

¹²⁴¹ Egan Lajos naplója, 2019. 59.

¹²⁴² Egan Lajos naplója, 2019. 65.

¹²⁴³ Egan Lajos naplója, 2019. 61.

¹²⁴⁴ Egan Lajos naplója, 2019. 58.

¹²⁴⁵ Egan Lajos naplója, 2019. 62–63.

¹²⁴⁶ DAR JU 5. 1599. eln./1918. 65. d., DAR JU 5. 1601. eln./1918. 65. d.

¹²⁴⁷ Ordasi, 2019/b.

¹²⁴⁸ Juhász, 2018. 29.

A relatív nyugalom megteremtését egyrészt az segítette, hogy Fiumében egy jó ideig továbbra is érvényben maradt a korábbi jog- és igazságszolgáltatási rendszer. Másrészt pedig, hogy a bevonuló szövetségközi parancsnokság¹²⁴⁹ hadseregének vezetője¹²⁵⁰ azonnal szankciókat helyezett a közrend biztosítása érdekében.¹²⁵¹ Körrendeletek és falragaszok útján szigorúan – olykor statárium kilátásba helyezve¹²⁵² – szabályozták a pénzbehozatal, a kijárást, a rendbontást, valamint megtiltották az indokolatlan fegyverviselést is. A szövetséges erők ottlétük során mindvégig fontos konfliktusmegoldó (de egyben konfliktusgeneráló) és fékszerepet töltöttek be, és többnyire sikeresen akadályozták meg azt, hogy az ellenérdekelt (általában olasz és délszláv) felek közt kialakuló súrlódások és fenyegetések fegyveres harccá fajuljanak. Például akkor, amikor a belgrádi egyezmény megkötése¹²⁵³ után egy nappal Franchet d'Esperey generális utasítására szerb katonaság¹²⁵⁴ a városba érkezett és a november 4-e óta a kikötőben horgonyzó olasz Emanuele Filiberto nevű hadihajó kapitányával konfliktusba került. A nézeteltérés súlyosságát mutatja, hogy a szerb parancsnok az olasz Guglielmo Rainer admirálist azzal fenyegette meg, hogy amennyiben folytatja katonái és ágyúit a partra helyezését, támadást indít. Az összecsapás a franciák közbelépésére maradt el: a határozott felszólításra az olasz katonaság elállt a partraszállástól, a szerbek pedig másnapra elszállították a sušaki Jelačić téren felállított ágyúikat.¹²⁵⁵

A konfliktusok azonban nem mindig oldódtak meg így. Akkor sem, amikor egyes szerb katonák néhány horvát katonát szerb egyenruhába öltöztetve arra kényszerítettek, hogy Peter királyra esküdjenek fel. A horvátok kijelentették, hogy ők csakis a Horvát Köz-

¹²⁴⁹ Vagyis angol, amerikai, francia – gyarmati – és olasz csapatokból alkotott katonai erő.

¹²⁵⁰ Míg a délszlávok Otrantóból kértek amerikai hadihajót, addig a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács küldöttjeiként Attilio Prodam, Giuseppe de Meichsner, Giovanni Matcovich, Mario Petris, John Stiglich Velencéből kértek segítséget. November 4-én, tehát a padovai fegyverszünet érvénybelépésének napján, Rainer admirális vezetése alatt Fiumébe érkezett az Emanuele Filiberto nevű csatahajó, hogy az Olasz Királyság nevében átvegye a város irányítását. A franciák a délszláv igényeket támogatva mindent elkövettek, hogy megakadályozzák az olasz „Mare Nostrum” kialakulását, és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása következtében keletkező hatalmi űrt a Balkánon és a Kelet-Adrián ne az olaszok, hanem ők töltsék ki. Így egy szövetségközi parancsnokság alatt álló hadsereg Fiumébe küldését határozták el, de azt nem tudták megakadályozni, hogy a kontingens élére kor- és rangelsőségénél fogva az olasz Francesco Saverio Grazioli kerüljön. *Egan Lajos naplója*, 2019. 59–64.; Juhász Balázs: *Impériumváltás: Az olasz hatalom megjelenése és kiépülése az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területein*.

<http://ujkor.hu/content/olasz-hatalom?fbclid=IwAR3iaebo262RbtQeV7PrnRxW-xyMgVk4GlrS7Q3JyuYRsh6Ex4cOmOiXFzI> (letöltés: 2021. 8. 13.); Klinger, William: *Germania e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921–1924)*. Trieste, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 2011. 20.; Klinger, 2018.

¹²⁵¹ DAR JU 5. 1599. eln./1918. 65. D.; DAR JU 5. 1601. eln./1918. 65. d.; Becherelli, Alberto: *Il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni nell'Europa di Versailles (1918–1921)*. Canterano, Aracne, 2017.

¹²⁵² *Egan Lajos naplója*, 2019. 76.

¹²⁵³ 1918. november 13., a szerb csapatok november 14-én vonultak be. *Egan Lajos naplója*, 2019. 69.

¹²⁵⁴ Klinger, 2011. 20.

¹²⁵⁵ *Egan Lajos naplója*, 2019. 69.

társaságot ismerik el, mire kölcsönös lövöldözés tört ki.¹²⁵⁶ Jóllehet, ez a „párbaj” még nem követelt emberéletet. Nem így történt pár hónappal később, a francia és olasz csapatok közti összecsapás alkalmával, mely során kilenc francia katona vesztette életét.¹²⁵⁷ Az eset a nemzetközileg is nagy visszhangot váltott ki, mivel a franciákat azok után lőtték le, hogy azok lerakták a fegyvert és megadták magukat.¹²⁵⁸ A helyzetet az is bonyolította, hogy számos kérdésben a szövetségesek sem gondolkodtak egységesen. Megítélésük és a helyi lakossággal ápoltságuk ugyancsak nagy változatosságot mutatott. Míg a fiumei olasz nyelvű lakosság az amerikai és olasz erőket kimondottan üdvözölte, addig az angolokhoz nagyobb fenntartással,¹²⁵⁹ a franciákhoz (és szerbekhez) pedig kimondottan ellenségesen viszonyult, hiszen azok saját balkáni és adriai előretörésük érdekében a jugoszláv igényeket karolták fel.¹²⁶⁰

1918 őszén a Délszláv Nemzeti Tanács megalakulása és aktivitása szükségszerűen a fiumei olasz nyelvű elit szerveződését is felgyorsította, ami lényegében már Károly császár-király a (Ausztria) népeinek föderációjáról szóló október 16-i manifesztumával és Horvátország függetlenedésével megkezdődött. E tekintetben szimbolikus és tényleges fontosságú Andrea Ossoinack, a kikötőváros képviselője október 18-i parlamenti beszéde, amelyben bejelentette, hogy Fiume a wilson-i pontok talajára helyezkedik.¹²⁶¹ A nyilatkozatot pár nappal később konkrét tettek követték, amelyben nagy szerepe volt a már ismertett október 23-i délszláv betörésnek, a magyar államhatalom megrendülésének, valamint a kormányzó magatartásának. Ezekből a fiumei olasz nyelvű lakosság végérvényesen levonta a konzekvenciát: a városnak saját biztonsága érdekében egy új háttérre, egy új „esernyőhatalomra” van szüksége. Az adott körülmények közt pedig az Olasz Királyság tűnt erre a legalkalmasabb jelöltnek.¹²⁶²

Mindennek következtében 1918. október 29-én a közel 70 éves Antonio Grossich, a városi közkórház vezetőjének elnöklete alatt „a nép akaratából” létrejött a Fiumei Olasz

¹²⁵⁶ Egan Lajos naplója, 2019. 153.

¹²⁵⁷ Hesz, 1937. 54.

¹²⁵⁸ Juhász, 2014. 14.

¹²⁵⁹ Egan Lajos naplója, 2019. 88–89., 219.

¹²⁶⁰ Klinger, 2018; Hesz, 1937. 54.

¹²⁶¹ Itt érdemes kiemelni, hogy az „önrendelkezés” kifejezés nem szerepel a wilson-i deklaráció szövegében. Az amerikai elnök ehelyett a „nemzeti vonalak”, az „autonóm fejlődés”, az „érdekelt lakosság érdekeinek” terminusokat használta. Gulyás László–Szávai Ferenc: Wilson elnök szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia széttűzéséről szóló geopolitikai döntés megszületésében. *Geopolitikai Szemle*, 1. (2019) 1. 169., *Képviselőházi Napló*, 1910. XLI. kötet. 825. országos ülés., Wilsonról és az önrendelkezés kérdéséről legújabbán lásd: Wolff, Larry: *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe*. Stanford, Stanford University Press. 2020.

¹²⁶² Reill, 2020.

Nemzeti Tanács (továbbiakban FONT),¹²⁶³ ami legfőbb programjának a kikötőváros Olaszországhoz csatlakozását tekintette.¹²⁶⁴ A FONT proklamációját Salvatore Bellasich olvasta fel az akkor már ismét piazza Danténak nevezett Adamich téren¹²⁶⁵ összegyűlt emberek előtt.¹²⁶⁶ Ebben kimondták Fiume és az „anyaország” (tehát az Olasz Királyság) egyesülését,¹²⁶⁷ valamint a várost az Amerikai Egyesült Államok – mint a szabadság szülőanyjának – védelme alá helyezi magát.¹²⁶⁸ Ugyanezen a napon a horvát származású ifjabb Antonio Viót – aki 1915 óta minden viszontagság ellenére még mindig podestà volt – a FONT az olasz közigazgatásban használatos azonos értelmű terminust használva, sindacová tette meg.¹²⁶⁹ Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy Fiume városa és kerülete az Olasz Királyság integráns részeként, Róma fennhatósága alá tartozó közigazgatási egységként tekint magára.

Ugyanakkor Ivan Jeličić kutatásai tanúsítják, hogy Fiumében az olasz nemzeti, és főleg a nemzetállami gondolkodás nem számított kizárólagosnak vagy egyeduralkodónak. Egyesek a bevonuló szerbekkel és a délszláv államalakulattal szimpatizáltak, mások a Ruggero Gotthardi Partito vezetete Partito Autonomo–Democratico tagjaiként egy nemzetközi védelem alá helyezett, lokálpatrióta értékeken nyugvó köztársaság létrehozását vélték a legoptimálisabb megoldásnak.¹²⁷⁰ A világháborút követő első hónapokban még a szocialisták koncepciója sem tűnt irreális alternatívának, akik a kikötőváros jövőjét a Szocialista Internacionálé protektorátusa alatt önálló szocialista köztársaságként képzelték el.¹²⁷¹

¹²⁶³ Lásd XIV. 13–14. melléklet.

¹²⁶⁴ Lásd az *I verbali* vonatkozó részeit: *I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo, 1918–1920*. A cura di Massagrande, Danilo L. Roma, Società di Studi Fiumani – Archivio Museo Storico di Fiume, 2014. Az olasz Fiume. *A Tenger*, 14. (1924) 25–28. Ahogy Dominique Reill és Ivan Jeličić is rámutat, a FONT az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával a korábbi corpus separatumi státusszal rendelkező Fiumét „corpus liberatorum”-nak, független, felszabadult városnak tekintette és erre hivatkozva követelte magának a wilsoni pontok érvényesítését. Ezzel szemben a Délszláv Nemzeti Tanács azt emlegette fel Jekelfalussy Zoltán kormányzó a város irányítását az ő kezükbe helyezte. Reill, 2020; Jeličić, Ivan: *The political elites in Fiume and its' challengers, 1918–1924*. Kézirat.

¹²⁶⁵ Az utcát épp 1918. október 30-án nevezték vissza. Superina, 2015. 36.; Hesz, 1937. 48.

¹²⁶⁶ Lásd: Hesz, 1937. 48.

¹²⁶⁷ Egy nagyobb államhoz való tartozás már csak azért is szükség volt, mert Fiume önállóan, hátszág és ellátási körzet nélkül gazdaságilag szinte teljesen életképtelen volt. Az adott helyzetben a fiumeiak szemében úgy tűnt, hogy az összeomló Osztrák–Magyar Monarchia helyét kizárólag Olaszország képes betölteni.

¹²⁶⁸ *I verbali*, 2014. 13.

¹²⁶⁹ Il dott. Vio nominato sindaco. *Il Giornale*, 1918. október 30.

¹²⁷⁰ Jeličić, Ivan: *Za slobodnu državu prije Slobodne Države, razmatranja o riječkoj Autonomnoj demokratskoj stranci/Per lo stato libero prima dello Stato libero, considerazioni sul Partito autonomo democratico fiumano*. In: *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100 godina od osnutka Slobodne Države Rijeka/Raccolta degli atti del convegno per i cento anni dalla fondazione dello Stato libero di Fiume*. Ur./Red.: Švorinić, Danko. Rijeka–Fiume, Udruga Slobodna Država Rijeka/Associazione Stato Libero di Fiume, 2021. 80–100.

¹²⁷¹ Jeličić, Ivan: *„Are you serious?” Or Why the Nation-State Was Not an Obvious Option after the Downfall of the Empire in Fiume/Rijeka* <https://1918local.eu/are-you-serious-or-why-the-nation-state-was-not-an-obvious-option-after-the-downfall-of-the-empire-in-fiume-rijeka/> (letöltés: 2021. 8. 28.). Jeličić, Ivan: Re-

Noha a rivális koncepciók érvényre jutását az 1918. november 17-én Fiumébe megérkező olasz flotta megakadályozta, a kikötőváros Olaszországhoz csatlakozása még az olasz katonai erő jelenléte ellenére sem ment zökkenőmentesen. Ennek első számú oka az volt, hogy az 1915. évi londoni szerződés Fiume városát (!) nem említette,¹²⁷² Fiume kikötőjét(!) pedig nem Olaszországnak, hanem a Délszláv államnak ígérte.¹²⁷³ Mindazonáltal Olaszország számára, bár Fiume megszerzése a nemzetegyesítés szempontjából kétségtelenül fontos volt, Trieszt és a stratégiailag jelentősebb adriai szigetek, de főleg saját gazdasági problémái miatt csupán másodrangú kérdést jelentett. Így, ellentétben Vittorio Emanuele Orlando olasz miniszterelnökkel, aki mindent megtett az újabb területek megszerzése érdekében, az őt váltó Francesco Saverio Nitti, majd Giovanni Giolitti jóval mérsékeltebb célokat tűzött ki maga elé e téren.

A konfliktust az is mélyítette, hogy a kikötőváros sorsát illetően sem a nagyhatalmak, sem az utódállamok nem voltak egységesek. Az angol miniszterelnök és az amerikai elnök a Fiume-kérdést az „olasz expanzió és imperializmus” jegyében értelmezték, mivel az Adria esetleges olasz beltengerré alakítása kereskedelmi és stratégiai érdekeiket sértette volna. Tehát az a sajátos helyzet állt elő, hogy éppen Wilson volt az, aki az önrendelkezés elvét Fiume esetében nem tartotta alkalmazhatónak. Sőt, a város Olaszországhoz csatolása helyett inkább a jugoszláv fennhatóságot és/vagy egy nemzetközi szabadkikötő létrehozását, illetve Fiume szabad várossá nyilvánítását szorgalmazta.¹²⁷⁴ Végül ez utóbbi alternatív-

---

pubblica con chi? Il movimento socialista fiumano e il giallo Sisa nel contesto post-asburgico fiumano. *Quaestoria*, 48. (2020) 2.

¹²⁷² Becherelli, Alberto: Yugoslav–Italian Relations and the Adriatic Issue in the Late 1918 and the Early 1919. In: *Empires and Nations from XVIII to XX Century*. Eds. Biagini, Antonello–Motta, Giovanni. Vol. II, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2014. 384–392. Mivel a londoni szerződés nem említette Fiume városát, és mivel Fiume közvetlen környéke egyébként is szláv többséggel rendelkezett, a jugoszláv érvelés szerint Olaszország nem követelhetette magának a területet. Valóban, Orlando kormánya Fiume önrendelkezési jogára hivatkozott (vagyis Párizsban az olasz diplomáciai cél „London és Fiume” lett), ezért Sidney Sonnino mindent elkövetett, hogy az aide-mémoire tartalmát és a szerbek jogigényét Fiumére megkérdőjelezze. Gondolkodása mögött az húzódott meg, hogy míg Szerbia a győztes Antant mellett állt a háború elejétől kezdve, a horvátok a vesztes Osztrák–Magyar Monarchia oldalán harcoltak, így velük szemben könnyebben érvényesíthetik területi igényeiket. Mihajlović, Ivo: *American Foreign Policy and the Making of Yugoslavia, 1910–1920*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2013. 45.

¹²⁷³ Nagy Zsuzsa, L.: Magyar határviták a békekonferencián 1919-ben. *Történelmi Szemle*, 21. (1978) 3–4. 441–457. Sőt, L. Nagy Zsuzsa munkájából ismert, hogy a londoni szerződést 1915 augusztusában az Antant-hatalmak egy aide-mémoire-szerződés keretében Fiumét Szerbiának ígérték. 441–457.; Patto di Londra. In: Prodam, Attilio: *Gli Argonauti del Carnaro. Nel XX Annuale dell'Imprese*. Milano, Edizioni Argonauti del Carnaro, 1938. 499–504.

¹²⁷⁴ Toševa Karpowicz, Ljubinka: The „State of Rijeka” of the Italian National Council (23 November 1918–12 September 1919). In: *Blick ins Ungewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach*. Hrsg. Ilic, Angela–Kührer–Wielach, Florian–Samide, Irena–Žigon, Tanja. Regensburg, Friedrich Pustet, 2019. 22.

va érvényesült: Andrea Ossoinack tárgyalásai eredménytelenül zárultak,¹²⁷⁵ és 1918 decemberében Fiumét szabadvárossá (lényegében szabad városállammá) nyilvánították.¹²⁷⁶

Felmerül a kérdés, vajon mi indokolta a fiumei lakosság döntő részének látszólagos olasz nacionalizmusát, ha többségük – mint ahogy ifjabb Antonio Vio sem – még csak olasznak sem vallotta magát? Dominique Reill erre a kérdésre három fő magyarázatot ad. Egyrészt azt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával és a magyar államhatalom kiszorulásával Fiume elvesztette az „védő” szerepét betöltő és a relatív stabilitását és fejlődését biztosító háttérzárát. Így a fiumei elitek világosan látták, hogy Fiume önmagában életképtelen és az önálló állammá alakulás hosszú távon utópisztikus. Másrészt, hogy a fiumeiek nacionalizmusa nem Olaszország, hanem saját pátriájuk (vagyis a kikötőváros) felé irányult. Harmadrészt pedig, hogy az Olasz Királysághoz való csatlakozásukat autonómiájuk és kiváltságuk megőrzésével képzelték el. Azaz lényegében Magyarországot és a birodalmi kereteket – jobb híján – az olaszsal kívánták helyettesíteni. Röviden: a FONT célja elsősorban nem a város olasz nacionalizálása volt, hanem a korábbi birodalmi rendszernek a fiumei igények szerinti átalakítása az Olasz Királyság keretein belül.¹²⁷⁷

A FONT deklarációi ellenére azonban a város közigazgatásilag 1918. november 17-ig a Délszláv Nemzeti Tanács ellenőrzése alatt állt. Az igazi fordulat akkor következett be, mikor a jelzett napon bevonuló szövetséges csapatokon kívül nagyszámú olasz egység érkezett Fiumébe,¹²⁷⁸ a szerbek pedig azonnal kivonultak a városból.¹²⁷⁹ Vagyis az olasz katonai túlsúly teremtette meg azokat a feltételeket, melyek a FONT hatalomra jutásához kellett. Ezt követően felgyorsultak az események. Ifjabb Antonio Vio sindaco az olasz királyra hűségesküt téve ismét deklaráta Fiumének Itáliához való csatlakozását,¹²⁸⁰ az

¹²⁷⁵ Toševa Karpowicz, 2019/a.

¹²⁷⁶ Ossoinack azt hangsúlyozta, hogy a fennálló helyzetben kizárólag Olaszország lehet képes Magyarország háttérzár szerepét átvenni és a fiumei lakosság egzisztenciális biztonságát szavatolni. Wilson azonban továbbra is tartotta magát álláspontjához, ami előbb francia részről André Tardieu tervének, valamint az olasz és nagyhatalmi érdekek összehangolására törekvő Tommaso Tittoni koncepcióinak megfogalmazásához, majd 1920 tavaszán Francesco Saverio Nitti modus vivendijének kidolgozásához vezetett. Ez azt jelentette, hogy az olasz kormány hozzájárul Fiume szabadállammá alakításához, amennyiben azt olasz védnökség alá helyezik, és Olaszország Dalmáciában, valamint Albániában érvényesítheti területi követeléseit. Toševa Karpowicz, 1986. 242–263.; Juhász, 2014. 14–18., *I verbali*, 2014. 96–97.

¹²⁷⁷ Reill, 2020.

¹²⁷⁸ Említésre érdemes, hogy az olasz flotta néhány hajója már november 4-e óta Fiumében állomásozott.

¹²⁷⁹ *Egan Lajos naplója*, 2019. 70–73.; Klinger, 2011. 20. A szerbek kivonulását főleg a felsőbb érdekek szem előtt tartása, valamint a délvidéki területek elfoglalása miatt elrendelt erőátcsoportosítás indokolta.

¹²⁸⁰ *Egan Lajos naplója*, 2019. 72., 133., Reill, 2020. 145–149. A FONT 1918 decemberében a „népszámlálást” rendelt el. Ebben a város lakosságát 46264 főben állapították meg, a nemzetiségi megoszlás pedig a következőképp alakult: olaszok: 62%, horvátok: 19,5%, magyarok: 9,6%, szlovének: 3,6%. Az összeírás azonban semmiféleképpen sem tekinthető hivatalosnak és erős torzításokat rejt magában. Ennek az az oka, hogy a FONT többek közt ezzel az összeírással kívánta a nagyhatalmakat meggyőzni Fiume „Italianissima” mivoltáról, valamint Olaszországhoz való csatlakozásának jogosságáról.

olasz kormány pedig a hivatalok ellenőrzésével a városban működő legfelsőbb közigazgatási szervet, FONT-ot bízta meg. Igaz, a szervezet feletti főfelügyelet jogával már inkább a szövetséges erők olasz tábornokát ruházta fel.¹²⁸¹

A hatalomátvétel folyamata így csaknem előről kezdődött, amelynek egyik emlékeztető epizódjaként Antonio Grossich a FONT nevében Egan Lajost személyesen azzal kereste meg, „*hogy a magyar kormány itteni képviselőjének távozása folytán vezetés nélkül maradt összes állami hivatalok felügyeletét a Nemzeti Tanács átveszi*, majd feltette neki a kérdést: „*vajon a Kormányzóság akarnak-e... eskü vagy fogadalom letétele nélkül... a város érdekében folytatni eddigi működésüket?*”¹²⁸² Egan válaszára, mely szerint a döntés meghozatala előtt jelentést tesz a kormányának, Grossich azt felelte: „*a magyar kormányt nem ismerjük el, és ennek utasításától nem teheti függővé válaszát, feleletét ma du. 1 órára várjuk*”.¹²⁸³ Egan az állami tisztviselőkkel végül abban állapodott meg, hogy „*közérdekből és Fiume közigazgatásának továbbvitele érdekében*” folytatják munkájukat.¹²⁸⁴ A FONT munkaerőigénye saját működésének biztosítása miatt természetesen nem csak a Kormányzóság tisztviselőire terjedt ki, de más állami intézményeknél szolgálatot teljesítő személyekre is.¹²⁸⁵ Ezért a FONT számottevő részüknek ideiglenes álláslehetőséget ajánlott, melyet a későbbiek során egy államközi szerződéssel szigorú feltételekhez is kötöttek.¹²⁸⁶

A Délszláv Nemzeti Tanács és a FONT regnálása között nagy különbséget jelentett, hogy ez utóbbi berendezkedésére nem 18 nap, hanem Gabriele D’Annunzio érkezéséig csaknem tíz hónap állt rendelkezésre, amely idő alatt számos változás történt a város életében. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy miután a FONT Végrehajtó Bizottsága betervezte alkotmánytervezetét, 1918. december 7-én az Antant és az Amerikai Egyesült Államok közös megegyezésével Fiumét szabadállammá nyilvánították.¹²⁸⁷ Ekképpen az eddig városi keretek között működő testületnek hirtelen állami szerepkört kellett magára öltetnie és olyan funkciókat is ellátnia, amelyekre aligha lehetett sem gazdaságilag, sem diplomáciailag felkészülve.¹²⁸⁸

Ám a város vezetősége mégis az olasz annexióban volt érdekelt, ezért az új államstruktúra kiépítésével is a mielőbbi csatlakozás előkészítésére törekedett. Ugyanerre a kö-

¹²⁸¹ Egan Lajos naplója, 2019. 80–81.

¹²⁸² Egan Lajos naplója, 2019. 80.

¹²⁸³ Egan Lajos naplója, 2019. 80.

¹²⁸⁴ Egan Lajos naplója, 2019. 80.; MTA KKS MS. 4592/43.

¹²⁸⁵ Hasonló, de kevésbé határozott hangú beszélgetésre Egan és a Délszláv Nemzeti Tanács képviselői közt is sor került. Egan Lajos naplója, 2019. 70.

¹²⁸⁶ A magyar nyelvű lakosság, és az állami tisztviselők helyzetéről egy későbbi fejezetben számolok be.

¹²⁸⁷ *I verbali*, 2014. 96.; Klinger, 2011. 21.

¹²⁸⁸ Ordasi, 2022.

vetkeztetésre jut Dominique Reill is, aki annak érdekében, hogy az átmenetiség súlyát nyomatékosítsa, FONT-ot következetesen „ideiglenes kormánynak” nevezi.¹²⁸⁹ Reill ezzel eltávolodik Danilo L. Massagrande azon állásfoglalásától, amely szerint a FONT (Végrehajtó Bizottsága) lényegében nem volt más, mint a független Fiume állam első kormánya.¹²⁹⁰ Reill a „szinkronizálási” folyamatot – nagyon helyesen – két fő szakaszra, a szimbólumok olaszosítására, illetve a város minden szegmensét átható italianizálásra bontja. A koncepciót az általam tanulmányozott források alátámasztják, azokból egyértelműen kitűnik, hogy a FONT uralomra jutását követően azonnal megkezdte a közterek szimbolikus olaszosítását. Restaurálta az utcák 1915 előtti nevét, az épületeket olasz lobogóval és nemzeti jelképekkel díszítette fel, miközben a „konkurens” szimbólumok – melyek közé a magyar államhatalmat kifejező emblémák is tartoztak – teljes visszaszorítására törekedett.¹²⁹¹

A város (látszólagos) olasz, „Italianissima” karaktere kidomborításának célját szolgálta a német, magyar és horvát lapok betiltása, és helyettük a népszerű nacionalista olasz nyelvű napilap, a *La Vedetta d’Italia* támogatása, valamint a kötelező (hosszú távon kizárólagosnak remélt) olasz nyelvhasználat bevezetése is. Ezt a FONT a hivatalok és vállalatok egynyelvű ügykezelése, valamint az olasz nyelvű, de Fiume-központú iskoláztatáson keresztül kívánta legfeltűnőbbben megvalósítani.¹²⁹² A FONT ennek jegyében szólította fel a szülőket gyermekeik olasz iskolákba íratására, és ugyancsak ezért rendelte el a magyar oktatási intézményekben, hogy azon hallgatók, akik nem kívánnak magyarul vizsgázni, a továbbiakban olaszul is eleget tehettek kötelezettségeiknek.¹²⁹³ A FONT törekvései ellenére a város többnyelvűsége mégsem szűnt meg.¹²⁹⁴

Ezt támasztja alá, hogy Icilio Baccich-Girardelli még 1919 februárjában is arról panaszkodott, hogy az állami iskolákban magyarul folyik a tanítás, a drenovai iskolában pedig horvát nyelven oktatják a katekizmust.¹²⁹⁵ Hasonló panaszok olvashatók ki Adolfo Gottardi felszólalásaiból is, aki a fakultatív magyar nyelvtanítás ellen is tiltakozott. Véleménye szerint a magyar helyett modern, elterjedtebb világnyelvek bevezetése jobban megfelel a város és az ifjabb nemzedék igényeinek.¹²⁹⁶ Az olaszosító törekvések más téren is megnyilvánultak. A különböző közintézmények, iskolák és magánirodák vezetőit – mint például Fésüs György közjegyzői irodájának esetében történt – az olasz trikolorért kitérésére

¹²⁸⁹ Reill, 2020.

¹²⁹⁰ Idézi: Stelli, 2017. 220.

¹²⁹¹ *Egan Lajos naplója*, 2019; *I verbali*, 2014.

¹²⁹² Reill, 2020.

¹²⁹³ *Egan Lajos naplója*, 2019. 95.; *I verbali*, 2014. 30., 99., Hesz, 1937. 27. 50.

¹²⁹⁴ Reill, 2020.

¹²⁹⁵ *I verbali*, 2014. 163.

¹²⁹⁶ *I verbali*, 2014. 330.

utasítottak, majd 1919 márciusában a családnevek olaszosításáról is törvényt alkottak. Igaz, többen már a névváltoztatási törvény hatályba lépése előtt önként kezdeményezték ezt az eljárást. Egy részük azért, hogy lojalitásukat kifejezze, más részük opportunizmusból és/vagy a mindennapok könnyebb átvészélése érdekében.¹²⁹⁷ A névváltoztatás nem volt kötelező – és miként Reill Antonio Grossich-csal és Salvatore Bellasich-csal igazolja – nem mindenki követte a Questura (rendőrség) vezetőjének példáját, aki Dorcich vezetéknevét Dorinire módosította.¹²⁹⁸

Ezzel együtt megszorodtak az „idegen nyelvhasználatból” és a nemzeti jelvények viseléséből származó konfliktusok is. Az előbbire jó példa, hogy FONT tagjai még a fiumei patricius családból származó Verneda Emilt, a Kormányzóság egyik előadóját is azzal támadták, hogy kifizia csak magyarul beszél.¹²⁹⁹ Az utóbbit illetően pedig azon esetek sorolhatók fel, mikor a helyi olasz nyelvű lakosság néhány olasz katonával kiegészülve kisebb-nagyobb razziákat tartottak a magyar, de különösen a horvát/jugoszláv szimbólumok ellen.

Miként Egan Lajos naplója tanúsítja, a fenti intézkedésekkel párhuzamosan – akár csak korábban a Délszláv Nemzeti Tanács – a FONT is megkezdte a stratégiaileg fontosabb intézmények, a közüzemek elfoglalását, valamint a Kormányzósági hivatal ingó- és ingatlanleltárának, pénztárának, és általában véve mindenféle alapítvány kisajátítását.¹³⁰⁰ A FONT felfogását jól tükrözi az is, hogy a Pio Fondo San Nicolo alapból főleg saját híveiket kívánta segíteni,¹³⁰¹ a Délszláv Nemzeti Tanács által kinevezett személyek helyére pedig saját beltagjait ültette. Többek közt így került Fiume a kikötőváros ügyeit a párizsi békekonferencián képviselő Andrea Ossoinack a MÁV élére.¹³⁰² Reill ezzel kapcsolatban egy további fontos tényezőre is felhívja a figyelmet. Arra, hogy a FONT „altruista” és „protecionista” attitűdje nemcsak a magyarokkal és a délszlávokkal szemben érvényesült, de a városba újonnan érkező, konkurensnek tekintett olasz személyekhez való viszonyulásban is megmutatkozott. A FONT-nak a helyi olasz nyelvű lakosság érdekeinek védelmezésére a fiumei illetőség odaítélésének „monopóliuma” kínált lehetőséget.¹³⁰³

A FONT ezért továbbra is ragaszkodott a községi illetőség kategóriájának megőrzéséhez, és ha csak tehetett, a városi közösségbe még D’Annunzio katonáit sem vette fel. Ez a

¹²⁹⁷ Reill, 2020.

¹²⁹⁸ Egan Lajos naplója, 2019. 224., Reill, 2020.

¹²⁹⁹ Egan Lajos naplója, 2019. 189.

¹³⁰⁰ Egan Lajos naplója, 2019. 106.

¹³⁰¹ Egan Lajos naplója, 2019. 176.

¹³⁰² Hesz, 1937. 52.; Toševa Karpowicz, Ljubinka: Riječka iredenta na mirovnoj konferenciji. *Dometi*, 21. (1988) 9. 483–493.; Toševa Karpowicz, 1986. 252–264.

¹³⁰³ Reill, 2020.

magyarázata annak, hogy az olasz katonák számára kiállított dokumentumokon legtöbbször a „Fiume szabad városának állampolgára” terminus szerepelt.¹³⁰⁴ Mindazonáltal a FONT az Adria és a Magyar–Horvát Gőzhajózási Részvénytársaság megszerzésére már nem rendelkezett igazán hatékony eszközökkel. A két legnagyobb államilag szubvencionált hajózási vállalat hajói többnyire olasz tulajdonba kerültek, és azok kizárólag olasz lobogó alatt és olasz neveket viselve vállalhattak megbízatást.¹³⁰⁵

Nyilvánvaló, a fentiek már nemcsak szimbolikus szférát, hanem komoly gazdasági, társadalmi, jogi és politikai következményeket vontak maguk után, melyek a mindennapi életre is számottevő hatást gyakoroltak. Ilyennek tekinthető a FONT saját kormányzati mechanizmusának átalakítása, mely bár az egykori Rappresentanza jogkörét a sindaco-ra és az elnöklete alatt összeülő Magistrato Civicóra¹³⁰⁶ ruházta, de azokat az ügyeket, amelyek az 1872. évi városi statútum 86. §-ában alapján korábban a kormány jóváhagyásától függttek, magának tartotta fenn.¹³⁰⁷ Szintén ide sorolható a FONT 1919 tavaszán meghirdetett valutaszabályozó intézkedése is, amellyel a *Città di Fiume* felülnyomtatással ellátott koronák, bélyegek, postai szállítólevelek és váltók kizárólagos használatát kívánta biztosítani,¹³⁰⁸ valamint a fiumei koronát és az olasz lírát értékét összehangolni. Mindazonáltal Egan Lajos naplója és Reill kutatásai alapján ez aligha következett be.

A FONT törekvései ellenére Fiume „több valutasága” továbbra sem szűnt meg és az változatlanul a hétköznapi elemi részét képezte. Reill szintén ezt a következtetést vonja le a választási és illetőségi jogosultság megítélésének átalakítása, valamint a korábbi birodalmi–magyar–fiumei hármas rétegződésű jogrendszernek az olaszhoz való igazítása kapcsán. Az okokat egyrészt arra vezeti vissza, hogy a korábbi gyakorlatokat nem lehetett egyik napról a másikra megszüntetni és az új gyakorlatot bevezetni. Másrészt arra, hogy a FONT az Olasz Királysághoz való csatlakozását is autonómiája és előjogai átmentésével képzelte el, ami együtt járt – a számára kedvező – sajátosságainak és a választás lehetőségének (!) megőrzésével.¹³⁰⁹ Reill nincs egyedül véleményével. Hasonló eredményre jutott Ivan Jeličić a FONT személyi összetételének elemzése,¹³¹⁰ valamint Ljubinka Toševa Kar-

¹³⁰⁴ Reill, 2020.

¹³⁰⁵ MNL OL Z 41. 167. cs., MNL OL Z 41. 168. cs.; *Egan Lajos naplója*, 2019. 92., 99.,

¹³⁰⁶ *Egan Lajos naplója*, 2019. 107.

¹³⁰⁷ *Egan Lajos naplója*, 2019. 103.; *Statuto*. 1872. 65–67. A statútum 86.§-a értelmében a FONT a költségvetést és zárszámadást, az ingatlanok adás-vételét, 12 éven túl terjedő a bérbeadásokat és haszonbéreket, a kölcsönök felvételét, a helyhatósági szabályzatok és rendeletek alkotását, az útvámok behozatalát és a közsé-
gi adók kivetését felügyelte és ellenőrizte.

¹³⁰⁸ *Egan Lajos naplója*, 2019. 103.

¹³⁰⁹ Reill, 2020.

¹³¹⁰ Jeličić, kézirat.

powicz is a fiumei elitek egy speciális csoportja, a Sirius-szabadvőműves páholy tagjai és az úgynevezett „fiumei kaszt”¹³¹¹ alkalmazkodási stratégiáinak tanulmányozása során.¹³¹²

Az adott körülmények közt még fontosabbnak bizonyult, hogy 1918 decemberében a FONT elrendelte a 15 év feletti fiumei lakosok összeírását és azonossági jeggyel való ellátását.¹³¹³ Ahogy Reill briliáns módon felhívja rá a figyelmet, bár az intézkedés a hivatalos retorika szerint a lakosság szám, a munkanélküliség és az elemi szükségletek, segélyjogosultságok felmérése, valamint az új érvényes okmányok kiállítása miatt történt, egyben azt is lehetővé tette, hogy a korábban (és ezt követően is) meglehetősen szűkkeblűen osztogatott fiumei illetőséget a FONT jelentősen kiterjessze.¹³¹⁴ A fentieket Egan Lajos feljegyzései is megerősítik, az intézkedés a népszámlálást kiváltását és az olasz lakosság dominanciájának nagyhatalmak előtti bizonyítását szolgálta. Nyilvánvalóan az összeírás eredménye is a FONT szándékának megfelelően alakult és az olaszok arányát végül 62,49%-ban, a horvátokét 19,52%-ban határozta meg.¹³¹⁵ A béketárgyalás meggyőzésére azonban ez nem volt elégséges, ezért Salvatore Bellasich izgatott levélben az „élők” után a „holtak népszavazásának” megtartását követelte.¹³¹⁶ Aggodalmaskodása nem volt minden alap nélküli, hiszen a FONT komoly külső és belső legitimációs hiánnyal küzdött.

A Fiume-kérdés elhúzódásával a FONT mind türelmetlenebbé vált, hiszen kézzel fogható eredmény hiányában saját politikai tábora szemében hiteltelenedett el,¹³¹⁷ ráadásul a város gazdasági helyzete egyre tragikusabb képet festett. Mindez természetesen még látványosabban kiélezte a helyi ellentéteket, amelynek következtében Nino Host-Venturi vezetésével még D’Annunzio megérkezése előtt a város „hadsereget” állított fel, és megkezdődött a feleslegesnek és/vagy veszélyesnek, rendszeridegennek ítélt egyének kiutasítása.¹³¹⁸ A politikai nézetek miatt persona non grataként kezelt személyek közé tartozott a Fiumében „horvátként született” és jugoszláv érzelmű Albino Celligoi és Bálint Mihály óradíjas tanár, akiket 1919 tavaszán jugoszláv propaganda folytatása miatt utasítottak ki a

¹³¹¹ Toševa Karpowicz egy kölcsönös lojalitáson alapuló, erős politikai befolyással és érdekérvényesítő képességgel rendelkező, alapvetően a helyi felső- és középosztály tagjaiból álló csoportot ért a fogalom alatt, amely elsősorban az anyagi és társadalmi célok mentén, és nem ideológiai alapon jött létre.

¹³¹² Toševa Karpowicz, 2017; Toševa Karpowicz, Ljubinka: Rijeka pod vlašću Talijanskog nacionalnog vijeća (23. XI. 1918.–21. IX. 1919.). *Sušačka Revija*, 101–102. (2019) 107.

¹³¹³ *Egan Lajos naplója*, 2019. 97.

¹³¹⁴ Reill, 2020.

¹³¹⁵ *Egan Lajos naplója*, 2019. 133., Lásd XIV. 1. melléklet.

¹³¹⁶ Reill, 2020.

¹³¹⁷ Ezt Jeličić is megerősíti: Jeličić, kézirat.

¹³¹⁸ Ez Reill munkája mellett jól kiténik a FONT jegyzőkönyveiből, melyeket az *I verbali* közül és Egan Lajos naplójából. *Egan Lajos naplója*, 2019. 120.

városból,¹³¹⁹ valamint Fésüs György, akire még az 1915–1916-ban a Rappresentanza tagjaként a városi utcanevek magyarosítására tett javaslata miatt neheztelt a fiumei olasz nyelvű lakosság.¹³²⁰

Hasonló sorstól tartott Fest Aladár hivatalbeli utódja, Mozog István is. Őt 1918 májusában a tanítás eredményesebbé tételére hivatkozva (valójában inkább a szigorúbb állami felügyelet érdekében) Benisch Artúr és Villani Frigyes tanügyi felügyelő kezdeményezésre nyugdíjaztatták.¹³²¹ Az eset sajátosságát az adja, hogy Mozog eltávolítását a nyilvánosság előtt sikertörténetként interpretálták és csaknem 35 éves fiumei szolgálatáért királyi tanácsosi címmel honorálták.¹³²² Mozog egykori igazgatói pozíciójával, valamint korábban tanúsított (túl)elkes hazafias megnyilvánulásaival azonban a városvezetés potenciális célpontjává, nyugdíjaztatásával pedig kimondottan kiszolgáltatottá vált.¹³²³ Igaz, félelmei alaptalannak bizonyultak és a halál is a kikötővárosban érte 1934-ben.¹³²⁴ Gauss-Garády Viktort a magyar állam iránti lojalitása miatt annak ellenére utasítottak ki, hogy az egyik legrégebbi és legelőkelőbb fiumei patrícius családból származott.¹³²⁵

A FONT igen érzékenyen reagált a kommunisták propagandatevékenységére, hiszen a bolsevikok Fiume jövőjét a(z olasz) nacionalista viszonyok helyett transznacionális keretek közt képelték el.¹³²⁶ A FONT ezért különösen szigorúan lépett fel az egykori tanfelügyelő, Donáth Imre vejével, Ányos Árminnal, az Ady Endrével levelező Cavalloni Józseffel,¹³²⁷ Molnár Erik marxista történész édesapjával, Molnár Aladárral és az őket hűségesen kísérő Orbán Istvánnal szemben.¹³²⁸ Eltávolításuk azért is bizonyult kulcskérdésnek, mert a felsorolt négy állami oktatót a Tanácsköztársaság ideje alatt Kun Béla és Kunfi Zsigmond támogatta. Ennek köszönhetően kerültek a Fiumei Tanügyi Tanács élére, amely szerv révén a kormányzó a tanügyek feletti jogát gyakorolta.¹³²⁹ Tehát így lett Molnár Ala-

¹³¹⁹ *Egan Lajos naplója*, 2019. 144., 149., 154–156.

¹³²⁰ A fiumei magyarok szorongatott helyzete. *Pesti Hírlap*, 1918. november 29. Ahogy Dominique Reill kutatásai bizonyítják, kellő felszereltség, közlekedési eszköz és személyi kapacitás hiányában, az elrendelt kiutasításokat sokszor nem hajtották végre, más esetekben az eltávolított személyek az éj leple alatt könnyedén visszatérhettek a városba.

¹³²¹ DAR JU 5. 5638. ált./1918. (XI. 14. 26.). 698. d.

¹³²² DAR JU 5. 6755. ált./1917. (XI. 1. 1.). 699. d.

¹³²³ *Egan Lajos naplója*, 2019. 120.

¹³²⁴ Gyászrovat. *Budapesti Hírlap*, 1934. február 22.

¹³²⁵ *Egan Lajos naplója*, 2019. 193–194.

¹³²⁶ Ordasi, 2019/b. Érintettsége folytán erre vonatkozóan érdemes Cavalloni visszaemlékezését is tanulmányozni: Cavalloni József: D'Annunzio Fiumében. *Új Magyar Szemle*, 22. (1921) 2. 59–67.

¹³²⁷ MTA KKT. Ms 4396/1. Ady Endre Cavalloni Józsefnek üdvözlőképeslapot küld.

¹³²⁸ *I verbali*, 2014. 257., 283., 285., 391. Illetve *Egan Lajos naplója*, 2019. 175., 194., 264., 265.

¹³²⁹ Ordasi, 2019/b.

dár a Kiviteli Akadémia igazgatója,¹³³⁰ Cavalloni pedig fiumei iskolai népbiztos – természetesen Villani Frigyes Kormányzósági tanügyi előadó jogkörével felruházva.¹³³¹

A kiutasításokra és ekképpen a lakosság szelekciójára a város olasz jellegének erősítésén és egyéb politikai okokon kívül gazdasági, és közéleti szempontok miatt is nagy szükség volt. Mindenekelőtt azért, mert bár a háborús megpróbáltatások véget értek, a lakosságot a mindennapi élet nehézségei, a pénz-, tőke-, és hitelhiány, a valuták rendezetlensége, az általános ellátási-, kommunikációs-, és infrastrukturális problémák, a munkanélküliség,¹³³² rablások és sztrájkok, valamint a járványok – változatlanul sújtották. Továbbá pedig az időközben hatalomra kerülő (Nitti, majd Giolitti) olasz kormányok kül- és belpolitikai törekvései nem egyeztek a FONT elképzeléseivel. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az Róma saját hosszútávú célkitűzéseit előtérbe helyezve késznek mutatkozott arra, hogy Fiume kérdésében engedelményeket tegyen. Jól ismert, hogy 1919 tavaszától kezdve az Antant részéről több szabadállam-koncepció keringett,¹³³³ és az, hogy Nitte még Belgráddal is hajlandó volt tárgyalásokba bocsátkozni, illetve az egyesítést mind elkeseredettebben követelő Fiumét blokádnak alá venni.¹³³⁴ Nitte politikája viszont épp ellenkező hatást váltotta ki: a FONT-ot külső segítség gyanánt előbb Sem Benellit, majd Gabriele D’Annunziót hívta Fiumébe.¹³³⁵

Gabriele D’Annunzio 1919. szeptember 12-én kezdődő „fiumei kalandjáról” több nyelven számos változó színvonalú feldolgozás készült és készül, így viszonylag részletesen megismerhető a kikötővárosban tartózkodásának időszaka. A dolgozatom és a magyar

¹³³⁰ Egan Lajos naplója, 2019. 194.

¹³³¹ MNL OL K 26. 4702./1919. XXIV. t. Villani felmentését és ezzel együtt Cavallonit megbízatását már 1919. január 1-jén Fülep Lajos is pártolta. Egan Lajos naplója, 2019. 194.

¹³³² Juhász, 2018. 55–56.

¹³³³ Ezek közül az alábbiakat érdemes megemlíteni:

1. André Tardieu terve: Fiume és a hozzá tartozó részek független (ütközö)államként a Népszövetség védelme alá kerülnek.
2. Tommaso Tittoni 1.: Fiume városa, mint corpus separatum Olaszország része, de kikötője, vasútja és a külterületei már a Népszövetség ellenőrzése alatt állnak.
3. Tommaso Tittoni 2.: Fiume városa jogilag önálló közigazgatási egység (állam), melyet egy „Rómával” egy Olaszországhoz tartozó tengerparti sáv köt össze. A kikötő és a vasút a Népszövetség ellenőrzése alá kerül. Francesco Saverio Nitte: Fiume a corpus separatum (vagyis a Rječina-csatornáig) határain belül önálló szabadállam, mely olasz protektorátus alatt áll.
4. Ruggero Gotthardi: Fiume független szabadállam, amelyet egy angol vagy amerikai kormányzó irányít.
5. Ezekon túl: a kezdetektől fogva felmerült Fiume szabadkikötővé nyilvánításának gondolata, amely Magyarország ellátását is segítette volna, illetve a csehszlovák–jugoszláv korridor létesítésének terve is, ami viszont az északi és déli szláv területek összekapcsolására irányult. A korridorról részletesebben lásd: A korridor statisztikai elemzése. <http://www.trianon100.hu/blog-cikk/statisztikai-elemzes-a-csehszlovak-jugoszlav-korridorrol> (letöltés: 2021. 8. 5.).

¹³³⁴ Az egymást váltó olasz kormányok politikájáról és Fiumével kapcsolatos állásfoglalásairól részletesebben lásd: Juhász, 2018. 19–22., 27–31.

¹³³⁵ Toševa Karpowicz, Ljubinka: *D’Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*. Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 2007. 84., Toševa Karpowicz, 2019/a. 19–32.

államhatalom szempontjából azonban elsősorban három vonatkozásban van jelentősége: 1. azért mert, a FONT-hoz képest jóval ambiciózusabb célokat határozott meg, ezért új elvárások, kötelezettségek és normák jelentek meg, amihez mindenkinek alkalmazkodnia kellett; 2. mert jelenléte alapvetően átalakította a hatalmi dinamikákat és a FONT-on belüli erőviszonyokat; 3. D’Annunzio fiumei működése a belpolitikain kívül számos külpolitikai következménnyel járt.

Gabriele D’Annunzio fiumei hatalomra kerülése egy elhúzódó folyamat végeredménye volt,¹³³⁶ amiben nagy szerepet játszott a nagyhatalmak helyismeretének hiánya, a párizsi békekonferencia Fiume kérdésében tanúsított határozatlansága, az olasz kormány inkompetenciája és a Vátesz propaganda- és háborús tevékenysége, amelyet az irredenta sajtó előszeretettel karolt fel is.¹³³⁷ Így D’Annunzio az Adria keleti részén élő olasz lakossághoz 1919 januárjában *Lettera ai dalmati* címmel írt üzenete, amelyben a terület Olaszországhoz csatolását ígérte, valamint a FONT szorgalmazására meghirdetett *Fiume vagy a halál!* címet viselő programja is.¹³³⁸ Ezen a ponton egy további tényezőre is ki kell térni, jelesül a FONT egyre látványosabbá váló türelmetlenségére.¹³³⁹ Bár a Vátesz Fiumébe invitálása szinte csak az utolsó lehetőségként merült fel a helyi elitek körében, D’Annunzio hatalomra jutása a FONT többségének akaratával és közreműködésével történt. Szemléletesen mutatja ezt D’Annunzio és a megközelítőleg 2600 főből álló szabadcsapatának ünnepléses bevonulása (*Santa Entrata*), melyet a helyi olasz nyelvű lakosság üdvölgzése kísért,¹³⁴⁰ illetve Antonio Grossich és ifjabb Antonio Vio magatartása. Ők a bevonulás lebonyolítását egyrészt lehetővé tették, sőt ahhoz is hozzájárultak, hogy az első fiumei podestà után elnevezett via Verneda főutcát (már előre is) a város leedő új „uráról”, D’Annunzióról nevezzék el.¹³⁴¹

D’Annunzio bevonulását követően rendkívül gyorsan és tervszerűen vette kezébe a város ellenőrzését. Tovább folytatódott a magyar állami jelvények és címerek eltüntetése, és minden olyan motívum megsemmisítése, melyek az Osztrák–Magyar Monarchia emlé-

¹³³⁶ Dominique Reill munkájában arra is kitér, hogy D’Annunzio fiumei „vállalkozásában” hirtelen megbetegedése is közrejátszott, mivel ekképpen le kellett mondani másik tervéről, a Japánnal szembeni transzkontinéntális megindításáról.

¹³³⁷ Toševa Karpowicz, 1986. 237–263.; Reill, 2020.

¹³³⁸ A jelenséget Raoul Pupo a határmenti fasiszmus terminussal írja le. Ennek lényege, hogy a határ nemcsak a fasiszta mozgalom működési helye, hanem egy dinamikus és flexibilis politikai erő jelképe, amely azért jött létre, hogy a szlávtságot és az olasztságot elválasztó mezsgyét a határ mindkét oldaláról jövő „támadásoktól” megvédelmezze. Pupo, Raoul: Olaszország peremén. *Világtörténet*, 41. (2019). 4. 529–541.; Pupo, 2018.

¹³³⁹ Fontos megemlíteni, hogy időközben új választásokat is tartottak, melynek következtében a FONT szemlézeti összetétele is módosult., Ordasi, 2022. Lásd XIV. 13–14. melléklet.

¹³⁴⁰ Toševa Karpowicz, 2007; Toševa Karpowicz, 1986, Frassetto, Riccardo: *I disertori di Ronchi*. Milano, Casa Editrice Carnaro, 1927.; Hesz, 1937. 55–56.

¹³⁴¹ Superina, 2015. 190.

két idézhette fel. A palotáról eltávolították a „*kir. Kormányzóság*” feliratot, az épület ormára a pedig Savoya-ház címerével ellátott az ötágú csillag került villanyvilágítási díszletként, míg a magyar koronát az egyenes kereszttel ékesített olasz koronára cserélték,¹³⁴² és a várostorony tetején „fészkelő” kétfejű fiumei sas is hamarosan „aquila romaná”-vá változott.¹³⁴³

Gabriele D’Annunzio nagyobb szabású terveit jelzi, hogy ellentétben a Délszláv Nemzeti Tanáccsal, valamint a FONT-tal, ő tudatosan a kormányzói palotában rendezte be főhadiszállását, magát pedig Parancsnoknak (il Comandante) nevezve két nappal később átvette a város katonai irányítását.¹³⁴⁴ Ez a pozíció nagyszerű lehetőséget kínált neki arra, hogy már a kezdetektől fogva az igazán jelentős hivatalokat bizalmi embereivel tölthesse be és arra, hogy potenciális riválisait minden további nélkül ellehetetlenítse és/vagy eltávolíttassa. Így járt el például a világháború elejétől a várostól távol tartózkodó Riccardo Zanellával szemben.¹³⁴⁵ Noha Zanella, az Autonóm Párt ünnepelt hősként tért vissza Fiumébe, személyes ambíciói miatt hamar összetűzésbe került a FONT néhány tagjával.¹³⁴⁶ D’Annunzio végül Zanella kiutasításával oldotta meg a kényelmetlen helyzetet,¹³⁴⁷ aki egyes beszámolók szerint még „száműzetésében” is az „életére törő” Parancsnok retorziójától rettegett. Egyes visszaemlékezések alapján Zanella még 1920 januárjában is úgy vélte (állítólag), hogy D’Annunzio tulajdonképpen őt fenyegette a San Vito-templomban tartott Szent Sebestyén-napi szertartáson mondott beszédével. D’Annunzio ugyanis a fiumei nők által felajánlott tört átvételekor kijelentette, hogy azzal a fegyverrel fogják a „győzelem” szót ellenségeik eleven húsába vésni.¹³⁴⁸

¹³⁴² Egan Lajos naplója, 2019. 225.

¹³⁴³ Egan Lajos naplója, 2019. 240. A Római Birodalom jelképe, egyfejű sas.

¹³⁴⁴ Egan Lajos naplója, 2019. 223.

¹³⁴⁵ Zanellás kötet: bár néhány levele alapján eleinte úgy tűnt, Zanella kész alávetni magát a „mester” D’Annunzio akaratának, a két férfi egymással szembeni kölcsönös bizalmatlansága megakadályozta az együttműködést. D’Annunzio és Zanella kapcsolatáról Cavalloni is beszámolt: Cavalloni, 1921.

¹³⁴⁶ Egan Lajos naplója, 2019. 91.; *I verbali*, 2014. 142–143.; Ballarini, Amleto: *L’antidannunziano a Fiume. Riccardo Zanella*. Trieste, Edizioni Italo Svevo, 1995. Az alapvető konfliktust Fiume hovatartozásának kérdése képezte. Míg a FONT a város jövőjét változatlanul Olaszországon belül képzelte el, addig Zanella egyre inkább arra a meggyőződésre jutott, hogy egyetlen nagyhatalom vagy állam sem képes Fiume sajátos igényeit kielégíteni és fejlődését biztosítani. Zanella koncepcióváltásában valószínűleg közrejátszott Rubinich-csel való kapcsolata és D’Annunzio politikájával való fokozatos szembekerülése, illetve a felismerés, hogy Olaszország valószínűleg nem kíván saját belső kikötői számára Fiume által plusz konkurenciát teremteni. Noha a FONT eleinte megpróbálta Zanellát jobb belátásra bírni, és a szabadállam-programjának elvetéséért cserében még a FONT végrehajtó bizottságában is helyet ajánlottak számára, de a konfliktus mégis odáig fajult, hogy mind ifjabb Antonio Vio, mind Antonio Grossich betérjesztette a lemondását, hogy ekképpen tiltakozzon az Autonóm Párt egykori vezérének terve ellen.

¹³⁴⁷ Egan Lajos naplója, 2019. 235.; Ballarini, 1995. D’Annunzio viszonyában kulcsszerepet játszott Nino Host-Venturi is, aki mindent elkövetett, hogy a két férfi közé éket verjen.

¹³⁴⁸ Barbieri, Guglielmo: *L’album de L’olocausta. La passione di Fiume, dal plebiscito del XXX ottobre 1918 all’annessione*. Miláno, Archetipografica, 1934. 164–168.; Ballarini, 1995. 170–172.

D'Annunzio óvatossága nem volt ok nélküli, hiszen már az első napokban is tudni lehetett, hogy a FONT tagjai közül egyesek fenntartásokkal, mások kimondottan kritikusan viszonyulnak jelenlétéhez: többek közt ifjabb Antonio Vio sindaco is. A kérdésre, hogy Vio vajon miért támogatta a D'Annunzio hatalomra jutását, Egan egyik naplófeljegyzése ad frappáns választ: „*a sindaco is ugyanúgy gondolkodik ezen »raidról«, de nem mer szólni, mert agyonütnék*”.¹³⁴⁹ Ezt támasztja alá, hogy D'Annunzio szinte azonnal haditörvényt állított fel, és előbb tudatosan háttérbe szorította a tanácsot, majd az annak helyettesítésére létrehozta saját kormányzó-testületét.¹³⁵⁰ Ez azt jelentette, hogy 1919 októberében D'Annunzio az 1872. évi városi statútum 27. és 38. §-ai alapján feloszlatta a régi városi Rappresentanzát, és törvényt hozott arról, hogy a FONT a hatalmát az ugyancsak a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács név alatt működő, külön osztályokból álló új képviselőtestületre ruházza.¹³⁵¹ Vagyis, bár a végrehajtó hatalom továbbra is a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács kezében volt, a tényleges irányítás D'Annunzio kezében összpontosult, amelyet leglojálisabb hívein keresztül gyakorolt. D'Annunzio első miniszterelnökének Giovanni Giuratit, a fiumeiekből és olaszokból álló hadseregének élére Nino Host-Venturit, a titkos akciók vezetésére pedig Guido Kellert nevezte ki.¹³⁵² Időközben ifjabb Antonio Vio is lemondott a sindacoi méltóságról, az átszervezett Rappresentanza vezetését pedig Riccardo Gigante vette át.¹³⁵³

D'Annunzio politikájának ellenzői kiváltképpen azután szaporodtak meg, hogy egyre több – akár évtizedek óta a városban lakó – személyt megfosztottak fiumei illetőségétől, a Parancsnok költséges parádéi, felvonulásai pedig oly nyomasztó súllyal neheztedtek a városi háztartásra, hogy az életviszonyok kritikussá váltak.¹³⁵⁴ Jellemző, hogy D'Annunzio „uszkókoknak” nevezett kalózbandái a kikötőben állomásozó olasz hajókat sem kímélték. A begyűrűző válság logikus következménye volt, hogy a FONT fokozott intenzitással bocsátotta el szolgálatából a korábban átvett magyar állami tisztviselőket, és koholt és valódi ürügyekre hivatkozva megkezdődött a tömeges kiutasítások sorozata.¹³⁵⁵ A FONT-nak más téren is számos kihívással kellett megküzdenie, ami egyrészt az általa-

¹³⁴⁹ Egan Lajos naplója, 2019. 224.

¹³⁵⁰ A FONT összetételének alakulásáról részletesebben: Jeličić, kézirat.

¹³⁵¹ Egan Lajos naplója, 2019. 237. Ennek a testületnek a végrehajtó közegei pedig a Nemzeti Tanács elnökét, az élelmezési és szociális kérdésekkel foglalkozó belügyi, a pénzügyi-kereskedelmi, az ipar és földművelési, a közlekedési, a közoktatási, az igazságügyi és a vallásügyi delegátus lettek.

¹³⁵² Ledeen, Michael A.: *D'Annunzio a Fiume*. Roma, Editori Laterza, 1975. 93.

¹³⁵³ Egan Lajos naplója, 2019. 242.

¹³⁵⁴ I primi inutili tentativi del Governo per soffocare la vittoriosa azione di Fiume. *La Vedetta d'Italia*, 1919. szeptember 17., Egan Lajos naplója, 2019. 241.; *I verbali*, 2014. 46–51.

¹³⁵⁵ Ordasi, 2019/b; Reill, 2020.

ban véve „idegennek” tekintett olasz katonák jelenlétével és a közerkölcsre, valamint a közrendre gyakorolt negatív hatásával állt összefüggésben.¹³⁵⁶ Másrészt pedig azzal, hogy D’Annunzio extravagáns és provokatív ténykedése az olasz kormány nemzetközi céljait is veszélyeztette. Így miután D’Annunzio Nitti modus vivendijét visszautasította,¹³⁵⁷ az olasz kormány ismét blokád alá vonatta a várost és a jugoszlávokkal is tárgyalásokat folytatott.¹³⁵⁸ Mindazonáltal D’Annunzio éppen ellenkező módon reagált a fenyegetésre, mint ahogy arra számítani lehetett.¹³⁵⁹ 1920 szeptemberében kikiáltotta a Carnarói Olasz (Régensséget) Kormányzóságot,¹³⁶⁰ ami előbb Fiume „véres karácsony”-ához¹³⁶¹ és rezsimjének bukásához, majd Riccardo Zanella tiszavirág-életű Fiumei Szabadállamának kikiáltásához vezetett.¹³⁶² A folyamat csak az 1924. évi olasz annexióval zárult le.¹³⁶³

A fentieket összefoglalva, Reill két fő tézisét érdemes alapvetésként kezelni. Egyrészt azt, hogy bár D’Annunzio szavaival élve sokan manapság is előszeretettel nevezik Fiumét „feláldozott”, „akasztott”, „holokauszt városnak”, a kikötőváros sokkal inkább a túlélés egyik lehetséges stratégiájára szolgál mintául.¹³⁶⁴ Másrészt azt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával és az újabb „nemzetállamok” születésével a birodalmi struktúrák nem szűntek meg. Éppen ellenkezőleg, azok a mindennapi gyakorlatokban kitarítón továbbéltek valamennyi utódállamban. Reill Fiume esetében a birodalmi struktúrák végleges megtörését az 1924. évi olasz annexiónál húzza meg. Azzal ugyanis, hogy Fiume az Olasz Királyság integráns része lett, privilégiumait és autonómiájának maradványait is elvesztette. Következésképpen Fiume 1924-től egyszerű periférikus helyzetű olasz várossá degradálódva állt Benito Mussolini „dicső” Rómájának egységesítő törekvéseivel szemben.¹³⁶⁵ Jóllehet, a későbbi események megmutatták, hogy a valaha volt autonómia emléke

¹³⁵⁶ Erre vonatkozóan: Reill, 2020.

¹³⁵⁷ Klinger, 2011. 36. Tehát, hogy amennyiben Fiume eláll az anektálás követelésétől, a várost az olasz kormány védnöksége alá helyezi, és akár még szabadállammá szerveződéséhez is hozzájárul.

¹³⁵⁸ Toševa Karpowicz, 2007; Toševa Karpowicz, Ljubinka: Rijeka i plan modus vivendi. *Sušacka Revija*, 103–104. (2018) <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=103-104&C=19> (letöltés: 2021. 9. 3.).

¹³⁵⁹ Juhász, 2018. 30–31.

¹³⁶⁰ La commovente dimostrazione di ierisera al „Teatro Fenice.” Il Comandante legge il disegno del nuovo Statuto per la „Reggenza italiana.” *La Vedetta d’Italia*, 1920. augusztus 31.; La Reggenza italiana del Carnaro proclamata per acclamazione di popolo. *La Vedetta d’Italia*, 1920. szeptember 9.

¹³⁶¹ Vagyis az 1920. december 24-től 29-ig tartó olasz–fiumei háborúnak, aminek következtében D’Annunzio 1921. január 18-án elhagyta a várost.

¹³⁶² 1920. november 12. Az olasz és a jugoszláv kormány közti megállapodás, mely értelmében Fiume szabadállam lesz.

¹³⁶³ Klinger, 2011. 161.; Toševa Karpowicz, 1986. 291–312.

¹³⁶⁴ Reill, 2020.

¹³⁶⁵ Reill, 2020.

és az autonóm mozgalom lappangva bár, de a második világháború végéig életben maradt.¹³⁶⁶

VIII. 3. Felszámolás alatt álló Kormányzóság (1918–1920)

Az előző fejezetekben említettekén kívül a fiumei hatalomátadások és átvételek dinamikájának megértéséhez további három tényezőt kell számításba venni. Egyrészt azt, hogy miként Kassán,¹³⁶⁷ úgy Fiumében sem lehet feltétlen hatalmi vákuumról beszélni. Ez alatt Simon Attilához hasonlóan azt értem, hogy bár az október 23-i események jelentős részt ütöttek a magyar államhatalom pajzsán, mikor a Délszláv Nemzeti Tanács tagjai október 29-én a kormányzónál jelentkeztek, a város irányítását mégis minden erőszak alkalmazása nélkül, közvetlenül Jekelfalussytól vették át.¹³⁶⁸ A közrend megrendülése ellenére Fiume mégsem maradt sem akkor, sem később irányítás nélkül. Hiszen mindig akadt olyan hatalmi erő, amely képes volt az olyan alapvető állami funkciókat működtetni, mint amilyenek az igazságszolgáltatás, törvényhozás, végrehajtás tekinthetők. Annak, hogy Fiume a világháborút követően nem fulladt teljes anarchiába, nagyrészt a kikötőváros földrajzi fekvésének és a szövetséges csapatok korai megjelenésének köszönhető, valamint az uralmi elit nagyfokú alkalmazkodó és mobilizáló képességének. Miként ugyanis a FONT kormányzása igazolja, a gazdasági és a biztonsági szempontok előtérbe és az olasz annexió kilátásba helyezésével (tehát egyfajta jövőkép garantálásával) a városatyák hatni tudtak az egyébként is nyugalomra és kiszámíthatóságra vágyó lakosságra. Ebben nagy szerepe volt annak is, hogy a fiumei elitek az Osztrák–Magyar Monarchia bizonyos elemeinek – törvénykezés, jogrend, valutarendszer stb. – ideiglenes megőrzésével és problémamegoldó stratégiáinak alkalmazásával egy olyan eszközt tartottak a kezükben, mellyel konszolidálhatták saját hatalmukat, valamint kezelhették a felmerülő társadalmi konfliktusokat.¹³⁶⁹

Az így megmutatkozó a „parciális strukturális kontinuitás”¹³⁷⁰ tézisét erősíti az is, hogy Jekelfalussy távozása sem jelentette a Kormányzóság azonnali megszűnését és a ma-

¹³⁶⁶ Jeličić, kézirat., Micich, Marino: Rijeka, svibanj 1945. Kraj Zanellina autonomističkog projekta za „Slobodnu Rijeku“/ Fiume, maggio 1945. La fine del progetto autonomista zanelliano per “Fiume Libera”. In: *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100 godina od osnutka Slobodne Države Rijeke /Raccolta degli atti del convegno per i cento anni dalla fondazione dello Stato libero di Fiume*. Ur./Red.: Švorinić, Danko. Rijeka–Fiume, Udruga Slobodna Država Rijeka/Associazione Stato Libero di Fiume, 2021. 140–162.

¹³⁶⁷ Simon, 2017.

¹³⁶⁸ Egan Lajos naplója, 2019. 56–57.

¹³⁶⁹ Reill, 2020.

¹³⁷⁰ Saját kifejezés.

gyar államhatalom kiszorulását. Bár a kormányzó kivonulása jelentősen felgyorsította a dekonstrukciós folyamatokat, helyette, Egan Lajos helyben maradásával 1920 májusáig a magyar intézmények hatáskörük amortizálódása ellenére még D’Annunzio regnálása alatt is folytatták működésüket. Ezért Simon Attila szemléletét követve, Fiume esetében is célszerűbb párhuzamos hatalomról, és autoritás-megosztásról beszélni. A kassai és fiumei példák párhuzamba állítását a két város sajátosan bizonytalan államjogi helyzete, az új hatalmak legitimációs problémái, valamint a közigazgatásban jártas emberállomány hiánya is indokolta. Ez a hatalom régi és új birtokosai közti folyamatos alkudozásokat és kompromisszumokat eredményezett, melyek a mindennapi életben is meghatározónak bizonyultak.

A kormányzó elutazásának következményei morális és legitimációs téren mutatkoztak meg legerőteljesebben. Kiváltképpen, mivel Jekelfalussy szinte titokban, a kormányzói palota hátsó kapuján – amelyet a rossznyelvek szerint egyes kormányzók szeretői használtak éjjelente¹³⁷¹ – kionsva hagyta el a várost három Kormányzósági tisztviselője, Orosdy Lajos, Szitány Géza és Villani Frigyes kíséretében.¹³⁷²

Bár az elutazás állítólag Wekerle Sándor miniszterelnök kimondott utasítására történt, Jekelfalussy távozását a kortársak többnyire elítélték és azt gyávaságnak, a magyarság elárulásának, cserbenhagyásának tartották. Remus Agliceriu, a Torretta utcai m. kir. elemi iskola román származású igazgatója a FONT-nak írt jelentésében Jekelfalussyt „*az internálótáborok hírhedt kormánybiztosának*” nevezte.¹³⁷³ A korábban már említett Névtelen szerző pedig egy süllyedő hajóról menekülő patkányhoz hasonlította, midőn úgy fogalmazott, hogy „*a kormányzónak, mint a kötelességtudó, bátor, derék és becsületes kapitánynak, előbb a gondjaira bízott hajó utasainak, személyzetének és javainak biztonságba helyezésével kellett volna végeznie, csak azután gondolnia a saját bajával.*”¹³⁷⁴

Mivel a források csak egy, Wekerle Sándor miniszterelnök és a kormányzó közti telefonbeszélgetésre és szóbeli utasításra hivatkoznak,¹³⁷⁵ méltán merül fel a kérdés, mennyire lehet hitelt adni a korabeli narratíváknak és tényleg menekülésről kell-e beszélni? Vagy a lehet-e valami racionálisabb/kézzel foghatóbb okkal magyarázni a bekövetkezett esemé-

¹³⁷¹ MTA KKT. MS. 4592/55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

¹³⁷² A fiumei Kormányzóság működése. *8 Órai Újság*, 1918. november 8.; MNL OL K 26. 1187. cs. 1918. XXVII. t. 6470./1918. XXVII. t. (4905. a. sz.).

¹³⁷³ DAR JU 5. Korm. ir. ált. ir. Torrettai állami elemi iskola iratai. 1918–1919. (1896–1919). 712. d.

¹³⁷⁴ MTA KKT. MS 4592/55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

¹³⁷⁵ Az írásbeli utasítás a Kormányzóság székhelyének ideiglenes Budapestre helyezéséről már később, Lovász Márton neve alatt jelent meg. MTA KKT. MS. 4592/41., *Egan Lajos naplója*, 2019. 60.

nyeket?¹³⁷⁶ Jekelfalussy felelősségét nem firtatva, és személyének rehabilitációs szándékától tartózkodva, meglátásom szerint ez utóbbi nincs kizárva. Mert mi is történt pontosan 1918. október utolsó két hetében? A délszlávok betörésének hatására és megfelelő karhatalmi szervezet hiányában a kormányzó Budapestre tette át a székhelyét, hogy hivatalnokoskodását a fővárosból folytathassa.¹³⁷⁷ Ez normál viszonyok közt sem ment volna egyszerűen, de rendes vasúti és egyéb kommunikációs összeköttetés hiányában egyenesen illuzórikus próbálkozásnak számított. Tekintve azonban, hogy a kormányzó a magyar állam első számú helyi reprezentánsa volt, élete, személyes szabadsága, és szava az adott válsághelyzetben kiemelt jelentőséggel bírt, egy másfajta magyarázatot is lehetségesnek tartok. Egészen pontosan azt, hogy a váratlan távozás mögött az a nemzetközi diplomáciai szokás állhatott, ami válsághelyzetek során a stratégiai és állambiztonsági okokból kiemelten jelentős diplomaták visszarendeléséről intézkedett először, hogy túsul ejtésüket, az államot esetleg hátrányosan érintő nyilatkozattételüket megakadályozzák. Tehát a hatalomátvételek tanulmányozása során a helyi tényezőkön kívül az „anyaországok” aktuális célkitűzéseit és lehetőségeit is figyelembe kell venni.

Ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy amennyiben e hipotézis megállja a helyét, akkor Jekelfalussy miért nem tájékoztatta legalább közvetlen beosztottjait elutazásának pontos okairól. Úgy hiszem, ebben az esetben az információk visszatartása talán (!) a pánikhangulat késleltetését is szolgálhatta, mely a magyar állam tekintélyének csorbulásához és a közhangulat még kritikusabbá válásához vezetett volna.¹³⁷⁸ Különösen azok után, hogy éppen az állami rendőrség – a magyar kormány évtizedek keserves taktikázásának keserédes gyümölcse – volt a legelső, ami a délszláv betörésnél összeomlott. A helyzetet súlyosbította, hogy – miként azt a pénzügyőri laktanya az olasz parancsnok utasítására történő lefoglalása és a pénzügyőrök kiutasítása is mutatja¹³⁷⁹ –, mivel a hatalomváltásoknál a fegyveres, egyenruhát viselő testületek mindig potenciális veszélyforrást jelentenek az új rezsim számára, a karhatalmi szervezetek tagjai szinte a kormányzóval együtt távoztak.¹³⁸⁰ Ekképpen hozzájárultak a magyar joguralom által biztosított közrend és közbizton-

¹³⁷⁶ MTA KKT. MS 4592/55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról., MNL OL K 26. 1187. cs. 1918. XXVII. t. 6099./1918. XXVII. t. (6099. a. sz.). *Egan Lajos naplója*, 2019. 56–57. Mindemellett egy 1918. november 18-ára datált utólagos felhatalmazás is fellelhető: MTA KKT. MS 4592/41.

¹³⁷⁷ *Egan Lajos naplója*, 2019. 78., MNL OL K 26. 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 4905./1918. XXVII. tétel, valamint ezzel megegyező tartalommal: MNL OL K 255. 899. cs. 7. tétel. 8356./1918. 4904. ME.I.

¹³⁷⁸ Ordasi, 2019/b.

¹³⁷⁹ *Egan Lajos naplója*, 2019. 89.

¹³⁸⁰ A fiumei Kormányzóság működése. 8 *Órai Újság*, 1918. november 8.

ság, valamint erkölcsi normarendszer fokozatos széteséséhez, illetve a Kormányzóság presztízsének leértékelődéséhez.¹³⁸¹

Jekelfalussy tehát a tájékoztatás helyett egy másik megoldást választott. A közigazgatás feladataival és a magyar állampolgárok ügyeinek intézésével Egan Lajost bízta meg. A kormányzó azonban ezzel súlyos legitimációs, adminisztratív és hatalomgyakorlási problémákat okozott,¹³⁸² ami szemléletesen megmutatkozott a FONT bizottságának Egannál tett látogatása során. Ekkor Antonio Grossich elnök kijelentette, hogy a FONT a magyar kormány uralmát Jekelfalussy távozásával megszűntnek tekinti és a Kormányzóság tagjait a város szolgálatába lépésre szólítja fel. A FONT a hatalomátvételi folyamat hivatalos lezárulását a látogatást követően egy hónappal később, 1918. december 23-án foglalta írásba.¹³⁸³ Az időpont megválasztásában feltételezhetően közrejátszott a tény, hogy december elején megszületett a FONT „alkotmánytervezete” és az, hogy a várost nemzetközileg szabadállammá nyilvánították.¹³⁸⁴ A FONT beállt változásokról Egan Lajost levélben tájékoztatta, melyben megfogalmazta, hogy „*A fiumei nemzeti tanács az összes állami hatalmat átvette, és ezen okból a magyar kormány domíniumát Fiuméra és kerületére megszűntnek tekinti.*”¹³⁸⁵ Ez lényegében a Kormányzóság működésének megszűnését jelentette, ami két konkrét következménnyel járt. Egyrészt felkérték Egant, „*hogy a nevezett Kormányzóság kezelése alatt álló összes ingó- és ingatlanleltárt, az összes pénztárakat, alapokat és alapítványokat, úgyszintén az összes leltárokat az Olasz Nemzeti Tanács kiküldöttjének adja át*”.¹³⁸⁶ Másrészt figyelmeztették, hogy a Kormányzóság legitimációjának elvesztésével az állami tisztviselők és alkalmazottak, valamint az ő szolgálata is okafogyottá vált.¹³⁸⁷

A jogkörök átadása és a Kormányzóság hivatalnokoskodásának befejezése mégsem az egyik napról a másikra következett be, noha a FONT álláspontját a helyi lakosok is igen gyorsan magukévá tették. Ezt a két ellentétes folyamatot mutatja a magyar születésű Baptista Antal, dohánygyári tiszt a FONT 1919. augusztusi ülésén tartott felszólalása, melyben

¹³⁸¹ Finszer Géza: *Rendészettan*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 54–56.

https://akfi-dl.uni-nke.hu/pdf_kiadvanyok/web_PDF_EKM_Rendeszettan.pdf (letöltés: 2021. 9. 3.).

¹³⁸² MTA KKT. MS 4592/55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

¹³⁸³ MNL OL K 26. 1211. 1919. 471./1919. XXIV. t.

¹³⁸⁴ *Egan Lajos naplója*, 2019. 107–108.; MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 4024./1919. (471. a. sz.) XXIV. t., MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 471./1919. (471. a. sz.) XXIV. t.

¹³⁸⁵ *Egan Lajos naplója*, 2019. 107–108.

¹³⁸⁶ *Egan Lajos naplója*, 2019. 107–108., Orosdy Lajos fordításában, némileg más stílusú megoldásokkal ugyanez: MNL OL K 26. 1211. 1919. 471./1919. XXIV. t. (471. a. sz.) Melléklet az 1008. F.K./1919- sz-hoz. Fordítás olaszból. 368. sz.

¹³⁸⁷ *Egan Lajos naplója*, 2019. 107.; MNL OL K 26. 1187. cs. 1918. XXVII. t. 6719./1918. XXVII. t. (6719. a. sz.)

azt kritizálta, hogy egy magas állású volt magyar állami tisztviselő továbbra is formális befolyást gyakorol a dohánygyári ügyekre. Szavaival – melyekkel kétségtelenül Egan működésére célzott – a FONT vezéremberei kijelentették, hogy a „*nevezett tisztviselőnek tudtára fogják adni, miszerint a helyzet 1918. okt. 30-a óta teljesen megváltozott, és hogy Fiumében kormányzóhelyettesek nem léteznek, és soha többé létezni nem fognak*”.¹³⁸⁸ A nyilatkozatot nagy éljenzés fogadta. Pár nappal később Egan személyesen vonta kérdőre a férfit, a beszélgetésről pedig a következő módon emlékezett meg naplójában: „*A dohánygyárban Termatsits jelenlétében megkérdezem a »magyar« születésű, az Olasz Nemzeti Tanács által ügyelőből előléptetett Baptist Antal tiszttől, miből vélte tapasztalni, hogy én a gyár ügyeibe beleavatkoztam? Felhossa, hogy az utolsó hat nyugdíjazási esetet én közöltem a gyárral, tehát én helyeztem őket nyugdíjba. Kiderült, hogy a pénzügyigazgató helyezte őket nyugdíjba, és hogy elfelejtette ezt a gyárral közölni, melynek én csak a nyugdíj-könyvecskéket küldtem meg kézbesítés végett (nem ismervén az illetőket). Felhossa, hogy ő csak megkérdezte a Consiglio Nazionale intézőbizottságtól, vajon Fiumében létezik-e még »kormányzóhelyettes«, mert ő nyugtákat látott = Egan, kormányzóhelyettes = aláírásával és hivatali pecséttel. Felvilágosítom, hogy még 1918. november hóban utasítást kaptam a kormányomtól, hogy így írjam alá a nyugtákat, és pecséttel lássam el; különben ezen nyugták nyilvánosságba nem kerülnek, hanem csak a bank és köztem való forgalomra vannak szánva, előbbi csakis az »ilyen« láttamozással ellátott nyugtákat fogadván el; más hivatali pecsétem nincs, csak a régi, nem is készíttethetek újabb pecsétet, mert nem tudom, hogy néz az ki, Budapestről pedig új pecsétet nem küldtek le; egyébként minden egyes esetben törölöm a »kir.« szót és a »koronát« is. Van-e hivatali helyiségem a Tengerészeti Hatóság épületében? – Nekem semmi hivatali helyiségem nincs, az a két szoba, hol a mellém rendelt számvevőség dolgozik, már mielőtt mellém lettek rendelve – előbb az olaszok, aztán a franciák bocsátották rendelkezésre, de nem nekem.*”¹³⁸⁹

Az ismertetett történet a jelzett ellentétén kívül más fontos motívumokat is megmutat: a központi kormány és a helyi Kormányzóság viszonyát, az információk áramlásának (akadályozott) dinamikáját, kontinuitását és diszkontinuitását, Egan hivatalnokoskodásának tényleges és szimbolikus gyakorlatát, a FONT csaknem teljes dominanciáját, valamint a kormányzói hivatal fizikai értelemben vett felszámolódását. Ugyanakkor az is kiderül, hogy akadtak olyan állami tisztviselők, akik a teljes engedelmesség fejében, szolgálataikat a FONT keretei között folytatták. Erre a FONT 1918. december 23-i rendelete teremtette

¹³⁸⁸ Egan Lajos naplója, 2019. 207–208.

¹³⁸⁹ Egan Lajos naplója, 2019. 208–209.

meg a feltételeket, mivel szüksége volt a képzett és tapasztalt munkaerőkre.¹³⁹⁰ A jobb álláslehetőségekre nyilvánvalóan a politikai nézeteikkel azonosulni kész, olaszul tudó, jó képességekkel vagy nélkülözhetetlen szakismeretekkel rendelkező Fiumében született egyéneknek volt lehetőségük. Az előbbire jó példa Maria Collenz,¹³⁹¹ Pillepich Edit, Pethő Amália esete, míg Centis Henrik, Vincenzo Gelletich, Negovetich Artúr főleg szak- és nyelvismeretüknek köszönhetik átvételüket.¹³⁹² Igaz, a személyes kapcsolatok és protekciók segítségével más szempontok is érvényesülhettek.¹³⁹³

A megváltozott körülményekhez, valamint a régi és új rendszerekhez az állami tisztviselők és alkalmazottak ambivalens módon viszonyultak.¹³⁹⁴ Ez nem meglepő, hiszen származásra, képzettségre, beosztásra, politikai affinitásra és társadalmi beágyazottságra nézve egy igazán heterogén „csoportról” van szó. Helyzetüket bonyolította, hogy Jekelfalussy hirtelen távozásával és a konkrét utasítások hiányában nem tudták, hogy engedelmesskedjenek vagy ellenálljanak-e előbb a Délszláv Nemzeti Tanács, majd a FONT követeléseinek. Abban azonban aligha lehetett köztük kivétel, hogy döntéseiket nem kizárólag nemzetiségi, hanem inkább egzisztenciális szempontok alapján hozták meg. Kiváltképpen azért, mert választásuk akár az állami nyugdíjaik és illetményeik kifizetését és kétségessé tehetette, sőt akár még magyar állampolgárságuk elvesztését is maga után vonhatta.¹³⁹⁵

A korábbi rendszer struktúráinak fellazulását, majd lassú lebomlását egyesek akár „alkalomként” is megélhették. Azaz a magyar állami keretek megszűnése olyan szituációt is teremthetett, amelyben az egyén több alternatíva közül választhatott.¹³⁹⁶ Az egyik legtipikusabb példa erre az állampolgárság és a lojalitás kérdésével szorosan összefonódó az opciós jog megléte és annak felhasználása. Egyrészt azért, mert az optálással az egyénnek lehetősége bizonyult arra, hogy az általa választott ország struktúrájába integrálódást vállalva, ingóságait, vagyonát megőrizze. Másrészt pedig, hogy kilépjen a kisebbségi léthelyzetből, vagy éppen, hogy kitérjen a várható „marginalizálódás”, a társadalmi pozícióvesztés fenyegető veszélye elől.¹³⁹⁷ Az átlépések márpedig, ha nem is minden esetben, de gyak-

¹³⁹⁰ *Egan Lajos naplója*, 2019. 108.; MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 471./1919. XXIV. t.

¹³⁹¹ Maria Collenz korábbi államellenes magatartására vonatkozóan: DAR JU 5. 251. ált./1918. (XXII. 1. 2.) 700. d.

¹³⁹² Emellett nem hagyható figyelmen kívül az új rezsim munkaerő, politikai báziserősítési és legitimációs igénye sem.

¹³⁹³ *Egan Lajos naplója*, 2019. 69–70.

¹³⁹⁴ A megváltozott körülményekről és az ezt befolyásoló olasz hatóságok fiumei tevékenységéről legújabbban: Pupo, R.: 38–85., Juhász, 2019.

¹³⁹⁵ Ordasi, 2019/b.

¹³⁹⁶ Egry, 2015. 465–466.

¹³⁹⁷ Sajti Enikő, A.: Összefonódó történetek: az erdélyi és a felvidéki magyarok összehasonlító története. *Regio*, 26. (2018) 2. 100.

ran éppen a magyar állam kötelékének elhagyásával együtt mentek végbe. A fentiek ismeretében logikus, hogy több horvát és olasz alkalmazott élt a FONT által felkínált lehetőséggel és önként jelentkezett a Délszláv Nemzeti Tanácsnál vagy a FONT-nál, de az átvétel kérelmezése a magyar (sőt miként Agliceriu példázza, akár román) születésű alkalmazottak esetében sem számított ritkaságnak. Így például a pénzügyőrök szinte testületileg már 1918 decemberében délszláv szolgálatba vetették át magukat a FONT és az olasz parancsnokság fellépése miatt,¹³⁹⁸ Spehart viszont éppen a Délszláv Nemzeti Tanács igyekezett maga számára megnyerni.¹³⁹⁹

A megváltozott helyzethez a Kormányzóság tagjai is eltérő módon alkalmazkodtak. Verneda Emil csak sokadszori megkeresést követően lett a FONT vasúti és raktárügyeit irányító hivatalának a vezetője,¹⁴⁰⁰ Manasteriotti Heliodor pedig csak igen körülményesen kerülhetett a FONT a kereskedelmi és ipari delegáció főigazgatói posztjára 1919 januárjában.¹⁴⁰¹ Mint Egan Lajos naplójából ismeretes, noha Manasteriotti eleinte visszakozott,¹⁴⁰² később maga kezdeményezte átvételét, amin a FONT hónapokig gondolkodott. Ügye végül pozitív elbírálásban részesült, amiért Manasteriotti írásban fejezte ki háláját, valamint azt, hogy ő mindig olasz volt és az is marad.¹⁴⁰³ Nem sokkal később még az újonnan létrehozott hitelbank igazgatóságába is bevásztották, és a kereskedelmi és ipardelegációba főigazgatóvá nevezték ki.¹⁴⁰⁴ Manasteriotti pályafutása lényegében az 1920-as években ívelt fel. 1921-ben a Fiumei Szabadállam ideiglenes kormányában a kereskedelmi ügyek irányításával bízták meg,¹⁴⁰⁵ majd Fiume Olaszországhoz csatolását követően a „megye” közigazgatását irányító Prefettura felszámolási irodáját vezette.¹⁴⁰⁶

Manasteriottihez hasonlóan Huhn-Balog Teofilnak, a Kormányzósághoz beosztott segédhivatali irodatisztnak is hónapokon keresztül küzdenie kellett alkalmazásáért. Egan

¹³⁹⁸ Egan Lajos naplója, 2019. 89.

¹³⁹⁹ Egan Lajos naplója, 2019. 69.

¹⁴⁰⁰ Egan Lajos naplója, 2019. 189–191., Fondazione „Il Vittoriale degli Italiani (Gardone Riviera) Archivio Generale Fiumano 1915–1979. Sezione I: Governi di Fiume. 438., OSZK Gyászjelentések. Verneda Emil, 1923.,

A FONT Vernedát 1920-ban a közigazgatási bírósághoz, valamint a közlekedési ügyekért felelős Delegato alle Comunicazioni nevű szervbe osztotta be, majd 1921 áprilisában a Fiumei Szabadállam Salvatore Belasich podestá vezette ideiglenes kormányban a közlekedésügy rektoraként kapott helyet. Verneda életét hosszas betegségét követően a Fiumei Szabadállam közmunkaügyi államtitkáráként 1923-ban az ausztriai alfenzi szanatóriumban fejezte be.

¹⁴⁰¹ Egan Lajos naplója, 2019. 120–121.

¹⁴⁰² Egan Lajos naplója... 130.

¹⁴⁰³ I verbali ... 142.

¹⁴⁰⁴ Egan Lajos naplója... 230., 270.

¹⁴⁰⁵ Fondazione „Il Vittoriale degli Italiani (Gardone Riviera) Archivio Generale Fiumano 1915–1979. Sezione I: Governi di Fiume. 438.

¹⁴⁰⁶ Guida Generalde di Fiume. Stabilimento Tipografico de „La Vedetta d’Italia. S. A.” Fiume. Anno I. 1925. 65.

Lajos szerint ugyanis „*noha előbb vissza volt utasítva, de állítólag ő [Huhn-Balog Teofil – O. Á.] nagyon kérte az átvételt, dacára annak, hogy előbb a nagy magyart adta, később pedig jugoszlávokkal kokettírozott,*¹⁴⁰⁷ és múlt hónapban hallomás szerint a bolognai egyetemre beiratkozott”.¹⁴⁰⁸ Vagyis Manasteriotti és Huhn-Balog esetei arra is jó példát szolgáltatnak, hogy az új rendszerek még az egyének csatlakozási szándéka ellenére sem fogadtak be mindenkit. Sőt, amikor csak teheték, számos körülmény figyelembevételével mérlegeltek és válogattak. Ahogy viszont Frankovich Jolán és Africh Mária Kormányzó-sághoz beosztott díjnoknők példái mutatják, olyanok is akadtak, akik még akkor sem hagyták el fiúmei szolgálati helyüket, mikor ezt a körülmények már lehetővé tették.¹⁴⁰⁹

Az állami tisztviselők és alkalmazottak mindenekelőtt a magyar államtól vártak segítséget: anyagi megerősítésüket és rendkívüli szolgálataik erkölcsi elismerését, állampolgári jogaik biztosítását, valamint azt, az önhibájukon kívül hivatalukat veszítették és közvetlen hozzátartozóik elköltözködésének támogatását.¹⁴¹⁰ A város elhagyására, és különösen a Magyarországra való visszatérésre csak keveseknek volt lehetősége. Ennek okai a vasúti összeköttetés kiszámíthatatlanságában, a bútorok elszállításához szükséges vagonok és a pénz hiányában, az Abbázia körül állomásozó olasz és amerikai katonaság jelenlétében, valamint a Horvátországot megszálló szerb csapatok fenyegetésében lelhetőek fel. Ezen kívül a térbeli mobilitásukat természetesen a nyugdíjasok magas száma,¹⁴¹¹ valamint a tanítók és a vasutasok maradási kötelezettsége, valamint a magyarországi menekültválsággal járó lakáshiány és munkanélküliség¹⁴¹² is negatívan befolyásolta.¹⁴¹³

A magyar állam azonban a történelmi Magyarország felbomlási folyamatának kelles közepén a távoli és egyébként is elérhetetlen Fiumét csak sokadrangú kérdésnek tekintette. Így inkább a problémák lokalizálására törekedett,¹⁴¹⁴ fő célként az időnyerést és a haladékkérést jelölte meg. A magyar kormány reakciójának háttérében mégsem az érdeklenség vagy a közöny húzódott, hanem a háború elvesztésével járó azonnali megoldást

¹⁴⁰⁷ Kokettál, kacérkodik (francia).

¹⁴⁰⁸ Egan Lajos naplója, 2019. 148.

¹⁴⁰⁹ Egan Lajos naplója, 2019. 155–156.

¹⁴¹⁰ A fiúmei magyar kir. tisztviselők memoranduma a Miniszterelnökhöz. 1918. november 11. államrendőrségi beosztottak, anyakönyvi hivatal dolgozói, bezárt tanintézeti osztályok oktatói; Fiumei állatni tisztviselők a miniszterelnöknél. *Pesti Napló*. 1918. november 20.

¹⁴¹¹ Egan Lajos naplója, 2019. 204. Egan Lajos szerint kb. 560 fő

¹⁴¹² Egan Lajos naplója, 2019. 81–83.

¹⁴¹³ MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXVII. t. 3401/1921. (2139. a. sz.) XXIV. t., MTAKK MS 4592/69. Fülepe Lajos levele. 1919. január 12. A tanárokat és tanítókat az állam tudatosan minél tovább Fiumében kívánta tartani, azonban a fiúmei városvezetés csak a tanév végéig kívánta alkalmazni őket.

¹⁴¹⁴ MTA KKT. MS 4592/69., Vö. Szűts István Gergely: Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája. *Múltunk*, 57. (2012) 4. 89–112.

igénylő nagyobb kihívások.¹⁴¹⁵ Ilyen nehézségnek számított például a külső fenyegetettség, a szomszédos államok területi követelései, a földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt felfogott perifériák leszakadása, a társadalmi átalakulást követelő csoportok aktivitása, a kormányválságok, az októberi forradalom, a hazatérő katonák, valamint a menekülők tömegének jelenléte, és az egész országot sújtó a szociális problémák.¹⁴¹⁶ A felsoroltakon kívül a központi kormányzat döntését az is indokolta, hogy a fiumei állami alkalmazottak helyzete az ország megszállt területeihez képest viszonylag stabilnak tűnt. Életüket közvetlenül nem fenyegette veszély és kezdetben alapvető létszükségleteik is biztosítva voltak. Így igaza van Ablonczy Balázsnak abban, hogy mivel az olasz és délszláv erők főleg egymással voltak elfoglalva, a fiumei magyar állami alkalmazottak relatív nyugodtan vészeltek át az impériumváltásokat.¹⁴¹⁷

Ahogy Cavalloni József leírásából is kitűnik, mindez mégsem jelentett teljes problémamentességet. Cavalloni ugyanis „*életében és vagyonában fenyegetett külvárosi magyar lakosságról, az utcára kitett pénzügyőr családokról, hadisegélyt nem kapó asszonyokról és tisztviselőkről, az albániai s olasz frontokról hazavonuló éhes, rongyos, meggyötört magyar katonaságról*” számol be.¹⁴¹⁸ Cavalloni sorait egy bírósági eljárás kapcsán, önigazolozó jelleggel vetette papírra, valamint, hogy a Fiumei Tanügyi Tanács vezetőjeként és állami oktatóként – a MÁV-alkalmazottakhoz hasonlóan – vitathatatlanul rendkívül nagy nyomás nehezedett rá és társaira. Hiszen bár az egymást váltó budapesti kormányzatok a szolgálat és tanmenet folytatását követelték meg,¹⁴¹⁹ a várost sújtó járványok, valamint az iskolaépületek és azok felszerelésének, szén- és élelmiszerkészleteinek átvételére kiküldött katonai és tanácsi bizottságok lehetetlenné tették szolgálatuk ellátását. A növekvő felelős-

¹⁴¹⁵ A témát taglaló szakirodalomból legújabbán lásd: Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. A témára vonatkozó forráskötet: Völgyesi Zoltán: *Harcértől a hátorszáig. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár–L’Harmattan, 2017.

¹⁴¹⁶ Erre, illetve részben a válság kezelésére és újraépítésére nézve lásd még e kötet tanulmányait: *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Szerk. Bódi Zsombor. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018. [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és –tanulmányok, 2.] (különös tekintettel: Tomka Béla: *Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon*; Koloh Gábor: *Magyarország demográfiája és az első világháború*; Bódy Zsombor: *Élelmiszerellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején*); Szarka László: *Minden Egész eltörött*. In: *Minden Egész eltörött. A Nagy Háború emlékei*. Szerk. Katona Csaba. Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2018. [Tempevölgy Könyvek, 28.], különösen 173–181.

¹⁴¹⁷ Ablonczy, 2008.

¹⁴¹⁸ MNL OL K 503. 44. cs. 1920. 126.097/1920. 1920. III. 19.

¹⁴¹⁹ DAR JU 5. 1601. eln./1918; *Egan Lajos naplója*, 2019. 203–204.; MNL OL K 116. 8. cs. 5. t. 1930–1942 és é. n. A magyarság gyöngítésére.

ség érzete, az elvárásoknak való megfelelés képtelensége pedig már önmagában is demoralizálóan hathatott a tanszemélyzetre.¹⁴²⁰

E válságjelenségek létét Egan Lajos is megerősíti, aki naplójában nemcsak a sérelmeiket gyakran felnagyító segélykérelmek sokaságát jegyezte fel,¹⁴²¹ de – hol cinikus, hol felháborodott hangnemben – egyesek erkölcsi kisiklásait is. Érdeklődését különösen azok az esetek keltették fel, melyek során egyes állami alkalmazottak különféle plusz anyagi juttatásokat próbáltak a Kormányzóságtól kicsalni. Szemléletes példa erre Donáth Imre Kormányzósági tanügyi előadó özvegyének esete,¹⁴²² aki mindent elkövetett, hogy kisebbik lánya, Mária fizetését jogosulatlanul felvehesse. Donáthné¹⁴²³ törekvései mégsem jártak sikerrel. Mária ugyanis engedély nélkül távozott a városból és azon kívül, hogy több hónapon át nem tanított, Budapesten még meg is házasodott. Ennek következtében pedig már nagykorúnak számított, így édesanyja elesett a jövedelme feletti bábáskodás „jogától”.¹⁴²⁴

Annak ellenére, hogy a központi kormányzat megkésve reagált a krízisre, 1918 decemberére már Budapest számára is egyértelművé vált, hogy az állami tisztviselők és alkalmazottak Fiumében sem számíthatnak hosszú távon biztos egzisztenciára. Azaz elkerülhetetlen az anyaország koncentráltabb beavatkozása. Mindazonáltal egy átgondolt stratégia kidolgozása váratott magára, ahelyett inkább az adott pillanatnak megfelelő, rögtönzött intézkedéssorozatról lehet beszélni. Ezt alapvetően négy fő tényező határozta meg. 1. a kikötőváros fizikai távolsága és megközelíthetlensége; 2. a Fiume-kérdés nemzetközi szintre kerülése; 3. a magyar állampolgárok általános lét- és vagyonbiztonságának garantálása; 4. az, hogy az állam kész volt lemondani az egyetlen tengeri kikötővárosáról.¹⁴²⁵ Ezt jelzi, hogy 1918. december 29-én a kormány jóváhagyta a Fiumei Kormányzóság felszámolását, és ezzel egyidejűleg nevét Felszámolás alatt álló Kormányzóságra változtatta, valamint, hogy Fülep Lajos személyében – többek közt az állami tisztviselők kérésére¹⁴²⁶ – kormánybiztos küldött ki a városba.¹⁴²⁷

¹⁴²⁰ Ordasi, 2019/b.

¹⁴²¹ MNL OL K 26. 1281. cs. 1922. XXIV. t.

¹⁴²² *Egan Lajos naplója*, 2019. 162–163. 1919 elején Donáth Mária engedély nélküli távozott (szökött) Fiuméből, azonban édesanyja ennek ellenére is megpróbálta további fizetésének és illetményeinek kiutalását kiharcolni.

¹⁴²³ Leánykori nevén: Mariassevich Filoména.

¹⁴²⁴ *Egan Lajos naplója*, 2019. 173–174.

¹⁴²⁵ MT. 1918. december 28.

¹⁴²⁶ Fiumei állatni tisztviselők a miniszterelnöknél. *Pesti Napló*, 1918. november 20.

¹⁴²⁷ MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXVII. t. 2455./1919. XXIV. t. (6432. a. sz.), MNL OL K 26. 1187. cs. 1918. XXVII. t. 6470./1918. XXVII. t. (4905. a. sz.), MTA KKT. MS 4592/32. Fülep Lajos működésével kapcsolatban lásd: Fülep Lajos. A fiumei magyar tisztviselők memoranduma. (A dokumentumot azóta a

Az olasz kapcsolatairól jól ismert Fülepel feladatát egy olyan egyezmény megkötésében jelölték meg, amely lényegét a békés egymás mellett élés és a magyar állami alkalmazottak létfeltételeinek biztosítása képezte.¹⁴²⁸ Az úgynevezett „Egyezés” megkötésére számos viszontagság után végül 1919. január 6-án Antonio Grossich és Fülepel Lajos között került sor.¹⁴²⁹ A szerződés értelmében a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács vállalta, hogy Fiume hovatartozásának rendezéséig a szolgálat és a közigazgatás működtetéséhez feltétlen szükséges állami tisztviselőket és alkalmazottakat 1918. évi december hó 31-ig megállapított összes jogaikban és állásában megerősítve (visszamenőleg 1919. január elsejétől számítva) átveszi, illetve megtartja szolgálatában.¹⁴³⁰

A FONT a foglalkoztatást súlyos feltételekhez kötötte. Egyrészt leszögezte, hogy az átvettek szolgálati idejük alatt minden intézkedéseinek engedelmeskedni kötelesek, és velük a magyar kormány nem rendelkezhet.¹⁴³¹ Másrészt két kategóriába sorolta az átvetteket: a Fiume-kérdés végleges rendezéséig alkalmazottakra, valamint a(z) annál rövidebben meghatározott időre foglalkoztatottakra. Ez utóbbi kategóriába tartoztak a tanítók és tanárok, akiket a fiumei városvezetés csak a tanév végéig kívánt szolgálatában tartani.¹⁴³² Nagy engedménynek számított azonban, hogy azok, akik valamilyen oknál fogva ideiglenesen a FONT alkalmazásába léptek, mentesültek a hűségeskü tétele alól, és csak engedelmisségi (hivatali) eskü letételére szólították fel őket. Továbbá szintén jelentős tényezőnek tekinthető, hogy a FONT hozzájárult a politikailag veszélytelennek ítélt, de át nem vett személyek városban maradáshoz.¹⁴³³

Mindennek megvolt az ára. Cserébe Károlyi Mihály kormányának szavatolnia kellett, hogy gondoskodik a magyar állampolgárok egzisztenciájáról és az időközben elbocsátottakat a folyamatos szolgálat elve alapján – tehát a FONT alatt végzett tevékenységük

---

csomóból kivették és egyelőre ismeretlen helyre áthelyezték.). *Fülepel Lajos levelezése*. I. köt. 1904–1919. Szerk. F. Csanak Dóra. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató, 1990.; Babus Antal: Fülepel Lajos az 1918–1919-es forradalmakban. Az őszirózsás forradalomban. *Új Forrás*, 34. (2002) 3.

<http://epa.oszk.hu/00000/00016/00073/020309.htm> (letöltés: 2021. 8. 9.).

¹⁴²⁸ MTAKK MS 4592/31.; MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1918. december 14. 38.; Ablonczy, 2008. 166–167.; Babus. 2002.

¹⁴²⁹ MTA KKT. MS 4592/50., MTA KKT. MS 4592/69., Lásd Egan Lajos naplójának 1918. december 30-ai és 1919. január 25-i bejegyzését. *Egan Lajos naplója*, 2019. 109–110., 123–124.; *I verbali*, 2014. 130. Egyezés. (A dokumentumot azóta a csomóból kivették és egyelőre ismeretlen helyre áthelyezték.)

¹⁴³⁰ A megegyezés Jekelfalussy zárójelentése és Egan naplója alapján 1919. január végéig hozzávetőlegesen 449 személyt érintett. MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXVII. t. 204/F.K. 1921. sz.; *Egan Lajos naplója*, 2019. 124–125.

¹⁴³¹ MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXIV. t. 8077./1921. XXIV. t. (2139. a. sz.), MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXIV. t. 204./1921. F.K. XXIV. t. (2139. a. sz.).

¹⁴³² MTAKK MS 4592/69. Fülepel Lajos levele. 1919. január 12., MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXVII. t. 8077./1921. (2139. a. sz.)

¹⁴³³ MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXIV. t. 8077./1921. XXIV. t. (2139. a. sz.), MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXIV. t. 204./1921. F.K. XXIV. t. (2139. a. sz.); *Egan Lajos naplója*, 2019. 123–124.

idejének és illetményeinek beszámításával – automatikusan visszafogadja. Nem meglepő, hogy az „Egyezmény” megkötése nagy hatást gyakorolt az állami tisztviselőkre, és ez alól egyes kormányzósági tisztviselők sem voltak mentesek.¹⁴³⁴

Joggal feltételezhető, hogy a viszonylagos kedvező feltételek kivívásában Fülep Lajos diplomáciai képességei mellett nagy szerepet játszott Fiume nemzetközi elismerésének bizonytalansága, valamint a FONT belpolitikai és pénzügyi problémái.¹⁴³⁵ Azt, hogy a magyar kormány a FONT feltételeit még jelentős anyagi áldozatok árán is elfogadta, valószínűleg az, a már jelzett időnyerési szándék magyarázza, mellyel legalább a béketárgyalások befejezéséig egy újabb potenciális menekültáradattól akarta magát megkímélni.

A jogi keretek lefektetésén túl a magyar kormány a fiumei magyarság helyzetének javítása érdekében a más, az egyén számára a mindennapi életben jobban érzékelhető eszközöket is alkalmazott. Ezek közt említhetők a Magyar Segélyező és Tanácsadó Iroda elsősorban az árvák és özvegyek támogatására irányuló tevékenységének felkarolása, a melegkonyhák, ételosztások szerveztetése, valamint a különböző címeken kisebb-nagyobb pénzügyi kiutalása.¹⁴³⁶ A pénzsegélyek folyósítása azonban több problémát felvetett. Egyrészt azt, hogy az általános infláció, az érvényes valutahasználati zavarok következtében a kiutalt összegek értéke gyorsan esett és az további bizonytalanságot, frusztrációt okozott. Másfelől azt, hogy Fiumébe a pénzbehozatalt már 1918 októberétől tiltották, az ez ellen vétőkkel szemben pedig megszálló szövetséges, valamint a városi hatóságok a legszigorúbb módon jártak el.¹⁴³⁷ Mindez még akkor is igaz, ha a Fülep-féle egyezmény értelmében a magyar állam felől érkező bizonyos mértékű pénzmozgást nyilvánvaló okokból elvileg engedélyezniük kellett. Mindenesetre Jekelfalussy Zoltán Bethlen István miniszterelnöknek 1921 júniusában készített zárójelentése szerint a kormány állítólag 5.540.282 koronát fordított a Fiumében maradt tisztviselők és nyugdíjasok illetményeinek kifizetésére 1921. június 21-ig.¹⁴³⁸

¹⁴³⁴ Magyar Tudományos Akadémia Központi Könyvtár és Információs Központ (továbbiakban: MTA KKT), Kézirattár (továbbiakban: MS), Fülep Lajos iratai (továbbiakban: 4592)/50.; MTA KKT, MS, 4592/69.; *Egan Lajos naplója...* 109–110., 123–124.; *I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo, 1918–1920*. A cura di Danilo L. Massagrande. Roma, 2014. 130.

¹⁴³⁵ Babus, 2002.

¹⁴³⁶ MNL OL K 503. 44. cs. 1920. 18. t. 126.097./1920., MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 41.610./1919. XXIV. t. (6432. a. sz.). Például gyors- és ruhaségély, a háborús, családi, kor, kikötői és drága pótlék, beszerzési előlegek.

¹⁴³⁷ Reill, 2020.

¹⁴³⁸ MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXVII. t. 204/F.K. 1921. sz. Jekelfalussy jelentéséből az is megtudható, hogy ebben az időben még utalványozás alatt állt 609.206 korona és 15.000 olasz líra az érintettek június végi illetményeinek kifizetésére.

Noha a Fülep-féle szerződés lényegében a két világháború között is érvényben maradt, annak egyes részei fokozatosan újraértékelődtek. Ennek három oka volt: 1. a magyar belpolitika válság és a Tanácsköztársaság megalakulása; 2. az olasz kormány¹⁴³⁹ és a FONT tagjai egyaránt tartottak attól, hogy a „bolsevik fertőzés” továbbterjed; 3. valamint attól, hogy az új rezsim az „Egyezmény” pontjait magára nézve nem tartja kötelezőnek. Ez utóbbi ugyanis azt jelentette volna, hogy a magyar állam nem gondoskodik tovább a kikötővárosban maradtak magyar állampolgárokról.¹⁴⁴⁰ A FONT félelme azért is megalapozottnak tűnt, mivel a Tanácsköztársaság láthatóan nem tudta, miként viszonyuljon a fiumei helyzethez.

Az új rendszer dilemmái tetten érhetők a kormányzónak küldött levelek címzéseiben is, amelyek egyik sajátosságaként említhető, hogy az udvariassági formulák mellőzésével Jekelfalussy Zoltán „Nagyméltóságú Kormányzó Úr!” megszólítása „kormányzó/kormányzó-elvtársra” változott.¹⁴⁴¹ Mindez visszafelé is kifejeződött: Jekelfalussy következetesen a „Felszámolás alatt lévő fiumei Kormányzóság vezetője”-ként írta alá a felterjesztéseit.¹⁴⁴² Valószínűsíthető, hogy ez azért bizonyult szükségesnek, mert a túl arisztokratikus „kormányzó” terminussal szemben a „Kormányzóság vezetője” kifejezés jobban kifejezte a bürokratikus, hivatalvezetői jellegét és az új rendszer értékrendjét. A Tanácsköztársaság viszonyulását a zavaros fiumei helyzethez mutatja, hogy a Kormányzóságot nem alakították át népbiztossággá, és a hivatali szolgálatot ellátó személyzetet sem cserélték le. Azaz úgy tűnik, az egyetlen főispáni rangú politikus, aki legalább formálisan megőrizhette a korábban viselt hivatali méltóságát a Tanácsköztársaság alatt, az éppen Jekelfalussy Zoltán, az utolsó fiumei kormányzó volt.¹⁴⁴³

2. Fiume folyamatosan romló kereskedelmi és közgazdasági helyzete. Ez gyakorlatilag teljes fizetéképtelenséget jelentett. 1919 második felétől ugyanis a FONT még saját alkalmazottait is csak az erősen devalválódott, gyenge jugoszláv koronával tudta kifizetni, és jelentős részüket még így is kénytelen volt elbocsátani. Ugyanez igaz a gyárosokra és

¹⁴³⁹ Juhász, 2018. 75.

¹⁴⁴⁰ *I verbali*, 2014. 367. Igaz, ahogy Giovanni Rubinich felszólalásából kitűnik, épp Fülep személyében és a Tanácsköztársaság alatt betöltött pozíciójában megfelelő biztosítékot láttak abban, hogy Kun Béla kormánya is tartsa magát az egyezséghez.

¹⁴⁴¹ MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 601.2. f./1919. XXIV. t. K.T.E.2421./1919. XXIV. t.

¹⁴⁴² MNL OL K 26. 1211. cs. 1919. XXIV. t. 601.2. f./1919. XXIV. t. 5890./1919. XXIV. t. 1399.F.K/1919. XXIV. t.

¹⁴⁴³ Igaz, ezen motívumok feltételezett okai mögött mindenekelőtt a Tanácsköztársaság már említett érdektelenségét és rövid regnálási idejét kell feltételezni, valamint a tény, hogy a Kormányzóság legitimitását még a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács is megkérdőjelezte.

nagyvállalkozókra is, akiknek hasonló válságkezelési stratégiája ellen munkásaik sztrájkokkal és felvonulásokkal tüntettek.¹⁴⁴⁴

3. Gabriele D’Annunzio hatalomra kerülése, ami Fiume intenzívebb nacionalizálásával, az egzisztenciális gondok növekedésével, a lakosság egyes csoportjainak mozgósításával, valamint a bel- és külpolitikai krízissel járt együtt. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy a mindennapos élelmiszerhiány miatt a város már a fiumei születésű árvákról sem tudott gondoskodni, így D’Annunzio kénytelen volt őket Olaszországba küldeni.¹⁴⁴⁵

Ilyen körülmények közt mindkét fél részéről jogos félelemként merült fel, hogy az „Egyezmény” valamilyen formában előbb-utóbb teljesen érvényét veszti. A FONT növekvő bizalmatlansága a (fiumei illetőséggel nem rendelkező) magyar állampolgárok kiutasításáról szóló rendeletek megszorodásához vezetett.¹⁴⁴⁶ Mivel ez sokszor a környező jugoszláv ellenőrzés alá tartozó területre való kitoloncolást jelentett, egyre többen döntöttek a hazatérés mellett. A FONT eljárása következtében a magyar állam is rákényszerült arra, hogy koncentráltabban törekedjen állampolgárainak hazaköltöztetésére, valamint a (lét)helyzetváltozással járó megrázkódtatásokat lehetőleg mérsékelje.

Erre különösen nagy szükség mutatkozott, még akkor is, ha fizikai bántalmazástól a magyar nyelvű állami tisztviselőknek csak igen kivételes esetekben kellett tartaniuk. Az egykori fiumei állami hivatalnokok visszatekintései és beszámolói alapján a panaszok döntő többsége az utazással járó magánvagyonai károsultságban öltött testet. Ezt támasztja alá Szabó Samu, a Tengerészeti Akadémia igazgatójának visszaemlékezése, amelyekben bútorai „elkótyavetyéléséről”, iratainak, könyveinek kénytelen Fiumében hagyásáról számolt be.¹⁴⁴⁷ Persze nem Szabó Samu volt az egyedüli eset. Hozzá hasonlóan még a háború alatt Budapesten „ragadt” Tix Miklós,¹⁴⁴⁸ és Török István, egykori fiumei rendőrfőkapitány is kikötővárosban maradt ingóságai miatt aggodalmaskodott a miniszterelnöknek írt felterjesztéseikben.¹⁴⁴⁹ Emellett a forrásokból az is kitűnik, hogy a hivatalos dokumentumok beszerzése, a vagonok hiánya és a vasúti összeköttetés problémái, a fosztogatások, atroci-

¹⁴⁴⁴ Jeličić, 2016; Reill, 2020.

¹⁴⁴⁵ Hughes-Hallett, Lucy: *The Pike. Gabriele D’Annunzio: Poet, Seducer, and Preacher of War*. London, Fourth Estate, 2013. 534–535.; Reill, 2020.

¹⁴⁴⁶ Reill, 2020. 153–160. Reill kutatásaiból ismeretes, hogy az újabb kiutasítási hullám ellenére a kiutasításokat sokszor nem hajtották végre és/vagy a kiutasítottak a felszólítás dacára sem távoztak a városból. Aamennyiben pedig mégis, gyakran rövidesen visszatértek a városba. Ez nyilvánvalóan a mélyebben integrálódott személyek esetében bírt tendenciáértékkel.

¹⁴⁴⁷ SzS vissz. 247–251. Az irat rendelkezésemre bocsátásáért Takács Zsuzsanna Máriának és S. Pallós Piroskának tartozom köszönettel.

¹⁴⁴⁸ MNL OL K 501. 88. cs. 1918. 16. t. 203002./1918.

¹⁴⁴⁹ MNL OL K 26. 1234. cs. 1920. XXIV. t. 3286./1920. XXIV. t. (3286. a. sz.).

tások, és az ezekről szóló híresztelések demoralizáló hatása szintén kihívásnak számítottak.¹⁴⁵⁰

Némileg paradox módon, a távozni kívánók legnagyobb segítője és támogatója a szövetséges katonai erők és a FONT voltak.¹⁴⁵¹ Ez aligha meglepő, figyelembe véve, hogy őket saját hosszú távú céljaik motiválták. Például a város lakosságának könnyebb ellátása, a nemzetközi közvélemény szimpátiájának megnyerése, Fiume teljesebb fennhatóság alá vonása, valamint látszólagos (olasz) etnikai homogenitásának megteremtése és bizonyítása. Ez a hozzáállás ismerhető fel Egan Lajos és Michele Castelli olasz polgári biztos 1919 augusztusában folytatott beszélgetésben is, mely során Castelli úgy nyilatkozott, hogy amennyiben a magyarok a távozása csak vagonkérdés lenne, ő szívesen biztosít vonatot.¹⁴⁵²

A magyar kormány különböző jogcímeiken kiutalt összegekkel segítette a költözőket, a rászorulóknak pedig ingyenessé tette az utazást. Ugyanakkor, miként a Grazban házat vásárló Hausner Ignác tanár esete is tanúsítja, a vasutasok transzportja (elvileg) csak Magyarországra szállította térítésmentesen a személyeket és holmijaikat.¹⁴⁵³ Hausner példája egyébiránt azt is illusztrálja, hogy a „haza” és a „hazatérés” fogalmi megnevezésükön kívül flexibilisek voltak és többféle értelmezést nyerhettek. Más jelenthetett egy magyar vagy egy délszláv származású oktatónak, mást egy állampatriótának, mást egy fiumei születésű olasz anyanyelvű lokálpatriótának. Illetve megint másképp interpretálódott egy olasz nacionalista, egy szociáldemokrata vagy egy kommunista számára, és megint csak más értelmezést nyert egy élelmes „opportunistá” szemében.

A fentiekből következik, hogy a hazatérés számos irányban, különböző okok, vagy indokok alapján megtörténhetett. Legtöbbször a széteső Osztrák–Magyar Monarchia területén, főleg nyelvtudásuk és családi kapcsolataik révén Magyarországon és a Délszláv Királyságban kerestek boldogulást. Mindazonáltal olyanok is akadtak, akik a román állam szolgálatába léptek, vagy a városban maradván, előbb a FONT szolgálatába kerültek és lassacskán többnyire olasz állampolgárokká lettek. Sőt, miként Sándorffy Ferdinánd kanonok és Mittner Zoltán iskolaigazgató választásai mutatják, arra is akadt példa, hogy egyesek

¹⁴⁵⁰ Egan Lajos naplója, 2019.

¹⁴⁵¹ MNL OL K 26. 1234. cs. 1920. XXIV. t. sz. n./1920. XXIV. t. 1107./1920. F.K. (3286. a. sz.). Egan Lajos naplója, 2019. 207., 275.

¹⁴⁵² „Brandensteinnel Castelli polg[ár]biztoshoz megyek, ki vasárnap reggelre ígéri az utazási engedélyt s egyúttal kérdi, miért nem mennek el a magyarok?”

Én: nincsen pénzük, nincsen utazási lehetőség és biztonság, nem tudni Magyarországon befogadják-e; különben a magy[ar] tanítóknak eddig itt „kel-lett” maradni, ezenkívül van cca 560 nyugdíjas.

Ő: szívesen adok vasúti vonatot.” Egan Lajos naplója, 2019. 204.

¹⁴⁵³ Egan Lajos naplója, 2019. 228.

magyar állampolgárságukat megőrizve, még az 1930-as években is Fiumében laktak.¹⁴⁵⁴ Az állami tisztviselők a maradást általában üzleti, szociális vagy családi összeköttetések, ritkábban „kultúrmissziós” ideáik miatt választották, hiszen amennyiben megtehették, be rendezett életüket, megszokott életvitelüket nem szívesen adták fel.

A migráció kapcsán felmerül a kérdés, hogy vajon hány magyar és hány egykori állami alkalmazott maradt a háború után Fiumében, valamint az, hogy hányan távoztak önére jükből a városból, illetve 1918 és 1920 között hányan vették fel az olasz állampolgárságot. Pontos statisztikák hiányában ezen kérdésekre egyelőre nem adható kielégítő válasz. Ezzel szemben két tényező megállapítható: 1. hogy a hatalomváltás és/vagy az állam szét hullása nem feltétlen járt együtt a migrációs hajlandósággal, és, hogy a távozás melletti döntést sem mindig etnolingvisztikai törésvonalak mentén következett be;¹⁴⁵⁵ 2. hogy nemcsak Fest Aladár 1912. évi statisztikai prognózisa – mellyel 1920-ra a magyarok arányát 1920-ra 18.68%-nak (11.208 fő) jósolta¹⁴⁵⁶ – nem valósult meg, de még Szőnyi Hugó 1918. évi 8000 magyar főről beszámoló cikke is erős kétségeket ébreszt.¹⁴⁵⁷

A Magyarországra visszatérő állami tisztviselők és alkalmazottak a fiumei szolgálatukat követően a költözés mellett legalább ekkora súllyal bírt az új állami struktúrába integrálódás kérdése. Az újrakezdést és a könnyebb beilleszkedést az állam családgyesítő programokkal támogatta, ami azt is jelenthette, hogy egyesek ideiglenes beutazási okmány nyal, személyesen térhettek vissza Fiumébe kint maradt családjaikért és ingóságaikért. Épp úgy, ahogy Török István vezetésével az állami rendőrök, valamint a MÁV alkalmazottjai tették.¹⁴⁵⁸ Másfelől a kialakult helyzetet a(z értelmiségi) migráció politikai irányításával, felülről való szabályozásával, valamint a Klebelsberg Kuno által szorgalmazott iskolate remtési programmal és újabb munkahelyek biztosításával igyekezett segíteni.¹⁴⁵⁹

Bár Jekelfalussy jelentéseiben arról tudósít, hogy csaknem az összes tisztviselő és tanár alkalmazásáról sikerült gondoskodni,¹⁴⁶⁰ tudvalevő, hogy közülük sokat létszámon felülként kezeltek vagy egyszerűen nyugállományba küldtek. Többek közt ide tartozott Egan Lajos kormányzóhelyettes is, akit már 1919. június 1-jén nyugdíjaztak,¹⁴⁶¹ ám lét-

¹⁴⁵⁴ MNL OL K 116. 2. cs. 1943-tól. 1. t. 615./1943.; Ablonczy, 2008. 163–188.

¹⁴⁵⁵ Ordasi, 2019/b.

¹⁴⁵⁶ Fest, 1912. 9–17.

¹⁴⁵⁷ Szőnyi Hugó: Tíz nap a jugoszláv Fiumében. *Az Ember*, 1918. december. 17.

¹⁴⁵⁸ MNL OL K 26. 1234. cs. 1920. XXIV. t. sz. n./1920. XXIV. t. 1107./1920. F.K. (3286. a. sz.), MNL OL K 26. 1234. cs. 1920. XXIV. t. 3286./1920. XXIV. t. (3286. a. sz.).

¹⁴⁵⁹ Vö. Csóti Csaba: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei, 1918–1924. *Limes*, 15. (2002) 2.

¹⁴⁶⁰ MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXVII. t. 204/F.K. 1921. sz.

¹⁴⁶¹ *Egan Lajos naplója*, 2019. 184.

számon felülként 1920. május 29-ig szolgálatban tartották.¹⁴⁶² Az állam bizonyos esetekben az egyéni ambíciók és preferenciák figyelembevételétől sem zárkózott el. Így Kritza István, Romwalter Alfréd és Szendrei Mihály elhelyezése során, mikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium arról érdeklődött, hogy a nevezett tanárok hol és milyen körülmények közt vállalnának legszívesebben szolgálatot. Bár egyáltalán nem tekinthető reprezentatív mintának, elgondolkodtató, hogy az oktatók elsődleges szolgálati célként Fiumét jelelték meg. Budapestet, Sopront, Magyaróvárt csak alternatív megoldásként említették meg.¹⁴⁶³

Az állami alkalmazottak boldogulása mindenekelőtt egyéni képességeiktől, nyelvismereteiktől és az országos munkaerőigényektől függött, de lehetőségeiket befolyásolták személyes kapcsolataik, politikai állásfoglalásuk és közvetlen környezetük befogadó és támogató hajlandósága. Kirívóan sikeres példaként hozható fel a kormányzó,¹⁴⁶⁴ valamint a vele együtt Budapestre távozó hivatalnokok előmenetele: Orosdy Lajos miniszteri osztálytanácsos szolgálatait fokozatos kitüntetések után végül helyettes államtitkári címmel jutalmazták,¹⁴⁶⁵ Villani Frigyes miniszteri titkár pedig már 1920-tól hivatalos követként képviselte az ország érdekeit: előbb Romániában és Franciaországban, később Olaszországban, majd Albániában is.¹⁴⁶⁶ Ezen a ponton érdemes megemlíteni az 1902 óta a Kormányzóságnál tevékenykedő Obál Vilmos műszaki tanácsos nevét is, akit – saját visszaemlékezése szerint – a FONT azért utasított ki a városból, mert nem volt hajlandó szolgálatába átlépni. Obál távozását követően előbb Jekelfalussy fővárosi hivatalába került a Kormányzóság végleges felszámolásáig, majd a Sándor-palotában berendezkedett Miniszterelnökségnél helyezték át. Obál végül több mint tizenöt évvel később miniszterelnöki főportásként innen is ment nyugdíjba.¹⁴⁶⁷

¹⁴⁶² Egan Lajos naplója, 2019. 277.

¹⁴⁶³ MN OL K 503. 46. cs. 1920. 18.t. 22.sz./1920., illetve ezzel párhuzamosan Kritza István a Kiviteli Akadémia fenntartását is kérelmezte. Nagy A., 2014. 118–145.

¹⁴⁶⁴ Részletesebben Jekelfalussyról: Ordasi Ágnes: Akik elmentek – és akik maradtak. A Fiumei kormányzó-ság beosztottjai. *Levéltári Közlemények*, 89. (2020).

¹⁴⁶⁵ MNL OL K 26. 1249. cs. 1921. XXVII. t. 9283 (4490. a. sz.), Részletesebben Orosdyról: Ordasi 2021.

¹⁴⁶⁶ Villani Frigyes <http://hdke.hu/tudastar/enciklopedia/villani-frigyes> (letöltés: 2021. 2. 5.), Részletesebben Villaniról: Ordasi, Ágnes: "Scale o Serpenti?". Le condizioni dei rappresentanti del potere dello stato ungherese dopo la Grande Guerra. *Qualestoria*, 48. (2020) 95–112.

¹⁴⁶⁷ Az altiszti karrier legbiztosabb kelleke a – diszkréció, vallja Obál Vilmos, a Miniszterelnökség nyugalomba vonuló főportása. *Uj Nemzedék*, 1938. február 2.

IX. A FIUMEI HATALMI ELITEK ÁTFORMÁLÓDÁSA¹⁴⁶⁸

Noha Kövér György Tiszaeszlárjában úgy vélekedik, hogy „*Egy színdarabban a főszereplők felsorolásának nem az első felvonás vége táján, hanem rögtön a legelején, a címlapbel-sőn lenne a helye*”,¹⁴⁶⁹ a családtörténeti elemzéseket tartalmazó *Főhősök* című fejezetét mégis kötetének második felébe helyezi. Kövér ezt azzal magyarázza, hogy Solymosi Eszter „ügye” nem egy önmagában álló történet, hanem egy szélesebb problémakör fontos része. Ekképp a kötetben megjelenő „szereplőket” nem érdemes saját közegükből kiragadni és a teljes kontextustól eltávolítva vizsgálni.¹⁴⁷⁰ Ezt megfontolandó, Kövér példáját követve a lokális hatalmi térben megjelenő legfontosabb politikai személyek, a kormányzók és helyetteseik, a parlamenti képviselők, valamint a podesták bemutatását ebben a külön szakaszban teszem meg. A fejezetben egyfelől e hivatalok és tisztségek funkcióit és a velük szemben támasztott elvárásokat, tapasztalatokat vizsgálom; másfelől, a hivatalokat és méltóságokat betöltő személyek származását, családi kapcsolatrendszerét, személyes összeköttetéseit, iskolázottságát, rekrutációs bázisát tanulmányozom. Érdekel, hogy a vizsgálathoz bevont személyek milyen szempontok alapján kerültek az adott pozícióba, illetve, hogy miért és meddig voltak képesek betölteni azt. Tehát a prozopográfiai elemzések egyes elemeit felhasználva kitérek arra, hogy mi számított általánosnak és „normálisnak”, vagy éppen „kivételes”, esetleg kimondottan „formabontónak”. Célom az is, hogy az elemzési csoportok közti átfedéseket, kontinuitásokat és diszkontinuitásokat, valamint a különböző generációk és/vagy érdekkörök közti törésvonalakat is kimutassam. Előrebocsátom, bár az alacsony elemszám miatt az adatokból nem lehet „rendes” statisztikai következtetéseket levonni, és ezért a arányok kimutatásánál fennáll a veszély, hogy egyetlen atipikus szereplő jelentősen módosítja, „eltorzítja” az értékeket, a tendenciák valamilyen szintű jelzése érdekében mégis a százalékok feltüntetése mellett döntöttem.

*

1904. január 17-én Rákosi Viktornak, alias Sipulusz a Kakas Márton című lényegében Függetlenségi és negyvennyolcas alapokon álló élclapja címlapján egy különösen

¹⁴⁶⁸ Jelen fejezethez csatolt mellékleteim csupán évre kerekített viszonylagos számításokat tartalmaznak. A hónapokat és napokat is figyelembe vevő pontosításokat egy későbbi munkámban végzem el.

¹⁴⁶⁹ Kövér György: *A tiszzaeszlári dráma*. Budapest, Osiris, 2011. 251–252.

¹⁴⁷⁰ Kövér, 2011. 251–252.

groteszk alakot ábrázoló gúnyrajz jelent meg.¹⁴⁷¹ A gnómszerű alak leginkább figyelemfelkeltő tulajdonságai közt említhető az egész teret betöltő dinamikus, ugrásszerű mozgása, valamint a hatalmas, már-már hólyagszerű feje. A képről a gondtalan (és kellően olvasott) szemlélő óhatatlanul is Ady Endre disznófejű nagyurára asszociálhat, még akkor is, ha a költő az egyik legismertebb pénzversét csak 1905-ben közölte, ráadásul negatív főszereplőjét akkor köztudottan 1904 májusában Rodin Gondolkodó című szobra inspirálta.¹⁴⁷² A Kakas Márton karikatúrájának semmi köze nem volt sem Rodinhoz, sem pedig Adyhoz, annál több a pénzhez és társadalmi pozícióhoz, illetve a térben és időben bekövetkező látványos mobilitáshoz.

A rajzot a lap állandó karikaturistája, „Linek” készítette és *A fiumei kormányzó bevonulása – Kárpátoktól az Adriáig* igazán informatív címet kapta. Hiszen a kép nem más, mint a Szabadelvű Párt egyik lelkes képviselőjét, Roszner Ervint örökítette meg, miként tíz évet meghaladó máramarosi főispánságát maga mögött hagyva Fiumébe sietett, hogy ott – a történeti Magyarország másik felén – kormányzó lehessen. A helyzet abszurditását különösen az adta, hogy Roszner már csak a főleg Nógrád, Bihar és Máramaros vármegyéhez fűződő pályafutása miatt is csak mérsékelten lehetett tisztában a fiumei viszonyokkal. Tájközelgéséért folytán eleve jobban ki volt szolgáltatva a központi hatalom direktíváinak és egyes befolyásos köreinek. Azaz mindenki evidenciaként kezelte, hogy Roszner Tisza István kormányának „meghosszabbított karja”, végrehajtó embere. Az opresszív veszélyre a karikatúra is figyelmeztetett: Linek ugyanis a várost éppen úgy helyezte Roszner lába és tenyere alá, mintha azt el akarná taposni. Ezt a fenyegető mozdulatot a kormányzó arckifejezése is megerősíti, amely óriási szemüvege mögül magabiztosságot sugallva tekint le érkezési célpontjára.

Roszner kapcsán méltán merül fel a kérdés, hogy vajon a kellő tapasztalat és helyismeret hiányában miért őt választották. A Magyar Tengerpart részletes cikket közöl, amelyben kinevezését a következőképp magyarázzák. *„Meglépetést ez a kinevezés sem a politikusok között, sem városunk intelligensebb köreiben nem fog kelteni. Mert Roszner neve már hetek előtt szerepelt a kandidátusok sorában. A kormányzói tisztség kivételes voltára jellemző világot vet, hogy míg más, vele egy rangfokon levő állásnak töménytelen az aspiránsa, erre úgyszólván alig akadt vállalkozó. Szapáry László lemondása óta öt hónap telt el, s e hosszú idő alatt a kombináció mindössze négy nevet hozott forgalomba. Ennek a*

¹⁴⁷¹ A fiumei kormányzó bevonulása – Kárpátoktól az Adriáig. Kakas Márton, 1904. január 17. Lásd XIV. 19. melléklet.

¹⁴⁷² Angyalosi Gergely: Változatok disznófejre – Ady és Baudelaire. *Híd. Vajdasági szervezetek kulturális folyóirata*, 6. (2016).

ténynek jelentősége van. Mert hiszen nálunk valóban több az eszkimó, mint a fóka. A napi-díjasságtól föl a Miniszterelnökségig a kínálat túlhaladja a keresletet s ha minden ambíciót ki kellene elégíteni, a magasabb állások megtízszerezve elegendők. Miért kivétel a kormányzói tisztség? Hiszen Fiume kormányzója nagy hatáskörrel bír, közjogi méltóság, akit hely illet meg a főrendiházban. Szava, mint kormányzóé és mint a Tengerészeti Hatóság elnökéé, idelent, odafent a kormány kebelében súllyal bíró. E súly mértéke csak az egyéniségtől függ. Az állás jogot ad betöltőjének, hogy amit a város és a tengerészet érdekében helyesnek és szükségesnek tart, azt keresztülvinni is törekedjék. Komoly ambíció számára tág perspektívát nyit, szélesebb működési térrel, mint – a miniszterséget kivéve – bármily állás az országban. Akit pedig sarkall a vágy, hogy ragyogó központja legyen egy társadalmi életnek és fényt árasszon: megfelelőbb helyet nem találhat Fiuménél, ahol egymást érik az alkalmat a gazdasági és luxus-szeretet csillogása. És mégis, nem törték magukat sem a közéleti, sem a társadalmi előkelőségek a kormányzásért, holott sok a nagyúr, aki szerepelni óhajt és evégből áldozatokra is hajlandó. [...] a fumei Kormányzóság élén oly férfit kíván látni, aki nem csillogni, hanem dolgozni akar. Az üres és hiú ambíciók elé a közvélemény gátat emelt. Láthatatlan betűkkel ráírta a kormányzói palota homlokzatára: Csak az lépjen ide, kit képesség és ambíció vezérel. Amikor Tisza István kezébe vette az ország gyepelőit, már tudták, hogy Fiume kormányzója a legkiválóbb erők sorából fog kiválasztatni. Mert aki oly puritán az erkölcsihez, határozott az elveiben, öntudatos a cselekedeteiben és annyira a tettek embere, mint az új miniszterelnök annál kizártnak lehetett venni, hogy másra essék tekintete, mint aki megfelel az ő komoly igényeinek és a közvélemény óhajának.”¹⁴⁷³

Az idézet azt érzékelteti, hogy 1903 végére a kormányzói méltóság vesztett korábbi vonzerejéből, mivel az a betöltőjétől egyre több energiát igényelt és a municipális válság tapasztalatai alapján mind konfrontatívabb, kényelmetlenebb posztnak bizonyult. Vagyis az állásra egy olyan – kellő anyagi háttérrel is rendelkező, reprezentálásra alkalmas – személyt kellett keresni, aki kész volt kompromisszumokat kötni és a konfliktusokba belehelyezkedni, illetve azok kezelésére kísérletet tenni. Tisza István ezt az ambíciókkal teli egyént találta meg Roszner személyében,¹⁴⁷⁴ akit a cikk további része a „munka embereként” mutatott be az olvasóközönségnek. A szerző szerint ugyanis Roszner a pozícióját nem származásának és vagyonának köszönhette, hanem „saját erkölcsi és észbeli kiváló-

¹⁴⁷³ Roszner Ervin báró Fiume kormányzója. *Magyar Tengerpart*, 1903. december 13.

¹⁴⁷⁴ MNL OL K 26. 749 cs. 1908. XXVII. t. 5417./1907. (4780. a. sz.) XXVII. t. Levél. Tisza István és Roszner közeli kapcsolatát tanúsítja, hogy a kormányzó „Édes István!” címmel és „Ölel” zárással írt neki levelet.

ságának”. És valóban. Noha a Roszner-család is bárói címmel rendelkezett, valamint távolról még a Zichy-kel is rokoni kapcsolatban állva az arisztokrácia sorában foglalt helyet, mégsem tartozott az „elsővonalas” főnemességhez.¹⁴⁷⁵ A fiumei provizórium fennállása alatt tehát most először történt meg az, hogy nem egy született Zichy vagy Szapáry került a Kormányzóság élére.

A cikk egy másik jelenségre is felhívja a figyelmet. Arra, hogy a Kakas Mártonon kívül az országos és a fiumei közvélemény egy számottevő része Roszner kinevezésében nagy lehetőséget vélt felfedezni. Ekképpen a legtöbb országos és helyi hírlap inkább Roszner pozitív tulajdonságaira koncentrált és erényeit kiemelve valódi megváltóként várták érkezését. A várakozás és nagy izgalom a beiktatása körüli teendőkre is oly mértékben kihatott, hogy a szokástól eltérően a fiumei állami hivatalok és intézmények nem a fiumei vasútállomáson fogadták az érkező kormányzót, hanem testületileg különvonaton mentek elé Buccariba és köszöntötték.¹⁴⁷⁶ Ennek a testületnek a négy kormányósági előadón¹⁴⁷⁷ kívül tagja volt Gaál Tibor kormányzóhelyettes, Luigi Thierry törvényszéki elnök, Weinhardt Gusztáv pénzügyigazgató, Termatsits Kálmán a dohánygyár igazgatója, Rauch Géza fővámszedő, Rákosi Imre főügyész, Moravék Lipót forgalmi főnök, Busche Alfonz postahivatali igazgató, Riegler Sándor, felső kereskedelmi-, valamint Fest Aladár, főgimnáziumi igazgató is.¹⁴⁷⁸

Fest Aladár Thallóczynak írt újabb levelében lelkesen számolt be a buccari-i tisztelgésről. Külön kitért arra, hogy a nagy esemény azért is volt számára igazán emlékezetes, mert hivatalos bemutatása alkalmával Roszner kiemelt figyelmével tüntette ki. Sőt, még azt is megjegyezte, hogy már sokat hallott az igazgató kiváló tevékenységéről – egyenesen Thallóczy Lajostól. Fest a történekről pártfogójának így számolt be: *„Roszner báró installációja alkalmával, mint azon küldöttségnek tagját, amely különvonaton ment üdvözlésére Buccariba, már ott az állomáson mutattak be neki. Említette, hogy hallotta már híreket. Igen szépen köszönöm Méltóságodnak, hogy szíves volt velem rólam szót váltani, ami nagyban hozzá fog járulni ahhoz, hogy kellemessé és eredményessé tegye a vele való szolgálati*

¹⁴⁷⁵ *Magyar nemzetiségi zsebkönyv 1. Főrangú családok.* Budapest, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, 1888. 415–416.; *MNL OL Vasmegyei Levéltára. Segédlet. Roszeneki báró Roszner család iratai, 1745–1951.*

http://www.vaml.hu/data/Segedlet/Raktari_jegyzekek/13_Csaladok/%5bXIII.29.%5d%20A%20roszeneki%20b%20C3%A1r%20C3%B3%20Roszner%20csal%20C3%A1d%20iratai.pdf (letöltés: 2021. 11. 1.).

¹⁴⁷⁶ DAR JU 5. 5. eln./1904. 26. d., DAR JU 5. 22. eln./1904. 26.d. A kormányzó külön kérésére a Budapestről Fiumébe tartó gyorsvonat termes kocsját Buccariban a testületet szállító, Fiuméből odaérkező különvonathoz csatolták és így együtt érkeztek meg Fiumébe.

¹⁴⁷⁷ Wickenburg István, Donáth Imre, Kankovszky Ferenc, Egan Lajos

¹⁴⁷⁸ DAR JU 5. 25. eln./1904. 26. d.

érintkezést.”¹⁴⁷⁹ Sőt, Fest a kormányzó személyiségétől látszólag elragadtatva csak annyit mondott: „*Debuisset pridem!*”¹⁴⁸⁰

Fest kijelentése mögött nyilvánvalóan az állami tisztviselőknek és hivatalnokoknak a kormányzókkal szemben támasztott erős politikai és társadalmi elvárásai húzódtak meg. De vajon ezek mennyiben álltak összhangban a valósággal, és az egyes kormányzók mennyiben voltak képesek egyszerre az állam, a város, a különböző érdekcsoportok és a saját igényeiknek megfelelni és szolgálatukat így ellátni? A következő alfejezetben ezeket a kérdéseket tárom fel.

---

¹⁴⁷⁹ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1904. február 1.

¹⁴⁸⁰ Latin. Már korábban kellett volna., OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1904. február 1.

IX. 1. Fiumei kormányzók és helyetteseik

A Fiumei és Magyar–Horvát Tengerparti Királyi Kormányzói

A IV. fejezetben részletesen foglalkoztam a Kormányzóság rendszerével, rendeltetésével, tekintélyével, strukturális felépülésével, fejlődésének különböző fázisaival. Illetve vizsgáltam a helyi (főleg olasz nyelvű) városvezető elit a folyamatos hatalmi terjeszkedésére adott reakcióit. A téma feldolgozása során kitértem a kormányzó hatás- és jogköreire, kötelességeire, illetményeire és mindezek változásaira. Továbbá, mivel az állam képviselével megbízott személyek kiválasztása a hatalomgyakorlás és a hivatalfejlődés szempontjából, valamint a politikai élet és közvélemény alakulása tekintetében is meghatározó tényezőnek számít,¹⁴⁸¹ bemutattam a kormányzói hivatalt működtető személyek feladatait és alapvető szelekciós szempontjait. Nem került sor azonban a kormányzók és kormányzóhelyettesek rekrutációs bázisának, társadalmi hátterének, képzettségének és interperszonális kapcsolatainak ismertetésére. Mindez szándékos, mivel célszerűbbnek találtam az említett társadalomtörténeti adalékok analizálásának egy külön nagy egységet szentelni. Éppen ezért az alábbi fejezetben ezen hiányosságok pótlására vállalkozom.

A fiumei provizórium 50 éves fennállása alatt a kormányzói méltóságot tizenegy személy töltötte be. Ők név szerint a következők:¹⁴⁸²

gróf zichi és vásonkeői Zichy József: 1870–1872

gróf muraszombathi, széchyszigeti és szápári Szapáry Géza: 1873–1883

gróf zichi és vásonkeői Zichy Ágost: 1883–1892

gróf németújvári és szabadbatthyány Batthyány Lajos: 1892–1896

gróf muraszombathi, széchyszigeti és szápári Szapáry László: 1897–1903

báró roszeneki Roszner Ervin: 1903–1905

gróf muraszombathi, széchyszigeti és szápári Szapáry Pál: 1905 (október–december),

gróf nagykárolyi és kaplonyi Károlyi György: 1906 (április)

gróf nagyszentmiklósi Nákó Sándor: 1906–1909

¹⁴⁸¹ Somogyi Éva: Hivatalnokok a Habsburg Monarchia közös kormányzatában. In: *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai – Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra/Prekretnice u suživotu hrvata i mađara – Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*. Szerk.: Fodor Pál–Sokcsevics Dénes. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015 [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések] 397–404.; Somogyi Éva: *Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői, 1867–1914*. Budapest, 2017.

¹⁴⁸² Lásd XIV. 5. melléklet.

gróf capellói Wickenburg István: 1910–1917

gróf jekel- és margitfalvi Jekelfalussy Zoltán: 1917–1921.

A felsorolt listából négy dolog rögtön kitűnik: 1. Szinte valamennyien grófi címet viseltek és tipikusan a (római katolikus nagybirtokos) főnemességhez tartoztak. Így nemcsak országos, de birodalmi szinten is szerteágazó rokoni összeköttetésekkel rendelkeztek. A címeket illetően Roszner Ervin báró képzett kivételt. 2. A Zichyék és a Szapáryak esetében rokoni (apa–fiú, illetve fivéri) kapcsolatok is kimutathatók 3. A kormányzósági méltóságban töltött hivatali idő csökkent Szapáry László lemondását követően. 4. A legelőkelőbb arisztokrata családok (például Zichy, Szapáry, Batthyány) helyét Szapáry Pál kérészetű kormányzósága után a „másodvonalbeli” nemesi famíliák vették át. Ez a főrendek részéről valószínűleg tudatos döntés lehetett, mivel a századforduló helyi és országos politikai válságait követően mind világosabbá vált a hivatal kényes, konfliktusokkal teli természete. Azaz a pozíció nem csak a reprezentációhoz szükséges vagyont és affinitást, de rendkívüli „tenni akarást”, munkabírást és erős, határozott, kiegyenlítő személyiséget igényelt. A felsorolt feltételeknek azonban az arisztokrácia köréből egyre kevesebben tudtak és/vagy akartak megfelelni, ezáltal mind nehezebb volt alkalmas kormányzójelöltet találni.

Ez a tendencia a kormányzói beiktatás lebonyolításában is visszaköszönt, ami nem meglepő, hiszen az installációt a fiumei közgondolkodás az egyik legfontosabb szimbolikus aktusok között tartotta számon. Ennek az a legfőbb magyarázata, hogy a kormányzó beiktatása alkalmával tett ígéretet a városi státútum, az autonómia és az olasz nyelv védelmére. Éppen ezért az eseményt mindig izgatott várakozás és lázas készülődés előzte meg. Az installáció és a hozzá kapcsolódó rítusok (mint amilyen a templomi szertartás, vagy a képviselőtestület előtti bemutatkozás) és társas összejövetelek arra is nagyszerű alkalmat kínáltak a kormányzónak, hogy az állam, valamint a saját jelentőségét kihangsúlyozza. Erre jó eszköznek bizonyultak a díszes fogadások, vacsorák, és a különböző jótékonyági célokra fordítandó anyagi felajánlások.

Emellett – amennyiben a sajtó tudósításainak hinni lehet – minél „szerényebb” családból származott a kormányzó, annál inkább törekedett a fényűzés maximalizálására. A „kompenzáló” magatartás különösen Nákó Sándor esetében volt igazán látványos: egyes helyeken még 1923-ban is tartotta magát az a nézet, hogy Nákó beiktatásának végösszege csaknem 80.000 koronára rúgott. A kiadások állítólag a kormányzó nagynénje, San Marco

hercegnője¹⁴⁸³ fedezte, hogy a „*nevezetes napot a Nákó névhez méltó fényvel és ragyogással ülje meg*”¹⁴⁸⁴ Nákó installációja és köszöntése egyébiránt még két tényezőnek köszönhetően maradhatott meg sokáig a kortársak emlékezetében. Először is, mert az eseményekről már számos „hivatalos” fénykép is készült, amit a sajtó le is közölt.¹⁴⁸⁵ Másodsor azért, mert az őt követő kormányzóknak már nem volt lehetőségük arra, hogy székhelyüket hasonlóan díszes keretek közt foglalhassák el. Szapáry Pálnál és Károlyi Györgynél a viharos országos szintű politikai események játszottak közre, Wickenburgnál a városi képviselőtestülettel szembeni aggályok, Jekelfalussynál pedig főleg a világháborús körülmények. Sőt, miként az ismeretes, Károlyi György és Wickenburg István beiktatására nem is került sor. Az előbbi installációját a Fejérváry-kormány bukása akadályozta meg, az utóbbit pedig éppen az újonnan kinevezett kormányzó szabotálta el, mert azt nem tartotta szükségesnek.¹⁴⁸⁶

A kormányzók főbb életrajzi adatait feltüntető saját összeállítású adatbázisom alapján megállapítható, hogy Roszner, Wickenburg és Jekelfalussy kivételével valamennyien a Dunántúlon vagy attól nyugatra (Pozsony, Győr, Bécs) születettek, és az, hogy átlagosan 32,2 éves korukban nevezték ki őket kormányzóvá. Bár az Autonóm Párt fiumei sajtója, főleg a *La Difesa* előszeretettel kritizálta Szapáry László rendkívül ifjú korát és tapasztalatlanságát, mégsem ő, hanem Zichy József volt a legfiatalabb a kormányzók sorában. Érdekes, – jóllehet, itt nyilván csak a véletlenek egybeeséséről lehet szó – hogy az ország keleti felén napvilágot látó kormányzók jóval idősebb korukban kerültek a hivatal élére. Példának okáért Jekelfalussy Zoltán kinevezésekor¹⁴⁸⁷ már az 55-öt is betöltötte, de az 51 évével Roszner Ervin és a fél életét a Kormányzóságnak szentelő Wickenburg István sem sokkal maradt el tőle.

Ami a kormányzók képzettségét illeti, általában véve elmondható, hogy míg középfokú tanulmányaikat lakhelyükhöz viszonylag közel – nem ritkán valamely egyházi iskolában – végezték,¹⁴⁸⁸ addig a felsőfokú tanulmányiak már legalább Budapestre és/vagy Bécsbe, de akár Berlinbe és Párizsba szólították őket. Ennek kapcsán két tényező is szembeötlő. Az egyik az, hogy noha a kormányzói méltóság betöltése nem követelte meg, szinte valamennyien jogi képzettséget szereztek a katonai pályára készülő Szapáry Géza és Nákó

¹⁴⁸³ Született: Nákó Miléva. Férje: Capecce Zurio San Marco herceg.

¹⁴⁸⁴ Az utolsó Nákó. *Magyarország*, 1923. május 29.

¹⁴⁸⁵ A fiumei installáció. *Ország-Világ*, 1906. július 8.

¹⁴⁸⁶ Elmaradt installáció. *Pesti Napló*, 1910. december 1.

¹⁴⁸⁷ DAR JU 5. 699. eln./1917. 59. d.

¹⁴⁸⁸ Például a két Zichy a nagyszombati érseki főgimnáziumba, Batthyány Lajos a győri bencésekhez, Károlyi György a kegyesrendiek budapesti főgimnáziumába iratkozott be, míg Nákó és Wickenburg a bécsi Theresianum tanulói voltak.

Sándor kivételével. Sőt, öten még jogtudori címmel is rendelkeztek.¹⁴⁸⁹ A másik pedig az, hogy miként az életrajzokból kiderült, többen is teljesítették az úgynevezett Grand Tourt, amivel lényegében az arisztokrácia körében a 18. században meghonosodott szokást folytatták. A kormányzók közül a legjobban dokumentált utazás a Zichy-testvérekhez köthető, akik közül József ázsiai és amerikai élményeiről részletes naplót is vezetett.¹⁴⁹⁰ A „nagy utazás” gyakorlata elsősorban tapasztalatszerzésre, ismeretbővítésre, világképformálódásra szolgált, de nem becsülhető le a szocializáció, újabb összeköttetések kialakítása, a különböző társadalmi érintkezési formák gyakorlása és az idegen nyelvek magas szintű használatának finomítása. Ez utóbbi a fiumei hivatalnokoskodás során releváns tényezőnek számított és szinte természetesnek vehető, hogy a magyar mellett németül, franciaul és angolul is tudtak, illetve a kormányzói kinevezéshez nélkülözhetetlen olasz nyelvet már Fiumébe érkezésük előtt elsajátították. Persze, emellett más nyelveket is ismerhettek. Wickenburg például valamennyire spanyolul is megértette magát, hiszen hat-hét éves korában édesapja mellett részt vett Habsburg Miksa balvégzetű mexikói „kalandj”-ában.¹⁴⁹¹

Az arisztokratikus előírások és a rendies mintázatok a párválasztásban is megmutatkoztak.¹⁴⁹² A kormányzók – Szapáry László kivételével – pályafutásuk elején megházasodtak, és – Károlyi Györgytől eltekintve – mindannyian főúri környezetből választottak

¹⁴⁸⁹ Rajtuk kívül még Jekelfalussy Zoltán is állam és jogtudományt végzett, de jogi végzettséget jelen tudásom szerint nem szerzett.

¹⁴⁹⁰ Zichy József: *Gróf Zichy József utazásai I. Ázsiai útinapló, 1875–76.* Szerk. Zichy Mihály, Budapest, Széphalom Könyvműhely–Országos Széchényi Könyvtár, 2013; Zichy József: *Gróf Zichy József utazásai II. Amerikai útinapló, 1877.* Szerk. Zichy Mihály. Budapest, Széphalom Könyvműhely–Országos Széchényi Könyvtár, 2013.

¹⁴⁹¹ MNL OL P 2256. No. 135. 25. d. Wickenburg. Az útról Wickenburg István még rajzokat is készített.

¹⁴⁹² A főnemességre jellemző mintázatok még a kormányzók gyermekeinek karrier- és párválasztásában is domináltak. Ekképpen a fiúk a családi tradíciókat követve közéleti és/vagy katonai pályán helyezkedtek el. Példának okáért Roszner Ervin idősebb, István nevű fia kulcsszerepet vállalt a Nemzeti Egység Szervezetének vasvári megszervezésében és 1935-ben a párt programjával annak még parlamenti mandátumát is elnyerte. Szapáry Pál kisebbik fia, Antal pedig – Erzsébet nővéréhez hasonlóan – a második világháború alatt a Nemzetközi és Magyar Vöröskereszt összekötő tisztjeként a lengyel zsidó menekülteket segítette. Tevékenységéért a mauthauseni koncentrációs táborba került, és csak kilenc hónapi fogság után, Gusztáv Adolf svéd trónörökös (1950-től király) közbenjárásával térhetett haza. Mindazonáltal, ahogy a festőként hírnevet szerző Batthyány Gyula példája mutatja, olyan fiúk is akadtak, akik édesapjukétól eltérő hivatást választottak. Még akkor is, ha ő bizonyítottan a birtok és az egyes vállalatok ügyeinek intézésében is (legalábbis névleg) részt vett. Ugyanez vonatkozik az „utódok” házasodására is, hiszen Szapáry Lászlón és Szapáry Pálon kívül a többi „kormányzó-fi” is igyekezett rangjához illő hitvest találni: Batthyány Gyula Károlyi Zsuzsannát, Roszner István, Koronghy Lippich Leonát vezette oltárhoz, Szapáry Géza Constantin pedig a francia Maria Francisca Baude kezét kérte meg. Ez alól a kormányzók leánygyermekei sem képeztek kivételt: Zichy József Klára lánya, Keglevich Istvánhoz, Ágost Anasztáziája Szécsényi Györgyhöz, Batthyány Emanuella Dessewffy Emilhez, Károlyi lánya, Georgina Erwin von Boineburg-Lengsfeld báróhoz, Nákó Berta Berg Tibor báróhoz, Jekelfalussy Marietta pedig egy orosz báróhoz, a bolsevizmus elől Magyarországra menekült Wladimir Rosenhez ment feleségül. Igaz, Zichy József gyermekeiről, Gyuláról és Zichy Mártáról ez már nem mondható el: ők ugyanis polgári, vagy legalábbis kevésbé előkelő származású társat találtak maguknak; Szapáry Géza, Zichy Ágost, Szapáry Pál és Wickenburg István lányai pedig már nem is kötelezték el magukat.

párt maguknak.¹⁴⁹³ Ahogy Somogyi Éva *Magyarok a bécsi hivatalnok világban* című munkájában rámutat, a házassági szokások egyrészt a társadalmi mobilitás vagy fixáció miatt bírtak kiemelt jelentőséggel; másrészt pedig nemzeti és birodalmi identitásuk szempontjából számítottak fontosnak. Ennek alapján érdemes Somogyi tanácsát megfogadni és a feleségek társadalmi kapcsolatain kívül a nemzeti kötelékeiket is figyelembe venni, valamint a családi összefonódásokat a birodalmi struktúrába illeszkedés részeként felfogni.

Ezek a több szintű összefonódások jól megmutatkoztak az alábbiakban: Zichy József először Odescalchi Ilona hercegnőt, majd Mária Poscht vezette az oltár elé, öccse pedig a dúsgazdag Sina Simon báró unokáját, Wimpffen Hedviget vette nőül. Tipikus főúri frigyként említhető Roszner Ervin Forgách Klotild grófnővel és Nákó Sándor Liphtay Eszter bárónővel kötött házassága, valamint Batthyány Lajos frigye is. A vértanú unokája ráadásul nem mással, mint Andrássy Gyula lányával, Ilonával kötötte össze az életét. Hasonló módon, Szapáry Géza a perkátai uradalom egyik várományosával, Győry Máriával alapított családot. Igaz, fiaik már a történelmi Magyarország „határain túl” találtak maguknak társat. Szapáry László hosszú kicsapongó éveit követően Irene Ungnad von Weissenwolff személyében egy cseh birodalmi grófnő mellett állapodott meg. Szapáry Pál pedig egy lengyel grófnő, Maria Przedziecka kezét kérte meg, aki állítólag az orosz cár főudvarmesterének lánytestvére volt.¹⁴⁹⁴ Az egyes uralkodói körökbe való bejáratosság sem számított kivételesnek. Wickenburg István felesége, Pückler-Limpurg Mária Zsófia Chotek Zsófia társalkodónőjeként, Balázs Irma, Jekelfalussy Zoltán hitvese Zita királyné palotahölgyeként szolgált. Károlyi György viszont egyedüli kivételként már éppen, hogy rangon alul házasodott. Több éves amerikai tartózkodása során 1891-ben Kaliforniában Frank Boris-kát, egy pécsi énekesnőt vette feleségül.¹⁴⁹⁵

A kormányzók közéleti tevékenységének vizsgálatából több általános következtetés vonható le. Ezek közül az egyik, hogy többen származásuk révén eleve tagjai voltak a főrendiháznak.¹⁴⁹⁶ A másik pedig az, hogy Szapáry Pálon, Nákó Sándoron,¹⁴⁹⁷ Wickenburgon és Jekelfalussyn kívül már kormányzói kinevezésük előtt is kipróbálták magukat or-

¹⁴⁹³ Zsoldos Ildikó: A Károlyiak szerepvállalásai az 1905–1906-os kormányzati krízis idején. *Századok*, 153. (2019). 1. 123–150.

¹⁴⁹⁴ *Képes Folyóirat. A Vasárnapi Ujság füzetekben*, 34. (1903) 299.

¹⁴⁹⁵ *Színművészeti Lexikon*, II. köt. *Favariné–Komjáti Ferenc*. Szerk. Schöpflin Aladár. Budapest, Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, 1929. 67., Gróf Károlyi György afférje. *Pesti Napló*, 1904. január 26. Károlyi döntését valószínűleg megbánhatta, mert egy idő után elköltözött a feleségétől, de egyes értesülések szerint még a nőtartást sem fizette.

¹⁴⁹⁶ Ráadásul, mint korábban említettem, a fiumei kormányzót ott szintén biztos hely illette meg.

¹⁴⁹⁷ Bár Nákót 1906-ban Torontál megyében megválasztották, mandátumát éppen kormányzói kinevezése miatt már nem vehette át.

szágyúlési képviselelként és/vagy főispánként. Magyarán, releváns politikai ismeretekkel és tapasztalattal rendelkeztek.¹⁴⁹⁸ Példának okáért Zichy József és Ágost édesapjuk példáját követve Pozsony megyében, Szapáry Géza és László fia a családi tradícióknak megfelelően Muraszombaton, Károlyi György pedig Nagykárolyon szerzett mandátumot. Ugyanitt említhető meg Batthyány Lajos neve is, akit győri főispánból előbb fiúmei kormányzóvá nevezték ki, majd 1896. évi távozását követően Győr, 1901-ben Fiume, később pedig Bodajk képviselelként került be a parlamentbe. Legalább ilyen nagy helyváltoztatások jellemezték Roszner Ervin életútját is, aki, miután egyház jogtanári állását feladta, előbb 1887 és 1891 között Szécsény kerület képviselelkje lett, majd Hont vármegyéé, valamint Selmeceés Bélabánya városoké, végül 1894-től Máramaros főispánja lett. Velük szemben Szapáry Pál, Wickenburg és Jekelfalussy inkább hivatali karriert futott be. Szapáry először a földművelésügyi miniszteriumi ideiglenes minőségű díjtalan miniszteri fogalmazógyakornokaként, Jekelfalussy pedig ugyanott díjtalan segédfogalmazóként helyezkedett el, Wickenburg viszont már a budapesti kir. Adófelügyelőségtől került át 1882-ben előbb a fiúmei Adófelügyelőségre, majd onnan a Kormányzóság kötelekébe. Wickenburg és Jekelfalussy kormányzóvá válásukig elsősorban bürokraták voltak, a Kormányzóság élén pedig „bürokratizált főúrként” viselkedtek. Ennek ellenére akárcsak „társaik”, pályafutásuk végére ők is cs. és kir. kamarások, valamint valóságos belső titkos tanácsosok lettek és számos külföldi állam kitüntetésben részesültek. Miként azt Roszner és Wickenburg is példázza, még akár a Ferenc József-rend nagykeresztjét is kiérdemelhették több évtizedes szolgálattal.¹⁴⁹⁹

A közéleti szerepvállalás nem korlátozható pusztán a hivatalviselésre és politikai működésre. Ahhoz ugyanis szervesen hozzátartoztak a különböző bizottságokban, érdeklődésüknek/társadalmi kötelezettségeiknek megfelelő, (arisztokratikus és polgáris jellegű) társaságokban, olvasó és művészeti körökben, sportegyesületben, vadász- és kiránduló klubokban való részvételek is. Nem meglepő tehát, hogy valamennyi kormányzó oszlopos tagja volt az országos és a helyi Nemzeti és Hazafias Kaszinónak, valamint kinevezésüket követően a város társadalmi életébe is bekapcsolódtak: jótékonyági intézeteket és alapítványokat létesítettek, támogattak és első emberei voltak a fiúmei Állami tisztviselők egyesületének is.

Mindezzel párhuzamosan a kormányzók a fontosabb részvénytársaságok, vállalkozások, pénzintézetek stb. igazgatósági testületében is megjelentek, illetve Zichy József,

¹⁴⁹⁸ Lásd XIV. 5. melléklet.

¹⁴⁹⁹ A fiúmei kormányzó felmentése és kitüntetése. *Magyarország*, 1905. február 28., *Budapesti Közlöny*, 1917. szeptember 13.

Szapáry Géza, Szapáry László, Batthyány Lajos nevei még a Földhitelintézet Alapítókönyvében is fellelhetőek.¹⁵⁰⁰ Szintén fontos kitérni arra, hogy a kormányzók vélt és valós, politikai, társadalmi és morális „kötelességei” Fiume elhagyása után sem szűntek meg, összeköttetések többnyire fennmaradtak. Ezt bizonyítja az is, hogy a Fiumei Liga 1922. évi megalapításában a még élő egykori kormányzók közül többen is tevékeny részt vállaltak. Így tett Zichy Ágost, Szapáry László, Nákó Sándor, Jekelfalussy Zoltán, Batthyány Lajost pedig elnökké választották.¹⁵⁰¹ A sors fintora, hogy a kezdeményezés egyik nagy támogatója a korábbi „nagy ellenség” Riccardo Zanella volt, akit a fasiszták épp a Liga megalakulásainak napjaiban üldöztek el a Fiumei Szabadállam éléről.¹⁵⁰²

A kormányzók átlagos hivatalviselése csupán 4,5 évet ölelt fel, ami a poszt meglehetősen kiszolgáltatott, ingatag helyzetére és a személyek gyors rotációja utal. A személyek e gyors cserélődése a kivételesen exponált Fiumében különösen problematikusnak bizonyult, mivel ott az államhatalom eredményes képviselője és az egyes reformok kivitelezése időt, stabilitást és szolgálati folyamatosságot követelt. Bizonyára nem véletlen, hogy a legtovább regnáló Szapáry Géza és Zichy Ágost Kormányzóságának nagyrésze is éppen Tisza Kálmán miniszterelnökségének időszakára esett. Természetesen az egyes kormányzók működési ideje nem egységesen oszlott meg. Ehelyett inkább az látható, hogy a kormányzók személyének váltakozása a központi kormányalakításokkal és kormányválságokkal függött össze. Az országos politikai viharok könnyen elsodorhatták az egyes kormányzókat, és a működésük alatt elért eredményeiket. Mindez a kormányzói méltóság bizalmi jellegére vezethető vissza,¹⁵⁰³ valamint arra, az ehhez kapcsolódó gyakorlatra, amely szerint az aktuális kormányzó kötelességszerűen betejesztette a lemondását minden kabinetváltásnál az új miniszterelnöknek, aki az uralkodónál vagy a kormányzó felmentését, vagy megerősítését kezdeményezte. Erre a jelenségre utalt a Pesti Hírlap 1904 decemberében, mikor a kormányzót nem leplezett cinizmussal „*válság-hírnöknek*” nevezte, majd ismertetve, hogy „*azon régi szokásnak megfelelően, hogy valahányszor kormányválság van kilátásban, a fiumei kormányzónak a leggyorsabb vonaton Budapestre kell utaznia.*”¹⁵⁰⁴

A kormányzók távozásával kapcsolatban a Pesti Hírlap meggyőződéssel vallotta, „*hogy mindenkiből lehet valami még Magyarországon, de aki egyszer fiumei kormányzó volt, az jó időre keresztet vethet politikai pályájára. Hogy úgy mondjuk, prédikációs halott*

¹⁵⁰⁰ MNL OL Z 119. 1. t. Alapítókönyv.

¹⁵⁰¹ Megalakult a Fiumei Liga. *Budapesti Hírlap*, 1922. május 16.

¹⁵⁰² Harc az önnálló Fiuméért. *Magyarország*, 1922. május 16.

¹⁵⁰³ Sulla situazione. *La Difesa*, 1899. március 12.

¹⁵⁰⁴ A szabadelvi pártkörből. *Pesti Hírlap*, 1904. december 2.

még alig akadt a fiumei kormányzók közül, kit ebbe, kit abba a botrányba ugrattak bele a furfangos taliánok, meg a sunyi horvátok, a legtöbbnek éppen annyi ideje volt, hogy jegyét megválthatta és Fiume a lapokból tudta meg, hogy nincs többé kormányzója. Ünnepestes bevonulást már láttunk eleget, ünnepestes búcsút még soha. Politika, váltó, szerelem és kártya — mindenféle akadt e tarka sorban.”¹⁵⁰⁵ Noha e kijelentés nyilván túlzó, az már valóban igaz, hogy az utolsó kormányzó, aki ünnepestes körülmények közt hagyta el a várost, az 1896 októberében Batthyány Lajos volt.¹⁵⁰⁶ Hivatali utódainak a méltó búcsú már nem adatott meg. A legismertebb eset kétségtelenül Jekelfalussy nevéhez és állítólagos „meneküléséhez” fűződik. Jóllehet, Szapáry László korrupcióbotrányával együtt járó lemondása sem volt túl örömteli.¹⁵⁰⁷

Az állam leginkább tekintélyének csorbulásával, valamint a kormányzói méltóság és a kormányzósági hivatal devalválódásával fizetette meg a konfliktusokkal teli kormányzói regnálásoknak és a dicstelen távozásoknak az árát. Ahogy egyes újságírók találóan megfogalmazták: *„Minden haragot megbocsájt a nép, de a gyávaságot nem felejt el. Minden kormányzó úgy jön ide, mintha tárcájában az új kor reformjait hozná s úgy megy el, mint a cechjét fizetni nem tudó hajnali vendég! Szapáry László, Roszner, Szapáry Pál, Károlyi György s Nákó Sándor után nem maradt egy kunyhó létesítésének emléke, de egy csomó szomorú, a magyarságra kínos botrány emléke – igen!”*¹⁵⁰⁸

Mindazonáltal a Pesti Hírlap a fiumei kormányzók jövőjére vonatkozó prognózisa nem igazolódott be. A többség ugyanis ilyen vagy olyan formában távozását követően is (legalábbis látszólag) megtalálta a számításait. Zichy József miniszter lett előbb Szilágyi József, majd Bittó István kormányában, Zichy Ágostot főudvarnaggyá léptették elő, és 1912-re még a Delegáció elnöki posztját is elnyerte, Szapáry Géza pedig 1884-től a Fővárosi Közmunkák Tanácsában tűnt fel. A közéleti pályán maradt Batthyány Lajos is, aki haláláig számos társadalmi mozgalomban szerepet vállalt és ezzel párhuzamosan több országos kiterjedésű részvénytársaság igazgatósági bizottságába is beválasztották.¹⁵⁰⁹ Ugyancsak tevékeny évek vártak Szapáry Lászlóra, aki azon kívül, hogy a Tanácsköztársaság bukása után Bánffy Miklós külügyminiszter kérésére élénken bekapcsolódott az Eduard Beneš-sel folytatott osztrák–magyar határrendezési kérdések megvitatásába, részt vett a

¹⁵⁰⁵ Fiume új kormányzója. *Pesti Hírlap*, 1910. május 26.

¹⁵⁰⁶ Il congedo dell'ex-governatore conte Lodovico Batthyány dal Municipio di Fiume. *La Bilancia*, 1896. október 17.; La partenza di S.E. il Conte Lodovico Batthyány. *La Bilancia*, 1896. október 19.

¹⁵⁰⁷ Erre vonatkozóan: Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon*. Budapest, Napvilág 2011.

¹⁵⁰⁸ Csatangolás. *Pesti Napló*, 1907. július 21.

¹⁵⁰⁹ Erre vonatkozóan: MNL OL Z 136. 12. cs. 124. t., MNL OL Z 136. 128. t.

szlovén autonómia kivívásáért indított mozgalomban, majd londoni magyar nagykövetség szolgált az államot. Szapáry emelkedő diplomata-kariere ellenére az anyagi stabilitást viszont már nem érthette el. Fényűző életmódja és a külszolgálat által megkövetelt roppant költségek fokozatosan felemésztették saját és felesége tekintélyes vagyonát;¹⁵¹⁰ az egyre növekvő tartozások miatt pedig még bírósági eljárások is indultak Szapáry ellen.¹⁵¹¹ A pénzügyi botrányok fivérét és annak hitvesét sem kerülték el.¹⁵¹² Pál neve egyébként lemondása után négy évvel az Országos Keresztényszocialista Pártban tűnt fel, amely csoportosulásnak az elnöki tisztségét is betöltötte. Érdekesen alakult Roszner Ervin karrierje, aki Tisza István támogatásával pályafutása csúcspontján Ferenc József király személy körüli minisztere lett 1915-ben. Igaz, működése aligha tartozott élete legboldogabb szakaszához, hiszen a háborús mindennapok nehézségein kívül még az uralkodó halála is az ő hivatali idejére esett.¹⁵¹³

Végül, említést érdemel, hogy a tizenegy kormányzó közül Fiuméből távozása után csupán Wickenburg István vonult vissza végleg. Vele ellentétben egy hosszabb-rövidebb időszakot követően mind Nákó, mind Jekelfalussy hamarosan visszatért a közügyek intézéséhez. Az előbbi, miután a trianoni békeszerződés értelmében külföldre került birtokait eladta, a Wiener Kommerzial Bank igazgatóságában kapott helyet. Jekelfalussy pedig amellet, hogy a Kivándorlási Tanács tagja lett, éveken át a Nemzeti kaszinó igazgatói posztját is betöltötte.¹⁵¹⁴ Sőt, pályafutása megkoronázásaként 1942 augusztusában még a Magyar Érdemrend nagykeresztjével is kitüntették.¹⁵¹⁵

Kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek¹⁵¹⁶

Ahogy a fenti fejezetekben utaltam rá, előfordult, hogy válsághelyzet vagy alkalmas jelölt hiányában a kormányzói posztot hónapokon át nem töltötték be. Ezekben az átmeneti periódusokban a kormányzó feladatait a kormányzói helyettesek (sostituto gover-

¹⁵¹⁰ Csödbe került Szapáry László gróf volt fiumei kormányzó és londoni követ. *Ujság*, 1933. április 25.

¹⁵¹¹ MNL OL Z 41. 376. cs. 3170. t. 2876. b. dosszié.

¹⁵¹² MNL OL Z 133. 147. cs. gr. Szapáry Pál és neje. Gerliczy báró bocsánatot kért. *Friss Ujság*, 1913. augusztus 30.

¹⁵¹³ A trónváltás, a magyar parlament és a kormány. *Világ*, 1916. november 23.

¹⁵¹⁴ *Országgyűlési almanach, 1927–1932*. https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/alm/al927_32/526.htm (letöltés: 2021. 11. 1.).

¹⁵¹⁵ Jekelfalussy Zoltán volt fiumei kormányzó magas kitüntetése. *Pesti Hírlap*, 1942. augusztus 8.

¹⁵¹⁶ A kormányzói helyettesekkel és kormányzóhelyettesekkel részletesebben az ÚNKP–18–3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program keretében foglalkoztam. Ennek eredményeit a „Másodsorban – Kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek Fiumében”, valamint a „Fortitudo et prudentia” – Fiumei kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek az összefonódó társadalmakban” címmel az Újkor történelmi portálon jelentettem meg.

natore), majd 1901-től a kormányzóhelyettesek (vice-governatore) látták el. Igaz, a Kormányosság eredetileg nem rendelkezett külön helyettesi poszttal. Csak az állami bürokrácia fokozatos kiépülésével és modernizációjával, valamint a kormányzók gyakori távollétével vált egyértelművé, hogy egy külön tisztséget kell létrehozni a hivatali szolgálat folyamatosága érdekében. A helyettesítés kérdésével sokáig kizárólag (meglehetősen nagyvonalakban) az 1872. évi városi statútum 59. §-a foglalkozott. Eszerint: „*A kormányzó távolléte vagy akadályoztatása esetében a minisztérium van hivatva helyettesét kijelölni, miről a képviselő-testület értesítendő.*”¹⁵¹⁷ Ez azt jelentette, hogy kezdetben a központi kormányzat által helyettesítésre kijelölt személy a kormányzói jogköröket „ad hoc” módon és kizárólag meghatározott ideig gyakorolhatta. A kormányzói helyettesi megbízással még nem kapcsolódott össze automatikusan a Tengerészeti Hatóság elnöki feladatainak ellátásával. Így a kormányzói távolléte/akadályoztatása esetén előfordult, hogy a két hivatalt két külön személy vezette.¹⁵¹⁸

A kormányzó helyettesítésének kérdésében a fordulópontot az 1890-es évek közepén kitört municipális válság jelentette. Ekkor az állami érdekek lokális szintű képviselete miatt nélkülözhetetlenné vált egy kormányzói jogköröket állandóan helyben gyakorló, közvetítésre alkalmas, de magát a méltóságot nem kompromittáló személy kinevezése. Ezen megfontolások alapján a kormányzó helyettesítését a kormányzói tanács felállításáról határozó 1901. évi IX. tc-ben történt rögzítették. Innentől kezdve a kormányzót elvileg állandó jelleggel, miniszteri tanácsosi rangban a kormányzói tanács egyik minisztertanácsosi címet és jelleget viselő előadója helyettesítette, akit hivatalosan kormányzóhelyettesnek neveztek.

Bár a magasabb beosztással a köteleességek mellett a reprezentációs költségek is növekedtek, a szolgálatért és a nagyobb felelősségvállalásért állandó extra javadalmazásban már nem részesültek.¹⁵¹⁹ Sőt, a helyettesek lakbérilletményét a Miniszterelnökség terhére, továbbra is pénzben folyósították. Ez azt jelentette, hogy még akkor sem költözhetek be a kormányzói palotába, ha az éppen üresen állt. Emellett a kormányzók 1873-tól alkalmazott „Nagyméltóságú” megszólításával szemben a helyetteseket csupán „Méltóságos” illette meg és minisztertanácsosként az 1893:IV. tc. értelmében az V. fizetési osztályba

¹⁵¹⁷ *Statuto*, 1872. 47.

¹⁵¹⁸ Példának okáért a kormányzó nélküli periódusokban állandó jelleggel kormányzói helyettes minőségben külön felhatalmazással először Abele Rezső, majd Gaál Tibor koordinálta a Tengerészeti Hatóság ügyeit. Vallentsits kormányzói helyettesége alatt a Hatóságot még Ettore Catinelli Tengerészeti Hatósági osztálytanácsos vezette.

¹⁵¹⁹ Igaz, néhány forrás részletesen beszámol a Vallentsits Antalhoz köthető „kötségvetési ügyeskedésekről”, illetve a Nákó Sándor kormányzó kezdeményezésére Gaál Tibor számára kiutalt kivételes személyi illetmények folyósításáról.

tartoztak.¹⁵²⁰ A kormányzók és helyetteseik közti különbségek a szimbolikában is egyértelműen kifejezésre jutottak a fontosabb reprezentációs alkalmak során. Ekkor ugyanis, míg a kormányzó tollforgós süveg/kócsagos kucsmában,¹⁵²¹ vastag prémből készült – a századfordulón már kissé archaikusnak számító – állami és hatalmi jelvényekkel ékesített, díszmagyar ruhájában jelent meg, addig a helyettes – a többi állami és városi tisztviselőkhöz hasonlóan – csak cilindert és egy egyszerű fekete atillát viselt.¹⁵²²

1872 és 1920 között az alábbi személyeket nevezték ki kormányzói helyettesnek és/vagy kormányzóhelyettesnek:¹⁵²³

Vallentsits Antal: 1872–1885

báró lilienbergi Abele Rezső: 1896–1897

hatvani Gaál Tibor: 1897–1901, 1901–1906

gróf capellói Wickenburg István: 1908–1910

borostyánkői Egan Lajos: 1917–1920.

A felsorolt nevekből két következtetést azonnal le lehet vonni. Egyfelől azt, hogy ellentétben a kormányzókkal, – az arisztokrata Wickenburg István kivételével – a helyettesek nem a nagy történelmi családokhoz és/vagy a főnemességhez, hanem a középosztályhoz, a hivatalt vállaló nemességhez tartoztak. Másfelől pedig azt, hogy a tősgyökeres magyar (és egyedüli református!) Gaál Tibortól¹⁵²⁴ eltekintve honosított külföldi nemesi családból származtak, azaz indigenák voltak. A Vallentsits név szláv (krajnai–szlovén) felmenőkre enged következtetni, a Wickenburg és az Abele osztrák (velencei, illetve krajnai), valamint az Egan család ír eredetét számos forrás megerősíti. Az „ősök” beköltözése idején a magyar nemesi cím megszerzése alapvetően a társadalmi integráció, a könnyebb birtok-

¹⁵²⁰ 1893. évi IV. törvénycikk. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről; Gyáni–Kövér, 2006. 104.

¹⁵²¹ Miként Gaál Tibor esete példázza, a helyettes a Rappresentanza előtt már szintén díszmagyarban és kócsányos kucsmában jelent meg. A rappresentanza feloszlata. *Alkotmány*, 1898. január 13.

¹⁵²² Lásd képek. Például: Gróf Wickenburg István (1859–1931) fiumei kormányzó[helyettes. O. Á.] megérkezése és fogadása a fiumei pályaudvaron. <https://www.darabanth.com/en/major-auction/27/categories~Other-collectibles/Photo~10914/1909-Grof-Wickenburg-Istvan-1859-1931-fiumei-kormanyzo-megerkezese-es-fogadasa-a-fiumei-pC3~II1587035/> (letöltés: 2021. 10. 16.).

¹⁵²³ Lásd XIV. 6. melléklet.

¹⁵²⁴ MNL OL P 2257. N. 36. 190. sor – Hatvani Gaál család.

szerezés, a magasabb állami pozíciók elérése, de főleg a presztízs miatt bizonyult fontosnak.¹⁵²⁵

A helyettesek azonban már a történelmi Magyarország területén születtek és névhasználatukat is a magyaros forma jellemezte, ami előrehaladott integrációjukat jelzi. Mindazonáltal az Osztrák–Magyar Monarchia különböző strukturális szintjeivel és régióival is kapcsolatban álltak. Ez nem meglepő, mivel az apák és a fivérek is valamilyen formában a Habsburg Birodalom szolgálatában álltak. Id. Vallentsits Antal cs. k. tábornok, Abele Ferenc cs. k. ezredes, a Habsburg Miksa mexikói kalandjában részt vevő Wickenburg Ödön cs. k. kamarás és őrnagy, Gaál Ernő aljegyző, majd főügyvéd, id. Egan Ede pedig jószágigazgató volt Vasvármegyében. Ami pedig a testvérek pályaválasztását illeti: Vallentsits Alfréd Grazot, Bosznia és Hercegovinát is megjárt cs. k. vezérőrnagyként vonult nyugalomba, Gaál Adorján híres műépítésként tevékenykedett, Wickenburg Márk államtitkári, majd Ballhausplatz-i karrierje pedig – többek közt Somogyi Évának is köszönhetően – legalább olyan jól ismert, mint Egan Ede kormánybiztosi, a Hegyvidéki akcióban betöltött szerepe.

A helyettesek birodalmi struktúrákba illeszkedését házasságaik is erősítették. Vallentsits az eredetileg Gornje Vremene-i, de később Fiumébe költöző hajótulajdonos lányát, Ludovika Jellouscheget, Abele a szintén fiumei vállalkozó családból származó Maria Cunardit, Gaál a valószínűleg egri Török Saroltát, Wickenburg Chotek Zsófia egyik társalkodónőjét, a stuttgarti születésű Pückler-Limpurg Mária Zsófiát, Egan Lajos pedig egy bécsi polgárlányt, Hanke Bertát vette feleségül. A helyettesek a kormányzókhoz képest valamivel később, de még mindig a pályafutásuk elején házasodtak.¹⁵²⁶ Abelén és Wickenburgon kívül még Fiumébe érkezésük előtt megnősültek, így a házasság mint a helyi társadalomba integrálódás esetleges eszköze számukra már nem állt rendelkezésükre.¹⁵²⁷

¹⁵²⁵ Csapodi Csaba: Nemesség és értelmiség Magyarországon 1848 előtt, In: *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*. Szerk. Buza János, Budapest, MTA–BKÁE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 2001.

¹⁵²⁶ A 34,8-as értéket a mindkét listában szereplő Wickenburg késői házasságkötése jelentősen torzítja.

¹⁵²⁷ Akárcsak a kormányzóknál, úgy helyettesek fiainak pályaválasztásában is feltűnő, hogy ők is apai mintákat követték és családjuk társadalmi/gazdasági helyzetének, valamint presztízsének megfelelő pályán helyezkedtek el. Vallentsits fiai közül Pál a Lloyd hivatalnok volt, Guido főhadnagy, Károly pedig műegyetemi tanulmányokat követően mérnök lett. Abele fiai a diplomácia és az állami hivatalok felé orientálódtak. Az első világháborúban elhunyt Tibort belügyminiszteri fogalmazóként alkalmazták, Egon pedig előbb milánói főkonzulként, majd isztambuli követségi tanácsosként diplomáciai pályán dolgozott. A harmadik fiú, Tasziló pályája és sorsa még nem ismert. Szintén az apai minta követését példázza Egan Béla karrierje. Őt a fiumei Kormányzósághoz osztották be és már segédfogalmazóként szolgált akkor, mikor 1914-ben a keleti fronton elesett. A többiek közül némileg eltér Gaál Tibor fiai, Gedeon és Ábris karrierje. Tibor felnöve gépészmérnöki diplomát szerzett, míg Ábris az 1920-as évek végén az Amerikai Egyesült Államokba költözött és műkereskedő lett. Párvalasztásában azonban az apai mintát követte, amikor egy királyi tanácsos lányát, Papp Zsuzsát vezetett oltár elé. A lányok társadalmi fixációját, esetleges emelkedését elsősorban egy előnyös házasság

A társadalmi osztályhoz tartozás és a családi kötelek mellett meghatározó tényezőnek számított a személyes kompetencia és az iskolai végzettség, valamint a korábbi hivatali karrier és nyelvismeret. A minősítési és szolgálati táblázatok alapján megállapítható, hogy a helyettesek tanulmányára vonatkozó trendek nagy hasonlóságot mutatnak a kormányzókéval. Vagyis a szülőhelyhez közeli közép fokú oktatási intézmény elvégzését követően Gaál Tiboron kívül külföldön (is) folytatták tanulmányaikat. Ugyancsak látható, hogy a jogi fakultás náluk is nagy népszerűségnek örvendett, és akárcsak a kormányzók, ők is magas szinten elsajátították a magyar, német és olasz nyelveket. Sőt, – mint arról már volt szó – Wickenburg spanyolul, Egan Lajos pedig franciául és angolul is tudott.¹⁵²⁸

A kormányzók és helyetteseik életútjai azonban több eltérést is mutatnak. Ezek közül az egyik legfontosabb talán az, hogy utóbbiak értékrendjében, életvitelében látványosan több polgári mintázat lelhető fel, valamint, hogy a kormányzókkal szemben nem törekedtek politikai pályára. Egyikük sem volt soha főispán, és országgyűlési képviselőként sem jelöltették magukat. Ehelyett a kezdetektől a katonai pálya és/vagy a bürokrácia, a közigazgatás felé orientálódtak, míg helyettesi megbízásuk csupán pályafutásuk második felében, átlagosan 48 éves korukban történt meg. A legfiatalabban kinevezett helyettes Gaál Tibor (36 évesen), a legidősebben pedig az épp nyugdíj előtt álló Egan Lajos (65) volt.

Vallentsits 1854-ben a császári–királyi krajnai Kormányzóságnál, fogalmazógyakorokként kezdte karrierét, ahonnan kerületi biztosként a Temesi bánóságba, majd fogalmazóként a Helytartósághoz, később a Kancelláriára, 1867-ben pedig a Belügyminisztériumba helyezték át. Vallentsits 1870-ben költözött Fiumébe, amikor az újonnan létrehozott Fiumei és Magyar–Horvát Kormányzósághoz osztálytanácsosi minőségben Zichy József kormányzó mellé osztották be. Egészen 1885. évi nyugdíjazásáig a kormányzókat rendszeresen helyettesítette. Hasonló mintázatok figyelhetőek meg a többiek karrierjét illetően is: Abele Rezső tanulmányait követően, 1875-ben a fiumei pénzügyigazgatóságnál segédfogalmazóvá nevezték ki. Őt csak 1882-ben, Zichy Ágost kormányzó külön kérésére helyezték át miniszteri titkári minőségben a Kormányzósághoz, ahol viszont már a miniszteri

---

szavatolhatta volna, ez azonban egyik esetben sem valósult meg. Az édesanyja ápolása és Károly öccse tanítatása miatt elszegényedő, majd harctéri önkéntes ápolónőként megnyomorodó Vallentsits Margit éveken keresztül állami kegydíjban részesült,¹⁵²⁷ Abele Miletta pedig, bár Simonyi Jenő őrnagy mellett rendezett körülmények közt élt Pozsonyban, 1932-ben ideggyengesége miatt önkézével vetett véget életének. Ahogy Vallentsits Mária, úgy Wickenburg Mária sem házasodott meg. Ehelyett, miután a családi vagyon politikai okokból elveszett, a megözvegyült édesanyját egy ideig napszámos és adóbeszedői munkák elvállalásával tartotta el, 1964-ben pedig a csepeli plébánián házvezetónőként helyezkedett el.

¹⁵²⁸ A horvát nyelv ismeretéről nem tesznek említést, annak ellenére, hogy az több évtizedes fiumei szolgálatuk alapján feltételezhető lenne (Egan Lajos szolgálati táblázata egyelőre nem került elő).

tanácsosi címmel és jelleggel felruházott osztálytanácsosi rangot is elérte. Kormányzói helyettesi kinevezésére Batthyány Lajos lemondását követően, a municipális válság kezdetén került sor. Működése azonban nem tartott sokáig, mert már 1897-ben az 1896-ban felállított Közigazgatási Bíróság ítélőbírája lett.¹⁵²⁹

Gaál Tibor hivatali éveit díjtalan joggyakornokként a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéken 1883-ban kezdte, majd a pestvidéki törvényszéken, négy év múlva pedig segédfogalmazóként az Igazságügyi Minisztériumban alkalmazták. Életében nagyobb változást az egri királyi ügyészséghez való alügyészi kinevezése hozott. Innen később ismét Budapestre, majd 1888-ban a fiumei ügyészségre helyezték át. A Kormányzósághoz csak 1897-ben, Abele távoztával került át, hogy miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott miniszteri osztálytanácsosként a kormányzói feladatokat ellássa. Noha a megbízatást eredetileg mindenki ideiglenesnek gondolta, Gaál esetében ez de facto közel tíz évig, 1906. évi szabadságoltatásáig, majd 1907. évi felmentéséig tartott.¹⁵³⁰

Wickenburg államhivatali működését a budapesti Adófelügyelőségénél szintén fogalmazógyakornokként kezdte 1882-ben, ahonnan hamarosan a fiumei Adófelügyelőséghez helyezték át. 1885-ben saját kérelmére vették át a Kormányzóságba, mikor ott egy miniszteri fogalmazói állás megüresedett. Pályafutásában a következő fordulópontot a kormányzói tanács 1901. évi felállítása és közigazgatási előadói megbízatása jelentette. Az újonnan létrehozott kormány szervben Wickenburg fokozatosan halad előre a hivatali ranglétrán: Nákó gyakori távollétei miatt 1906-tól „ad hoc” jelleggel, 1908-tól pedig már hivatalosan is kormányzóhelyettesként tevékenykedett, 1910 novemberében a kormányzói méltóságot nyerte el.¹⁵³¹ Egyelőre nem ismert okokból, de ezt követően a kormányzóhelyettesi posztot Egan Lajos 1917. évi kinevezéséig nem töltötték be.¹⁵³²

Egan Lajos pályája némileg eltér a többiekétől, már csak azért is, mivel úgy tűnik, egyedüli kivételként a közügyek iránt csak mérsékelt és/vagy meglehetősen specifikus érdeklődést tanúsított. A jogi helyett a drezdai, bécsi és budapesti egyetemen mérnöki tanulmányokat folytatott, majd több évig különböző országokban folyammérnöként tevékenykedett. A magyar állampolgári esküt csak 1884-ben tette le a Vas vármegyei alispán előtt

¹⁵²⁹ MNL OL K 26. 395. cs. 1897. 11565/1897. (329. a. sz. 427. vonatkozó sz.).

¹⁵³⁰ DAR JU 5. 322. eln./1907. 33. d.

¹⁵³¹ MNL OL K 26. 1123. cs. 1917. XXVII. t. 6508./1917. (6399. a. sz.), MNL OL K 26. 920. cs. 1911. XXVII. t. 6399./1911. (1035. a. sz.).

¹⁵³² MNL OL K 26. 1123. cs. 1917. XXVII. t. 3431./1917. (1912. a. sz.), MNL OL K 26. 1123. cs. 1917. XXVII. t. 3691./1917. (1912. a. sz.).

testvérével, Edével együtt.¹⁵³³ Ez a lépés azért számított döntőnek, mert a testvérek csak inntól kezdve vállalhattak állami szolgálatot. Azaz Egan Lajos csak 1885 elején kerülhetett állami hivatalnokként a fiumei Tengerészeti Hatósághoz. Itt 1901 nyaráig tevékenykedett, szerény jövedelmét szolgálati idején kívül a Nauticában, angolórák tartásával egészítette ki.¹⁵³⁴ A kormányzói tanács felállítása az ő életében is jelentős változásokat hozott, mivel műszaki szakértelme miatt Szapáry László a közgazdasági előadói állásra őt mint legkompetensebb személyt nevezte ki. Az új állás viszont kimondottan hátrányosan érintette, mégpedig személyes affinitásán és ambícióin kívül azért is, mert a Tengerészeti Hatóságnál gyorsabb előmenetelre számított, ráadásul új hivatalában kedvezőtlenebb rang és javadalmazás illette meg. Az új szolgálat nemcsak egyszerűen több feladattal és nagyobb felelősséggel járt, ám mellékállásának kénytelen feladását, az állami elvárások fokozott növekedését, illetve a folyamatos társadalmi és politikai problémák kezelését is maga után vonta. Ennek ismeretében joggal feltételezhető, hogy Egan 1917. évi kormányzóhelyettesi kinevezését sem feltétlen előrelépésként vagy nagy lehetőségként élte meg. Különösen azután, hogy Jekelfalussy távozásával a Kormányzóság felszámolásának folyamatát is neki kellett végigasszisztálnia. Egan kálváriája még 1919. júliusi nyugdíjazásával sem ért véget, ugyanis állományon kívülként továbbra is szolgálatban tartották.¹⁵³⁵ Ezt az indokolta, hogy Jekelfalussy kormányzó nem látta szerencsésnek a rangban soron következő – a fiumei születésű, olasz anyanyelvű – Manasteriotti Heliodort a Kormányzóság vezetésével megbízni az olasz katonai megszállás alatt álló városban.¹⁵³⁶

A kormányzókhoz képest további fontos eltérés, hogy a helyettesek már elsősorban hivatalnokok, bürokraták voltak, és – mivel jóval szerényebb állami fizetéssel és illetményekkel rendelkeztek – egyszerre több állást is elvállaltak. Ez egyrészt a helyettesek releváns kompetenciáira és a beosztással járó bizottsági kötelezettségeikre vezethető vissza.

¹⁵³³ MNL OL K 150. 1880. I. kútfő. 5705. köt. Egán Ede és Lajos angol állampolgársága. 10. t. 60048. ikt. sz.,

MNL OL K 150. 1884. I. kútfő. 5730. köt. Egán Ede és Lajos honosítása 69134. X. t. 39563. a. sz. 41015., 66811., 66812., 69133. ikt. sz. Sajnos a jelzett anyagokat a levéltárban nem találták, így e tekintetben kizárólag

a mutatókönyvekre lehet hagyatkozni. Balogh Gyula: *Vas vármegye nemes családjai*. Bertalanffy, Szombathely, 1894.

¹⁵³⁴ MNL OL K 26. 577. cs. 1903. XXV. t. 2660. M.E./1901. X. t. (2435. a. sz.) 83. eln. sz.

¹⁵³⁵ HM HIM HLI TGY 4376./2019. Horváth László hagyatékában található könyvkézirat vonatkozó fejezete szerint Egan a FONT-tól, majd az olasz államtól kapta a nyugdíját. Véleményem szerint azonban ez a megalapítás hibás. Először is azért, mert Egan naplójában épp arról számol be, hogy nyugdíját a magyar állam biztosítja. Másodszor, mert a Fülep-féle egyezmény a magyar államot kötelezte a nyugdíjazott állami tisztviselők és alkalmazottak illetményeinek kiutalására. Harmadszor, a FONT mindenféle plusz költségtől igyekezett tartózkodni és ezért a nyugdíjasok illetményeinek kifizetését is csak a legszükségesebb esetben vállalta magára. Végül, Egan 1920 szeptemberében elhunyt, így Fiume Olaszországhoz csatolását már nem is élte meg.

¹⁵³⁶ MNL OL K 26. 1187. cs. 1918. XXVII. t. 6056./1918. (6056. a. sz.).

Másrészt pedig a magas fiumei árviszonyokra, amelyek igencsak megnehezítették az állam által is elvárt középosztályi életszínvonal fenntartását a szerény hivatali fizetést élvező tisztviselők számára. Vallentsits például egészen 1885-ig az Állandó Vegyes felülvizsgáló bizottság polgári elnökeként működött, Abele a fiumei városi takarékpénztárnál volt kormány-, és miniszteri tőzsdebiztos, míg Gaál a Fiumei Kereskedelmi Bank igazgatóságában foglalt helyet.

Wickenburgot többek közt a népiskolák és óvodák tanítói fegyelmi ügyében eljáró bizottságba és az Ezredéves kiállítás Fiume kerületi bizottsága művészeti csoportjába választották be. 1898-tól pedig még a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság miniszteri biztosává is megtették. A hajózási társaság igazgatóságában Egan Lajos szintén helyet kapott, aki emellett – mérnöki és ipari szakértelme folytán is – még az állami hajóépítő szakbizottságának elnöki, és Whitehead Torpedógyár felügyelői posztját is betöltötte. Sőt, kormányzóhelyettesi kinevezéséig még az iparfelügyelőséget is ő vezette.¹⁵³⁷

Okkal merül fel kérdésként, hogy milyen volt a helyettesek kormányzókhoz fűződő viszony, illetve milyen volt az önképük, valamint helyi integrációjuk foka és mértéke. Az előbbire vonatkozóan megállapítható, hogy mivel a Kormányzóság mindennapjait a hivatal szolgálati utasítása, az államszolgálati kötelességek feltétlen teljesítése és a szigorú hierarchikus sorrend tiszteletben tartása határozta meg, nagyon nehéz olyan forrást találni, melyek releváns információkat hordozhatnak. Mégis, egyes elejtett utalások, megfogalmazások – ha a kapcsolat rekonstrukcióját nem is teszik lehetővé – hasznosnak bizonyulhatnak. Így jelzésértékkel bír, hogy Zichy József és Szapáry Géza kormányzósága alatt folyamatosan Vallentsitsot kérte fel a helyettesítésre. Ezen kívül szintén kormányzói felterjesztésre sorolták be a magasabb illetményekkel járó valóságos miniszteri tanácsosi címmel és ranggal rendelkező tisztviselők közé, és szolgálataiért még a Lipót-rend lovagkeresztjét is megkapta.¹⁵³⁸

Ehhez hasonlóan az is sokatmondó, hogy Gaál Tibor kisebbik fia, Ábris az akkori londoni követet, Szapáry Lászlót kérte fel násznagynak,¹⁵³⁹ illetve az, hogy a sajtó olykor nyíltan utalt Nákó Sándor és Wickenburg István konfliktusaira.¹⁵⁴⁰ Ugyancsak itt említhető, hogy bár Egan Lajos közvetlenül sosem bírálta Jekelfalussyt, készséggel járult hozzá a

¹⁵³⁷ *Egan Lajos naplója*, 2019. 50–52.

¹⁵³⁸ DAR JU 5. 77. eln./1874. 2. d., DAR JU 5. 85. eln./1875. 3. d.

¹⁵³⁹ Magyar urileány házassága Angliában. *Dunántúl*, 1925. január 10.

¹⁵⁴⁰ Naplopó dzsentrik menedékhelye. *Népszava*, 1912. július 30. Természetesen a Népszava közlését kritikával kell illetni.

gondjaira bízott állami tisztviselők és alkalmazottak memorandumának felterjesztéséhez, amelyben helyzetük tisztázását és egy kormánybiztos kirendelését kérelmezték.

A memorandum azonban sokáig megválaszolatlan maradt, így Egan egy külön részletes jelentést is készített a miniszterelnöknek, amelyben a tényeket a következőképp ismertette: „9589 szám. Mélyen tisztelt Min. Elnök Úr! Mióta Jekelfalussy kormányzó úr október 29-én minden utasítás hátrahagyása nélkül Fiuméből eltávozott, háromszor sikerült nekem vele külön küldönc útján érintkezésbe lépnem, de tőle a miniszterelnök úr november 13-án kelt leiratán kívül csakis egy magánlevelet kaptam, mely azonban az itteni áll. tisztviselők magatartására nézve irányítást nem tartalmazott. Ebből azt kell következtetnem, hogy Jekelfalussy úr vagy nem többé kormányzó, vagy hogy sorsunkkal már nem foglalkozik, miért is közvetlenül miniszterelnök úrhoz bátorkodom fordulni.”¹⁵⁴¹

A fentiek ismeretében elmondható, hogy mind a kormányzók, mind a helyettesek helyi integrációja nagyrészt az állami bürokrácia szűkebben vett hierarchikus világában ment végbe, ahol a dominancia, beilleszkedés, érdekérvényesítés problémái folyamatosan azonnali döntéseket igényeltek. Bár a Kormányzósági hivatal kollektív mentalitásának és a hivatalnokok kapcsolatainak szisztematikus feltárása még várat magára, az áttekintett iratok többnyire szakmai szolidaritásról, közös értékrendről, rítusokról, sorsközösség vállalásáról és az együttműködési képesség/hajlandóság viszonylag magas fokáról tanúskodnak. Ez a fajta attitűd a feltétlen hivatali engedelmességgel, valamint a szolgálati kötelezettségek teljesítési igényével kiegészülve legalábbis látszólag képesnek bizonyult arra, hogy a magánjellegű konfliktusok többségét háttérbe szorítsa, vagy legalábbis elrejtse az ügymenet fenntartása érdekében.

A források alapján nagyon úgy tűnik, a kormányzók és a helyetteseik a magyar állam meghosszabbított karjaként, elsőszámú helyi képviselőjeként tekintettek magukra, és környezetük is ily módon kezelte őket. Tehát a magyar állam olyan reprezentánsaiként, akik felsőbb utasításokhoz kötve, sem személyes, sem polgári szabadságukkal nem rendelkezettek teljes mértékben. Mindazonáltal az „önkép” és a szolgálathoz való viszonyulásra vonatkozóan némi különbséget kell tenni. A helyettesek felterjesztéseiben és jelentésében ugyanis a személyes küldetéstudat, a felelősségvállalás, a szolgálatkészség és a szükség-szerű áldozatvállalás nagyobb hangsúlyt kapott, mint a kormányzók esetében. Megbízatásukat magyar állampolgári köteleességteljesítésként fogták fel, és ahogy Egan naplójából is kitűnik, minden intézkedésüket áthatotta a felettes hatóságuk, de legfőképpen az állam felé

¹⁵⁴¹ Egan Lajos naplója, 2019. 82–83.

való elszámolás igénye – jelentsen az az adott történelmi pillanatban bármit vagy bárkit. Ennek oka egyrészt alacsonyabb beosztásukra, másrészt szocializációjukra és a mélyebb helyi/hivatali integrációjukra, eredendően bürokratikus felfogásukra vezethető vissza. Hiszen míg a kormányzók legjobb esetben is – társadalmilag és térben is „el izolálva” a helyi lakosság alsóbb rétegeitől – csak pár esztendő, ¹⁵⁴² addig a helyettesek évtizedeket töltöttek a városban. Vallentsits 18, Abele 22, Gaál 12, Wickenburg és Egan Lajos pedig 35–35 évig szolgáltak államhivatalnokként Fiumében. ¹⁵⁴³

Ezek a hosszabb periódusok arra is lehetőséget teremtettek, hogy a különböző helyi társadalmi csoportokkal nap, mint nap érintkezve, tágabban vett környezetükkel is több szintű és több irányú, nyelvi és etnikai határokon átívelő kapcsolatrendszert alakítsanak ki. Többek közt Abele, Gaál, Wickenburg és Egan is megalakulásától kezdve oszlopos tagjai voltak a fiumei állami tisztviselők egyesületének, Vallentsits Antalt pedig amellet, hogy 1879-ben a Rappresentanza még Fiume város díszpolgárává is megválasztotta, részt vett a Vöröskereszt fiumei fiókjának felállításában, aminek 1914-ben főmegbízotti, majd elnöki tisztjét még Wickenburg és Jekelfalussy is betöltötte. Ezen kívül említést érdemel, hogy a Sirius szabadkőműves páholy I. felügyelője Gaál Tibor lett, ¹⁵⁴⁴ Egan Lajos pedig feleségével együtt csatlakozott a vagyonos fiumei polgárokat tömörítő fiumei Lovaregylethez. ¹⁵⁴⁵

Ugyanakkor az is igaz, hogy hivatali kötelezettségeik és állampatrióta magatartásuk miatt – a központi kormányzat és a városi érdekkellentétek kiéleződése során – a helyettesek és a fiumei lakosság közti távolság növekedett. Ez végül az egyre szélsőségesebb követeléseket megfogalmazó és részben le is cserélődő uralmi elittel való konfrontációhoz vezetett. Természetesen a helyettesek és a városatyák viszonyát számottevően befolyásolták az egyéni habitusok és véleménykülönbségek, a személyes konfliktusok, az ellentétes „csoportérdekek”, valamint a taktikai okokból a kisebb-nagyobb ürügyként felhasználható sértevések is. Erre legjobb példa, hogy Wickenburg a Zanellával való viharos és igen ellenséges kapcsolatának okát maga is egy protokolláris udvariatlansággal magyarázta Tisza István miniszterelnöknek. Egészen pontosan azzal, hogy Zanellával már akkor sem köszöntek egymásnak, mikor évekkel korábban Nákó kormányzó szalonkocsijában találkoztak. Wickenburg leírása alapján az esetet az tette igazán emlékezetessé, hogy Zanella még az általa

¹⁵⁴² Kivéve Szapáry Gézá, Zichy Ágostot, Szapáry Lászlót, valamint a mindkét kategóriában megjelenő Wickenburg Istvánt.

¹⁵⁴³ Lásd XIV. 6. melléklet.

¹⁵⁴⁴ MNL OL P 1134. D. sorozat. 7. t. No.35. Sirius. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy védelme alatt Fiume kel.-én dolgozó és 5901 márczius 9-én alapított „Sirius” t. és t. szabadkőműves páholy. Páholy szabálya. Fiume, 1912. 31.

¹⁵⁴⁵ MNL OL K 150. 35728. a. sz. VII. t. 8. 1889. Lovaregylet.

kínált édességből sem kért. Wickenburg Tiszának úgy számolt be a történekről, hogy bár ő ennek nem tulajdonított jelentőséget és egyszerűen csak tudomásul vette Zanella neveletlen viselkedését, később a városatya több fórumon is azt állította, hogy „*elintézetlen ügye van*” (párbaj) a kormányzóhelyetessel.¹⁵⁴⁶

A városatya által forszírozott lovagias elégtétel végül azért maradt el, mert a Casino Patriotticóból kilépő tartalékos tisztek négy rendbeli becsületsértés miatt pert indítottak Zanella ellen. Ennek egyrészt az lett az eredménye, hogy a bíróság elítélte Zanellát, a katonai hatóság pedig őt párbajképtelennek nyilvánította és megtiltotta a 79. Jelačić-gyalogezred tisztjeinek, hogy kiálljanak ellene. Wickenburg mindebből azt a következtetést vonta le, hogy „*Zanella evidens célja engem kormányzói állásomban lehetlenné tenni és magát kvázi rehabilitálva a közönség előtt, dicsfényt szerezni.*”¹⁵⁴⁷ majd azt is hozzátette „*Ha tehát katonatiszteknek nem szabad kihívni, hanem perelniük kell- evidens, hogy Zanella nekik párbajképtelen: ha pedig ez áll a katonatisztekre, úgy hiszem, ez áll rám is a jelenlegi állásomban.*”¹⁵⁴⁸ Azaz Zanella diszkvalifikálása remek apropót jelentett Wickenburg számára, hogy egy újabb közbotránynak, valamint egy esetleges személyes és/vagy hivatali megszegyenülésnek elejét vegye.

Végül, arra is érdemes kitérni, hogy a vizsgált személyek pályafutása nem feltétlen a helyettesi pozícióval záródott. Így például, bár 1885. évi nyugdíjazását követően Vallentsits Tata-Tóvárosba költözött, 1886 és 1891 között a Lloyd Gőzhajózási Társaság magyarországi vezérügynökeként tevékenykedett, majd 1898 augusztusában, – vagyis a municipális válság tetőpontján – Bánffy Dezső közbenjárására podestává nevezték ki (!). Az intézkedés a státútum nyílt megsértését jelentette. A polgármesteri feladatok ellátása miatt az egykori kormányzói helyettes Vallentsits az autonomisták támadásának egyik legfőbb célpontjává vált. Ennek ellenére a kormányzói tanács 1901. évi felállításáig maradt hivatalában, majd egy évvel később Fiumében hunyt el.¹⁵⁴⁹

Abele Rezső, miután a Közigazgatási Bírósághoz került, Budapestre távozott, ahol tanácselnökké és közigazgatási bíróvá nevezték ki. Élete is a fővárosban ért véget, mikor 1923-ban – egyelőre ismeretlen okokból – öngyilkos lett.¹⁵⁵⁰ Ehhez hasonlóan az sem ismert, hogy mi indokolta azt, hogy 1906-ban Gaál Tibor végérvényesen feladja kormányzóhelyettesi működését és miért kérte a Belügyminisztériumba való átvételét. Annyi azon-

¹⁵⁴⁶ DAR JU 5. 119. eln./1914. 43. d.

¹⁵⁴⁷ MNL OL K 467. 239./félhivatalos. 1913.

¹⁵⁴⁸ MNL OL K 467. 239./félhivatalos. 1913.

¹⁵⁴⁹ OSZK. Gyászjelentések. Dr. Anton von Vallentsits. Megjegyzendő, hogy a halotti értesítés tévedésből 1903-ról értesít.

¹⁵⁵⁰ Abele Rezső közigazgatási bíró öngyilkos lett. *Pesti Napló*, 1923. augusztus 5.

ban biztos, hogy felmentése ellenére illetményeit 1912-ig változatlanul a kormányzói hivatal folyósította,¹⁵⁵¹ illetve, hogy 1941-ben Budapesten halt meg.

Meglehetősen sajátos sors várt Wickenburgra, aki helyettesből kormányzó lett, majd az 1917. évi kormányválság,¹⁵⁵² illetve IV. Károly lemondása után teljesen visszavonult a közéletől. Ezt követően családjával a Fejér megyei velencei birtokára költözött, ahol 1931-es haláláig gazdálkodással és képzőművészettel foglalkozott.¹⁵⁵³ Ami Egan Lajost illeti, ő szinte már szimbolikusnak számító naplóbejegyzése szerint Fiumét 1920 májusában hagyta el, ahonnan borostyánkői birtokára június 4-én tért vissza.¹⁵⁵⁴ Tehát pontosan a trianoni békeszerződés aláírásának napján, amelynek értelmében a település Ausztriához került. Egan a szerződés ratifikálását nem élte meg, mivel hosszú betegsége következtében még ugyanabban az évben elhalálozott.¹⁵⁵⁵

IX. 2. Országgyűlési képviselők

Jól ismert tény, hogy a népképviselőket bevezető 1848:V. tc-el eltűnt a rendi korszak azon gyakorlata, amely szerint a vármegyei közgyűlést vagy a városi tanácsot illette meg a követválasztás joga. Ehelyett az önálló választókerületekre épülő modell alkalmazásával egyes területek önálló képviselőket nyertek. Illetve a választói jog írni-olvasni tudó felnőtt férfiakra való kiterjesztésével a lakosság jelentős része közvetlen befolyást nyert az őket érintő politikai küzdelmek kimenetelére. Tömegek kaptak lehetőséget arra, hogy bizonyos, előre meghatározott feltételek mellett politikailag állást foglaljanak. A változás azonban három fő, némileg paradox következménnyel járt. Egyrészt a többféle vélemény megjelenésével mind nyilvánvalóbbá váltak a különféle érdekek közti eltérések, ellentétek. Másrészt 1867-től, de főleg Deák Ferenc Felirati és Tisza Kálmán Balközép Pártjának 1875. évi fúziójától lokális szinten is feltűnően megnőtt az országos pártok, és az azokhoz való viszonyulás jelentősége. Lényegében tehát jelentősen átalakult az országgyűlésre küldött személyek az országos és helyi politikai struktúrában betöltött helyének és szerepe.

Ezek alapján méltán merül fel a kérdés, vajon a pártokat vagy a képviselőket kell-e önálló cselekvőnek tekinteni, továbbá, hogy a megválasztott kinek az érdekeit képviseli.

¹⁵⁵¹ Jellemző, hogy Egan Lajos valóságos miniszteri tanácsossá való kinevezése is éppen ezen összeg felszabadítását követően történhetett meg.

¹⁵⁵² MNL OL K 26. 1123. cs. 1917. XXVII. t. 1912.M.E./1917. (1912. a. sz.) XXVII.t.

¹⁵⁵³ Ercsényi Istvánné: *Emlékképek gróf Wickenburg Mária Márka életéből*. Budapest, 1998.

¹⁵⁵⁴ *Egan Lajos naplója*, 2019. 277.

¹⁵⁵⁵ *La Vedetta d'Italia*, 1920. okt. 28., valamint a családi sírbolt tanúsága szerint.,

Az 1848. évi törvények bevezetése ellenére – egyfajta paradigmaként – ugyanis a hagyományos rendi gyakorlat és felfogás még sokáig tartotta magát a köztudatban. Azaz a népképviselési elvek szerint megválasztott személyben a város/vármegye utasításait engedelmesen követő, egy szűk kiváltságos réteg által delegált diétai követet látott. Ezzel szemben az új rendszer az országgyűlési képviselőknek már jóval tágabb mozgásteret biztosított. Innentől kezdve a mandátumot elnyert képviselők már nem voltak visszahívhatók, és – további „zavaró tényezőként” – akár még személyes véleményüket is kifejezhették az országgyűlés előtt. A hirtelen keletkezett „hatalmi úrt” az országos pártok igyekeztek kitölteni. Mindez a központi hatalomra aspiráló politikai csoportosulások, a velük szimpatizáló helyi képviselőjelöltek és azoknak közvetlen támogatói közti „érdekszövetség” létrehozásával történt. Az országos pártok ugyanis képesek voltak az ideológiai, morális, politikai, társadalmi és pénzügyi forrásokat biztosítására, amiért cserébe a párt helyi képviselői a meghozott döntéseket a pártérdekeinek megfelelően interpretálták saját körzetükben. Eképpen az országgyűlési képviselők jelentős mértékben befolyásolták a választók és a lakosság együttműködési hajlandóságát, miközben a parlamentben véleményükkkel és szavazatukkal akár közvetlenül is hozzájárultak a párt domináns helyzetbe jutásához.¹⁵⁵⁶

Ugyanakkor az általános országos és a lokális érdekek látványos összeütközése, valamint a kulturális és mentalitásbeli különbségek olykor kimondottan éles konfliktusokhoz vezettek. Mint a dolgozatomban korábbi fejezeteiből kiderült, Fiume esetében ez azt jelentette, hogy bár a municípium sajátos fejlődése miatt eredendően a liberális kormánypárt fő támogatói közé tartozott,¹⁵⁵⁷ különleges helyi viszonyainál fogva többször éles ellentétbe került a központi kormánnyal. Mivel a feszültség feloldásában és egy elfogadható konszenzus kialakításában elvileg kulcsszerepe volt az országgyűlési képviselőknek, ezért a parlamenti mandátum sorsa és az azt elnyerő férfiak személye, rátermettsége mindig lényegi kérdést jelentett a városi elit szemében.

Az alkotmányos élet helyreállítását követően, 1867. évi osztrák–magyar kiegyezéstől a Monarchia összeomlásáig Fiume egy parlamenti mandátummal rendelkezett, melyet egymás után a következő személyek töltötték be:¹⁵⁵⁸

- nemes Radich Ákos: 1865/1867–1869 – Deák Párt
- Giovanni Ciotta: 1869–1872, 1872 – Deák Párt

¹⁵⁵⁶ Kutatásaiban hasonló megállapításokra jutott Pap József is. Pap József: A dualizmus kori képviselők életpálya-elemzésének dilemmái. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig.* Bertényi Iván, ifj.–Dobszay Tamás–Forgó András–Pálffy Géza–Rác György–Szijártó M. István Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013.; Pap, 2007.

¹⁵⁵⁷ *Képviselőházi Napló*, 1892. XV. kötet. 1894. február 3. 288. országos ülés. 579–583.

¹⁵⁵⁸ Lásd XIV. 7. melléklet.

- gróf zichi és vászonkeői Zichy József: 1873–1875 – Deák Párt
- nemes Luigi Peretti: 1875–1878 – Szabadelvű Párt
- alsó-csernátoni Cseh Csernátony Lajos: 1878–1892 – Szabadelvű Párt (4 ciklus)
- gróf Batthyány Tivadar: 1892–1901 – Szabadelvű Párt (2 ciklus)
- gróf Batthyány Lajos: 1901–1905 – Szabadelvű Párt
- Riccardo Zanella: 1905–1906 – Szabadelvű Párt disszidense (= Függetlenségi 48-as Párt), 1906–1910 – Alkotmánypárt
- Michele Maylender: 1910–1911 – Nemzeti Munkapárt
- ifj. Antonio Vio: 1911–1915 – Nemzeti Munkapárt
- Andrea Ossoinack: 1915–1918 – Nemzeti Munkapárt

A felsorolt nevek alapján négy következtetés első ránézésre levonható. Az egyik az, hogy míg a megválasztott képviselők egyik csoportját az országos politikai elit tagjai adták, addig a másikat a helyi közvéleményre hatni képes korábbi városatyák alkották. A két csoport közt átfedések is kimutathatók, hiszen csaknem valamennyien több éves fiumei múlttal és tapasztalattal rendelkeztek megválasztásuk pillanatában. Ekképpen a listában már más posztról ismert személyek – ex-kormányzók (Zichy József és Batthyány Lajos), polgármesterek (Michele Maylender) és városi képviselőtestületi tagok – nevei is megjelennek. Ráadásul Radich Ákos, Giovanni Ciotta és Luigi Peretti által még a korábbi „horvát”, illetve átmeneti rendszer „magyarbarát” aktorai is képviseltették magukat. Teljesen kívülről egyedül csak Csernátony Lajos jött 1878-ban, aki megválasztását Kossuth Lajos Országos Honvédelmi Bizottmányának egykori titkáráként országos hírnevének, valamint Tisza Kálmán támogatásának köszönhetette.¹⁵⁵⁹

A politikai és közéleti előélet azzal is járt, hogy a képviselők átlagosan negyven évesek múltak, mire Fiumében mandátumhoz jutottak. Az átlag azonban elfedi a lényegét, miszerint egyaránt takarja a pályájuk „elején” álló harmincasokat és az ötven év feletti tagokat. Azaz meglehetősen nagy a távolság a 30 évesen képviselővé választott Riccardo Zanella és az 1848–1849. év fiumei eseményei egyik főszereplőjének számító 59 éves Luigi Peretti életkora között. Mi több, az életkor, a rátermettség, az elkötelezettség és ambíciók nem is feltétlen álltak egyenes arányban egymással. Példának okáért míg Csernátony egész életében mindent elkövetett, hogy a parlamentben magának – a rossznyelvek szerint

¹⁵⁵⁹ Tisza Kálmán és Csernátony Lajos kapcsolatát jól visszaadja Mikszáth Kálmán alábbi anekdotája: A fülemile-kormánybiztos. *Pesti Hírlap*, 1901. március 6.

lényegében akármelyik kerület által – helyet szerezzen, addig Michele Maylender vitathatatlan lokálpatriotizmusa ellenére is csak Wickenburg István kormányzó hosszas győzködését követően kandidált szülővárosa mandátumára.¹⁵⁶⁰

Ennek kapcsán méltán merül fel a városhoz való kötődés kérdése, amelyre a születés, a társadalmi integráltság és a képzettség egyaránt lényeges befolyást gyakorolt. A mellékelt táblázatból látszik, hogy a tizenegy képviselő közül hatan a kikötővárosban születtek, hárman a Dunántúl nyugati részén, Csernátony Kolozsváron, Radich pedig Pesten látta meg a napvilágot. Így – ahogy a riválisát, Perettit támogató falragaszok sejtetik – egyes narratívák szerint még Radich, Fiume első dualizmus kori országgyűlési képviselője is „idegennek” számított.¹⁵⁶¹ Ő ugyanis csak az 1867. évi választás előtt két évvel telepedett le Fiumében.¹⁵⁶² Igaz, ezt a tényt az őt jelölő, Gasparo Matcovich vezette bizottság igyekezett kevésbé hangsúlyossá tenni, és retorikáját főleg a magyar–fiumei testvériség jelszavára építeni.¹⁵⁶³

A születési helyből, valamint a képviselők neveiből az etnikai és nemzetiségi hovatartozásuk nem feltétlen állapítható meg. Radich pesti születése és magyaros névhasználata ellenére köztudottan horvát (nemesi) családból származott, az olaszos nevű ifj. Antonio Viót pedig származásán kívül neveltetése és szocializációja is a horvát nyelvhez és kultúrához kötötte.¹⁵⁶⁴ Ezt jelzi, hogy Dante művei közül többet is horvát nyelvre ültetett át, és az, hogy a Circolo Letterario helyett a Čitaonicába lépett be.¹⁵⁶⁵ A Fiume emblemikus figuráiként számontartott Ciotta, Maylender és Zanella sem számított tősgyökeres fiumei lakosnak, hiszen az ő felmenők is csak egy generációval korábban költöztek a városba: Maylenderé Magyarországról, Ciotta és Zanella édesapja pedig az Itáliából, az Appennini-félszigetről. Zanella helyzetét ráadásul külön érdekessé teszi, hogy édesanyja Krajnában,

¹⁵⁶⁰ DAR JU 5. 177. eln./1914. 43. d.

¹⁵⁶¹ DAR RO 258. 005. Lettere aperte. Concittadini! 1867., Agli elettori fiumani per la nomina di un deputato alla dieta di Pest. 1867.

¹⁵⁶² Radich Ákos. Fiume képviselője. *Hazánk s a Külföld*, 1868. május 28.

¹⁵⁶³ DAR RO 258. 005. Elezioni dietali. Resoconto Stenografico. 1867; DAR RO 258. 005. Elezioni dietali. Discorso di Giuseppe Sgardelli. 1867; DAR RO 258. 005. Elezioni dietali. Elettori di Fiume e suo distretto. 1867. RO 5. Elezioni dietali. Ai miei amici e concittadini! 1869; DAR RO 258. 005. Lettere aperte. Popolo di Fiume, 1869. Fontos kiemelni, hogy Radich, Vukovics Sebő és Peretti is alapvetően a Matcovich-féle, eredetileg kossuthi elveken szerveződő csoportosulás tagjai voltak, míg azonban Radich és Vukovics a demokratához, addig Peretti a patríciusokból álló urak pártjához (partito dei signori), más néven a denevérekhez (pipistrelli) tartozott. Velük szemben Giovanni Ciotta jóval mérsékeltebb nézeteket vallott és bár rövid időre még a zágrábi száborban is megjelent, a kiegyezés megkötésével hamar Deák Ferenc és a 67-es eszmék támogatója lett. Röviden: Radich és Peretti között elsősorban szociális, Radich, Peretti és Ciotta között pedig politikai okokban ragadható meg a döntő különbség.

¹⁵⁶⁴ *Képviselőházi Napló*, 1910. VI. kötet. 131. országos ülés. 1911. március 30. 320–321.

¹⁵⁶⁵ Emellett akárcsak Andrea Ossoinack tagja volt a Sirius szabadkőműves páholyának is.

szlovén nyelvterületen született.¹⁵⁶⁶ Mindennek ellenére az említettek Fiumében felnőve és a helyi társadalomba integrálódva „valódi” fiumánóvá váltak. Ennek fontos részeként egy olyan erős lokális identitást alakítottak ki, amely sokáig egyáltalán nem állt ellentétben az állampatriotizmusokkal, vagy a birodalom és a dinasztia iránti lojalitásukkal. Éppen ellenkezőleg: többdimenziós identitásuk lehetőséget teremtett arra, hogy a nemzetiségi kereteket a legkülönbözőbb szituációkban átléphessék.¹⁵⁶⁷

Figyelmet érdemel az is, hogy míg a fiumei születésűek kizárólag a kikötővárosban jelöltették magukat, addig a magyarországiak jóval „nyitottabban” gondolkodtak és de facto, még válogattak is a választási kerületek között. Meglátásom szerint ez az attitűd a képviselői feladatok eltérő felfogására, a politikai érvényesülés többféle lehetőségeire és mintázataira, valamint a várossal és a helyi lakossággal való azonosulás különböző fokozataira és dimenzióira is utalhat. Példának okáért itt említhető, hogy bár nemesi címmel hatan is rendelkeztek, jelentősebb volt a községi igazgatásból kikerülő, kereskedelemben is érdekelt, eleve a városi elithez tartozók jelenléte. Vagyis azoké, akik gyakorlatilag beleszülettek a helyi közéletbe, és akiknek a politikai szerepvállalásuk már csak családi hagyományok miatt sem számított túl nagy meglepetésnek. A fiumei születésűek közül az egyetlen kivételt Zanella jelentette, akinek a vasúti értesítők árusításával foglalkozó édesapja társadalmilag közelebb állt a munkásosztályhoz, mint a polgári középosztályhoz. Sőt, az is tudott, hogy oly szűkös keresettel rendelkezett, hogy Zanellának tanulmányai mellett fiatal korától magánórákat kellett tartania a család tisztességes megélhetéséhez.¹⁵⁶⁸ A családi összekötésekkel kapcsolatban az is figyelemre méltó, hogy bár a képviselők még általában saját szociális körükből, integrációs célpontjuknak kinézett társaságból házasodtak,¹⁵⁶⁹ talán a lánytöbbséget, talán egyéb okok miatt,¹⁵⁷⁰ de már nem „örökítették tovább” a politikai ambícióikat. Fiaik többnyire a nagyszülők nyomdokaiba lépve mérnökként, orvosként, hajóskapitányként, és/vagy vállalkozóként helyezkedtek el, de a közéleti szerepléstől általában már távol tartották magukat.¹⁵⁷¹

Ami a parlamenti képviselők tanulmányait illeti, ugyanaz a tendencia érvényesült, mint a kormányzóknál és helyetteseiknél. Vagyis a középiskoláikat születési helyükhöz

¹⁵⁶⁶ Ballarini, 1995. 18.

¹⁵⁶⁷ Judson, 2016.

¹⁵⁶⁸ Riccardo Zanella. *Magyar Tengerpart*, 1905. február 16.

¹⁵⁶⁹ Kivételnek talán csak Andrea Ossoinack nevezhető, aki „kivülről” választott társat magának. Ő Fiume egyik legvagyonosabb polgáraként Székely Irént, a Népszínház tehetséges színésznőjét vette feleségül. Ossoinak Andreáné. *Magyar Nemzet*, 1906. február 9.

¹⁵⁷⁰ Például az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával megváltozott hatalmi keretek.

¹⁵⁷¹ Ez a megállapítás nem vonatkozik a képviselők vejeire, akik közül többen is fontos politikai pozíciókat foglaltak el.

viszonylag közel végezték, de a kellő felsőfokú ismeretekért már nagyobb távolságot is megtettek. A középiskolai képzés helyét illetően kivételnek csupán Luigi Peretti tekinthető, aki még a vasút kiépítése előtt, – azaz feltételezhetően közlekedési okokból – tanult Pécsen, illetve Batthyány Tivadar, aki a Fiumei Tengerészeti Akadémián (Nautica) tengerésztisztként végzett.¹⁵⁷²

Ami a felsőfokú tanulmányokat illeti, míg az „anyaországban” született képviselők Bécs, addig a kikötővárosban születettek főleg a főváros, valamint Kolozsvár felé orientálódtak. Ennek okai valószínűleg a felfelé irányuló mobilizációban és integrációban, valamint az újabb kompetenciák megszerzésére törekvésben lelhetők fel. A magyar születésűek feltehetően a földrajzi viszonyok, a családi hagyományok és az udvarhoz való kötődésük miatt választották a császárváros kínálta lehetőséget. A fiumeiek pedig a magyar társadalomba való könnyebb beilleszkedés és a jobb boldogulás érdekében tölthettek/töltöttek hosszabb időt valamely magyar felsőoktatási intézményben.¹⁵⁷³ A megszerzett végzettségre vonatkozóan a kereskedelmi és a jogi végzettség dominanciája tűnik ki. Öten még jogtudori címet is szereztek. Ez egyrészt a kikötőváros közgazdasági jelentőségének köszönhető, másrészt pedig a professzionalizációnak, valamint annak, hogy a parlamenti feladatok eleve szükségessé tették, hogy a képviselő a magyar jogrendszert és törvénykezési mechanizmusokat, valamint a város közgazdasági igényeit egyaránt minél alaposabban ismerje. Ekképpen szinte természetesnek vehető, hogy még a két mérnök, Radich és Ciotta is előszeretettel publikált közigazgatási és jogi témájú írásokat a sajtóban hajózással és a vasúttal foglalkozó szaktanulmányaikon kívül.

Az országgyűlési képviselők közjogi kérdésekben tett megnyilvánulásai azért is bírtak kiemelt jelentőséggel, mivel általuk Fiume Magyarországhoz való ragaszkodása széles publikum előtt újra és újra kifejeződést nyert. Sőt, ahogy Radich Ákos *Fiume közjogi helyzete* című kötete¹⁵⁷⁴ és Tisza István arra adott 1883. évi reflexiója mutatja, a kikötőváros hovatarozását illetően olykor még a kormánypártnál is határozottabb megoldásban gondolkodtak.¹⁵⁷⁵ Ennek lényege 1918 októberéig abban a jól ismert tézisben foglalható össze, hogy Fiume városa és kerülete a Magyar Királyság Szent Koronájához csatolt különálló test, és mint ilyen, Horvát–Szlavónországgal semmiféle közösséget nem képez, viszont municipális autonómiát élvez. Ezekben a kérdésben, de főleg az autonómia tekintetében a

¹⁵⁷² Teodoro conte Batthyány de Németh-Ujvár. *La Voce del popolo*, 1892. február 1., Lásd XIV. 7. melléklet.

¹⁵⁷³ Kolozsvár feltételezhetően híresen jó jogi kara miatt számított kiemelt célpontnak.

¹⁵⁷⁴ Radich, 1883.

¹⁵⁷⁵ Tisza, 1883.

képviselők minden generációs, világnézeti, vagy éppen pártpolitikai különbözőségük ellenére tökéletesen megegyeztek. Máskülönben a fiumeiek szavazatait valószínűleg nem is nyerhették volna el.

Szintén nagyfokú azonosság mutatható ki a képviselők (és az ellenjelöltek) programbeszédei kapcsán is, hiszen csaknem valamennyien ugyanazokat a jelszavakat használva, ugyanazon problémák megoldására tettek ígéretet. Ezek közt a leggyakrabban az autonómia és az olasz nyelv minden áron való megőrzése, az önálló vámterület védelme/visszaállítása, a kikötőváros közgazdasági fejlődésének előmozdítása, a tisztviselők helyzetének javítása, a teljes sajtószabadság, a gyülekezési jog biztosítása, és legfőképpen az általános titkos választójog kivívása, illetve a magyarsággal való „testvéries” viszony ápolása szerepelt.¹⁵⁷⁶ Némileg leegyszerűsítve, de a képviselők közti különbségek nem programjukban, hanem társadalmi helyzetükben, interperszonális kapcsolataikban, választói bázisukban, és az országos pártokhoz való viszonyulásukban lelhetők fel.¹⁵⁷⁷

Ami az országos párthovatartozást illeti, megállapítható, hogy – többek közt a kiszámíthatóbb és biztosabbnak tűnő anyagi támogatás reményében – Fiume valóban a kormánypárt mellett kötelezte el magát, és a '67-es alapokon álló politizálás fontos előfeltétele volt a sikeres választásnak. Ezt támasztja alá az is, hogy 1867 és 1915 között csupán Riccardo Zanellát választották meg ellenzéki/pártonkívüli programmal.¹⁵⁷⁸ Ez azt jelentette, hogy mind a helyi Liberális és Autonóm Párt, mind pedig a Lega Autonoma kész volt a központi kormánnyal együttműködni.

Ezen a téren mégis különbséget kell tenni a kormánypárt által patronált „hivatalos” és a város által kandidált jelöltek között. Ez utóbbiak általában a kormánypárt meggyengülésével párhuzamosan kerültek elő, és akkor számíhattak sikerre, ha képesek voltak kihasználni, hogy ellenfelüket a belső konfliktusoktól megosztott, hitelét vesztő országos párt csak mérsékelten tudta támogatni. A kormánypárti programmal való indulás és megválasztás azonban egyáltalán nem jelentette a pártutasítások szolgai és minden kritika nélküli elfogadását. Sőt, több alkalommal megesett, hogy Fiume képviselője az országgyűlésen nemcsak egyszerűen különvéleményt fogalmazott meg, de olykor még a pártból is kilépett. Erre remek példa a kereskedelmi és közlekedési kérdések miatt fokozatosan balközép felé tolódó Radich Ákos és Luigi Peretti esete. De szintén ugyanide sorolható Batthyány Tiva-

¹⁵⁷⁶ Választás Fiumében. *Pesti Hírlap*, 1905. január 30.

¹⁵⁷⁷ Házfelosztás? – A politikai helyzet. *Budapest*, 1911. október 6.; Fiume város a kormány ellen. *Népszava*, 1912. június 8.; A kormánypárt és az ellenzék Fiumében. *Népszava*, 1912. június 22.

¹⁵⁷⁸ Sőt, programbeszédében még Zanella is előszeretettel hangoztatott 67-es jelszavakat.

dar az egyházi kérdésekben, valamint az általános titkos választójog kapcsán ifj. Antonio Vio és Andrea Ossoinack negatív állásfoglalása is.¹⁵⁷⁹

Többek közt az országos politikai élet hullámvázának köszönhetően – a kormányzóhoz hasonlóan – a parlamenti képviselők is viszonylag gyorsan cserélődtek: a mandátumot csak Csernátony Lajosnak és Batthyány Tivadarnak sikerült több cikluson át megtartania. A mandátumszerzéshez a politikai tapasztalat, a város corpus separatumi mivoltának és autonómiájának alapvetésként való hangsúlyozása, a hely- és a város szempontjából releváns szakismeret, valamint a magas szintű országos és lokális beágyazottság és érdekérvényesítő képesség nélkülözhetetlen előfeltételnek bizonyultak. E tekintetben nem hagyható figyelmen kívül, hogy – miként a táblázatból is kitűnik – 1905-től valóra vált a fiumei lakosság egyik régóta óhajtott, 1901-től már nyíltan is kifejezett vágyalma.¹⁵⁸⁰ Azaz a lakosság általános meggyőződésévé vált, hogy a kikötőváros érdekeit csakis egy „fiumano” képes érdemileg érvényesíteni. És valóban: Fiume inentől kezdve kizárólag helyi születésű képviselőt küldött az országgyűlésre. Ennek ismeretében semmi csodálkoznivaló nincs abban, hogy 1906-ban a függetlenségi programmal induló Ghyczy Kálmán (1882–1960),¹⁵⁸¹ több mint 600 szavazattal alulmaradt a választási küzdelemben a párton kívüliként fellépő, de ’67-es elveket hangoztató (de a függetlenségekkel tartó) Zanellával szemben.¹⁵⁸²

A fiumei parlamenti képviselő helyzetét igazán a nyelvismeret kérdése tette különlegessé. Míg az 1844. évi II. tc. az országgyűlés nyelveként a magyart határozta meg, addig Fiumében a közigazgatás nyelve az olasz volt, ahogy már esett róla szó többször, és a közéleti események is jórészt ezen a nyelven zajlottak. Azaz a parlamentbe elvileg csak az kerülhetett, aki az olasz és magyar nyelvet egyaránt igen magas szinten elsajátította. A gyakorlat azonban nem teljesen felelt meg az elvárásoknak és éppen Tisza Kálmán híve, Giovanni Ciotta volt az, aki 1869. évi megválasztásakor még nem (vagy legalábbis nem

¹⁵⁷⁹ Az árulók ellen. *Népszava*, 1918. május 14.; *Képviselőházi Napló*, 1910. XL. kötet. 808. országos ülés 1918. július 11. 436–437.; *Képviselőházi Napló*, 1910. XL. kötet. 811. országos ülés. 1918. július 18. 578–579.

¹⁵⁸⁰ Vogliamo un fiumano. *La Voce del Popolo*, 1901. szeptember 26.

¹⁵⁸¹ A Ghyczy családot az 1820-as évektől, Ghyczy Miklóstól kezdve (aki ráadásul az egyik legrégebb és legelőkelőbb fiumei családból származó Francesca Terzivel kötött házasságot) a fiumei patriciusok közt tartották számon. Neki Francisca Terzitől két fia született: Emil és Livius. A képviselőjelöltként induló Kálmán Emil fia volt, Liviusé pedig ifj. Ghyczy Miklós tábornok, aki Fiumében látta meg a napvilágot. Miklós élete végén Albániába került, ahol Zogu albán király és Apponyi Geraldine bizalmasa lett, és hozzá fűződik az albán földreform (telepítési akció) kidolgozása is. Emlékek. *A Tenger*, 1. (1911); Szakály Sándor: A két világháború közötti katonai attasészolgálat személyi összetétele. *Felderítő Szemle*, 12. (2013) 24.; Ghyczy tábornok tragikus halála Tiranában. *Uj Nemzedék*, 1938. március 24.

¹⁵⁸² Fiume képviselője. Zanellát újra megválasztották. *Magyar Tengerpart*, 1906. május 1., AFS. Esodo Giuliano Dalmata - 64 bis. De Ghyczy Colomanno. 4/64. bis.; *La Voce del Popolo*.

elég jól) beszélt magyarul. Az eset óriási felháborodást okozott és Enrico Brelich vezetésével a Vukovics Sebőt támogató városatyák több szabálytalanságot is felsorolva óvást emeltek a belügyminiszternél Ciotta mandátuma ellen.¹⁵⁸³ A városatyák az 1848. évi választójogi törvényre hivatkozva a következő álláspontra helyezkedtek: „*Miután Vukovics Sabás jelölt a bizottmány elnöke: Scarpa Pál lovag által az előre meghatározott órában a szavazásnak külön e célra tartott beszéde általi megnyitása után törvényszerűleg akklamációval*¹⁵⁸⁴ megválasztatott, – alulírottak Ciotta János úr képviselővé való kineveztetése ellen tiltakoznak, mivel az törvénytelen, és Vukovics Sabas kineveztetésének érvényességét nyilvánítását, amint azt a jog igényli, követelik (insistono¹⁵⁸⁵)”.¹⁵⁸⁶

Annak ellenére, hogy az 1867 és 1918 között tartott tizennyolc parlamenti választásból kilenc alkalommal a képviselőt egyhangúan választották meg, nem jelenti azt, hogy a mandátum megszerzése könnyen és minden konfliktus nélkül ment volna. Az akklamációkat ugyanis többnyire az tette lehetővé, hogy vagy a jelölt maga, vagy az őt indító csoportosulás állt el a kandidálástól. A visszalépésnek természetesen több oka is lehetett. Például ahogy Radich Vukovics megválasztása érdekében tette 1869-ben, a nagyobb közjó, a józan belátás, a közös „ellenféllel” való leszámolás szándéka,¹⁵⁸⁷ vagy éppen miként 1892-ben történt, a Szabadelvű Párt egységének, illetve az esélytelennek tartott Csernátony tekintélyének megőrzése.¹⁵⁸⁸ A másik kilenc esetben viszont a választások ellenjelölt indításával zajlottak le. Ezt egyaránt indokolhatta egy adott csoport a jelölt pártjával szembeni fenntartása és elégedetlensége, a fiumei „autonómia” nyomatékosabb képviselőletének igénye, a jelölt személyének vélt vagy valós alkalmatlansága. Vagy éppen fordítva: az alternatív képviselőjelölt indítása akár azonosulást, erkölcsi és gyakorlati támogatást, lojalitást is kifejezhetett.¹⁵⁸⁹

Ehhez hasonló motívumok állhattak szimbolikus jelöltállítások mögött. Ez azt jelentette, hogy a jelölés nem, vagy nem kizárólag racionális szempontokon alapult és a jelölt személyes tulajdonságai mellett az általa megtestesített eszmék, lehetőségek és alternatívák számítottak igazán mérvadónak.¹⁵⁹⁰ Így történt 1873-ban Zichy József ex-kormányzó

¹⁵⁸³ MNL OL K 150. 1869. II. kútfő. 5637. kötet 10. t. 6751/1869. 658. a. sz.; Országgyűlési tudósítás. A képviselőház május 31-ként tartott ülése. *Pesti Napló*, 1869. június 1.

¹⁵⁸⁴ Közfelkiáltással, egyhangúlag (latin).

¹⁵⁸⁵ Insistere, követel, igényel (olasz).

¹⁵⁸⁶ MNL OL K 150. 1869. II. kútfő. 5637. kötet 10. t. 6751/1869. 658. a. sz.

¹⁵⁸⁷ DAR RO 258. 005. 50 pezzi. Elettori di Fiume! 1869. Radich a visszalépését hirdető falragaszon külön hangsúlyozza Vukovicssal ápolta szoros baráti kapcsolatát, valamint a jelölt fiumei születését és magyar nyelvtudását annak érdekében, hogy Giovanni Ciottával szemben őt küldjék a parlamentbe.

¹⁵⁸⁸ Proclama elettorale. *La Bilancia*, 1892. január 29.

¹⁵⁸⁹ Gerhard Péter: A fővárosi képviselőjelöltek a dualizmus korai időszakában. *Korall*, 18. (2017) 4. 174.

¹⁵⁹⁰ Gerhard, 2017. 174.

megválasztásakor,¹⁵⁹¹ és 1878-ban is, mikor 18 állami tisztviselő és két polgár Szapáry Géza kormányzót léptette fel jelöltnek a kormánypártot elhagyó Luigi Perettivel szemben.¹⁵⁹² Ugyancsak ide sorolható Tisza Kálmán miniszterelnök esete is, akit azután választottak meg, hogy a kormányzó visszautasította a neki felkínált mandátumot.¹⁵⁹³ A La Bilancia (állítólag) Tisza Kálmánt roppant érdekérvényesítő képességével indokolta a jelölést, ami különösen fontos volt az országgyűlésen, ahol a többséget a kormány birtokolta. Bár a La Bilancia retorikáját a praktikus érvekre építette Tisza megválasztása érdekében, a lap tagadhatatlan naivitása és politikai önpozicionálása világosan megmutatkozott cikkeiben: „*Hogy, ha azonban mi a mandátumot az ország első miniszterének adjuk, akkor nem fog kelleni kívánságainknak hosszadalmas úton járókelni, míg az illő helyen megérkeznek, ahol is mindjárt hathatós oltalomban részesülendnek. Azt fogják mondani, hogy városunknak éppen nincs oka köszönettel viseltetni a Tisza minisztérium irányában; igaz, de reményelhetni, hogy miután a város bizalmának ily mérvű nyilvánulását adni fogja Tisza Kálmánnak, miniszterelnökünk már elismerésből és háladatosságból is jövőre több gondot fog fordítani az országnak ezen legelső tengeri városára és mindent a mi csak lehetőségében áll, megteend a város sorsának javulására.*”¹⁵⁹⁴ Tiszát 154:58 arányban választottak meg, de a miniszterelnök nem fogadta el a fiumei képviselőséget.¹⁵⁹⁵ Maga helyett inkább egyik legfőbb bizalmi emberét, Csernátony Lajost „delegálta” Fiumébe.

A másik jelöltállítási eshetőség a helyi politikai taktikázással állítható párhuzamba, és alapvetően egyes politikai csoportok lokális hatalomra kerülését szolgálta. Ez legegyszerűbben 1901-ben jelent meg, mikor is Luigi Ossoinackkal és Ferdinando Kuscherrel az élén az Autonóm Párt Maylender podestának ajánlotta fel az országgyűlési mandátumot.¹⁵⁹⁶ Többek közt azért, hogy ekképp a szélsőségesebb nézeteket valló Francesco Viót választhassák meg polgármesternek.¹⁵⁹⁷ Noha Maylender változatlanul roppant népszerűségnek örvendett a lakosság körében, az Autonóm Párt szélsőségesebb csoportja – jól jelezve a posztok közti prioritásokat – a podestà méltóságához már gyengének, erélytelennek tartotta. Ez elsősorban a Széll Kálmán miniszterelnökkel kötött „paktuma”, valamint a

¹⁵⁹¹ Nemhivatalos rész. Országgyűlési tudósítások. *Budapesti Közlöny*, 1873. január 16.

¹⁵⁹² DAR JU 5. 68. eln./1878. 5. d.; DAR JU 5. 69. eln./1878. 5. d.

¹⁵⁹³ DAR JU 5. 108. eln./1878. 5. d., DAR JU 5. 111. eln./1878. 5. d., DAR JU 5. 116. eln./1878. 5. d., Studio e Lavoro. 1878. augusztus 17.

¹⁵⁹⁴ A HON magántávüregönyei. *A Hon*, 1878. augusztus 11.

¹⁵⁹⁵ Fiumani all'erta. *Sloboda*, 1878. november 1., Lásd XIV. 7. melléklet.

¹⁵⁹⁶ Le prossime elezioni. *La Voce del Popolo*, 1901. szeptember 13.; La candidatura a deputato offerta al Michele Maylender. *La Voce del Popolo*, 1901. szeptember 19.

¹⁵⁹⁷ Ordasi Ágnes: Pártviszonyok és az 1901-es országgyűlési képviselöválasztás Fiume városában. *Köztes-Európa*, 6. (2014) 2–3.

kormányzói tanács felállítására vezethető vissza. Maylender végül podestái állásáról önként mondott le, hogy a Szabadelvű Párt hivatalos jelöltje, Batthyány Lajos ex-kormányzó mellett agitálhasson. Ezt viszont az autonomisták már nem bocsátották meg neki: a municipális válság korábbi „hőse” fokozatosan marginalizálódott és egyre inkább elszeparálódott pártjától.¹⁵⁹⁸

A választásokat mindig kiemelt figyelem övezte, kiváltképpen akkor, amikor azokon az erőszak valamilyen formája is megjelent. Az erőszak már az előkészületi szakaszban, például a programbeszédék során is felbukkanhatott a presszió, valamint korrupció társulhatott hozzá. Mint bárhol máshol az országban, Fiumében is rendszeresek voltak a választási lajstromok körüli visszaélések, az etetések–itatások, a kocsiztatások, a programbeszédet megzavaró bekiabálások, a demonstratív felvonulások, valamint az állami alkalmazottak és hivatalnokok, és a gyáraknál foglalkoztatott választójogosultak szavazatainak befolyásolása is.¹⁵⁹⁹ Így 1892-ben egy vasutasok élén álló túlbuzgó kormánypárti hivatalnok azzal fenyegette meg beosztottjait, hogy amennyiben szavazataikat Batthyány Tivadarra adnák le, áthelyezteti őket,¹⁶⁰⁰ és hasonló eset ismétlődött meg Zanella 1906-os megválasztása alkalmával is.¹⁶⁰¹ A nyomásgyakorlásból a kormányzók sem maradhettek ki, mely azonban súlyos következményekhez vezethetett. Azt igazolja Roszner Ervin lemondása is, mely egyik közvetlen okát az adta, hogy Zanella parlamenti képviselőválasztásának megakadályozása érdekében túlzottan exponálta magát a szabadelvű Andrea Ossoinack mellett.¹⁶⁰²

A századfordulótól kezdve a világháborúig szinte nem volt olyan választás, amelyet nyílt fizikai agresszió ne kísért volna.¹⁶⁰³ A sort az 1901. évi nyitotta meg, amikor Batthyány Lajos győzelmének kihirdetését követően a belvárosban az autonomista tömeg megszállta az Adamich teret, betörte az Adria palota ablakait, és letépte a Magyar Tengerpart szerkesztőségének zászlaját. A tömeg belvárosi tombolásával párhuzamosan a külső

¹⁵⁹⁸ Le dimissioni del Podestà. *La Voce del Popolo*. 1901. szeptember 30.; Le dimissioni del Podestà. *La Voce del Popolo*, 1901. október 1.

¹⁵⁹⁹ A képviselőválasztási mozgalmak. *Budapesti Hírlap*, 1892. január 23. Ezért (vagyis a minél kiterjedtebb társadalmi mozgósítás miatt) is volt különösen fontos az állam számára, hogy a helyi gazdasági elit legfőbb képviselőit is támogatói között tudja.

¹⁶⁰⁰ *Képviselőházi Napló*, 1901. XXX. kötet. 513. országos ülés. 1904. november 11. 116.

¹⁶⁰¹ Utóhangok a fiumei választásról. *Pesti Hírlap*, 1906. július 24.

¹⁶⁰² A fiumei kormányzó felmentése és kitüntetése. *Magyarország*, 1905. február 28.,

¹⁶⁰³ E következtetés levonásában nagy szerepe van az egyre könnyebben és gyorsabban áramló híreknek, illetve az egyre élénkebb kormánypárti sajtónak, ami az Autonóm Párt dehonesztálása érdekében előszeretettel terjesztette el országszerte a fiumeiek brutalitásáról szóló híreket. Ezen kritikai észrevételek alapján, meglátásom szerint ahhoz, hogy a választások lefolyásának dinamikájában és jellegük változásában valamilyen hitelt érdemlő cezúrárt, elmozdulást lehessen kimutatni, a századforduló előtti évekre vonatkozóan további kutatásokat és feltárandó forrásokra van szükség.

területek sem maradtak nyugodtak. Az Abbázia felé eső Giardino Pubblicónál (Népkert) Ferdinando Kuscher vezetésével egy fiatalokból álló csapat közáporral és *Abasso Batthyány, abasso ungheresi!* kiáltásokkal támadta meg az új parlamenti képviselő köszöntésére tartó állami tisztviselőket. Az atrocitás során Weinhard Gusztáv pénzügyigazgatónak a kezét szurkálták meg, Kankovszky Ferenc miniszteri osztálytanácsosnak a fejére, Szász Jakab postatisztnek pedig a térdére zúdítottak egy-egy nagyobb követ. A nyugalom csak a katonaság és a városi rendőrség beavatkozásával állt helyre,¹⁶⁰⁴ ám a megmozdulások a mandátumátadás után ismét kiújultak.¹⁶⁰⁵ Ekkor az autonomisták a felső leányiskola és Maylender ablakait rongálták meg, majd az árulónak bélyegzett Erasmus Barčič háza elé vonultak, hogy a magyarok támogatásáért elégtételt vegyenek rajta.¹⁶⁰⁶ Természetesen hasonló zavargásokat Battyhány hívei is elkövettek, sőt a demonstrációknak egy rendőrtisztviselő személyében még halálos áldozata is akadt.¹⁶⁰⁷

Az 1910. évi választás legalább ilyen emlékezetesnek bizonyult. Egyrészt azért, mert ez alkalommal a pártonkívüli Zanella az Autonóm Párt korábbi vezetőjével, a munkapárti programmal induló Maylenderrel mérkőzött meg. Másrészt azért, mert bebizonyosodott, hogy az erőszakos megnyilvánulásoktól még a városháza tanácssterme sem lehet mentes. A konfliktust az okozta, hogy az autonomista Francesco Gilberto Corossacz, a választási elnök, miközben kiemelte szerepéből adódó pártatlanságát, a következő szavakkal nyújtotta át a győztes Maylendernek a város megbízatását: „*Átadom a korrupció rendszerével nyert mandátumot.*”. Maylender a sértésre meglehetősen diplomatikusan reagált. Megköszönte a mandátumot, Corossacz provokációját pedig azzal hárította el, hogy kijelentette mint volt *podestà*, ismeri a hely szentségét, ezért minden további nyilatkozattól tartózkodik. A teremben tartózkodó városatyák azonban egyáltalán nem fogták vissza magukat. Így mikor a kormánypárti Kőporossy Tivadar törvényszéki bíró az abcúgoló autonomistáknak odakiáltotta, hogy „*Disznók! Tolvajok*”, Icilio Baccich-Girardelli, a második szavazatszedő bizottság elnöke megrovóan „*Szégellyje magát, hogy bíró létére így viselkedik*” felkiáltással torkolta le. A szóváltás hamarosan parázs vitává fajult, amelynek hevében Bacchich-Girardelli torkon ragadta és többször felpofozva Kőporossyt. Az incidens

¹⁶⁰⁴ Tüntetés a magyarok ellen. *Magyar Tengerpart*. 1901. október 8.; Belügyminisztérium Körendelete az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíraskodásról. N. 98976. 1901. szeptember 10.

¹⁶⁰⁵ La giornata di ieri. *La Voce del Popolo*, 1901. október 7.

¹⁶⁰⁶ Di vergogna in vergogna. *La Voce del Popolo*, 1901. október 6.; Az esti tüntetések. *Magyar Tengerpart*, 1901. október 8.

¹⁶⁰⁷ A megvert rendőrtisztviselő. *Magyar Tengerpart*, 1901. október 8.

következményeként többeket letartóztattak, a tehetetlenné váló Francesco Vio podestà pedig szinte azonnal betérjesztette a lemondását.¹⁶⁰⁸

Maylender képviselősege mégsem tartott sokáig; alig fél évvel később a parlamentben a Belügyminisztérium ajtaja előtt szívrohamot kapott és elhalálozott.¹⁶⁰⁹ Wickenburg kormányzó Maylender helyére ifj. Antonio Viót szemelte ki, aki hajlandónak is mutatkozott arra, hogy az újonnan létrehozott Lega Autonoma élén fellépjen Riccardo Zanella ellen. Az 1911 tavaszán megtartott összecsapást mindkét párt részéről lázas előkészületek előzték meg. Ennek egyik csúcspontjaként a két választótábor egyik összeütközésén még revolverek is eldőrdültek.¹⁶¹⁰ Jellemző, hogy a választást megelőző éjjelen a Zanella hívei a kormányzói palotánál tüntettek, és az, hogy a tömeg csak a rendőrség határozott intézkedésére oszlott fel.

Az indulatok Vio diadalának kihirdetésével szabadultak el véglegesen. Míg az autonomisták békésebb tagjai Zanellát lakása előtt éltették, addig a radikálisabbak pressziót és választási csalást emlegetve Viót fütyök és szidalmazó szavak mellett otthonáig kísérték és út közben záptojásokkal dobálták. A helyzet kritikus voltát jelzi, hogy a kormányzói palota és Vio lakásának védelmére egyaránt hatósági szerveket kellett kirendelni.¹⁶¹¹ Nem érdektelen azonban, hogy az 1915. évi választás már az igazán botrányos jelenetektől mentes maradt. Ez egyrészt a háború miatt elrendelt rendkívüli helyzetnek és intézkedéseknek köszönhető; másrészt pedig annak, hogy Giovanni Rubinich mérnök az esélyesebb Andrea Ossoinack megválasztása és a város jövőjének biztosítása érdekében önként lépett vissza.¹⁶¹²

Végezetül, röviden érdemes kitérni a képviselői megbízatás elvesztésének okaira és a képviselők leköszönés utáni pályafutására. Meglátásom szerint a mandátumok elvesztésének egyik leggyakoribb okát a lakosság képviselőbe vetett bizalmának megrendülése jelentette. Kiváltképpen azért, mert a fiumei lakosság három legfőbb kívánságának teljesítését, azaz hovatarozásának végleges rendezését, Magyarországhoz csatolását egyikük sem tudta kivívni, és még a város autonóm jogait sem voltak képesek teljesen megvédelmezni. A képviselőknek ráadásul a saját személyes lelkiismeretükkel, de még inkább a kormánypárt támogatásának mérséklődésével, kihátrálásával is számolniuk kellett. Ezen tényezők vezettek Radich Ákos és Luigi Peretti fokozatos marginalizálódásához és az or-

¹⁶⁰⁸ A fiumei választás epilógusa. *Pesti Hírlap*, 1910. június 10.

¹⁶⁰⁹ DAR JU 5. 43. eln./1911. 38. d.

¹⁶¹⁰ A fiumei mandátum. *Pesti Hírlap*, 1911. március 7.

¹⁶¹¹ A fiumei választás. *Pesti Hírlap*, 1911. március 9.

¹⁶¹² Képviselőválasztási mozgalom Fiumében. *Az Ujság*, 1915. október 2.

szágos politikától való visszavonulásához,¹⁶¹³ a koalíciós kormány bukása pedig Zanella helyzetének lehetetlenné válásához.

Mindazonáltal, ahogy Csernátony, Batthyány Tivadar és Lajos esetei mutatják, akár még az is megeshetett, hogy a képviselők sem láttak további lehetőséget a mandátum betöltésében. Egyesek Fiume után máshol választatták meg magukat, vagy miként Giovanni Ciotta és ifj. Antonio Vio tettek, parlamenti helyüket a lokális szinten mérvadóbb és tekintélyesebb podestái székre „cserélték” le. Lényegében Zanella is erre tett kísérletet 1914-ben. Ugyanakkor a felsoroltakon kívül egészen rendkívüli okok is közrejátszhattak a képviselői pozíció megszűnésében. Így például Zichy József „világkörüli” utazása, Michele Maylender váratlan halála, vagy éppen Andrea Ossoinack képviselősége idején az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása.

A parlamenti képviselők közül többen szinte halálukig aktív részesei maradtak a közéletnek. Batthyány Tivadart 1917-ben a király személye körüli miniszterré nevezték ki, 1918 őszén pedig Károlyi Mihály kormányában a belügyminiszteri tárcát vezette, a Tanácsköztársaság alatt pedig Bécsbe emigrált. Más út várt barátjára, Riccardo Zanellára, akit bár 1921-ben a Fiumei Szabadállam elnökének választottak, egy évvel később a fasiszták és a trieszti squadristák lemondásra kényszerítették.¹⁶¹⁴ Zanella kormányával Buccariba, majd Portoréba menekült, ahonnan a jugoszláv és az olasz kormány érdekkellentéiteit kihasználva próbálkozott ismét hatalomra kerülni.¹⁶¹⁵ Mivel törekvései nem jártak sikerrel, Fiume 1924. évi olasz annexiója, majd a második világháborút lezáró 1947. évi párizsi békét követően végleg lemondott politikai ambícióiról. Hasonlóan nehéz évek vártak Andrea Ossoinackra is: ő előbb a Párizs körüli béketárgyalásokon a FONT érdekeit képviselte, majd az 1920-as években Zanellával együtt (!) Fiume Olaszországon belüli szabadkikötői státuszának kivívásáért¹⁶¹⁶ és az olasz–magyar viszony rendezéséért küzdött. Ossoinack a második világháború után egy időre Velencében telepedett le, ahol a partizánok elől menekülő kelet–adriai olaszok egyik legfőbb támogatója lett.¹⁶¹⁷

¹⁶¹³ Ennek ellenére Peretti neve a városatyák közt még 1891-ben is előfordul. Egyértelműen a város mentalitásbeli és politikai metamorfózisát jelzi, hogy Perettit 1892-ben még „Fiume Deákjaként” temették el, Edoardo Susmel fiumei történésznél 1933-ban már az első fiumei irredentaként jelenik meg. Fiume Deák-ja. *Buda-pesti Hírlap*, 1892. december 2.; Susmel, 1933. 93.

¹⁶¹⁴ Ballarini, 1995., *L'autonomia fiumana (1896–1947) e la figura di Riccardo Zanella*. Trieste, Società di studi fiumani, atti del convegno, 1996.

¹⁶¹⁵ Seduta della Costituente Fiumana Portoré. *La Difesa*, 1922. december 3.

¹⁶¹⁶ Ossoinack, Andrea: *Perché Fiume deve essere Porto Franco*. Fiume, Tipografico Urania, 1921.

¹⁶¹⁷ *Atto d'accusa del deputato di Fiume Andrea Ossoinack*. Roma, Centro Studi Adriatici Roma, 1960.

IX. 3. Podesták

A podestà kifejezés a latin „potes” (hatalom, fennhatóság) szóból származik, amely címet többnyire a középkori – az itáliai városok élén álló, végrehajtó hatalommal felruházott – hivatalnokok viselték.¹⁶¹⁸ A kifejezést velencei, illetve valószínűleg közvetlenül triezsi mintára ültették át a Fiume önkormányzati viszonyait szabályozó 1872. évi statútumba, amelyben a kikötőváros első polgárát, a polgármestert tisztelték meg az elnevezéssel. Korábban Fiume önkormányzati ügyeit két városi bíró vezette, majd az 1854-ben a Naputak-kal (utasítás) bevezetett horvát közigazgatási rendszer részeként a német terminussal jelölt „borgomastro”-k (polgármester), az 1860-as években pedig a tanácselnökök kerültek a város élére.¹⁶¹⁹

A *podestà* kifejezés magyarul szintén „polgármester”-t jelent, mégsem egyezik meg teljesen ez utóbbi fogalommal, mivel a poszt betöltője jóval kiterjedtebb hatalommal bírt. Bár hasonlóan az ország más városainak polgármestereihez, a „nagyságos” (*magnifico*) megszólítás illette meg, felette – egy rövid időszakot kivéve¹⁶²⁰ – kizárólag az uralkodó ítélkezhetett. Ő felelt a városi intézmények és tisztviselők működéséért, a város költségvetéséért, sőt 1916-ig még a fiumei rendőrséggel is ő rendelkezhetett. A *podestà* méltóság Magyarországon egyedülálló mivoltát a központi kormányzat és annak helyi szócsovei is elismerték, amit jól szemléltet a Magyar Tengerpart 1902 tavaszán megtartott *podestà*választásról szóló megjelentetett cikke. „*Aki ezt az állást viseli, büszke lehet rá. A város közigazgatási állások között nincs több ilyen az országban. Fény és tisztelet övezi körül viselőjét és a várakozásteljes kíváncsiság tekintett mindenkor a fiumei podestà személye felé. [...]*”¹⁶²¹

A *podestà* hatalom mégsem volt korlátlan és főleg nem változatlan a vizsgált időszakban. A statútum értelmében a *podestà* mint a város első polgára a hatalmát kizárólag a képviselőtestülettel egyetértésben gyakorolhatta. Éppen ezért a fiumei hatalmi mechanizmusok és viszonyok alakulásának megértéséhez nélkülözhetetlen a *podestà* életútjának, kapcsolatrendszerének és politikai stílusának elemzése. Mindezt három további tényező is indokolja. Egyrészt a város uralmi elitjeinek országos politikai megosztottsága, amely leg-

¹⁶¹⁸ Pallas Nagylexikon: <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/082/pc008289.html#3> (letöltés: 2021. 9. 16.).

¹⁶¹⁹ Stelli, 2016. 130.; Elezioni le cessate rappresentanze. In: *Almanacco fiumano per l'anno 1855*. Venezia, Dalla tipografia di Sebastino Tondelli, 1854. A Rappresentanza elnevezés is csak 1862 márciusában jelent meg, miután a korábbi tíz patríciusból álló Consiglio Municipale/Tizek Tanácsa néven emlegetett testületet 52 főre bővítették. Ez az állapot 1872-ig, a statútum bevezetéséig maradt érvényben, amikor a Rappresentanza 56 tagú lett, élére pedig a *podestà*t választották meg.

¹⁶²⁰ Az 1898-ban felállított közigazgatási bizottság működése idejében.

¹⁶²¹ Az új podeszta. *Magyar Tengerpart*, 1902. április 30.

jobban talán a '67-es kormány versus '48-as ellenzék dichotómiában ragadható meg. Másrészt, hogy a podestà jogkör a kormányzói hatalom határait is kijelölte. Így a kormányzó és a polgármester együttműködési hajlandósága az állami érdekérvényesítés jellegét és eredményességét is számottevően befolyásolta. Harmadrészt, a lokális hatalom intézményes fragmentáltsága, ami a polgármester és az elnöklése alatt összeülő Rappresentanza, valamint a testületből létrejövő bizottságok és bürokratikus szervezetek közt jött létre.¹⁶²²

Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert Fiumében a különböző testületek és intézmények között látványos személyi átfedések, összefonódások figyelhetők meg, mint már számos alkalommal láthattuk korábban. Mi több, akár még családi kötelékekkel is erősített/terhelt csoportosulások is kialakulhattak. Ezek dinamikáját főképp az egyes személyek többdimenziós, anyagi, politikai és magánjellegű érdekei közti lavírozásai határozták meg. Természetesen a felsorolt tényezők nem tekinthetők fiúmei sajátosságnak. Ehelyett inkább a település méretéből, az intézmények a hatalmi struktúrában való elhelyezkedéséből, a választási gyakorlatokból származó következményként kell felfogni. Ugyanez mondható el a fiúmei uralmi elit belterjes családi és szociális összefonódásai és a lokális társadalom viszonylag polgárosult szerkezete és liberális felfogása kapcsán is.

A podestà hatalmi helyzetét, jogköreit és kötelességeit az 1872. évi statútum szabályozta. Ennek értelmében úgy, mint Magyarországon a főispán vagy a fővárosi főpolgármester, ő volt a törvényhatósági képviselőtestület elnöke. A podestàt saját kebeléből titkos úton, általános szavazattöbbséggel az 50+6 fős álló Rappresentanza választotta meg a két alelnökkel együttesen.¹⁶²³ Ez az aktus lényegében a Rappresentanza megalakulását jelentette, ami azonban kizárólag az legfelsőbb jóváhagyás pillanatától számított törvényesnek.¹⁶²⁴ Ekképpen a polgármester legitimitása négy fő pilléren alapult: 1. a községi szavazati joggal rendelkező helyi lakosság közbizalmán; 2. a szavazók által a képviselőtestületbe juttatott városatyák támogatásán; 3. a kormányzó és a miniszterelnök hozzájárulásán; valamint 4. az uralkodó felülbíráhatatlan akaratán. Mint a korábbi fejezetekből kiderült, ebből bármelyik elem hiányzása az önkormányzat komoly diszfunkcionalitásához, és akár a közvetlen állami beavatkozáshoz is vezethetett. A felek közti „összhang” azonban nem csak a választáskor hiányozhatott, hanem a podestà működési ideje alatt is elveszhetett, ami a városirányítás zavarainak okait és következményeit egyaránt jelezte.

¹⁶²² Tamás Veronika: *Politikai élet a helyi önkormányzatokban. A helyi politika szereplői, mozgásterük és kapcsolataik a helyi politikai rendszerben.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014. 13–20.

¹⁶²³ *Statuto*, 1872. 38–42.

¹⁶²⁴ Egyes szélsőségesebb autonomisták ezt vitatták és azt állították, hogy a képviselőtestület a sikeres polgármesterválasztást követően tekinthető megalakultnak.

A podestà tehát sosem egyedül állt a központi hatalommal szemben vagy mellett. Így eredményes működése érdekében óhatatlanul is figyelembe kellett vennie legalább az öt megválasztó Rappresentanza különböző csoportjainak állásfoglalását is. Ezzel kapcsolatban két dolog jegyzendő meg. Először is az, hogy a rendszernek külön dinamikát adott, hogy a képviselőtestület tagjainak fele három évente sorshúzás által kicserélődött, és az, hogy a városi hivatalnokok élethossziglan szóló megbízatásával szemben a Rappresentanza az elnökséget csupán hat évre választotta meg. Másodszor, hogy bár a podestà nem számított hivatalnoknak és „nobile officium”-ként rendes fizetés sem illette meg,¹⁶²⁵ az igen magas reprezentációs költségeket viselnie kellett. E kényelmetlen helyzetben segítő, az 1872-es statútumban rögzítették, hogy a mindenkor Rappresentanza köteles gondoskodni a podestà lakhatásáról, illetve egy testületileg meghatározott összegű tiszteletbeli javadalmazást ajánl fel számára.¹⁶²⁶

A képviselőtestület által felkínált összeg mindig igen tekintélyes honoráriumot jelentett. A századfordulón a városatyák tiszteletdíjként a podestának 9000, később 12.000 koronát szavaztak meg, 1915-ben pedig a karitatív tevékenységének hathatósabb ellátására hivatkozva 6000 koronával meg kívánták megemelni.¹⁶²⁷ Összehasonlításképpen ugyanebben az időben a belügyminiszter a kormányzó számára 12.000 korona fizetést és 12.000 korona lakpénzt különített el.¹⁶²⁸ Vagyis a podestái méltóságot a presztízs, az egyéni ambíciók és a hatalomgyakorlás lehetőségei mellett az anyagi juttatások is vonzóvá tették. Igaz, ez azzal a következménnyel járt, mint fentebb esett róla szó, hogy a podestà anyagilag, társadalmilag és politikailag is ki volt szolgáltatva a városatyáknak. Talán ennek a függő helyzetnek a mérséklését szolgálta, hogy a polgármester a közigazgatási ügyek vezetése mellett hivatalosan is „kenyérkereső állást” vállalhatott.¹⁶²⁹ A podestával szemben viszont a két alelnök már semmiféle anyagi támogatást nem élvezett. Pozíciójuk kizárólag csak a közigazgatási ügyekben való döntés és beleszólás jogát, valamint presztízst biztosított viselőinek.¹⁶³⁰

1872 és 1918 között podestái méltóságra nyolc személyt választottak. Ugyanakkor ez a szám nem egyezett meg sem a méltóságot betöltő, sem a megválasztott podesták, sem pedig a podestáválasztások számával.¹⁶³¹ Ez politikai okokra vezethető vissza: Vallentsist

¹⁶²⁵ DAR JU 5. 320. eln./1906. 30. d.

¹⁶²⁶ *Statuto*, 1872. 43.

¹⁶²⁷ Un fratto generoso del nostro podestà. *La Bilancia*, 1915. október 25.

¹⁶²⁸ MNL OL K 26. 606. cs. XXV. t. 1904. 967. Rangszorozati névjegyzék. 1904. január 1-én.

¹⁶²⁹ DAR JU 5. 320. eln./1906. 30. d.

¹⁶³⁰ *Statuto*, 1872. 43.

¹⁶³¹ Lásd XIV. 9. melléklet.

Antal közvetlenül kinevezés útján Bánffy Dezső szorgalmazására került a város élére, Riccardo Zanella polgármesteri megválasztását pedig Wickenburg kormányzó kezdeményezésére az uralkodó nem erősítette meg. Velük együtt a podestái méltóságot az alábbi személyek töltötték be:¹⁶³²

nemes, patrícius Ernesto de Verneda: 1872 – Liberális Párt
 Giovanni de Ciotta: 1872–1896 – Liberális Párt
 Michele Maylender: 1897–1901 – Autonóm Párt
 nemes Vallentsits Antal: 1898–1901 – Párton kívüli, kinevezett
 Francesco Vio: 1902–1913 – Autonóm Párt
 Riccardo Zanella: 1914 – Autonóm Párt
 Francesco Gilberto Corossacz: 1914–1915 – Autonóm Párt
 ifj. Antonio Vio: 1915–1918 – Autonóm Párt

A lista és a mellékelt táblázat alapján látható, hogy Ernesto Verneda és Francesco Gilberto Corossacz kivételével a felsorolt nevek már kormányzói helyettesi vagy országgyűlési képviselői pozícióban is megjelentek. Ez azt jelzi, hogy a személyek állások közti cirkulációja a városi önkormányzat szintjét is elérte. Ugyancsak szembetűnő, hogy noha szinte valamennyien Fiumében születtek¹⁶³³ és az uralmi elit tagjai voltak, nemesi címmel csak Vallentsits és Verneda rendelkezett. Ebből és a Rappresentanza összetételének alakulásából a helyi társadalom nyitottságára lehet következtetni, valamint arra, hogy a rendi korszakból átörökített főleg származásból adódó társadalmi titulusok jóval kevésbé tűntek mérvadóknak. Azaz folytatódott az 1848-ban megindított polgárosodási folyamat,¹⁶³⁴ amely következtében megváltoztak az elittel szemben támasztott prioritások és az elvárások. A folyamat végén pedig a szakképzettség, a kompetenciák, a professzionalizáció és a kapcsolatok váltak a legfontosabb szelekciós szemponttá.

Erre vonatkozóan az is megállapítható, hogy Ciottán és Corossacson kívül a podesták nem a legvagyonosabb, és még csak nem is a „legősibb” fiumei családokból kerültek ki. Jól ismert, hogy a Verneda család egyes tagjai még a 18. században Spanyolországból előbb Bécsbe, majd onnan Fiumébe távoztak, Antonio Vio ősei Chioggiából,

¹⁶³² Lásd XIV. 8. melléklet.

¹⁶³³ Kivéve Vallentsits Antal.

¹⁶³⁴ Un vecchio fiumano, 1901. Vagyis a patrícius címhez tartozó tényleges jogok eltörlésével.

Corossaczé pedig szlovén/krajnai területről költöztek a városba.¹⁶³⁵ Erre a megállapításra lehet jutni a többiek esetében is: Giovanni Ciotta édesapja Livornóból,¹⁶³⁶ Michele Maylenderé egyes állítások szerint Körmendről,¹⁶³⁷ Zanelláé pedig Vicenzából származott.¹⁶³⁸ A beköltözők társadalmi integrációjában az üzleti, politikai és magánjellegű kapcsolatok döntő fontosságúnak bizonyultak. Ezek közül mindenekelőtt a házasságkötések érdemelnek figyelmet. A beházasodással ugyanis az elitesoportok tagjai között szoros rokoni szálak fűződtek. Ciotta édesapja az egyik legnépszerűbb magyar országgyűlési követet, Adam Lodovico Adamich lányát vette feleségül,¹⁶³⁹ de arra is van forrás, hogy Ernesto Verneda dédapja, Antonio Verneda az egyik legelőkelőbb helyi patrícius, Felice de Benzoni lányának, Giovannának,¹⁶⁴⁰ Maylender édesapja pedig az igen tekintélyes fiumei rokonsággal rendelkező Giovanna Rasumnak kérte meg a kezét.¹⁶⁴¹

A felsorolt példákból kitűnik, a vegyesházasságok az apáknál sem számítottak ritkaságnak: Corossacz és Francesco Vio édesanyja egy-egy Medanich-lány volt, Zanelláé pedig a krajnai születésű Teresa Antonich. Ugyanerre a következtetésre lehet jutni a podesták és közeli hozzátartozóik kapcsán is. Vallentsits a fiumei születésű Ludovica Jellouscheget, Ciotta a frankfurti származású Johann Christian Ritter kereskedő megözvegyült lányát, Nataliát,¹⁶⁴² Francesco Vio egy ismert kereskedő horvát család tagját, Ortensia Baccarcichot vette feleségül.¹⁶⁴³ Úgy tűnik, a podesták közül csak Maylender és Zanella választott magának olasz nyelvű helyi családból származó társat. Maylender Giulietta Venchiaruttival, az utóbbi pedig (talán éppen Giovanni Sirola fiumei kötélgyáros rokonával) Maria Sirola városi tanítónővel kötötte össze az életét.¹⁶⁴⁴

A „vegyes” családból származás és vegyesházasság kérdése azért is érdekes, mert bár a podesták a hivatalos fórumokon magukat előszeretettel nevezték az olasz nyelv és kultúra mindenkori védelmezőjének, mint látható, magánéletüket illetően ők sem feltétlenül törekedtek arra, hogy a vélt/valós nemzetiségi identitásuknak megfelelően döntsenek. Ez akkor is igaz, ha ez a házasságkötés még a podestává választásuk előtt megtörtént.

¹⁶³⁵ Car, Viviana: Antonio Miculian, studioso e ricercatore che ha creato la storiografia della CNI. <http://www.editfiume.info/archivio/lavoce/2007/070322/cultura.htm> (letöltés: 2021. 11. 1.)

¹⁶³⁶ *Gazzetta piemontese*, 1825. március 26.

¹⁶³⁷ Jeličić, 2015. 229–271.

¹⁶³⁸ Ballarini, 1995. 16.

¹⁶³⁹ Samani, 1975. 47.

¹⁶⁴⁰ Kobler, 1896. III. köt. 190–192.

¹⁶⁴¹ Jeličić, 2015. 233.

¹⁶⁴² Ciotta Giovanni (1824–1903.) gradonačelnik.

<http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?p=100121> (letöltés: 2021. 11. 1.)

¹⁶⁴³ DAR JU 5. 1390. ált/1902. (II. 3. 144. a. sz.) 264. d.

¹⁶⁴⁴ Ballarini, 1995. 19–20., 249–250.

Mindennek ellenére úgy vélem, az interetnikus párvasztások a podesták esetében nem feltétlen írhatók le a Pieter Judson és Tara Zahra által használt nemzeti közömbösség fogalmával. Azok ugyanis inkább ambivalenciát, komplexitást, mintsem érdektelenséget jelölnek, illetve azok elsősorban a mindennapi élet összetettségére hívják fel a figyelmet.

A vegyesházasságok gyakorisága és az olasz nyelv és kultúra védelmének rendszeres retorikai elemként alkalmazása tehát nem számított ellentmondásosnak, vagy egymást kizáró tényezőnek. Ennek oka egyfelől, hogy a podesták (és egyébként számos városatya is) magukat sokáig nem feltétlenül olasznak, hanem olasz nyelvű fiúmeinek tartották és alapvetően a szülővárosukhoz kötődtek. Azaz többértű identitásuk mindenekelőtt lokálpatriotizmusukban öltött testet. Másfelől, hogy párvasztásukban a racionális, gazdasági megfontolások, a társadalmi státusz, a vonzalom, valamint további magánjellegű, nem ismert szempontok is nagy szerepet játszhattak. Sőt, akár még egyes konfliktusos helyzetek viszonylag békés rendezéséhez is hozzájárulhattak. Így történt a sokolisták 1906. évi betörésénél is, mikor – egyes sajtóhírek szerint – Francesco Viót csupán horvát nyelvű felesége mentette meg a podvožica-i villája előtt megjelenő horvát tömeg haragjától. Míg ugyanis az asszony a tüntetőkkel anyanyelvén, horvátul társalgott, addig a podestà (állítólag) a kandallón át kimászott a háztetőre és biztonságosabb helyre menekült.¹⁶⁴⁵

Az etnikai határokon átívelő házasságoknak egyébként is számos előnye volt. Többek közt lehetőséget teremtettek az egyén gyorsabb és mélyebb társadalmi integrációjára, valamint gazdasági, politikai és interperszonális kapcsolatainak tágítására.¹⁶⁴⁶ A fiúmei társadalomba való „be- és keresztbeházasodások” által a podesták a Rappresentanza tagjai közül többekkel is szoros atyafiasági viszonyba kerültek. Példának okáért Maylender lánytestvérét, Edviget Antonio Grossich orvos–gyógyszerész vette feleségül, aki a századfordulón az Autonóm Párt egyik „törzstagjának” számított, 1918 őszén pedig a FONT elnöki

¹⁶⁴⁵ A forrongó Fiume. Zavargások Szusákon. *Magyar Tengerpart*, 1906. szeptember 7.; Magyarbarát tüntetés. A horvátok garázdálkodása. *Magyar Tengerpart*, 1906. szeptember 8.

¹⁶⁴⁶ A feldolgozott forrásokból úgy tűnik, a polgármesterek gyermekei a családjuk társadalmi/gazdasági helyzetéhez igazodva, többnyire magas presztízsű területek felé orientálódtak. Ciotta lányai elsősorban előnyös házasság által (az Ürményi és Meynier családba házasodtak be) kívántak boldogulni. Ifj. Francesco Corosacz konzul, Vio (nagyapai tanácsra) németté vált fia orvos, Vallentsits lánya az első világháború során önkéntes ápolónővér, egyik fia Lloyd-hivatalnok, a másik mérnök, a harmadik pedig katona lett. Hasonlóan indult ifj. Riccardo (Dino) Zanella élete is, aki előbb – apja nyomdokait követve – meggyőződéses antifasisztaként Romy álnéven harcolt a második világháborúban, majd 1947-ben Bécsbe költözött és immár osztrák állampolgárként, egy kisebb vasmegmunkáló gyár irányításával kezdett foglalkozni. Tragikusabban alakult a sorsa Francesco Vio fiának és Zanella másodszületett gyermekének: Ferruccio Vio 1917-ben fiatalon, tengerészhadapródként, Vittorio Zanella pedig alig két évesen 1924-ben, még a család jugoszláviai száműzetése alatt hunyt el. Jelen kutatások alapján úgy tűnik, Venedának nem született gyermeke, viszont egyik testvére, Ladislao, és unokaöccse, Emil a Kormányzóság tisztviselője lett. Lásd XIV. 8. melléklet.

posztjára került.¹⁶⁴⁷ Ugyancsak itt említhető Ifj. Antonio Vio, aki az autonomista városatyaként megválasztott Gjuuro Catti lányát, Mariát vezette oltár elé.¹⁶⁴⁸

A Rappresentanzán belüli rokoni összefonódások már csak azért sem rendkívüliek, mert a statútum csak az elnökség (tehát a podestà és a két alelnök) esetében tiltotta a közeli vérrokonságot. Így még az is előfordult, hogy a testületben elsőfokú unokatestvérek, apák és fiúk, valamint féltestvérek egyszerre foglaltak helyet.¹⁶⁴⁹ Bár a rokoni kapcsolatok többnyire az érdekszövetségek alapjaiként működtek, ahogy megannyi dokumentum tanúskodik róla, nem jelentett automatikus véleményazonosságot.¹⁶⁵⁰ A nézetkülönbségek és érdekellentétek pedig akár a podestáválasztások során is megmutatkozhattak.

De vajon milyen kritériumok alapján lehetett valakiből podestà és a Rappresentanza milyen általános érvényű elvárásokat támasztott vele szemben? Vajon milyen út vezetett a municípium legmagasabb lépcsőfokáig, és mely tényezők voltak azok, melyek az egyes polgármesterekbe vetett bizalmat valamely módon megalapozhatták? Ezen kérdések megválaszolásához a podesták társadalmi hovatartozása és a családi összeköttetései mellett ki kell térni az iskolai végzettségükre és foglalkozásukra, kompetenciáikra, valamint pályafutásuk bizonyos motívumaira. Mint látható, a polgármesterré választás mind a politikai pályafutás elején, mind pedig a végén egyaránt megtörténhetett. Így, bár a podesták átlagosan 46,75 évesen kerültek a municípium élére, köztük már jelentős életkorbeli eltérés mutatható ki, ami akár politikai stílusukat is befolyásolhatta. Példának okáért megválasztásakor Maylender alig töltötte be a 34. életévét, Corossacz viszont 58 is elmúlt, mikor a képviselőtestület a város első polgárává választotta. A legidősebb podestà mégsem Corossacz, hanem Vallentsits Antal volt, akit a municipális válság rendezése céljából 69 éves korában hívtak vissza a nyugállományból.¹⁶⁵¹

A forrásokból kirajzolódó életutak alapján úgy tűnik, hogy a polgármesterek tanulmányait szintén a születés helye, a családi minták és a mobilitási stratégiák határozták meg. Tehát a podesták alap- és középfokú iskoláztatása helyben, többnyire a községi olasz középiskolában vagy a magyar állami gimnáziumban történt meg, ami alól csak a Temes vármegyei Máslakon született Vallentsits és ifj. Antonio Vio jelentett kivételt. Az előbbi

¹⁶⁴⁷ Susmel, 1933. 18., Toševa Karpowicz, 2021. 193.

¹⁶⁴⁸ Škrobonja, Ante–Manestar, Darko: *Dr. Catti*. Rijeka–Fiume, Edit, 1999. 21.

¹⁶⁴⁹ Például Luigi és Giovanni Ossoinack féltestvérek voltak, Faustino és Federico Weber között pedig apafiakapcsolat állt fent, ezzel szemben viszont ifj. Antonio és Francesco Vio közvetlen rokoni viszonyára utaló forrást egyelőre nem találtam.

id. Antonio Vio pedig ifj. Antonio Vio édesapja.

¹⁶⁵⁰ Erre vonatkozóan: DAR JU 2. Protocollo della Rappresentanza knjige; Fiume hazafiassága. *Budapesti Hírlap*, 1897. november 20.

¹⁶⁵¹ Lásd XIV. 8. melléklet.

középfokú iskoláit Galíciában és Bukovinában végezte, az utóbbit pedig szülei a fiumei horvát iskolába írták be. Ehhez hasonlóan az is megállapítható, hogy miként a korábban bemutatott elemzési csoportoknál, a polgármesterek is az Osztrák–Magyar Monarchia területén szerezték meg felsőfokú végzettségüket. A podesták nagyrésze számára a legnépesebb magyarországi célvárost Budapest és Kolozsvár, a birodalom egészét illetően pedig Graz és Bécs jelentette. Ugyanakkor ez nem jelentett kizárólagosságot: Verneda 1845-ben a jónevű győri jogakadémiára iratkozott be, ifj. Antonio Vio kolozsvári és budapesti tanulmányai megkezdése előtt egy ideig a pécsi jogakadémiát is látogatta.¹⁶⁵² Sőt, ahogy Ciotta és Corossacz esete példázza, olyanok is akadtak, akik csak külföldön folytattak felsőbb fokú tanulmányokat.

A polgármesterek közös jellemzője, hogy szinte beleszülettek és tudatosan készültek a közszerelésre, amit az is alátámaszt, hogy a családi hagyományokat követve, közülük öten még jogtudományi doktori címet is szereztek. Ez azért is fontos, mert jogi ismeretekkel felvértezve nemcsak a podestái méltóságra aspirálhattak nagyobb eséllyel, de általában véve a városi közigazgatásban is könnyebben, kedvezőbb pozícióban helyezkedhettek el. A pályaválasztás másik alternatíváját a kereskedelmi pálya jelentette, ami Fiume kikötővárosi jellegéből és társadalmi struktúrájából adódóan nem szorul magyarázatra. Valószínűleg ezen gazdasági és társadalmi megfontolások ösztönözték Corossacz és Zanella szüleit arra, hogy fiaikat a grazi,¹⁶⁵³ illetve a budapesti kereskedelmi akadémiára küldjék. Igaz, míg a vagyonos Corossaczéknál inkább a fixáció, addig a szerény körülmények közt élő Zanelláéknál főleg a profilváltással járó felfelé irányuló társadalmi mobilitás lehetett a döntő motiváció.¹⁶⁵⁴

Az iskolaválasztás a társadalmi mobilitáson túl egy másik lényeges megközelítést is felvetett: a nyelvismeret kérdését. Erre vonatkozóan feltétlenül meg kell említeni, hogy bár a podesták – Vallentsits kivételével – a nyilvánosság előtti retorikájukban gyakran helyezték a hangsúlyt olasz anyanyelvükre, annak eldöntése, hogy azt ténylegesen is annak tekintették-e, és hogy családi körökben mit használtak elsődlegesen, további kutatást tesz szükségessé. A kérdés felvetése már csak a két Vio horvát összeköttetései miatt is releváns, de édesanyjuk folytán ez akár még Corossacznál és Zanellánál is releváns lehet. Az olasz és horvát nyelv közti sorrend és prioritás meghatározásánál a tanult nyelvek esetében némileg könnyebb a helyzet. Erre vonatkozóan ugyanis jóval nagyobb bizonyossággal megállá-

¹⁶⁵² DAR JU 5. eln./1872. 1. d., HM HIM HLI AKVI 9006. Antonio Vio

¹⁶⁵³ HM HIM HLI AKVI 6667. Corossacz Ferenc; Riccardo Zanella. In: *Országgyűlési almanach, 1905–1910*. https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/alm/al905_10/429.htm (letöltés: 2021. 10. 11.).

¹⁶⁵⁴ Lásd XIV. 8. melléklet.

pítható, hogy a polgármesterek csaknem valamennyien beszéltek németül, valamint Francesco Vión és Corossacson kívül¹⁶⁵⁵ mind megtanultak magyarul.

A magyar nyelvismeret pedig – mint ahogy arról már volt szó – a szakmai előmenetelen és a Fiumében élő magyarokkal való érintkezésen túl a kikötőváros országgyűlési mandátumának elnyerésére is lehetőséget teremtett. Persze, Ciotta megválasztásának korábban bemutatott története inkább a rendszer rugalmasságát példázza, és kiskapuk létezéséről tanúskodik. Mindenesetre kétségtelen, hogy a podesták közül négyen (Ciotta, Maylender, Zanella, ifj. Antonio Vio) a magyar parlamentbe, ketten pedig a zágrábi száborba (Verneda és Ciotta) is bekerültek. Mindazonáltal, abból kiindulva, hogy Verneda 1872. évi podestává választásáról készült kormányzói jelentésének fogalmazványában egy határozott vonal húzta át azt a mondatot, amely az ő 1865-ben a zágrábi tartománygyűlési szerepéről tájékoztatott; feltételezhető, hogy Zichy József kormányzó és környezete jobbnak látta, ha a városatya hivatali pályafutásának ezen epizódját inkább jótékony homály fedi.¹⁶⁵⁶ Még akkor is, ha Verneda Zágrábba küldése 1865-ben és 1867-ben is kimondottan Eötvös József és Andrássy Gyula felszólítására történt meg, annak érdekében, hogy Fiume Horvátországhoz csatolása ellen tiltakozzon.¹⁶⁵⁷

Nem így történt Ciotta esetében, aki 1865-ben nyert mandátumot az olasz nyelvűek *Nessunó*-jával¹⁶⁵⁸ szemben a Horvát Nemzeti Párt képviselőjében és minden külön utasítás nélkül, saját akaratából jelent meg a száborban.¹⁶⁵⁹ Tekintve, hogy Ciotta ekkor épp Fiume közgazdasági érdekeivel és a fiumei vasútvonal kérdésével foglalkozott, döntésében talán szerepe volt annak, hogy a zágrábi tevékenysége jó lehetőséget teremtett nézeteinek terjesztésére.¹⁶⁶⁰ Megválasztását követően gyorsan, már 1865 őszén eltávolodott a Horvát Nemzeti Párttól és Deák Ferenc nézeteit tette magáévá. Döntésében meghatározó lehetett a kikötőváros magyarbarát közhangulata, valamint politikai ellenfelei sajtóban is megjelente-

¹⁶⁵⁵ HM HIM HLI AKVI 6667. Corossacz Ferenc

¹⁶⁵⁶ DAR JU 5. 78. eln./1872. 1. d.

¹⁶⁵⁷ Hazai közügyek és események. *Politikai Ujdonságok*, 1865. július 19.

¹⁶⁵⁸ Senki (olasz).

¹⁶⁵⁹ Agram. Die Fiumaner Wahlen. *Neue Freie Presse*, 1865. július 13., Fest, 1912. 466–467., 479–480. Három nappal később új választásokat tartottak, ahol Giovanni Martini volt városi elnök, Casimiro Cosulich tengerész-kereskedő és Ernesto Verneda városi bíró is mandátumhoz jutott.

¹⁶⁶⁰ Das Programm Ciotta's. *Die Debatte der Wiener Lloyd*, 1865. július 14. Ciotta programját az alábbi négy pontban foglalta össze: 1. Fiume hovatartozásának kérdéséről a pesti és zágrábi országgyűlésnek Fiume közreműködésével kell döntenie és az uralkodó legfelsőbb jóváhagyásán kell nyugodnia. 2. Fiume az 1848 előtt élvezett autonómiájának vissza kell állítani. 3. Fiumének lehetőséget kell adni arra, hogy azt a nyelvet használhassa, melyet viszonyainak a legmegfelelőbbnek tart. 4. Fiume számára garantálni kell a teljes tanítási szabadságot, a municipalis tisztviselők szabad választását, valamint a községtanács határozatain alapuló nyilvános jövedelem feletti szabad rendelkezést.

tett nyílt kritikája.¹⁶⁶¹ Végül 1866 decemberében lemondott mandátumáról, helyére pedig a II. fiumei választókerület a szintén a Deák Párthoz tartozó Randich Antal ügyvédet választotta meg 1867-ben.¹⁶⁶² Ciotta működéséhez a szakirodalom általában véve elfogultsággal és szelektív módon viszonyul, így napjainkban is egy kissé idealizált, egyoldalú kép kötődik hozzá.¹⁶⁶³

A fenti életrajzi adalékoknak főleg az kölcsönöz jelentőséget, hogy a rendszerek közti kontinuitásokról és a csoportok összefonódásáról tájékoztatnak. E tekintetben külön figyelmet érdemelnek a munkahelyi és bizottságokon belüli személyi átfedések, amelyek alapján két fő megállapítást lehet tenni. Egyfelől azt, hogy bár magyar és fiumei részről egyaránt előszeretettel hangsúlyozták a helyi lakosság horvát közigazgatás alatti passzivitását, ez nem teljesen felel meg a valóságnak. Példának okáért Verneda ezen időszak alatt városi törvényszéki figyelőből 1861-ben városi bíró,¹⁶⁶⁴ majd 1867-től tanácselnök lett, azaz hivatalbeli emelkedése nem tört meg. A zágrábi mandátum kapcsán is látható, a horvátok által kínált lehetőségeket Ciotta sem utasította el,¹⁶⁶⁵ de a báni rendszerben való részvételtől más városatyák sem idegenkedtek.

Másfelől azt, hogy a munkahelyi kapcsolatok vizsgálata során az olyan személyi viszonyok is kimutathatók, amelyek akár politikai szövetséggé is átalakulhattak. Ez utóbbi esetre példaként Maylender pályafutása hozható fel. Őt tanulmányai befejezéseit követően előbb id. Antonio Vio alkalmazta saját ügyvédi irodájában,¹⁶⁶⁶ majd önállósodásáig Luigi Ossoinack egyik vállalatának ügyeit intézte. Hasonlóan alakult Zanella élete is, aki viszont már Ossoinacknál kezdte meg karrierét, később pedig éppen Maylender lett az, aki ügyvédi irodájában (és az Autonóm Pártban) állást ajánlott neki. A három férfi „szövetsége” jól tetten érhető a *La Difesa* kiadásában. Az autonomista lap köztudottan Ossoinack anyagi támogatásával jelent meg 1898-ban, a cikkeket pedig többnyire Maylender és Zanella írta és szerkesztette. A köztük levő „harmónia” azonban nem tartott sokáig. Maylender 1901 őszére jelentősen eltávolodott Ossoinack szélsőségesebb nézeteitől, Zanella pedig az 1905. évi parlamenti választásokon az alig egy évvel korábban elhunyt Ossoinack Andrea nevű fiával szemben indult. E fejlemények természetesen nemcsak a személyek közti kapcsolat

¹⁶⁶¹ *Affaire Ciotta. Die Debatte der Wiener Lloyd*, 1865. november 11.

¹⁶⁶² Horvát–szlapon országgyűlés. *Pesti Napló*, 1866. december 15., Fest 1912. 479.

¹⁶⁶³ Samani, 1975. 47–49., 53. Hasonló következtetésre lehet jutni Corossacz esetében is, ugyanis Samani a városatya polgármesteri tevékenységéről, valamint az ellene indított bizalmatlansági eljárásról szintén hallgat.

¹⁶⁶⁴ Horvátországi ügyek. *Pesti Hírnök*, 1865. július 15. Vernedát 1862-ben rövid időre megfosztották a hivatalától.

¹⁶⁶⁵ Samani, 1975. 47.; DAR JU 5. 101. eln./1872. 1.; DAR JU 5. 6. eln./1875. 3. d.

¹⁶⁶⁶ DAR JU 5. 30. eln./1897. 21. d.

alakulásáról informálnak, de egyben azt is jelzik, hogy az Autonóm Párt egysége már a századfordulón megbomlott.¹⁶⁶⁷

A párt fragmentálódását mutatja, hogy még azonos párthovatartozás esetén is komoly eltérések adódhattak egyes polgármesterek politikai elvei, gyakorlata és támogatóbázisa között. Még akkor is, ha a podesták nyilvános fórumokon közzétett programjaiban a fő célok, elvek és jelszavak párttagságtól függetlenül folyamatosan ismétlődtek és látszólag csaknem teljesen azonosak voltak. Ezek lényege a következő „tézisekben” foglalható össze: az olaszajkú Fiume Magyarországhoz való ragaszkodása, a magyar állam szuverenitása, a magyar nemzet iránt érzett „vonzódása” és állampolgári lojalitása, a Habsburg-dinasztia iránti hűsége, valamint Fiume autonómiájának, olasz nyelvének és kultúrájának megőrzése, valamint gazdasági gyarapodásának biztosítása és pártjuk hű képviselése.¹⁶⁶⁸ Tehát a podesták az aktuális adminisztratív természetű kérdéseken¹⁶⁶⁹ túl kiemelten foglalkoztak az állam felsőbbségének elismerésével, a központi és a helyi kormányzat méltatásával, az uralkodó és családjának dicsőítésével, és hitet tettek a kölcsönös egyetértésen, tiszteleten nyugvó, békés, alázatos munka mellett.¹⁶⁷⁰ Ez a podesták retorikájában még a municipális válság során is fontos szerepet kapott, noha ekkor már a konfliktusok és a romló morális viszonyok felemlegetése is kimondottan mozgósító funkciót látott el.

A podesták a nyilvánosság előtt felvállalt programpontjai nagyjából megfeleltek a kormány velük szemben támasztott elvárásainak is. A kormány ugyanis a polgármesterektől az adminisztratív ügyek intézését, a város és az ország gazdasági fejlődésének előmozdítását, a különböző érdekcsoportok összefogását, a helyi politikának a közigazgatásból való teljes távoltartását várta. Ezen felül pedig feltétlen alázatot, engedelmességet, lojalitást követelt meg a magyar állam és nemzet iránt. Az elvárt elkötelezettség fontos részét képezte a központi hatalomnak való teljes alárendelődés, ami magába foglalta a magyar nyelv terjesztésében való aktív, támogató közreműködést.¹⁶⁷¹

A kormány és a lokális elitek elvárása közti ellenmondások érzékeltetésére érdemes hosszabban idézni Michele Maylender 1901 februárjában tartott beszédét. Eszerint: „*Fiume város és kerülete politikai hovatartozásának kérdése: 1901-ben Én tehát Fiume város és kerülete politikai hovatartozásának kérdésében azon állásponton vagyok, melyen vol-*

¹⁶⁶⁷ Ossoinack András. *Magyar Tengerpart*, 1905. január 28.

¹⁶⁶⁸ L'elezione del Podestà. *La Bilancia*, 1907. június 28.

¹⁶⁶⁹ Például: a városrendezés, új utak építése és városrészek szabályozásának kérdése. A vágóhíd, a városi világítás, a kórház, az iskolák, a szegényház és a laktanyaépítés, a közellátás, a közegészségügy, a munkáskérdés, és a város anyagi viszonyai és kölcsönügyei.

¹⁶⁷⁰ Erre vonatkozóan: DAR JU 2. Protocollo della Rappresentanza knjige., DAR JU 5. 113. eln./1914. 43. d.

¹⁶⁷¹ Az új podeszta. *Magyar Tengerpart*, 1901. április 30.

tam, amelyen voltak elődeink és lenni fognak a jövő nemzedékek, vagyis azon elvnek az alapján, mely Fiumét közvetlenül Magyarországhoz csatoltnak kívánja, mint corpus separatumot, miből következőleg: Fiumét családi kötelességgel óhajtja a magyar nemzethez csatolni, mely azt kívánja, hogy a fiumeiek hű alattvalói legyenek Magyarországnak. Amiből önként következik, hogy a művelt polgárságnak, főleg pedig a közhivatalok betöltésére hivatott fiumei ifjúságnak el kell sajátítani a magyar állam nyelvét, amely elv ma annál szilárdabb alapon nyugszik, mert a fiumeiek még a most elmúlt súlyos küzdelmek alatt is azt tiszteletben akarták és tudták tartani. A törvényhatósági ügyeket illetően, vagyis a politikai, közigazgatási természetű autonóm prerogatívák tekintetében és az olasz nyelvnek törvényes és érinthetetlen használatot illetőleg, mely nyelv kizárólagos nyelve a municípiumnak, a bíróságnak, a községi iskoláknak, a közönséggel való hivatalos érintkezésben is és mely nyelvet e vidék is beszéli, kijelentem, hogy buzgó őre leszek mindig az őseinktől örökölt eme drága kincsnek, amely minket királyi okiratokon alapuló történelmi jogon és régebb és újabb magyar törvények révén megillett és ami különben Magyarországhoz való ragaszkodásunk egyik fő alapját képezi, amely büszkesége minden jó fiumeinek, s amely nemcsak nem ellenkezik a magyar állam eszméjével, szuverenitásával és presztízsével, – amelyeket Fiumében senki soha kétségbe vonni nem is vont – hanem a földrajzi különválás dacára a Quarnero partján a magyar nemzettel való érintkezést élénké, állandóvá és szívélyessé tenni segít, azzal a magyar nemzettel, amely a mi autonómiánknak és Dante nyelvének jövőben is védelmezője és előmozdítója leend.”¹⁶⁷²

A feltűnően békülékeny stílus és a kölcsönös támogatás hangoztatása a többi podestától sem volt idegen, hiszen nyíltan ellenzéki programot meghirdetve az uralkodói megerősítésre esélyük sem lehetett. Az együttműködési hajlandóságot Maylendernél jobban példázzák ifj. Antonio Vio már-már szervilizmusba hajló kinyilatkoztatásai. Igaz, tekintve, hogy az őt Olaszország háborúba lépését követően, 1915 nyarán választották meg, ez a fajta „túlkompenzálás” szinte természetes. Így semmi csodálkozni való nincs abban, hogy Vio számos fórumon tett hitet a szélsőségekkel szembeni fellépés, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia, az uralkodó és a magyar állam mellett.¹⁶⁷³

Maylenderhez és ifj. Antonio Vióhoz képest Francesco Vio kommunikációját némileg élesebb, kritikusabb nyilatkozatok, elejtett kifejezések jellemezték. Ő a „politikai evangéliumát” „Az autonóm Fiume, olasz nyelvvel, szokással és olasz nemzetiséggel szétvá-

¹⁶⁷² A podesztá a fiumeiekhez. *Magyar Tengerpart*, 1901. február 30.

¹⁶⁷³ La seduta d'insediamento del podestà. *La Bilancia*, 1915. szeptember 15.

laszthatatlan kapoccsal Magyarországhoz kötve”¹⁶⁷⁴ mondattal foglalta össze és azzal az Autonóm Párt érdekeinek hű képviselőjét ígérte. Ars poeticájának lényegét 1907. évi új-raválásztásánál még hangsúlyosabban megismételte,¹⁶⁷⁵ és elveit az őt követő polgármesterek szintén alapvetéssé tették. Így Corossacz, aki, bár eredményes működéséhez a kormány támogatását kérte, hosszasan és lelkesen szónokolt arról, hogy a város olasz nyelvének tiszteletben tartása mellett elengedhetetlen, hogy a Rappresentanza meghallgatási jogának feltétlen érvényesülhessen.¹⁶⁷⁶

A podesták közti felfogásbeli különbségeket legjobban Zanella 1914. évi polgármesterré választásakor tett beszédében lehet megragadni. Zanella kifejtette, hogy a magyarok és az olaszok az 1868. évi idilli testvériessége már régen alárendelődött a problémáknak, a keserűségnek és a gyanúnak. A város és a központi hatalom konfliktusa következtében Fiume harcterré és nézeteltérések arénájává vált. Ez a diszharmónia három évtized alatt odáig vezetett, hogy a fiumeiek most „*megcsonkítva látják autonómiájukat*”,¹⁶⁷⁷ az állam pedig elhűltnek érzi a korábban oly „bensőséges(nek)” interpretált) kapcsolatukat. És a horvátok? Zanella szerint a beállt „hadiállapot” a közös ellenség, a horvátok előnyére szolgál. Míg ugyanis a fiumei olasz (ajkú) városvezetés a központi hatalommal vitatkozik, addig a horvátok „*falanxban lepik el az utcákat*”,¹⁶⁷⁸ és trükkel és erőszakkal egyre csak azon dolgoznak, hogy Fiumét elszakítsák a Magyar Királyságtól és a várost Horvátország integráns részévé tegyék. Zanella a horvát aspirációk letörésének eszközét a magyarok és az olaszok közti béke, a normális viszonyok helyreállításában vélte felfedezni. Bár a feladat nem könnyű – mondta – ő mégis vállalja, hogy felek közt tátongó szakadékot összekösse.¹⁶⁷⁹

Ezen a ponton ki kell térni a polgármesterek kötelességére és szerepfelfogására is. Már csak azért is, mert a városatyák számára a podestái méltóság a karrierjük legmagasabb fokát jelentette. Ez a szándék egyrészt egyéni ambíciókra, hatalomvágyra, elismertség utáni sóvárgásra stb. vezethető vissza. Másrészt egy sajátos, lokálpatriotizmusokkal és szociális érzékenységgel átszőtt felelősségérzetre és küldetésstudatra. A podesták képzettségeik-

¹⁶⁷⁴ DAR JU 5. 1390. ált./1902. (II. 3. 144. a. sz.) 264. d.

¹⁶⁷⁵ L'elezione del Podestà. *La Bilancia*, 1907. június 28.; DAR JU 2. Protocollo della Rappresentanza 1914. 431. knjige. 121–122.

¹⁶⁷⁶ DAR JU 5. 152. eln./1914. 43. d., DAR JU 5. 185. eln./1914. 43. d., DAR JU 2. Protocollo della Rappresentanza 1914. 438. knjige. 19., 117–118. Sőt már alelnökké választása alkalmával kinyilatkoztatta, hogy kötelességük évszázados jogaikat, ősi autonómiájukat őrizni, és főleg, olaszságukat (italianitá) megvédelmezni. Felfogása szerint a kormánynak fel kell fognia, hogy az Adriai-tenger mindig is olasz volt és örökre olasz is marad.

¹⁶⁷⁷ Il discorso della Podestà. *La Bilancia*, 1914. március 31.

¹⁶⁷⁸ Il discorso della Podestà. *La Bilancia*, 1914. március 31.

¹⁶⁷⁹ Il discorso della Podestà. *La Bilancia*, 1914. március 31.

nél, társadalmi kapcsolataiknál és betöltött méltóságuknál fogva ugyanis számos olyan tulajdonsággal rendelkeztek, melyek alapvetően a karizmatikus vezetőkre jellemzőek.

A podesták a helyi társadalom életében betöltött kiemelt szerepükkel és jelentőségükkel maguk is tisztában voltak. Ezt többek közt Maylender azon nyilatkozata is megerősíti, amelyben a saját szerepével kapcsolatban ekképp fogalmazott: *„A törvényhatóságnak kebelében, valamint teendőim teljesítésében nemcsak a törvényhatóság egyik méltósága viselőjének, a városi közönség első tisztviselőjének s ennek folytán a városi tisztviselők följobbvalójának, hanem azok kollegájának is fogom magam tekinteni, akiktől egyrészt kötelességeiknek lelkiismeretes és pontos teljesítését legszigorúbban követelni fogom, másrészt pedig azokkal szemben teljes pártatlansággal s mindazon tekintetekkel fogok viselkedni, melyeket hivatalom fontossága, a városi ügyek helyes menete s közérdek előír-
nak.”*¹⁶⁸⁰

A podesták tisztviselői karaktere mellett legalább ilyen fontosnak bizonyult a fiu-
mei autonómiát – akár a saját érdekeinek háttérbe szorításával is – védelmezni kész szabadságharcos/hadvezér, valamint a nézőpontokat összehangoló, közvetítő „pap” szerepe. Sőt, ahogy megannyi forrásból kitűnik, a podesták egyben kalmárok is „voltak”, hiszen folyamatosan számításba kellett venniük, hogy az adott materiális, politikai, társadalmi és szellemi befektetések milyen arányban állnak a kívánt eredménnyel: vajon megtérülnek-e? A józan megfontolások mellett ez utóbbi szükségét az is indokolta, hogy az aspiránsok a podestái méltóságot mégis csak város választóinak és a Rappresentanza akaratával, valamint a központi kormányzat egyetértésével és az uralkodó hozzájárulásával nyerték el. Következtetésképpen hatalmuk jelentős korlátok közé szorult, és pozíciójuk, befolyásuk, eredményességük nagyban függött a különböző csoportok állásfoglalásától és akaratától. Ezt az állítást igazolja Ciotta tekintély- és hatalomvesztése, ami akkor következett be, amikor a Szabadelvű Párt (a kormánypárt) fokozatosan kihátrált mögüle. Hasonlóan Corossacz bukása, aki ellen a városatyák nyújtottak be bizalmatlansági indítványt és tették lehetetlené feladatainak ellátását.¹⁶⁸¹

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy a teljes választási ciklust kizárólag Ciotta és Francesco Vio tudta kitölteni. Ugyanakkor ebből a tényből nem következik, hogy podestáságukat gondtalanság és teljes harmónia jellemezte volna. Akkor sem, ha az általános olasz és magyar nyelvű szakirodalom Ciotta korszakát, mint már utaltunk rá, békés aranykorként, az „igazi magyar Fiume” időszakaként tünteti fel. Francesco Vióról pedig

¹⁶⁸⁰ A podeszta a fiuemeiekhez. *Magyar Tengerpart*, 1901. február 20.

¹⁶⁸¹ Ordasi 2018/a.

szinte alig emlékeznek meg, noha csaknem annyi időt töltött el a város élén, mint Ciottán kívül az összes többi podestà együttesen.¹⁶⁸² A podesták újraválasztására a statútum teremtett lehetőséget, mely a politikai stabilitás érdekében az eredményes választások számát sem korlátozta.¹⁶⁸³

Igaz, in concreto az eredménytelenekét sem. Így, miként azt Maylender 1898-tól 1901-ig tartó ismételt felléptetési példázata, a választás és lemondás egyaránt a municípium önkifejezési formájaként tarthatók számon,¹⁶⁸⁴ de akár még hatásos politikai eszközként is funkcionálhattak a városatyák kezében. Éppen ezért, ahogy Maylender, úgy más podesták is előszeretettel éltek lemondásuk betérjesztésével az igazán kritikus pillanatok esetében.

Természetesen lemondási szándék és lemondási szándék közt is lényeges különbségek adódhattak. Példának okáért míg Maylender 1898-ban a Bánffy-kormányral szembeni tiltakozás jegyében lépett vissza, addig Ciottát 1884 tavaszán a lakosság és a Rappresentanza bizalmának elvesztése készítette a podestà szék elhagyására. Zichy Ágost kormányzó jelentése szerint a közvélemény Ciotta ellen fordulásában három tényező játszott a főszerepet. Az egyik, hogy miután a polgármester az 1873. évi bécsi tőzsdekrach következtében anyagilag tönkrement, vagyonát telkekkel való üzérkedéssel és más kevésbé tiszteséges üzletek lebonyolításával szerezte vissza a lakosság kárára. A másik, hogy Ciotta népszerűségének visszaesését érzékelve elkövette azt a hibát, hogy Spalatóból egy Matkovich nevű olasz érzelmű újságíróat hívott Fiumébe, akit azzal bízott meg, hogy *Avvenire* című lappal kampányoljon mellette és a *La Bilancia* dominanciáját törje meg. Végül, Zichy azt sem felejtette el megemlíteni, hogy Ciotta az új színház létesítésével jócskán átlépte város a kiadásokra szánt költségkeretét. *„Mert miután épp egy év előtt Fellner¹⁶⁸⁵ bécsi építésszel a szerződések meg lettek kötve, rögtön egy hatalmas ellenpárt keletkezett Ciotta ellen és megalkotta az úgynevezett »Club della maggioranza-t.«¹⁶⁸⁶ Ezen klubba rögtön az 55 városi képviselő közül 36 lépett és pedig a legtekintélyesebb polgárok. E párt napról-napra szaporodott és csak leste az alkalmat, hogy Ciottát megbuktassa. Kísérletek ez irányban gyakrabban történtek s előre látható volt, hogy azok ismételve fognak előfordulni. Ezt leg-*

¹⁶⁸² Ordasi, 2018/a.

¹⁶⁸³ A rendszerek közti kontinuitást szolgálhatta az alelnökök állandósága is, akik, mint a mellékelt táblázat igazolja, több választási ciklusban, több podestà alatt is betöltötték e posztot. Az is megfigyelhető, hogy a két alpolgármester közül többnyire legalább az egyik a mérsékelt irányzathoz tartozott.

¹⁶⁸⁴ Ez természetesen ugyancsak nem tekinthető fiumei sajátosságnak, hanem inkább általános politikai stratégiának.

¹⁶⁸⁵ Ferdinand Fellner.

¹⁶⁸⁶ Többség Klubja (olasz).

jobban érezte maga Ciotta, ki a municípium üléseinek elnöklése közben ennek következtében valóban beteges idegségbe jutott.”¹⁶⁸⁷

A konfliktus súlyosságát jelzi, hogy a kormányzó puhatolózására csak öt városatya nyilatkozott Ciotta mellett, aki ezért valóban lemondott a polgármesteri állásáról. A fejlemények a kormányzót közvetlen beavatkozásra, az állami tisztviselők mozgósítására készítették. Ennek eredményeképp a kormányzónak sikerült az őszre kiírt községi választásokon a Rappresentanza összetételét úgy korrigálnia, hogy Ciotta ismételt podestává választása lehetővé váljon. Ekkor került Erődi-Harrach Béla m. kir. főgimnáziumi igazgató és Németh Imre ügyész, miniszteri tanácsos is a városi képviselőtestületbe.¹⁶⁸⁸ Az eljárást nagy botrány és közfelháborodás követte, de a visszaélések sem a kormányzóság, sem Ciotta részéről nem szűntek meg továbbra sem. Erről tanúskodik Riccardo Zanella 1897-ben *Fiat Lux* címmel álnéven kiadott röpirata is, amiben az ajnározott polgármester rendszere anyagi visszaélésekkel, korrupcióval és manipulációval terhes korszakként jelenik meg.¹⁶⁸⁹

Mindezek alapján egyre valószínűbbnek tűnik azon hipotézisem, amely szerint Ciotta több évtizedes podestásága három fő tényezőnek köszönhető. Először is Tisza Kálmán kormányának támogatásának és helyi klientúrája hatékony működtetésének. Azaz arra, hogy Ciotta, Szapáry Géza és Zichy Ágost kormányzók, valamint Csernátony Lajos parlamenti képviselő egyazon politikai táborba tartoztak és kölcsönösen támaszkodhattak egymásra, illetve a kormányra. A podestà, a kormányzó és a parlamenti képviselő pozíciójának stabilitása tehát egymástól függött és tevékenységüket számottevően meghatározta együttműködésük foka. Éppen ezért bármelyikük eltérő állásfoglalása vagy érdekeltsége esetén komoly disszonanciák merülhettek fel. Miként dolgozatomból kiderült, erre gyakran akadt példa.

Másodszor, Ciotta hosszas „regnálásában” nagy szerepet játszott, hogy hivatali ideje egybeesett a központi hatalom 1875 és 1890 közt megvalósított modernizáló, kikötő-és városfejlesztő programjával. A kormányzat koncentrált támogatásának hatására a városba óriási mértékű pénzösszeg áramlott be, ami azon túl, hogy látványos eredményekhez (épít-

¹⁶⁸⁷ DAR JU 5. 42. eln./1884. 8. d.

¹⁶⁸⁸ Fiume Németh-je. *Budapesti Hírlap*, 1885. január 28.

¹⁶⁸⁹ Zanella különösen a szerencsétlen befektetéseket rótt fel Ciottának. Azaz a színház, az utcakövezés, az új vágóhíd, a nyilvános mosóhely, a gázvilágítás létesítése körüli, a helyi érdekeket általában sértő visszaéléseket, valamint azt, hogy „a városi hivatalokat teljesen idegenek, isztriaiak és dalmátok foglalták el, a kik a város jogkörébe tartozó hivatalokba honfitársaikat ültették, a mi gyermekeink pedig az ő magyar kultúrájukkal az állam kegyelmére szorultak.” MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 2787./1897. (329. a. sz.). Lanzarich, Carlo, de [Zanella, Riccardo]: *Fiume, legyen fény! (Fiat Lux!)*. Fiume, Battara Péter, 1897. Csaknem két évtizeddel korábban, az úgynevezett „Jankó” podestáságával kapcsolatban hasonló következtetésre jut a Sloboda című horvát lap is. I nostri onorevoli. I. II. podestà. *Sloboda*, 1878. október 20.

kezések, infrastrukturális fejlesztések, vállalatok megindításához) vezetett, arra is lehetőséget teremtett, hogy abból a podestà és a mögötte álló csoportosulás politikai tőkét kovácsoljon.¹⁶⁹⁰ Az idő közben bekövetkezett gazdasági stagnálással, majd recesszióval ez a helyzet alapjaiban változott meg Francesco Vio podestásának idejére. Vio mégis több mint egy évtizeden keresztül képes volt megőrizni a podestái méltóságot. Erősen feltételezhető, hogy ennek magyarázata főleg abban rejlik, hogy Michele Maylender visszavonulásával nem akadt más olyan karakteres, kellő kompetenciával bíró, együttműködni és közvetíteni kész személy, akit az Autonóm Párt támogatót és a kormányzat is elfogadott volna.¹⁶⁹¹

Sőt, Vióval mindkét részről még a legválságosabb pillanatokban is lehetséges alternatívaként számoltak. Ezt jelzi az is, hogy bár Vio már 1910-ben a „*megváltozott politikai viszonyokra*” és a képviselőtestület támogatásának elvesztésére hivatkozva lemondott a podestái állásáról,¹⁶⁹² hamarosan ismét a municípium élére került.¹⁶⁹³ Visszatérésének feltételeit alig egy évvel később a Lega Autonoma megalapítása, ifj. Antonio Vio országgyűlési képviselővé választása¹⁶⁹⁴ és az állami tisztviselők rendkívüli mozgósítása tette lehetővé.¹⁶⁹⁵ Jóllehet, arról a tényről sem szabad megfeledkezni, hogy csalást, visszaélést és elnyomást emlegetve az autonomista képviselők nem vettek részt a polgármester-választáson.¹⁶⁹⁶ Vio ismételt podestásága tiszavirág életűnek bizonyult, ugyanis 1913-ban képtelen volt megakadályozni a határrendőrség bevezetését, ráadásul kormányzói nyomására még Icilio Baccich-Girardelli kiutasításához is hozzá kellett járulnia. Mivel Vio eljárása pártkülönbség nélkül az egész Rappresentanzát felháborította, és mivel valószínűleg ő

¹⁶⁹⁰ A modernizációs folyamat visszássága csak később vált egyértelműen érzékelhetővé, illetve az sem, hogy Ciotta podestáságának első egy-másfél évtizede alatt még a vitorláshajózás szerepváltása sem tűnt visszafordíthatatlan jelenségnek.

¹⁶⁹¹ DAR JU 5. 164. eln./1877. 4. d., DAR JU 5. 152. eln./1878. 5. d., MNL OL K 467. 17. cs. 75/félhivatalos. 1916. Az együttműködést több alkalommal „jutalom” is kísérte. Így például Ciotta a Lloyd hajózási társaság igazgatói és választmányi tagja lett, majd ugyanezt a szerepet az Adria Rt-n belül is elnyerte, Wickenburg pedig 1916-ban mindent elkövetett, hogy Corossacz megkeresésének eleget tegyen és őt egy pénzügyi központnál vagy valamely más jövedelmező állásban elhelyezhesse.

¹⁶⁹² Lemondásának apropóját Michele Maylender parlamenti képviselővé választása utáni verekedés és felzúdulás adta. A fiumei választás epilógusa. *Pesti Hírlap*, 1910. június 10., A fiumei polgármester. *Népszava*, 1910. június 12.

¹⁶⁹³ A valódi ok a magyar nyelv mind látványosabb térfoglalása, a határrendőrség bevezetésének aktuális válsága, valamint a kormány a városi rendőrség államosításának szándéka állt. A szélsőségek megerősödésével ugyanis Vio közvetítő szerepe egyre vállalhatatlanabbnak bizonyult. Ezen kívül helyzetét a város fejlődésével járó viszonyok is megnehezítette. Így a roppant áremelkedés (különösen a dazio, vagyis a fogyasztási adó), a ki- és bevándorlás, a roppant lakosságnövekedés és a munkássztrájkok.

¹⁶⁹⁴ A fiumei választás. *Pesti Napló*, 1911. március 9.

¹⁶⁹⁵ La costituzione della nuova Rappresentanza municipale – La nomina del podestà e dei vicepresidenti. *La Bilancia*, 1911. június 14.

¹⁶⁹⁶ A fiumei kormányzó székfoglalója. *Budapesti Hírlap*, 1911. június 18.

maga is egyetértett a zúgolódó városatyákkal, szinte azonnal beterjesztette végleges lemondását.¹⁶⁹⁷

Amennyiben a podestà méltóság betöltése egy fiumei városatya pályafutásának csúcsát jelentette, joggal vetődik fel a kérdés, vajon mi történt velük a polgármesterségüket követően? Az életutakat vizsgálva erre a legváltozatosabb esetek felsorolásával lehet válaszolni. Ernesto Verneda bár elvileg hajlott kora és meggyengült egészségi állapota miatt mondott le podestává választását követően alig két hónappal később, ám valójában Velencébe költözött, ahol – visszavonulva a közélettől – 1881-ben hunyt el.¹⁶⁹⁸ Hasonló mondható el Giovanni Ciotta és Vallentsits Antal kapcsán is. Az előbbi, miután 1896-ban a városból, 1903-ban lauranai¹⁶⁹⁹ villájában, az utóbbi pedig 1901. évi végleges nyugdíjazása után a Ferenc József-rend középkeresztjét kiérdemelve 1902 decemberében halt meg Fiumében.¹⁷⁰⁰

Kalandsabban alakult a fiatalabb generáció pályafutása. Michele Maylender 1901-es lemondása és fokozatos marginalizálódása miatt végül felhagyott a közéleti szerepléssel és a tudományos élet felé fordult. A kutatás nem volt idegen tőle: már 1898-ban forrásfeltáró munkát végzett az itáliai levéltárakban annak érdekében, hogy a fiumei autonómia eredetét tanulmányozza.¹⁷⁰¹ Noha a fiumei autonómia származására irányuló kutatásának eredményei egyelőre ismeretlenek előttem, az köztudott, hogy az ő nevéhez fűződik a *Storia delle Accademie d'Italia* című az olasz akadémiák történetéről szóló nagyszabású munka.¹⁷⁰² Maylender csak 1909-ben tért vissza Fiumébe, ahol Wickenburg kormányzó rábeszélésére indult és nyert mandátumot az 1910-es országgyűlési választásokon. Képviselő-sége azonban nem tartott sokáig. 1911 februárjában hirtelen szívinfarktus végzett vele, miközben a képviselőházban éppen a belügyminiszterhez sietett.¹⁷⁰³

A többi podestà karrierútjában a legmeghatározóbb cezúrának az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és az azt követő átmeneti időszak tekinthető. Egyfelől azért, mert valamilyen formában mindannyian a FONT szolgálatába szegődtek. Így 1918 októberében ifj. Antonio Viót az Olasz Királyság sindacójává tették meg, Francesco Gilberto Corossacz 1919 januárjáig a FONT pénzügyminisztereként tevékenykedett, Francesco Viót 1920-ban

¹⁶⁹⁷ Le dimissioni del podestà. *La Voce del Popolo*, 1913. június 14.

¹⁶⁹⁸ OSZK Gyászjelentések. Ernesto de Verneda.

¹⁶⁹⁹ Ma Lovran.

¹⁷⁰⁰ DAR JU 5. ad 20. eln./1901. 24. d., OSZK Gyászjelentések. Anton von Vallentsits.

¹⁷⁰¹ A magyar kikötőért. *Budapesti Hírlap*, 1898. június 18.

¹⁷⁰² Maylender, Michele: *Storia delle Accademie d'Italia*. Bologna, Capelli, 1926–1930.

¹⁷⁰³ *Képviselőházi Napló*, 1910. V. kötet. 97. országos ülés. 1911 február 9. 44–45., 52.

a tengerészeti ügyek intézéséért felelős Senato Marittimo elnökévé nevezték ki.¹⁷⁰⁴ Másfelől azért, mert a korábbi közigazgatási keretek és struktúrák fellazulása egyben kényszert és lehetőséget teremtett számukra, hogy a kikötőváros sorsát és saját helyzetüket is újrágondolhassák. Itt elsősorban Riccardo Zanellát pályafutására kell gondolni, akinek Gabriele D'Annunzio Fiuméből való távozása után végre valóra vált az álma, és a Fiumei Szabadállam elnökének megválasztva, 1921-ben végre a város élére kerülhetett. Igaz, akárcsak Fiume újkori története, az életutak még ezen a ponton korántsem értek véget...

---

¹⁷⁰⁴ *I verbali*, 2014. 509.

X. ÖSSZEGRZÉS

2013 nyarán, első rijekai kutatásom során egy ismerősömmel épp a gyógykészítményekről beszélgettünk, amikor kijelentette, *„Mindannyian reagálunk, azonban másféleképpen. Így bármilyen céllal is veszünk be egy adott orvosságot, sosem tudhatjuk, hogy az gyógyszer vagy mérég lesz a testünk számára. De reagálunk. Akár már azzal is, ha semmi változást érzünk tőle.”* Akkor még csak hümmögve, „ad acta” kezeltem a megjegyzést, de pár nappal később a megvilágosodás pillanata is elérkezett.

Történt ugyanis, hogy a La Difesa-ban Batthyány Tivadar a közigazgatási bizottsággal kapcsolatos „erélytelen”, leginkább hallgatásba burkolózó magatartásának autonomista kritikájáról olvastam,¹⁷⁰⁵ amikor felmerült bennem a kérdés: vajon Batthyánynál nem éppen „a” hallgatás volt „a” reakció? Még hozzá mind közül a lehető legsokatmondóbb. Vajon a fiumei ügyekben mindig nagy lelkesedéssel véleményt nyilvánító Batthyány azzal, hogy *„még csak életjelet sem adott magáról”*, nem a pontosan a rendszer és a parlamenti képviselői munkájának anomáliáira hívta fel a figyelmet? Hiszen Fiume országgyűlési mandátumát betöltve, Batthyánynak kinek az érdekeit is kellett képviselnie; a választóiét a parlamentben, vagy az államét Fiumében? Természetesen ez a dilemma nem újkeletű, és egyáltalán nem tekinthető kizárólagosan „fiumei” jelenségnek, mégis érdemesnek tartom rajta elgondolkodni.

A folyamatos kommunikáció általában létfontosságú tényezőnek számított az eredményes hatalomgyakorlás szempontjából, ám sajátos helyzeténél fogva Fiume esetében kimondottan kardinális kérdésként jelentkezett. Ezt jelzi az is, hogy a közvetítéssel és a kormány szándékainak végrehajtása a kormányzó, a podestà, de még a Rappresentanza feladata is volt. A célt, a fiumei viszonyok és igények megismerését azonban így sem sikerült maradéktalanul megvalósítani. Riccardo Zanella az ország tájékozatlanságát 1908. évi parlamenti felszólalásában így fogalmazta meg: *„Mindenekelőtt ki kell jelentenem, bár ezzel újat nem mondok, hogy Fiume a nagy magyar közvélemény előtt még ma is terra incognita.”*¹⁷⁰⁶ Sajnos, még ma is helyén való Szapáry Gyulának az a mondása, hogy a magyarok sokkal jobban ismerik Közép-Afrikát, mint Fiumét. Hogy ez nagyon is helyén való, bizonyítja az is, hogy ha Fiumébe magas személyiségek, vagy tisztelt képviselőtársaim közül valaki odavetődik s alkalma van a fiumei olasz elemmel érintkezni, azonnal kinyilatkoztatja, hogy az ott látott világról neki addig egészen más, teljesen ellentétes fogalmai vol-

¹⁷⁰⁵ Che cosa fa il nostro deputato? *La Difesa*, 1898. október 9.

¹⁷⁰⁶ Ismeretlen föld, terület (latin).

tak.¹⁷⁰⁷ Miként az a Delta-kérdés kapcsán szó esett róla, még az sem volt teljesen egyértelmű, hogy meddig terjed Fiume, és hol található a Magyar Királyság határa.¹⁷⁰⁸

Úgy vélem tehát, hogy a kommunikációs nehézségek a Fiume-kérdés(ek) létrejöttében és elhúzódásában, azaz lényegében a fiumei autonómia (részleges) fennmaradásában egyaránt kulcsszerepet játszottak. A horvát, fiumei és magyar fél ugyanis már a kezdetektől olyan fogalmi, mentalitásbeli és elvárásbeli differenciákkal küszködött, amelyek önmagukban is számos dilemmát felvetettek és többféle párhuzamos narratívához vezettek. Erre a legjobb példa talán a „fiumei foltozás”, ami szintén betudható a zavaros, többoldalú kommunikáció, és az abban megmutatkozó lehetőségek (magyar részről történő) kihasználása következményének. A legproblémásabb terminus technicusok közé a „Szent István koronája”, a „corpus separatum”, az „autonómia”, a „faktor”, a „votum consultativum”, és a „nazionalitá” tartozott, de maga a „fiumei” jelző is több értelmezést hordozott. A helyzetet súlyosbította, hogy a terminus technicusok jelentős fogalmi változáson mentek keresztül, és/vagy azok gyakran az eredeti kontextusukból kiragadva, fontos retorikai elemmé, hívószóvá, vagy politikai fundamentummá váltak.

Az ilyen körülmények közt kialakult érdek- és nézetkülönbségeket a birodalmi érdekeket előtérbe helyező Ferenc József csak közvetlen beavatkozásával, a fiumei provizórium kihirdetésével oldhatta meg. Bár a provizórium rendszerét gyakran szokás kritikával illetni, én úgy látom, hogy legfelsőbb elhatározásával ekképpen felállított keretek – minden ambivalenciájuk ellenére – biztosították a területet kormányozhatóságát és lehetőséget teremtettek a helyi társadalmi viszonyok szabályozására és (át)alakítására. A provizórium tehát nem jelentett sem egyenes irányú, kiszámítható, fejlődést, sem pedig statikusságot vagy mozdulatlanságot. Éppen ellenkezőleg. Az „ideiglenes állapot” bevezetésével egy igen intenzív, több síkon is érzékelhető változásokat eredményező rendszer jött létre, ami az Osztrák–Magyar Monarchia, de elsősorban a Magyar Királyság belső hatalmi struktúrájába némi rugalmasságot csempészett. Erre a rugalmasságra Fiumében különösen nagy szükség volt, mert a magyar állam hagyományos kormányzati módszerei és hatalmi mechanizmusai csak mérsékelt és/vagy kontraproduktív eredménnyel működtek.

Míg ugyanis a magyar állam általános célja hatalmának minél teljesebb kiterjesztése és közigazgatásának célracionális modernizálása volt, addig a kikötőváros privilégiumai megőrzésére és továbbörökítésére törekedett. Ez pedig a központi kormányzat és a városvezetés kapcsolatában súlyos törésvonalak kialakulását és különböző állásfoglalások meg-

¹⁷⁰⁷ *Képviselőházi Napló*, 1906. XVIII. kötet. 324. országos ülés. 1908. május 15. 307.

¹⁷⁰⁸ Ordasi, 2019/a.

jelenését vonta maga után. Érdeklődésem ezért óhatatlanul is az eltérő, de párhuzamos reakciók, valamint a folyamatosan változó hatalmi viszonyok és dinamikák felé terelődött. Ezek feltárása érdekében fontosnak tartottam az eltérő interpretációkat bemutatni, az újabb elemzési szempontokat bevezetni, egyes fogalmakat átgondolni, és főleg, a nemzetközpon-tú történetírás kizárólagos szemléletének meghaladni.

Disszertációmban egyrészt arra kívántam rávilágítani, hogy noha a nemzetiségi konfliktusok valóban mérvadónak bizonyultak, Fiume dualizmus kori története nem redukálható le pusztán a horvát–magyar–olasz felek nacionalista rivalizálására. Már csak azért sem, mivel a fizikai, a társadalmi, a politikai és sokszor még a nemzetiségi határok is átjárhatók,¹⁷⁰⁹ az identitások nemritkán szituatívák voltak. Meglátásom szerint jóval összetettebb jelenségről van szó, amely egyaránt magába foglalta a modernizáció Janus-arcúságát, a gazdasági szerkezetváltás és a közigazgatás célracionális átszervezésének problémáit. De a nemzetiesítés elvi és gyakorlati korlátairól, valamint a Habsburg birodalmon belső strukturális változásairól és a külpolitikai hatalmi átrendeződésekről sem szabad megfeledkezni.

Hiszen már a kiegyezés megkötésére is többek közt a „Nyugat”-hoz felzárkózás és európai államok közti versenyképesség visszanyerése érdekében került sor. A cél az erőforrások minél hatékonyabb és racionálisabb kihasználása volt, miért is a birodalom mindkét felében megkezdődött a politikai intézményrendszer és a jogi keretek fokozatos modernizálása. A reformok ösztönzőleg hatottak a magyar hatalmi elitre is, amely fő feladatának a Magyar Királyság súlyának Monarchián belüli maximalizálását tekintette. Így a megkezdett átalakítások őket is az egész országot érintő hatalomösszevonásra és minél teljesebb befolyásszerzésre készítette. Ezek alapján úgy gondolom, hogy a dualizmust egyfajta modernizációs kísérletként kell kezelni, azonban annak erőteljes kiemelésével, hogy a változások számottevő része már a reformkor alatt megfogalmazódott és a neoabszolutizmus során megkezdődött. Így helyesebb a korábban megindult folyamatok kiteljesedéséről vagy továbbfejlődéséről beszélni.

Az ambíciók az állam és a kikötőváros viszonyában egyaránt vonatkoztak a célracionális reformok bevezetésére és a fiumei társadalom értékracionális szempontok szerinti átformálására. Az országos hatalmi elit eleinte csak a helyi társadalom magyar államhoz való ragaszkodásának és lojalitásának kialakítására, valamint a fiumeiek jó magyar állampolgárokká formálására törekedett. Később nem érte be ennyivel, és egyre inkább a kikö-

---

¹⁷⁰⁹ Erre jó példát hoz a nyomdaipari dolgozók esetében Ivan Jeličić. Jeličić, Ivan: The Typographers Community of Fiume: Combining a Spirit of Collegiality, Class Identity, Local Patriotism, Socialism, and Nationalism(s). *Austrian History Yearbook*, 49. (2018).

tóváros lalóinak magyarizálására, olykor kimondottan erőszakos magyarosítására tett kísérletet. Fontos tényezőként kell megemlíteni, hogy a hatalmi elit motivációiban a közigazgatási szempontok, a magyar állami szupremácia lehető kiterjesztése és az ország kormányzatának egyszerűsítése, hatékonyabbá tétele játszották az egyik legfontosabb szerepet.

A közigazgatás egységesítésében Fiume különösen neuralgikus pontnak bizonyult. Sajátos viszonyai, „történelme” és intézményi fejlődése miatt integrációja számos akadályba ütközött. Fiume 1848-tól 1860-ig báni, majd 1868-ig az osztrák közigazgatás alá tartozott, amely időszak alatt közigazgatásában nagy horderejű változások mentek végbe. Itt mindenekelőtt a városi képviselőtestület 1848/1854. évi demokratizálása és átalakítása, a polgármesteri méltóság (borgomastro) bevezetése, vagy éppen Fiume és Sušak egyesítése, majd különválasztása említhető. Ezek a motívumok azért is jelentősek, mert többnyire ezek váltak a későbbi trieszti státútum mintájára felállított önkormányzati rendszer alapjaivá.

Szintén lényeges elem, hogy bár 1868-ban Fiume ismét magyar közigazgatás alá került, ez nem jelentett teljes szakítást és éles cezúrát a korábbi gyakorlatokkal és jogszabásokkal. Sőt, ahogy az 1852. évi Bach-féle sajtópátens példája is mutatja, egyes rendelkezések még a századfordulón is hatályosak voltak. Ugyanez mondható el a város közigazgatási személyzeti állományával kapcsolatban is, ahol szintén nagyfokú átfedés mutatható ki a horvát korszakban és a dualizmus alatt hivatalt vállaló elit tagjai között.

Ennek okai négy fő tényezőben lelhetők fel. Egyrészt az 1867-ben meghirdetett jogkiterjesztés és jogharmonizálás – akárcsak máshol az országban – nem egyik napról a másikra következett be, hanem lépésenként, a gyakorlat kialakulásával együtt zajlott (és nem is zárult le teljesen). Másrészt Fiume földrajzi viszonyai, extraterritoriális jellege, illetve az ezzel együtt járó kommunikációs nehézségek a magyar állam integráló és a központosító törekvéseinek nem kedveztek. Harmadrészt, ahogy Nicolò Gelletich és Francesco Vio 1897-ben rámutattak, nemcsak számos magyar törvény,¹⁷¹⁰ de még a regnicoláris bizottság jelentései sem voltak olaszra lefordítva. Ez pedig Vio felfogásában lehetőséget teremtett a kormánynak arra, hogy annak pontjait a saját akarata szerint értelmezze.¹⁷¹¹ Végül e tekintetben ki kell térni a fiumeiek lokálpatriotizmusára, valamint a helyi társadalom polgárosultabb struktúrájára és magabiztosabb öntudatára is.¹⁷¹²

¹⁷¹⁰ Azaz számos törvény bevezetése már csak ezért sem valósulhatott meg. A kormány teljesítette a képviselőtestület kérvényét, és támogatta a regnicoláris bizottság jelentéseinek lefordítását (La deputazioni, 1898), de innentől kezdve fokozottan figyelt a törvények olasz nyelvű megfogalmazására is. MNL OL K 26. 422. cs. 959./1898. XIII. t., DAR JU 5. 154. eln./1897. 21. d

¹⁷¹¹ DAR JU 5. 158. eln./1897. 21., Fiume kérvénye. *Pesti Napló*, 1897. október 23.

¹⁷¹² Discorso – Programma. Prof. Riccardo Zanella candidato a deputato di Fiume e del suo distretto al Parlamento. *La Voce del Popolo*, 1901. október 5.

Ez egyfelől azt jelentette, hogy a helyi lakosság nagy része mindenekelőtt szülőföldjéhez, és nem a többség számára csak „absztrakt fogalomként” létező magyar államhoz kötődött. Másfelől pedig azt, hogy a fiumeiek gyakran jogi, mentális és egzisztenciális okokból is nehezen azonosultak egy-egy felülről indított állami kezdeményezéshez. Vagyis, egy-egy ilyen intézkedés intenzív önvédelmi reakciót váltott ki a helyi elitcsoportok tagjaiból, ami ellen a kikötőváros közgazdasági és nemzetpolitikai jelentőségének tudatában, valamint az állam akciórádiuszának és a horvátok által támasztott követelések ismeretében tiltakoztak.

A magyar államnak ezért kimondottan érdekében állt a helyi olasz nyelvű lakosság szimpátiájának megnyerése és annak megőrzése. Tehát egy olyan sajátos hatalommegosztásra törekedett, melynek gerincét az állam és a fiumei olaszajkú elit szövetsége képezte. A központi kormányzat ennek érdekében még saját hatalmának korlátozására is hajlandó volt akár az olasz nyelv tiszteletben tartásával, akár egy viszonylag széles autonómia biztosításával, vagy a virilizmus intézményének negligálásával.

A fiumei elitnek tett kedvezmények komoly hatalomgyakorlási deficitet jelentettek az állam számára, amit ezért más területeken – például oktatás, kultúra, gazdaság, szimbolika – igyekezett kompenzálni. Ekképp a mindenkori kormányzat kiemelt jelentőséget tulajdonított a fiumeiek érzelmi azonosulása megteremtésének/erősítésének. Erre főleg az „involválás”, a motiválás és a honorálás gyakorlati és szimbolikus eszközeivel nyílt lehetősége,¹⁷¹³ amelyeket gyakran szituációtól függően felváltva, olykor kevert módon alkalmazott.

Itt azokat a lehetőségeket érdemes említeni, amelyek által egyesek bekapcsolódhattak a modernizációs folyamatokba és profitálhattak a bekövetkezett átalakulásokból. Így a kedvező szerződéseket, szubvenciókat és koncessziókat (vagy azok ígérését), vagy éppen azt az elterjedt szokást, hogy egyes potensebb személyiségek a nagyobb részvénytársaságokban és/vagy állami érdekeltségű vállalatok igazgatóságában is helyet kaptak. Akkor is, ha az elvárt kritériumoknak¹⁷¹⁴ helyi szinten csak igen kevesen tudtak megfelelni. A „szerencsés kiválasztottak” viszont egyrészt interiorizálták a vállalat/hivatal ügyeit, másrészt beleleláltak az egyes testületek működésébe, információkat és újabb ismeretségeket szerezhettek, valamint a közösen szerzett javakból is részesültek. Erre jó példa Giovanni Ciot-

¹⁷¹³ Saját kategorizálásom alapján.

¹⁷¹⁴ Szakértelem, megfelelő önerő, kezdeményezőkézség, vállalkozó szellem, kapcsolatrendszer, innovatív gondolkodás, életképes vállalkozás, társadalmi állás stb.

ta a Lloydban, majd később az Adria Rt-ben betöltött igazgatósági állása, de F. G. Corossacz elhelyezkedése érdekében is Wickenburg járt közben.

A szimbolikus jutalmazás/elismerés gyakran alkalmazott eszközei közé tartozott a különféle kitüntetésekre és érdemrendekre felterjesztés, illetve az országos nemesi cím adományozása. Egyetértve Dárday Dezső miniszteri titkár 1906-ban kifejtett azon meggyőződésével, mely szerint „*Fiume és a magyar–horvát tengerparti politika sem nem nemzetiségi, sem nem belügyi, hanem teljesen közös érdekű parexcellece gazdasági politika*” volt, bizonyára nem véletlen, hogy a nemesi címet elnyert városatyák főleg a fiumei liberális eszméket követő nagyvállalkozók és/vagy a közigazgatásban igazán nagy érdemeket szerzők közül kerültek ki.¹⁷¹⁵

A helyi lakosság „megfelelő irányba való terelése”, viselkedésének szabályozása azonban a megelőzés, elrettentés, büntetés formáját is magára ölthette. E három megoldási opció együttes kivitelezésére többnyire az internálások teremtették meg a lehetőséget. Szintén ezen eszközök közé kell számítani az állami tekintély teljesebb kifejeződésére való törekvést. A központi kormányzat ezért elviekben mindig is nagy gondot fordított arra, hogy Fiumébe csak a szakmailag és erkölcsileg legkiválóbbnak vélt, olaszul és magyarul egyaránt kitűnően beszélő, hozzá feltétlen lojális alkalmazottjai, hivatalnokai kerüljenek. Jóllehet, ez a gyakorlatban nem feltétlen valósult meg.

A legkényesebb pozíciót nyilvánvalóan a kormányzó töltötte be, akinek hivatalnokoskodását különösen megnehezítette, hogy bizalmi állás lévén, csupán az aktuális kormány támogatásával láthatta el feladatát. Ráadásul, miként Zichy Ágost vagy Batthyány Lajos lemondása példázta, a kormányzók a kabinetben belüli érdekellentétek következményeinek is ki voltak téve. A kormányzók ugyanis a Tengerészeti Hatóság elnöki posztját is betöltve nemcsak a miniszterelnöknek, hanem a kereskedelemügyi tárcának is felelősséggel tartoztak. E kettősség miatt a kormányzók a miniszterek egymás közti viszonyától és elvárásaitól egyaránt függttek, ami számos ellentmondáshoz, konfliktushoz vezetett.

További problémát jelentett, hogy 1901-ig gyakorlatilag sem a kormányzónak, sem helyettesének a feladat- és jogköreit nem szabályozták, és az, hogy az egyetlen érdemi viszonyítási pontot a podestà és a Rappresentanza jogosultságait tételesen felsoroló, 1872. évi fiumei statútum képezte. Ugyanakkor a városi alapszabályzat bármilyen irányú módosítása kizárólag a városatyák 2/3-os többségével mehetett végbe. Így érthető, hogy a városi

---

¹⁷¹⁵ Ordasi, 2020/a.

képviselőtestület tagjai miért látták autonómiájukat veszélyeztetve, amikor véleményük meghallgatása nélkül a magyar állam az általuk gyakorolt jogokat egy, a kormányzó vezetése alatt álló közép fokú közigazgatási hatóságra ruházta át.

A fentiekkel kapcsolatban dolgozatomban azon hipotézisem igazolására is törekedtem, hogy a kikötőváros központosítása, autonómiájának korlátozása, valamint az állami és birodalmi érdekek alá rendelése nem Bánffy Dezső és kormánya pusztán sovinizmusból táplálkozó, minden előzményt nélkülöző eszmeszüleménye volt, hanem azok már a regnicoláris bizottságok tárgyalásain is szerepet kaptak. Ekképpen a központi kormányzat centralizáló ambíciói a fiumei uralmi elit előtt sem maradhattak titokban, aminek következtében az olasz nyelvű helyi elit egy része már az 1870-es években is gyanakodva, vagy legalábbis fenntartásokkal viszonyult a fizikai térben egyre határozottabban és mind türelmetlenebbül fellépő magyar államhatalomhoz. Ezt igazolják a '48-as program mögé felsorakozó Luigi Peretti és Antonio Walluschnig nevével fémjelzett csoportosulások megmozdulásai, vagy a korai Autonóm Párt tevékenysége, amely az összbirodalmon belül Magyarország és Fiume számára is nagyobb függetlenséget követelt. Mindazonáltal a Szabadelvű Párt 1875. évi megalakulásával és Tisza Kálmán kormányalakításával mégis a deáki paradigma diadalmaskodott és a '67-es program vált dominánssá. Ez pedig kénytelen-kelletlen az osztrák és horvát érdekek bizonyos fokú figyelembevételével, Fiumének az összm monarchia hatalmi hierarchiájában elfoglalt alsóbb pozícióba kényszerülésével jelentett egyet.¹⁷¹⁶

Bár az uralmi elit többsége kétségtelenül egyre kritikusabban viszonyult a fennálló rendszerhez, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig kitartott a Magyar Királyság és a birodalom mellett. Többek között azért, mert az adott viszonyok közt a magyar közigazgatási keretek biztosították számukra a legkedvezőbb anyagi, jogi és kulturális feltételeket, valamint a lehetőséget lokális identitásuk megőrzésére. A fiumeiek magyar hazafiasságát az ifjú Zanella 1897-ben még így foglalta össze: *„A Magyarországhoz tartozás nem pusztán frázis, sőt nem is pusztán kalmár-számítás, hanem – legyen szabad azt állítanunk – hazaszeretet kifolyása. Tudjuk mi is jól, Olaszországhoz gravitálnunk saját anyagi kárunk volna, hisz’ Olaszország a saját kikötőit se tudja fenntartani, annál kevésbé azokat fejleszteni s így egyik a másik után posványosodik el; Ausztriához vonzódni se járna haszonnal, mert Trieszt javára a mi kikötőnk mostoha sorsra jutna; Horvátországnak meg a saját szükségének fedezésére sincs pénze, – így hát csakis Magyarországon kell bizakodnunk. Igen, ezt mi nagyon jól tudjuk s vagyunk is annyira kalmárok, hogy fel is fogjuk; de vajon az abszo-*

¹⁷¹⁶ Discorso – Programma. Prof. Riccardo Zanella candidato a deputato di Fiume e del suo distretto al Parlamento. *La Voce del Popolo*, 1901. október 5.

lutizmus korában szinte kalmárszellem¹⁷¹⁷ tartott bennünket hűségben Magyarország-hoz?”¹⁷¹⁸ Ez az alapállás lényegében 1918 őszéig,¹⁷¹⁹ a mindinkább szaporodó konfliktusok és az egyre szélsőségesebb eszmék terjedése, a véghezvitt modernizációs intézkedések okozta társadalmi átstrukturálódások¹⁷²⁰ ellenére sem változott. Sőt, miként Dominique Reill könyvében hangsúlyozta, a fiumei elit még a két világháború között is megőrizte a birodalmi struktúrákat és a problémamegoldó stratégiák jórészét.¹⁷²¹

Emellett a fiumeiek a magyar államhoz ragaszkodásában a közös élmények és tapasztalatok, a szlávokkal szembeni pozícióföltöltő és stratégiai megfontolások, valamint az egyes csoportok és/vagy és személyek közt kialakult kapcsolatok szintén fontos szerepet játszottak. Jóllehet, a kialakított kötelékek nem, vagy nem feltétlen jelentettek teljes és kizárólagos elköteleződést egyik fél részéről sem. Sőt, bizonyos esetekben nem csak az olasz nyelvű fiumeiek, de még a magyar állam helyi megbízottjai is késznek bizonyultak arra, hogy a horvátokkal pillanatnyi érdekszövetséget kössenek. Ez a helyi uralmi elitek viszonylag nagyfokú alkalmazkodási képességére és hajlandóságára, illetve pragmatikus gondolkodásukra egyaránt felhívja a figyelmet. Hiszen, mint a munkámból is kiderült, a gyakorlati szempontok többnyire felülírták az elvi megfontolásokat. Ez leglátványosabban a válsághelyzetekben, például az 1918 és 1920 között lezajló impériumváltások során mutatkozott meg.

Szándékosan a dolgozatomban legvégére hagytam még egy elemi kérdés tisztázását: a dualizmus kori Fiume autonómiájának az általam(!) való definiálását. Mint munkámból kiderült, a város kiváltságait Nicolò Gelletich a magyar állam ajándékának tekintette, az autonomisták egy évszázados kollektív örökségként értelmezték, a magyar kormány „szükséges rossz”-ként élte meg, a szakirodalom pedig általában a helyi lakosság egzisztenciális boldogulásának eszközeként, identitáskonstrukciós tényezőként, a fiumei olasz nyelv és kultúra megőrzése zálogaként aposztrofálta és aposztrofálja.

Én ennél egy lépéssel továbbmennék. Meglátásom szerint a kikötőváros autonómiája egyszerre foglalta magába a fenti meghatározások összességét, valamint magát az *választás lehetőségét*. Tehát felfogásomban az autonómia lényege éppen abban ragadható meg, hogy a fiumei eliteknek voltak alternatívái, és a fennálló keretek között mindig lehe-

¹⁷¹⁷ A kifejezés feltételezhetően Dárday Sándortól ered, aki 1897 januárjában egy Bánffy Dezső számára írt levelében így fogalmazott: „*Nem oly simán fog menni az állami rendőrségnek kérdése, de bízom az olasz kalmárszellemben s mint jó üzletet fogom proponálni.*” MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 1416./1897. (329. a. sz.).

¹⁷¹⁸ MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 2787./1897. (329. a. sz.); Lanzarich, de [Zanella], 1897.

¹⁷¹⁹ E téren különösen Horvátország függetlenedését, és az azzal járó mozgalmakat tekintem fordulópontnak.

¹⁷²⁰ Úgy mint: foglalkozásszerkezet, házasodási tendenciák, mobilitás stb.

¹⁷²¹ Reill, 2020.

tőségük volt arra, hogy az aktuális érdekeinek legcélszerűbbnek tűnő opció mellett döntsenek. Vajon ez lenne az úgynevezett „kalmárszellem”? Amennyiben igen, úgy hiszem, az nemcsak az olaszajkú helyi lakosságot, de a kikötővárosban élő egyéb nemzetiségű személyeket is megkísértette. Igaz, erről gyakran megfeledkeznek...

XI. KITEKINTÉS: A FIUMEI AUTONÓMIA TOVÁBBŐRÖKÍTÉSE, MAI „RENEZÁNSZA”

1935-ben Fest Aladár kissé mélabúsan ekképpen nyilatkozott az első világháború okozta változásokról: *„Napjaink megcsonkított Magyarországa minden közvetlen kapcsolatát elvesztette az Adriával, amelytől a Királyság jelenlegi határa csaknem 220 km-re esik. Fiume – melyet már az elmúlt évszázadok nemzedékei „Szent István koronájának leg szebb gyöngyeként” méltán magasztaltak – most elszakadt ettől a koronától és ideiglenesen üres. De ez a „gyöngy” még őrzi a magyarok számára azt a pompát, melyet az ezeréves korona keretein belül magára öltött: még mindig korábbi vonzerejével és ősi bájával ragyog az ő [magyarok – O. Á.] szemükbe. Lehetetlenség megszüntetni azt a bensőséges gazdasági és szellemi viszonyt, amely Magyarországot az ő egyetlen természetes, nagyra tartott és sokra becsült kikötőjével összefűzte. Lehetetlenség, hogy mindörökké eltűnjenek a hatásai a sok szeretetteljes gondoskodásnak és a megannyi komoly, szorgalmas és gyümölcsöző munkának, mellyel a magyar nemzet e korábban mellőzött, elnyomott, saját természetes fejlődésében számos mesterséges eszközzel megakasztott kikötőt elhalmozta.”¹⁷²²*

Noha Magyarország és a kikötőváros kapcsolata sosem szűnt meg teljesen, a korábbi életközösség vitathatatlanul felbomlott, ez pedig a kölcsönös érdeklődésre is kihatott. Mindazonáltal 2020. február 1-jétől egy évre Rijeka a nyugat-írországi Galway és az erdélyi Nagyszeben mellett Európa kulturális fővárosa lett, a cím elnyerése pedig arra is lehetőséget teremtett, hogy a hajdanvolt Fiume ismét magára irányítsa a nemzetközi (beleértve a magyar) figyelmet és egyben saját bonyolult identitását is kifejezze. A jelszavak ezért nem is lehettek mások, mint a „sokszínűség”, a „tolerancia”, a „multikulturalizmus”. Ezek mögött pedig kimondva-kimondatlanul ott rejtőzik a kikötőváros múltja, a Habsburg Monarchia értékei, illetve az autonomista hagyományok újbóli felfedezésének és előtérbe állításának igénye.

Így nem meglepő, hogy az eredmény kihirdetését követően szinte azonnal megkezdődtek a rendezvénysorozat lebonyolításához szükséges előkészületek. Ennek első szimbolikus lépéseként 2017 áprilisában visszahelyezték a korábban D’Annunzio legionáriusai

---

¹⁷²² Fest, 1935. 1.

által megrongált, majd a „jugoszláv korszak” kezdetén eltávolított, e dolgozatban is említett kétfejú fiumei sas szobrát. 2018-tól további változások történtek a városi térben: az óvárosban megjelentek a kétnyelvű (horvát és olasz) utcanévtáblák, a korábbi kormányzói palota (ma Tengerészeti Múzeum) előtt található tér pedig hivatalosan is felvette piazza/trg Riccardo Zanella nevet.¹⁷²³

Az előkészületek a tudományos, ismeretterjesztő és populáris programok szervezésére is kiterjedtek, amelyekben növekvő számban és intenzitással a magyarok is részt vettek/ részt vesznek. Ezek közt említhetők a történelmi témákat megelevenítő színházi műsorok (legújabbán a Stúdió K Színház és a Rijekai Kulturális Központ *A város emlékezete* című közös előadása),¹⁷²⁴ valamint a város történelmével, kultúrájával kapcsolatos kutatások feltűnő megélénkülése, amelyeket a szaporodó publikációkon kívül számos színvonalas nemzetközi konferencia és kiállítás jelez.¹⁷²⁵ Így például Gosztola Kitti, Horváth Olivér és Németh Szilvi (Prokaryote Precaria csoport) Trianon emlékezetét a tengeri szimbólumok segítségével ötletesen feldolgozó munkája, amelynek 2017-ben a rijekai Galerija SKC adott otthont,¹⁷²⁶ illetve a *Rigojanči – ljubav kao slatko nadahnuće/Rigó Jancsi – a szeretet mint édes ihlet* című kiállítása is. Ebben a helyi Peak&Poke Múzeumon kívül a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, a zágrábi Magyar Intézet, a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, és a téma kutatója, Katona Csaba révén a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történelemtudományi Intézete is részt vett.¹⁷²⁷ A kiállítást azóta a közönség Pulában, illetve Zágrábban is láthatta, budapesti megnyitása pedig csak a COVID-járvány miatt maradt el, de megvalósulása csak idő kérdése.

Bár a járványhelyzet miatt a tervezett programok jelentős része nem valósult meg, kulturális és tudományos téren a lendület nem tört meg. Ezt tanúsítják az egymás után megtartott könyvbemutatók¹⁷²⁸ és az olyan nagyszabású események, mint amilyenek az 2020 novemberében a rapallói szerződés 100. évfordulójának alkalmából,¹⁷²⁹ vagy alig egy

¹⁷²³ *Riječki crveno-crni trguju trgom.* <https://hrvatskonebo.org/2019/06/05/rijecki-crveno-crni-trguju-trgom/> (letöltés: 2021. 10. 24.).

¹⁷²⁴ Stúdió K Színház. <http://www.studiokszinhaz.hu/a-varos-emlekezete/> (letöltés: 2021. 10. 24.)

¹⁷²⁵ Például: Udruga Slobodna Država Rijeka najavila znanstveni skup ‘Fiumanski prevoditelji s mađarskog’. <https://www.rijekadanas.com/udrug-a-slobodna-drzava-rijeka-najavila-znanstveni-skup-fiumanski-prevoditelji-s-madarskog/> (letöltés: 2020. 10. 5.).

¹⁷²⁶ A forma mélységei. <http://tranzitblog.hu/a-forma-melysegei/> (letöltés: 2021. 10. 24.).

¹⁷²⁷ *Rigojanci – love as a sweet inspiration.* <http://ppmhp.hr/en/rigojanci-ljubav-kao-slatko-nadahnuce/> (letöltés: 2021. 10. 24.).

¹⁷²⁸ Magyar részről itt többek közt Kiss Gy. Csaba, Pelles Márton és Zsigmond Gábor, Benedek Szabolcs, Juhász Imre köteteire lehet gondolni.

¹⁷²⁹ 100 godina od osnutka Slobodne Države Rijeka. 2020. november 12.

évvel később Ciotta tiszteletére megrendezett nemzetközi konferenciák tekinthetők.¹⁷³⁰ E ponton külön említést érdemel, hogy a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum a Műszaki és Közlekedési Múzeummal egy időszaki kiállítást is szentelt a dualizmus kori Fiume és a magyar kereskedelmi tengerészet történetének bemutatásának.¹⁷³¹ A kiállítás kivételes sikerére enged következtetni, hogy 2022 során a tárlatot a Rijekai Városi Múzeumba költöztetik.

Úgy tűnik, a művészet és a tudomány igencsak korlátozott területén az újabb generációk körében részben sikerült/sikerül a kizárólagosságot követelő nemzeti narratíva mellett az Osztrák–Magyar Monarchia szellemiségének egyes szegmenseit „feléleszteni”, vagy legalábbis a „másik” iránti érdeklődést felkelteni. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy a mai Rijeka nem azonosítható a dualizmus korának Fiuméjével. Egyrészt azért, mert annál jóval nagyobb közigazgatási egységet ölel fel. Másrészt azért, mert az elmúlt száz esztendő eseményei, politikai, ideológiai, és lakosságváltozásai olyan jelentős átalakulásokat eredményeztek, amelyek következtében Fiume teljes metamorfózison ment keresztül.¹⁷³²

Hogy ez tulajdonképpen mit is jelent? Véleményem szerint azt, hogy a helyiek számára a jugoszláv rendszer emléke és az antifasiszta berögzülések legalább olyan meghatározó elemek ma már, mint a közös birodalmi múlt és annak öröksége, vagy éppen az autonóm tradíciók ápolása.¹⁷³³ Éppen ezért úgy látom, Maurice Halbwachs „*kollektív emlékezet*”, Pierre Nora a „*hagyományos emlékezet*” és/vagy Jan Assmann „*kommunikatív emlékezet*”¹⁷³⁴ koncepciójának megfelelően a fejlődés nem ért véget: a korábbi hatalmi

---

https://www.rijekadanas.com/wp-content/uploads/2020/11/100_godina_rijecke_drzave.pdf?fbclid=IwAR1Bt90WNIVK06km3ejjn-5awEo-ITh9D-msszS4ncPoRJ_SFKDxSYR-gug (letöltés: 2021. 11. 24.)

¹⁷³⁰ Rijeka u zlatnim godinama Ciotte - Fiume, una storia sottaciuta: gli anni d'oro di Ciotta. 2021. november 23. <https://allevents.in/rijeka/rijeka-u-zlatnim-godinama-ciotte-fiume-una-storia-sottaciuta-gli-anni-doro-di-ciotta/200021640176839> (letöltés: 2021. 11. 24.)

¹⁷³¹ Fiume – Kapu a nagyvilágra. Tengerészet, kereskedelem és vendéglátás az Adria partján. In: *MKVM*. <https://mkvm.hu/fiume/> (letöltés: 2021. 10. 31.)

¹⁷³² Rijeka Fiume in Flux. <https://rijekafiumeinflux.com/en/home/> (letöltés: 2021. 11. 1.) Éppen ezért üdvös és kimondottan hasznos Brigitte Le Normand nevével fémjelzett „Rijeka Fiume in Flux” című projekt, ami a város történetét egy igen gazdag adatbázisra épülő, mobiltelefonra is alkalmazható virtuális térkép segítségével tárja fel.

¹⁷³³ Erre vonatkozóan többek közt: Techet Péter: „Ez már nem Fiume, ez Rijeka”. *Magyar Nemzet*. <https://magyarnemzet.hu/kulfold-archivum/2015/06/ez-mar-nem-fiume-ez-rijeka> (letöltés: 2021. 10. 15.).

¹⁷³⁴ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz, 1999; Nora, 1999. 3. 142–157.; Horváth Zsolt, K.: *Betegségek, pszichopatológiák és időstruktúrák. Emlékezet és jövő a Nagy Háború után: Halbwachs és Minkowski elfelejtett könyvei. Korall*, 16. (2015) 1. 54–81.; Gyáni Gábor: *A történelem mint emlékmű*. Budapest, Kalligram, 2016. Assman felfogásában a kommunikatív emlékezet azt jelenti, hogy egy adott (nagyjából három nemzedéket felölelő) közösség tagjai még rendelkezik az „élő történelemmel”, azaz a közelmúlt eseményeiről olyan személyes emlékekkel, tapasztalatokkal, melyeket többnyire szóbeliség útján terjesztenek és örökítenek tovább. Ez nagyon leegyszerűsítve megfeleltethető Maurice Halbwachs megélt tapasztalatokon alapuló „kollektív”, valamint Pierre Nora „hagyományos emlékezet” fogalmával.

viszonyok az emlékezetekben továbbélnek. Igaz, olyan tényezők hatására, mint amilyenek a folyamatosan változó állami és intézményi keretek tekinthetők, azok korszakról korszakra újabb formát öltenek. Vagyis tanulmányozásuk különös figyelmet, folyamatos revideálást és főleg szigorú (ön)reflexiót igényel.

XII. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Dolgozatom csaknem nyolc év kutatásának eredménye, mely idő alatt sokan, sokféleképpen segítettek munkámat, amiért valamennyiüknek hálás köszönettel tartozom.

XIII. FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári és más közgyűjteményi források

AMSF = La Società di Studi Fiumani. Archivio – Museo Storico di Fiume (Roma)

1.1.1–1.4.6\1.3.2. = Fondo Personalità Fiumane. Fondo Archivio. Riccardo Zanella iratai

FEGD = Fondo Esodo Giugliano-Dalmata

DAR = Državni arhiv u Rijeci / Rijekai Állami Levéltár (Rijeka)

JU 2 = Közigazgatási iratok. Fiume város magisztrátusa.

JU 5 = Közigazgatási iratok. Kormányzósági iratok. Általános és elnöki iratok.

JU 9 = Közigazgatási iratok. Tengerészet Hatóság iratai. Általános és elnöki iratok.

RO 259. 003. = Személyi és családi iratok fondjai. Peretti család iratai

RO 258. 005. = Személyi és családi iratok fondjai. Ossoinack család iratai

RO 262. 018. = Személyi és családi iratok fondjai. Vranicany család iratai

HM HIM HLI = Honvédelmi Minisztérium. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hadtörténeti Levéltár és Irrattár (Budapest)

AKVI = Tiszti személyügyi anyagok

TGY = VII. fondfőcsoport – Gyűjtemények. Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye 1945-ig

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

MNL OL K 26. = Miniszterelnökségi levéltár. Miniszterelnökség Központilag iktatott és irrattározott iratok

MNL OL K 27. = Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

MNL OL K 148. = Belügyminisztériumi Levéltár. Elnöki iratok

MNL OL K 149. = Belügyminisztériumi Levéltár. Rezervált iratok

MNL OL K 150. = Belügyminisztériumi Levéltár. Általános iratok

MNL OL K 167. = Földművelés-, ipar és Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár. Elnöki osztály Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár repertórium

MNL OL K 230. = Kereskedelemügyi Minisztérium. Kereskedelmi szakosztály.

MNL OL K 255. = Pénzügyminisztérium. Elnöki iratok

MNL OL K 467. = Miniszterelnökség. Miniszterelnök félhivatalos iratai

MNL OL K 501. = Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár. Polgári iskolák

MNL OL K 503. = Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár. Kereskedelmi iskolák

MNL OL P 1083. = Magánlevéltárak. Egyesületek. Szabadkőműves szervezetek levéltára. Magyar Symbolikus Nagypáholy. Sirius-páholy (Fiume)

MNL OL P 1134. = Magánlevéltárak. Egyesületek. Szabadkőműves szervezetek levéltára. Vegyes iratok gyűjteménye. Sirius-páholy (Fiume)

MNL OL P 2063. = Magánlevéltárak. Családi fondok, levéltárak. Verneda család.

MNL OL P 2256. 20. sor. = Magánlevéltárak. Személyi fondok. Személyi fondtörödékek. Egan Lajos, a fiumei kormányzóhelyettes

MNL OL P 2256. 135. sor. = Magánlevéltárak. Személyi fondok. Személyi fondtörödékek. Wickenburg István fiumei kormányzó

MNL OL P 2257. 190. sor. = Magánlevéltárak. Családi fondok, levéltárak. Családi fondtörödékek. Gaál család, hatvani

MNL OL Z 41. = Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. Okmánytár

MNL OL Z 119. = Magyar Földhitelintézet. Titkárság.

MNL OL Z 133. = Országos Földhitelintézet. Jogi főosztály.

MNL OL Z 136. = Országos Földhitelintézet. Gazdasági osztály.

MTAKK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (Budapest)
MS 4592 = Fülep Lajos iratai

OSZK Kt. = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest)

Fol. Hung. 1677. = Thallóczy Lajos naplója

IX/189. = Fest Aladár levelezése

XI/302. = Thallóczy Lajos levelezése

SzS vissz. = Szabó Samu: *Adatok a Magyar Tengerészeti Akadémia történetéhez. Visszaemlékezés.* H. n., é. n.

A kézirat Petneházy Zalán tulajdonában., illetve: In: Pallós Piroska, S.: Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni... Magyar iskolák Fiumében. Kaposvár, Dávid. 2012. 247–251.

Felhasznált irodalom

Monográfiák, tanulmánykötetek

Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.* Budapest, Jaffa, 2016.

Ablonczy Balázs: *Az ismeretlen Trianon.* Budapest, Jaffa, 2020.

The Adriatic Sea Encyclopedia. Eds. Zonn, Igor S. –Kostianoy, Andey G.– Semenov, Aleksandr V.– Joksimović, Aleksandar –Durović, Mirko. Berlin, Springer International Publishing, 2021.

Ákos György–Horváth József: *Amerre a szél visz, s hullám utat ad. Avagy: magyar tengerészek a világ óceánjain, vitorlák alatt.* Budapest, HA-JÓS Bt. 2007.

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest, Atlantisz, 1999.

- Atto d'accusa del deputato di Fiume Andrea Ossoinack*. Roma, Centro Studi Adriatici Roma, 1960.
- Autonómiák Magyarországon, 1848–2000*. Szerk.: Gergely Jenő. Bev. tan., összegy., jegyz. Cieger András–Gergely Jenő–Ignác Károly–Kardos József–Rác Kálmán–Réfi Attila–Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián. Budapest, ELTE Történettudományok Doktori Iskola–L'Harmattan, 2005.
- Babich, Da Rocco: *La concorrenza tra Trieste e Fiume nell'anteguerra. Tesi di Laurea. Estratto dal Quaderno mensile N. 12. anno 1923 dell'Istituto Federale di Credito per il Risorgimento delle Venezie*. Venezia, Premiate Officine Grafiche C. Ferrari, 1923.
- Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Budapest, Magvető, 1989 [Mikrotörténelem]
- Ballarini, Amleto: *L'antidannunziano a Fiume*. Riccardo Zanella. Trieste, Edizioni Italo Svevo, 1995.
- Balogh Gyula: *Vas vármegye nemes családjai*. Szombathely, Bertalanffy, 1894.
- Bánffy Dezső: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, Légrády Testvérek Nyomdája, 1903.
- Bánffy Miklós: *Külkereskedelmi politika eszközei*. Budapest, Politzer és Fia, 1902.
- Barbieri, Guglielmo: *L'album de L'olocausta. La passione di Fiume, dal plebiscito del XXX ottobre 1918 all'annessione*. Miláno, Archetipografica, 1934.
- Bárdi Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013. [Magyar Kisebbség Könyvtára]
- Batthyány Tivadar: *Beszámolóm*. II. köt. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1931.
- Becherelli, Alberto: *Il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni nell'Europa di Versailles (1918–1921)*. Canterano, Aracne, 2017.
- Berger Viktor: *Térré szőtt társadalmiság*. Budapest, L'Harmattan, 2018.
- Bíró László: *A jugoszláv állam. 1918–1939*. Budapest, MTA Történelemtudományi Intézete, 2010. [História Könyvtár. Monográfiák, 26.]
- Bourdieu, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, General Press, 2008.
- Bősze Sándor: *„Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában*. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 1997. [Somogyi Almanach, 53.]
- Cary, Joseph: *A Ghost in Trieste*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1993.
- Cholnoky Jenő: *Az Adria és partvidéke*. Budapest, Magyar Adria Egyesület, 1915. 71–75.
- Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországn*. Budapest, Napvilág 2011.
- dall'Asta, Stanislao: *Ricordi di una gita nella Bosnia*. Fiume, Emidio Mohovich, 1892.
- Dárday Dezső: *Fiume és magyar–horvát tengerparti politika*. Fiume, Battara Péter, 1906.
- Demeter Gábor: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Szófia–Budapest, 2018.
- Demmel József: *A kettős identitás ára a békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*. Békéscsaba Orsz. Szlovák Önkormányzat Kutint. 2014. [Kor/ridor Könyvek, 1.]
- Depoli, Attilio: *Il diritto storico ed etnico di Fiume di fronte alla Croazia*. Fiume, Consiglio Nazionale, 1919.

- Depoli, Guido: *Fiume e la Liburnia. Schizzo antropogeografico*. Bari, Laterza e figli, 1919.
- Dolmányos István: *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején*. Budapest, Akadémiai, 1976
- Dubrović, Ervin: *Francesco Drenig. Contatti culturali italo–croati a Fiume dal 1900 al 1950*. Rovigno–Fiume–Trieste, Centro di ricerche storiche–Unione Italiana–Università popolare di Trieste, 2015. [Monografie XII.]
- Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában, 1918–1944*. Budapest, Napvilág 2015.
- Ercsényi Istvánné: *Emlékképek gróf Wickenburg Mária Márka életéből*. Budapest, 1998.
- Ferdinandy Gejza: *A Magyar Alkotmányjog tankönyve*. Budapest, Franklin Társulat, 1911.
- Fest Aladár: *Fiume és az uszkokok*. Budapest, Athenaeum, 1891.
- Fest Aladár: *Fiume és Magyarország*. Budapest, Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek), 1920. [Új Magyar Szemle]
- Fest, Alfredo [Fest Aladár]: *L'Ungheria e il mare con speciale riguardo a Fiume*. Budapest, Tipografia Franklin. 1935.
- Fiume és a magyar–horvát tengerpart*. Szerk. Sziklay János–Borovszky Samu. Budapest, Apollo Irodalmi Társaság, 1901, 1909 [Magyarország vármegyéi és városai]
- Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, Gondolat, 1990.
- Fried Ilona: *Emlékek városa*. Budapest, Ponte Alapítvány, 2001.
- Frassetto, Riccardo: *I disertori di Ronchi*. Milano, Casa Editrice Carnaro, 1927.
- Gergely András: *Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban*. Budapest, Akadémiai, 1982.
- Gigante, Silvino: *Storia del Comune di Fiume*. Firenze, R. Bemporad & Figlio, 1928.
- Gigante, Silvino: *Venezia e gli uscocchi. Seconda Edizione riveduta e ampliata*. Fiume, Società di Studi Fiumani, 1931.
- Gonda Béla: *Magyar Tengerészet és a Fiumei kikötő*. Budapest, Pátria, 1906.
- Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Budapest, Kalligram, 2016.
- Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris, 2006.
- Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018.
- Hughes-Hallett, Lucy: *The Pike. Gabriele D'Annunzio: Poet, Seducer, and Preacher of War*. London, Fourth Estate, 2013.
- Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. II. köt. Budapest, Osiris, 1996.
- Jeličić, Ivan: *Nell'ombra dell'Autonomismo. Il movimento socialista a Fiume, 1901–1921*. Trieste, Università degli Studi di Trieste, 2017.
- Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge–London, The Belknap Press of the Harvard University Press, 2016.

Juhász Balázs: *Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről, 1919–1920.* MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és –tanulmányok, 1.]

Juhász Imre: *Fiume – Egy közép-európai város és kikötő a hatalmi érdekek metszéspontjában.* Budapest, Heraldika, 2020.

Keleti Károly: *Tengerészetünk és Fiume jövője.* Budapest, Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1883.

Kiss Gy. Csaba: *Fiume és a magyar kultúra (tanulmányok).* Budapest, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2004.

Kiss Gy., Csaba–Ćurković-Major, Franciska: *Rijeka i okolica u mađarskim putopisima XIX. stoljeća.* Budapest, Nap, 2020.

Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban. Vál. és összeáll.: Ćurković-Major Franciska–Kiss Gy. Csaba. Budapest, Nap, 2020.

Klinger, William: *Germania e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921–1924).* Trieste, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 2011.

Klinger, William *Un'altra Italia: Fiume 1724–1924.* A cura di Redivo, Diego. Rovigno, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, 2018. [Collana degli Atti, 45.]

Kmety Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve.* Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, 1897.

Kobler, Giovanni: *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume.* I–III. köt. Fiume, Emidio Mohovich, 1896.

Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig.* Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014.

Kövér György: *A tiszaezlári dráma.* Budapest, Osiris, 2011.

Közgazdasági és statisztikai évkönyv, 5. (1891)

Král Vilmos–Szántó Andor: *Fiume államjogi helyzete.* Budapest, Kilian Frigyes, 1901.

Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Hrsg. Juzbašić, Dževad –Ress, Imre. Sarajevo–Budapest, Akademie der Wissenschaften und Künste von Bosnien-Herzegowina Ungarische Akademie der Wissenschaften Institut für Geschichte, 2010.

Lanzarich, Carlo, de [Zanella, Riccardo]: *Fiume, legyen fény! (Fiat Lux!).* Fiume, Battara Péter, 1897.

L'autonomia fiumana (1896–1947) e la figura di Riccardo Zanella. Trieste, Società di studi fiumani, atti del convegno, 1996.

Le deputazioni regnicolari nel la questione di Fiume negli anni 1868–1869 e 1883–1884. Pubblicato per cura del Municipio. Fiume, Emidio Mohovich, 1898.

Ledeon, Michael A.: *D'Annunzio a Fiume.* Roma, Editori Laterza, 1975.

Lengyel György: *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében.* Budapest, Magvető, 1989 [Gyorsul Idő]

Lukežić, Irvin: *Fijumanske Priče.* Rijeka, Izdavački Centar Rijeka, 1991.

Lukežić, Irvin: *Rijeka i Mađarska kultura.* Rijeka, Filozofski fakultet, 2004.

Lukežić, Irvin: *Nebo nad Kvarnerom.* Rijeka, Izdavački Centar Rijeka, 2005. [Biblioteka Fluminensia, 11.]

- Magyar Feltámadás Lexikona*. Szerk.: Szentmiklóssy Géza. Budapest, 1930.
- Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai, 1870–1918*. Szerk.: Bösze Sándor. Kaposvár–Rijeka, k. n., 2011.
- Magyar nemzetiségi zsebkönyv I. Főrangú családok*. Budapest, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, 1888.
- Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Budapest, Osiris, 2003.
- Mák Ferenc: *Sajtó a birodalom határán. Hírlapok és a nemzeti újjászületés a kiegyezés utáni Délvidéken*. H. n. [Budapest], Médiatudományi Intézet, 2019. [Médiatudományi Könyvtár, 35.]
- Makkai Béla: *Idegenben: tanulmányok a magyar–magyar kapcsolatok korai történetéből*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2004.
- Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában*. I. köt. Budapest, Pfeifer Ferdinánd, 1881.
- Márki Sándor: *Magyar uralom az Adrián*. Budapest, Magyar Adria Egyesület, 1915.
- Maylender, Michele: *Storia delle Accademie d'Italia*. Bologna, Capelli, 1926–1930.
- Merika. Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku, 1880–1914. Emigration from Central Europe to America 1880–1914*. Ed. Dubrović, Ervin: Rijeka, Muzej grade Rijeka, 2008.
- Móra László: *Korach Mór. A korszerű kémia úttörője (1888–1975)*. Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem, 1978. [Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok, 26.]
- Musil, Robert: *A tulajdonságok nélküli ember*. Budapest, Európa, 1977. II. köt.
- Ossoinack, Andrea: *Perché Fiume deve essere Porto Franco*. Fiume, Tipografico Urania, 1921.
- Pallós Piroska, S.: *Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni... Magyar iskolák Fiumében*. Kaposvár, Dávid, 2012.
- Pelles Márton–Zsigmond Gábor: *A fiumei magyar tengerészeti kereskedelem története (1868–1920)*. Pécs, Pro Pannonia, 2018.
- Pelles Márton–Zsigmond Gábor: *A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története, 1868–1921*. Szombathely, Szülőföld, 2021.
- Perinčić, Tea: *Rijeka ili smrt!/Rijeka or death!* Rijeka, Naklada Val, 2019.
- Péter László: *Az Elbától Keletre. Tanulmányok a magyar és Kelet–Európai történelemből*. Budapest, Osiris, 1998.
- Prodam, Attilio: *Gli Argonauti del Carnaro. Nel XX Annuale dell'Imprese*. Milano, Edizioni Argonauti del Carnaro, 1938. 499–504.
- Pupo, Raoul: *Fiume città di passione*. Roma–Bari, Laterza, 2018. [Cultura storica]
- Radich Ákos: *Fiume közjogi helyzete*. Budapest, Franklin Társulat, 1883.
- Reill, Dominique: *Nationalist who feared the Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*. Stanford, CA. Stanford University Press, 2012.
- Reill, Dominique: *The Fiume Crisis: Surviving in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, Harvard University Press, 2020.
- Samani, Salvatore: *Dizionario biografico Fiumano*. Venezia, Istituto Tipografico Editoriale Dolo, 1975.

- Révai Nagy Lexikona. VII. *Etelka–Földöv*. Budapest, Szépirodalmi–Babits, 1991.
- Révai Nagy Lexikona. VIII. *Földpálya–Grec*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1913.
- Simon P. Piroška: *Erődi–Harrach Béla*. Budapest, OFI–OPKM, 2015 [Tudós tanárok, tanár tudósok]
- Škrobonja, Ante–Manestar, Darko: *Dr. Catti*. Rijeka–Fiume, Edit, 1999.
- Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, Mundus Novus Kft., 2011.
- Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*. Budapest, Bereményi, 1994.
- Somogyi Éva: *Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői, 1867–1914*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017 [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések]
- Stelli, Giovanni: *Storia di Fiume. Dalle origini ai giorni nostri*. Edizioni Biblioteca dell’Immagine, Pordenone, 2017.
- Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest, Osiris, 1995.
- Superina, Massimo: *Stradario di Fiume*. Roma, Società di Studi Fiumani–Archivio Museo Storico di Fiume, 2015.
- Susmel, Edoardo: *Antonio Grossich nella vita del suo tempo, 1849–1926*. Milano–Roma, Treves–Treccani–Tumminelli, 1933.
- Susmel, Edoardo: *Fiume története. Különlenyomat „A Tenger” IX–X. füzetéből*. Budapest, Magyar Adria Egyesület, 1915.
- Susmel, Edoardo: *Fiume attraverso la storia dalle origini fino ai nostri giorni*. Milano, Fratelli Treves, 1919.
- Szabó Szilárd: *Bosznia és Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között*. Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2011.
- Szalay László: *Fiume a magyar országgyűlésen*. Pest, Róth Mór, 1961.
- Szávay Gyula: *A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története, 1850–1925*. Budapest, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, 1927.
- Színművészeti Lexikon*, II. köt. *Favariné–Komjáti Ferenc*. Szerk. Schöpflin Aladár. Budapest, Országos Színesegyesület és Nyugdíjintézete, 1929.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. III. köt. (*Fa–Gwóth*). Budapest, Hornyánszky, 1894.
- Tamás Veronika: *Politikai élet a helyi önkormányzatokban. A helyi politika szereplői, mozgásterük és kapcsolataik a helyi politikai rendszerben*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014.
- Teleki Pál: *A Turáni Társaság eddigi és jövőendő működése*. H. n. [Budapest], k. n., é. n. [1914].
- Toševa Karpowicz, Ljubinka: *D’Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*. Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 2007.
- Toševa Karpowicz, Ljubinka: *Freemasonry, Politics and Rijeka (1785–1944)*. Washington DC, Westphalia Press, 2017.
- Toševa Karpowicz, Ljubinka: *Rijeka (Fiume) 1868–1924. Od Autonomije do Države*. Rijeka, Udruga Slobodna država Rijeka, 2021.

Tiborcz István–Zsigmond Gábor: *Hazának Használj! Az Adria-Palota története*. Budapest, BDPST Ingatlanforgalmazó és Beruház, 2021.

Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, L'Harmattan, 2005. [A Múlt Ösvényén]

Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve. Szerk. Bertényi Iván, ifj. Budapest, Mathias Corvinus Collegium–Tihanyi Alapítvány, 2015.

Trencsényi, Balázs–Janowski, Maciej–Baar, Monika–Falina, Maria–Kopecek, Michal: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. I. Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'*. Oxford, Oxford University Press, 2018.

Un vecchio fiumano [Gelletich Miklós]: *L'autonomia di Fiume*. Fiume, Emidio Mohovich, 1901.

Varga Bálint: *Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017. [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből]

Wolff, Larry: *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe*. Stanford, Stanford University Press, 2020.

Žic, Igor: *Kratka povijest grada Rijeke*. Rijeka, Adamić, 2001.

Tanulmányok, cikkek

A földrajz–történelmi és közgazdasági szakosztály. *A Tenger*, 10. (1920) 90–91.

Ablonczy Balázs: A kikötő alkonya. Fiumei magyarok a két világháború között. In: *A nemzeti tér történelmi reprezentációi. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Szerk. Papp Richárd–Szarka László. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008. 163–189.

Ambróczy Gábor: Gróf Batthyány Tivadar Bucentaurus hajójának rekonstrukciós lehetőségei. In: *Az önképtől és tudásprezentációtól a hatalommegosztásig*. Szerk. Furkó Péter. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, Budapest, 2019. 37–60.

Angyalosi Gergely: Változatok disznófejre – Ady és Baudelaire. *Híd. Vajdasági szervezetek kulturális folyóirata*, 6. (2016) 57–64.

Balaton Balázs: Bajkeverők. A Balkan Committee és a macedóniai reformok (1903–1908). *Világtörténet*, 37. (2015) 3. 437–460.

Becherelli, Alberto: Yugoslav–Italian Relations and the Adriatic Issue in the Late 1918 and the Early 1919. In: *Empires and Nations from XVIII to XX Century*. Eds. Biagini, Antonello–Motta, Giovanni. Vol. II, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2014. 384–392.

Berecz Ágoston: Recepciótörténeti széljegyzet Tara Zahra tanulmányához. *Regio*, 25. (2017) 2. 43–50.

Bodó Julianna–Bíró A. Zoltán: Szimbolikus térhasználat változó szerepben. *Replika*, 26. (2017) 5. 147–161.

Bódy Zsombor: Élelmiszerellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Szerk. Bódi Zsombor. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018. [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és – tanulmányok, 2.] 151–194.

Bourdieu, Pierre: The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*, 14. (1985) 6. 723–744.

Bourdieu, Pierre: Az oktatási rendszer ideologikus funkciója. In: *Iskola és Társadalom. I. Szöveggyűjtemény*. Vál., szerk. Meleg Csilla, Pécs, JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, 1996. 10–24.

- Böszörményi József. Közös miniszterek – horvát bánok – fiumei kormányzók (1867–1918). *Levéltári Közlemények*, 48–49. (1978) 123–164.
- Brand, Peter: Zöld alávetettség: A neoliberalis városi környezeti menedzsment politikája. In: *Kritikai Városkutatás*. Szerk.: Jelinek Csaba. Budapest, L'Harmattan, 2013. [Társadalomelméleti Könyvtár] 426–428.
- Brubaker, Rogers: The Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28. (2005) 1. 1–19.
- Brubaker, Rogers–Feischmidt, Margit–Fox, John–Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L'Harmattan, 2011.
- Callaway, James: The Battle over Information and Transportation: Extra-European Conflicts between the Hungarian State and the Austro–Hungarian Foreign Ministry. *Hungarian Historical Review*, 7. (2018). 7. 274–302.
- Cieger András: Kormány a mérlegen a múlt században. A kormány helye és szerepe a dualizmus rendszerében, 1867–1875. *Századvég*, 4. (1999) 3. 79–107.
- Cieger András: A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai közgondolkodása. *Századvég*, 6. (2001) 1. 95–118.
- Cieger András: A közigazgatás autonómiájának nézőpontjai. In: *Autonómiák Magyarországon, 1848–2000*. Szerk.: Gergely Jenő. Bev. tan., összegyűjt., jegyz. Cieger András–Gergely Jenő–Ignác Károly–Kardos József–Rácz Kálmán–Réfi Attila–Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián. Budapest, ELTE Történettudományok Doktori Iskola–L'Harmattan, 2005. 25–61.
- Cieger András: A 19. századi politika társadalomtörténetének hazai kutatása – ahogy én látom. *Aetas*, 24. (2009) 3. 138–146.
- Cieger András: Deák Ferenc írásban és képben. Miként ábrázolható a kiegyezés? *Századok*, 151. (2017) 6. 1247–1268.
- Cieger András: 1867 szimbolikus világa. *Magyar Tudomány*. 178. (2017) 12. 1526–1534.
- Cieger András: *1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018.
- Crnković, Nikola: Trgovačko-obrtička komora u Rijeci. *Vjesnik Istarskog arhiva*, 4–5. (1994–1995). 51–85.
- Csaplár-Degovics, Krisztián: Lajos Thallóczy und die Historiographie Albaniens. *Südost-Forschungen*, 68. (2009) 205–246.
- Csaplár-Degovics, Krisztián: Ludwig von Thallóczy und die Albanologie: Skizzen eines Experiments zur Nationsbildung In: *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker*. Hrsg. Juzbašić, Dževad –Ress, Imre. Sarajevo–Budapest, Akademie der Wissenschaften und Künste von Bosnien-Herzegowina Ungarische Akademie der Wissenschaften Institut für Geschichte, 2010. 141–164.
- Csaplár-Degovics Krisztián: Thallóczy Lajos és az albán nemzetépítés. In: *Magyarország és a Balkán a XX. században. Tanulmányok*. Szerk. Sajti Enikő, A.–Vukman Péter. Szeged, JATEPress, 2011. 165–181.
- Csaplár-Degovics Krisztián: Thallóczy Lajos és az albániai historiográfia. In: *Albán–magyar történelmi kapcsolatok*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014.
- Csaplár-Degovics, Krisztián: La rivalità fra l'Italia e l'Impero austro–ungarico concernente l'Albania (1878–1912). In: *All'ombra della Grande Guerra: Incroci fra Italia e Ungheria: storia, letteratura, cultura*. Eds. Ruspanti, Roberto–Turgonyi, Zoltán. Budapest, MTA BTK Filozófiai Intézet, 2017. 1–28.
- Csaplár-Degovics Krisztián: Az albán ifjúság parancsnoka a királyi Albániában. *Századok*, 152. (2018) 2. 351–376.

Csaplár-Degovics, Krisztián: Lajos Thallóczy and Albanian Historiography. In: Csaplár-Degovics, Krisztián (szerk.) „*These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi*” *Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts*. Ed. Csaplár-Degovics, Krisztián. Budapest, HAS Research Centre for the Humanities, Institute of History, 2019. 107–145.

Csapodi Csaba: Nemesség és értelmiség Magyarországon 1848 előtt, In: *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*. Szerk. Buza János, Budapest, MTA–BKÁE Gazdaság - és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 2001. 79–92.

Csóti Csaba: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei, 1918–1924. *Limes*, 15. (2002) 2. 25–40.

D’Alessio, Vanni: Divided Legacies, Iconoclasm and Shared Cultures in Contested Rijeka/Fiume. In: *Borderlands of Memory. Adriatic and Central European Perspectives*. Ed. Klabjan, Borut. Oxford–Bern–Berlin–Bruxelles–New York–Wien, Peter Lang, 2019. [Cultural Memories, 11.] 89–118.

Deák, John–Gumz, Jonathan E.: How to Break a State: The Habsburg Monarchy’s Internal War, 1914–1918. *The American Historical Review*, 122. (2017) 4. 1105–1136.

Demeter Gábor: Expanzió vagy önvédelem? Az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai köreinek tervei Szerbiával kapcsolatban (1913–1915). *Világtörténet*, 37. (2015) 3. 391–407

Demeter Gábor: Erőszak és együttélés. Muszlimok és keresztények mindennapjai Koszovóban (1870–1913). *Klió*, 26. (2017) 2. 45–51.

Demeter Gábor: A modernizációtól a kolonizációs törekvésekig. *Századok*, 152. (2018) 2. 284–316.

Egry, Gábor: Beyond Politics. National indifference as everyday ethnicity. In: *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. Eds. Van Ginderachter, Marteen–Fox, Jon. London–New York, Routledge, 2019. 145–160.

Egry Gábor–Izsák Anikó: A városi hitelek és az impériumváltás. Bánsági és szatmári példák. *Századok*, 155. (2021) 1. 37–68.

Elezioni le cessate rappresentanze. In: *Almanacco fumano per l’anno 1855*. Venezia, Dalla tipografia di Sebastino Tondelli, 1854.

Erdősi Ferenc: Fiume Magyarország világra nyíló tengeri kapuja, a 20. század elején. *Területi Statisztika*, 60. (2020) 6. 742–759.

Erődi Béla: Modrus–Fiume megye. *Földrajzi Közlemények*, 15. (1887) 3–4. 137–168.

Eszik Veronika: A magyar–horvát tenger mellék mint nemzetiesített táj. *Korall*, 16. (2015) 4. 75–96.

Eszik Veronika: „Közelebb hozni a tengert az ország szívéhez.” A magyar tenger megalkotása (1868–1914), In: *Certamen VI. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Sófalvi Emese. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2019. 233–244.

Eszik Veronika: Fiume árnyékában. A magyar kikötő dualizmus kori iparosításának regionális következményei, *Korall*, 20. (2019) 2. 5–25.

Eszik, Veronika: Austrian and Hungarian Imperial Ambitions. Competition and Co-operation in Maritime Trade, 1867–1914. In: *The Creation of the Austro–Hungarian Monarchy: A Hungarian Perspective*. Ed.: Gyáni, Gábor. New York, Routledge, 2021.

Farkas Ottó: Finn közigazgatás. *Állam és Igazgatás*, 1973. március 1.

Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. Első közlemény. *Századok*, 25. (1891). 436–446.

- Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. Harmadik közlemény. *Századok*, 25. (1891). 611–626.
- Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. második közlemény. *Századok*, 25. (1891). 523–544.
- Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. Negyedik közlemény. *Századok*, 25. (1891). 697–717.
- Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. Ötödik és befejező közlemény. *Századok*, 25. (1891). 785–796.
- Fest Aladár: Hogyan tanítsunk történelmet? *Tanáregyesületi Közlöny*, 24. (1892)
- Fest Aladár: Fiume kereskedelme a középkorban. 2. és befejező rész. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 2. (1895) 81–109.
- Fest Aladár: Fiume földrajzi helyzetéről. *Földrajzi Közlemények*, 26. (1898) 304–326.
- Fest Aladár: Adalékok a Fiume iskolaügyének történetéhez. In: *A Fiumei M. kir. Állami Főgimnáziumi XXXII. értesítője az 1901–1902. tanévről*. Fiume, Unió Könyvnyomdai Műintézet. 1902. 3–45.
- Fest Aladár: Kivándorlás Fiumén át, – bevándorlás Fiuméba. *Földrajzi Közlemények*, 33. (1905) 4. 135–138.
- Fest Aladár: Báró Eötvös József és a fiumei kérdés. *Akadémiai Értesítő*. 23. (1912) 466–467., 479–480.
- Fest Aladár: *Fiume népesedési mozgalma Magyarországhoz való visszacsatolása óta*. Különnyomat. Budapest, 1912. Eredeti megjelenés: *Földrajzi Közlemények*, 40. (1912) 137–153.
- Fest Aladár: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásai. *Századok*, 50. (1916) 4–5. 239–266.
- Fest Aladár: A történelmi oktatás módszere. Székfoglaló a Magyar Pedagógiai Társaságban 1916. október 21-én. *Magyar Pedagógia*, 26. (1917) 130–157.
- Fodor Ferenc: Kapcsolatunk az Adriával a háború után. *A Tenger*, 6. (1916) 145–151.
- Fónagy Zoltán: Bosznia-Hercegovina integrációja az okkupáció után. Hatalompolitika és modernizáció a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek tükrében. *Történelmi Szemle*, 56. (2014) 1. 27–60.
- Fried, Ilona: Leo Valiani and Arthur Koestler. A Friendship for Life. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, 10. (2015) 131–142.
- Gaszó Dániel: Vitarecenzió. *Kisebbségi Szemle*, 2. (2017) 4. 115–126.
- Gerhard Péter: A fővárosi képviselőjelöltek a dualizmus korai időszakában. *Korall*, 18. (2017) 4. 163–185.
- Glant Tibor–Juhász Balázs–Ablonczy Balázs: Nemzetközi segély- és segítőakciók a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén (1918–1923). *Századok*, 152. (2018) 6. 1321–1352.
- Gratz Gusztáv: Bosznia Kállay halála korában. *Huszedik Század*, 5. (1904) 1. 372–391.
- Gulyás László–Szávai Ferenc: Wilson elnök szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia szétzúzásáról szóló geopolitikai döntés megszületésében. *Geopolitikai Szemle*, 1. (2019) 165–175.
- Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató*, 7. (2006) 1. 189–196.
- Gyáni Gábor: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk*, 18. (2007) 7. 4–12.

- Gyáni Gábor: Individualizálódás és civil társadalom. *Történelmi Szemle*, 52. (2010) 4. 485–495.
- Gyetvai Mária: Osztrák–magyar igazgatás Bosznia–Hercegovinában: a harmadik magyar kormányzó Burián István. *Kisebbségkutatás*, 27. (2018) 4. 55–89.
- Halmos Károly: Beszitzbürgertum Magyarországon. In: *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Szerk.: Kövér György. Budapest, Századvég, 2006. 161–194.
- Hamerli Petra: A Fiume körüli viták sajtóvisszhangja Az Est című napilapban. In: *10. Országos interdiszciplináris Grastyán konferencia előadásai*. Szerk. Szamonek Vera. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, 2012. 118–125.
- Harrison, Simon: Four types of symbolic conflict. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1. (1995) 2. 255–272.
- Heka László: Khuen-Héderváry Károly horvát bán és magyar miniszterelnök a horvátok szemében. *Acta Universitatis Szegediensis: forum: acta juridica et politica*, 6. (2016) 1. 45–58.
- Hesz Ferenc: Emlékezés Garády Gauss Viktorra. *A Tenger*, 28. (1938) 57–61.
- Hesz Ferenc: Fiume az összeomlás után. *A Tenger*, 27. (1937) 4–6. 45–60.
- Hires-László Kornélia: Etnikai kategóriák és a migráció összefüggései Beregszászon. *Metszetek*, 6. (2017) 4. 120–137.
- Horváth József: A magyar Fiume végnapjai, 1914–1924. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 1. 166–184.
- Horváth Zsolt, K.: Betegségek, pszichopatológiák és időstruktúrák. Emlékezet és jövő a Nagy Háború után: Halbwachs és Minkowski elfelejtett könyvei. *Korall*, 16. (2015) 1. 54–81.
- Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio*, 11. (2000) 3. 3–24.
- Jeličić, Ivan: Sulle tracce di una biografia perduta: Samuele Mayländer (1866–1925). *Quaderni*, 26. (2015) 227–269.
- Jeličić, Ivan: The Waizen Family and Young Leo Valiani in Fiume. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, 10. (2015) 25–42.
- Jeličić, Ivan: Ekonomsko–socijalna struktura promicateljskog odbora Riječkog književnog kruga (Circolo letterario). *Zbornik Kastavštine*, 21. (2017) 323–340.
- Jeličić, Ivan: The Typographers Community of Fiume: Combining a Spirit of Collegiality, Class Identity, Local Patriotism, Socialism, and Nationalism(s). *Austrian History Yearbook*, 49. (2018) 73–86.
- Jeličić, Ivan: Repubblica con chi? Il movimento socialista fiumano e il giallo Sisa nel contesto post-asburgico fiumano. *Qualestoria*, 48. (2020) 2. 73–93.
- Jeličić, Ivan: Za slobodnu državu prije Slobodne Države, razmatranja o riječkoj Autonomnoj demokratskoj stranci/Per lo stato libero prima dello Stato libero, considerazioni sul Partito autonomo democratico fiumano. In: *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100 godina od osnutka Slobodne Države Rijeka /Raccolta degli atti del convegno per i cento anni dalla fondazione dello Stato libero di Fiume*. Ur./Red.: Švorinić, Danko. Rijeka–Fiume, Udruga Slobodna Država Rijeka/Associazione Stato Libero di Fiume, 2021. 80–100.
- Jeličić, Ivan: *The political elites in Fiume and its' challengers, 1918–1924*. Kézirat.
- Karaman, Igor: Fiume város gazdasági fejlődése a dualizmus korában. *Századok*, 108. (1974) 1. 193–211.

Katus László: A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak. *Századok*, 92. (1958) 5–6. 465–684.

Katus László: A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak. II. rész. *Századok*, 93. (1959) 2–4. 303–334.

Katus László: A mezőgazdaság tökések fejlődésének főbb vonásai az Osztrák–Magyar Monarchia délszlávlakta területein. *Történelmi Szemle*, 2. (1959) 354–404.

Katus László: A Monarchia közös piaca. *Magyar Tudomány*, 96. (1989) 10–11. 808–820.

Katus László: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. In: *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szerk. Balogh Elemér–Sarnyai Csaba Máté, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2005. [A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, 1.] 9–18.

Katus László: *Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Pécs, Pécsi Történettudományért, 2008.

Kiss Gy. Csaba: Fest Aladár emlékezete. *Magyar Nemzet*, 2005. március 2.

Kiss Gy. Csaba: Jókai fiumei látogatásairól. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. Szerk. Anka László–Kovács Kálmán Árpád–Ligeti Dávid–Makkai Béla–Schwarczwölder Ádám. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2016. 253–259.

Kiss Gy. Csaba: Magyar képek Fiuméről XIX. századi útirajzokban. *Magyar Napló*, 30. (2018) 50–52.

Klabjan, Borut: Habsburg Fantasies: Sites of Memory in Trieste/Trst/Triest from the Fin de Siècle to the Present. In: *Borderlands of Memory. Adriatic and Central European Perspectives*. Ed. Klabjan, Borut. Oxford–Bern–Berlin–Bruxelles–New York–Wien, Peter Lang, 2019. [Cultural Memories, 11.] 59–88.

Koloh Gábor: Magyarország demográfiája és az első világháború. *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Szerk. Bódi Zsombor. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018. [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és –tanulmányok, 2.] 9–46.

Komlos, John: A Habsburg Vámunió. *Műhely*, 16. (1993). Különszám. 16–21.

Kulcsár Beáta: *Egy nagyváradi vállalkozó család (Weiszlovits) tevékenysége és megítélése (1858–1944)*. ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola. Társadalom- és Gazdaságtörténet Doktori Program. Budapest, 2019.

Lukács B. György: Magyar utazók Zárában. *Életünk*, 46. (2008) 8. 9–14.

Mák Ferenc: Fiume és a magyar sajtó. *Hungarológiai Közlemények*, 44–45. (2013) 2. 29–47.

Mazsu János: A magyarországi tisztviselő-értelmiségi réteg társadalmi szerkezetének változási folyamata a dualizmus időszakában. *Történelmi Szemle*, 30. (1987–1988) 1. 29–39.

Messing Vera: Gondolatok Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás c. műve kapcsán. *Regio*, 17. (2006) 215–221.

Micich, Marino: Rijeka, svibanj 1945. Kraj Zanellina autonomističkog projekta za „Slobodnu Rijeku“/ Fiume, maggio 1945. La fine del progetto autonomista zanelliano per “Fiume Libera”. In: *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100 godina od osnutka Slobodne Države Rijeka /Raccolta degli atti del convegno per i cento anni dalla fondazione dello Stato libero di Fiume*. Ur./Red.: Švorinić, Danko. Rijeka–Fiume, Udruga Slobodna Država Rijeka/Associazione Stato Libero di Fiume, 2021. 140–162.

Miksa, Gianfranco: Le pubblicazioni giornalistiche italiane a Fiume. *Quaderni*, 27. (2016) 477–506.

Misóczi Lajos: Fiume és környékének idegenforgalma a 19–20. század fordulójáig. In: *A tudós tanár. Tanulmánykötet a 60 éves Gebei Sándor professzor tiszteletére*. Szerk. Bese Tibor–Miskei Antal. Eger, 2007 [Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei. *Tanulmányok a történelemtudomány köréből/Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae*, 34.] 229–245.

Monzali, Luciano: Le origini dell'irredentismo italiano in Dalmazia 1886–1915. In: *L'irredentismo armato. Gli irredentismi davanti alla guerra*. A cura di Todero, Fabio. Trieste, IRMLS, 2015. [Quaderno di Qualestoria, 33.] 85–144.

Nagy Adrienn: Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kivitel Akadémia. *Korall*, 15. (2014) 2. 118–145.

Nagy Zsuzsa, L.: Magyar határviták a békekonferencián 1919-ben. *Történelmi Szemle*, 21. (1978) 3–4. 441–457.

Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 14. (1999) 3. 142–157.

Oláh Sándor: A hatalomgyakorlás intézményei és eszközei az ötvenes évek székely falusi társadalmában. In: *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Szerk. Bodó Julianna. Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 81–100.

Ordasi Ágnes: Batthyány Tivadar és Fiume kapcsolata. *Köztes-Európa*, 6. (2014) 2–3. 13–21.

Ordasi Ágnes: Pártviszonyok és az 1901-es országgyűlési képviselőválasztás Fiume városában. *Köztes-Európa*, 6. (2014) 2–3. 23–34.

Ordasi Ágnes: La Difesa – Egy kisebbségi lap története (1898–1901). *Pro Minoritate*, 21. (2017) 2. 59–85.

Ordasi Ágnes: Áldozat vagy sem? A fiumei autonómia kérdése F. G. Corossacz polgármestersége idején (1914–1915). *Urbs*, 12. (2018) 257–280.

Ordasi Ágnes: Bombatámadások a fiumei Kormányzóság ellen (1913–1914). *Századok*, 152. (2018). 1. 401–418.

Ordasi Ágnes. Hazaszeretetből jeles? – A fiumei tanárok érvényesülési stratégiái és lehetőségei az impériumváltások éveiben. *Pro Minoritate*, 23. (2019) 2. 52–92.

Ordasi Ágnes: A fiumei Delta: egy folyton növekvő probléma. *Urbs*, 13. (2019) 73–94.

Ordasi Ágnes: Szolidaritás, versengés, közömbösség: a nemzetiségek együttélési formái Fiumében, a dualizmus korában. (A Fiumében tanító állami oktatók példáján). In: *Az önképtől és tudásprezentációtól a hatalommegosztásig*. Szerk. Furkó Péter. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2019. 97–111.

Ordasi Ágnes: Akik elmentek – és akik maradtak. A Fiumei kormányzóság beosztottjai. *Levéltári Közlemények*, 89. (2020) 143–147.

Ordasi, Ágnes: “Scale o Serpenti?”. Le condizioni dei rappresentanti del potere dello stato ungherese dopo la Grande Guerra. *Qualestoria*, 48. (2020) 95–112.

Ordasi Ágnes: Sok hűhó semmiért? A fiumei határrendőrség. In: *Юбилеен сборник на Българо–унгарската историческа комисия. Anniversary Collection of the Bulgarian–Hungarian History Commission. A Bolgár–Magyar Történész Vegyes Bizottság jubileumi kötete*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Institut za Istoricheski Izsledvaniya, Budapest–Szófia, 2021 [Publications of the Bulgarian–Hungarian History Commission, 8.] Megjelenés alatt.

Ordasi Ágnes: Egy kis városi tanács esete a nagy nemzetközi tanácstalansággal. Egy kérészállam születése. In: *Kérészállamok a történelmi Magyarország területén (1918–1921)*. Szerk.: Szeghy-Gayer Veronika–Zahorán Csaba. Budapest, NKE EJKK Közép-Európa Kutatóintézet, Budapest, 2022. (megjelenés alatt).

- Ordasi Ágnes: *Elszámolt milliók vagy túlhajtott centralizáció? Avagy miért mondott le az a bizonyos másik Batthyány Lajos?* Kézirat.
- Ordasi Ágnes: *Megy a vonat, megy a vonat Boszniába...? A fiumei elitcsoportok és a bosnyák vasúti összeköttetés dilemmái.* Kézirat.
- Ordasi Ágnes: *Határozott igenek és határozott nemek – avagy a fiumei határrendőrség felállításának dilemmái.* Kézirat.
- Pallós Piroska, S.: Magyar állami népiskolák a fiumei Kormányzóságban, 1870–1918. *Századok*, 139. (2005) 3. 733–750.
- Pallós Piroska, S.: Jeles tanáregyenések Fiumében. *Neveléstörténet*, 9. (2012) 1–2. 5–44.
- Pallós Piroska, S.: Fiumei misszió. *Credo*, 24. (2018) 1–2. 76–83.
- Pap József: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. *Aetas*, 22. (2007) 1. 5–31.
- Pap József: A dualizmus kori képviselők életpálya-elemzésének dilemmái. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig.* Bertényi Iván, ifj.–Dobszay Tamás–Forgó András–Pálffy Géza–Rácz György–Szijártó M. István Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. 420–432.
- Papp Viktor: *Részvénytársaságok, jogtanácsosok és vállalkozó ügyvédek: kísérlet a dualizmuskori fővárosi ügyvédek gazdasági kapcsolatainak feltérképezésére.* Előadás. Elhangzott a Nyitott Társadalomtörténet XIII. konferenciáján az ELTE TDI Társadalom- és gazdaságtörténeti Phd programjának szervezésében.
- Papp Viktor: Gyenge kötésekkel a gazdaságban: A budapesti ügyvédek részvénytársasági pozícióinak hálózatelemzése (1890-1910) In: *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv, 2020.* Szerk. Kövér György–Pogány Ágnes–Weisz Boglárka. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Hajnal István Alapítvány, 2020. 291–326.
- Patafta, Daniel: Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva grada Rijeke od 1918. do 1924. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 36. (2004) 2. 683–700.
- Patakfalvi-Czirják Ágnes: Szimbolikus konfliktusok és performatív események a „székely zászló” kapcsán. *Regio*, 23. (2015) 2. 41–76.
- Pelles Márton: Az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. szerepe Fiume hajó- és áruforgalmában (1874–1914). *Közgazdasági Szemle*, 63. 2016. 188–208.
- Pelles Márton: Dr. Tauffer Emil (1905) és Roediger Ernő (1907) jelentései a Fiume–New York közötti kivándorlásról. *Aetas*, 34. (2019) 2. 92–104.
- Pelles Tamás: A magyar nyelv Fiume közoktatásában. *Hungarológiai Évkönyv*, 2. (2001) 1. 171–184.
- Pölöskei Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: *Magyarország története a 19. században.* Szerk. Gergely András. Budapest, Osiris, 2003 [Osiris Tankönyvek] 490–545
- Pupo, Raoul: Olaszország peremén. *Világtörténet*, 41. (2019). 4. 529–541.
- Radich Ákos. Fiume képviselője. *Hazánk s a Külföld*, 1868. május 28. 337–338.
- Ress Imre: Fiume államjogi helyzetének ellentmondásai (1776–1918). *Életünk*, 47. (2009) 9. 43–51.
- Ress Imre: Bosznia–Hercegovina mint a magyar impérium része? Szemléletváltás az okkupációtól a századfordulóig. In: *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon.* Szerk. Csibi Norbert–Schwarczwölder Ádám. Pécs, Kronosz, Pécs, 2018. 73–112.

- Sajti Enikő, A.: Összefonódó történetek: az erdélyi és a felvidéki magyarok összehasonlító története. *Regio*, 26. (2018) 2. 91–101.
- Sasfi Csaba: Oktatás és társadalom kölcsönhatása történeti perspektívában. Megközelítések és eredmények. In: *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei*. Szerk. Sasfi Csaba–Ugrai János Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2017. [Rendi társadalom – polgári társadalom, 29.] 9–33.
- Scheer, Tamara: Kitűnő lehetőség nemzeti jelképek kialakítására? *Világtörténet*, 37. (2015) 3. 419–436.
- Scheer, Tamara–Stergar, Rok: Ethnic Boxes. The Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification. *Nationalities Papers*, 46. (2018) 4. 575–591.
- Schwarzwölder Ádám: Széll Kálmán pénzügyminiszterségének politikai keretei. In: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Szerk. Bertényi Iván, ifj. Budapest, Mathias Corvinus Collegium–Tihanyi Alapítvány, 2015. 99–116.
- Sebestyén István: Egyesületek számbavételének módszertani problémái a történeti statisztikában. *Statisztikai Szemle*, 81. (2003) 3. 373–387.
- Simon Attila: Kassa megszállása. *Történelmi Szemle*, 59. (2017) 4. 569–590.
- Sokcsevits Dénes: A fiumei rezolúció és az 1905 és 1907 közötti horvát–magyar közeledés előkészítése a horvát sajtóban. *Századok*, 139. (2005) 751–767.
- Somogyi Éva: Hivatalnokok a Habsburg Monarchia közös kormányzatában. In: *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai – Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra/Prekretnice u suživotu hrvata i mađara – Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*. Szerk.: Fodor Pál–Sokcsevics Dénes. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015. [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések] 397–404.
- Soós István: Fiume inkorporációja a Magyar Királyságba, 1776–1827. In: *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére*. Szerk. Mayer László–Tilcsik György. Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete–Megyei és Városi Levéltárak Vezetőinek Tanácsa, 2015. [Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai, 14.] 83–91.
- Statuto fondamentale per le scuole comunali della città di Fiume. *Rivista di Studi Fiumani*, 13. (1993) 1. 92–111.
- Stelli, Giovanni: *Fiume, D'Annunzio e la crisi dello Stato liberale in Italia*. A cura di Pupo, Raoul–Toderò, Fabio. Trieste, IRSML, 2010.
- Stelli, Giovanni: La nascita dell'irredentismo a Fiume venne così ricordata da Riccardo Gigante su «La Vedetta d'Italia» del 20 settembre 1930. *L'irredentismo armato. Gli irredentismi davanti alla guerra*. A cura di Toderò, Fabio. Trieste, IRMLS, 2015. [Quaderno di Qualestoria, 33.] 145–179.
- Stipta István: A közös elvek szerint kezelt ügyek és a közigazgatási bíráskodás. In: *A kettős Monarchia*. Szerk.: Máthé Gábor–Menyhárd Attila–Mezey Barna. Budapest, ELTE Eötvös, 2018. 65–77.
- Sučević-Mederal, Krešimir: Businessman – The Case of Ossoinack Family and Fiume. *Collegium Antropologicum*, 41. (2017) 4. 351–360.
- Szabó Dániel: Kossuth és a szimbolikus politika (Két levél). *Somogy megye múltjából*, 23. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 1992. 171–193.
- Szabó Szilárd: Bosznia-Hercegovina 1908-as annexiójának közjogi vonatkozásai. *Történeti Tanulmányok* (11.) 179–196.
- Szakály Sándor: A két világháború közötti katonai attasészolgalat személyi összetétele. *Felderítő Szemle*, 12. (2013) 22–39.

- Szarka László: Minden Egész eltörött. In: *Minden Egész eltörött. A Nagy Háború emlékei*. Szerk. Katona Csaba. Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2018. [Tempevölgy Könyvek, 28.] 169–183.
- Szegh Dezső: Gazdasági viszonyunk Bosznia–Hercegovinához. *Közgazdasági Szemle*, 33. (1909) 827–844.
- Szeghő Patrik: Fiumétől Korfuig. A horvát jugoszlávizmus lehetőségei és útvesztői a dualizmus korának végén (1903–1918). *Belvedere Meridionale*, 29. (2017) 3. 55–74.
- Szokolay Kornél: Bosnyák vasutak és bosnyák vasúti probléma. *Közgazdasági Szemle*, 19. (1895) 300–317.
- Szőnyi Hugó: Tíz nap a jugoszláv Fiumében. *Az Ember*, 1918. december. 17.
- Szűts István Gergely: Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája. *Múltunk*, 57. (2012) 4. 89–112.
- Takács Zsuzsanna Mária: Utolsó napok Fiumében. *Acta Scientiarum Socialium*, 35. 2012. 27–38.
- Techet, Péter: Verzahnung kirchen- und nationalpolitischer Frontlinien in Fiume/Rijeka: Liberale“ Ungarn und Italiener zur Zeit des ungarischen „Kulturkampfes“ (1894/1895). In: *Österreich–Ungarns imperiale Herausforderungen. Nationalismen und Rivalitäten im Habsburgerreich um 1900*. Hrsg. Bachinger, Bernhard–Dornik, Wolfram–Lehnstaedt, Stephan. Wien, V&R Unipress, 2019. [Schriften aus der Max Weber Stiftung, 2.] 295–312.
- Thallóczy Lajos: Gr. Benyovszky Móricz hadi-tengerészeti és kereskedelem–politikai tervei: 1779–1781. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 8. (1901) 321–376.
- Tisza István: Fiume közjogi helyzete. *Budapesti Szemle*, 34. (1883) 134–137.
- Tomka Béla: Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Szerk. Bódi Zsombor. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018. [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és –tanulmányok, 2.] 47–80.
- Toncich, Francesco: Narrazioni e pratiche antislave a Trieste tra città e campagna 1850–1871. *Acta Histriae*, 25. (2017) 3. 539–562.
- Toševa Karpowicz, Ljubinka: Riječka iredenta na mirovnoj konferenciji. *Dometi*, 21. (1988) 9. 483–493.
- Toševa Karpowicz, Ljubinka: The „State of Rijeka” of the Italian National Council (23 November 1918–12 September 1919). In: *Blick ins Ungewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach*. Hrsg. Ilic, Angela–Kührer–Wielach, Florian–Samide, Irena–Žigon, Tanja. Regensburg, Friedrich Pustet, 2019. 19–32.
- Toševa Karpowicz, Ljubinka: Rijeka pod vlašću Talijanskog nacionalnog vijeća (23. XI. 1918.–21. IX. 1919.). *Sušačka Revija*, 101–102. (2019)
- Trajković, Petar: Rijeka u beleškama Egana Lajoša. *Dometi*, 21. (1988) 471–481.
- Varga Bálint: A kiegyezés ritualizációja: Ferenc József megkoronázása. *Magyar Tudomány*, 178. (2017) 12. 1578–1595.
- Várkonyi Ágnes, R.: Adalékok a Függetlenségi Párt történetéhez. Kossuth Ferenc tíz levele. *Századok*, 99. (1961) 2–3. 339–369.
- Volpi, Gianluca: Fiumani, ungheresi, italiani. La formazione dell’identità nazionale a Fiume nell’ epoca dualista (1867–1914). *Nuova Corvina*, 7. (2000) 137–146.
- Weiss János: Az „életvilág” fogalma a kései Habermasnál. *Szociológiai Szemle*, 24. (2014) 3. 4–17.
- Zahra, Tara: Képzelt nemközösségek: nemzeti közömbösség, mint elemzési kategória. *Regio*, 25. (2017) 2. 5–42.

Zsigmond Gábor: A fiumei magyar tengeri kereskedelmi gőzhajózás kialakulása. *KÚT*, 2007. 1–2. 56–74.

Zsigmond Gábor: Az Osztrák–Magyar Lloyd története. *Aetas*, 24. (2009) 126–143.

Zsoldos Ildikó: A Károlyiak szerepvállalásai az 1905–1906-os kormányzati krízis idején. *Századok*, 153. (2019). 1. 123–150.

Források

A budapesti Királyi Magyar Tudomány-egyetem tanrendje az MDCCCLXXXIII–LXXXV. tanév második félévére. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1883.

Adatok és Javaslatok Fiume közoktatásügyi viszonyaira vonatkozólag. Budapest, Magyar Királyi Tudomány-egyetemi Nyomda, 1915.

A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. Szerk. Soós László. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2018. [A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 56. Magyar Minisztertanácsi, jegyzőkönyvek 1867–1918.]

Az első világháború sajtójogi forrásai. Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában. Szerk. Kelemen Roland. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2017.

Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlébeszéddek, 13. Budapest, 1908.

Cavalloni József: D'Annunzio Fiumében. *Új Magyar Szemle*, 22. (1921) 2. 59–67.

Dárday Sándor: *Emlébeszéd Bánffy Dezsőről.* Budapest, k. n., 1911.

Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920). Szerk. Ordasi Ágnes. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019 [Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő források/Monumenta Hungariae Historica. Scriptores]

Fülep Lajos levelezése. I. köt. 1904–1919. Szerk. F. Csanak Dóra. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató, 1990.

Gelcich József–Thallóczy Lajos: *Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága, 1887.

Guida di Fiume. Fiume, Minerva, 1914.

Guida di Fiume. Fiume, Minerva, 1915.

I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo, 1918–1920. A cura di Mas-sagrande, Danilo L. Roma, Società di Studi Fiumani – Archivio Museo Storico di Fiume, 2014.

Különvélemények a vámszerződés, a vámtarifa s a Lloyd-szerződés tárgyában. A képviselőházhoz beadták: B. Simonyi Lajos, Lukács Béla, Modrony Soma. Budapest, Wodianer F., 1878.

Márki Sándor naplói. I. 1873–1892. Szerk. Erdész Ádám. Gyula, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2015. 93.

Ordasi Ágnes: Dárday Sándor miniszteri tanácsos jelentése a fiumei kormányzati viszonyokról. 1897. február 25. *Lymbus*, 15. (2018) 533–560.

Ordasi Ágnes: Egy fiumei városatya útja a magyar nemességbe? *Lymbus*, 17. (2020) 699–726.

Politei, Giuseppe: *Almanacco fiumano per l'anno 1855*, Venezia, Tipografia di Sebastiano Tondelli, 1854.

Politei, Giuseppe: *Almanacco fiumano per l'anno bisestile 1856*, Trieste, Tipografia del Lloyd Austriaco, 1856.

Statuto della Associazione Autonoma. (Società Politica). Fiume, Stabilimento Tipografico Minerva. S. A. 1913.

Statuto della Libera città di Fiume e del suo distretto. Fiume, Emidio Mohovich, 1872.

Völgyesi Zoltán: *Harctértől a háttérig. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár–L'Harmattan, 2017.

Zichy József: *Gróf Zichy József utazásai I. Ázsiai útinapló, 1875–76*. Szerk. Zichy Mihály, Budapest, Széphalom Könyvműhely–Országos Széchényi Könyvtár, 2013.

Zichy József: *Gróf Zichy József utazásai II. Amerikai útinapló, 1877*. Szerk. Zichy Mihály. Budapest, Széphalom Könyvműhely–Országos Széchényi Könyvtár, 2013.

Disszertációk, szakdolgozatok, tézisek, OTDK-dolgozatok

Bertényi Iván, ifj.: *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2005.

Csaplár-Degovics Krisztián: *Az albán nemzetévtől kezdetei (1878–1913). A Rilindja és az államalapítás korszaka*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2010.

Eszik Veronika: *„Az a nép kifakadt a méter-rendszer ellen is...” Avárosi modernizáció kritikus percepciója a dualizmus kori Horvátországban*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2021.

Flier Gergely: *Fejezetek Fiume és a magyar tengerpart dualizmus-kori magyar nyelvű sajtójának történetéből*. Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár és Információ-tudományi Intézet. Budapest, 2005.

Goreczky Tamás: *Burián István, egy magyar diplomata az Osztrák–Magyar Monarchia szolgálatában*. Doktori disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2011.

Angela, Ilic: *Identitäten in regionalen Zentren der Habsburgermonarchie 1867–1918. Die Fallbeispiele Rijeka (Fiume/Reka/St. Veit am Pflaum) und Maribor (Marburg [an der Drau])*. Habilitációs dolgozat. Johannes Gutenberg–Universität. Mainz, 2021.

Jeličić, Ivan: *Nell'ombra dell'autonomismo. Il movimento socialista a Fiume, 1901–1921*. Doktori disszertáció. Università degli Studi di Trieste, Trieste, 2016.

Juhász Balázs: *Olasz–magyar katonadiplomácia és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2014

Katus László: *A horvát kérdés története a kapitalizmus korában. 1849–1903*. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1963.

Mihajlović, Ivo: *American Foreign Policy and the Making of Yugoslavia, 1910–1920*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2013.

Miksa, Gianfranco: *I giornali italiani a Fiume dal 1813 al 1945*. Analisi e linee di sviluppo, XXIV. Ciclo del dottorato di Ricerca in Scuola Dottorale in scienze umanistiche. Indirizzo italianistico, Università degli Studi di Trieste, Trieste, 2011–2012.

Pelles Márton: *Fiume iparfejlesztésének története – különös tekintettel Ossoinack Lajos munkásságára (1868–1913)*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2017. OTDK-dolgozat.

Pelles Márton: *A fiumei kikötő és a magyar kereskedelmi tengerészet fejlődése (1868–1914)*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2020.

Scrobogna, Filippo: *Fiume, un'anima italiana. Dall'epoca dualista all'annessione*. BSc-szakdolgozat. Università degli Studi di Padova, Padova, 2017.

Szabó Szilárd: *Bosznia és Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között*. Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2011.

Toševa Karpowicz, Ljubinka: *Riječki Corpus Separatum*. Doktori értekezés. Univerza Edvarda Kardelja V Ljubljani. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Rijeka, 1986.

Internetes források

100 godina od osnutka Slobodne Države Rijeka. 2020. november 12.

https://www.riekadanas.com/wp-content/uploads/2020/11/100_godina_rijecke_drzave.pdf?fbclid=IwAR1Bt90WNIVK06km3ejjn-5awEo-ITh9D-msszS4ncPoRJ_SFKDxSYR-gug (letöltés: 2021. 11. 24.)

A forma mélységei. <http://tranzitblog.hu/a-forma-melysegei/> (letöltés: 2020. 2. 4.)

A hatalom filozófusa. http://www.eszmelet.hu/szizeti_peter-a-hatalom-filozofusa-az-allamrol/ (letöltés: 2019. 11. 24.)

A korridor statisztikai elemzése. <http://www.trianon100.hu/blog-cikk/statisztikai-elemzes-a-csehszlovak-jugoszlav-korridorrol> (letöltés: 2019. 1. 5.)

A sajtó funkciói. Médiatörténet. *Szabadszabadság*. ELTE.

http://mmi.elte.hu/szabadszabadsag/mmi.elte.hu/szabadszabadsag/index3753.html?option=com_tanelem&id_tanelem=1292&tip=0 (letöltés: 2019. 12. 24.)

Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban. Az őszirózsás forradalomban. *Új Forrás*, 34. (2002) 3. <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00073/020309.htm> (letöltés: 2016. 8. 9.)

Balkán-kronológia. 1878–2007. Összeáll. Antal Andrea–Bíró László–Demeter Gábor stb.

https://www.academia.edu/1887483/Balk%C3%A1n-kronol%C3%B3gia_1878-2007 (letöltés: 2019. 12. 17.)

Blaskovich Sándor: Monarchiánk és Olaszország. *Nyugat*, 6. (1913) 17.

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00135/04402.htm> (letöltés: 2019. 12. 17.)

Car, Viviana: Antonio Miculian, studioso e ricercatore che ha creato la storiografia della CNI.

<http://www.editfiume.com/archivio/lavoce/2007/070322/cultura.htm>

Ciotta Giovanni (1824–1903.) gradonačelnik. <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?p=100121> (letöltés: 2020. 1. 29.)

Csapó Csaba: A "panama" szó jelentésváltozása, avagy egy miniszterelnök bukása. *Új Forrás*, 37. (2005) 8. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00108/050825.htm> (letöltés: 2020. 1. 12.)

Eröss Ágnes: *Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárad példája*. Doktori Disszertáció. ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszékén. Budapest, 2018.

https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40284/Er%c3%b6ss_Agnes_PhD_kezirat.pdf?sequence=3&isAllowed=y (letöltés: 2020. 1. 22.)

- Finszer Géza: *Rendészettan*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. https://akfi-dl.uni-nke.hu/pdf_kiadvanyok/web_PDF_EKM_Rendeszettan.pdf (letöltés: 2019. 3. 3.)
- Fiume – Kapu a nagyvilágra. Tengerészet, kereskedelem és vendéglátás az Adria partján. In: *MKVM*. <https://mkvm.hu/fiume/> (letöltés: 2021. 10. 31.)
- Fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzó iratainak repertórium*. https://mnl.gov.hu/mnl/sml/fiumei_es_magyar_horvat_tengerparti_kiralyi_kormanyzo_iratainak_repertoriuma (letöltés: 2019. 8. 15.)
- Gergely András, A.: *Tér, idő, határ és átmenet. (Politológiai antropológiai esettanulmányok)*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, 2001. <http://mek.oszk.hu/01600/01678/01678.htm> (letöltés: 2020. 03. 22.)
- Inno a Oberdan – Archivio Libertario*. <https://www.youtube.com/watch?v=FHiTQDrvUMU> (letöltés: 2019. 12. 1.)
- Jeličić, Ivan: "Are you serious?" Or Why the Nation-State Was Not an Obvious Option after the Downfall of the Empire in Fiume/Rijeka <https://1918local.eu/are-you-serious-or-why-the-nation-state-was-not-an-obvious-option-after-the-downfall-of-the-empire-in-fiume-rijeka/> (letöltés: 2019. 12. 28.)
- Joel László: *A Monarchia közös pénzügyminisztere, a szenzációs Kállay Béni!* https://wooland.blog.hu/2019/03/29/a_monarchia_magyar_penzugyminisztere_avagy_miert_nincs_gondolat_batorsag (letöltés: 2019. 12. 28.)
- Juhász Balázs: *Impériumváltás: Az olasz hatalom megjelenése és kiépülése az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területein*. <http://ujkor.hu/content/olasz-hatalom?fbclid=IwAR3iaebo262RbtQeV7PrnRxW-xyMgVk4GlrS7Q3JyuYrSh6Ex4cOmQiXFzI> (letöltés: 2019. 8. 13.)
- Kaiserliches Patent vom 12. April 1850, wodurch die Verfassung für die reichsunmittelbare Stadt Triest erlassen und verkündet wird. <http://www.verfassungen.eu/it/triest/verf49-i.htm> (letöltés: 2018. 6. 24.)
- Kőrösi Sándor: Fiume társadalma. In: *Fiume és a magyar–horvát tengerpart*. Szerk. Sziklay János–Borovszky Samu. Budapest, Apollo Irodalmi Társaság, 1901., 1909. [Magyarország vármegyéi és városai] <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/16.html> (letöltés: 2019. 11. 25.)
- Kóvér György: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. *Századvég*, 4. (1999) 3. 3–19. <http://www.c3.hu/scripta/szazadvég/14/kover.htm> (letöltés: 2019. 9. 11.)
- La Giovine Fiume*. <https://digilander.libero.it/comunedifiume/giovinef.htm> (letöltés: 2019. 11. 29.)
- Lukežić, Irvin: Posljednji Riječki dvboj. *Sušacka Revija*, 60. (2007) 135–148. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=60&C=25> (letöltés: 2019. 10. 6.)
- Magyarországi Rendeletek Tára, 1867–1945*. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_rendeletek_tara/ (letöltés: 2020. 2. 4.)
- Mišković, Čedo: Obitelj Gelletich. *Sušacka Revija*, 38–39. (2002) 97–100. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=38-39&C=20> (letöltés: 2019. 10. 3.).
- Miru György: *Polgárosodás és alkotmányos átalakulás Scharcz Gyula politikai gondolkodásában*. Kandidátusi értekezés. 1997. http://real-d.mtak.hu/1064/1/D_18698_Miru_2.pdf (letöltés: 2019. 9. 11.)
- MNL OL Vasmegyei Levéltára. Segédlet. Roszeneki báró Roszner család iratai, 1745–1951*. http://www.vaml.hu/data/Segedlet/Raktari_jegyzekek/13_Csaladok/%5bXIII.29.%5d%20A%20roszeneki%20b%20c%20a%20r%20c%20b%20r%20s%20z%20n%20e%20k%20i%20c%20s%20a%20l%20d%20i%20r%20a%20t%20a%20i%20p%20d%20f (letöltés: 2020. 1. 8.)
- NEPOSTRANS – Negotiating post-imperial transitions. <http://polhist.hu/nepostrans-negotiating-post-imperial-transitions/> (Letöltés: 2021. 10. 24.)

- Net jogtár. Ezer év törvényei.* <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90300008.TV> (letöltés: 2020. 1. 2.).
- Ordasi Ágnes: *Felszállott a páva vármegye házára – avagy a fiumei kétfejű sas arctalansága.* <http://ujkor.hu/content/felszallott-a-pava-varmegye-hazara-avagy-a-fiumei-ketfeju-sas-arctalansaga> (letöltés: 2019. 12. 12.)
- Ordasi Ágnes: *Modellváltások a fiumei Kormányzóság feladat- és hatásköreinek meghatározásában. Centralizációs stratégiák Fiumében.* In: *Fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzó iratainak repertórium.* http://mnl.gov.hu/mnl/sml/fiumei-es-magyar-horvat-tengerparti-kiralyi-kormanyzo-iratainak-repertoriuma?fbclid=IwAR1J_uUAesh8mjIwmNQvrTRlgnm-Kh6pErYWcwA-cutc6wZLK3c17hyb_6E (letöltés: 2020. 2. 12.)
- Országgyűlési almanach, 1905–1910.* https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/alm/al905_10/429.htm (letöltés: 2021. 10. 11.).
- Országgyűlési almanach, 1927–1932.* https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/alm/al927_32/526.htm (letöltés: 2020. 2. 11.).
- Pallas Nagylexikon:* <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/082/pc008289.html#3> (letöltés: 2019. 9. 16.)
- Pelles Tamás: *Fest Aladár (1855–1943).* Kézirat. 2000. <http://web.t-online.hu/pellestamas/Tamas/Fest-ma.htm> (letöltés: 2019. 8. 15.)
- Reill, Dominique: *The historian and the murderer. A Croatian Historian’s Death Ultimately Put Our Profession on Trial. Essay. Zocalo Public Square.* <https://www.zocalopublicsquare.org/2021/06/10/historian-murder-trial/ideas/essay/?fbclid=IwAR3qBoaAYz39GtVUlgA5vtQ9H-pqDlaw8quo2n2rfSILGQq2qN5ywjF3218> (letöltés: 2021. 9. 25.)
- Reisz László: *Olvasóegyletek a dualizmusban. Könyvtári Figyelő.* <http://ki2.oszk.hu/kf/2007/07/olvasoegyletek-a-dualizmusban/> (letöltés: 2019. 11. 25.),
- Rigojanci – love as a sweet inspiration.* <http://ppmhp.hr/en/rigojanci-ljubav-kao-slatko-nadahnuce/> (letöltés: 2020. 2. 4.)
- Riječki crveno-crni trguju trgov.* <https://hrvatskonebo.org/2019/06/05/rijecki-crveno-crni-trguju-trgom/> (letöltés: 2020. 2. 5.)
- Rijeka Fiume in Flux.* <https://rijekafiumeinflux.com/en/home/> (letöltés: 2021. 11. 1.)
- Rijeka u zlatnim godinama Ciotte - Fiume, una storia sottaciuta: gli anni d'oro di Ciotta.* 2021. november 23. <https://allevents.in/rijeka/rijeka-u-zlatnim-godinama-ciotte-fiume-una-storia-sottaciuta-gli-anni-doro-di-ciotta/200021640176839> (letöltés: 2021. 11. 24.)
- Stúdió K Színház.* <http://www.studiokszinhaz.hu/a-varos-emlekezete/> (letöltés: 2020. 2. 4.)
- Szajbély Mihály: *A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról.* https://mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/05_mediatortenet (letöltés: 2019. 12. 24.).
- Szabóné Varga Marietta: *Az egyesületi jog története Magyarországon 1945-ig.* Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, 2014. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/16768/9661.pdf> (letöltés: 2019. 11. 25.)
- Szeghő Patrik: *A Fekete Kéz titkos szerb katonai szervezet és az első világháború.* <http://ujkor.hu/content/a-fekete-kez-titikos-szerb-katonai-szervezet-es-az-első-világháború> (letöltés: 2019. 12. 17.)
- Szigeti Péter: *A hatalom filozófusa. Az államról. Eszmélet, 17. (2005)* http://www.eszmelet.hu/szigeti_peter-a-hatalom-filozofusa-az-allamrol/ (letöltés: 2019. 11. 19.)

Techet Péter: Lesz-e újra Fiume a horvát Rijeka? *Magyar Nemzet*.
<https://magyarnemzet.hu/archivum/kulfold-archivum/lesz-e-ujra-fiume-a-horvat-rijeka-3848330/> (letöltés: 2020. 2. 5.)

Toševa Karpowicz, Ljubinka: Rijeka i plan modus vivendi. *Suščka Revija*, 103–104. (2018)
<http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=103-104&C=19> (letöltés: 2020. február 3.).

Trianon 100.
<https://trianon100.hu/> (letöltés: 2021. 10. 24.)

Udruga Slobodna Država Rijeka najavila znanstveni skup 'Fiumanski prevoditelji s mađarskog'.
<https://www.rijekadanas.com/udruga-slobodna-drzava-rijeka-najavila-znanstveni-skup-fiumanski-prevoditelji-s-madarskog/> (letöltés: 2020. 2. 5.)

Villani Frigyes <http://hdke.hu/tudastar/enciklopedia/villani-frigyes> (letöltés: 2020. 2. 5.)

Zahorán Csaba: *Nemzetépítő diskurzusok a Székelyföldön 1989 után*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2016.
https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/30219/dissz_Zahoran_Csaba_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y (letöltés: 2019. 11. 30.)

Hírlapok, szabályrendeletek

8 Órai Újság

A Hét

A Hon

Alkotmány

Az Újság.

Békésmegyei Közlöny

Belügyi Közlöny

Borsod–Miskolci Értesítő

Borsszem Jankó

Budapest

Budapesti Hírlap

Budapesti Közlöny

Corriere di Dalmazia

Die Debatte der Wiener Lloyd

Dunántúl

Egyenlőség

Egyetemi Lapok

Ellenzék

Felsőházi napló
Fiume
Fiumei Napló
Fiumei Szemle
Független Magyarország.
Fővárosi Lapok
Gazdasági Mérnök
Giornale di Fiume
Hazánk
Hazánk s a Külföld
Hivatalos Közlöny
Il Giornale
Jogtudományi Közlöny
Kakas Márton
Képes Folyóirat
Képviselőházi irományok
Képviselőházi napló
Kossuth Hírlapja
La Bilancia
La Difesa
La Giovine Fiume
La Vedetta d'Italia
La Voce del Popolo
Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle
Magyar Közigazgatás
Magyar Nemzet
Magyar Szó
Magyar Tengerpart
Magyarország
Magyarország és a Nagyvilág

Magyarország tiszti cím- és névtára

Magyarországi Rendelet Tára

Miskolczi Napló

MTA Értesítő

Műszaki Hetilap

Nemzetgazdasági Szemle

Népszava

Neue Freie Presse

Nyírvidék

Nyomdaipar

Nyomdaipar Magyarországon

Ország-Világ

Országgyűlési tudósítások

Pécsi Napló

Pesti Hírlap

Politikai Ujdonságok

Riečki Novi List

Sloboda

Stradario

Studio e Lavoro

Tanáregyesületi Közlöny

Távirat

Tolnai Világlapja

Turán

Ügyvédek Lapja

Uj Nemzedék

Ujság

Vasárnapi Újság

Vasuti és Közlekedési Közlöny

Vasúti Közlöny

Vegyészeti Lapok

Világ

XIV. Melléklet

XIV. 1. Fiume etnikai összetétele az eltérő szakirodalmi számítások tükrében

	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%
Olasz	9 236	44	13 012	44,1	17 354	45,6	24 212	48,6
Horvát	7 961	38,1	10 770	36,6	12 633	32,4	12 926	26
Szerb	30	0,2	28	0,1	55	0,1	425	0,8
Szlovén (Vendek)	2 188	10,4	2 780	9,4	3 492	9	2 336	4,7
Magyar	383	1,8	1 062	3,6	2 842	7,4	6 493	13
Német	895	4,3	1 495	5,1	1 945	5	2 315	4,7
Egyéb	270	1,3	306	1,1	582	1,5	759	1,5
Összesen	20 981	100	29 494	100	38 057	100	49 806	100

1. táblázat: Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása a KSH adatai szerint (1910-ben az összes népesség; továbbá az összes évben az "illírek" és a "szlávok" beszámításával)

Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. VI. rész Végeredmények összefoglalása. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat, 1920. *69.

	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%
Olasz	9 220	43,9	13 012	44,1	17 305	45,5	24 212	48,6
Horvát	7 991	38,1	10 698	36,6	13 224	34,7	13 351	26,8
Szlovén	2 184	10,4	2 780	9,4	2 245	5,9	2 337	26,8
Magyar	383	1,8	1 062	3,6	2 812	7,4	6 493	13
Német	895	4,3	1 495	5	1 886	4,9	2 315	4,6
Egyéb	308	1,4	347	1,3	583	1,5	1 098	2,2
Összesen	20 981	100	29 494	100	38 057	100	49 806	100

2. táblázat: Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása Fest Aladár szerint (1910-ben az összes népesség; továbbá az összes évben az "illírek" és a "szlávok" beszámításával)

Forrás: Fest Aladár: Fiume népesedési mozgalma Magyarországhoz való visszacsatolása óta. Földrajzi Közlemények, 40. (1912) 9.

	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%	1918	%
Olasz	9 237	44	13 012	44	17 492	45	24 212	49	28 911	62
Horvát	8 029	38	10 698	36	12 772	33	12 926	26	9 253	20
Szlovén	2 198	10	2 780	9	3 425	9	2 337	5	1 674	4
Magyar	379	2	1 062	4	2 842	7	6 493	13	4 431	10
Német	906	4	1 495	5	1 945	5	2 315	5	1 616	3
Egyéb	232	1	347	1	412	1	1 523	3	379	1
Összesen	20 981	100	29 394	100	38 888	100	49 806	100	46 264	100

3. táblázat: Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása William Klinger közlése szerint

Forrás: William Klinger: Negotiating the Nation: Fiume - From Autonomism to State Making (1848-1924). European University Institute, Department of History and Civilization. Florence, 2007. 193.

	1918 december	%
Olasz	28 911	62,49
Horvát	9 032	19,52
Szlovén	1 674	3,61
Magyar	4 431	9,57
Német	1 616	3,49
Egyéb	379	0,81
Összesen	46 264	100

4. táblázat: Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása Egan Lajos kormányzóhelyettes közlése alapján

Forrás: Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920). Szerk. Ordasi Ágnes. Budapest, MTA-BTK, 2019. Egan Lajos 1919. február 9-i bejegyzés. 133.

	1910	%	1918	%
Olasz	24 212	48,6	28 911	62,6
Horvát	12 926	25,9	9 092	19,6
Szlovén	2 336	4,7	1 674	3,6
Magyar	6 493	13	4 431	9,6
Német	n.a	n.a	n.a	n.a
Egyéb	n.a	n.a	n.a	n.a
Összesen	n.a	n.a	n.a	n.a

5. táblázat: Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása Ljubinka Karpowicz közlése szerint

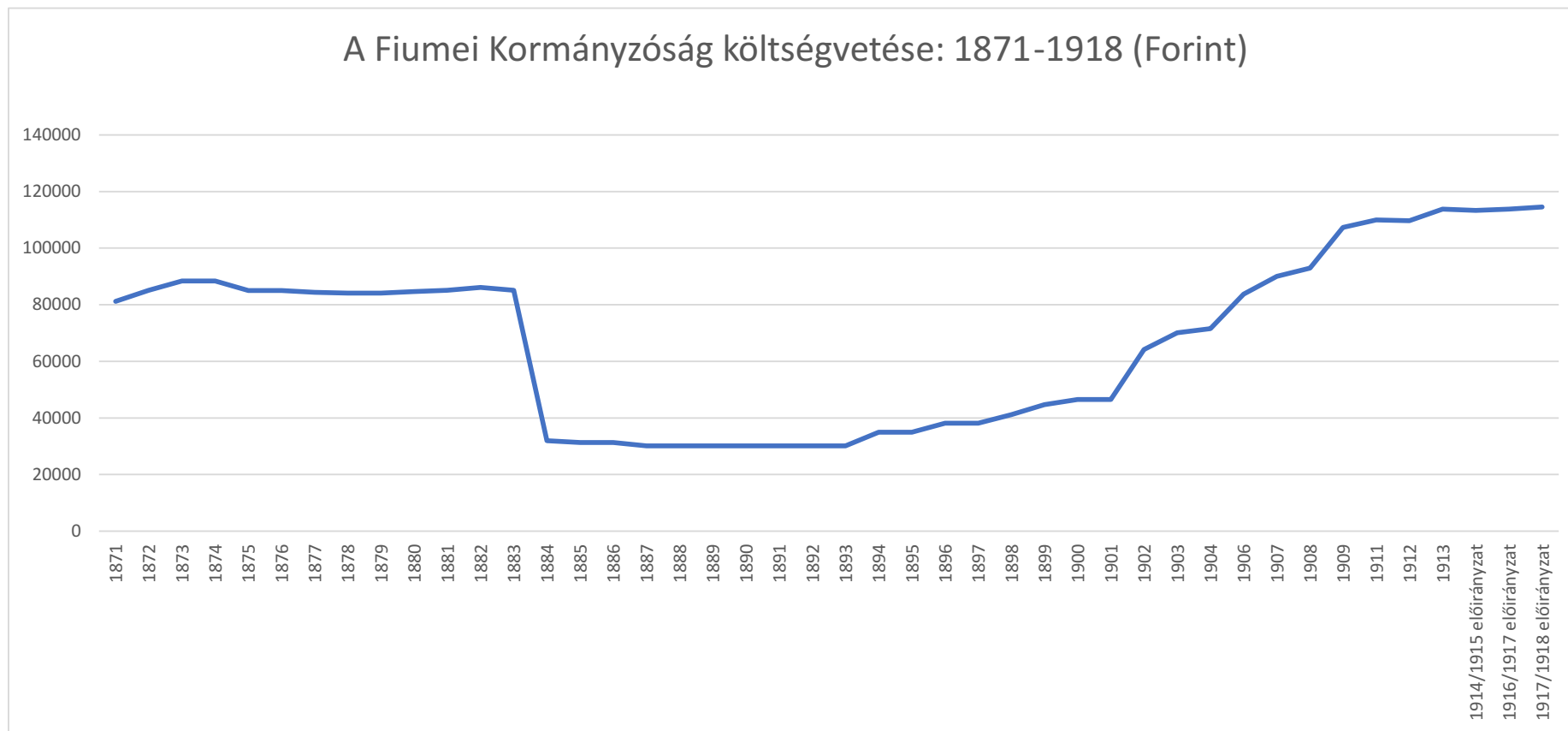
Forrás: Ljubinka Karpowicz: Riječka iredenta na mirovnoj konferenciji. In: Dometi. God. 21. (1988) Br. 9. 487. - Izvori: La popolazione di Fiume. 1910.+ Giotto Danielli: La popolazione di Fiume, Firenze, 1919.

XIV. 2. 1. A Fiumei Kormányzóság költségvetése, a kormányzó és a miniszterelnök illetményei, 1871–1921

Kormányzóság				Kormányzó		Kormányzó/Miniszterelnök		Miniszterelnök	
Előirányzatok (személyi+dologi)	Előirányzatok: személyi+dologi összesen + törvénykezési provizórium	Megállapított költségvetés (személyi+dologi)	Megállapított költségvetés + törvénykezési provizórium	Fizetés	Tiszti pótlék	Lakbér	Fizetés	Tiszti pótlék	
A megadott összegek 1900-ig forintban, 1900-tól koronában értendők									
1871	23.830+6500 = 30.330	30.330+50.760 = 81.230	23.970+6500 = 30.470	30.470+50.760 = 81.230	5000	5000	természetben	20.000	nincs
1872	23.970+6500 = 30.470	30.470+54.650 = 85.120	23.970+6500 = 30.470	30.470+54.650 = 85.120	5000	5000	természetben	20.000	nincs
1873	24.170+6500 = 30.670	30.670+62.140 = 92.810	23.970+6200 = 30.170	30.170+58.260 = 88.430	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1874	23.970+6200 = 30.170	30.170+58.260 = 88.430	23.970+6200 = 30.170	30.170+58.260 = 88.430	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1875	23.970+6200 = 30.170	30.170+58.260 = 88.430	23.970+6200 = 28.772	28.772+58.208 = 84.980	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1876	23.970+4700 = 28.670	28.670+58.260 = 86.930	23.970+4700 = 28.670	28.670+56.310 = 84.980	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1877	25.180+3450 = 28.630	28.630+58.260 = 86.890	24.670+3450 = 28.120	28.120+56.310 = 84.430	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1878	25.180+4150 = 29.330	29.330+50+54.760 = 84.090	25.180+4150 = 29.380	29.380+54.760 = 84.090	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1879	25.230+4150 = 29.380	29.380+54.760 = 84.140	25.280+4150 = 29.380	29.380+54.760 = 84.140	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1880	25.530+4365 = 29.895	25.530+4365 = 29.895	29.895+54.760 = 84.655	29.895+54.760 = 84.655	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1881	25.730+4150 = 29.880	29.880+55.260 = 85.140	25.730+4150 = 29.880	29.880+55.260 = 85.140	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1882	25.830+4150 = 29.980	29.980+56.110 = 86.090	25.830+4150 = 29.980	29.980+56.110 = 86.090	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1883	25.830+4150 = 29.980	29.980+55.110 = 85.090	25.830+4150 = 29.980	29.980+55.110 = 85.090	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1884	27.830+4150 = 31.980	31.980+55.110 = 87.090	27.830+4150 = 31.980	nem releváns	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1885	26.080+5250 = 31.330	nem releváns	26.080+5250 = 31.330	nem releváns	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1886	26.080+5250 = 31.330	nem releváns	26.080+5250 = 31.330	nem releváns	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1887	24.880+5250 = 30.130	nem releváns	24.880+5250 = 30.130	nem releváns	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1888	24.880+5250 = 30.130	nem releváns	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1889	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1890	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1891	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1892	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1893	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	25.380+4750 = 30.130	nem releváns	5000	5000	természetben	20.000	12.000
1894	30.240+4750 = 34.990	nem releváns	30.240+4750 = 34.990	nem releváns	6000	6000	természetben	20.000	12.000
1895	30.090+4900 = 34.990	nem releváns	30.090+4900 = 34.990	nem releváns	6000	6000	természetben	20.000	12.000
1896	30.850+7300 = 38.150	nem releváns	30.850+7300 = 38.150	nem releváns	6000	6000	természetben	20.000	12.000
1897	30.850+7300 = 38.150	nem releváns	30.850+7300 = 38.150	nem releváns	6000	6000	természetben	20.000	12.000
1898	31.150+10.000 = 41.150	nem releváns	31.150+100.00 = 41.150	nem releváns	6000	6000	természetben	20.000	12.000
1899	34.400+10.800 = 44.700	nem releváns	68.800+20.600 = 89.400	nem releváns	6000	6000	természetben	20.000	12.000
1900 (innentől kezdve korona)	69.800+23.200 = 93.000	nem releváns	69.800+23.200 = 93.000	nem releváns	12.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1901	70.880+22.120 = 93.000	nem releváns	85.000+8000 = 93.000	nem releváns	12.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1902 - Kormányzói Tanács	102.580+25.800 = 128.380	nem releváns	102.580+25.800 = 128.380	nem releváns	12.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1903	108.590+26.600 = 135.190	nem releváns	113.590+26.600 = 140.190	nem releváns	12.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1904	116.442+ 26.600 = 143.043	nem releváns	116.443+26.600 = 143.043	nem releváns	12.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1905	n.a.	nem releváns	n.a.	nem releváns	15.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1906	134.587+33.000 = 167.587	nem releváns	134.587+33.000 = 167.587	nem releváns	15.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1907	132.497+47.600 = 180.097	nem releváns	132.497+47.600 = 180.097	nem releváns	15.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1908	134.063+51.800 = 185.863	nem releváns	134.063+51.800 = 185.863	nem releváns	16.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1909	162.773+51.800 = 214.573	nem releváns	162.773+51.800 = 214.573	nem releváns	16.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1910	n.a.	nem releváns	n.a.	nem releváns	16.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1911	168.190+51.800 = 219.990	nem releváns	168.190+51.800 = 219.990	nem releváns	16.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1912	167.640+51.800 = 219.440	nem releváns	167.640+51.800 = 219.440	nem releváns	16.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1913	175.700+51.800 = 227.500	nem releváns	175.700+51.800 = 227.500	nem releváns	16.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1914/1915	174.810+51.800 = 226.610	nem releváns	174.810+51.800 = 226.610	nem releváns	16.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1916/1917 (előirányzat)	174.810+55.300 = 230.110	nem releváns	n.a.	nem releváns	16.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1917/1918 (előirányzat)	173.780+55.300 = 229.080	nem releváns	n.a.	nem releváns	16.000	12.000	természetben	40.000	24.000
1919	n.a.	nem releváns	n.a.	nem releváns	n.a.	n.a.	természetben	n.a.	n.a.
1920/1921 (felszámolási költségek)	120.000	nem releváns	120.000	nem releváns	n.a.	n.a.	természetben	40.000	40.000

Forrás: Országgyűlési dokumentumok. Állami költségvetés 1869-1949 vonatkozó részei

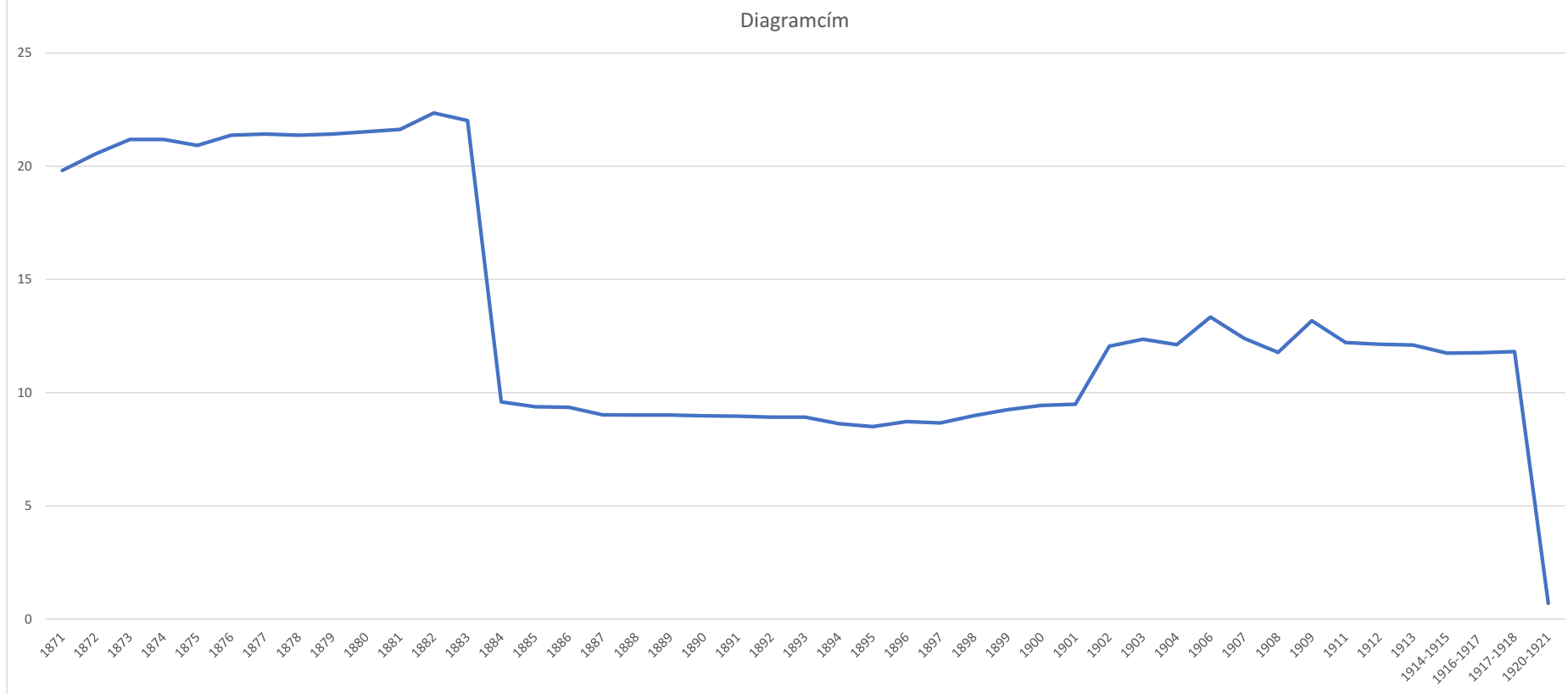
XIV. 2. 2. A Fiumei Kormányzóság költségvetése, 1871–1918 (Diagram)

A XIV. 2. 1. melléklet értékei alapján

XIV. 2. 3. A Fiumei Kormányzóság költségvetése a Miniszterelnökség keretén belül, 1871–1921 (%)

A XIV. 3. 1. melléklet eredményei alapján

XIV. 3. 1. A Miniszterelnökség, a Fiumei Kormányzóság és a horvát báni kormányzat költségvetése, 1871–1918/1921

Miniszterelnökség							Egyéb
	Miniszterelnökség (személyi+dologi+informatív szolgálat/sajtóosztály+1911-től idegenben élő magyarok gondozása)+Rendelkezési alap = Megállapított költségvetés	Miniszterelnökség+Rendelkezési alap+Fiumei Kormányzóság 1884-ig törvénykezési provizóriummal, de nyugdíjak és rendkívüli kiadások nélkül megállapított költségvetése	Fiumei Kormányzóság megállapított költségvetése 1894-ig törvénykezési provizóriummal	A Fiumei Kormányzóság a miniszterelnökségből %-ban	Horvát-Szlavonország belügyi szükségeire megállapított költségvetés	A Fiumei Kormányzóság és a Horvát- Szlavonország belügyi szükségeire megállapított költségvetés aránya (%-ban)	
A megadott összegek az aktuális hivatalos pénznemnek megfelelően, 1900-ig forintban, 1900-tól koronában értendők							
1871	128.680+200.000 = 328.680	128.680+200.000+30.470+50.760 = 409.910	81.230	19.81	2.200.000	27.08	
1872	129.080+200.000 = 329.080	129.080+200.000+30.470+54.650 = 414.200	85.120	20.55	4.210.000	49.45	
1873	129.080+200.000 = 329.080	129.080+200.000+30.170+58.260 = 417.510	88.430	21.18	4.460.000	50.43	
1874	129.080+200.000 = 329.080	129.080+200.000+30.170+58.260 = 417.510	88.430	21.18	4.842.000	56.97	
1875	119.180+200.000 = 319.180	119.180+200.000+28.772+58.208 = 406.160	84.980	20.92	5.058.946	59.53	
1876	112.620+200.000 = 312.620	112.620+200.000+28.670+56.310 = 397.600	84.980	21.37	5.148.600	60.58	
1877	109.635+200.000 = 309.635	109.635+200.000+28.120+56.310 = 394.065	84.430	21.42	5.258.308	62.28	
1878	109.260+200.000 = 309.260	109.260+200.000+29.330+50+54.760 = 393.400	84.090	21.37	5.393.606	64.10	
1879	108.600+200.000 = 308.600	108.600+200.000+29.380+54.760 = 392.740	84.140	21.42	5.322.799	63.26	
1880	108.600+200.000 = 308.600	108.600+200.000+29.895+54.760 = 393.255	84.655	21.52	5.353.718	63.24	
1881	108.600+200.000 = 308.600	108.600+200.000+29.880+55.260 = 393.740	85.140	21.62	5.696.453	66.9	
1882	99.100+200.000 = 299.100	99.100+200.000+29.980+56.110 = 385.190	86.090	22.35	5.680.618	65.98	
1883	101.300+200.000 = 301.300	101.300+200.000+29.980+55.110 = 386.390	85.090	22.02	5.842.346	68.66	
1884	101.300+200.000 = 301.300	101.300+200.000+31.980 = 333.280	31.980	9.59	5.825.022	182.14	
1885	102.600+200.000 = 302.600	102.600+200.000+31.330 = 333.930	31.330	9.38	6.011.408	191.87	
1886	103.600+200.000 = 303.600	103.600+200.000+31.330 = 334.930	31.330	9.35	5.999.126	191.48	
1887	103.600+200.000 = 303.600	103.600+200.000+30.130 = 333.730	30.130	9.02	6.041.636	200.51	
1888	104.100+200.000 = 304.100	104.100+200.000+30.130 = 334.230	30.130	9.01	6.054.134	200.93	
1889	104.800+200.000 = 303.800	104.800+200.000+30.130 = 334.930	30.130	9.01	6.063.530	201.24	
1890	105.300+200.000 = 305.300	105.300+200.000+30.130 = 335.430	30.130	8.98	6.063.530	201.24	
1891	106.050+200.000 = 306.050	106.050+200.000+30.130 = 336.180	30.130	8.96	6.254.325	207.57	
1892	107.450+200.000 = 307.450	107.450+200.000+30.130 = 337.580	30.130	8.92	6.923.116	229.77	
1893	107.450+200.000 = 307.450	107.450+200.000+30.130 = 337.580	30.130	8.92	7.106.947	235.87	
1894	170.430+200.000 = 370.430	170.430+200.000+34.990 = 405.420	34.990	8.63	7.159.702	204.62	
1895	176.430+200.000 = 376.430	176.430+200.000+34.990 = 411.420	34.990	8.5	7.843.640	224.16	
1896	198.910+200.000 = 398.910	198.910+200.000+38.150 = 437.060	38.150	8.72	8.139.078	213.34	

1897	202.310+200.000 = 402.310	202.310+200.000+38.150 = 440.460	38.150	8.66	8.356.364	219.03
1898	216.140+200.000 = 416.140	216.140+200.000+41.150 = 457.290	41.150	8.99	8.307.881	201.89
1899	476.230+400.000 = 876.230 (korona)	476.230+400.000+89.400 = 965.630	89.400	9.25	16.583.580	185.49
1900 (korona)	491.780+400.000 = 891.780	491.780+400.000+93.000 = 984.780	93.000	9.44	16.956.142	182.32
1901	486.869+400.000 = 886.869	486.869+400.000+93.000 = 979.869	93.000	9.49	16.926.513	182
1902 - tanácsal	498.340+400.000 = 898.340	498.340+400.000+128.380 = 1.026.720	128.380	12.05	16.540.741	128.84
1903	593.648+400.000 = 993.648	593.648+400.000+140.190 = 1.133.838	140.190	12.36	16.138.941	115.12
1904	636.808+400.000 = 1.036.808	636.808+400.000+143.043 = 1.179.851	143.043	12.12	19.174.049	134.04
1905	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1906	687.910+400.000 = 1.087.910	687.910+400.000+167.587 = 1.255.497	167.587	13.34	21.450.000	127.99
1907	872.914+400.000 = 1.272.914	872.914+400.000+180.097 = 1.453.011	180.097	12.39	21.850.000	121.32
1908	991.920+400.000 = 1.391.920	991.920+400.000+185.863 = 1.577.783	185.863	11.78	22.400.000	120.51
1909	1.012.286+400.000 = 1.412.286	1.012.286+400.000+214.573 = 1.626.859	214.573	13.18	23.000.000	107.18
1910	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1911	1.180.654+400.000 = 1.580.654	1.180.654+400.000+219.990 = 1.800.644	219.990	12.21	26.750.000	121.59
1912	1.187.370+400.000 = 1.587.370	1.187.370+400.000+219.440 = 1.806.810	219.440	12.14	28.000.000	127.59
1913	1.251.699+400.000 = 1.651.699	1.251.699+400.000+227.500 = 1.879.199	227.500	12.1	29.500.000	129.67
1914/1915	1.280.506+400.000+20.000 (erkölcsrendészet) = 1.700.506	1.280.506+400.000+20.000 (erkölcsrendészet)+226.610 = 1.927.116	226.610	11.75	32.500.000	143.41
1916/1917 (előirányzat)	1.287.120+400.000+20.000 (erkölcsrendészet) = 1.707.120	1.287.120+400.000+20.000 (erkölcsrendészet)+230.110 vagy 227.560 = 1.937.230 vagy 1.934.680	227.560 vagy 230.110	11.76 vagy 11.87	36.500.000	160.39 vagy 158.61
1917/1918 (előirányzat)	1.289.930+400.000+20.000 (erkölcsrendészet) = 1.709.930	1.289.930+400.000+20.000 (erkölcsrendészet)+229.080 = 1.939.010	229.080	11.81	38.150.000	166.53
1919	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	nem releváns	nem releváns
1920/1921*	4.618.624+5.000.000 (rendelkezési alap)+20.000 (erkölcsrendészet)+18.000.000 (inform.+sajtóosztály)+6.000.000 (menekültök gondozása) = 15.538.624	15.538.624+1.450.000 (rendkívüli kiadások, ebből 120.000 a kormányzóság felszámolási költsége) = 16.988.624	120.000	0.7	nem releváns	nem releváns

bizonytalanság

*A feltűnően megnövekedett összeget az utazási költségek és extra illetmények, az informatív szolgálatra és sajtóosztályra, valamint a menekültök gondozására fordított kiadások magyarázzák

Megállapított költségvetés elemei 1871-1884-ig Törvénykezési provizórium+Személyes járandóságok+dologi kiadások

Forrás: Országgyűlési dokumentumok. Állami költségvetés 1869-1949 vonatkozó részei

XIV. 3. 2. A Fiumei Kormányzóság és a horvát báni kormányzat költségvetése, 1871-1918

Év	Horvátország (Forint)	Horvátország (Korona)	Fiume (Forint)	Fiume (Korona)
1900 előtt a hivatalos pénznem forint, 1900-tól korona (egészre kerekített értékek)				
1871	2 200 000	4 400 000	81 230	162 460
1872	4 210 000	8 420 000	85 120	170 240
1873	4 460 000	8 920 000	88 430	176 860
1874	4 842 000	9 684 000	88 430	176 860
1875	5 058 946	10 117 892	84 980	169 960
1876	5 148 600	10 297 200	84 980	169 960
1877	5 258 308	10 516 616	84 430	168 860
1878	5 393 606	10 798 612	84 090	168 180
1879	5 322 799	10 645 598	84 140	168 280
1880	5 353 718	10 707 436	84 655	169 310
1881	5 696 453	11 392 906	85 140	170 280
1882	5 680 618	11 361 236	86 090	172 180
1883	5 842 346	11 684 692	85 090	170 180
1884	5 825 022	11 650 044	31 980	63 960
1885	6 011 408	12 022 816	31 330	62 660
1886	5 999 126	11 998 252	31 330	62 660
1887	6 041 636	12 083 272	30 130	60 260
1888	6 054 134	12 108 268	30 130	60 260
1889	6 063 530	12 127 060	30 130	60 260
1890	6 063 530	12 127 060	30 130	60 260
1891	6 254 325	12 508 650	30 130	60 260
1892	6 923 116	13 846 232	30 130	60 260
1893	7 106 947	14 213 894	30 130	60 260
1894	7 159 702	14 319 404	34 990	69 980
1895	7 843 640	15 687 280	34 990	69 980
1896	8 139 078	16 278 156	38 150	76 300
1897	8 356 364	16 712 728	38 150	76 300
1898	8 307 881	16 615 762	41 150	82 300
1899	8 291 290	16 583 580	44 700	89 400
1900	8 478 071	16 956 142	46 500	93 000
1901	8 463 257	16 926 513	46 500	93 000
1902	8 270 371	16 540 741	64 190	128 380
1903	8 069 471	16 138 941	70 095	140 190
1904	9 587 025	19 174 049	71 522	143 043
1906	10 725 000	21 450 000	83 794	167 587
1907	10 925 000	21 850 000	90 049	180 097
1908	11 200 000	22 400 000	92 932	185 863
1909	11 500 000	23 000 000	107 287	214 573
1911	13 375 000	26 750 000	109 995	219 990
1912	14 000 000	28 000 000	109 720	219 440
1913	14 750 000	29 500 000	113 750	227 500
1914/1915	16 250 000	32 500 000	113 305	226 610
1916/1917 előirányzat	18 250 000	36 500 000	113 780	227 560
1917/1918 előirányzat	19 075 000	38 150 000	114 540	229 080

XIV. 4. 1. A Fiumei Kormányosság személyzeti létszáma és költségvetése, 1870–1918 - ÖSSZESÍTETT

	Tisztek kormányzóval	Segédhivataltisztek irodavezetővel (1913-tól segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen	Megállapított személyi kiadások költségvetése. Összeg összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország Tiszti Czim és Névtára (=MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgaszemélyzet nélkül, de gépirónóval
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők									
1870	5	1+később megállapítandó végül 3	nincs	1	később megállapítandó, később 4	13	9.930	n.a.	n.a.
1871	5	3	nincs	1	4	13	23.830	n.a.	n.a.
1872	5	3	nincs	1	4	13	23.970	n.a.	n.a.
1873	5	3	nincs	1	4	13	23.970	1 kormányzó+1 osztálytanácsos+1 elnöki és miniszteri titkár üresedésben+1 miniszteri titkár+2 miniszteri fogalmazó - segédszemélyzet: 1 irodavezető+2 hivataltiszt+1 számtiszt	10 - egy elnöki és miniszteri titkár üresedésben
1874	5	3	nincs	1	4	13	23.970	n.a.	n.a.
1875	5	4	nincs	1	3 szolga+1 kapus	10	23.970	1 kormányzó+ 1 osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 irodavezető+2 hivataltiszt+1 számtiszt+1 kapus+3 hivatalszolga	13
1876	5	3	nincs	1	4	13	23.970	n.a.	n.a.
1877	5	3	nincs	1	4	13	24.670	n.a.	n.a.
1878	5	3	nincs	1	4	13	25.180	n.a.	n.a.
1879	5	3	nincs	1	4	13	25.230	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos (miniszteri tanácsos cím és jelleg) +2 miniszteri titkár+ 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 irodavezető+ 2 irodatiszt+ 1 számtiszt	9
1880	5	3	nincs	1	4	13	25.530	n.a.	n.a.
1881	5	3	nincs	1	4	13	25.730	n.a.	n.a.
1882	5	3	nincs	1	4	13	25.830	n.a.	n.a.
1883	5	3	nincs	1	4	13	25.830	n.a.	n.a.
1884	6	3	nincs	1	4	14	27.830	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+ 2 miniszteri titkár+ 2 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 hivataltiszt+ 1 számtiszt	10
1885	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	26.080	n.a.	n.a.
1886	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	26.080	1 kormányzó+ 1 miniszteri tanácsos+ 1 miniszteri osztálytanácsos+ 1 miniszteri titkár+ 2 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 hivataltiszt+ 1 számtiszt	10
1887	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	24.880	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+1 számtiszt+2 irodatiszt	9
1888	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380	1 kormányzó+ 1 miniszteri osztálytanácsos+ 2 miniszteri titkár+ 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt+ 1 számtiszt	9
1889	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380	1 kormányzó+ 1 miniszteri osztálytanácsos+ 2 miniszteri titkár+ 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 1 irodatiszt+1 számtiszt	8
1890	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380	1 kormányzó+ 1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+ 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt+ 1 számtiszt	9
1891	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+ 2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 1 számtiszt+ 2 irodatiszt	9
1892	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+2 miniszteri titkár+1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+2 irodatiszt+1 számtiszt	9
1893	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt+1 számtiszt	9
1894	5	3	nincs	nincs	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	12	30.240	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+2 hivataltiszt+1 számtiszt	9
1895	6	3	nincs	nincs	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	30.090	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+1 miniszteri titkár+1 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri segédfogalmazó+1 miniszteri fogalmazógyakornok - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+2 irodatiszt	9

1896	6	3	nincs	nincs	2 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	30.850	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt	9
1897	6	3	nincs	nincs	2 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	30.850	1 kormányzó üresedésben+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató+2 irodatiszt	9 - ebből a kormányzó üresedésben
1898	6	3	nincs	nincs	2 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	31.150	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató+2 irodatiszt	9
1899	6+1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 5	15	34.400	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató+2 irodatiszt	9
1900	6+1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 5	15	68.800	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+2 miniszteri titkár+2 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+2 irodatiszt	10
1901	6+1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 5	15	69.800	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+1 miniszteri osztálytanácsos+1 miniszteri titkár+1 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+2 irodatiszt	10
1902 - Kormányzói Tanács	12	4	1	nincs	4szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 6	23	102.580	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) +1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (=4 miniszteri osztálytanácsos)+2 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+ 2 miniszteri segédfogalmazó+ 1 királyi mérnök (üresedésben) - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató, 2 irodatiszt	14 - ebből egy királyi mérnök üresedésben
1903	14	4	1	nincs	4 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 6	25	113.590	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) +1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (=4 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+1 fogalmazógyakornok (üresedésben)+ 1 királyi mérnök+1 egészségügyi szakközeg+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+1 irodatiszt+2 irodasegédtsiszt (1 üresedésben)	21 - ebből egy fogalmazógyakornok és egy irodatiszt üresedésben
1904	15	4	1	nincs	5 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 7	27	116.443	1 kormányzó üresedésben+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos)+1 közigazgatási előadó üresedésben+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri segédtitkár+ 2 miniszteri fogalmazó+ 2 miniszteri segédfogalmazó+ 1 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 3 irodatiszt (ebből egy üresedésben)	21 - ebből a kormányzó és egy segédirodatiszti üresedésben
1905	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos)+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (=4 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+3 miniszteri segédfogalmazó+1 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+1 miniszteri segédtitkár+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+3 irodatiszt (ebből egy üresedésben)	23 - ebből egy segédhivatali üresedésben
1906	14	4	1	nincs	5 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 7	26	134.587	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos)+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (=4 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+3 miniszteri segédfogalmazó+1 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+1 miniszteri segédtitkár+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+3 irodatiszt	23
1907	14	4	1	nincs	5 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 7	26	132.497	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos)+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (= ebből 1 miniszteri tanácsos és 3 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+2 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök, 1 egészségügyi szakközeg+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+3 irodatiszt	22
1908	14	4	1	nincs	5 szolgál+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 7	26	134.063	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (= ebből 1 miniszteri tanácsos + 3 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+4 miniszteri segédfogalmazó+1 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+1 egészségügyi szakközeg+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+3 irodatiszt	23 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben

1909	15	4	1	nincs	5 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 7	27	162.773	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos)+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (=kormányzóhelyettesekkel együtt 4, ebből 3 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri titkár+1 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+1 fogalmazógyakornok (üresedésben)+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+ 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt	19 - ebből fogalmazógyakornok üresedésben
1910	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1 kormányzó üresedésben+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos és közigazgatási előadó) +1 pénzügyi előadó+1 közgazdasági előadó+1 tanügyi előadó: üresedésben (= 3 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri osztálytanácsos+3 miniszteri titkár+1 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri segédfogalmazó+2 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+ 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt+1 irodasegédítiszt	21 - ebből a kormányzó és a tanügyi előadó üresedésben
1911	15	4	1	nincs	5 szolga+1írógép-kezelőnő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 8	28	168.190	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri osztálytanácsos miniszteri tanácsos cím és jelleggel, 2 miniszteri titkár miniszteri osztálytanácsos cím és jelleggel)+1 miniszteri osztálytanácsos+1 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+2 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+ 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 3 irodatiszt	20 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
1912	14	4	1	nincs	6 szolga+1írógép-kezelőnő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 9	28	167.640	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri titkár+1 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+ 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt	19 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
1913	15	4	1	nincs	7 szolga+1írógép-kezelőnő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 10	30	175.700	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos)+2 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+3 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+2 fogalmazógyakornok+1 királyi főmérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+ 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató+1 irodatiszt+2 irodasegédítiszt+1 gépiró-kezelőnő	25 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
1914/1915	15	4	1	nincs	7 szolga+1írógép-kezelőnő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 10	30	174.810	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+ 1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó:(= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri osztálytanácsos+1 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+3 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+ 2 fogalmazógyakornok+1 királyi főmérnök, 1 egészségügyi szakközeg, 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató+1 irodatiszt+2 irodasegédítiszt+1 gépiró-kezelőnő: 1915: VÁLTOZÁS: összesen van 2 miniszteri osztálytanácsos a 3 helyett+ 2 miniszteri titkár az 1 helyett	1914: 24 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben, 1915: 24 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben
1916/1917 (előirányzat)	15	4	1	nincs	7 szolga+1írógép-kezelőnő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 10	30	174.810	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó: (=2 miniszteri tanácsos+2 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+1 királyi főmérnök+1 egészségügyi szakközeg+ - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató üresedésben+1 irodatiszt+2 irodasegédítiszt+1 gépiró-kezelőnő 1917: NINCS VÁLTOZÁS: összesen	1916: 23 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben 1917: 23 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben
1917/1918 (előirányzat)	15	4	1	nincs	7 szolga+1írógép-kezelőnő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 10	30	173.780 (előirányzat)	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó: (=2 miniszteri tanácsos+2 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+1 királyi főmérnök+ 1 egészségügyi szakközeg - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató üresedésben+1 irodatiszt+2 irodasegédítiszt+1 gépiró-kezelőnő 1918: VÁLTOZÁS: kormányzóhelyettes betöltve, előadókmegoszlása változik. korábban 2 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri osztálytanácsos volt, most 1 miniszteri tanácsos 2 miniszteri osztálytanácsos és 1 miniszteri titkár (tamügy), 1 főállatorvos, csak 1 irodatiszt	1917: 23 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben 1918: 22 - ebből a segédhivatali főigazgató üresedésben

Törvénykezési provizórium Személyes

Forrás: Országgyűlési dokumentumok. Állami költségvetés 1869-1949,

XIV. 4. 2. A Fiumei Kormányóság személyzeti létszáma és költségvetése, 1870–1918 - MTCT

	Megállapított személyi kiadások költségvetése. Összeg összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország Tiszti Czim és Névtára (=MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgaszemélyzet nélkül, de géprónóval
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők			
1870	9.930	n.a.	n.a.
1871	23.830	n.a.	n.a.
1872	23.970	n.a.	n.a.
1873	23.970	1 kormányzó+1 osztálytanácsos+1 elnöki és miniszteri titkár üresedésben+1 miniszteri titkár+2 miniszteri fogalmazó - segéd személyzet: 1 irodavezető+2 hivataltiszt+1 számtiszt	10 - egy elnöki és miniszteri titkár üresedésben
1874	23.970	n.a.	n.a.
1875	23.970	1 kormányzó+ 1 osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 irodavezető+2 hivataltiszt+1 számtiszt+1 kapus+3 hivatalszolga	13
1876	23.970	n.a.	n.a.
1877	24.670	n.a.	n.a.
1878	25.180	n.a.	n.a.
1879	25.230	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos (miniszteri tanácsos cím és jelleg) +2 miniszteri titkár+ 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 irodavezető+ 2 irodatiszt+ 1 számtiszt	9
1880	25.530	n.a.	n.a.
1881	25.730	n.a.	n.a.
1882	25.830	n.a.	n.a.
1883	25.830	n.a.	n.a.
1884	27.830	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+ 2 miniszteri titkár+ 2 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 hivataltiszt+ 1 számtiszt	10
1885	26.080	n.a.	n.a.
1886	26.080	1 kormányzó+ 1 miniszteri tanácsos+ 1 miniszteri osztálytanácsos+ 1 miniszteri titkár+ 2 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 hivataltiszt+ 1 számtiszt	10
1887	24.880	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+1 számtiszt+2 irodatiszt	9
1888	25.380	1 kormányzó+ 1 miniszteri osztálytanácsos+ 2 miniszteri titkár+ 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt+ 1 számtiszt	9
1889	25.380	1 kormányzó+ 1 miniszteri osztálytanácsos+ 2 miniszteri titkár+ 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 1 irodatiszt+1 számtiszt	8
1890	25.380	1 kormányzó+ 1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+ 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt+ 1 számtiszt	9

1891	25.380	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+ 2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 1 számtiszt+ 2 irodatiszt	9
1892	25.380	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+2 miniszteri titkár+1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+2 irodatiszt+1 számtiszt	9
1893	25.380	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt+1 számtiszt	9
1894	30.240	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+2 hivataliszt+1 számtiszt	9
1895	30.090	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+1 miniszteri titkár+1 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri segédfogalmazó+1 miniszteri fogalmazógyakornok - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+2 irodatiszt	9
1896	30.850	1 kormányzó+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt	9
1897	30.850	1 kormányzó üresedésben+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató+2 irodatiszt	9 - ebből a kormányzó üresedésben
1898	31.150	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató+2 irodatiszt	9
1899	34.400	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+2 miniszteri titkár+1 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató+2 irodatiszt	9
1900	68.800	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+2 miniszteri titkár+2 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+2 irodatiszt	10
1901	69.800	1 kormányzó+1 miniszteri tanácsos+1 miniszteri osztálytanácsos+1 miniszteri titkár+1 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+2 irodatiszt	10
1902 - Kormányzói Tanács	102.580	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) +1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (=4 miniszteri osztálytanácsos)+2 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+ 2 miniszteri segédfogalmazó+ 1 királyi mérnök (üresedésben) - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató, 2 irodatiszt	14 - ebből egy királyi mérnök üresedésben
1903	113.590	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) +1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (=4 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+1 fogalmazógyakornok (üresedésben)+ 1 királyi mérnök+1 egészségügyi szakközeg+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+1 irodatiszt+2 irodasegédtsiszt (1 üresedésben)	21 - ebből egy fogalmazógyakornok és egy irodatiszt üresedésben

1904	116.443	1 kormányzó üresedésben+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos)+1 közigazgatási előadó üresedésben+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri segédtitkár+ 2 miniszteri fogalmazó+ 2 miniszteri segédfogalmazó+ 1 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 3 irodatiszt (ebből egy üresedésben)	21 - ebből a kormányzó és egy segédirodatiszti üresedésben
1905	n.a.	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos)+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (=4 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+3 miniszteri segédfogalmazó+1 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+1 miniszteri segédtitkár+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+3 irodatiszt (ebből egy üresedésben)	23 - ebből egy segédhivatali üresedésben
1906	134.587	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos)+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (=4 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+3 miniszteri segédfogalmazó+1 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+1 miniszteri segédtitkár+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+3 irodatiszt	23
1907	132.497	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos)+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (= ebből 1 miniszteri tanácsos és 3 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+2 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök, 1 egészségügyi szakközeg+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+3 irodatiszt	22
1908	134.063	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (= ebből 1 miniszteri tanácsos + 3 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+4 miniszteri segédfogalmazó+1 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+1 egészségügyi szakközeg+1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+3 irodatiszt	23 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
1909	162.773	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos)+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó (=kormányzóhelyetttel együtt 4, ebből 3 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri titkár+1 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+1 fogalmazógyakornok (üresedésben)+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+ 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt	19 - ebből fogalmazógyakornok üresedésben
1910	n.a.	1 kormányzó üresedésben+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos és közigazgatási előadó) +1 pénzügyi előadó+1 közgazdasági előadó+1 tanügyi előadó: üresedésben (= 3 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri osztálytanácsos+3 miniszteri titkár+1 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri segédfogalmazó+2 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+ 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt+1 irodasegédtsiszt	21 - ebből a kormányzó és a tanügyi előadó üresedésben
1911	168.190	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri osztálytanácsos miniszteri tanácsos cím és jelleggel, 2 miniszteri titkár miniszteri osztálytanácsos cím és jelleggel)+1 miniszteri osztálytanácsos+1 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+2 fogalmazógyakornok+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+ 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 3 irodatiszt	20 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben

1912	167.640	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos)+3 miniszteri titkár+1 miniszteri segédtitkár+1 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+ 1 királyi mérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+ 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató+ 2 irodatiszt	19 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
1913	175.700	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos)+2 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+3 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+ 2 fogalmazógyakornok+1 királyi főmérnök+ 1 egészségügyi szakközeg+ 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató+1 irodatiszt+2 irodasegédtsiszt+1 gépiró-kezelő	25 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
1914/1915	174.810	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+ 1 közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó:(= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri osztálytanácsos+1 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+3 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+ 2 fogalmazógyakornok+1 királyi főmérnök, 1 egészségügyi szakközeg, 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató+1 irodatiszt+2 irodasegédtsiszt+1 gépiró-kezelő : 1915: VÁLTOZÁS: összesen van 2 miniszteri osztálytanácsos a 3 helyett+ 2 miniszteri titkár az 1 helyett	1914: 24 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben, 1915: 24 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben
1916/1917 (előirányzat)	174.810	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó: (=2 miniszteri tanácsos+2 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+2miniszteri segédfogalmazó+1 királyi főmérnök+1 egészségügyi szakközeg+ - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató üresedésben+1 irodatiszt+2 irodasegédtsiszt+1 gépiró-kezelő 1917: NINCS VÁLTOZÁS: összesen	1916: 23 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben 1917: 23 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben
1917/1918 (előirányzat)	173.780	1 kormányzó+1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben+1közigazgatási előadó+1 pénzügyi előadó+1 közigazgatási előadó+1 tanügyi előadó: (=2 miniszteri tanácsos+2 miniszteri osztálytanácsos)+1 miniszteri osztálytanácsos+2 miniszteri titkár+2 miniszteri segédtitkár+2 miniszteri fogalmazó+2 miniszteri segédfogalmazó+1 királyi főmérnök+ 1 egészségügyi szakközeg - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató üresedésben+1 irodatiszt+2 irodasegédtsiszt+1 gépiró-kezelő 1918: VÁLTOZÁS: kormányzóhelyettes betöltve, előadók megoszlása változik korábban 2 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri osztálytanácsos volt, most 1 miniszteri tanácsos 2 miniszteri osztálytanácsos és 1 miniszteri titkár (tamügy), 1 főállatorvos, csak 1 irodatiszt	1917: 23 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben 1918: 22 - ebből a segédhivatali főigazgató üresedésben

Forrás: Országgyűlési dokumentumok. Állami költségvetés 1869-1949, illetve Magyarország Tiszti Cím- és Névtára vonatkozó részei

Törvénykezési provizórium Személyes járandóságok+dologi kiadások 1871-1885-ig

XIV. 4. 3. A Fiumei Kormányzóság személyzeti létszáma és költségvetése, 1870–1918 - MTCT nélkül

	Tisztek kormányzóval	Segédhivaltisztek irodavezetővel (1913-tól segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen	Megállapított személyi kiadások költségvetése. Összeg összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők							
1870	5	1+később megállapítandó végül 3	nincs	1	később megállapítandó, később 4	13	9.930
1871	5	3	nincs	1	4	13	23.830
1872	5	3	nincs	1	4	13	23.970
1873	5	3	nincs	1	4	13	23.970
1874	5	3	nincs	1	4	13	23.970
1875	5	3	nincs	1	4	13	23.970
1876	5	3	nincs	1	4	13	23.970
1877	5	3	nincs	1	4	13	24.670
1878	5	3	nincs	1	4	13	25.180
1879	5	3	nincs	1	4	13	25.230
1880	5	3	nincs	1	4	13	25.530
1881	5	3	nincs	1	4	13	25.730
1882	5	3	nincs	1	4	13	25.830
1883	5	3	nincs	1	4	13	25.830
1884	6	3	nincs	1	4	14	27.830
1885	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	26.080
1886	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	26.080
1887	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	24.880
1888	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380

1889	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380
1890	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380
1891	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380
1892	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380
1893	5	3	nincs	1	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	25.380
1894	5	3	nincs	nincs	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	12	30.240
1895	6	3	nincs	nincs	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	30.090
1896	6	3	nincs	nincs	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	30.850
1897	6	3	nincs	nincs	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	30.850
1898	6	3	nincs	nincs	2 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 4	13	31.150
1899	6+1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 5	15	34.400
1900	6+1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 5	15	68.800
1901	6+1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 5	15	69.800
1902 - tanács	12	4	1	nincs	4 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 6	23	102.580
1903	14	4	1	nincs	4 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 6	25	113.590
1904	15	4	1	nincs	5 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 7	27	116.443

1905	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1906	14	4	1	nincs	5 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 7	26	134.587
1907	14	4	1	nincs	5 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 7	26	132.497
1908	14	4	1	nincs	5 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 7	26	134.063
1909	15	4	1	nincs	5 szolga+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 7	27	162.773
1910	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1911	15	4	1	nincs	5 szolga+1írógép-kezelő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 8	28	168.190
1912	14	4	1	nincs	6 szolga+1írógép-kezelő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 9	28	167.640
1913	15	4	1	nincs	7 szolga+1írógép-kezelő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 10	30	175.700
1914/1915	15	4	1	nincs	7 szolga+1írógép-kezelő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 10	30	174.810
1916/1917 (előirányzat)	15	4	1	nincs	7 szolga+1írógép-kezelő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 10	30	174.810
1917/1918 (előirányzat)	15	4	1	nincs	7 szolga+1írógép-kezelő+1 ajtónálló+1 kapus, azaz 10	30	173.780

Törvénykezési provizorium: Személyes járandóságok+dologi kiadások 1871-1885-ig

Forrás: Országgyűlési dokumentumok. Állami költségvetés 1869-1949 vonatkozó részei

XIV. 5. Fiumei kormányzók, 1870-1920

	Zichy József	Szapáry Géza	Zichy Ágost	Batthyány Lajos	Szapáry László	Roszner Ervin
Nemesi előnév	Zichi és Vásonkeői	Muraszombathi, széchyszigeti és szápári	Zichi és Vásonkeői	Németújvári és szabadbatthyány	Muraszombathi, széchyszigeti és szápári	Roszeneki
Nemes Dr.	gróf	gróf	gróf	gróf	gróf	báró
Születési év	1841	1828	1852	1860	1864	1852
Születési hely	Pozsony, Pozsony vm.	Pozsony, Pozson vm.	Penzing, később Bécs XIII. kerület	Egyed, Győr vm.	Perkáta, Fehér m.	Varsány, Nógrád vm.
Halálozás éve	1924	1898	1925	1951	1939	1928
Halálozás helye	Vedrőd, Pozsony vm.	Budapest	Bécs	Polgárdi, Fejér vm.	Bécs	Telekes, Vas vm.
Apja neve	Zichy Ferenc	Szapáry Antal	Zichy Ferenc	Batthyány Géza Viktor	Szapáry Géza	Roszner József
Anyja neve	Demblin Mária de Ville	Keglevich Augusztá	Demblin Mária de Ville	Batthyány Emanuela	Győry Mária	Gyürky Paulina
Édesapja foglalkozása	királyi tanácsos, nagybirtokos, tárnokmester, főispán, nagykövet	nagybirtokos, főlovászmester, honvéd őrnagy	királyi tanácsos, nagybirtokos, tárnokmester, főispán, nagykövet	nagybirtokos	nagybirtokos, korábbi fiumei kormányzó	cs.k. kamarás és ezredes szolgálaton kívül
Testvérek	Zichy Tivadar, Zichy Ágost, Zichy Ferenc	Szapáry Erzsébet, Szapáry Georgina	Zichy József, Zichy Tivadar, Zichy Ferenc	Batthyány Géza Viktor, Batthyány Béla	Szapáry Pál, Szapáry Mária Eleonóra, Szapáry Alajos	Roszner Eleonóra
Felesége neve, házasság ideje	1. Odescalchi Ilona, 2. Maria Posch	Győry Mária	Hedwig von Wimpffen	Andrássy Ilona	Irene Ungnad von Weissenwolff	Forgách Klotild
Házasság(ok) éve	1. 1878, 2. 1907 körül	1861	1881	1882	1910	1895
Kora házasságkötéskor (átlag: 32,2)	37	33	29	22	46	43
Gyermekei	Első feleségétől: Zichy Gyula, Zichy Klára, Második feleségétől: Zichy Márta	Szapáry László, Szapáry Pál, Szapáry Mária Eleonóra, Szapáry Alajos	Zichy Mária, Zichy Teodóra, Zichy Anasztázia	Batthyány Gyula, Batthyány Emanuela Katalin (Ella)	Ridarcsik Emmától - házasságon kívül: Maritta	Roszner István, ifj. Roszner Ervin
Felekezet	római katolikus	római katolikus	római katolikus	római katolikus	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Nagyszombati érseki főgimnázium	n.a.	Nagyszombati érseki főgimnázium	Székesfehérvár, Győri bencés gimnázium (magántanuló)	Budapest - (valószínűleg)	n.a.
Főiskolai tanulmányok	Bécs - jog	n.a.	Bécs, Budapest - jog	Budapest, Berlin, Párizs - jog, diplomáciai vizsga	Budapest - jog	Bécs, Budapest, Eger - jog
Végzettség, foglalkozás	jogtudományi doktor	katonai pálya	jogtudományi doktor	jogtudományi doktor	jogtudomány	jogtudományi doktor
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, olasz, francia	magyar, német, olasz, francia, angol	magyar, német, olasz	magyar, német, olasz, francia	magyar, német, olasz, angol, francia	magyar, német, olasz
Fiumébe kerülés éve	1870	1873	1883-1892	1892	1897	1903
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Andrássy Gyula	Szlávy József	Tisza Kálmán	Szapáry Gyula	Bánffy Dezső	Tisza István
Mikor lett kormányzó?	1870	1873	1883	1892	1897	1903
Hány évesen lett kormányzó? (átlagosan: 39)	29	45	31	32	33	51
Hivatali periódus - hivatali idő	1870. július 29-1872. december 15.	1873. február 26-1883.november 1.	1883. november 1-1892. március 6.	1892. március 6-1896. október.2.	1897. november 23-1903. augusztus 2.	1903. december 10-1905. február 17.
Közvetlen oka a kinevezésének?	fiumei kormányzóság felállítás	Zichy József miniszteri kinevezése miatt betöltetlen az állás	Szapáry Géza kinevezése miatt	Zichy Ágost felváltása, új kurzus...	municipális és kormányzóválság	Szapáry László bukását követően nincs más jelölt
Lemondásának/Leváltásának oka?	Földművelés- ipar és kereskedelemügyi magyar miniszterré lett kinevezve	Családi okok, kereskedelemügyi tárcával konfliktusok	Tengerészeti Hatóság elnöki jogköreinek korlátozása, fiumei politikai konfliktusok	Helyi konfliktusok, tengerészeti hatóság elnöki jogköreinek csökkentése, sikkasztás	Dienes Dénes-féle megvesztegetési ügy	Kormányválság és Tisza István bukása, helyi politikai konfliktusok: Zanella OGY-i győzelme Ossoinack-kal szemben

XIV. 5. Fiumei kormányzók, 1870-1920						
	Szapáry Pál	Károlyi György	Nákó Sándor	Wickenburg István	Jekelfalussy Zoltán	
Nemesi előnév	Muraszombathi, szécsyiszigeti és szápári	Nagy-károlyi és kaplonyi	Nagyszentmiklósi (macedón eredetű)	Capellói	Jekel- és margitfalvi	
Nemes	gróf	gróf	gróf	gróf	gróf	
Dr.	nem	nem	nem	igen	nem	
Születési év	1873	1871	1871	1859	1862	
Születési hely	Perkáta	Budapest	Bécs	Arad, Arad vm.	Variháza, Zemplén vm.	
Halálozás éve	1917	1954	1923	1931	1945	
Halálozás helye	Bécs	Dombrád, Szatmár vm.	Budapest	Velence, Fejér vm.	Budapest	
Apja neve	Szapáry Géza	Károlyi István	id. Nákó Sándor	Wickenburg Ödön	Jekelfalussy Sándor	
Anyja neve	Györy Mária	Csekonics Margit	Wittenberg Szabina Erzsébet	Horváth Stefánia Mária	Festetich Camilla	
Édesapja foglalkozása	nagybirtokos, korábbi fiumei kormányzó	OGY-i képviselő, nagybirtokos	nagybirtokos	nagybirtokos, cs. és k. kamarás, őrnagy	nagybirtokos	
Testvérek	Szapáry László, Szapáry Mária Eleonóra, Szapáry Alajos	Károlyi Melinda Ágota	Nákó Berta Erzsébet	Wickenburg Márk, Wickenburg Margit	Jekelfalussy Lajos, Jekelfalussy Dezső, Jekelfalussy Sándor, Jekelfalussy Béla, Jekelfalussy Camilla	
Felesége neve, házasság ideje	Maria Przezdziecka	Frank Boriska	1. Liphay Eszter, 2. : Hildegarde (Popper) Maria Peters	Pückler-Limpurg Mária Zsófia	Balázs Irma	
Házasság(ok) éve	1898	1891	1. 1897 körül, 2. n.a.	1905	1890	
Kora házasságkötéskor (átlag: 32,2)	25	20	26	46	28	
Gyermekei	Szapáry Viktor Géza Konstantin, Szapáry Erzsébet, Szapáry Antal	Károlyi Georgina, Károlyi Melinda Mária	Első feleségtől: Nákó Berta Második feleségtől: Nákó Erzsébet Terézia	Wickenburg Mária-Márka	Jekelfalussy Marietta	
Felekezet	római katolikus	római katolikus	római katolikus	római katolikus	római katolikus, majd unitárius	x
Középiskolai tanulmányok	Budapest - Kegyesrendiek budapesti főgimnáziuma	Budapest - Kegyesrendiek budapesti főgimnáziuma	Bécs - Theresianum	Bécs - Theresianum	Budapest	
Főiskolai tanulmányok	Budapest - jog	Budapest - jog	katonai pálya	Bécs, Budapest - jog, államtudomány, adófelügyelői szakvizsga	Budapest, Bécs - jog	
Végzettség, foglalkozás	jogtudomány	jogtudomány	?	Jog - és államtudor	jogtudomány	
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, francia, olasz	magyar, német, olasz, angol	magyar, német, olasz, francia, angol	magyar, olasz, német, francia, angol, spanyol	magyar, német, olasz	
Fiumébe kerülés éve	1905	Nem vette át a hivatalát	1906	1882	1909	
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Fejérváry Géza	Fejérváry Géza	Wekerle Sándor	Khuen-Héderváry Károly	Wekerle Sándor	
Mikor lett kormányzó?	1905	1906	1906	1910	1917	
Hány évesen lett kormányzó? (átlagosan: 39)	32	35	35	51	55	
Hivatali periódus - hivatali idő	1905. október 17-1905. december 26.	1906. április 4-1906. április 29.	1906. május 24-1909. december 7.	1910. november 13-1917. augusztus 31.	1917. július 31.-1918. október 29./1921. július 21.	
Közvetlen oka a kinevezésének?	Fejérváry-kabinet más alkalmas jelöltet nem talál	Fejérváry-kabinet más alkalmas jelöltet nem talál, Kristóffy József híve	Legalkalmasabb jelölt	Nincs más alkalmas jelölt	Nincs más alkalmas jelölt	
Lemondásának/Leváltásának oka?	Kormányválság: képviselőház és a főrendiház egyhangú állásfoglalása a kormány ellen	Wekerle Sándor alakít kormányt, felmentése viszont késik alkalmas utód hiányában	Lánya egészségügyi állapotára és emiatti gyakori távolléteire hivatkozva	IV. Károly lemondása	Fiumei kormányzóság felszámolása	

XIV. 6. Fiumei kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek, 1872-1920

	Vallentsits Antal	Abele Rezső	Gaál Tibor	Wickenburg István	Egan Lajos
Nemesi előnév	x	lilienbergi	hatvani	capellói	borostyánkői
Nemes	nemes	báró	nemes	gróf	ír nemesség magyarosítása
Dr.	igen	igen	igen	igen	nem
Születési év	1829	1851	1861	1859	1852
Születési hely	Blumenthal (Máslak), Temes vm.	Sauok, Galícia	Buda-Pest, Pest-Pilis-Solt	Arad, Arad vm.	Csáktornya, Zala vm.
Halálozás éve	1902	1923. augusztus 4. (öngyilkos)	1941	1931	1920
Halálozás helye	Fiume	Budapest	Budapest	Velence, Fejér vm.	Borostyánkő, Ausztria
Apja neve	Vallentsits Antal	Abele Ferenc	Gaál Eugén Ferenc	Wickenburg Ödön	Egan Ede
Anyja neve	Roth Anna	Bubba Irén	Krudy Amália	Horváth Stefánia Mária	Koch Júlia
Édesapja foglalkozása	cs. k. tábornok	cs. k. ezredes	ügyvéd	cs. és k. kamarás, őrnagy	jószágigazgató
Testvérek	n.a.	nincs	Gaál Adorján, Gaál Jolán, Gaál Aranka, Gaál Margit	Wickenburg Márk, Wickenburg Margit	ifj. Egan Ede, Egan Irma
Felesége neve	Jellouscheg Ludovika	Cunradi Márta	Török Sarolta	Pückler-Limpurg Mária Zsófia	Hanke Berta
Házasság(ok) éve	1863	1884	1891	1905	1883
Kora házasságkötéskor (átlag: 34,8)	34	33	30	46	31
Gyermekei	Vallentsits Pál, Vallentsits Guido, Vallentsits Károly, Vallentsits Margit	Abele Melitta, Abele Egon, Abele Tasziló, Abele Tibor	Gaál Gedeon, Gaál Ábris	Wickenburg Mária-Márka	Egan Béla
Felekezet	római katolikus	római katolikus	református	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Gácsország (Halics - Galícia), Tarnow, Przemysl, Czernowitz (Bukovina)	Bécs - Theresianum	Budapest - Kegyesrendűek budapesti főgimnáziuma	Bécs - Theresianum	Bécs, Pest, Szombathely
Főiskolai tanulmányok	Bécs, Graz - jog	Bécs, Budapest - jog	Budapest - jog	Bécs, Budapest - jog, államtudomány, adófelügyelői szakvizsga	Drezda, Bécs, Budapest - műegyetem, mérnöki diploma
Végzettség, foglalkozás	jogtudor	jogtudor	államügyész	jog - és államtudor	mérnök
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, olasz	magyar, német, olasz	magyar, olasz, német	magyar, olasz, német, francia, angol, spanyol	magyar, német, angol, olasz, francia
Fiumébe kerülés éve	1870	1875	1894	1882	1885
Kinek a miniszterelnöksége alatt lett kormányzói helyettes/kormányzóhelyettes?	Bánffy Dezső	Bánffy Dezső	Bánffy Dezső	Wekerle Sándor	Wekerle Sándor
Mikor lett kormányzói helyettes/kormányzóhelyettes?	1872. december 9.	1896. október 9.	1897. augusztus 1.	1908. szeptember 9.	1917. szeptember 26.
Hány évesen lett kormányzói helyettes/kormányzóhelyettes? (átlagosan: 47,8)	43	45	36	50	65
Hivatali periódus - hivatali idő	1872. december 9. - 1873. február 27. (?), + 1885-ig ad hoc jelleggel	1896. november 9-1897. július 14.	1897. július 14. - 1897. november, 1903. augusztus 2. - 1903. december 10., 1905. november 17.-1905. október 17., 1905. december 26 -1906. április 4., legutolsó felmentése: 1907. 8. 27-ig (de már több, mint egy éve nem tartózkodott Fiumében)	1908. szeptember 9-1910. november. 13. (de ténylegesen már 1906. júniusától kezdve helyettesíti Nákó Sándort) + 1909. január 5. - Tengerészeti hatóság vezetője	1917.szeptember 26-1919.június 1. (nyugdíj, de állományon kívül szolgálat) 1920. május 4-ig
Közvetlen oka a kinevezésének?	Zichy József lemondását+ földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri kinevezése	Batthyány Lajos lemondása, municipális krízis kezelése	Abele Rezső közigazgatási bírósághoz kerülése, municipális krízis kezelése	Nákó Sándor gyakori távollétei, municipális krízis	Jekelfalussy Zoltán külön kérésére az ügyvitel biztosítása érdekében, Kankovszky Ferenc nyugdíjazása
Lemondásának/Leváltásának oka?	Politikai okok	Közigazgatási bírósághoz ítéldbírósághoz nevezik ki	Miniszterelnökséghez helyezik át	1917-es kormányváltás	Fiumei kormányzóság felszámolása

XIV. 7. Országgyűlési képviselők, 1869-1918					
	Giovanni Ciotta	Zichy József	Luigi Peretti	Csernátory Lajos	Batthyány Tivadar
Nemesi előnév	x	Zichi és Vásonkeői	nincs adat	Alsó-Csernátoryi Cseh	Németújvári és szabadbatthyány
Nemes/patrícius	igen, patrícius	gróf	igen, patrícius	igen, székely nemesi család	gróf
Dr.	nem	igen	igen	nem	nem
Születési év	1824	1841	1819	1823	1859
Születési hely	Fiume	Pozsony, Pozsony vm.	Fiume	Kolozsvár	Zalaszentgrót
Halálozás éve	Lovran, Ausztria	1924	1892	1901	1931
Halálozás helye	1903	Vedród, Pozsony vm.	Fiume	Budapest	Budapest
Apja neve	Lorenzo de Ciotta	Zichy Ferenc	Francesco Peretti	VI. Csernátory Péter	Batthyány Zsigmond
Anyja neve	Andreina Maria Adamich	Demblin Mária de Ville	Maria Sporer	Némethy Mária	Erdődy Johanna
Édesapja foglalkozása	kereskedő	királyi tanácsos, nagybirtokos, tárnokmester, főispán, nagykövet	ügyvéd, Patrizio Consigliere tagja, Fiume város és kerületének	gubernialis cancellista, reg. gubernialis concipista	nagybirtokos
Testvérek	Eugenio de Ciotta, Ernestia de Ciotta	Zichy Tivadar, Zichy Ágost, Zichy Ferenc	Luigia Peretti, Francesca Peretti, Giovanni Peretti, Francesco Peretti	nincs	Batthyány István, Batthyány Zsigmond, Batthyány Vilmos, Batthyány Béla, Batthyány Tamás, Batthyány Ernesztina, Batthyány
Felesége neve	Natalia Ritter von Zahony (1831-1895)	1. Odescalchi Ilona 2. Maria Posch	Giovanna Peretti (?)	nincs	Batthyány Olga
Házasság(ok) éve	1863	1. 1878, 2. 1907 körül	nincs adat	nem releváns	1886
Kora házasságkötéskor	39	1. 37 2. 66	nincs adat	nem releváns	27
Gyermekei	Alice de Ciotta, Eymée de Ciotta	Első feleségétől: Zichy Gyula, Zichy Klára, Második feleségétől: Zichy	Fiume	nem releváns	Batthyány Johanna (Janka), Batthyány Ludovika (Lujza)
Felekezet	római katolikus	római katolikus	római katolikus	református	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Fiume	Nagyszombati érseki főgimnázium	Fiume, Pécs	Kolozsvári Református Kollégium	Kalocsai főgimnázium
Főiskolai tanulmányok	Bécs - mérnök	Bécs - jog	Pozsony - jog	nincs	Fiumei Tengerészeti Akadémia - kereskedelmi tengerészet
Végzettség, foglalkozás	mérnök, tulajdonos, katona, vállalkozó, elnökségi tag	jogtudományi doktor,	bíró	szerkesztő, újságíró, Kossuth Lajos titkára	tengerészkapitány
Nyelvtudása (legalább)	olasz, német, francia, 1869 után	magyar, német, olasz, francia	olasz, magyar, német	magyar, olasz, német, angol, francia	magyar, német, olasz, valamennyire
Fiumébe kerülés éve	Fiumei születésű	1870	Fiumei születésű	1878	Még a Nautica hallgatójaként
Kinek a miniszterelnöksége alatt lett országgyűlési képviselő?	Andrássy Gyula	Szlávy József	Tisza Kálmán	Tisza Kálmán	1892-ben Szapáry Gyula, 1896-ban Bánffy Dezső
Mikor lett országgyűlési képviselő Fiumében?	1869, 1872	1873	1875	1878, 1881, 1884, 1887	1892, 1896
Hány évesen lett országgyűlési képviselő Fiumében? (átlagosan)	1. 45 2. 48	32	59	1. 55 2. 58 3. 62 4. 64	1. 33 2. 37
Hivatali periódus - hivatali idő	1869-1872	1873-1875	1875-1878	1878-1892	1892-1896, 1896-1901
Kivel szemben választják meg?	Vukovich Sebő (akit Gasparo Matkovich támogatott)	egyhangúlag	1878 - Perettivel szemben Szapáry Gyula kormányzót választják meg. (20 résztvevő: 18 tisztviselő, 2 polgár). 1 hónappal később Tisza Kálmánt Fiumében is jelölik, ahol Tisza 154 szavazatot szerzett, Peretti pedig 58-at. Sem SZ.P., sem Tisza nem vállalta el	1887-ben Maderspach Sándorral szemben	Csernátory Lajos (visszavonják a jelölését az utolsó pillanatban)
Szavazatok száma, aránya	1869: 1424 szavazóból 614 vett részt. Ciotta: 428, Vukovics: 185, 1872: kb. 1600 választóból 369 szavazott. 1872: Ciotta: ? Vukovics: 19 - az utolsó pillanatban jelölik	egyhangúlag	egyhangúlag	1878-egyhangúlag 12 polgár részvételével (?), 1881 - egyhangúlag, 1884 - egyhangúlag, 1887 - Maderspach Sándor (szabadelvű): Csernátory: 276, Maderspach: 68	1892-ben egyhangúlag, 1896-ban: egyhangúlag, mert Maderspach Sándor visszalépett
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Deák-párt	Deák-párt, majd 1875-től Szabadelvű	Szabadelvű, majd 1875-től Ellenzéki	Szabadelvű	Szabadelvű párt, illetve 1894-1896 között Disszidens
Podestá	igen	nem	nem	nem	nem
Kormányzó	nem	igen	nem	nem	nem
Lemondásának/Leváltásának oka?	podestá lesz	külföldre utazik politikai és társadalmi intézmények tanulmányozása céljából	Lloyd szerződés megkötése. Peretti egy külön magyar tengerészeti hajóállalat létesítését sürgette (1878 májusában nyújtja be a lemondását)	Közbizalom elvesztése, a fiumei Batthyány Tivadar mögé sorakoznak fel	Közbizalom elvesztése, máshol jelölteti magát

XIV. 7. Országgyűlési képviselők, 1869-1918					
	Batthyány Lajos	Riccardo Zanella	Michele Maylender	ifj. Antonio Vio (III.)	Andrea Ossoinack
Nemesi előnév	Németújvári és szabadbatthyány	x	nincs	nincs	nincs
Nemes/patrícius	gróf	nem	nem	igen, patrícius	nem
Dr.	igen	nem	igen	igen	nem
Születési év	1860	1875	1863	1875	1876
Születési hely	Egyed, Győr vm.	Fiume	Fiume	Fiume	Fiume
Halálozás éve	1951	1959	1911	1949	1965
Halálozás helye	Polgárdi, Fejér vm.	Róma, Olaszország	Budapest	Bolzano, Olaszország	Merano
Apja neve	Batthyány Géza Viktor	Giovanni Battista Zanella	Giuseppe Maylender	id. Antonio Vio (II.)	Luigi Ossoinack
Anyja neve	Batthyány Emanuela	Teresa Antoncich	Giovanna Rasum	Maria Melani	Anna Baccich
Édesapja foglalkozása	nagybirtokos	munkás, vasúti értesítők árulása	kereskedő	ügyvéd	nagykereskedő, nagyvállalkozó, föld- és gyártulajdonos
Testvérek	Batthyány Géza Viktor, Batthyány Béla	Ida Zanella	Edvige Maylender, Albino Maylender, Cecilia Maylender, Giovanna Maylender	Leo Vio, Amleto Vio, Gastone Vio, Romeo Vio, Loris Vio, Willy Vio, Arturo Vio, + Anita Vio, Carmen Vio, Vanda Vio (ebből páran csak féltestvérek és az apa 2. házasságából származnak)	Gennaro Ossoinack, Nicolo Ossoinack, Luigia Ossoinack, Tassilo Ossoinack, Renzo Ossoinack
Felesége neve	Andrássy Ilona	Maria (Mary) Sirola	Giulietta Venchiarutti	Maria Catti	Székely Irén
Házasság(ok) éve	1882	1921 után pár évvel	1891	1908 körül	1906
Kora házasságkötéskor	22	legalább 46 éves	28	33 (?)	30
Gyermekei	Batthyány Gyula, Batthyány Emanuela Katalin (Ella)	ifj. Riccardo Zanella (Dino - 1921), Vittorio Titty Zanella	nincs	Eric Vio, Raoul Vio	Ferdinando Ossoinack
Felekezet	római katolikus	római katolikus	római katolikus	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Székesfehérvár, Győri bencés gimnázium (magántanuló)	Fiume	Fiume	Fiumei állami gimnázium, majd fiumei horvát gimnázium	Pozsonyi Kereskedelmi Akadémia
Főiskolai tanulmányok	Budapest, Berlin, Párizs - jog, diplomáciai vizsga	Budapest - Felső kereskedelmi akadémia	Budapest, Kolozsvár - jog	Grac, Pécs, Budapest, Kolozsvár - jog	Kolozsvár, München - Szépművészeti Egyetem
Végzettség, foglalkozás	jogtudományi doktor	kereskedelmi professzor, könyvvitel, újságíró	ügyvéd	ügyvéd	nagyiparos, tulajdonos, vállalkozó, gyáros
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, olasz, francia	olasz, német, magyar, horvát	olasz, német, magyar	olasz, horvát, magyar, német	olasz, német, magyar, angol, francia
Fiumébe kerülés éve	1892	Fiumei születésű	Fiumei születésű	Fiumei születésű	Fiumei születésű
Kinek a miniszterelnöksége alatt lett országgyűlési képviselő?	Széll Kálmán	Wekerle Sándor	Khuen-Héderváry Károly	Khuen-Héderváry Károly	Tisza István
Mikor lett országgyűlési képviselő Fiumében?	1901	1905, 1906	1910	1911	1915
Hány évesen lett országgyűlési képviselő Fiumében? (átlagosan)	41	1. 30 2. 31	47	36	39
Hivatali periódus - hivatali idő	1901-1905	1905-1906, 1906-1910	1910-1911	1911-1915	1915-1918
Kivel szemben választják meg?	Riccardo Zanella	1905-ben Andrea Ossoinack (Tiszapárti), 1906-ban Ghyczy Kálmán Függetlenségi	Riccardo Zanella - pártonkívüli	Riccardo Zanella - pártonkívüli	Giovanni Rubinich, de visszalép. Ossoinackot így egyhangúlag választják meg
Szavazatok száma, aránya	2177-ből 1344-en szavaznak. Batthyány: 839, Zanella: 505	Ossoinack-kal szemben: 2234 szavazóból 1533 vesz részt, ebből Zanella: 860, Ossoinack: 673, Ghyczy Kálmánnal szemben: 1459-en szavaztak. Zanella: 1033, Ghyczy: 426	2300-ból 1734-en szavaztak. Maylender 958, Zanella: 555	1730 szavazóból Vio: 1007, Zanella: 723	egyhangúlag
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Szabadelvű	1905 - disszidens, 1906- Alkotmánypárt	Nemzeti Munkapárt	Nemzeti Munkapárt, majd párton kívüli lesz	Nemzeti Munkapárt
Podestá	nem	igen, választott, de nem szentesített podestá	igen	igen, podestá, majd 1918 októberétől sindaco	nem
Kormányzó	igen	nem	nem	nem	nem
Lemondásának/Leváltásának oka?	Máshol jelölteti magát	Michele Maylender legyőzi az 1910-es választáson	meghal	podestává választják	Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, Fiume képviselője lesz a párizsi béketárgyalásokon

XIV. 8. Podesták, 1872-1918

	Ernesto de Verneda	Giovanni Ciotta	Michele Maylender	Vallentsits Antal
Nemesi előnév	nincs	nincs	nincs	nincs
Nemes/patrícius	igen, mindkettő	igen, patrícius	nem	igen
Dr.	igen	nem	igen	igen
Születési év	1825	1824	1863	1829
Születési hely	Fiume	Fiume	Fiume	Blumenthal (Máslak) Temes vm.
Halálozás éve	1881	1903	1911	1902
Halálozás helye	Velence	Lovran	Budapest	Fiume
Apja neve	Antonio Verneda	Lorenzo Ciotta	Giuseppe Maylender	Antonio Vallentsits
Anyja neve	Antonia Marocchino	Andreina Maria Adamich	Giovanna Rasum	Roth Anna
Édesapja foglalkozása	patrícius, tanácsos, kormányzói hivatal vezetője, elnökségi titkár	kereskedő	kereskedő	tábornok, édesanyja: "privata"
Testvérek	Ladislao Verneda, Federico Verneda	Eugenio de Ciotta, Ernestia de Ciotta	Edvige Maylender, Albino Maylender, Cecilia Maylender, Giovanna (Nina Gerger) Maylender	n.a.
Felesége neve	n.a.	Natalia von Ritter	Giulietta Venchiarutti	Jellouscheg Ludovika
Gyermekei	n.a.	Alice de Ciotta, Eymée de Ciotta	nincs	Vallentsits Pál, Vallentsits Guido, Vallentsits Károly, Vallentsits Margit
Felekezet	római katolikus	római katolikus	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Fiume	Fiume	Fiume	Gácsország (Halics - Galícia), Tarnow, Przemysl, Czernowitz (Bukovina)
Főiskolai tanulmányok	Fiume, Győr - jog	Bécs - mérnök	Budapest, Kolozsvár - jog	Bécs, Graz - jog
Végzettség, foglalkozás	tanács-jegyző, tanácselnök, bíró, városi tanács titkára, városi képviselő	mérnök, tulajdonos, katona, részvényes	ügyvéd	miniszteri tanácsos (állami tisztviselő)
Nyelvtudása (legalább)	olasz, német, horvát, magyar	olasz, német, francia, 1869 után magyar	olasz, német, magyar	magyar, német, olasz
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Lónyay Menyhért	Lónyay Menyhért	1897 - Bánffy Dezső, 1901 - Széll Kálmán	Bánffy Dezső
Mikor lett podestá?	1872	1872, 1878, 1884, 1890	1897, 1898 (5x), 1901	1898. augusztus
Hány évesen lett először podestá? (átlagosan: 46,75)	47	48	34	69
Hivatali periódus - hivatali idő (megválasztás napjától a lemondás hónapjáig)	1872. augusztus 29-1872 október	1872. november 3. -1896. október	1897, 1901. február 3.-1901. október	1898. augusztus-1901. június (?)
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Liberális Párt (Partito Liberale)	Liberális Párt (Partito Liberale)	Autonóm Párt (Partito Autonomo), Autonóm Liga (Lega Autonoma)	kinevezett polgármester
Országgyűlési képviselet	igen, Zágrábban	igen	igen	nem
Lemondásának/Leváltásának oka?	Egészségügyi okok	Autonomisták szerveződése, kormány központosítása, politikai bázisának felmorzsolódása, előrehaladott kora	Politikai ellehetetlenülés a központi kormánnyal való megegyezés következtében	Kormányzói Tanács megalakulása

XIV. 8. Podesták, 1872-1918

	Francesco Vio	Riccardo Zanella	Francesco Gilberto Corossacz	ifj. Antonio Vio (III.)
Nemesi előnév	nincs	nincs	nincs	nincs
Nemes/patrícius	igen, patrícius	nem	nem	igen, patrícius
Dr.	igen	nem	nem	igen
Születési év	1863	1875	1856	1875
Születési hely	Fiume	Fiume	Fiume	Fiume
Halálozás éve	1954	1959	1942	1949
Halálozás helye	Milánó	Róma	Fiume	Bolzano
Apja neve	Antonio Vio (I.) (1812-1883)	Giovanni Battista Zanella	Giovanni Corossacz	id. Antonio Vio (II.)
Anyja neve	Maria Medanich	Teresa Antoncich	Ifigenia Medanich	Maria Melani
Édesapja foglalkozása	ügyvéd	munkás, vasúti értesítők árulása	bankár, vállalkozó	ügyvéd, jogász
Testvérek	id. Antonio Vio II.	Ida Zanella	Agostino Corossacz	Leo Vio, Amleto Vio, Gastone Vio, Romeo Vio, Loris Vio, Willy Vio, Arturo Vio, + Anita Vio, Carmen Vio, Vanda Vio. Belőlük páran. (Pl. Arturo, Vanda) az apa 2. házasságából, Guglielmina Prodamtól származnak.
Felésege neve	Ortensia Baccarich	Maria (Mary) Sirola	Derencini Carolina	Maria Catti
Gyermekei	5 gyereke volt, ebből az egyik Ferruccio Vio	ifj. Riccardo Zanella (Dino - 1921), Vittorio Titty Zanella	Gilberto Corossacz, Francesco Corossacz	Eric Vio, Raoul Vio
Felekezeti	római katolikus	római katolikus	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Fiume	Fiume	Fiume	Fiumei állami gimnázium, majd fiumei horvát gimnázium
Főiskolai tanulmányok	Graz, Bécs, Grac, Budapest - jog	Budapest - Felső kereskedelmi akadémia	Fiume, Graz - Kereskedelmi akadémia	Grac, Pécs, Kolozsvár, Budapest, Kolozsvár - jog
Végzettség, foglalkozás	ügyvéd	kereskedelmi professzor, könyvtel, újságíró	bankár, gyáros, dán tiszteletbeli konzul	ügyvéd, jogtudományi doktor
Nyelvtudása (legalább)	német, olasz, horvát (?), magyar (?)	olasz, német, magyar, horvát	olasz, német, horvát, francia, román	olasz, horvát, magyar, német
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Széll Kálmán	Tisza István	Tisza István	Tisza István
Mikor lett podestá?	1902, 1907, 1911,	1914	1914	1915
Hány évesen lett először podestá? (átlagosan: 46,75)	39	39	58	40
Hivatali periódus - hivatali idő (megválasztás napjától a lemondás hónapjáig)	1902. március 22-1913. június	1914. március 24.	1914. május 30-1915. június	1915. augusztus 21-1918. október 29., utána sindaco lesz
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Autonóm Párt (Partito Autonomo), Autonóm Liga (Lega Autonoma)	Autonóm Párt (Partito Autonomo)	Autonóm Párt (Partito Autonomo)	Autonóm Párt (Partito Autonomo), Autonóm Liga (Lega Autonoma)
Országgyűlési képviselő	nem	igen	nem	igen
Lemondásának/Leváltásának oka?	Határrendőrség felállítása, Icilio Baccich kiutasítása, politikai ellehetetlenülés	Uralkodói megerősítés hiánya miatt hivatalba se lép	A Rappresentanza bizalmának elvesztése, obstrukció, kormányozhatatlanság	Gabriele d'Annunzio hatalmának erősödése, a FONT háttérbe szorítása

XIV. 9. Podestá-választások áttekintő táblázata, 1872-1915																		
Választás éve	Név	Szavazó városatyák	Szavazat a nyertesre	Ellenjelölt	Szavazat	Ellenjelölt	Szavazat	Ellenjelölt	Szavazat	Ellenjelölt	Szavazat	Ellenjelölt	Szavazat	Ellenjelölt	Szavazat	Ellenjelölt	Szavazat	Üres
1872. augusztus 29.	Ernesto de Veneda	51	36	Giovanni de Ciotta	9	Antonio Randich	4	Paolo Scarpa	1									1 üres
1. alelnök	Federico de Thierry	51	34	Antonio Randich	9	Giovanni de Carina	2	Francesco Celligoi	1	Giovanni de Francovich	1	Paolo de Scarpa	1	Giovanni Ciotta	1	Pietro Dabalá	1	
2. alelnök	Giovanni de Frankovich	51	29	Pietro Dabalá	9	Paolo de Scarpa	7	Giovanni de Carina	2	Antonio Randich	2	Francesco Gelcich	1	Federico de Thierry	1			
1872. november 3.	Giovanni de Ciotta	52	45	Federico de Thierry	3	Antonio Randich	2	Paolo de Scarpa	1									1 üres
1. alelnök	Federico de Thierry	x																
2. alelnök	Giovanni de Frankovich	x																
1878. október 17.	Giovanni de Ciotta																	
1. alelnök	Federico de Thierry																	
2. alelnök	Giovanni de Frankovich																	
1884. november 5.	Giovanni de Ciotta	52	35 vagy 37	Federico de Thierry	20 vagy 17													
1. alelnök	Federico de Thierry																	
2. alelnök	Giovanni de Frankovich																	
1890. december 13.	Giovanni de Ciotta	55	52	Emidio Mohovich	1	Stanislao Dall'Asta	1	Ossoinack	1									
1. alelnök I. kör	Nicoló Gelletich	56	28	Emidio Mohovich	25	Andrea Giacich	1	Giovanni Gelletich	1									1 üres
1. alelnök II. kör	Nicoló Gelletich	56	33	Emidio Mohovich	22													1 üres
2. alelnök	Emidio Mohovich	55	37	Andrea Giacich	11	Vincenzo de Domini	2	Stanislao Dall'Asta	1									
1897. február 17.	Michele Maylender	55	31	Francesco Lettis	20	Nicoló Gelletich	3											1 üres
1. alelnök	Nicoló Gelletich	55	48	Luigi Ossoinack	4	Giovanni Ossoinack	1	Emidio Mohovich	1									1 üres
2. alelnök	Emidio Mohovich	55	43	Luigi Cosulich	5	Andrea Bellen	3	Luigi Ossoinack	3	Carmino Deseppi	1							
1898. január 10.	Michele Maylender	54	43	Francesco Vio	3													8 üres
1. alelnök	x																	
2. alelnök	x																	
1898. január 12.	Michele Maylender	54	43	Francesco Vio	2													9 üres
1. alelnök	x																	
2. alelnök	x																	
1898. április 28.	Michele Maylender	56	44	Pietro Milcenich	7													5 üres
1. alelnök	x																	
2. alelnök	x																	
1898. május 5. I. kör	Michele Maylender	55	26 vagy 27	Pietro Milcenich	26													3 üres
1. alelnök	x																	
2. alelnök	x																	
1898. május 5. II. kör	Michele Maylender	56	31 vagy 34	Pietro Milcenich	19 vagy 17													4 üres
1. alelnök	x																	
2. alelnök	x																	
1901. február 3.	Michele Maylender	54	51	x														3 üres
1. alelnök	Vio Francesco	54	49	Nicoló Gelletich	4													1 üres
2. alelnök	A. F. Luppis	54	46	Nicoló Gelletich	4	A. F. Smoquina	1	Francesco Vio	1	Luigi Ossoinack	1							1 üres
1902. március 22.	Francesco Vio	51	45	Michele Maylender	5	Giovanni Radich												1 üres
1. alelnök	Andrea Bellen	51	45	ifj. Minach János	1	Ferdinando Kuscher	1	Giovanni Randich	1	Giovanni Ossoinack	1							
2. alelnök	A. F. Luppis	marad a helyén	X	X														
1907. június 28.	Francesco Vio	52	45	Riccardo Zanella	6													1 üres
1. alelnök	Andrea Bellen	52	43	ifj. Antonio Vio	4	A. F. Luppis	2	Enrico de Ivanossich	1	Ferdinando Kuscher	1							1 üres
2. alelnök	A. F. Luppis	52	44	ifj. Antonio Vio	4	Riccardo Zanella	1	Nicoló Gelletich	1	Angelo Martich	1							1 üres
1911. június 17.	Francesco Vio	45	43	x														2 üres
1. alelnök	Donato Mohovich	45	43	x														2 üres
2. alelnök	Andrea Ossoinack	45	43	x														2 üres
1914. március 24.	Riccardo Zanella	55	52	Francesco Gilberto Corossacz	1													2 üres
1. alelnök	Francesco Gilberto Corossacz	56	54	X														2 üres
2. alelnök	Antonio Grossich	56	54	X														2 üres
1914. május 30.	Francesco Gilberto Corossacz	52	51	x														1 üres
1. alelnök	Antonio Grossich	52	51	x														1 üres
2. alelnök	Giovanni Schittar	52	49	x														3 üres
1915. augusztus 21.	ifj. Antonio Vio	49	44	x														5 üres
1. alelnök	Giovanni Prodam	49	44	Venceslao Celligoi	1													4 üres
2. alelnök	Venceslao Celligoi	49	42	Ermanno Bruss	1	Massimiliano Mikocz	1											5 üres
Piros	Felozlatott gyűlés			x		Nincs választás/ellenjelölt												

XIV. 10. Kormányzók és helyetteseik, podesták, országgyűlési képviselők teljes archontológiája

Fiume és a magyar–horvát tengerpart kinevezett kormányzói (1870–1921)

Zichy József: 1870–1872
 Szapáry Géza: 1873–1883
 Zichy Ágost: 1883–1892
 Batthyány Lajos: 1892–1896
 Szapáry László: 1897–1903
 Roszner Ervin: 1903–1905
 Szapáry Pál: 1905
 Károlyi György: 1906 (hivatalát belpolitikai okokból nem foglalhatta el)
 Nákó Sándor: 1906–1909
 Wickenburg István: 1910–1917
 Jekelfalussy Zoltán: 1917–1918/1921

Fiume kormányzói helyettesei (1872–1901) és kormányzóhelyettesei (1901–1920)

Vallentsits Antal: 1872–1885
 Abele Rezső: 1896–1897
 Gaál Tibor: 1897–1901, 1901–1907
 Wickenburg István: 1908–1910
 Egan Lajos: 1917–1920 (1919-ben nyugdíjazták, de létszámon kívülként továbbra is szolgálatban maradt)

Fiume podestái (1872–1918)

Ernesto de Verneda: 1872
 Giovanni de Ciotta: 1872–1896
 Michele Maylender: 1897–1901 (megszakításokkal)
 Vallentsits Antal: 1898–1901 (kinevezett)
 Francesco Vio: 1902–1913
 Riccardo Zanella: 1914 (nem megerősített)
 Francesco Gilberto Corossacz: 1914–1915
 ifj. Antonio Vio: 1915–1918

Fiume országgyűlési képviselői (1867–1918)

Radich Ákos: 1867–1869
 Giovanni Ciotta: 1869–1872, 1872
 Zichy József: 1873–1875
 Luigi Peretti: 1875–1878
 Csernátony Lajos: 1878–1892
 Batthyány Tivadar: 1892–1901
 Batthyány Lajos: 1901–1905
 Riccardo Zanella: 1905–1906, 1906–1910
 Michele Maylender: 1910–1911
 ifj. Antonio Vio: 1911–1915
 Andrea Ossoinack: 1915–1918

XIV. 11. Kormányzók és parlamenti képviselők életrajzai

Batthyány Lajos gróf, németújvári és szabadbatthyány: (Egyed, 1860. július 27.–Polgárdi, 1951. december 27.): Győr megye és város főispánja, fiumei kormányzó, Győr országgyűlési képviselője, Fiume magyar országgyűlési képviselője.

Batthyány Géza és Batthyány Lajos, lányának – Emanuélának (Emma) – fiaként Egyeden látta meg a napvilágot. Elemi és középfokú iskoláit Székesfehérváron és Győrben végezte, később jogi tanulmányait Budapesten, Berlinben, Párizsban folytatta. Tanulmányai befejeztével jogtudományi doktori címet szerzett. Beszért németül, franciául és olaszul a diplomáciai vizsga letételével külpolitikai szolgálatokra is minősítette magát.

1882-ben megházasodott. Andrassy Gyula külügyminiszter lányát, Ilonát vette feleségül. Házasságukból két gyermek született: a későbbi festőművész, Batthyány Gyula és Emanuela. 1883-ban Khuen-Héderváry Károly horvát bánná kinevezésével Győr vármegye és Győr város főispánja lett és Baross Gáborral, Győr képviselőjével együtt komoly városfejlesztő, modernizációs programot hirdetett meg. Alapítóelnöke volt a Győri Szépítő Egyletnek.

Batthyány a főispáni méltóságot 1892-ig tartotta meg, amikor Fiume és a Magyar–Horvát Tengerpart m. kir. kormányzójává nevezték ki, és egyben a főrendiház tagjává is vált. Kormányzásága egybe esett Batthyány Tivadar parlamenti mandátumviselésével és Giovanni Ciotta podestáságának utolsó éveivel. Hivatalosan kormányzósága alatt jött létre a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Rt., és ekkor épült meg az új kormányzói palota is.

Működését gyakran tekintik az állam és a város viszonya aranykorának, noha a társadalmi és politikai problémák már az ő kormányzósága során jelen voltak. Ezt jelzi 1896-os hirtelen lemondása is, amelyben a növekvő társadalmi feszültségek, a helyiek magyar kormánnyal szembeni elégedetlensége, a kormányzói palota építése során felmerült sikkasztási ügy, és a kereskedelmi miniszterrel hatásköri konfliktusa is közrejátszott.

1896-ban Batthyány előbb szabadelvű programmal Győr országgyűlési képviselője lett, majd 1901-ben az autonomista Riccardo Zanellával szemben Fiumében szerzett mandátumot. 1904-ben ifj. Andrassy Gyulával kilépett a Szabadelvű Pártból és az Ellenzékhez csatlakozva 1905-ben és 1910-ben is Bodajkot képviselte a parlamentben. Az alkotmányos válság során 1905–1906-ban megalapította és vezette Országos Tulipánkert Szövetségét, védnöke volt a Sárvár és Vidéke Állatvédő Egyesületnek, és a Felsőlászló–Sárvár–Zalabér Helyiérdekű vasút bizottságában is helyet kapott.

1910-ben lemondott mandátumáról, de a főrendiháznak továbbra is tagja maradt. Az első világháborút követően visszavonult a közéletől és birtokaival, valamint különböző vállalatainak szentelte idejét. Csak a felsőház megalakulásával tért vissza a politikai életbe, ahol 1935-ben a pénzügyi bizottságba is beválasztották. 1939-ben azonban már nem jelöltette magát. 1951-ben Polgárdi birtokán hunyt el, 2013-ban családjával együtt exhumálták.

Batthyány Tivadar gróf, németújvári és szabadbatthyány: (Zalaszentgrót, 1859. február 23.–Budapest, 1931. február 2.): kereskedelmi tengerész, Fiume magyar országgyűlési képviselője, fiumei városi képviselő, király személye körüli miniszter, népjóléti és munkaügyi miniszter, belügyminiszter.

Zalaszentgróton született Batthyány Zsigmond nagybirtokos és Erdődy Johanna gyermekeként. Elemi és középfokú iskoláit a kalocsai főgimnáziumban, később a fiumei tengerészeti akadémián (Nautica) végezte, majd 1877-ben tengerészeti hadapróddá nevezték ki. Elsajátította a német, francia, olasz nyelveket, továbbá horvátul is megtanult.

1881-ben hosszújratú kereskedelmi tengerészkapitányt végzettséget szerzett, majd a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztériumában a fiumei kikötőraktárak főfelügyeletével bízták meg. 1884-ben az újonnan létrehozott tengerészeti osztály élére, majd az Adria Gőzhajózási Rt. kormánybiztosává is megtették. A Kereskedelmi Minisztérium titkáraként, az 1870-es fiumei provizórium előírásainak megfelelően fölérendelt viszonyban közvetlen kapcsolatban állt a M. Kir. Tengerészeti Hatóság elnökével, Fiume kormányzójával.

Batthyány Tivadar elkötelezett híve volt az önálló magyar kereskedelmi tengerészet megteremtésének, és ezért a Tengerészeti Hatóság gyakorlatiasabb átszervezését hirdette. Szorgalmazta a magyar szabadhajózás felfejlesztését, egy átfogó tengerészeti törvénykezés kidolgozását, 1884-ben a római nemzetközi egészségügyi kongresszuson Luigi Cadorna segédjeként a titkári iroda vezetésével bízták meg, 1885-ben pedig a budapesti országos kiállításra a tengerészeti ügyek bíráló bizottságába előadónak nevezték ki.

Egy évvel később megnősült: Batthyány József lányát, Olgát vette feleségül. Házasságukból két lánygyermek született: Janka és Lujza. 1890 novemberében egyelőre ismeretlen okokból visszavonult az állami szolgálatból.

1892-ben Csernátony Lajossal szemben kormánypárti programmal egyhangúlag Fiume parlamenti képviselőjévé kiáltották. Batthyány, fiumei mandátumviselése alatt mindvégig súlyt helyezett a kikötőváros autonómiájának megőrzésére, kereskedelmi fejlődésére, valamint szabadkikötői státuszának visszaállítására. Az egyházpolitikai kérdésekben elfoglalt nézetei miatt konfrontálódik fiumei választóival.

Az 1896-os parlamenti választások során ismét liberális programmal közfelkiáltással választották képviselővé. Második ciklusát Bánffy Dezső kormányának központosító célkitűzései és a fiumei autonomisták konfliktusa határozta meg, mely miatt egy időre látszólag háttérbe vonult. Csak Széll Kálmán kabinetalakításával tért vissza a politikai működéshez. 1901-ben nagy szerepe volt abban, hogy a kormány és a város közti rend átmenetileg helyreállt. Ugyanebben az évben szabadelvű képviselőként már Zurányban szerzett mandátumot, melyet két cikluson át töltött be.

1905-ben a Függetlenségi- és 48-as Párthoz csatlakozott, aminek alelnökévé is megválasztották. Támogatta az általános választói jog bevezetését, illetve az autonóm párti Riccardo Zanella Fiume parlamenti képviselővé választását. 1906-tól a parlament közigazdasági és az önálló bank előkészítésére kiküldött delegáció elnöke volt, majd az Ellenzéki Koalíció felbomlását követően a képviselőház alelnöke lett. A Függetlenségi és

48-as Párt szétesésekor Justh Gyula pártjának alelnökeként tevékenykedett és 1910-ben Szekszárd képviselőjeként került a parlamentbe. 1916-ban belépett Károlyi Mihály pártjába.

1917-ben Esterházy Móric kormányában a király személye körüli miniszterré, 1918 januárjában Wekerle Sándor harmadik kabinetjébe népjóléti és munkaügyi miniszterré, 1918 októberében ismét a király személye körüli miniszterré nevezték ki. 1918. október 30-án a Nemzeti Tanács tagjaként működött és Károlyi kormányában október 31-től december 11-ig a belügyminiszteri tárcát viselte.

A Tanácsköztársaság elől Bécsbe menekült. 1921-es hazatérését követően újjászervezte a függetlenségi pártot, azonban korábbi politikai szerepét már sosem tölthette be. 1931-ben bekövetkezett haláláig visszavonult a közéletből.

Giovanni Ciotta fiumei patrícus: (Fiume, 1824. április 24.–Lovran, 1903. november 6.): Fiume magyar országgyűlési képviselője, fiumei városi képviselő, Fiume podestája (polgármestere), mérnök, birtokos, vállalkozó.

Lorenzo de Ciotta, livornói nagykereskedő és a fiumei patrícus családból származó Andreina Maria Adamich írónő másodszülött fia, Andrea Lodovico de Adamich, Fiume magyar országgyűlési követe unokája. Középfokú tanulmányait a fiumei városi gimnáziumban végezte, majd a bécsújhelyi Theresianum Katonai Akadémiába iratkozott be.

Hadimérnöként részt vett az 1848–1849-es itáliai háborúban. 1848 őszétől tiltakozott Fiume horvát megszállása ellen. 1859-ben kilépett a hadsereg kötelékéből és 1863-ban megnősült. A görzi születésű Natalia Ritter von Zahonyt, Pietro Scarpa fiumei patrícus özvegyét vette feleségül, akitől két lánygyermeke született: Alice és Eymée. Alice Ürményi Bernát, Vukovics Sebő unokája, Eymée pedig Charles Meynier papírgyáros felesége lett.

Ciotta a katonai pályát elhagyva egy időben előbb kereskedelmi ügynökként tevékenykedett, majd a mérnöki pálya, a nemzetgazdaság, a politika felé fordult. Legfőbb feladatának a kikötőváros közigazgatási szerepének megerősítését tekintette, amit egy Fiume központú hajózási társaság létrehozása és egy kiterjedt vasútvonal kiépítésével képzelt el.

Ciotta további célkitűzéseit 1865-ös választási programjában *explicit verbis* is megfogalmazta. Azaz úgy vélte, hogy a kikötőváros hovatartozásának kérdése kizárólag az uralkodó legfelsőbb jóváhagyásával dőlhet el, aminek viszont a pesti és zágrábi országgyűlésnek Fiume közreműködésével létrejött konszenzusán kell nyugodnia. Ciotta emellett Fiume az 1848 előtt élvezett autonómiájának visszaállítását követelte, valamint azt, hogy jogában álljon „ama nyelv szabad használata, melyet Fiume viszonyainak a legmegfelelőbbnek tart.” Ciotta ezen kívül nélkülözhetetlennek tartotta a teljes tanítási szabadságot, a municipalis tisztviselők szabad választását, továbbá a községtanács határozatain alapuló nyilvános jövedelem feletti szabad rendelkezést.

Bár Ciotta szinte egyáltalán nem beszélt horvátul, a fenti programjával 1865. július 8-án Fiume követeként a helyi horvát nemzeti párt támogatásával jutott be a zágrábi tartománygyűlésre a „Nessuno” ellenében. A korábban taktikai okokból passzivitásba vonult fiumeiek Giuseppe Sgardelli szorgalmazására a három nappal később elrendelt második választáson Giovanni Martini volt városelnököt, Ernesto Verneda városi tanácsost és Casimiro Cosulich tengerészeti kereskedőt szintén mandátummal ruházták fel. A céljuk az volt, hogy a horvát tartománygyűlésen Fiume Szent István koronájához való közvetlen csatlakozásáért küzdjenek.

Megjegyzendő azonban, hogy Ciotta már az 1861-ben szimpatizált Szalay László országgyűlési képviselő programjával, Fiume és Magyarország uniójával, illetve kimondottan jó kapcsolatot ápolt Szathmáry Károllyal. Így Ciotta már 1865 őszén fokozatosan eltávolodott a horvát nemzeti párttól és Deák Ferenc nézeteit tette magáévá.

A kikötőváros magyarbarát közhangulata és a rá nehezedő nyomás miatt Ciotta 1866 decemberében lemondott mandátumáról, helyére pedig 1867-ben a II. fiumei választókerület a szintén deák párti Randich Antalt választotta meg. Ezzel párhuzamosan Ciotta megszervezte a Deák Párt programjával azonosuló fiumei Liberális Pártot, melynek vezérévé kiáltották. Mindazonáltal Ciotta a deáki koncepció és a kiegyezés elfogadásával és aktív támogatásával éles ellentétbe került Kossuth Lajos fiumei híveivel. Ciotta elsősorban Gasparo Matcovich-csal és Szemere Bertalan korábbi igazságügyi miniszterével, Vukovics Sebővel konfrontálódott, akik továbbra is a 48-as programhoz ragaszkodtak és mind országos, mind városi szinten nagyobb függetlenségre törekedtek.

A „Kossuth pártiakkal” való nyílt összecsapására az 1869-es parlamenti választás alkalmával került sor, melyen Ciotta szerezte a legtöbb szavazatot. Mandátumának elfoglalása azonban nem ment minden akadály nélkül. Vukovics Sebőt támogatók óvást emeltek Ciotta megválasztása ellen. Arra hivatkoztak, hogy a választások során Cseh Ede királyi biztos jóváhagyásával botrányos visszaélések történtek. Sőt, mivel Ciotta nem bírja megfelelő szinten a parlament nyelvét, a magyart nyelvet, ezért képviselőként sem jogilag, sem gyakorlatilag egyébként sem vehet részt az országgyűlés tevékenységében. A tiltakozások ellenére Ciotta megválasztását nem semmisítették meg, ráadásul 1872-ben ismét országgyűlési képviselővé választották.

Ciotta az újabb ciklust azonban már nem töltötte ki. Ennek oka az volt, hogy Fiume első podestájává választott Ernesto Verneda betegségére hivatkozva hamar lemondott a municípium vezetéséről, helyére pedig a parlamenti mandátumát visszaadó Ciotta jelöltette magát. Ciotta Fiume podestájaként csaknem 25 esztendőn keresztül, négy ciklusban állt a fiumei önkormányzat élén. Ez idő alatt az elmaradott halászfalunak tartott Fiume az 1890-es évek közepére modern kikötővárossá alakult. Ebben nagy szerepe volt Ciotta innovatív, a modernizációs megoldások felé nyitott gondolkodásának, valamint annak, hogy olasz anyanyelve, kiváló német, francia nyelvismerete mellett magyarul is megtanult. Népszerűségét erősítette az 1886. évi kolerajárvány idején tanúsított magatartása és nagyvonalú támogató politikája. Ciotta polgármestersége elemzésekor szintén nem becsülhető le, hogy a magyar országos politikai elit több tagjával is szoros kapcsolatot ápolt. Példának okáért Tisza Kálmán miniszterelnökkel is, kinek hosszú regnálása és az általa működtetett kormányzati rendszer fegyelmezettsége jelentősen hozzájárult Ciotta podestái sikereihez.

Ciotta érdemeit többek közt Szent István-, Vaskorona-, Ferenc József-renddel, miniszteri tanácsosi címmel és számos bizottsági tagsággal honorálták. Polgármestersége mégsem volt minden problémától mentes. Ezt jelzik a nevével összefonódó közpénzekkel való visszaélések, a személyi kinevezések kapcsán kialakuló botrányok, valamint a szándékolt álláshalmozások. A továbbra is függetlenségi alapokon gondolkodó autonomista városatyák mind hangosabban bírálták a magyar állam feltétel nélküli kiszolgálása miatt, és többször is felmerült leváltásának gondolata.

Érzékelve pozíciója megrendülését és a magyar kormány egyre nyomasztóbb központosító politikáját, Ciotta 1896 őszén – Batthyány Lajos kormányzó távozása után – idős korára és gyenge egészségügyi állapotára hivatkozva beadta lemondását. Ezt követően Iovráni birtokára vonult vissza, ahol 1903-ban halt meg.

Csernátory Lajos alsó-csernátóni cseh (Kolozsvár, 1823. augusztus 21.–Budapest, 1901. március 4.): újságíró, politikus, Kossuth Lajos titkára, országgyűlési képviselő.

Csernátory Lajos VI. Csernátory Péter reg. gubernialis concipista és Némethy Mária fiaként egy régi székely nemes református családban született Kolozsváron. Középfokú tanulmányait a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte.

A Szabadságharc alatt előbb Kossuth Lajos, majd a Honvédelmi Bizottmány titkáráként tevékenykedett, miközben Pálffy Albert mellett a „Márctius Tizenötödike” című lapot szerkesztette. 1849-ben a Komárom megyei Udvardi kerület országgyűlési képviselővé választotta, de mandátumát nem igazolták. A világosi fegyverletételt követően külföldre menekült. Akárcsak Andrassy Gyulát, távollétében az osztrák haditörvényszék 1851. szeptember 22-én halálra ítélte.

III. Napóleon államcsínyéig előbb Párizsban élt, majd miután a francia uralkodó távozásra szólította, Londonba költözött, később a sommerseti grófsághoz tartozó Bridgewaterben telepedett le. Publicisztikai munkájáról idegenben sem mondott le. Magyarországot és a magyar ügyet a National, Presse és Evenement című francia lapokban népszerűsítette, a magyarországi sajtóorgánumokban – úgymint a Hölgyfutárban és a Délibábnban – pedig „Antony” és „Tony” álnevek alatt cikkezett. Angliában elsősorban tanítóként és nyelvmesterként tartotta fenn magát.

1853-ban Kossuth nővérei meghívására Amerikába ment és a New York Times-nál az európai ügyek rovatvezetőjeként alkalmazták hét hónapon keresztül. A Times levelezőjeként került vissza Londonba, ahol szembetegsége elhatalmasodásáig, másfél éven át szolgált tudósításaival a lap számára. Ezt követően St. Andrewsben és Edinburghban tanítószkodott,

1860-ban pedig Nápolyba ment, hogy Garibaldi mozgalmát segítse. Csernátory ekkor egy rövid időre a magyar légió hadbírója lett, majd 1861-ben Torinóba költözött, ahol kisebb megszákításokkal 1864-ig tartózkodott.

Magyarországra 1867-ben kegyelemkérés nélkül tért vissza. Egy ideig még a londoni Morning Star speciális tudósítójaként dolgozott. Bright és Cobden orgánumában elsősorban az olaszországi eseményekkel foglalkozott, de a magyar koronázási ünnepélyről is részletesen beszámolt. Csernátory később két éven át Hon egyik főmunkatársa volt. Kritikus cikkeivel az ellenzékiek közt nagy népszerűsége tett szert.

1867-ben és 1869-ben ellenzéki programmal Józsefvárosban, 1872-ben Fülöpszálláson, 1875-ben pedig Ferencvárosban parlamenti képviselővé választották. Csernátory balközép meggyőződését fokozatosan szabadelvű gondolatok váltották fel. Ez tette lehetővé azt is, hogy Csernátory Deák Ferenc és Tisza Kálmán pártja közt közvetítve, fontos szerepet játsszon az 1875-ben megvalósuló fúziójában. Időközben Ellenőr címmel saját lapot indított, melyben fordításokat, szépirodalmi műveket is közölt. Például lefordította Palgrave Reginaidtól „Az angol alsóház történetét” is.

Miután Tisza Kálmán 1878-ban visszautasította Fiume mandátumát, a kikötőváros Csernátory Lajost választotta országgyűlési képviselővé. Ezt követően még háromszor diadalmaskodott a parlamenti választásokon: 1881-ben 1884-ben, 1887-ben. Az első két

alkalommal egyhangúlag kiáltották ki parlamenti képviselővé, 1887-ben viszont már kihívója is akadt. Ekkor az ugyancsak szabadelvű programmal induló Maderspach Sándorral kellett megküzdenie.

Jóllehet, a Szabadelvű Párt hivatalos jelöltjeként továbbra is számíthatott a helyi lakosság többségének támogatására. Csernátony a képviselőházban elsősorban a Starčević-párt tevékenységével, az 1880-as évek horvát zavargásaival, a fiumei provizórium visszasságaival, a kikötővárosban szolgálatot teljesítő állami tisztviselők és alkalmazottak javadalmazásaival kapcsolatban, valamint az egyes hajózási útvonalak állami segélyezésére és a városfejlesztésre vonatkozó viták során szólalt fel.

Az 1890-as évekre szinte teljesen visszavonult a parlamenti vitáktól, ami miatt Michele Maylender és Luigi Ossoinack vezetésével a fiumei városatyák jelentős része Batthyány Tivadart léptette fel vele szemben ellenjelöltként 1892-ben. Batthyány megválasztását követően Csernátony Szokolca mandátumát szerezte meg, halála előtt pedig Erzsébetvárost képviselte az országgyűlésen.

Sosem nősült meg, és gyermeke sem született. 1901-ben az Angol királynő fogadóban bérelt lakosztályán hunyt el 78 évesen.

Jekelfalussy Zoltán gróf, jekel- és margitfalvi (Variháza, 1862. június 4.–Budapest, 1945. február 5.): fiumei kormányzó.

Jekelfalussy Sándor és Festetich Camilla gyermekeként a Zemplén vármegyéhez tartozó Váriháza láta meg a napvilágot. Öt testvére volt: Lajos, Dezső, Sándor, Béla és Camilla. Jogi tanulmányait Bécsben és Budapesten végezte.

1887-ben lépett államszolgálatba. Pályafutását fizetés nélküli miniszteri segédfogalmazóként a Földmívelési-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban kezdte meg, majd hamarosan miniszteri fogalmazóként a Pénzügyminisztériumba helyezték át.

Kétszer nősült. 1886-ban Schyttra Ilonát vezette oltár elé, majd 1890-ben Balás Máriát vette feleségül. Ez utóbbi érdekében 1889-ben még felekezetet is váltott: római katolikusról unitárius vallásra tért át. Házasságukból egy lány, Jekelfalussy Marietta született.

Már pályafutása korai szakaszában több kitüntetésben részesült. 1893-ban a német császár a johannita rend tiszteletbeli lovagjává nevezték ki, 1900-ban a Vöröskereszt Egylet megbízottjává, 1903-ban pedig Országos Kaszinó tagjává is megválasztották. Szintén töretlen emelkedés figyelhető meg hivatali előmenetelében: 1901-ben miniszteri osztálytanácsosi minőségben a Belügyminisztériumba helyezték át, majd 1906-ban az elnöki osztály vezetésével is megbízták.

Ezzel párhuzamosan kivándorlási biztossá is kinevezték, három évvel később pedig a Kivándorlási Hivatal élére került. A fiumei Kivándorlási Szálló ügyeiért is felelősséggel tartozott, mert a Cunard Rt.-vel kötött szerződés értelmében hatásköre a kivándorlók ellenőrzésére is kiterjedt, 1909-ben a kikötővárosba költözött.

Az első világháború alatt a tápiósülyi, olasz foglyokat őrző internálótábor vezetőjeként tevékenykedett, amivel jelentősen megosztotta a közéletet. Míg 1916-ban az uralkodó munkájának elismeréseként Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki, és a koronázási bizottság elnökeként a Szent István-rend kiskeresztjét is kiérdemelte, addig betöltött pozíciói miatt nevét egyre növekvő népszerűtlenség övezte Fiumében. Ennek oka az volt, hogy Olaszország hadba lépését követően ő vezette a nem magyar állampolgárságú és/vagy veszélyesnek ítélt lakosok internálását végző testületet. 1916-ban Budapesten a Dunagőzhajózási Társaság egyik matróza még sikertelen merényletet követett el ellene

A fiumei lakosság mind nagyobb ellenszenvé ellenére Wekerle Sándor miniszterelnök helyismerete és olasz nyelvtudása miatt mégis szorgalmazta Jekelfalussyt kormányzói kinevezését. Az uralkodói legfelsőbb jóváhagyásra 1917. július 31-én került sor.

Rövidesen újabb megbízást kapott: 1918 februárjában a fiumei közlélmzési bizottság irányítását is ráruházták, ami szintén feszültséget generált helyi szinten. 1918 szeptemberében részt vett a fiumei kikötő bővítéséről szóló értekezleteken, jóllehet, alig egy hónappal később, 1918. október 23-án, a nagyszabású tervek realizálása helyett a délszlávok betörésével kellett szembenéznie. Noha mozgósította az állami rendőrséget és a határrendőrséget, a kivezényelt karhatalmi erők nem tudták visszaszorítani a Sušakról bevonuló horvát tömeget és a hozzájuk csatlakozó katonaságot.

A kormányzó hiába kért segítséget Wekerle miniszterelnök a fegyveres konfliktus kerülése érdekében elzárkózott Fiume katonai megerősítésétől és újabb egységek kirendelésétől.

A miniszterelnök úgy vélte, hogy a közbiztonság nagyobb prioritást élvez, és amennyiben Fiume nem tartható, a várost kell adni a horvátoknak. Ez 1918. október 29-én történt meg, amikor Jekelfalussy – állítólag – ugyancsak Wekerle Sándor utasítására a nála jelentkező Délszláv Bizottság képviselőinek átadta a várost, ő maga Villányi Frigyes, Orosdy Lajos, Szitányi Géza és Hajnik Miklós társaságában Budapestre utazott.

Jekelfalussy távozásával a kormányzói hivatal is kettévált: az egyik része Jekelfalussy vezetése alatt a fővárosban, a másik fele pedig Egan Lajos kormányzóhelyettes felügyeletével Fiumében működött tovább. Mindazonáltal a kikötőváros sorsát és a magyar politikai gondolkodást jól jelzi, hogy a kormányzói hivatal neve már 1918. december végén Felszámolás alatt lévő fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzóságra változott.

Jekelfalussy kormányzói tisztségéről és jogköréről azonban továbbra sem mondott le. A trianoni szerződés 1921-es életbeléptetéséig (még a Tanácsköztársaság ideje alatt is) a fiumei kormányzóság legitim vezetőjeként tekintett magára. Csak 1921 nyarán mentették fel szolgálataitól és helyezték ideiglenesen nyugállományba.

Habár ellene állítólag az Igazságügyi minisztérium vizsgálatot indított, és nevét még a Fiumei Nemzeti Kaszinó taglistájából is törölték, társadalmi marginalizálódása nem tartott sokáig. A felsőház hamarosan őt delegálta szakértőként a Kivándorlási Tanácsba, a Nemzeti Kaszinóban pedig rehabilitálták a tagságát, sőt az igazgatójává is megválasztották. Ez utóbbi pozícióját 1926-ig töltötte be. Miután Torontál megyei birtokait elveszítette, a fővárosban számos nagyvállalat vezető köreibe is bekerült, így például igazgatósági tagja volt a Magyar Vígszínház Rt., a Mercedes-Benz Rt. és a Hermes Magyar Váltóüzlet Rt., valamint a Goldberger Sámuel és Fiai, továbbá a Wolffner Gyula és Társa Rt-nek is.

Jekelfalussy Zoltán 1945 februárjában Budapesten hunyt el.

Károlyi György gróf, nagykárolyi (Budapest, 1871. március 1.–Dombrád, 1954. április 17.): politikus, fiumei kormányzó, országgyűlési képviselő.

Károlyi István gróf országgyűlési képviselő, valamint zombolyai és janovai Csekonic Margit grófnő fiaként 1871 márciusában született. Egy lánytestvére volt: Melinda, aki 1906-ban a Tulipános mozgalom egyik kezdeményezője lett.

Károlyi György középfokú tanulmányait a Kegyesrendiek budapesti főgimnáziumában végezte, majd ugyancsak a fővárosban jogi képzettséget szerzett. Felfogásbeli különbségei édesapjával hamar megmutatkoztak, ami többek közt életvitelét is jelentősen meghatározta. 1891-ben Észak-Amerikába távozott. Elutazását a sajtó szökésként interpretálta és rangon aluli párválasztásával indokolta: 1891 februárjában ugyanis a budai színpad, majd a Népszínház egyik dívját Frank Boriskát vezette oltár elé a kaliforniai Oaklandban. Házassága még évekkel később is élénken foglalkoztatta a közéletet, magánéletének egyes momentumait ellenfelei politikai síkon is felhasználták ellene.

Házassága nemcsak felesége polgári származása miatt számított botrányosnak, hanem azért is, mert Frank Borbála állítólagosan izraelita vallású volt. A kapcsolatot ezért Károlyi katolikus arisztokrata családja társadalmi és kulturális szempontból is elutasította. Még nagyobb problémát jelentett, hogy Magyarországon 1894-ig nem lehetett zsidó és keresztény vallású személyek között vegyesházasságot kötni. Feleségével 1893-ban tért haza Amerikából. Házasságukból két lány született. Az 1894 decemberében betegségben elhunyt Melinda, valamint az 1894 júniusában született Georgina. Házassága megromlott és előbb éveken át való különéléssel, majd válással végződött. Akárcsak a házasság, úgy a válás is a közérdeklődés figyelmébe került, mivel anyagi nehézségei miatt nem sem gyermek-, sem asszonytartást nem fizetett, amiért Frank Borbála 1903-ban beperelte. A konfliktust egy időre Károlyi vagyontalansági esküje, valamint Károlyi István oldotta meg fia életjáradékának kiutalásával. Ennek ellenére a pereskedés még 1918 végén sem zárult le.

Károlyi György politikai szereplését 1902-ben kezdte meg, amikor az időközi választásokon pártonkívüliként Nagykárolyban parlamenti mandátumot nyert. Belépett a Szabadelvű Pártba és az 1904-ben már Tisza István támogatójaként tartott programbeszédet. Politikai affiliációja miatt Nagykárolyban Varságh Zoltán személyében „idegen” ellenjelöltet léptettek fel ellene, akitől vereséget szenvedett. Politikai nézetei és Tiszával, valamint Kristóffyval való szimpatizálása miatt konfrontálódott édesapjával, ami az obstrukció letörése után fokozódott. Végül szabadelvű programmal 1905-ben Krassó képviselőjeként jutott be az országgyűlésbe, 1906 áprilisában, az alkotmányos válság idején pedig Kristóffy támogatásával Ferenc József fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzóvá nevezte ki.

Arra azonban nem volt lehetősége, hogy hivatalát ténylegesen elfoglalja és a kormányzó méltóságát érdemileg is viselhesse. Kinevezése ugyanis Fejérváry Géza kabinetjének utolsó napjaiban történt meg, igaz, felmentésére csak három héttel később, április 29-én került sor. A Fejérváry-kormányban való tiszavirág-életű szerepvállalása miatt ismét súlyos bírálatok tárgya lett, ami későbbi közéleti pályafutására is rányomta a bélyegét. Többszörösen kompromittált előélete miatt sem a Nemzeti Munkapártba nem tudott kibontakozni, sem pedig az úgynevezett második Tisza-kormányban pozíciót kivívni.

Közéleti tevékenysége nagyrészt szimbolikus, reprezentatív jellegű volt: vadászattal, lovaglással, művészek támogatásával töltötte idejét.

Legalább ennyire súlyosan érintette, hogy édesapja sosem bocsátotta meg neki, hogy együttműködött a darabontkormányral. Károlyi István neheztelése abban is megmutatkozott, hogy általános örökösének lányát, Melindát tette meg, fia számára pedig csak a köteles részt utaltatta ki. Más információk szerint Károlyi István végrendeletében azért kedvezett a lányának, hogy fia hű maradhasson a korábban tett „vagyontalansági” esküjének és mentesüljön a nőtartási kötelezettségei alól.

A világháború alatt részt vett a Vörös Kereszt munkáiban, amiért a háború alatt a katonai egészségügy körül szerzett kiváló érdemeinek elismerésül az uralkodó 1916-ban a Vörös Kereszt hadiékítményes II. osztályú díszjelvényével tüntette ki. Mindeközben Bács megyében és Szabadkán a rekvirálási feladatokat ellenőrizte, majd 1917-ben Újvidék, később Erdély közéleti biztosa néven nevezte ki. 1919 tavaszán, a Tanácsköztársaság kikiáltásának első napjaiban letartóztatták és „túszként” fogva tartották, mert több alkalommal hitet tett a Habsburg-dinasztia mellett és a Tanácsköztársaságot nemcsak szóban bírálta, de az új rezsim ellen tiltakozó székesfehérvári (mágnás)mozgalom egyik vezéralakja volt. Ellenforradalmi tevékenységére hivatkozva pert indítottak ellene, mely eredményeképpen vagyonát és birtokait elkobozták, melyeket csak a Tanácsköztársaság bukása követően szerzett vissza.

A két világháború között aktívan részt vett a Tisza István-émlékbizottság munkájában, valamint birtokainak gondozásával, vadászattal, versenylovakkal, művészetpártolással foglalkozott. Tagja volt a Gazdák Biztosító Szövetkezetének és a Gyümölcsstermelők Országos Egyesületének is. Arisztokratikus gondolkodását és legitimista nézeteit haláláig megtartotta, ám Horthy Miklós rendszeréhez is kritikusan viszonyult. A második világháború követően az 1945-ös földreform során birtokai nagy részét ismét elvesztette.

1954-ben Dombrádon hunyt el.

Michele Maylender (Fiume, 1863. szeptember 11.–Budapest, 1911. február 9.): Fiume magyar országgyűlési képviselője, podestája (polgármestere), a fiumei városi képviselőtestület tagja, az Autonóm Párt alapítója és vezetője, ügyvéd.

1863-ban idősebb Michele Maylender körmendi izraelita felmenőkkel rendelkező kereskedő és a fiumei Giovanna Rasum fiaként született Fiumében. Testvérei Edvige, Albino, Cecilia és Giovanna Maylender voltak. Elemi és középfokú tanulmányait Fiumében végezte, később a budapesti, majd a kolozsvári egyetemen tanult, és szerzett ügyvédi végzettséget 1888-ban. Olasz anyanyelvén túl németül és magyarul is megtanult. Fiumében ügyvédi irodát nyitott. Felesége a fiumei Giulietta Venciarutti volt, gyermekük nem született.

1892-ben bevásztották a városi képviselőtestületbe, 1893-ban részt vett az Olasz Olvasókör megalapításában. Bánffy Dezső központosító politikája hatására a város előjogai védelmében 1896-ban Luigi Ossoinack, a kikötőváros legbefolyásosabb nagyvállalkozója és kereskedője szorgalmazására megalapította az Autonóm Pártot, amellyel a következő év elején tartott községi választáson nagy győzelmet ért el. Az 56 fős testületbe (Rappresentanza) csupán néhány városatya került be az önkormányzatot évtizedekig uraló, Giovanni Ciotta vezette Liberális Pártból.

Maylender 1897-ben podestává is megválasztották. Polgármesteri célkitűzéseit a Szabadelvű Párt programja határozta meg, de nála jóval nagyobb hangsúlyt kapott Fiume olasz nyelvének és kultúrájának megőrzésére, valamint a széles városi autonómia fenntartására. Így, mikor Bánffy Dezső miniszterelnök és kormánya elhatározta, hogy Fiumében is bevezetik a közigazgatási bizottság és a közigazgatási bíróság intézményét, Maylender határozott hangon tiltakozott a központosító kezdeményezések ellen. Törekvései nem jártak sikerrel, ezért 1897 novemberében 46 képviselőtestületi tagjával együtt beadta a lemondását.

Noha a következő községi választások szintén az Autonóm Párt diadalával és az Maylender podestává választásával zárultak, a város autonómiáját sértő törvények miatt hivatalát nem foglalta el. 1898-ban Luigi Ossoinack anyagi támogatásával megalakította a La Difesa nevű lapot, amit Riccardo Zanellával együtt szerkesztett.

1897 és 1901 között hétszer választották polgármesterré, de a méltóságot csak Széll Kálmán kabinetalakításával fogadta el. Polgármesterkedése ezúttal is csak pár hónapig tartott. Az 1897 óta tartó municipális válságot követő köznyugalom biztosítása érdekében lemondott a podestáságról, amit az Autonóm Párt többsége árulásként élte meg. Ezt követően fokozatosan marginalizálódott politikailag, így átmenetileg felhagyott a közéleti szerepvállalással. A történelmi kérdések felé fordult: „Storia delle Accademie d’Italia” címmel egy többkötetes sorozatot állított össze az olaszországi akadémiák XV. és XIX. század közötti történetéről.

A politikai életbe 1910-ben, Wickenburg István fiumei kormányzó külön kérésére tért vissza. Ekkor kormánypárti programmal, de a fiumei autonómia védelmét hangoztatva Riccardo Zanellát legyőzve került be a parlamentbe. Képviselői pályafutása ugyanakkor nem bizonyult hosszú életűnek: 1911. február 9-én a belügyminiszter irodája előtt váratlanul rosszul lett és szívinfarktusban elhunyt.

Nákó Sándor gróf, nagyszentmiklósi (Bécs, 1871. december 23.–Budapest, 1923. május 26.): Nagyszentmiklós országgyűlési képviselője, fiumei kormányzó, császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, birtokos.

Macedón eredetű, katolizált magyar főnemesi család tagja. Id. Nákó Sándor országgyűlési képviselő és Wittenberg Szabina Erzsébet fia. Középfokú tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte, majd a 6. számú Vilmos huszárezred hadnagya lett. Magyar anyanyelven mellett kitűnően elsajátította a német, francia, angol és olasz nyelvet. Katonai pályára készült, de tartalékos hadnagyi rangjának megtartása mellett viszonylag korán elhagyta az aktív szolgálatot.

Előbb 1894 és 1896 között előbb világkörüli útra indult, majd nagyszentmiklósi és tolvadiai birtokán gazdálkodott. Tevékeny szerepet vállalt a délvidéki társadalmi és gazdasági életben és még a temesi agrártakarékpénztár elnöki posztját is betöltötte. 1897 körül feleségül vette Liphay Eszter bárónőt, akitől egy lánya, Berta született. Később a frigyét felbontotta, és az 1920-as években Hildegarde (Popper) Maria Peters vezette oltár elé, akitől 1922-ben szintén egy lánya, Erzsébet Terézia született.

1901-ben cs. és kir. kamarási címet nyert, valamint az örökös jogú főrendiházi családok tagsági jogán a főrendiházba is meghívót kapott. Az 1906-os országgyűlési választásokon a Torontál megyei Nagyszentmiklós képviselőjévé választották alkotmánypárti programmal. A Nagyszentmiklós mandátumáról mégis le kellett mondania, mert Wekerle Sándor miniszterelnök felterjesztésére az uralkodó 1906. május 24-én őt nevezte ki fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzóvá és a fiumei tengerészeti hatóság elnökévé.

Noha az önálló fiumei püspökség létrehozásának kérdését Francesco Vio podestá és Riccardo Zanella parlamenti képviselő kezdeményezésre örömmel karolta fel, kormányzósága alatt számos alkalommal konfrontálódott az Autonóm párti városatyákkal. Ezek közül az egyik legnagyobb visszhangot a városi anyakönyvi hivatal és az anyakönyvek állami átvétele váltotta ki 1907-ben. Ebben az évben valóságos belső tanácsosi méltóságot nyert.

Alig egy évvel később viszont a horvát szokolisták betörése, a magyar kormány központosító intézkedései, valamint Nákó kártyavesztesége háborította fel a fiumei lakosságot. Ennek hatására egyre kevesebb időt tartózkodott a kikötővárosban. Posztján eleinte Gaál Tibor kormányzó-helyettes, később Wickenburg István miniszteri osztálytanácsos helyettesítette. Egy alkalommal ismeretlen tettesek merényletet is megpróbáltak elkövetni ellene.

1909. december 12-én köszönt le hivataláról. A világháború alatt a Magyar Vöröskereszt Egyletében tevékenykedett, illetve tartalékos hadnagyként katonai érdemeket is szerzett. 1919-ben Bécsbe költözött, majd a Wiener Kommerzial Bank igazgatóságában kapott helyet. Számos egyesületnek és társaság tevékeny tagja volt. 1922-ben a még élő egykori kormányzók, Zichy Ágost, Batthyány Lajos, Szapáry László és Jekelfalussy Zoltán mellett részt vett a Fiumei Liga megalapításában. Üzleti úton Budapesten tartózkodva, 1923-ban a Hungária szállóban hunyt el egy hirtelen rosszullet – szívszélhűdés – következtében.

Andrea Ossoinack (Fiume, 1878. február 18.–Merano, 1965. április 9.): Fiume utolsó magyar országgyűlési képviselője, fiumei városi képviselő, nagykereskedő, nagyvállalkozó, föld- és gyártulajdonos. Andrea Ossoinack, Luigi Ossoinack,

Fiume egyik legbefolyásosabb nagykereskedőjének és vállalkozójának, valamint az ugyancsak fiumei Anna Baccich másodszületett fiaként született. Hat testvére volt: Gennaro, Renato, Nicoló, Tassilo és Renzo. Miután elemi és középfokú iskoláit Fiumében elvégezte, a müncheni Szépművészeti Egyetemre iratkozott be, ám hamarosan apja szándékainak megfelelően kereskedelmi pályára lépett. A pozsonyi Kiviteli Akadémia, majd a Kolozsvári Egyetem hallgatója lett, végül Londonban folytatott kereskedelmi tanulmányokat.

Olasz anyanyelvén kívül németül, magyarul, angolul és franciául is megtanult. Székely Irén nagyváradi színésznőt 1903-ban vezette oltár elé. Házasságukból egy fiú, Ferdinando született. Édesapja 1904-es öngyilkossága után, 1905-től kapcsolódott be a fiumei politikai életbe.

Az 1905-ös parlamenti választásokon szabadelvű programmal lépett fel, azonban a Függetlenségi és 48-as Párt támogatását élvező Riccardo Zanellával szemben alulmaradt. Ugyanebben az évben fiumei székhellyel mexikói konzullá nevezték ki. Megalapításától kezdve tagja volt az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület (OMKE) fiumei bizottságának, és felvételt nyert a fiumei Sirius szabadkőműves páholyba is.

Bár a fiumei autonóm jogok megvédelmzését hirdette, a Michele Maylender-féle mérsékeltbb irányzathoz tartozott. Maylender halálát követően ifj. Antonio Vióval együtt kulcsszerepet játszott a Wickenburg István kormányzó által kezdeményezett Lega Autonoma nevű párt megszervezésében. A Lega a kormányzó támogatásával gyorsan nagy sikereket ért el 1911-ben: ifj. Antonio Vio Munkapárti programmal parlamenti mandátumot nyert Riccardo Zanellával szemben, a községi választások eredményeként összeálló Rappresentanzában pedig ugyancsak a legista városatyák alkottak többséget. A Lega Autonoma tagjaként ekkor került be először Ossoinack is a városi képviselőtestületbe

A növekvő politikai és társadalmi konfliktusok következtében a Lega működése tiszavirág életűnek bizonyult. A legkritikusabb pontokat az elrendelt kivételes állapot, a határrendőrség felállítása, valamint a városi rendőrség államosítása jelentette. A Lega 1913-ban oszlott fel, mikor Francesco Vio podestá a kormányzó nyomására hozzájárult ahhoz, hogy Icilio Baccich-csot, Fiume korábbi második alpolgármesterét a városi hatóságok kiutasítsák a városból. Az intézkedés ellen az egész képviselőtestület felháborodottan tiltakozott. Ossoinack visszaadta frissen megszerzett második alpolgármesteri mandátumát, a városi képviselőtestület pedig feloszlatta önmagát.

A konfliktus csak 1915-ben, ifj. Antonio Vio országgyűlési képviselő polgármesterré választásával és az új Rappresentanza megalakulásával oldódott meg. A városatyák ekkor a lemondó Vio mandátumát Ossoinacknak ajánlották fel. Mivel Ossoinack a mandátum elfogadásának feltételeként az egyhangú jelölést tette meg, ezért Giovanni Rubinich visszalépett a javára. Így Nemzeti Munkapárti programmal ellenszavazat nélkül választották meg.

A pártot csak 1917-ben a fiumei választók kívánságára (nyomására?) hagyta el, melyben nagy szerepe lehetett a választási törvények módosításának. Legfontosabb képviselőházi szereplése mégsem ehhez, hanem az Monarchia összeomlásához köthető. 1918. október 18-án történelmi jelentőségű beszédet mondott a parlamentben. Ebben a délszláv szeparációs mozgalmakra és Károly királynak a Habsburg Birodalom föderalizálási tervére reflektálva kifejtette, hogy Fiume a wilsoni pontok értelmében önrendelkezési jogának érvényesítését követeli. Felszólalása a képviselők között nagy visszhangot keltett.

Pár nappal később, 1918. október 29-én az elsők közt lépett be a megalakult Fiumei Olasz Nemzeti Tanácsba. A Tanács Végrehajtó Bizottságának tagjaként sürgette Fiume Olaszországhoz csatolását és a kikötőváros Magyarországtól való elszakadásának kimondását. Ezzel egy időben a magyar országgyűlési képviselői mandátumáról is lemondott.

1919-ben a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács őt bízta meg, hogy Fiume képviseletében vegyen részt a párizsi béketárgyalásokon, illetve az amerikai elnökkel konzultáljon az úgynevezett Adriai-kérdés ügyében.

Gabriele d'Annunzio 1919. szeptember 12-i bevonulását követően fokozatosan visszavonult a politikától. Egy ideig Luxemburgban telepedett le. Fiume 1924-ben bekövetkezett olasz annexiója után az olasz–magyar kapcsolatok újrafelvételének egyik legfőbb szószólója lett.

1939-ben visszatért Fiumébe, ahol a második világháború végéig tartózkodott. Mikor Tito partizánjai 1945-ben megszállták a várost, Velencébe menekült és aktív propagandát folytatott annak érdekében, hogy Fiume ne kerülhessen jugoszláv közigazgatás alá. Végül az olaszországi Meranóba költözött, ahol hozzálátott az „Atto d'accusa” című művének összeállításához, amelyben az ellenfelei által felhozott politikai vádakra válaszolt.

Miután az 1947-es párizsi béke Fiumét Jugoszláviának ítélte, visszavonult a politikától, de fiumei társairól és általában véve a kelet-adriai területekről menekülő olaszokról nem feledkezett meg. Utolsó éveit kivándorlásuk megszervezésének és olaszországi integrációjuk megkönnyítésének szentelte.

Luigi Peretti fiumei patrícus: (Fiume, 1812.–Fiume, 1892. november 21.): Fiume magyar országgyűlési képviselője, patrícusi tanácsos, a fiumei képviselőtestület tagja, ügyvéd, bíró.

Francesco Peretti ügyvéd és közkinctárnok, valamint az ugyancsak fiumei Maria Sporer fiaként látta meg a napvilágot. Két lánytestvére volt: Luigia és Francesca. Középiskolai tanulmányait Fiumében és Pécsen végezte, felsőfokú képzettségét Pozsonyban szerezte meg. Itt jogot hallgatott és ügyvédi végzettséget szerzett. Olasz anyanyelvén és a németen túl magyarul is megtanult.

Magyarországon kezdett bírói karriert, majd 1846 körül visszatért Fiumébe, ahol bekapcsolódott a helyi társadalmi és politikai életbe. Akárcsak édesapja és az 1797-es francia megszállás alatt városi követtévé választott nagyapja, tagja, sőt titkára lett a Patrícus Tanácsnak. Ezzel párhuzamosan egy ideig – 1861 és 1872 között – a város bírói posztját is betöltötte.

1867-ben parlamenti képviselőjelöltként lépett fel Radich Ákossal szemben. 1868-ban a városi tanács elnökévé választották, illetve az olasz községek önkormányzati ügyeinek kérdésével foglalkozó titkárként Fiume hivatalos követévé is megteették.

A családi hagyományoknak megfelelően magyarbarát politikát követett: Fiume és Magyarország egyesülését követelte, de fontosnak tartotta a kikötőváros autonóm jogainak megőrzését és Ausztriával szemben is távolságtartásra intett.

1875-ben Fiume parlamenti képviselőjévé választották Deák-párti liberális programmal. A Szabadelvű Párt megalakulása után fokozatosan ellenzéki pozíciót vett fel, amiben nagy szerepe volt annak, hogy az önálló magyar tengeri hajózási vállalat megteremtését célzó javaslatát folyamatosan visszautasították. Így, mikor az országgyűlés hozzájárult az osztrák Lloyd-társasággal kötött szerződés meghosszabbításához, egyet nem értése jeléül lemondott mandátumáról.

1878-ban ismét parlamenti képviselőnek jelöltette magát, de a fiumei városatyák helyette Szapáry Gyula fiumei kormányzót, majd pár hónappal később Tisza Kálmán miniszterelnököt léptették fel és választották meg. Miután mind Szapáry, mind Tisza visszautasította a kikötőváros mandátumát, a képviselőséget végül Tisza bizalmasának, Csernátorny Lajosnak kínálták fel, aki engedett a fiumei városatyák hívásának.

Ekkor visszavonult a napi politikától, de továbbra is a közélet meghatározó tagja maradt haláláig. Politikai működését országos és helyi szinten is már élete során meglehetősen ellentmondásosan ítélték meg: voltak, akik Fiume Deákját tisztelték benne, és voltak, akik a túlzó irredenták előhírnökét látták személyében.

Peretti 1892-ben szülővárosában hunyt el.

Radich Ákos (Buda, 1835. december 31.–Budapest, 1916. szeptember 6.?): Fiume első magyar alkotmányos országgyűlési képviselője, mérnök, nyugalmazott MÁV főfelügyelő, birtokos, vállalkozó.

A horvát nemesi családból származó Radich József budai orvos és Sziklássy Erzse elsőszülött fiaként Pesten vagy Budán látta meg a napvilágot. Két testvére volt: Gyula és Géza. Középfokú tanulmányait Keszthelyen, Szombathelyen és Pesten végezte, majd a bécsi Polytechnikumba iratkozott be. Még csak 20 éves volt, mikor tantervet készített a főgimnáziumok és reáliskolák számára, melyet azonban a bécsi közoktatási minisztérium elutasított.

1857-ben szerzett mérnöki oklevelet szerzett, majd 1860-ban vállalkozó főmérökként átvette az elhunyt Batthyány Kázmér, valamint testvére, Batthyány Gusztáv horvátországi birtokainak kezelését. Az uradalmak egy részét célszerűségi okokból értékesítette, illetve az úrbéri viszonyokat is kedvezően rendezte.

1861-ben Károlyfehérvárra költözött, de Fiumében is gyakran megfordult, mivel 1863-ban feleségül vette Matcovich Máté, egykori Fiume megyei alispán lányát, Ludovikát. Házasságukból három fiú, Gyula, Ákos és Géza született.

1865 tavaszán Horváth Boldizsár, a Batthyány-család korábbi jogigazgatója a Batthyány-család horvátországi birtokainak úrbéri rendezésével bízta meg. Állandósította lakhelyét Fiumében, ahol ekkorra már önálló lakástulajdonnal is rendelkezett. Aktívan bekapcsolódott a helyi társadalmi és politikai életbe.

Nagy terve volt a Pestet az Alfölddel és Fiumével összekötő vasútvonal kiépítése, emellett foglalkoztatták a csatornaügyi kérdések, az úrbérrendezés és a tengerészettel kapcsolatos nemzetgazdasági kérdések is. Rendszeres szerzőjévé vált a Honnak, az Országháznak, a Pesti Naplónak, a Pesti Hírlapnapnak, a Hazánk és Külföldnek is.

Az 1860-as évek közepén szerveződő fiumei Liberális Párt egyik vezéralakja lett, 1867-ben Deák párti politikusként megszerezte Fiume parlamenti mandátumát, majd a delegáció külügyi albizottságába is beválasztották és éveken át a képviselőház jegyzői posztját is betöltötte. Politikai sikereiben szakértelme, gyors társadalmi integrációja, – feltételezhetően a Matcovich család kiterjedt kapcsolatrendszere –, valamint magyar, horvát, német és olasz nyelvismerete is segítette.

Elutasította a horvátok Fiumére támasztott igényeit, és számos fórumon hirdette, hogy Fiume jövője, autonómiája és prosperitása kizárólag a magyar közigazgatás alatt képzelhető el. 1882-ben megjelentetett „Fiume közjogi helyzete” címet viselő művét még Tisza István is túlzónak és követelőzőnek találta.

Minden bizonnyal hajthatatlansága lehetett az egyik oka annak, hogy a horvát–magyar kiegyezést követően 1869-ben megtartott választásokon Cseh Ede királyi biztos nem őt vagy Vukovich Sebőt, hanem a nagyobb kompromisszumkészséget tanúsító Giovanni Ciottát támogatta a fiumei választásokon. Ciotta megválasztását elutasította, és nyílt levélben is felhívta a közvélemény figyelmét a Ciotta mandátumviselése elleni aggályokra.

Bár Fiume közjogi helyzetének rendezése és a Magyar Királysághoz csatolásának végleges kimondása továbbra is foglalkoztatta, az 1870-es években egyre inkább visszavonult a mindennapi politizálástól és idejét kereskedelmi ügyeknek szentelte.

A MÁV igazgatóságnál a központi osztályok 1876. évi egyesítésekor a „Tettleges ellenőrségi ügyosztály” helyettese lett, majd a hierarchia magasabb fokaira is eljutva, ám fiumei lakhelyét előbb kolozsvárra, majd a fővárosra cserélve végül főfelügyelőként ment nyugdíjba.

Hosszú életét 1916 szeptemberében, Budapesten fejezte be.

Roszner Ervin Antal Károly báró, roszeneki (Varsány, 1852. december 19.–Telekes, 1928. október 2.): Hont és Máramaros vármegyék főispánja, fiumei kormányzó, országgyűlési képviselő, főrendiház örökös tagja, jogi író.

Báró Roszner József cs. kir. kamarás, szolgálaton kívüli ezredes és losonczy Gyürky Paula fiúgyermeként látta meg a napvilágot a Nógrád vármegyei Varsányban. Egy lánytestvére volt. Roszner Ervin 1895-ben Budapesten nősült meg. Ghymeszi és gácsai gróf Forgách Klotild cs. és kir. palotahölgyet vette feleségül, akitől két fia, István és ifj. Ervin született.

Felsőfokú tanulmányait Bécsben, Egerben és Budapesten végezte. Miután katonai kötelezettségnek 1870-en a 25. sz. gyalogezredben tartalékos hadnagyként eleget tett, 1876-ban jogi diplomát, majd nem sokkal később jog és államtudományi doktori címet szerzett.

1876 és 1887 között a Nagyváradai Jogakadémián az egyházjogot tanított, 1879-től nyilvános rendkívüli, 1880 végétől pedig nyilvános rendes egyetemi tanári minőségben. Leginkább a házassági jog és az állampolgárság kérdéseivel kapcsolatban élénk publikációs tevékenységet folytatott.

Vagyonánál fogva már 1877-től bekerült a főrendiházba, melynek egészen 1885-ig a tagja maradt. A politikai életben mindig a kormánypárttal tartott és affiliációja képviselőházi tevékenysége alatt sem változott meg. 1887-ben a Nógrád vármegyei Szécsényi kerület parlamenti mandátumát Szabadelvíz Párti programmal nyerte el. Országgyűlési képviselőként 1892-ig képviselte Szécsényt. 1890. december 31-én Hont vármegye Selmecbánya és Bélabánya szabad királyi városok főispánjává nevezték ki, mely hivatalát 1894 végén a máramarosi főispánira cserélte.

Máramaros főispáni méltóságáról 1903-ban mondott le, mikor az uralkodó Tisza István miniszterelnök előterjesztésére Fiume és a magyar–horvát tengerparti kormányzóvá és ezzel együtt a fiumei tengerészeti hatóság elnökévé tette meg. Ezzel egyidejűleg a Kivándorlási Tanácsba is bekerült. 1904-ben belső titkos tanácsos lett, és az ausztriai császári I. osztályú vaskoronarend lovagi keresztjét is elnyerte.

Kormányzói kinevezésében nagy szerepet játszott a miniszterelnökkel való szoros kapcsolata, valamint az, hogy Szapáry László távozását követően más jelölt nem akadt a magyar állam fiumei képviselőjére. Kormányzósága alatt több országos szintű intézkedés történt, melyek Fiumét is érintették. Az országgyűlés törvényt hozott az Ogulin–Bihác vasútvonal létrehozásáról, valamint több szociális vonatkozású kezdeményezést is elfogadott. Szabályozták az állami-, és a vasúti tisztviselők, alkalmazottak illetményeinek kifizetését.

Ezekre szükség is volt, mert a kikötővárosban a társadalmi feszültségek 1904-re látványosan kiéleződtek. Ezt jelzi, hogy 1903-ban a Samuele Mäylender vezetésével a szociáldemokraták párttá szerveződtek, továbbá az is, hogy az 1904-es országos vasutas sztrájk alkalmával Lorber József fiumei MÁV-tisztviselő és közvetlen munkatársai különösen aktívan részt vettek.

Szintén hivatali idejére tehető a Hazafias Párt megalakulása, és az, hogy az 1904-es választások alkalmával Fest Aladár és Fésüs György is bekerült a Rappresentanzába. Igaz,

akárcsak Samuele Mäylender esetében, ez utóbbi megválasztását fiumei illetőség hiányában az igazolóbizottság nem hagyta jóvá.

Kormányzósága alatt az egyik legmarkánsabb kérdése a határrendőrség intézményének felállításához és a városi rendőrség államosításához köthető. Bár az új karhatalmi szervezetet csak 1913-ban vezették be Fiumébe, inentől kezdve ez állandó témáját képezte a városi képviselőtest üléseinek és jelentősen hozzájárult a kormányzó és az Autonóm Párt közti viszony elmérgesedéséhez.

1905 februárjában mondott le. Döntése háttérben helyi és országos szintű okok álltak. Így Riccardo Zanella országgyűlési képviselővé választása (1905. január), valamint Tisza István kormányának bukása. 1905. február 8-i távozása alkalmával az ausztriai császári Ferenc József-rend nagykeresztjével tüntették ki.

Lemondása és a Szabadelvű párt széthullása után ideiglenesen visszavonult az aktív politikai élettől, de 1910-ben a Nemzeti Munkapárti programmal Szentgotthárd képviselőjeként ismét bekerült a képviselőházba, 1912-ben pedig a főrendiházba. Az 1915-ben tartott parlamenti választások során újfent elnyerte Szentgotthárd mandátumát, amit egészen a világháború végéig betöltött.

Tisza István híveként, 1915 májusában király személye körüli miniszterré nevezték ki a külügyminisztérium élére kerülő Burián István helyére. 1916-ban ebben a minőségében érte Ferenc József halála. Hivatalát az 1917-es kormányváltásig látta el.

Az őszirózsás forradalom után telekesi birtokára vonult vissza, de irodalmi munkásságát továbbra is folytatta. 1922-ben két francianyelvű értekezést jelentetett meg, valamint még szintén ugyanebben az esztendőben, Vas vármegye közgyűlésén Tisza Istvánról tartott méltató emlékbeszédet.

Hosszas betegségét követően 1928-ban, Telekesen hunyt el.

Szapáry Géza gróf, muraszombathi, szécsiszigeti és szapári (Pozsony, 1828. szeptember 27.–Budapest, 1898. április 6.): politikus, Zala vármegye főispánja, fiumei kormányzó, titkos tanácsos, főudvarmester, az Osztrák Császári Lipót-rend nagykeresztese, az Osztrák Császári Vaskorona-rend lovagja.

Szapáry Antal gróf főajtónállómester, főlovászmester, főrend, honvédőrnagy, országgyűlési képviselő és gróf buzini Keglevich Augusztia fia. Két lánytestvére volt: Erzsébet és Georgina. Mostohaapja, Batthyány Kázmér külügyminiszter.

Jogi tanulmányait Pesten végezte. 1846-tól előbb az 5. tüzérezredben hadfiként, a szabadságharc kitörésekor a 3. vértess ezredben főhadnagyként teljesített szolgálatot. 1848. októberében saját kérésére a magyar hadügyminisztérium alá tartozó 2. Hannover-huszárezredhez került, ahol csapatával a honvédsereghez csatlakozott. 1849-ben főszázadosi kinevezést nyert, majd részt vett a délvidéki harcokban és Budavár bevételében is. A világosi fegyverletételig Nagysándor József tábornok segédtsíjtje volt az I. hadtestben.

A szabadságharcban játszott szerepe miatt 1850-ben és öt év várfogságra ítélték Aradon, de alig egy hónappal később kegyelmet kapott. Szabadulását követően előbb Párizsba utazott, majd bejárta szinte egész Európát. Hazatérése után, 1856-ban a 7. huszárezrednél szolgált, 1858-ban pedig hadnagyként szerelt le.

1861 februárjától a Vas vármegyei Honvéd Segélyező-Egylet elnökeként tevékenykedett, mellyel nagyban hozzájárult közéleti pályafutása és népszerűsége megalapozásához. Minden bizonnyal ennek is köszönhető, hogy nem sokkal később országgyűlési képviselőnek is megválasztották. Még ugyanebben az évben megnősült. 1861. augusztus 10-én Pesten radványi Győry Mária grófnét vezette az oltár elé. Házasságukból két fiú született: László és Pál. Később mindketten fiumei kormányzók lettek.

Az országgyűlési mandátumát 1867-ig viselte. Képviselősége alatt került sor az úgynevezett felirati vitára, melyben Deák Ferenc nézeteit osztva a Felirati párthoz tartozott. A Fővárosi Közmunkatanács létrehozásának egyik támogatója volt. 1865-ben a muraszombati kerületben ismét országgyűlési képviselővé választották, ahol újfent a Deák-párthoz csatlakozott. 1867-ben Zala vármegye főispánjává nevezték ki, mely méltóságot 1872-ig töltötte be.

Ekkor ismét Vas Vármegye országgyűlési képviselőjeként került a parlamentbe, majd egy évvel később, 1873. február 26-án az uralkodó Fiume város és a magyar-horvát tengeremellék kormányzójává és ezzel együtt a tengerészeti hatóság elnökévé nevezte ki, miután 1872 végén Zichy Józsefet a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri tárca vezetésével bízták meg. A kinevezéssel együtt titkos tanácsossá is megítették.

Kormányzói és elnöki posztját csaknem tíz éven át, 1883. november 26-ig tartotta meg. Hivatali idejére az 1873-as gazdasági, az 1875-ös kormányválság, valamint Bosznia és Hercegovina okkupációja kétségtelenül meghatározta, mégis elmondható, hogy a központi kormány intenzív fejlesztő, beruházó politikájának időszaka ekkor vette kezdetét. Többek közt kormányzósága alatt átadták a Fiume–Szentpétervár, illetve a Károlyváros–Fiume vasútvonalat, új, elsősorban a liszt és a gabona exportálására specializálódó kiviteli cégek alakultak, és nemcsak a kikötő koncentráltabb fejlesztése indult meg, de 1883-ra létrejött az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. jogelődje is. Érdemeit előbb 1875-ben a

vaskorona-rend I. osztályával, majd 1881-ben a Lipót-rend nagykeresztjével jutalmazta az uralkodó.

Hivatali ideje mégsem volt minden konfliktustól mentes. Egyrészt azért, mert a vitorláshajózás hanyatlásának első jelei már az 1870-es évek második felében megjelentek. Másrészt, mert kormányzóságával együtt járt a magyar állam központosító, modernizáló céljainak látványosabb megmutatkozása, valamint az központi hatalom és a helyi egzisztenciák érdekei közti különbségek.

A nézetellentéteket jól jelzik az 1870-es évek második felének parlamenti képviselőválasztásai is. Noha Szapáry rendíthetetlen híve volt a magyar állami szupremácia lehető kiterjesztésének, hivatali munkájában alapvetően a ráció és az óvatosság érvényesült. Ennek megfelelően nagy toleranciával viszonyult a helyi lakosság olasz nyelvhasználatához, és nem ritkán kormányát is türelemre, megfontoltságra és a fiumei sajátos viszonyok figyelembe vételére intette. Nagy szerepe volt abban, hogy 1876-ban a közigazgatási bizottság felállításáról szóló törvényt Fiume városa és kerületének területén nem állították fel.

A legnagyobb problémát azonban a horvátok területi igényei, valamint nacionalista és szociális célokat egyaránt kitűző mozgalmi és demonstrációi jelentették. Ez különösen annak fényében bizonyult aggasztónak, hogy Fiume és Magyarország uniója továbbra sem történt meg, a helyi olasz ajkú elit pedig az elhúzódó provizóriumot egyre nehezebben viselte.

A kormányzói méltóságról 1883. november 11-én mondott le. Szolgálataiért Ferenc József magyar királyi főudvarmesterré nevezte ki. Lemondását követően aktívan részt vett a főrendiház működésében és tagja volt a fölrirati, a közgazdasági és közlekedésügyi bizottságoknak, delegációknak is. A politikában a szabadelvű párt híve az egyházpolitikai törvények sorra kerüléséig, ekkor ellenzékié vált és a javaslatok törvényerőre emelése ellen küzdött.

Ezután fokozatosan visszavonult a mindennapi politikától és elsősorban főudvarmesteri állására koncentrált. Ferenc József az ő hatására rendelte el, hogy mikor az uralkodó magyar királyi minőségében szerepel, ne a közös udvartartás tagjai, hanem kizárólag a magyar zászlósorak kíséretében kell megjelennie.

1898. április 5-én Budapesten hunyt el.

Szapáry László gróf, muraszombathi, széchyszigeti és szápári (Perkáta, 1864. május 16.– Bécs, 1939. október 12.): fiumei kormányzó, császári és királyi kamarás, a Park klub elnöke.

Szapáry Géza, Zala vármegye főispánja, egykori fiumei kormányzó, főlovászmester, valamint Győry Mária grófnő elsőszülött fia. Egy öccse érte meg a felnőttkort: Pál, aki 1905 őszén két hónapig szintén betöltötte a fiumei kormányzói méltóságot. 1910-ben Steyreggben házasodott meg: Weissenwolff-Ungnadin Irén birodalmi grófnőt vette feleségül, de frigyük gyermektelen maradt. Fiatal korát jórészt Fiumében töltötte és kitűnően megtanult angolul, németül, franciául és olaszul.

Tanulmányait követően 1888-ban cs. és kir. kamarási méltóságot nyert. 1890-ben a cs. és kir. közös külügyi minisztériumban fogalmazójelöltként, majd fizetés nélküli követségi attaséként Londonban és Württembergben szolgált. 1891-ben édesapja megvásárolta fiai számára a sorokujfalusi uradalmat.

Az 1892-es országgyűlési választásokon a Torontál vármegyei Lovrinban a Szabadelvű Párt tagjaként mandátumot nyert. Az egyházpolitikai reformok ellen tiltakozva alig egy évvel később Péchy Tamással és Latinovics Ernővel elhagyta a pártot. 1896-ban a Vas vármegyei muraszombati parlamenti képviselőiséget ugyancsak szabadelvű programmal vívta ki.

Mandátumáról 1897-ben mondott le, mivel Bánffy Dezső miniszterelnök előterjesztésére az uralkodó fiumei kormányzónak nevezte ki. A kormányzói méltósággal együtt a fiumei m. kir. tengerészeti hatóság elnöksége, a főrendiház tagja is lett. Kormányzósága egybe esett az úgynevezett municipális válsággal. A Bánffy-kabinet legkritikusabb intézkedéseinek a közigazgatási bizottság, közigazgatási bíróság, valamint az esküdtszéki törvények, illetve rendeletek Fiumében életbe léptetése számítottak, amelyek ellen a Rappresentanza passzív renitenciába ment át.

Rlsődleges feladata a rendteremtés és a köznyugalom helyreállítása volt, továbbá egy együttműködésre hajlandó, lehetőleg kormánypárti képviselőtestület összeállítása, valamint a közigazgatási bizottság felállítása. A lényegesebb közigazgatási tapasztalatokkal és alaposabb helyismerettel nem rendelkező Szapáry csak mérsékeltebb sikereket érhetett el a protestáló testülettel szemben, így azt több alkalommal is fel kellett oszlatnia. A krízis tetőpontján az önkormányzat ügyfolytonossága fenntartása érdekében Bánffy Szapáryt ideiglenesen a Rappresentanza jogköreivel is felruházta, illetve számára 1898. december 25-én a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot is kijárta.

„Rendkívüli hatalma” azonban csak mélyítette az ellentéteket, amelyek Széll Kálmán kormányalakításáról tértek le átmenetileg a napirendről. A kormányzói méltóságát Khuen-Héderváry Károly kabinetje alatt is viselhette, ám 1903-ban a Dienes Márton-féle vesztegetési ügy egyik főszereplőjévé lépett elő. A botrány súlyát jelzi, hogy 1903 júliusában távoznia kellett Fiuméből. Igaz, ennek ellenére továbbra is a főrendiház örökös tagja maradt.

Ezt követően utazásokkal töltötte az idejét. Többek közt 1909-től tagja volt a Budapesti Közúti Vaspálya Társaság igazgatóságának és elnöke a Schlick-féle vasöntő és gépgyár részvénytársaságnak.

1910-ben megalapításakor csatlakozott a Teleki Pál vezette Turán Társasághoz. Ezekben az években rokonszenvezett Ferenc Ferdinánd politikájával és támogatta az általános titkos választójog bevezetését, valamint kiterjedt szociális és birtokpolitikai reformokat javasolt is.

A világháború utáni határváltozásokkal birtokai nagy részét elvesztette. Támogatójává vált a szlovén autonómiájának és a Szlovenszka krajina létrehozásának. Valamivel később Tkálecz Vilmos Vendvidéki Köztársaságának megalakulását szorgalmazta.

1922-ben londoni követté nevezték ki, amivel a korábbi magyar ügynökség rendes követségi szintre emelkedett. 1924-ben Londonban Ridarcsik Emmával ápolt házasságtörő kapcsolatából egy lánya, Marietta született. Követi állásáról lemondva Berlinbe, majd Bécsbe költözött. 1926-ban a Duna-Tisza csatornázásával kapcsolatban dolgozott ki terveket.

Utolsó éveiben örökösödési perbe keveredett, mivel nagynénje az eredetileg neki ígért birtokokat végül Hunyady Imrére hagyta végrendeletében. 1939-ben Bécsben halt meg.

Szapáry Pál gróf, muraszombathi, széchyszigeti és szápári (Budapest/Perkáta (?), 1873. április 1.–Bécs, 1917. január 30.): fiumei kormányzó, császári és királyi kamarás, a Park klub elnöke.

Szapáry Géza Zala vármegye főispánja, egykori fiumei kormányzó, főlovászmester, honvéd őrnagy és nagybirtokos, valamint Győry Mária grófnő legkisebb fia. Akárcsak édesapja, úgy bátyja, Szapáry László is fiumei kormányzó volt. Noha kora fiatalságát Fiumében töltötte, középfokú tanulmányait már a Kegyesrendiek budapesti főgimnáziumban végezte, majd szintén a fővárosban jogot hallgatott. Magyar anyanyelve mellett tudott németül, franciául és olaszul.

Tanulmányait követően a Földművelésügyi Minisztériumba díjtalan miniszteri fogalmazógyakornokká nevezték ki és eközben császári és királyi kamarási címet is nyert. 1898-ban Varsóban megházasodott, Przedziecka Mária Elvira grófnőt vezette az oltár elé, akitől két fia és egy lánya született: Konstantin, Antal és Erzsébet.

Fiatal korától részt vett a fontosabb társadalmi és jótékonyági eseményekben; kimondottan rajongott a különböző ló-, vívó- és céllövő versenyekért, vadászatokért, valamint hangversenyekért. Állandó tagja volt a Magyar Egyletnek, a Szent Imre Önképző Egyesületnek, az Egyetemek Kórház Egyletének, a Nemzeti Lovarda választmányi bizottságának, valamint a Magyarországi Szálló- és Fürdővállalat részvénytársaságnak és a győri Magyar Vagyon és Gépgyár részvénytársaság igazgatóságának, továbbá a Jockey és a Park Clubnak. Ez utóbbinak, akárcsak a Magyar Automobil Clubnak, igazgatósági elnökévé is megválasztották 1900-ban.

Ugyanebben az évben a főrendiházba örökös tagként is bekerült. Noha Rácszentpéteren, Gyulán és Sorokujfalun nagykiterjedésű birtokai feküdtek, fényűző életvitele, zavaros hitelügyletei és kártyaszennvedélye miatt anyagi problémákkal küzdött.

Más alkalmas jelölt hiányában 1905. október 17-én Fejérváry Géza miniszterelnök felterjesztésére az uralkodó fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzóvá és a fiumei tengerészeti hatóság elnökévé nevezte ki. Beiktatására minden ünneplés mellőzésével került sor, mivel Fiume politikai elitje a Fejérváry-kormány regnálását alkotmányellenesnek ítélte és országgyűlési képviselőjük, Riccardo Zanella lemondásával az elsők közt tiltakozott megalakulása ellen. Alig két hónappal később lemondott a fiumei kormányzói méltóságáról, de 1906 januárjában elfogadta a Fiumei Otthon elnöki posztját.

1909-ben a Néppártból kilépő Giesswein Sándorral együtt megalakította a Keresztényszocialista Pártot, amelynek társelnökévé is megválasztották. Ferenc Ferdinánd politikájával szimpatizálva egy nemzetileg semleges, keresztényszocialista mozgalmat kívánt létrehozni. Giessweinnel a nagytőke finanszírozásával megszervezendő kispolgári tömegre alapozva kívánta a trónörökös politikai bázisát megteremteni és programjukban szociális reformokat és az általános és titkos választójog bevezetését követelték. Hangoztatták, hogy Ferenc József és Ferenc Ferdinánd a magyar „liberálisok” akarata ellenére is keresztül fogja vinni a társadalom megújításához nélkülözhetetlen reformokat.

Az 1910-es országgyűlési választáson a szentendrei mandátum megszerzéséért folyó küzdelemben alulmaradt a Nemzeti Munkapárti programmal fellépő Almássy Lászlóval

szemben. Így a parlament munkájában csak örökös főrendként, valamint a naplóbíró bizottság tagjaként kapcsolódhatott be.

1913-ban közvetetten belekeveredett egy patika panamába, amiért Gerliczy Ferenc munkapárti képviselő csalásért őt és feleségét is feljelentette. Az ügy a felek perén kívüli megegyezésével zárult le. 1914-ben a Budapesti Autoklub díszelnöke lett, de hamarosan máj- és vese-, majd tüdőbajt és mellhártyagyulladászt diagnosztizáltak nála.

1917 januárjában a bécsi Cottage Szanatóriumban hunyt el.

ifj. Antonio Vio (Fiume, 1875. május 7.–Bolzano, Olaszország 1949. május 8.): Fiume magyar országgyűlési képviselője, fiumei városi képviselő, Fiume podestája (polgármestere), majd sindacoja, ügyvéd, vállalkozó.

A magát horvátnak valló id. Antonio Vio fiumei városi ügyvéd első házasságából született, édesanyja Maria Melani (más források szerint Medanich) volt. Tizenegy testvére, illetve féltestvére volt: Leo, Amleto, Gastone, Romeo, Loris, Leo, Willy, Arturo, valamint Anita, Carmen és Vanda. Elemi és középfokú iskoláit Fiumében a m. kir. állami gimnáziumban, majd a Horvátországhoz tartozó sušaki gimnáziumban végezte, később Grazban tanult. Pécsen, Budapesten és Kolozsváron folytatott jogi tanulmányokat. Jogtudori oklevelet szerzett, a horvát és olasz anyanyelven mellett németül és magyarul is megtanult.

Horvát összekötéseire és kötődésére utal, hogy nem az olasz, hanem a horvát olvasókörebe lépett be, melynek tagjaként részt vett Dante műveinek horvát fordításában. 1908 körül a horvát származású Gjuro Catti, városi orvos lányát, Maria Cattit vette feleségül. Házasságukból két fiú, Eric és Raoul született.

Az 1890-es évek közepén tért vissza Fiumébe. Itt édesapja ügyvédi irodájában tevékenykedett, majd a fiumei m. kir. Törvényszékhez aljegyzővé nevezték ki, végül a városi tanácsnál fogalmazóként alkalmazták. 1910-ben saját irodát nyitott Fiumében.

A politikai életbe 1898-ban kapcsolódott be, mikor is a községi választásokon a fiumei Autonóm Párt tagjaként bekerült a városi képviselőtestületbe. Michele Maylender híveként a párt mérsékeltabb tagjai közé tartozott. 1907-ben elvállalta az *Avvisatore Ufficiale del Municipio di Fiume* (Fiume városi tanácsának hivatalos értesítője) szerkesztését. 1909-ben felvétette magát a magyar támogatással 1901-ben alapult fiumei Sirius szabadkőműves-páholyba.

Az 1910-es parlamenti választások során Michele Maylendert támogatta, majd az egykori podestá halálát követően Wickenburg István kormányzó őt és Andrea Ossoinackot bízta meg egy politikai csoportosulás szervezésével, hogy az Autonóm Párt dominanciáját megtörje. 1911 tavaszán a kormánnyal együttműködni kész Lega Autonoma vezéréként az országos Nemzeti Munkapárthoz csatlakozva mandátumot szerzett Zanellával szemben.

Megválasztását és politikáját számos támadás érte elsősorban Batthyány Tivadar és Apponyi Albert részéről, akik Viót „horvát tendenciák” követésével és a horvát szavazók bizalmának élvezésével vádolták, Zanella pedig bűnvádi eljárást indított ellene.

Bár támogatta az általános titkos választójog bevezetését, azt Fiumére nézve nem tartotta szerencsésnek, így párton kívülként folytatta a kerületének képviseletét. Országgyűlési mandátumáról 1915-ben mondott le, egyrészt a háború miatti növekvő feszültségek miatt, másrészt azért, mert Francesco Gilberto Corrossacz lemondásával a podestái szék üresen maradt. Ekkor Viót egyhangúlag polgármesterré választották.

A háború alatt nagy szerepe volt abban, hogy a magyar kormány a fiumei képviselőtestületet nem oszlatta fel és nem rendelt ki kormánybiztost. Segítséget nyújtott a románok előtt menekülő erdélyieknek, valamint felkarolta az országos társadalmi kezdeményezéseket. A Sirius páhollyal és a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamarával

egyetértésben parlamenti képviselőként szorgalmazta a második Fiume–Budapest illetve a Novi–Bihać vasútvonal megépítését.

Az 1918. október 29-én megalakult Fiumei Olasz Nemzeti Tanács tagja lett, amely céljával Fiume Olaszországhoz csatlakozását tűzte ki. Vio podestái címét ekkor az olaszországi közigazgatásban alkalmazott sindacoira (polgármester) cserélte le. Ezt a méltóságot 1919 augusztusáig viselte, mikor is a közhangulat radikalizálódása miatt lemondott.

Ezután Vio idejét ügyvédi irodájának szentelte és többek közt részt vett az Adria részvénytársaság és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank különböző ügyleteiben.

Vio lemondását a Rappresentanza átszervezése követte, melynek egyik csúcspontjaként 1919 októberében Gabriele d'Annunzio feloszlatta a testületet és az újonnan megválasztott tanácsot saját embereivel töltötte fel. Vio ekkor visszatért ügyvédi hivatásához. Fiumei ügyvédi irodáját 1945-ig, Fiume a partizánok általi megszállásáig vezette.

Családjával az olaszországi Bolzanóba menekült, ahol 1948-ban a Comitato Profughi Giuliani alelnökeként a délszláv uralom elől menekülő kelet-adriai olasz nyelvű lakosok támogatásával foglalkozott 1949-ben bekövetkezett haláláig.

Wickenburg István gróf, capellói (Arad, 1859. június 16.–Velençe 1931. december 30.): fiumei hivatalnok, kormányzóhelyettes, majd kormányzó.

Aradon, Wickenburg Ödön cs. és kir. kamarás, őrnagy és zalabéri Horváth Stefánia Mária csillagkeresztes hölgy fiaként, osztrák állampolgárként született. Két testvére volt, egy húga, Margit és egy öccse, Márk, a Ballhausplatzon nagy karriert befutó későbbi államtitkár.

Gyerekkora meglehetősen intenzíven telt. Édesapja mellett már 1865–1867 között részt vett Habsburg Miksa mexikói kalandjában, majd annak tragikus végkimenetelét követően visszatért a monarchiába. Tanulmányait 1870-ben a bécsújhelyi Theresianum katonai akadémián kezdte, és 1871 és 1879 között apródként szolgált a bécsi udvarban. 1877-ben a bécsi egyetemen állam- és jogtudomány hallgatott, de államvizsgáit már a budapesti egyetem jogi karán tette le. 1883-ban szintén Budapesten szerzett államtudományból tudori címet.

1880-ban osztrák állampolgárságát magyarra cserélte, 1881-ben pedig fogalmazógyakornokként a Pénzügyminisztériumba osztották be. Miután 1882-ben abszolválta az adófelügyelői szakvizsgát, Fiumébe helyezték át. A kikötővárosban előbb a királyi adófelügyelőséghez került, két évvel később viszont már a fiumei kormányzóságnál szolgált miniszteri fogalmazóként.

1885-ben miniszteri titkárrá léptették elő és mind aktívabb részt vett a helyi kormányzati és kulturális életében. Ezt jelzi a rá bízott feladatok szaporodása is. Többek közt a népiskolák és óvodák tanítói fegyelmi ügyében eljáró bizottságba és az Az ezredéves kiállítás Fiume kerületi bizottsága művészeti csoportjába is bevásztatták, 1898-ban a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Rt. miniszteri biztosává nevezték ki. Mivel gyerekkorától rajongott a művészetekért, fiumei tartózkodása alatt számos országos és helyi szintű kiállítást is szervezett, melyeken saját képeivel ő maga is részt vett.

Ezzel párhuzamosan hivatali emelkedése sem maradt el: hamarosan osztálytanácsosi címmel és jelleggel ruházták fel, majd 1900-ban elnyerte a valóságos osztálytanácsosi címet is. Karrierének fontos mérföldköve volt, hogy ebben a minőségében 1901. július 15-én közigazgatási előadóvá nevezték ki az újonnan felállított fiumei kormányzói tanácsba. 1905-ben megnősült: Ferenc Ferdinánd trónörökös feleségének, Chotek Zsófiának az egyik társalkodónőjét, Pückler-Limpurg Mária Zsófiát vette feleségül. Házassága révén a későbbiekben közeli kapcsolatba került a Habsburg-dinasztiával és egyes vélekedések szerint az Osztrák–Magyar Monarchia trialista átalakításának terveivel. Egy lánygyermek született, Mária Márka.

1906-ban valóságos miniszteri tanácsossá léptették elő, majd 1908-ban Nákó Sándor kormányzó gyakori távollétei miatt kormányzóhelyettségé neveztek ki. Nákó 1909. decemberi lemondását követően, 1910 januárjától rábízták a kormányzóság vezetését, majd novemberben hivatalosan is kormányzó és a Tengerészeti Hatóság elnöke lett.

Már kormányzóhelyettesi minőségében is gyakran konfrontálódott a városi hatóságokkal, kormányzóként pedig egyes megnyilvánulásai még a parlamentben is élénk vitákat provokáltak. Ezek közül az egyik legemlékezetesebb esetet az adta, hogy kormányzói

beiktatása alkalmával – a szokásjoggal ellentétben –szándékosan nem kereste fel a Rappresentanzát. A képviselőházban különösen az Ellenzék tagjai, így Polónyi Dezső, Batthyány Tivadar és Apponyi Albert országgyűlési képviselők kifogásolták a gesztus elmaradását, a városi képviselőtestület pedig nem ismerte el kormányzói megbízatása jogosságát, mire a városi tanács feloszlásával válaszolt a kritikákra.

A fiumei elitcsoportok (elsősorban a Riccardo Zanella vezette Autonóm Párt) és a kormányzó közti kiegyensúlyozott viszony a későbbiekben sem jött létre, mivel politikájában alapvetően Khuen-Héderváry Károly és Tisza István kormányának elveit és központosító törekvéseit érvényeztette. Ennek jegyében kísérletet tett az Autonóm Párt dominanciájának megtörésére. Ennek érdekében Fiume egykori podestáját, Michele Maylender 1910-ben parlamenti képviselőnek „választatta”, majd Maylender halála után 1911-ben a mérsékeltbb városatyákból Lega Autonoma néven még egy új helyi pártot is szervezett. Ebben nagy szerepet szánt ifj. Antonio Viónak és Andrea Ossoinacknak.

Mindazonáltal sikerei nem bizonyultak tartósnak és konfliktusai a városatyákkal tovább mélyültek a Giovine Fiume irredenta társaság feloszlása, valamint a határrendőrség felállítása és Icilio Baccich korábbi alpolgármester kiutasítása következtében. A kormányzó és a szélsőségesebb fiumei csoportosulások viszonyát érzékelteti, hogy a La Voce del Popolo gyakran csak Pistaként emlegette, 1913-ban és 1914-ben pedig a kormányzói palota ellen bombamerényletet hajtottak végre. Noha az első kétségtelenül a helyi irredenták követték el, a második merénylettel kapcsolatban már megoszlanak a vélemények. A fiumei autonomista sajtó több forrással is alátámasztott álláspontja szerint ez utóbbit Wickenburg tudtával és beleegyezésével a határrendőrség szervezte meg.

1914-ben jelentős szerepet játszott abban, hogy az uralkodó Riccardo Zanella polgármesterré választását nem erősítette meg, illetve, hogy az autonomista városatyát hamarosan a Keleti Frontra vezényelték. A podestái méltóságra Francesco Gilberto Corosacot szemelte ki, akivel egy sajtós megállapodást is kötött. Számításai azonban ez alkalommal sem bizonyultak helyesnek, és az Autonóm Pártot továbbra is képtelennek bizonyult visszaszorítani.

A háborús helyzet miatt újabb problémákkal is szembesülnie kellett, amelyek egy részét szociális intézkedésekkel kívánta orvosolni. 1914-ben a Vöröskereszt fiumei fiókjának főmegbízottja, majd elnöke lett. Feleségével együtt a háború alatt mindvégig számos karitatív programot kezdeményezett.

1917-ben Tisza István kabinetkének bukásakor saját kérelmére mentették fel állásából, de külön felkérésre a kormányzói feladatokat hivatali utódja, Jekelfalussy Zoltán kinevezéséig továbbra is ellátta. Végleges felmentése, nyugdíjazása és Fiuméből való távozása után előbb Jakabházára, 1923-ban pedig a Fejér megyei Velencére költözött, ahol 1931-es haláláig gazdálkodással és képzőművészettel töltötte idejét.

Riccardo Zanella (Fiume, 1875. június 27.–Róma, 1959. március 30.): Fiume magyar országgyűlési képviselője, fiumei városi képviselő, a Fiumei Szabadállam elnöke, kereskedelmi professzor, újságíró és újságszerkesztő, könyvvitel-vezető.

Friuli születésű édesapja, Giovanni Battista Zanella Fiumében kétkezi munkával kereste a kenyerét. A „szlovénként” számon tartott Teresa Antoncich-sot vette feleségül. Házasságukból két gyermek született, akiket olasz nyelven neveltek: Ida és Riccardo. Elemi és középiskoláit Fiumében, illetve a budapesti Felső Kereskedelmi Akadémián végezte, ahol könyvelői végzettséget és kereskedelmi professzori címet szerzett. Elsajátította a horvát, német és magyar nyelvet is.

Visszatért szülővárosába, ahol a Fiumei Hitelbank titkáráként szolgált, majd a Fiumei M. Kir. Kereskedelmi Akadémián tanított, de politikai nézetei miatt elbocsátották. 1896-ban belépett a magyar kormány központosító politikája ellen küzdő helyi Autonóm Pártba, majd a titkára lett. 1897-ben beválasztották a városi képviselőtestületbe, a Rappresentanzába, de a magyar kormány és az Autonóm Párt közti ellentétek miatt 46 városatyával együtt hamarosan visszaadta mandátumát. A municipális válságban a „fiumei ügy” egyik legmeghatározóbb egyéniségeként Michele Maylender mellett 1898-tól 1901-ig részt vesz a La Difesa című autonomista lap szerkesztésében.

1901-ben az Autonóm Párt szélsőségesebb irányzatához csatlakozott. Az 1901-es országgyűlési választásokon a Szabadelvű Párt hivatalos jelöltjével, Batthyány Lajos, korábbi fiumei kormányzóval szemben liberális programmal indult, de vereséget szenvedett. A parlamentbe először 1905-ben Andrea Ossoinack legyőzésével, a Függetlenségi és 48-as párt tagjaként került be.

Támogatta az Osztrák–Magyar Monarchia átszervezését célzó fiumei rezolúció megkötését és a horvát–magyar (szerb és fiumei/olasz) kapcsolatok elmélyítését. Az alkotmányos és koalíciós válság során lemondott a képviselőségéről, ám 1906-ban az Alkotmánypárt tagjaként újraválasztották.

Működése Fiume autonóm helyzetének és olasz nyelvének, kultúrájának megőrzésére irányult. Szorgalmazta a város szabad kikötői státuszának visszaállítását, a szabadhajózás, valamint a kis- és középegzisztenciák állami támogatását, illetve az önálló fiumei püspökség létrehozását. 1907-ben városi tanácsossá és az iskolai tanács elnökévé is megválasztották, majd a La Voce del Popolo helyi autonomista napilap tulajdonjogát is megszerezte.

Az 1910-ben és 1911-ben ellenzéki programmal országgyűlési képviselőjelöltként lépett fel, de a mandátumot egyik alkalommal sem nyerte el. Kudarcaiban szerepet játszott Wickenburg István fiumei kormányzó, akivel személyi és politikai okok, valamint Zanella valós és feltételezett irredenta összeköttetései miatt számos konfliktusa adódott. Viszonyukat jellemzi, hogy az 1913-as és az 1914-es kormányzói palotánál elkövetett bombamerénylet alkalmával is előkerült a neve.

Szintén Wickenburg állt a mögött, hogy bár Zanellát 1914 tavaszán Fiume polgármesterévé választották, Ferenc József megtagadta tőle a legfelsőbb jóváhagyást,

majd nem sokkal később – ugyancsak a kormányzó kívánságára – besorozták és Galíciába, a Keleti Frontra került.

A hadseregből hamar szabadult: 1916-ban orosz fogságba esett, ahonnan magát olasz állampolgárnak kiadva Rómába távozhatott. Zanella Olaszországban megalakította az Olasz Irredenták Politikai Társaságát, valamint 1918-ban a Nemzeti Bizottság Fiuméért és a Quarneroért Fiume olasz annektálásáért küzdő szervezetet, melynek elnöki posztját is betöltötte.

Fiumébe 1918 novemberében tért vissza, ahol az 1918. október 29-én a fiumei városi képviselőtestületből megalakult Fiumei Olasz Nemzeti Tanács ünnepelt hősként fogadta. Zanella és a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács viszonya azonban hamar megromlott. Marginalizálódása Gabriele d'Annunzio 1919. szeptember 12-i bevonulásával, majd a Carnarói Olasz Régensség 1920. szeptember 8-ai kikiáltásával vált visszafordíthatatlanná. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy feladta annexiós politikáját és elfogadta Fiume szabadállammá nyilvánításának programját. Nézetei miatt menekülnie kellett, ami az olasz kormánnyal való kapcsolatainak megerősítéséhez, és az 1919. november 12-én megkötött rapallói szerződés pontjainak elismeréséhez vezetett.

1921-ben tért vissza Fiumébe, mikor az április 26-án megtartott népszavazás az ő és a Fiumei Szabadállam koncepciójának diadalával ért véget. Kormányát a választás másnapján végrehajtott annexionista puccs, majd az olasz kormány által elrendelt konszolidációs időszak miatt csak 1921. október 5-én alakíthatta meg. Ám 1922. március 3-án egy fegyverrel felszerelt fasiszta csoport lemondásra kényszerítette. Kormányával Buccariba, majd Portoróbe menekült, ahol a jugoszláv kormány védelmét élvezve folytatta működését. Ezt a fiumei és az olasz közvélemény egyaránt árulásként élte meg.

Száműzetése alatt családot alapított: Maria Sirola fiumei tanítónőt vette feleségül, akitől két fia született. Az idősebb, ifj. Riccardo Zanella (Dino) Romy álnéven meggyőződéses antifasisztává vált, a fiatalabb Vittorio (Titty) kétévesen elhunyt.

Zanella végül Franciaországba emigrált. Tevékenységéért Mussolini kérésére a franciák letartóztatták és a Vernet-i táborba szállították. 1945-ben Gasperi hívására Rómába ment, hogy az olasz és fiumei érdekeket a jugoszláv területi igényekkel szemben védelmezze. Törekvései nem jártak sikerrel: az 1947. február 10-én aláírt párizsi szerződés Fiumét, Zarát, és csaknem az egész Isztriát a jugoszláv államnak ítélte.

A döntést követően Zanella csalódottan visszavonult a közélettől és 1959-ben bekövetkezett haláláig Rómában élt.

Zichy Ágost gróf, zichi és vásonkeői: (Penzing, 1852. június 14.– Bécs, 1925. október 4.): jogász, utazó, földrajztudós, valóságos belső titkos tanácsos, főudvarmester, főrend, fiumei kormányzó, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Zichy Ferenc királyi tanácsos, nagybirtokos, tárnokmester, valamint Demblin Mária de Ville örgrófnő elsőszülött fia. Három fivére volt: József későbbi miniszter, aki szintén volt fiumei kormányzó, Tivadar és ikertestvére, Ferenc. Középfokú tanulmányait a nagyszombati érseki főgimnáziumban végezte, majd a bécsi és a budapesti jogi fakultásra iratkozott be. 1875-ben jogászi végzettséget szerzett.

József fivérével együtt kétéves nagyutazásra indult, amely során eljutott a németalföldi gyarmatokra, Sziámba, Kínába, Japánba, Sanghajba, Pekingbe. A Földrajzi Társulat összejövetelén tartott tapasztalatairól és a megszerzett ismereteiről előadásokat. 1878-ban hat hónapot töltött az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában.

1880-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Székfoglalóját a Java szigetén található Boro-Budur buddhista templomról tartotta. 1881-ben megházasodott, Hedwig von Wimpffent vette feleségül, akitől három lánya született: Mária, Teodóra és Anasztázia.

1879-ben bátyja korábbi kerületében a Pozsony vármegyei Szempc kerület szabadelvű programmal országgyűlési képviselőjévé megválasztva politikai pályára lépett. Négy évvel később mandátumát már nem újíthatta meg, mivel 1883-ban Szapáry Géza helyére fiumei kormányzóvá nevezték ki, amellyel a főrendiház tagjai közé is bekerült.

A fiumei kormányzók közül csak Szapáry Géza viselte nála tovább a méltóságot. 1886-tól belső titkos tanácsosi rangot kapott. Kormányzósága alatt Fiumében jelentős változások történtek. Az állami beruházások, monopóliumok és jogi szabályozások hatására a kikötőváros látványos modernizáción ment keresztül: megkezdődtek a kikötő fejlesztési és vasútállomás-kibővítési munkálatok, fokozatosan nőtt a város népessége és ezzel együtt a magyarok számaránya, mind tekintélyesebbé vált a tengeri kereskedelmi forgalom jelentősége, vállalatok, részvénytársaságok alakultak.

Mindazonáltal ekkorra datálható a magyar állam jogi és intézményi expanziójának és központosító törekvéseinek fokozódása. Ezt a városi autonómiát féltő helyi elitcsoportok aggodalommal szemléltek, hiszen az egzisztenciálisan is fenyegette őket. Az 1880-as évek végére egyre többen fejezték ki elégedetlenségüket kormányzóságával, szemben, bár számos alkalommal kiállt például az olasz nyelvhasználat mellett. Amikor Baross Gábor kereskedelmi miniszter elhatározta, hogy a Tengerészeti Hatóságot szorosabb állami felügyelet alá vonja, Zichy lemondott a hivataláról. Helyére Batthyány Lajos került 1892-ben.

Ezt követően a főrendiházban a vagyoni cenzus alapján került be. Több alkalommal a közös delegáció tagjává, 1912-ben alelnökké és elnökké választották, de tagja volt a tengeri albizottságnak, a közigazgatási és közlekedésügyi bizottságnak, valamint a felirati bizottságnak is. Császári és királyi kamarássá, majd 1911-ben főudvarnaggyá nevezték ki, amiről 1918-ban mondott le.

1922-ben Szapáry László, Nákó Sándor és Jekelfalussy Zoltán korábbi fiumei kormányzók mellett társelnökévé vált a Batthyány Lajos elnökletével megalakult Fiumei Ligának.

Élete utolsó éveiben visszavonult a politikai élettől és birtokaival, valamint a Stefánia Szegénygyermekkorház-Egylet ügyeinek intézésével foglalkozott. Hosszú betegeskedését követően 1925-ben halt meg Bécsben.

Zichy József gróf, zichi és vászonkeői: (Pozsony, 1841. november 13.–Vedrőd, 1924. november 11.): király tábla titkára, Szempcz (Szenc) országgyűlési képviselője, fiumei kormányzó, földművelés- ipar és kereskedelemügyi, majd közmunka- és közlekedésügyi miniszter, Pozsony vármegye és város, majd Trencsén vármegye főispánja, felfedező.

Zichy Ferenc királyi tanácsos, nagybirtokos, tárnokmester, valamint Demblin Mária de Ville örgrófnő elsőszülött fia. Középfokú tanulmányait a nagyszombati érseki főgimnáziumban végezte, majd Bécsben a jogi fakultásra iratkozott be, ahol jogtudori címet szerzett. Három öccse volt: Tivadar, továbbá Ferenc és Ágost, akik ikreként születtek. Ágost jelentős tudós lett és akárcsak József, a fiumei kormányzói méltóságot is betöltötte.

1862-ben a királyi táblához fogalmazóvá, majd 1865-ben tiszteletbeli titkárrá nevezték ki. Ebben az évben Szempcz parlamenti mandátumát is megszerezte Deák Párt-i programmal. Közéleti tevékenységét megszakította, amikor európai tanulmányútra indult.

1867-es visszatérését követően elvállalva az újjáalakult Országos Iparegyesület alelnöki állását, amit három éven át töltött be. Ezzel egy időben Zichy miniszteri osztálytanácsos lett a Földművelésügyi, Ipar- és Kereskedelemügyi minisztériumnál. Hivatalát két évig viselte, amikor 1870-ben Andrássy Gyula miniszterelnök és Szlávy József Földművelésügyi, Ipar- és Kereskedelemügyi miniszter támogatásával az 1870. július 28-án kiadott fiumei provizórium értelmében Fiume és a Magyar–Horvát Tengerpart királyi kormányzójává nevezték ki. A Fiumei Tengerészeti Hatóság elnöki tisztségét is betöltötte, valamint a főrendiházban állandó hely illette meg.

Nagy szerepe volt a fiumei provizórium kereteinek megteremtésében. Az ő kormányzósága alatt, 1872-ben fogadta el belügyminiszter az úgynevezett fiumei statútumot, amely lényegében a város autonómiájának alapidokumentumává vált. Az új városi alapszabályzat azért is bizonyult fontosnak, mert ennek alapján alakult meg 1872-ben a fiumei városi képviselőtestület, a Rappresentanza, aminek az ülésein a kormányzó elnökölhetett. A statútumban foglaltak szerint került sor a podestá, Fiume polgármesterének megválasztására is.

A Szlávy- és Bittó-kormány kulcsfigurája volt. 1872 végén ő vette át a távozó Szlávy József földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter helyét, majd egy évvel később a közmunka- és közlekedésügyi tárca vezetésével is megbízták. 1873-ban parlamenti mandátumát a podestái méltóságra cserélő Ciotta helyére országgyűlési képviselőjévé is megválasztották Fiumében. Hivatalairól 1875-ben mondott le. Ekkor megkapta a valóságos belső titkos tanácsos címet, majd öccsével, Ágosttal ázsiai és afrikai utazásra indult. Az utazás sikerét jelzi, hogy 1877-ben pedig a török szultán első osztályú Medsidie-renddel is kitüntette.

1878-ban megnősült, Odescalchi Ilona hercegnőt vette feleségül, akitől két gyermeke, Gyula és Klára született. Tőle 1895-ben elvált, de 1907 körül újraraházasodott, ekkor Maria Poscht vezette oltár elé, közös gyermeküket Máriának nevezték el.

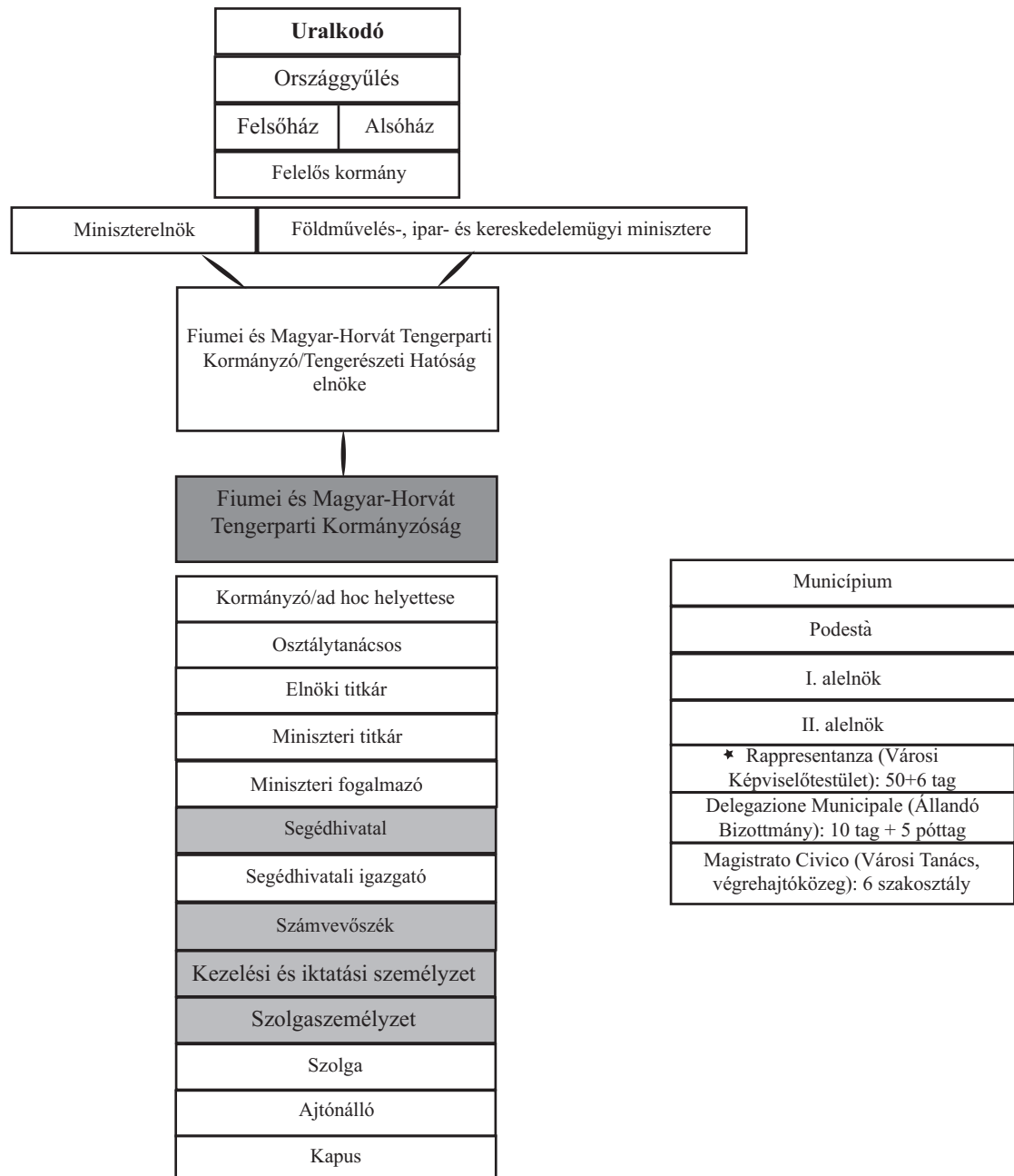
Az országos politikai életbe 1889-ben kapcsolódott be újra, mikor Pozsony vármegye és város, majd Trencsén vármegye főispánjává nevezték ki. 1892-ben megkapta a Lipót-rend

nagykeresztjét. 1894-ben a Szabadelvű Párt egyházpolitikai reformjai ellen tiltakozva csaknem az összes tisztségéről lemondott és visszavonult a politizálástól, csak a főrendiháznak maradt tagja. Az első világháború után elismerte a csehszlovák államot. Zichy birtokai felosztását viszont már nem érthette meg, 1924-ben Vendrőn halt meg.

1870

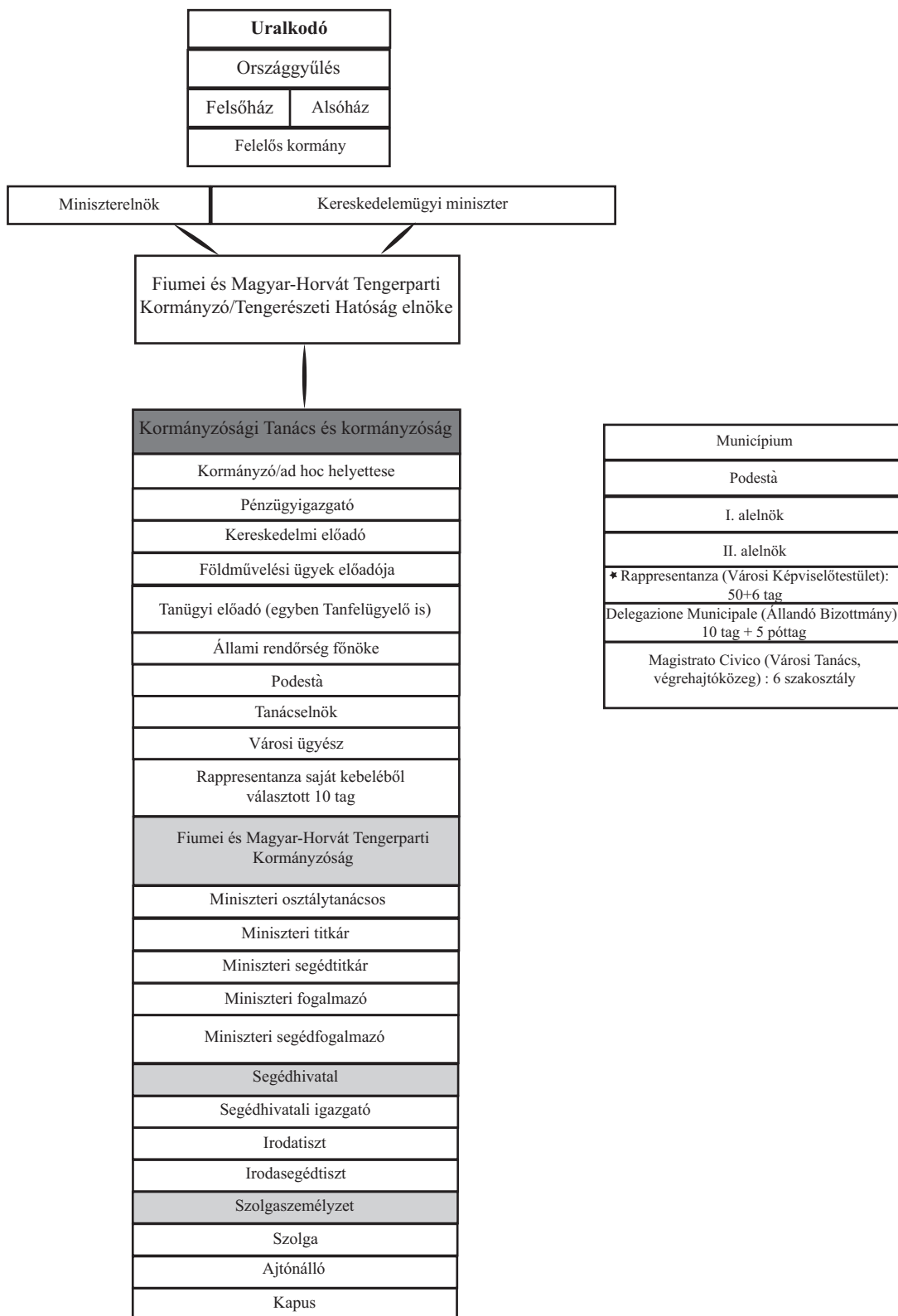
Kormányzáság

★

Választók: 20. életévüket betöltött fiumei illetőséggel rendelkező férfiak, akik legalább két éve állandóan le vannak Fiumében vagy kerületében telepedve és az országos parlamenti választásokon is szavazati joggal bírnak (írni-olvasni tudnak). Emellett: hosszújáratú hajóskapitányok, hadnagyok.

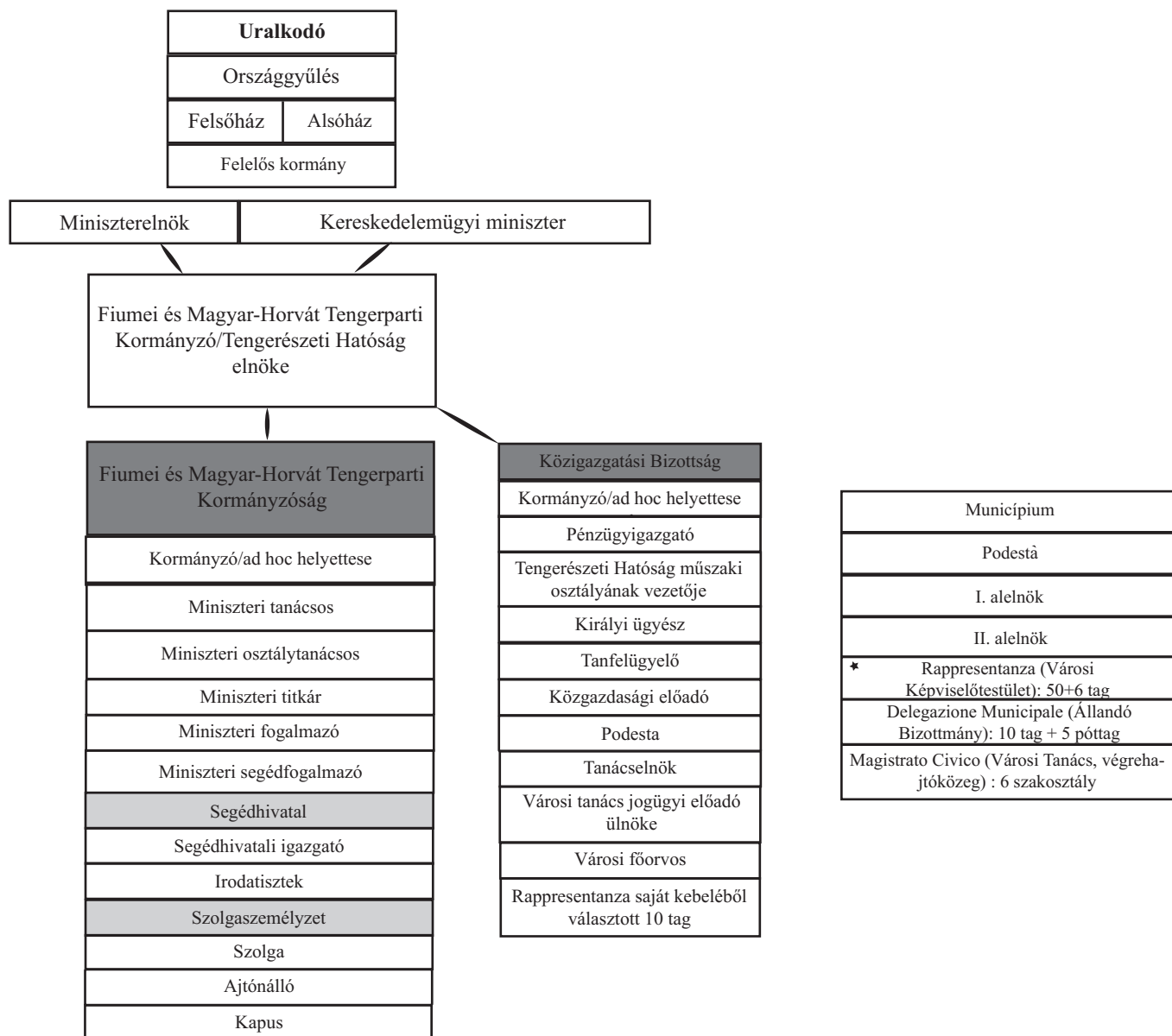
Választhatók: 24. életévüket betöltött fiumei illetőséggel rendelkező férfiak.

★

Választók: 20. életévüket betöltött fiumei illetőséggel rendelkező férfiak, akik legalább két éve állandóan le vannak Fiumében vagy kerületében telepedve és az országos parlamenti választásokon is szavazati joggal bírnak (írni-olvasni tudnak). Emellett: hosszújáratú hajóskapitányok, hadnagyok.

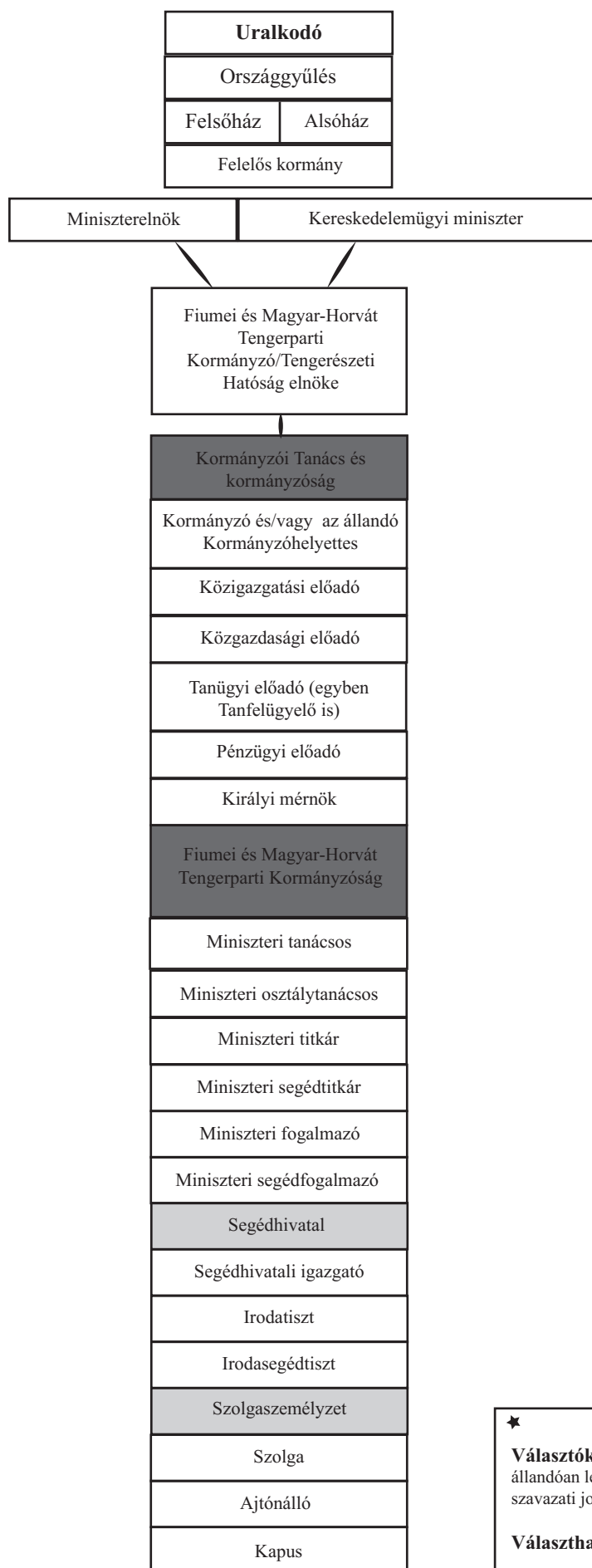
Választhatók: 24. életévüket betöltött fiumei illetőséggel rendelkező férfiak.

★

Választók: 20. életévüket betöltött fiumei illetőséggel rendelkező férfiak, akik legalább két éve állandóan le vannak Fiumében vagy kerületében telepedve és az országos parlamenti választásokon is szavazati joggal bírnak (írni-olvasni tudnak). Emellett: hosszútáratú hajóskapitányok, hadnagyok.

Választhatók: 24. életévüket betöltött fiumei illetőséggel rendelkező férfiak.

Municipium
Podestà
I. alelnök
II. alelnök
★ Rappresentanza (Városi Képviselőtestület): 50+6 tag
Delegazione Municipale (Állandó Bizottmány): 10 tag + 5 póttag
Magistrato Civico (Városi Tanács, végrehajtóközeg): 6 szakosztály

Választók: 20. életévüket betöltött fiumei illetőséggel rendelkező férfiak, akik legalább két éve állandóan le vannak Fiumében vagy kerületében telepedve és az országos parlamenti választásokon is szavazati joggal bírnak (írni-olvasni tudnak). Emellett: hosszújártú hajóskapitányok, hadnagyok.

Választhatók: 24. életévüket betöltött fiumei illetőséggel rendelkező férfiak.

XIV. 13. Az 1915-ben megválasztott Rappresentanza tagjai¹

1. Balas don Matteo	31. Rubinich Giovanni
2. Catti dott. Giorgio	32. Rudan dott. Aldo
3. Corossacz F. Gilberto	33. Rumatz Mariano
4. Curet Giovanni Maria	34. Schindler Adolfo
5. Dalmartello prof. Arturo	35. Sichich dott. Ermanno
6. Dorigo Giovanni	36. Silenzi Melchiorre
7. Descovich dott. Romualdo	37. Slavich Ignazio
8. Dumicich Giovanni	38. Stolzenberg Lodovico
9. Eidlitz Ugo	39. Superina Jačić Andrea
10. Ferlan Giovanni	40. Superina Antonio
11. Fésüs dott. Giorgio	41. Szabó prof. Samuele
12. Fischer Giuglio	42. Szegő dott. Giulio
13. Friedmann dott. Davide	43. Terzi Vincenzo
14. Gelletich Federico	44. Thierry bar. Luigi
15. Kóporossy Teodoro	45. Tuchtan Stefano
16. Kucich Lino	46. Vallencich Francesco
17. Luppis Luigi	47. Venutti Ugo
18. Maroth Luigi	48. Vezzil Ugo
19. Maylender dott. Samuele	49. Vio dott. Antonio jun.
20. Meynier cav. Carlo	50. Wassich Albino
21. Mikocz Massimiliano	51. Wottawa Giuseppe
22. Mozog Stefano	52. Weber Faustino
23. Negovetich prof. dott. Arturo	53. [ÜRES – O. Á.]
24. Ossoinack Andrea	54. Bruss Ermanno (morto)
25. Padoani Francesco	55. Koller Edmondo (morto)
26. Pagan Ugo	56. Volani Domenico (morto)
27. Pázmány dott. Eugenio	
28. Pillepich Alberto	
29. Polgár ing. Samuele	
30. Réti Giulio	

¹ Egan Lajos naplója, 2019. 285.

XIV. 14. Fiumei Olasz Nemzeti Tanács
Végrehajtó Bizottságának tagjai 1918.
októberében¹

1. [ÜRES – O. Á.]
2. Bacci[ch] dott. Icilio
3. Bacci Iti
4. Bellasich dott. Salvatore
5. Benelli Sem
6. Blasich-Flumiani Mario
7. Blau Annibale
8. Burich Enrico
9. Garofolo dott. Isidoro
10. Gigante Riccardo
11. Gigante Silvino
12. Gilberto Corossacz Francesco
13. Gotthardi Adolfo
14. Grossich dott. Antonio
15. Host-Venturi Nino
16. Lenaz dott. Lionello
17. Nicolich Luigi
18. Ossoinack Andrea
19. Prodam Attilio
20. Rubini Giovanni
21. Rudan Idone
22. Schittar Giovanni
23. Sirola Gino
24. Springhetti dott. Elpidio
25. Stiglich dott. Giovanni (John)
26. Venutti Ugo
27. Vio dott. Antonio jun.

XIV. 15. Fiumei Olasz Nemzeti Tanács
Intéző Bizottságának tagjai 1919
júniusában²

1. Bacicchi Oscarre
2. Battistich dott. Oscarre
3. Baccich dott. Icilio
4. Belassich dott. Salvatore
5. Blau Annibale
6. Codrich Francesco
7. Corossacz Francesco
8. Donati
9. Garofolo dott. Isidoro
10. Gigante Silvino
11. Gottardi Adolfo
12. Grossich dott. Antonio
13. Jechel dott. Mario
14. Lenaz dott. Lionello
15. Maroth Luigi
16. Nicolich Luigi
17. Ossoinack Andrea
18. Ossoinack
19. Pasquali
20. Prodam Attilio
21. Rubinich Giovanni
22. Rudan Idone
23. Schittar Giovanni
24. Serdoz
25. Sirol Gino
26. Springhetti dott. Elpidio
27. Stiglich dott. Giovanni (John)
28. Susmel Edoardo
29. Venutti Ugo
30. Vio dott. Antonio jun.

¹ | Verbali

² Egan Lajos naplója, 2019. 286.

XIV. 16. Magyar állami oktatási és nevelési intézmények Fiumében

Népiskolák és nevelőintézetek

1. Klotild utcai óvoda
Giardino infantile di Via Clotilde
2. Cambieri téri óvoda
Giardino infantile di Piazza Cambieri
3. Isztria úti óvoda
Giardino infantile di Via dell'Istria
4. Torrettai óvoda
Giardino infantile di Torretta
5. Magyar Királyi Állami Elemi Fiúiskola (Cambieri téri)
Regia Ungarica Scuola elementare maschile
6. Magyar Királyi Állami Elemi és Felsőbb Leányiskola (Klotild utca)
Regia Ungarica Scuola elementare femminile
7. Magyar Királyi Állami Elemi Fiú- és Leányiskola (Scarpa téri)
Regia Ungarica Scuola elementare maschile e femminile
8. Magyar Királyi Állami Elemi Fiú- és Leányiskola (Istria úti) = (Plasse-Mlakai)
Regia Ungarica Scuola elementare maschile e femminile
9. Magyar Királyi Állami Elemi Fiú- és Leányiskola (Torrettai)
Regia Ungarica Scuola elementare maschile e femminile
10. Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola (G. Fabris úti)
Regia Ungarica Scuola cittadina femminile
11. Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola (Cambieri téri)
Regia Ungarica Scuola cittadina maschile

Közép és felsőfokú iskolák

12. Magyar Királyi Állami Tengerészeti Akadémia – Nautica (Vespucci utca)
Regia Ungarica Accademia Nautica
13. Magyar Királyi Állami Főgimnázium (Seminario utca)
Regio Ungarico Ginnasio Superiore dello Stato
14. Magyar Királyi Állami Felsőiskola a Leánygimnáziummal kapcsolatban (Klotild utca)
Regia Ungarica Scuola Superiore Femminile dello Stato ed annessovi Ginnasio
15. Magyar Királyi Állami Felsőkereskedelmi Iskola (Flavio Gioia utca)
Regia Ungarica Scuola Superiore Commercio
16. Magyar Királyi Állami Kiviteli Akadémia (Flavio Gioia utca)
Regia Ungarica Accademia di Esportazione
17. Magyar Királyi Állami Hajógépipari Szakiskola (Cambieri tér)

XIV. 17. Kronológia a világháborút követő hatalmváltásokhoz, 1918-1924

Fiumei események		Olaszországi események
	1918	
SHS megalakulása		
Önrendelkezés kimondása		
Horvát betörés		
Jekelfalussy Zoltán távozása, FONT megalakulása	Október	
Proklamáció		
ifj. Antonio podestá sidacó lesz		
Olasz flotta megérkezése		
Antant ellenőrzés		
Délszláv bizottság+szerb csapatok kivonulása	November	Padovai fegyverszünet Belgrádi konvenció
FONT hatalomra kerülése		
Fiume szabad (város)állammá nyilvánítása		
FONT állami jogköröket vesz fel	December	
	1919	
Fülep Lajos missziója	Január	Békekonferencia megnyitása Vix-jegyzék
	Február	
	Március	
	Április	
Fiumei hadsereg felállítása	Június	Andrea Ossoinack, Wilson és V.E. Orlando tárgyalásai, Szabadállam-tervezetek kidolgozása, V. E. Orlando bukása
Olasz-francia összeütközés	Július	
	Augusztus	
Gabriele d'Annunzio Fiumébe érkezése	Szeptember	Saverio Nitti blokádja Fiume körül
Rappresentanza felosztása		
Új választások	Október	
Rappresentanza első ülése		
Riccardo Gigante sindacová választása	November	
	December	Nitti modus vivendije
	1920	
	Január	Nitti modus vivendije
	Március	Olasz-jugoszláv tárgyalások
	Június	Saverio Nitti bukása, Giovanni Giolitti kormánya
Carnarói Régensség alkotmányának felolvasása	Augusztus	
Carnarói Régensség kikiáltása	Szeptember	
Rapallói egyezmény	November	Rapallói egyezmény
Véres Karácsony	December	
	1921	
Gabriele d'Annunzio távozása		
Szabadállam megszületése Antonio Grossich ideiglenes kormányával	Január	
Alkotmányozó Gyűlés, Riccardo Zanella megválasztása	Április	
Riccardo Zanella hivatalba lépése	Október	
	1922	
Riccardo Zanella elleni fasiszta puccs		
Riccardo Zanella menekülése	Március	
	1924	
	Fiume és Olaszország egyesülése	

XIV. 18. A világháború után létrejövő "kérésállamok" fennállása, 1918-1924

Államkonglomerátum neve	Időszak (Fiumében)	Napok száma	Vezetője
Szerb-Horvát-Szlovén Ország	1918. október 29. és 1918. november 17.	19	Délszláv Nemzeti Tanács: Konstantin Rojčević (kormányzó), Rikard Lenaz (főispán)
nincs hivatalos név	1918. november 17-től 1918. november 23.	6	Interregnum, Szövetséges katonai megszállás
nincs hivatalos név [Fiumei Olasz Nemzeti Tanács]	1918. október 29-től 1920. szeptember 8-ig	680	FONT megalakulásától a Carnarói Olasz Kormányzóság kikiáltásáig
	<i>1918. november 23-tól 1919. október 16-ig</i>	327	<i>1. FONT</i>
	<i>1919. október 26-tól 1920. szeptember 8-ig</i>	318	<i>2. FONT+Gabriele d'Annunzio (parancsnok)</i>
Carnarói Olasz Kormányzóság	1920. szeptember 8-tól és 1920. december 29-ig	112	Gabriele d'Annunzio (első rektor, főkancellár)
Fiumei Szabadállam	1921. január 1-től 1921. április 24-ig	113	Rapallói szerződés érvénybe lépésétől a népszavazásig Ideiglenes kormány: Antonio Grossich (elnök)
	1921. április 24./27-től és 1924. január 27-ig	1008/1005	Népszavazástól a Római szerződés megkötéséig
	<i>1921. április 28-tól 1921. október 5-ig</i>	<i>160</i>	<i>Salvatore Bellasich (podestá, rk. megbízott), Antonio Foschini (főmegbízott), Luigi Amantea (főmegbízott)</i>
	<i>1921. október 5-től és 1922. március 3-ig</i>	<i>149</i>	<i>Riccardo Zanella (elnök)</i>
	<i>1922. március 3-tól és 1924. január 27-ig</i>	<i>695</i>	<i>Attilio Prodam, Giovanni Giurati, Attilio Depoli, Gaetano Giardino</i>

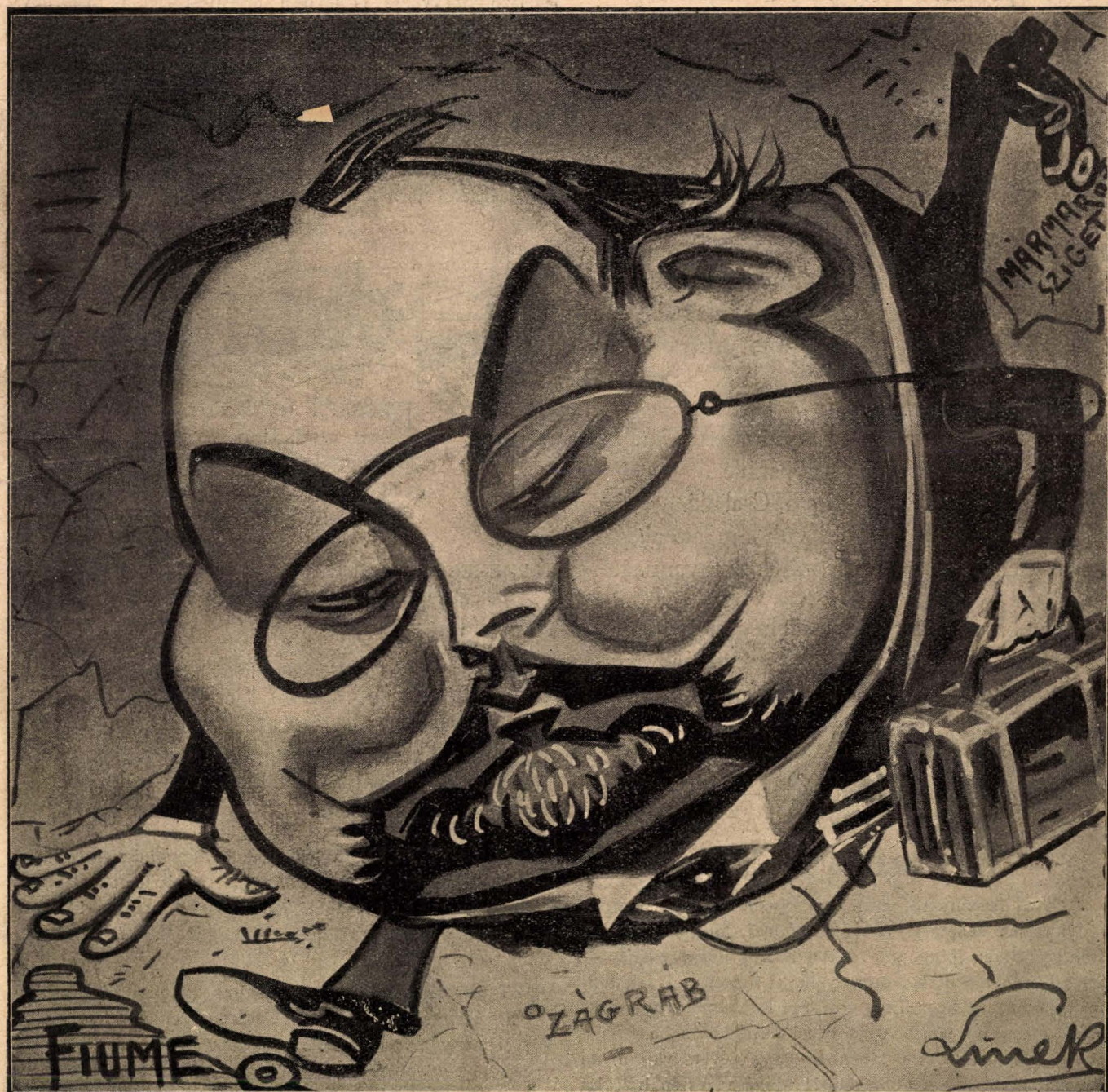
KAKAS MÁRTON

XI. év 3. szám.
BUDAPEST.
1904. január 17.

SIPULUSZ LAPJA

Negyedévre 3 korona.

Egyes szám ára 30 fill.

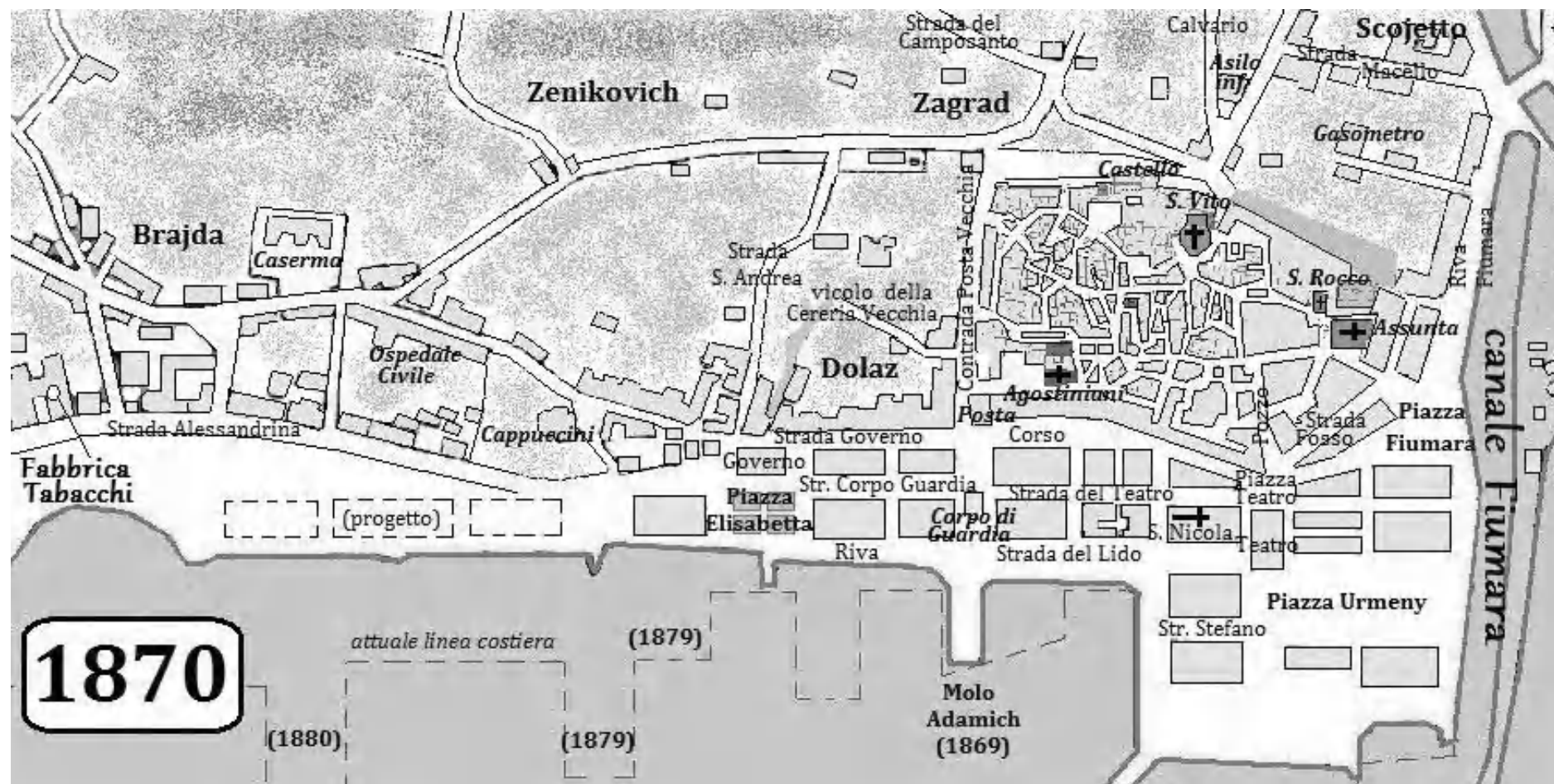

A FIUMEI KORMÁNYZÓ BEVONULÁSA.

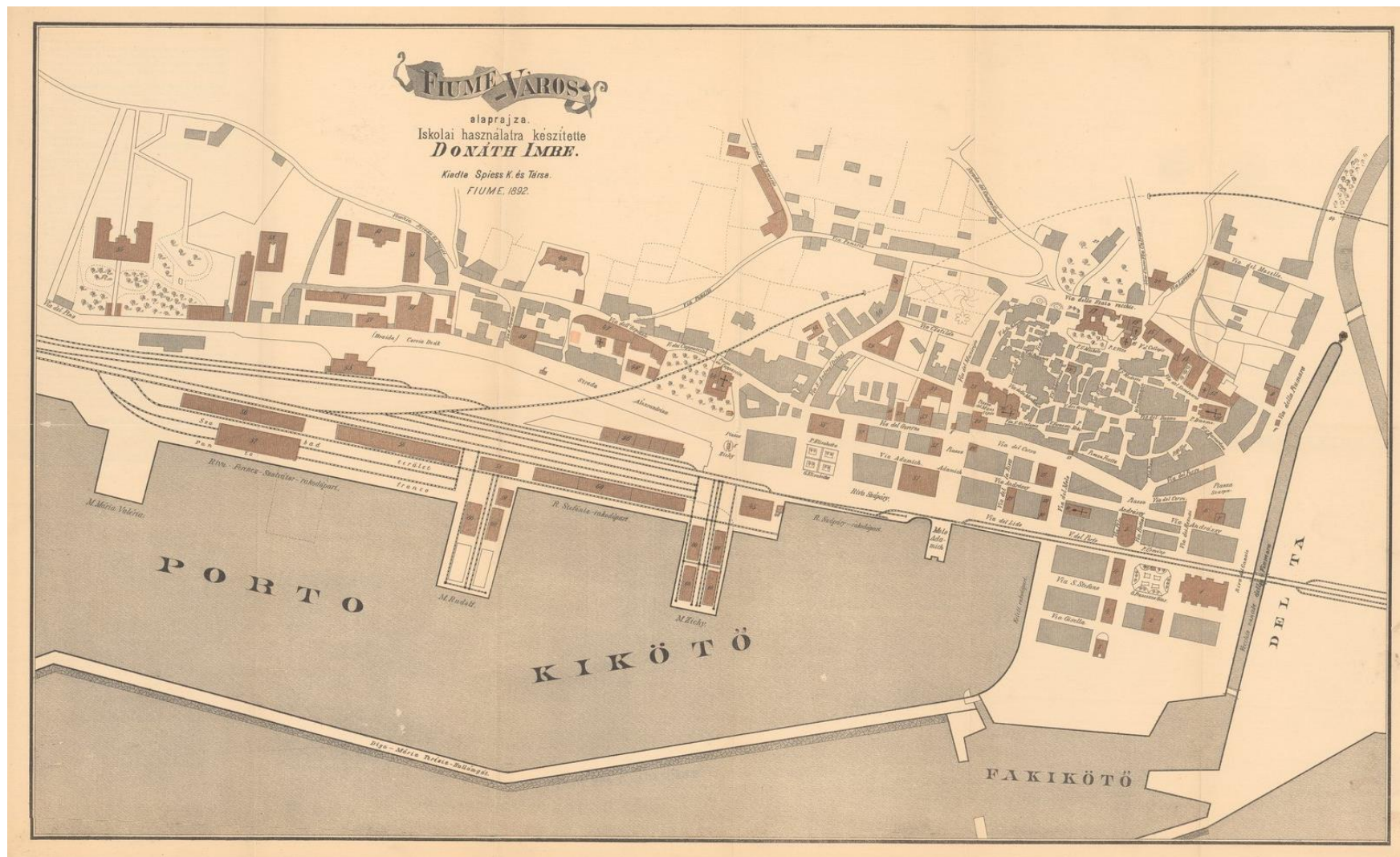
Kárpátoctól az Adriáig.

Linek rajza

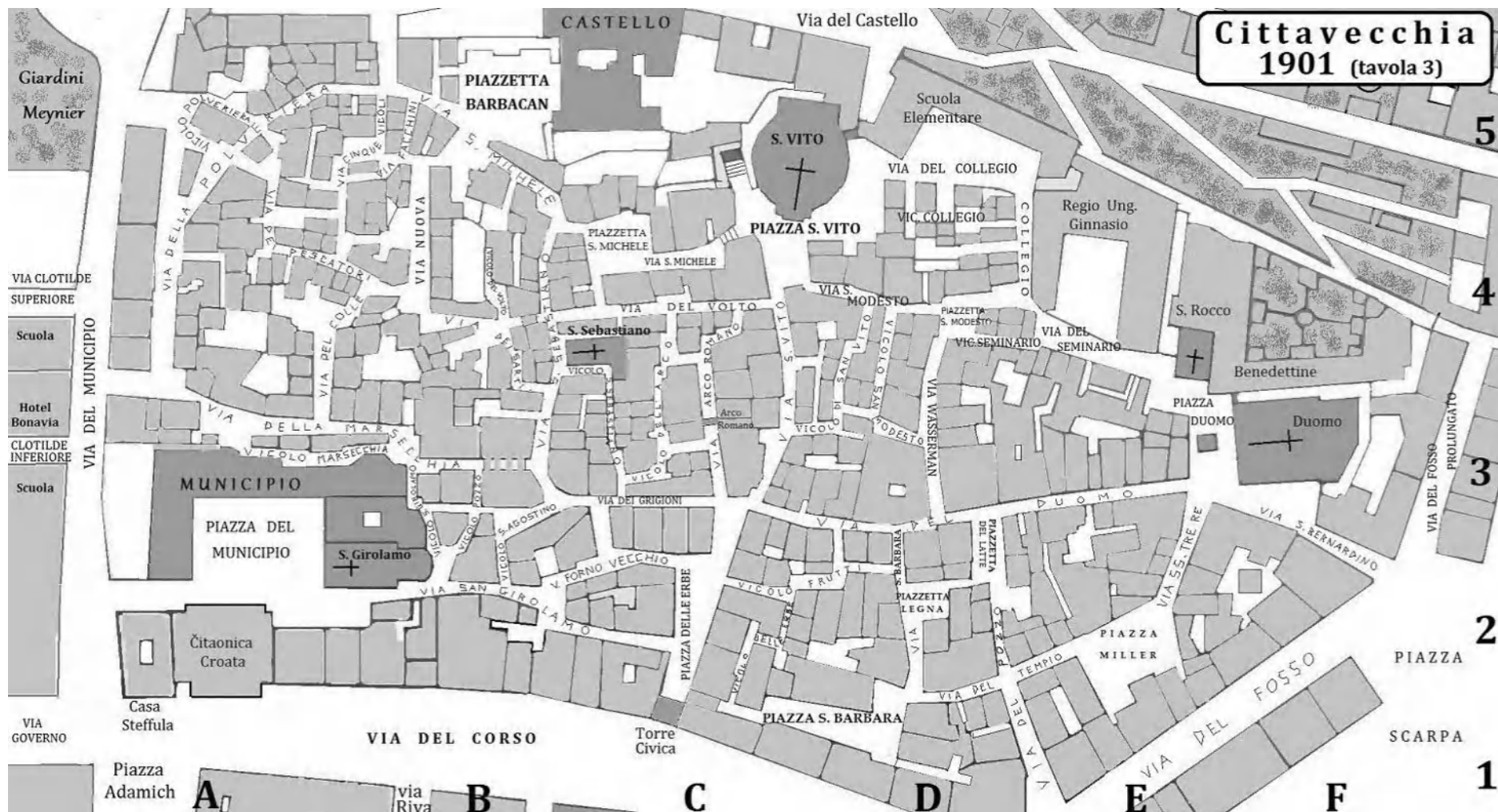
XIV. 20. Fiume városfejlődése, 1870–1924

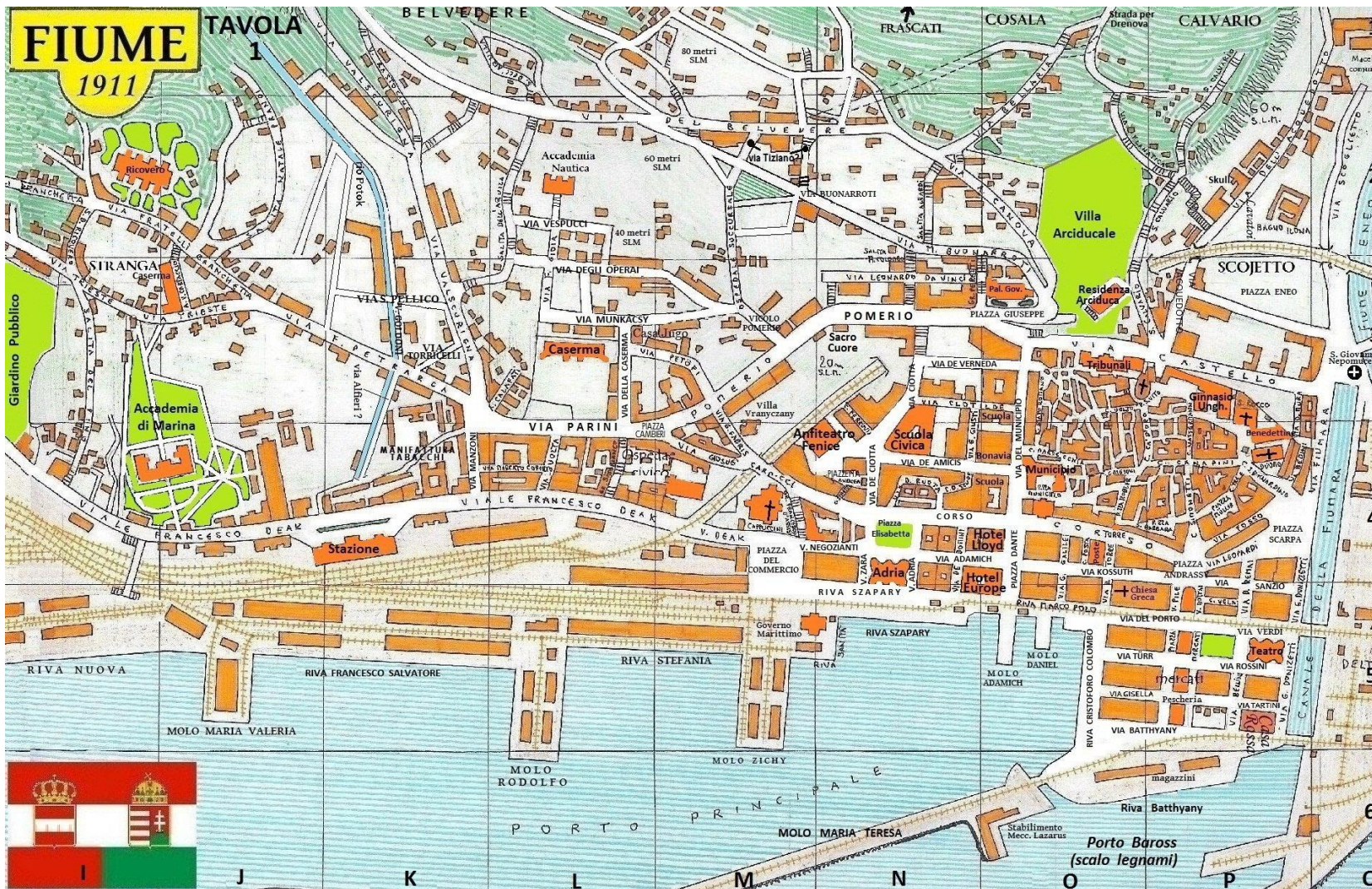
Fiume városának sematizált térképe, 1870 (Forrás: Superina, Massimo: Stradario di Fiume. Roma, Società di Studi Fiumani–Archivio Museo Storico di Fiume, 2015. 172.)

Donáth Imre: Fiume város alaprajza, 1892. Forrás: University of Debrecen Electronic Archive
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/100390?locale-attribute=en> (letöltés: 2021. 11. 16.)

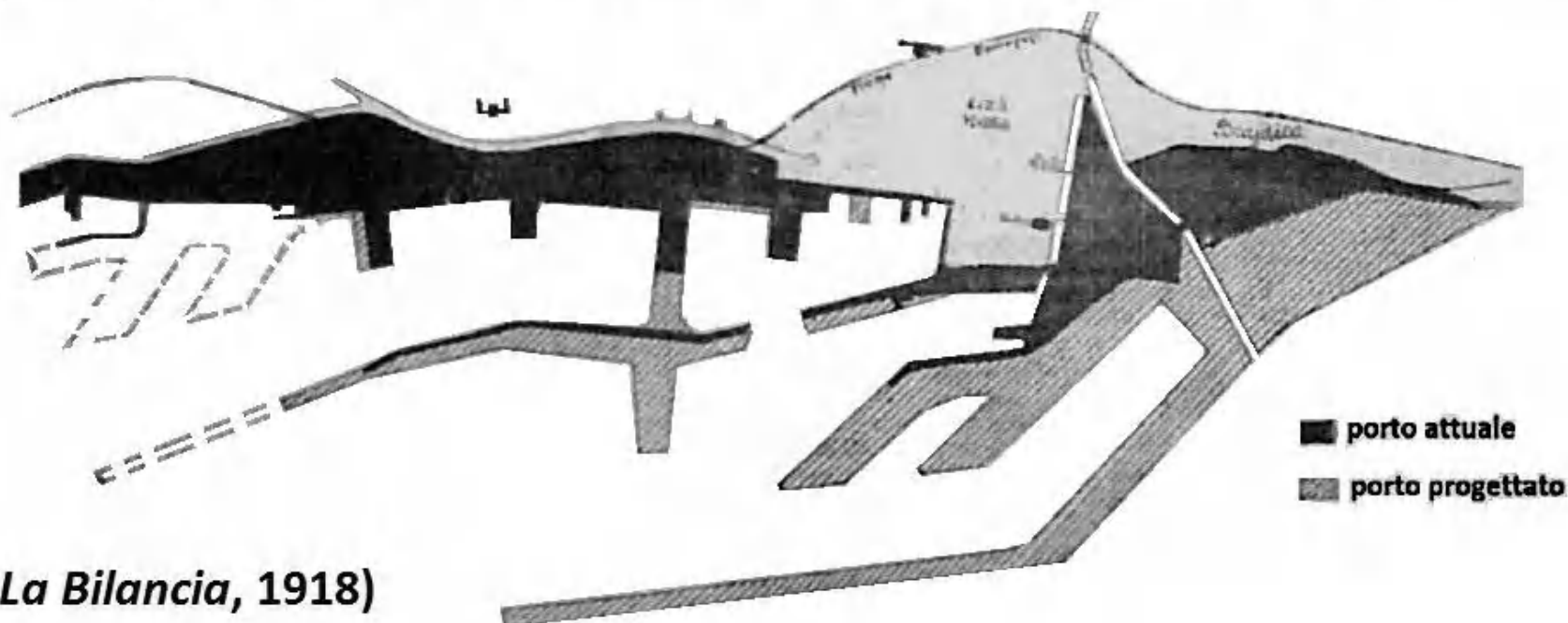
Fiume belvárosának sematizált térképe, 1901 (Forrás: Superina, Massimo: Stradario di Fiume. Roma, Società di Studi Fiumani–Archivio Museo Storico di Fiume, 2015. 178.)

Fiume

városának sematizált térképe, 1911. (Forrás: Superina, Massimo: Stradario di Fiume. Roma, Società di Studi Fiumani–Archivio Museo Storico di Fiume, 2015. 182.)

Il progetto per il nuovo porto di Fiume

A fiumei kikötőbővítés 1918 szeptemberi terve. (Forrás: Superina, Massimo: Stradario di Fiume. Roma, Società di Studi Fiumani–Archivio Museo Storico di Fiume, 2015. 189., Il progetto per il nuovo porto di Fiume. *La Bilancia*. 1918. szeptember 25.)

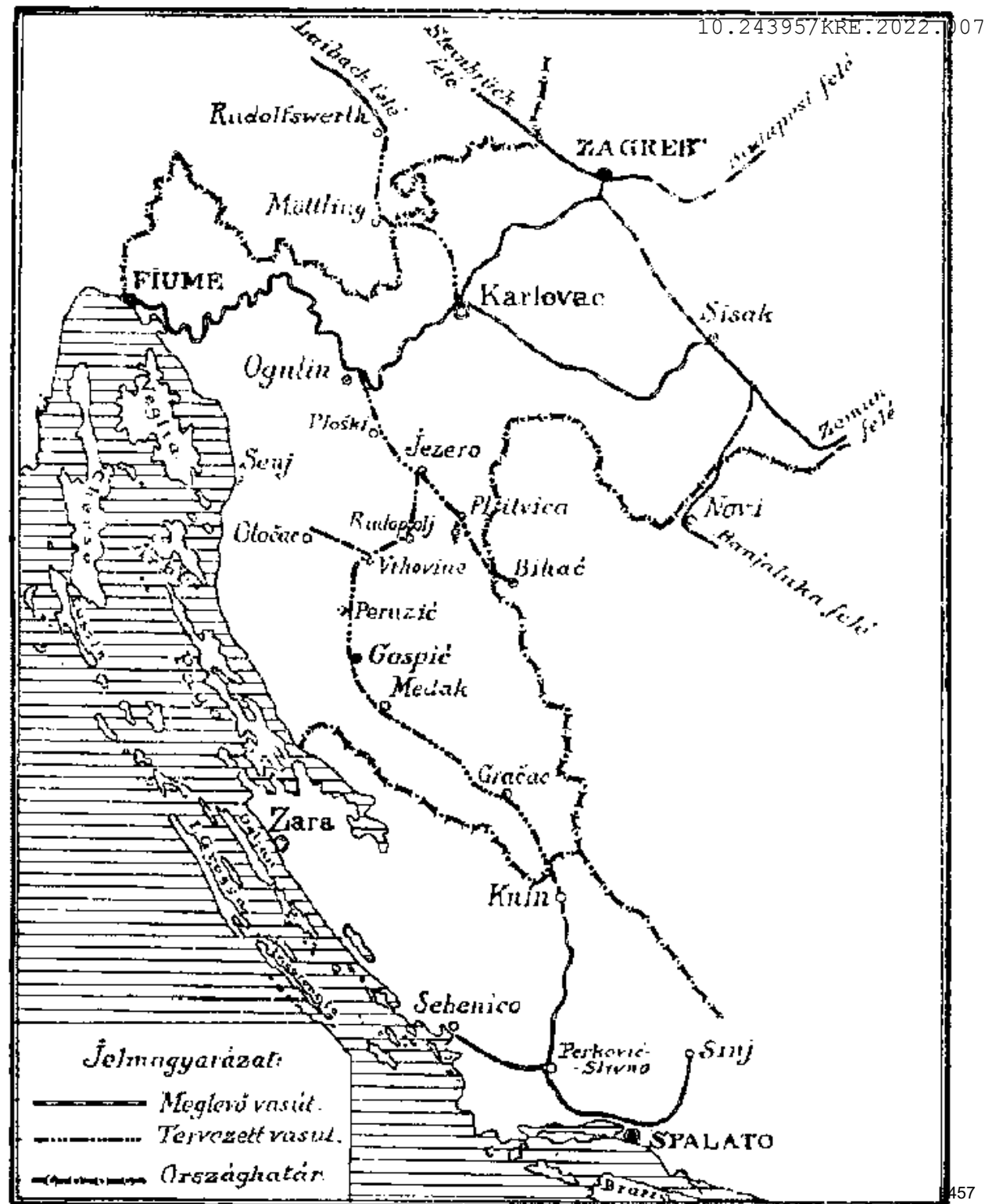

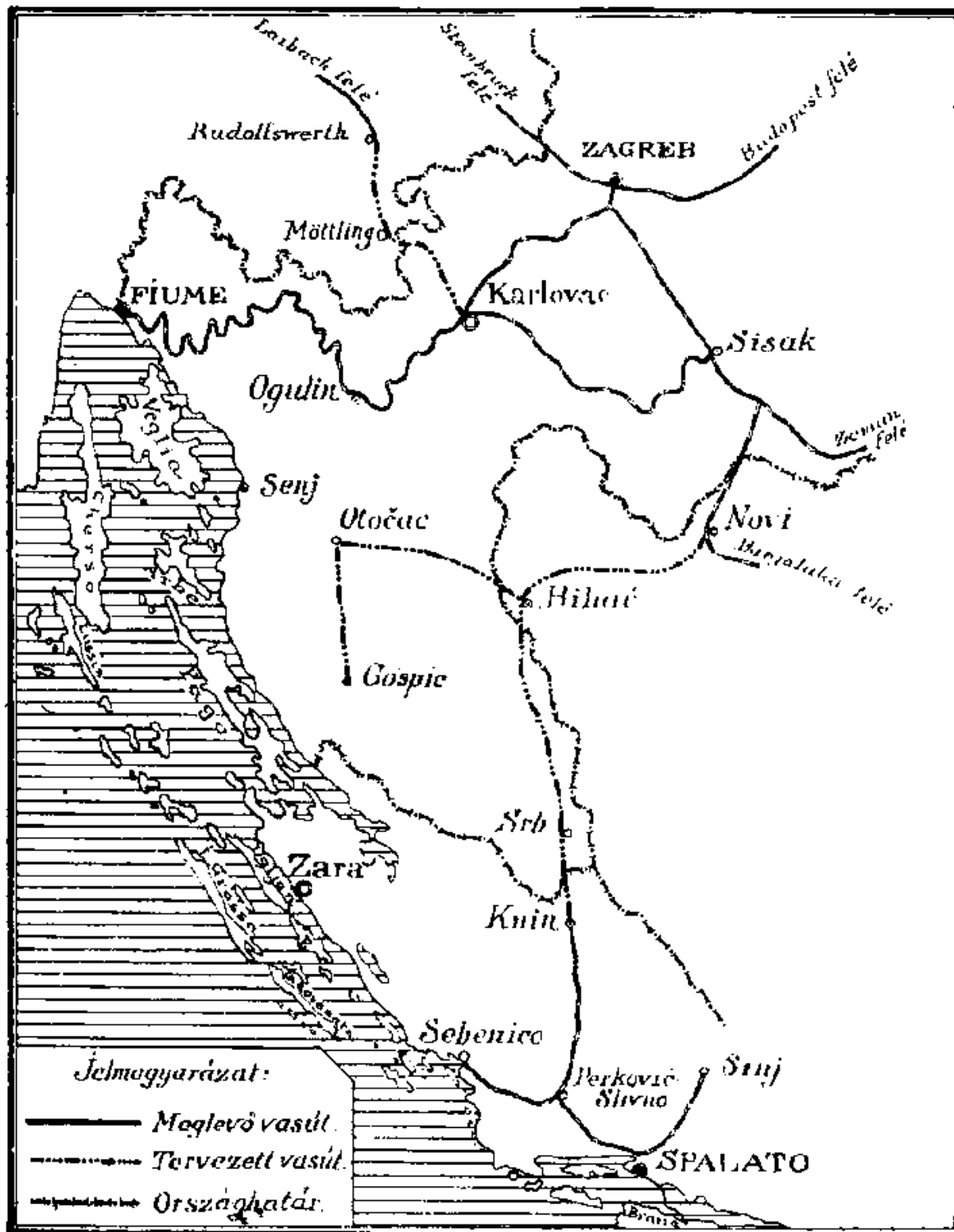
Fiume közigazgatási határának és hovatarozásának változása, 1918–1924. (Forrás: Superina, Massimo: Stradario di Fiume. Roma, Società di Studi Fiumani–Archivio Museo Storico di Fiume, 2015. 189.)

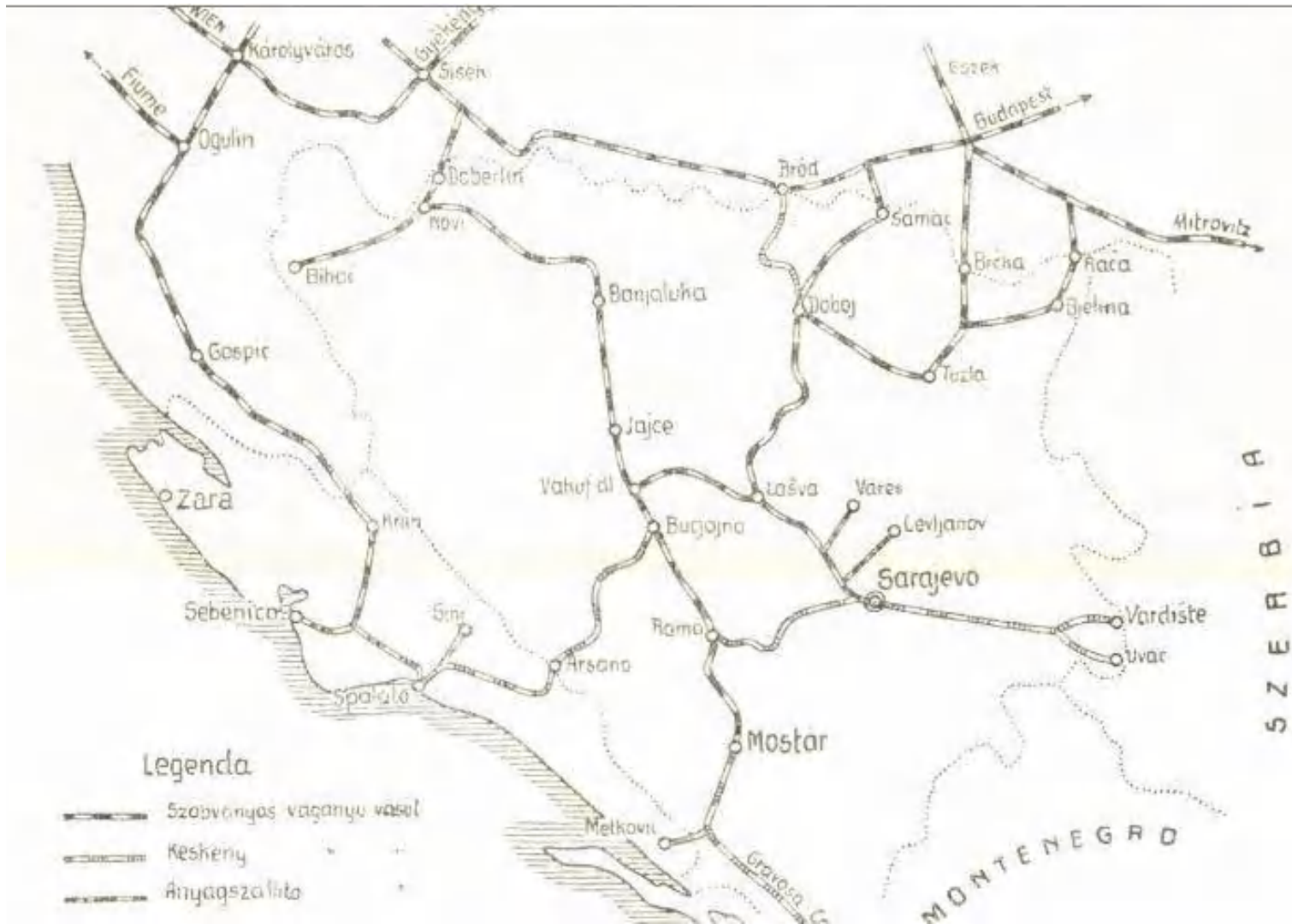
XIV. 21. Bosnyák és dalmát vasúti koncepciók, 1910–1914

A magyar–dalmát összekötő vasút. Az ogulin-knini vonal (Forrás: Havass Rezső: A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége. Földrajzi Közlemények. 1911. 73.)

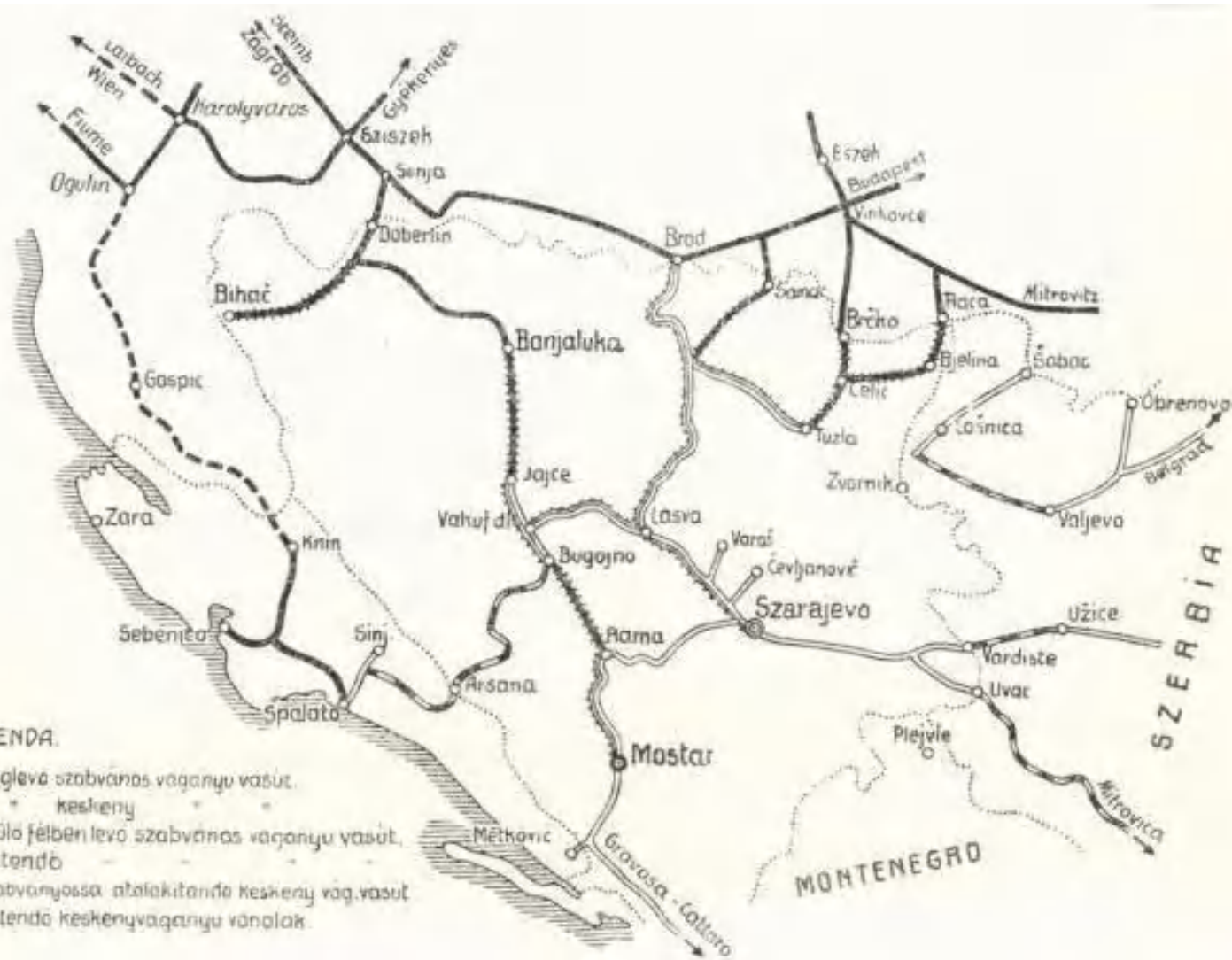

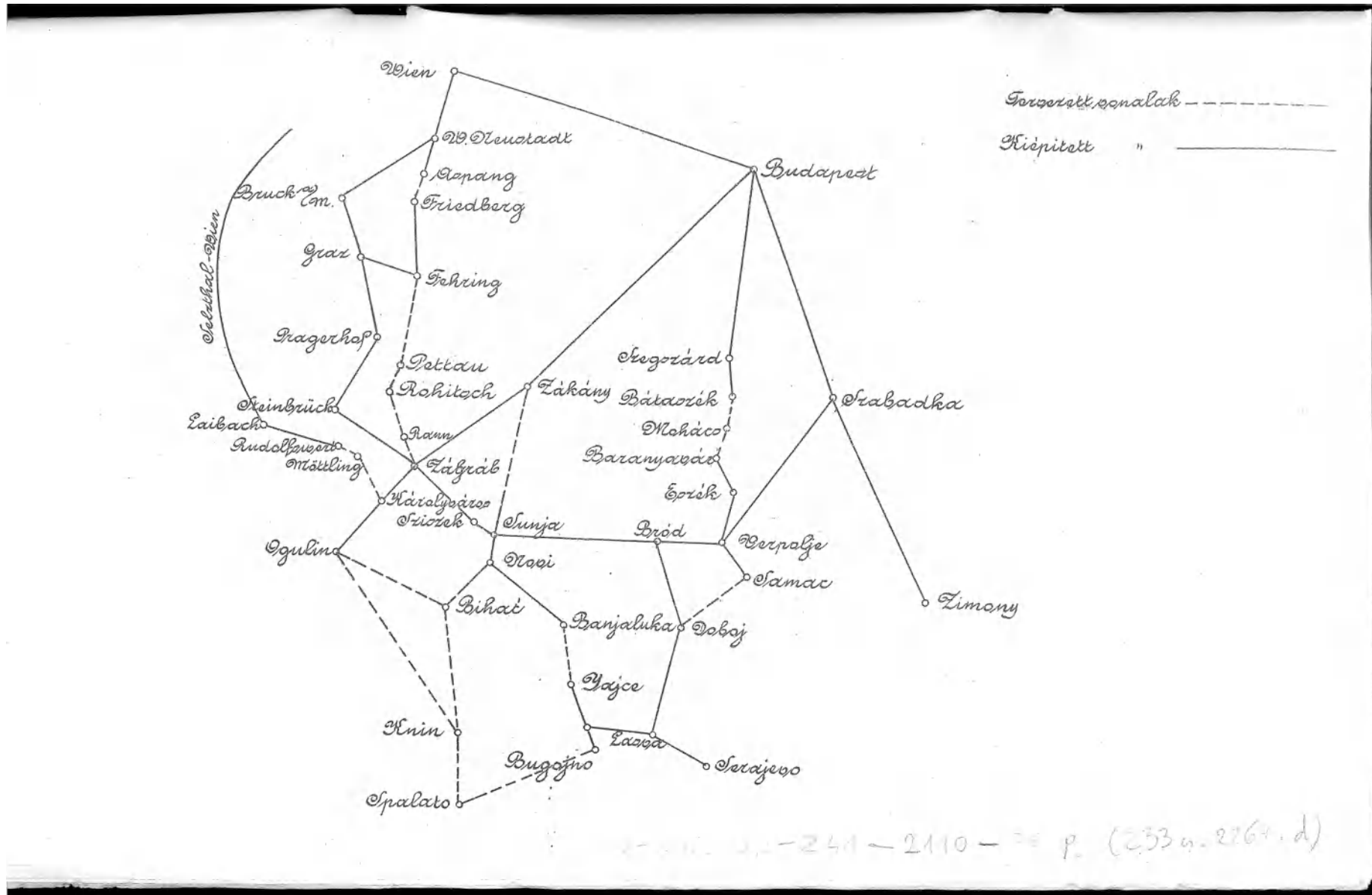
A magyar–dalmát összekötő vasút. Az ogulin-knini vonal. (Forrás: Havass Rezső: *A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége.* Földrajzi Közlemények. 1911. 77.)

Bosznia létező vasútvonalai Sándorffy Miklós százados 1914-es közlése nyomán. (Forrás: Demeter Gábor: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig. MTA BTK Történettudományi Intézet, Szófia–Budapest, 2018. 90., Sándorffy Miklós százados. Bosznia-Hercegovina vasúthálózata és új vasútépítési tervezete. Magyar Katonai Közlöny. 1914. 155.)*

Bosznia tervezett vasútvonalai Sándorffy Miklós százados 1914-es közlése nyomán. (Forrás: Demeter Gábor: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig.* MTA BTK Történettudományi Intézet, Szófia–Budapest, 2018. 90.), Sándorffy Miklós százados. *Bosznia-Hercegovina vasúthálózata és új vasútépitési terveze.* Magyar Katonai Közlöny. 1914. 154.)

A dalmáciai és a szarajevói elsőrendű vasút összekötésének tervezete, 1910. (Forrás: Információ a dalmáciai összekötő vasút és a szarajevói elsőrendű vasúti összeköttetés ügyében. Végleges. HU-MNL-OL-Z 41. 233. cs. 2110. tétel. 2267. dosszié. 36. p.)

XIV. 22. Helynévmutató*

Abbázia/Opatija: 238–240, 272, 317

Adria/Jadran: 18–20, 110, 111, 123, 156, 182, 206, 216, 250, 252, 261, 319

Adriai-tenger/Jadransko more: 17, 21, 184, 213, 242, 332

Adriaticum/adriai partvidék/térség: 19, 35

Albánia: 123, 156, 184–185, 202, 214, 213, 227, 239–242, 253, 281, 313

Albán partok/partvidék/területek: 156, 208, 219, 240

Alföld: 67, 218

Amerikai Egyesült Államok: 207, 251, 254, 298

Ancona: 213, 238

Antwerpen: 168

Appennini-félsziget: 309

Arad: 31

Aržano: 221

Ausztria: 21, 121, 124, 174–175, 197, 199–202, 204, 207–208, 219–221, 226, 250, 271, 306, 345

Baja: 218

Balkán: 20, 85, 96, 121, 132, 137, 156–157, 184–185, 197, 208, 219–221, 226, 229–230, 232, 236, 239, 250

Balkán-félsziget: 55, 239

Bátaszék/Batasĭk: 218

Bécs/Beč, Viena, Vienna, Wien: 5, 7, 20, 28, 36, 88, 123–124, 202, 207, 218, 224, 226, 233, 287, 289, 291, 298, 300, 311, 319, 323, 325, 327, 334, 358

* A helynévmutatóban csak a disszertáció főszövegében és jegyzetében szereplő helységeket tüntettem fel. Az első névalakot abban a formában, ahogyan a disszertációban használok, ezt követik a különböző nyelvű névváltozatok. A helynevek akkor is helyet kaptak itt, ha jelzőként szerepelnek a szövegben (pl. bécsi), mivel így is információt hordoznak az Olvasó számára, de azok a mutatóban ez esetben is főnévi alakban találhatóak meg (Bécs). A településeken kívül az államok, közigazgatási egységek, földrajzi elnevezések, tájegységek stb. is bekerültek mutatóba. Nem jelöltem azonban Fiumét, Fiume városát és kerületét, mivel az a disszertáció jószereivel minden lapján szerepel. Ezen felül egyesületek, cégek stb. nevében szereplő helységneveket, valamint a hivatkozott művek címeiben előforduló kifejezéseket is mellőztem.

19, 27, 35, 85, 119–120, 196, 201, 211, 217, 219, 226, 278, 280–281, 289, 291, 301, 309, 313, 315, 317, 323–324

Bélabánya: 292

Belgrád/Beograd, Nándorfehérvár: 122, 249, 260

Berlin: 289

Bihać/Bihac, Bihacs: 97, 223–224, 228

Bihar vármegye: 283

Bizánc: 19, 111

Bojana-folyó: 214

Bologna: 272

Borostyánkő/Bernstein: 306

Bosznia: 122, 202, 222, 204, 221–224, 226, 228, 233

Bosznia és Hercegovina: 33, 62, 185, 201–202, 208, 218–223, 225, 227, 229, 298

Bród/Slavonski Brod, Nagyrév: 201

Buccari/Bakar, Szádrév: 36–37, 71–72, 201–202, 285, 319

Budapest (Buda–Pest)/Budimpešta: 5, 20, 45, 53–54, 74–76, 89, 100, 105, 116, 129, 138–139, 141, 145, 175, 198, 202, 211, 214, 221, 223, 225, 229–232, 266–267, 269, 273–274, 278, 281, 285, 289, 292, 293, 300, 305–306, 327, 348

Bugojno: 221

Bukarest: 29, 240

Bukovina: 327

Bulgária: 54

Cantrida/Kantrida: 17

Carlopage/Karlobag, Karlopagó, Bag: 201–202, 241

Carnarói Olasz Régensség/Kvarnerói Olasz Kormányzóság: 264

Cattaro/Kotor: 221

Chioggia: 323

Cosala/Kozala: 10, 21

Csehszlovákia: 114

Csehszlovák–jugoszláv-korridor: 260

Csepel: 299

Dalmácia: 15, 111, 117, 123–124, 145, 156–157, 208, 214, 218, 220–222, 226–228, 233
 Debrecen: 61
 Délnyugat-Magyarország: 33
 Délszláv állam: 220, 245, 251–252
 Delta-terület: 18–19, 21, 340
 Dél-Tirol/Trentino–Alto Adige, Trentino–Südtirol: 143
 Dráva: 218
 Drenova: 10, 21, 255
 Drezda: 300
 Dunántúl: 289, 309
 Égeikum: 202
 Eger: 5, 298, 300
 Eneo/Rječina, Fiumara, Recsina, Oeneo: 18
 Erdély: 33, 38, 44, 234, 347
 Észak-Bosznia: 223, 225
 Észak-Magyarország: 33
 Európa: 9, 17, 20, 35, 51, 200, 207, 232, 341, 347
 Fejér vármegye: 306, 348
 Fiumara-csatorna/Rječina-csatorna, Mrtvi kanal, Fiumara-csatorna, Holt kikötő, Fiumara, Canale morto: 18
 Fiumara-folyó/Rječina, Fiumara, Recsina, Eneo, Oeneo: 18
 Fiumei Szabadállam/Slobodna Država Rijeka, Stato Libero di Fiume, Freistaat Fiume: 245, 253, 264, 271, 293, 319, 338
 Flumen/Rieka, Rijeka, Fiume: 18, 69
 Földközi-tenger: 21, 65, 80–81, 150, 216
 Franciaország: 281
 Frankfurt: 324
 Gabela: 221
 Galícia: 186, 327
 Galway: 347
 Genova/Genua: 168

Gorizia/Goricia, Gorizia, Görz, Gorica: 24

Gornje Vremene/Auremo di Sopra, Oberurem, Gornje Vremen: 298

Gravosa/Gruž, Gravoza, Gravosa - Santa Croce: 221, 228

Graz/Gradac, Gracz, Grác, Gracz, Greze, Grätz: 188, 279, 298, 327

Grohovo/Grohovó: 190

Győr/Raab: 31, 289, 292, 327

Habsburg Birodalom: 23, 123, 201, 206, 221, 233–234, 298, 341

Hamburg: 21, 168, 197, 199, 236,

Hansa: 21

Heves vármegye: 128

Hont vármegye: 292

Horvát Köztársaság: 249

Horvátország: 18, 36, 38–39, 47, 49, 54–55, 62, 68, 95, 106, 120, 124, 144–147, 190, 193–194, 201, 214, 223, 233, 245, 250, 272, 328, 345, 346

Horvát-Szlavón-Dalmátország: 38

Horvát-Szlavónországok: 74

Illíria: 111

India: 207

Isztambul (Konstantinápoly): 298

Isztria/Istra, Isztria, Istrien: 15, 18, 24, 117, 178, 201, 213, 235

Japán: 261

Jugoszlávia: 335

Kalifornia: 291

Károlyváros/Karlovac, Karlovech, Karlstadt: 20, 36, 218, 223

Karszt-hegység/Kras, Karszt, Carso, Karst: 17–18, 21

Kassa/Košice, Kaschau: 31, 246, 265–266

Kelet-Adria: 15, 121

Kelet-Rumélia: 54

Kína: 131

Knin: 221, 225–226, 228

Kolozsvár/Klausenburg, Cluj/Cluj-Napoca: 31, 309, 311, 327

Komárom/Komoran, Komorn, Komárno: 61

Konstantinápoly (Isztambul): 80, 227

Körmend: 34, 324

Közép-Európa: 23

Krajna/Kranjska, Carniola, Krain: 24, 297, 299, 309, 324,

Krím: 216

Kvarner-öböl/Kvarnerski zaljev, Golfo del Quarnero/Quarnaro/Carnaro, Kvarner-Bucht: 17

Laurana/Lovran, Lovrán, Laurana, Lovrano, Lauran: 337

Livorno: 324

London: 252, 295, 302

Lovran/Lovrán, Laurana, Lovrano, Lauran: 337

Macedónia: 123

Magyar Királyság: 26, 36–38, 47, 68, 78, 136, 152, 191, 197, 201, 233, 311, 332, 340, 341, 345

Magyarország: 5–6, 18, 20, 24, 26, 29, 33–34, 36, 38–40, 45, 48–51, 58, 61–63, 68, 70, 76, 91, 105–106, 108, 110, 120, 123–124, 137–140, 144, 157, 167, 193, 199, 201, 204, 207–209, 213, 218–221, 224, 232, 234, 245, 248, 253, 260, 272, 279–280, 283, 290–291, 293, 298, 305, 309–311, 318, 320–321, 327, 330–332, 345–347,

Magyaróvár: 281

Málta: 212

Máramaros/Maramureş/Maramaroščina, Maramureş: 283, 292

Mare Nostrum: 249

Marseilles: 168

Martinschizza-öböl/Martinščica/Martinscica, Martinschizza/Martinskitza, Martinschitza: 35, 194, 201, 248

Máslak/Blumenthal, Maşloc: 326

Mauthausen: 290

Mediterránium: 19

Metković/Metković, Metkovics, Metković/Metcovich/Porto Narenta: 221

Mexikó: 206, 290, 298

Miami: 10

Milánó: 143, 298

Miskolc: 31

Modrus-Fiume vármegye/Modruško-riječka županija, Modrus-Fiume vármegye, Il comitato di Modrussa-Fiume, Komitat Modrusch-Fiume, Modruško-skorjecká župa: 78, 223

Monte Maggiore/Učka, Monte Maggiore: 18

Montenegró/Crna Gora, Montenegro: 111, 123, 184–185, 214, 242

Muraszombat/Murska Sobota, Olsnitz: 292

Mürzsteg: 123

Nagy-Britannia: 207

Nagyszeben/Sibiu, Hermannstadt: 347

Nagyszombat/Trnava, Tyrnau: 289

Nagyvárad/Veliki Varadin, Gran Varadino/Oradea, Großwardein, Oradea: 31

Német Császárság (Németország): 44, 51, 197

Novi: 228

Nógrád vármegye: 283

Obotti: 214

Ogulin: 78, 97, 145, 147, 221, 223–226, 228–229

Olasz Királyság: 23, 118, 241–243, 245, 249, 256, 327

Olaszország: 15, 219, 227, 237–238, 240, 245, 251–253, 260–262, 271, 278, 281, 301, 319, 331, 345

Olmütz/Olomouc, Alamóc/Olmütz, Olomouc: 57

Oroszország: 232

Oszmán Birodalom: 219, 233

Osztrák–Magyar Monarchia (Monarchia): 8, 12, 21, 38, 43, 45, 50–52, 62–63, 66, 96, 121, 122–124, 178, 184, 191, 197, 201, 204–205, 208, 213, 220, 227, 229–230, 233–234, 239, 242–243, 245, 249–253, 261, 264–265, 279, 298, 310, 319, 327, 331, 337, 340, 345, 349,

Otrantó/Otranto: 249

Padova: 15, 159, 249

Panopticona: 149

Párizs: 19, 219, 252, 256, 261, 289, 319

Patagónia: 147

Pécs/Pečuh, Cinquechiese, Fünfkirchen: 134, 141, 195, 291, 311, 327

Perkáta: 291

Pest: 33, 37, 61, 128, 187, 231, 309, 328

Pest-Pilis-Solt vármegye: 72

Pestvidék: 300

Plasse/Plase, Plasse: 10, 21

Poroszország: 44

Portoré/Kraljevica, Porto Ré: 201–202, 319

Pozsony/Bratislava, Pressburg: 289, 299

Pozsony vármegye: 292

Preluka/Preluka, Preluk, Prelucca: 229

Quarnero/Kvarner, Quarnero/Quarnaro/Carnaro: 17–18, 20, 331

Ragusa/Dubrovnik, Ragusa: 111, 158, 228

Rapallo: 348

Ravenna: 174

Reka/Rieka, Rijeka, Fiume, Sankt Veit am Flaum: 18

Rieka/Reka, Rijeka, Fiume, Sankt Veit am Flaum: 18, 179

Rijeka (1945 utáni állapot, tág közigazgatási egység): 9, 13, 17, 27, 66, 135, 339, 347–348

Rika/Reka, Reika, Rijeka, Fiume, Sankt Veit am Flaum: 18

Rječina (csatorna)/ Rječina-csatorna, Mrtvi kanal, Fiumara-csatorna, Holt kikötő Fiumara, Canale morto: 260

Rječina (folyó)/ Rječina, Fiumara, Recsina, Fiumara: 18, 68, 146, 236, 246

Róma/Rim, Roma, Rom: 15, 251, 260

Románia: 114, 227

Rotterdam: 168

San Giovanni di Medua/Shëngjin: 214

Sebenico/Šibenik, Szebenikó, Sebenico: 228

Selmecbánya/ Banská Štiavnica, Schemnitz, Banská Štiavnica: 31, 292

Serenissima/ Mletačka Republika, Velencei Köztársaság, Repubblica di Venezia, Republik Venedig: 196

Siracusa/Sirakuza, Syrakus: 212

Sopron/Ödenburg: 281

Spalato/Split, Spalató: 221–223, 228, 334

Spanyolország: 48, 323

St. Viti (Szent Vitus folyója)/Rieka, Rijeka, Fiume, Sankt Veit am Flaum: 18

Stuttgart: 298

Sušak/Szusák, Sussak: 18, 47, 54, 68, 78, 93, 124, 140, 145–146, 194–196, 246–247, 249, 342,

Sušak-Tersatto/ Sušak-Trsat, Sušak/Szusák-Terszat, Sussak-Tersatto, Sušak-Tersat, Tersacz: 194

Szarvas: 11

Szádrév/Bakar, Szádrév, Buccari: 36

Száva: 218

Szécsény: 292

Szerbia: 184, 202, 252

Szeverin vármegye/Severin, Szeverin/Szörény vármegye, Severino: 36

Sziszek, Sisak, Siscia/Siskia, Sisseg/Sissek: 218, 223

Tata-Tóváros: 305

Temes vármegye: 326

Temesi bánság: 299

Temesvár/Temišvar, Timișoara, Temeswar: 31

Tersatto/Trsat, Terszat, Terzatto, Tersat, Tersacz: 192, 194

Tiszaeszlár: 282

Torontál vármegye: 291

Törökország: 227

Trento/Trident, Trient/Trident: 123, 174

Trianon: 295, 306, 348

Trieszt/Trieste/Trst, Triest: 9, 12, 18, 20–21, 23, 28–30, 33, 35, 44, 57, 60–61, 67–69, 79, 81, 123, 167, 184, 197, 199, 201–204, 206–209, 218–219, 221–223, 229, 233, 241, 252, 319–320, 342, 345

17–20, 22, 27, 29, 32, 34, 42, 54, 58, 65–67, 78, 118, 161, 177–178, 191, 193, 195–198, 200–203, 211–212, 214–216, 222, 225, 233, 244, 309–310, 331, 334

Učka/ Monte Maggiore: 18

Udine: 143

Una-folyó: 223

Vas vármegye: 298, 300

Vasvár/Železnograd, Eisenburg: 290

Velence/Venecija, Mleci, Venezia, Venedig: 15, 18, 20, 27, 67, 95, 111, 143, 146, 158, 196, 204, 213, 297, 320,

Velence (Magyarország): 306

Vicenza: 324

Vlora/Avlona, Valóna, Valona: 240

Zágráb/Zagreb, Gréc, Zagabria, Agram: 33, 37, 49, 77, 95, 129, 190, 223–224, 309, 328–329, 348

Zára/Zadar, Zára, Zara: 137, 140–141, 157, 233

Zengg/Senj, Zenk, Segna: 8, 33, 201, 213–214, 223

Zimony/Zemun, Semlin: 218

Fiume városán és kerületén belül található közterek

Adamich, Lodovico tér (piazza): 182–183, 186, 187, 251, 316
243, 307

Aleardi, Aleardo utca (via): 183

Amicis, Edmondo, de utca (via): 182

Andrássy utca (via): 182

Baross-kikötő (porto): 18, 182

Batthyány part (riva): 182

Batthyány utca (via): 182

Canova, Antonio utca (via): 183

Ciotta, Giovanni de utca (via) 182

Clotilde utca (via): 176

Deák (út)sáv (corsia): 182

Domini, Vincenzo de utca (via): 182

Elisabetta tér (piazza): 182

Francesco Salvatore part (riva): 182
Galilei, Galileo utca (via della Riva): 182
Gisella utca (via): 182
Giuseppe, Giusti utca (via): 182
Goldoni, Carlo utca (via): 182
Grigioni út (contrada): 182
Mária Teresia móló (molo): 182
Maria Valeria móló (molo): 182
Marsecchia út (contrada): 182
Polo, Marco utca (via del lido): 183
Rodolfo móló (molo): 182
San Barbara tér (piazza): 183
San Francesco lépcsősor (gradinata): 184
San Girolamo tér (piazza) 182
San Modesto tér/terecske (piazzetta): 182
San Sebastino köz (vicolo): 182
San Vito tér/terecske (piazzetta): 182
Scarpa, Iginio tér (piazza): 182
Stefania part (riva) 182
Szapáry part (riva): 182
Szent Ferenc lépcsősor (gradinata): 184
Tommaseo, Nicoló utca (via): 183
Türr, Stefano utca (via): 182
Ürményi Ferenc tér: 182
Vinci, Leonardo da utca (via): 183
Zichy moló (molo): 182
Zichy tér (piazza): 182

XIV. 23. Képmelléklet

(A magyar állam és Fiume kapcsolatának képes története: 1868–1924)

15. szám.
Aprilis 13-án, 1867.

Megjelenik minden szombatnapon egy iven sokféle képekkel ellátva.
Előfizetési ár: Egész évre jan.—dec. 6 frt., 6 óra 3 frt. és 3 óra 1 frt 50 kr.—
Előfizethet minden postahivatalnál és könyvtáránál.
Kiadóhivatal: Pest, barátok-tere 7-ik szám.

XVIII. kötet.

Buda-Pest és Fiume.

Be szeretlek édes, drága
Angyalom,
Ugy szeretlek, hogy még ki sem
Mondhatom.
A mióta megteremtett
Istened:
Édes drága gyöngyvirágom,
Senki téged a világon
Ugy, miként én — nem szeret.

Jaj be édes az a titkos
Szerelem,
Tiszta lelked rég titokban
Szeretem.

A rút önkény mostohánk hogy
Mehala:
Hő szerelmemet bevallom,
S itt az idő, hogy hasadjon
Ránk a jobblét hajnala.

Árva vagyok, de még árvaább
Vagy magad,
Szivem érted fájdalomban
Megszakad.
Mostohánk után a gondnok
Mostoha,
Csak te légy jó szép Fiumém!
Budapestnek a föld színén
Nincs nálad szebb angyala.

„Vágyakozás egy szebb közös jövő iránt” – Az Üstökös. 1867. 04. 13.

OCTOBER 18. 1868. **BORSSZEM JANKÓ.** 561

Javaslatok Fiume tárgyában.
(Miután mi ezen derék, becsületes várossal nem tudunk hova lenni, miután a horvát magának akarja, hanem Fiume nem akarja, hogy a horvát akarja, a magyar meg akarja s Fiume is akarja, hogy a magyar akarja, de a horvát nem akarja: .Borsszem Jankó“ ideje korán gondoskodott az Eris-alma megveséről, vagyis a kérdés, megoldásáról. Titkos pályázatot hirdetett suttymban kiadandó díjjal, mely pályázat nyertesének neve alattomban közzé nem tétetik. A beérkezett munkák inhol vannak, a t. publicum szavazzon, ki mit akar.)

**I.
Fiume, a tenger araja.**
Jelige: Concordia-bulus.
E remek mű két kötetre terjedvén csupán kivonatban közölhetjük. Szerző országos sorshúzást javasol a két versengő fél között. Ki a feketét húzza, az elveszti. Mindamellett kiköti, hogy Magyarország húzza a fehéret, a mi a kérdés megoldását igen egyszerűsítendő.

**II.
A fiumei kérdés megoldása hydropatikus balneológikus szempontból, különös tekintettel Magyarországi egészségügyi viszonyaira.**
Jelige: Eau de — Fiume!
Értekező orvosi szempontból tárgyalván a kérdést, kiválóképp objectiv álláspontot foglal el s a politikai pártok küzdelmein kívül keresi a helyes utat. Szerző azt hiszi, hogy Magyarország eddig is érezte hiányát egy tengeri fürdőnek. Pénzünket Ostendében, Helgolandban költöttük el. Fiume alkalmas tengeri fürdő lehetne, már azért is, mert tengerparton fekvő, a tenger szomszédságában van. Ennélfogva geográfikus fekvése világosan fürdőnek rendeli. Magyar nemzeti tengeri fürdő léteére bizonyos semlegessége volna s horvát testvéreink akár mikor megmosakodhatának szűz hullámaiban.

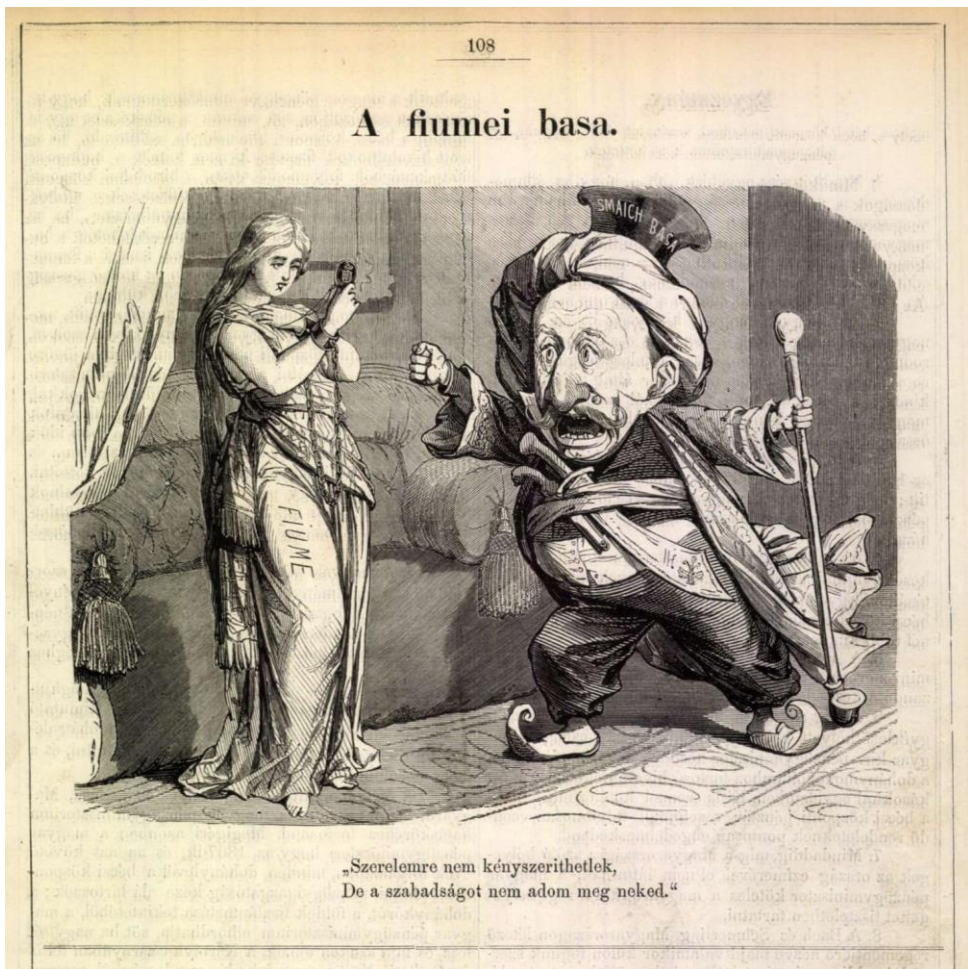
**III.
Fiume s a wicelckai sóbányák.**
Jelige: Só!
Eltérőleg eddigi társaitól, ezen mű szerzője Fiumét kiválóképp sós szempontból tekinti s kereskedelmi előnyeit fejtegeti oly sókereskedésnek, melynek Fiume lehetne központja. A tenger vize sótartalma. E sőt ki kell főzni, nehogy haszon nélkül a vízben elolvadjon, amint már tényleg el is olvadt. Magyarországnak nagy szüksége van sóra és szerző megrázólag festi honi köreink bánatos életét, midőn sótlan kérdőzsóban kell napjaikat eltengetni. Horvátország nem úz oly baromgazdaságot, mint mi. Ökrök tekintetében diadalmasan kiálljuk velük a versenyt s azon kevés horvát ökrötestvérek, melyek a sót szeretik, — azt a mi kezünkben is szívesen elfogadják. Szerző tehát Fiuméből sófőzdet kíván alakítani s pedig egyesült magyar-horvát sófőzdet, mely a budai kormány kizárólagos kezelése alatt állana.

**IV.
Fiume és Adria.**
(Szerző költői szempontból dallal oldja meg a kérdést.)
Jelige: Villámlik a zsendicze!
Ifju virága agg Adriának,
Kit vész szele annyiszor hanyának
Jövel — jövel!
Magyar és horvát is versenyz te érted,
Áldolni szeretetének
Kezeivel.
Félre villongás, el a viszálylal,
Oldjuk a kérdést dallal, pohárral
Menyasszonyom!
Egyén vagy! — jó horvát testvérek
Nektek reaja úgy sincs szűkségetek,
Én eszoklom.

**V.
Fiume és a magyar tengerpart, Fiume mint horvát-magyar-olasz és magyar-olasz-horvát független város.**
Jelige: Si vis pacem, para — Fiumem.
Értekező azt hiszi, hogy e kérdés csakis politikai természetű, s mint államjogit kívánja megoldatni. Nem akar villongást senkivel, miert is a békés uton vet véget a versengés e tárgyának.
Ugyanis: Horvátország nem kaphatja meg, mert Fiume sem akarja.
Magyarország nem kaphatná, mert Horvátország ellenzi.
Fiume nem kaphatja önmagát, mert mindkettő akarja.
Eszerint egyik sem lehet, legyen tehát független nemzetközi város.
Ez nem lehetséges, mert Fiume Magyarországhoz akar csatlakozni.
Ergo önmagát sem lehet; — vogelfrei!
Ergo gazdát kell neki keresni. Licizáljunk! Van egy város, szabad kézből eladó, jó karban tartott, leg-szebb éveiben, kutyabőrös jussokkal.
Miután pedig gazdája nincs, azaz hogy van, de sok: szerző legokosabbnak hiszi, ha még jó sokaig elveszekedünk rajta, el mindaddig, amig gazdája akad, olyan, aki még nincs, de — majd lesz.

**VI.
?**
Czim s jelige nélkül, Erkélyszékly Badarius ifju sportsmanünk rövidke munkát küldött be. Névjegyre írta. „Csak nem leszünk olyan smutzigok annyit veszekedni? — hát tártsák meg.“

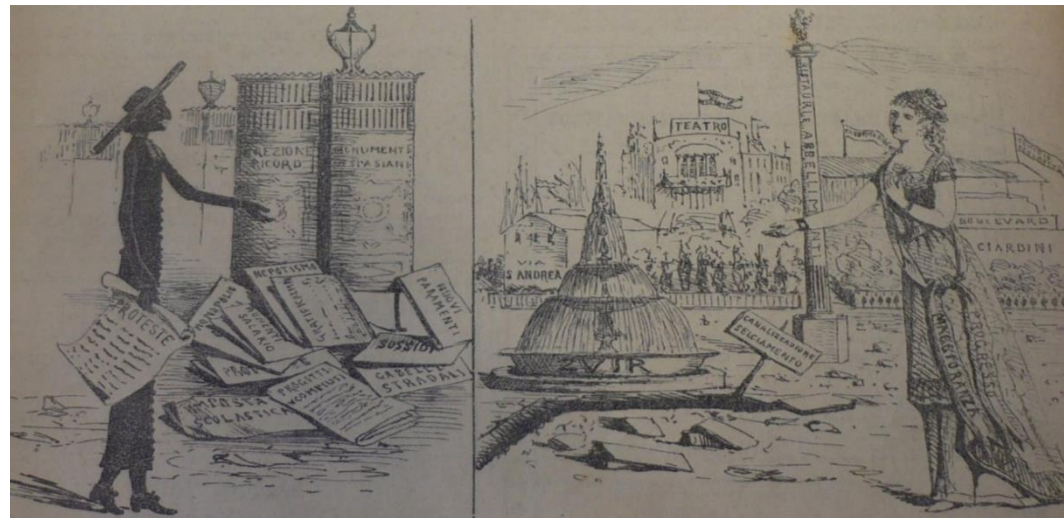
„Egy ígéretes kezdet?” – Borsszem Jankó. 1868. 10. 18.

„Egy bántalmazó kapcsolat vége?” – Az Űstökös. 1867. 04. 06.

„Egy boldog pár és a féltékeny Zvonimir” – La Varietá. 1883. 06. 10.

„Tapasztalati és elvárési horizontok” – La Varietá. 1883. 06. 03.

„Szilárd alapokon: szabad fejlődés, szabad közvélemény?” – La Varietà. 1883.

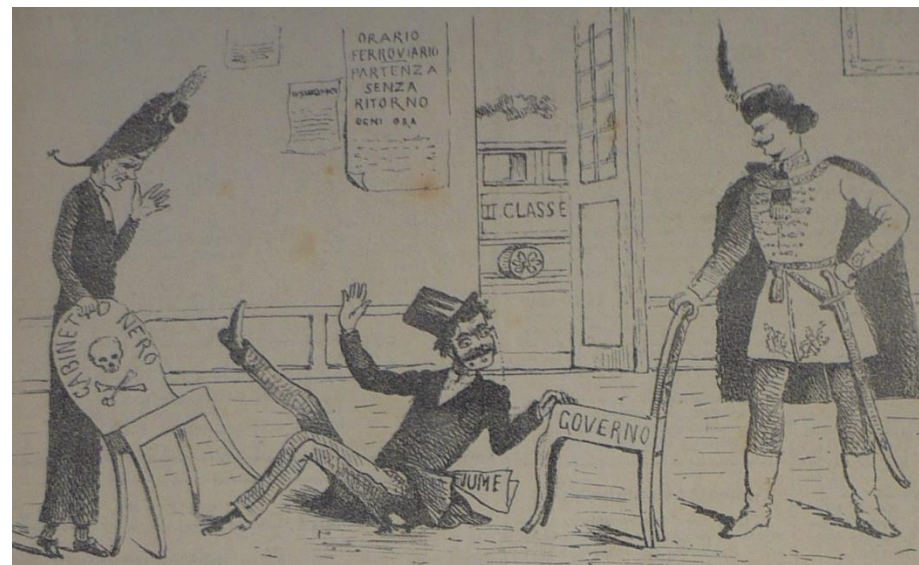

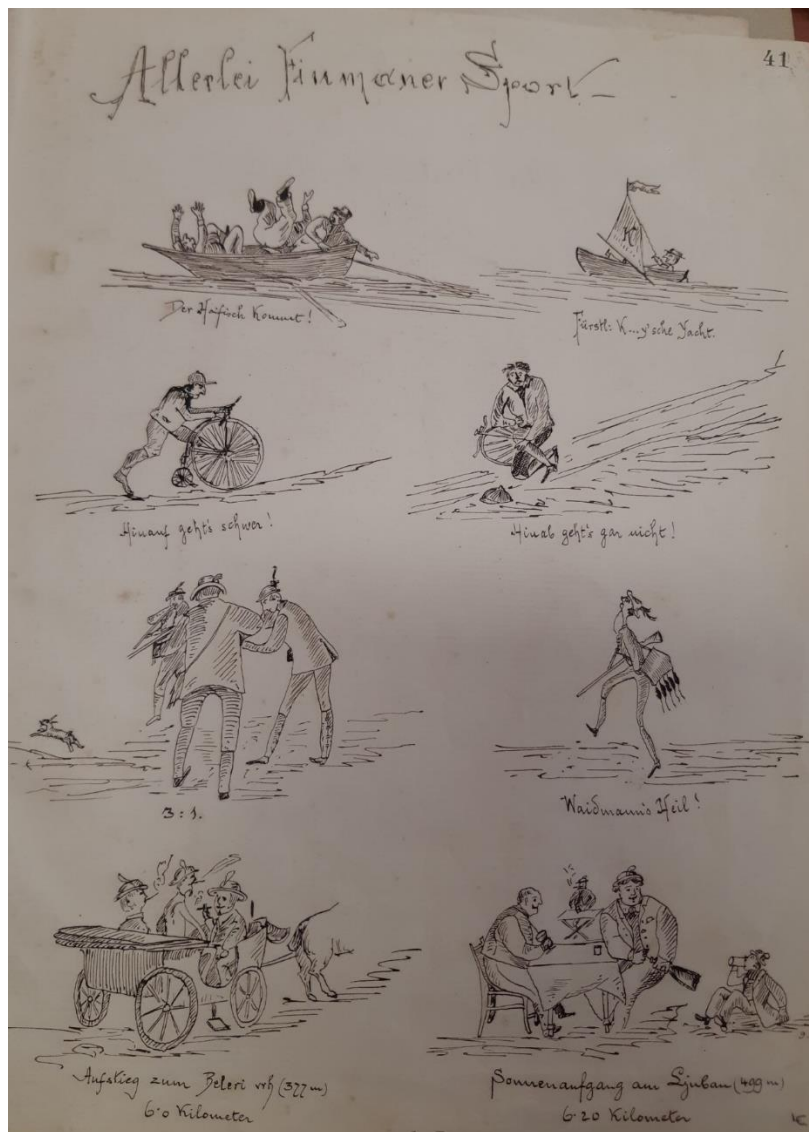
„Legyen világosság a közvélemény védelmében!” – La Varietà. 1883. 05. 06.

„Egy szomorú búcsú. Isten veled Szapáry Géza?” – La Varietà. 1883. 04. 08.

„Két szék között a padlóra” – La Varietà. 1883. 06. 03.

„Sportos hétköznepok” – DAR RO 18. Vranyczány. Egan

2

BORSSZEM JANKÓ.

Október 9. 1887.

Fiume ingatag.

— «La donna è mobile.» —

Fiume ingatag,
Hajlékony, csalfa vér,
Meggánja holnap,
Mit ma ígér.

Fiume sír, dühöng,
Szörnyűen haragos,
Mert vérig sérté
A vad Baross.

Fiume, drága gyöngy,
Becézett kedvesünk:
Irgalmazz, másként
Kétségbé'stünk.

Fiume! Bús hazánk,
Hogy Adamich-i kegy
Rá nem ragyog már,
És — tönkre megy.

Fiume, ó mosolyg,
Mondd, mit kíván szíved?
A lábához rakja
Jámbor hived.

Fiume, légy nyugodt!
Készül a kaloda
S Baross minisztert
Kötjük oda.

Fiume, vagy ha tán
Barossnak feje kell,
Levágjuk s express
Küldjük mi el.

Fiume, mert a fő
Az, völgyön és hegyen:
Ciotta s Adamich
Boldog legyen.

Fiume, a magyar
Népnek más célja nincs:
Táplálni téged
Ó drága kincs.

Fiume, rajta csak,
Duzzogj, ne légy szerény!
A »graeca fides«
Talján erény.

Tönődések

Seiffensteiner Solomonról.

— Mastand azon füllette
foljik o vitokazás o francziák és
o németek küzte, hojd micsede
hotáron volták o francziák, mikor
megtörténte oz o kritikos
kerítés eset. — Hojd o francziák
átjütték-e o hotáron, ozot nem
todok; de hojd o németek túl-
menték o hotáron, oz bizomos.

— Odni és venni! — ez
van a bürsén két ellenkezű kérdés;
az én szokcsendémnek az van mindaj, hojd adta-e neki,
vadj vette e neki a káplár ór a jörst.

— O Edth Mór ország mindig beszéltet oz éjszágukat
oz ú kiadásairól; — forcsa, hojd a bevétellet nem említ
edzser se nem.

— Németik fotol képviselő jól megválasztatt ma-
gának o — títit.

— Mikar ozokat o mellékfigúrokat megnésem, o kik
ott o Dedk-szabar olján gobbaszatanak, okkor ünkenétele-
nöl ozot kívánok, hojd bárcok ne testesültek volna meg
o mi eszményeink oljan nadjon!

— Moholnap már oz itéletnoptúl sem nem fognok
fálni oz emberek! Mert miotánd o toposztolot ozot bizomo-
sodja, hojd mind mogosabb fokú oz instanczia ontul több o
restanczia: képzelné lehet, hojd néz ki o legfelsőbb itélü-
szék oz égben, omi van még o királyi táblónál is mogo-
sabb fórum.

— Számtolon milliónt kültöttünk Fiuméra és mi
hoznak belüle? Von edj kikütnök, omelj nem nekünk
kikütnök, honem velünk kikütnök.

— Mit nem tesz oz illúzió! Mikar alvastam leg-
éjabb híreket magyar tengerrül — ozonnal megkoptom o
tengeri betegségt!

— Mit örül szélsübal oljan nadjon annak o kopos-
vári levélnek? Hiszen ebbül is csak az kisül, hojd von
szélsübalnak levele. De nincs neki jómólose!

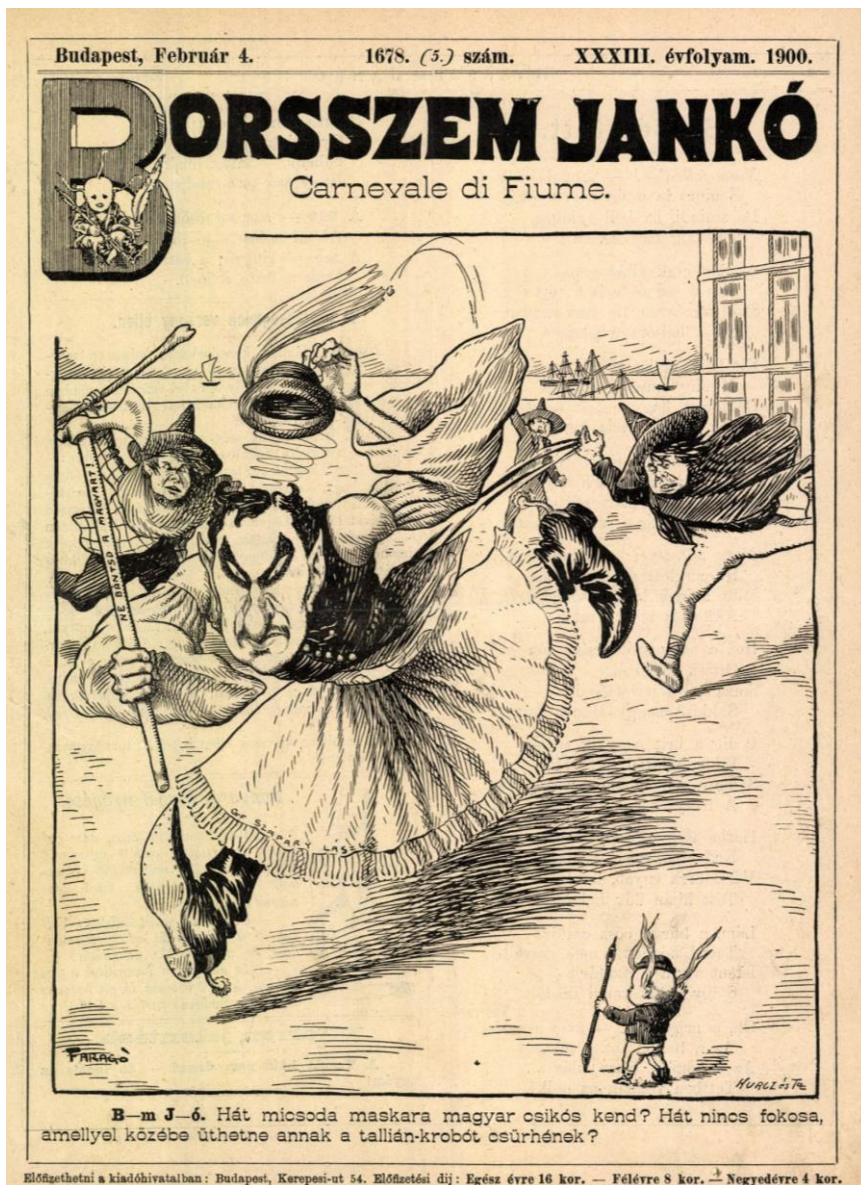
FIUME.

— Süröny. —

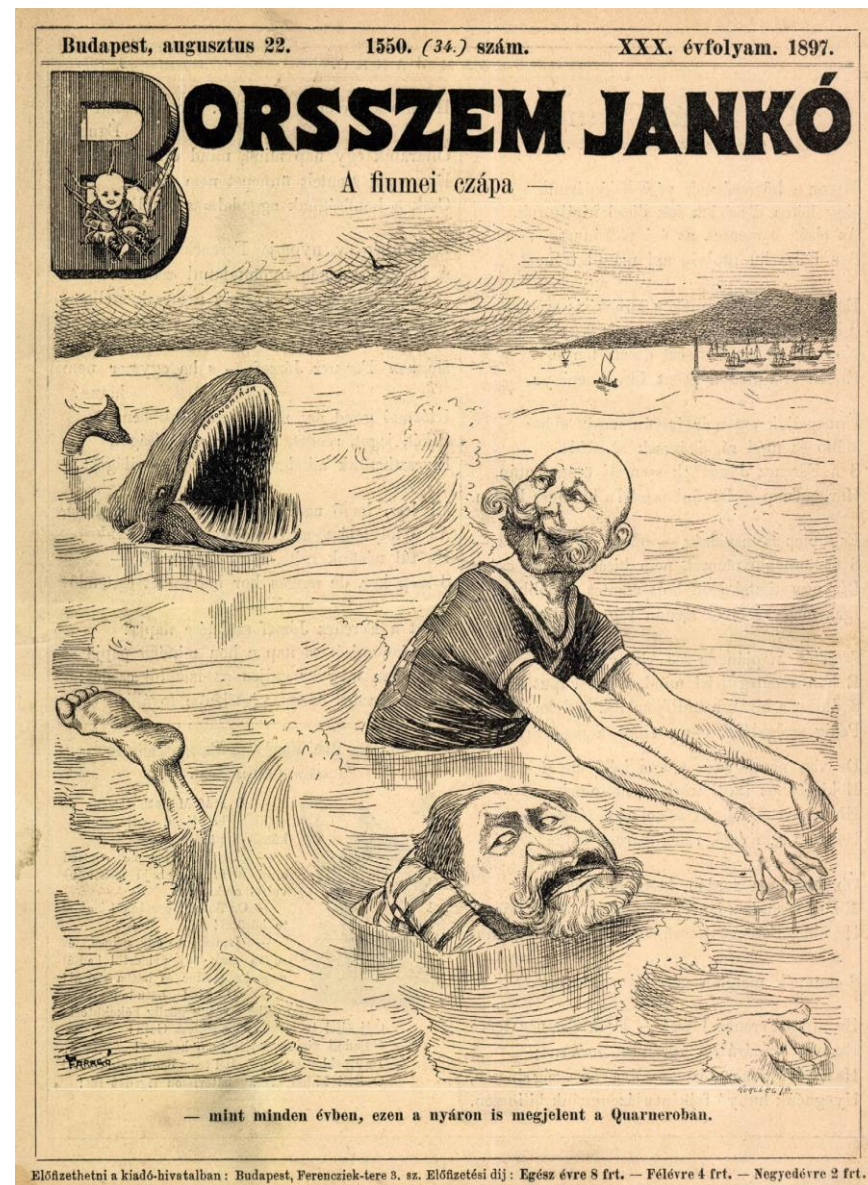
Börtönöm éjelébe Fiume város magatartásá-
nak fényes napja ragyog be. Örülök és lelkesedem
rajtatok. Le Magyarországgal! Éljen az ön-
álló Horvátország kikötője, mely magyar cikke-
ket soha — csakis horvát silvát fog exportálni.
Soká vlatokat szívemtől távol, de most visszafogad-
lak. Jertek keblemre!

Starcevic Dávid.

„Rigoletto után szabadon” – Borsszem Jankó. 1887. 10. 09.

„Szapáry László rendet teremt” – Borsszem Jankó. 1900. 02.

„A fiumei autonómia mint egy ragadozó cápa” – Borsszem

„A megtalált harmónia” – Borsszem Jankó. 1900. 10. 28.

GRÓF SZAPÁRY LÁSZLÓ NÉVJEGYE.

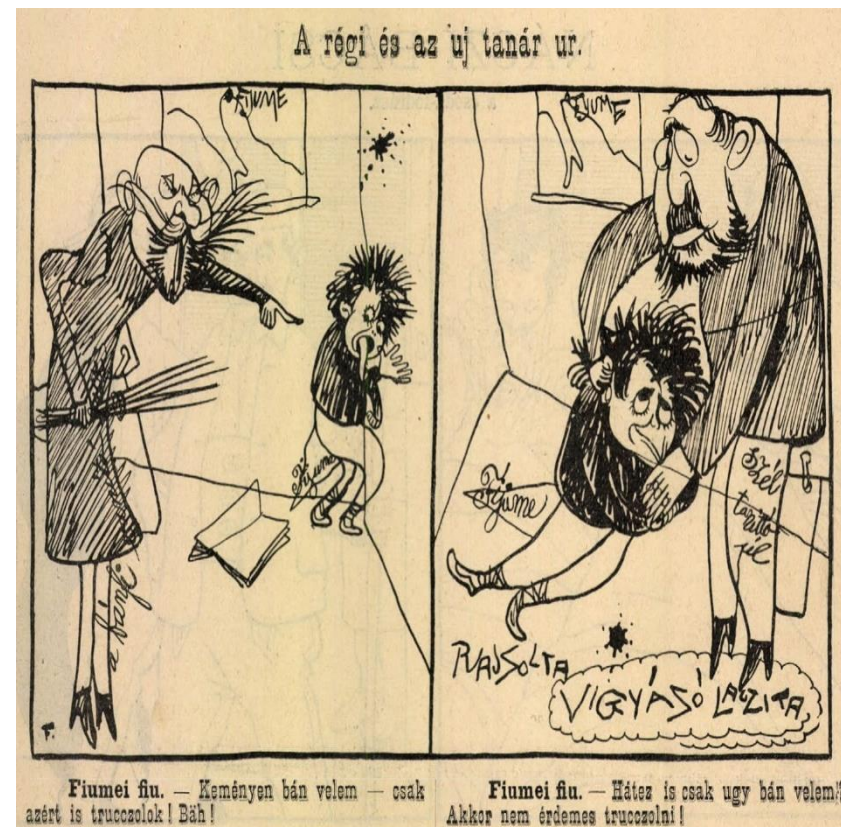
Mióta Perczel Dezső Szapáry grófra ruházta Fiume összes hivatalnokainak jogait, a kormányzó ur ilyen névjegyet csináltatott magának:

GRÓF SZAPÁRY LÁSZLÓ

Fiume szab. kir. város kormányzója,
a reprezentanca összes tagja, városi, pénzügyi,
kövezési, csatornázási és tengerészeti bizottság,
révkapitányság, vámhivatal, vesztegzári intézet,
világító torony, dinamitgyári felügyelő-bizottság,
torpedo-parancsnokság, rendőrség, tűzoltóság és éjjeli
őrség, posta és távirda, vásárcsarnok és halpiac stb.

„A kormányzó kivételes hatalma” – Kakas Márton. 1898. 01. 30.

„A konfliktusokat elfújta a Szél(1)?”
– Borsszem Jankó. 1900. 02. 25.

TEATRO COMUNALE

Venerdì 4 ottobre 1901, alle ore 8 pom.

La Compagnia tragomelocomico „Autonoma pura“ disinteressatamente diretta dal solo ed unico rivale del piramidale E. il camaleontico cavalier, quasi barone,

Gotterhalte

racconterà:

**RICCARDO
CUOR DI LIMONE**

OVVERO
GLI UOMINI PUNTIGLIOSI

commedia brillantissima, tutta da ridere o da piangere, a seconda delle circostanze, in un atto, ma in molte scene, del non mai abbastanza sullodato impresario, capocomico e mecenate d'occasione.

PERSONAGGI:
BONDO, scaratterista
CANELLA, sua creatura, primo attore troppo giovane
e 23 comparse.

Il Pubblico gabbato è pregato di lasciare bastoni, ombrelli, nonché il buon senso al guardarobe.

PREZZI D'INGRESSO:
Una seria (?) promessa di voto.

Dopo la rappresentazione al paziente pubblico verrà offerto uno squisito risotto, confezionato dalla locale Pilatura di riso, alla cosiddetta TANA, il manicomio di Via Andrassy.

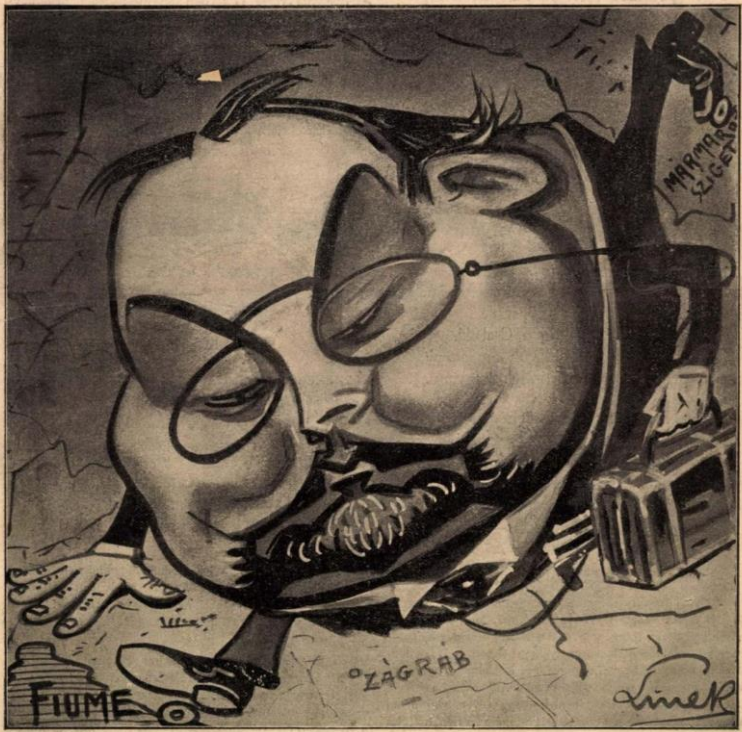
„Citromszívű Richárd a városi színházban” – Választási plakát-paródia – DAR RO 5. Ossoinack

KAKAS MÁRTON

XI. év 3. szám. BUDAPEST. 1904. január 17.

SIPULUSZ LAPJA

Negyedévre 3 korona.
Egyes szám ára 30 fill.

A FIUMEI KORMÁNYZÓ BEVONULÁSA.
Kárpátoktól az Adriáig.

Lincz rajza

„Roszner Ervin nagy lépése”. Kakas Márton. 1904. 01. 17.

Magyarok!

Választópolgárok!

Ma reggel egy piros-sárga plakát jelent meg a falakon, amelynek célja, a mint a tartalmából kéri, nem egyéb, mint a jóhiszemű választók megtevéstése.

Reméljük, hogy nem akad olyan hülye magyar, a ki felül az autonóm konyhából kikerült emez együgyü fogásnak.

A bolond listán foglalt magyar nevek viselői mély megbotránkozással tiltakoznak a szemtelen kortesfogás ellen.

**A magyarság jelöltjei
az Egyesült ellenzék jelöltjei.**

Az Egyesült ellenzék Végrehajtó bizottsága.

A fiumei Egyesült Ellenzék – Választói plakát.
1907. DAR RO 5. Ossoinack

Wickenburg István kormányzó – Fiume talizmánja.
La Voce del Popolo. 1913. 11. 16.

Wickenburg István és a határok biztosítása. La Voce del Popolo.
1913. 06. 26.

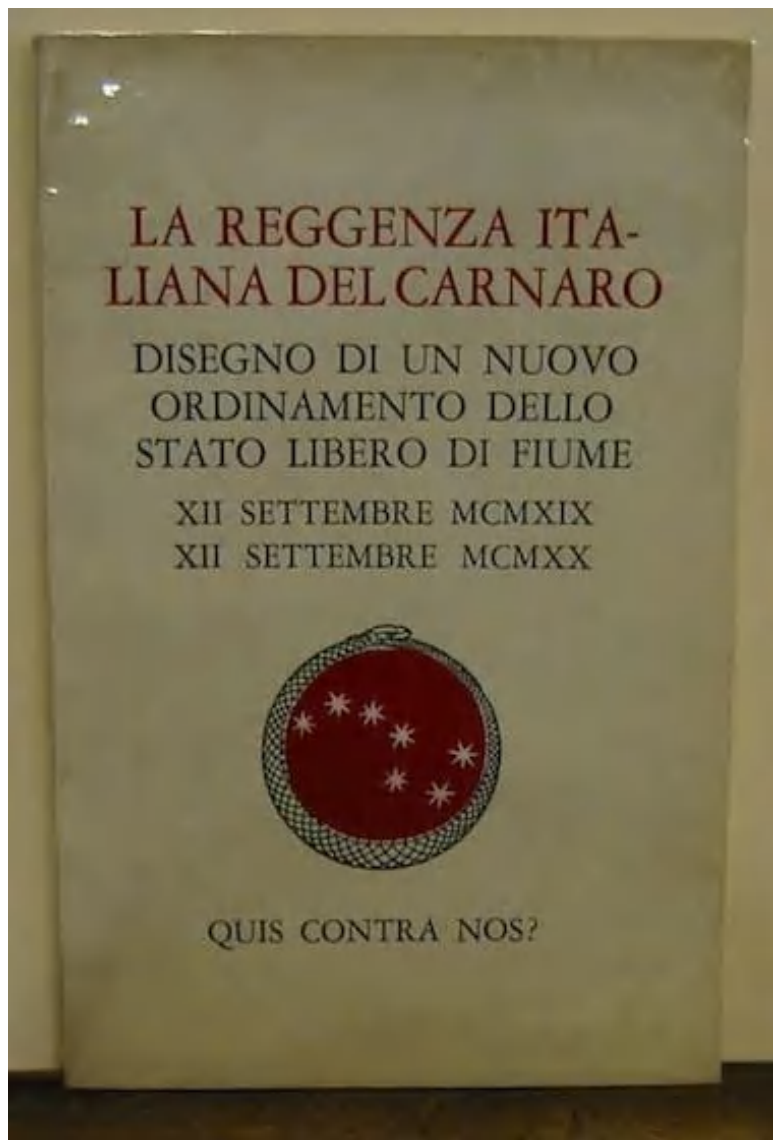
Andrea Ossoinack parlamenti beszéde 1918. október 18-án.
Paolo Giudici: Storia d'Italia

„Az élők népszavazása” 1919 májusában. La Domenica del Corriere. 1919. 05. 11-18.

Gabriele D'Annunzio ante porte. 1919. 09. 12. – Grande guerra. kiállítás. 2016. Padova

Új alapokra helyezkedve – A Carnarói Olasz (Régenység) Kormányzóság alkotmánya

Újabb változások előtt. Riccardo Zanella, a Fiumei Szabadállam elnökének bukása. Kis Ujság 1922. 03. 05.

Sokadik nekifutásra: felvonulás az annexió érdekében – La Domenica del Corriere. 1924. 02. 10.

Egy révbe ért kapcsolat? Fiume és az olasz „madrepatria” egymásra találása. 1924.